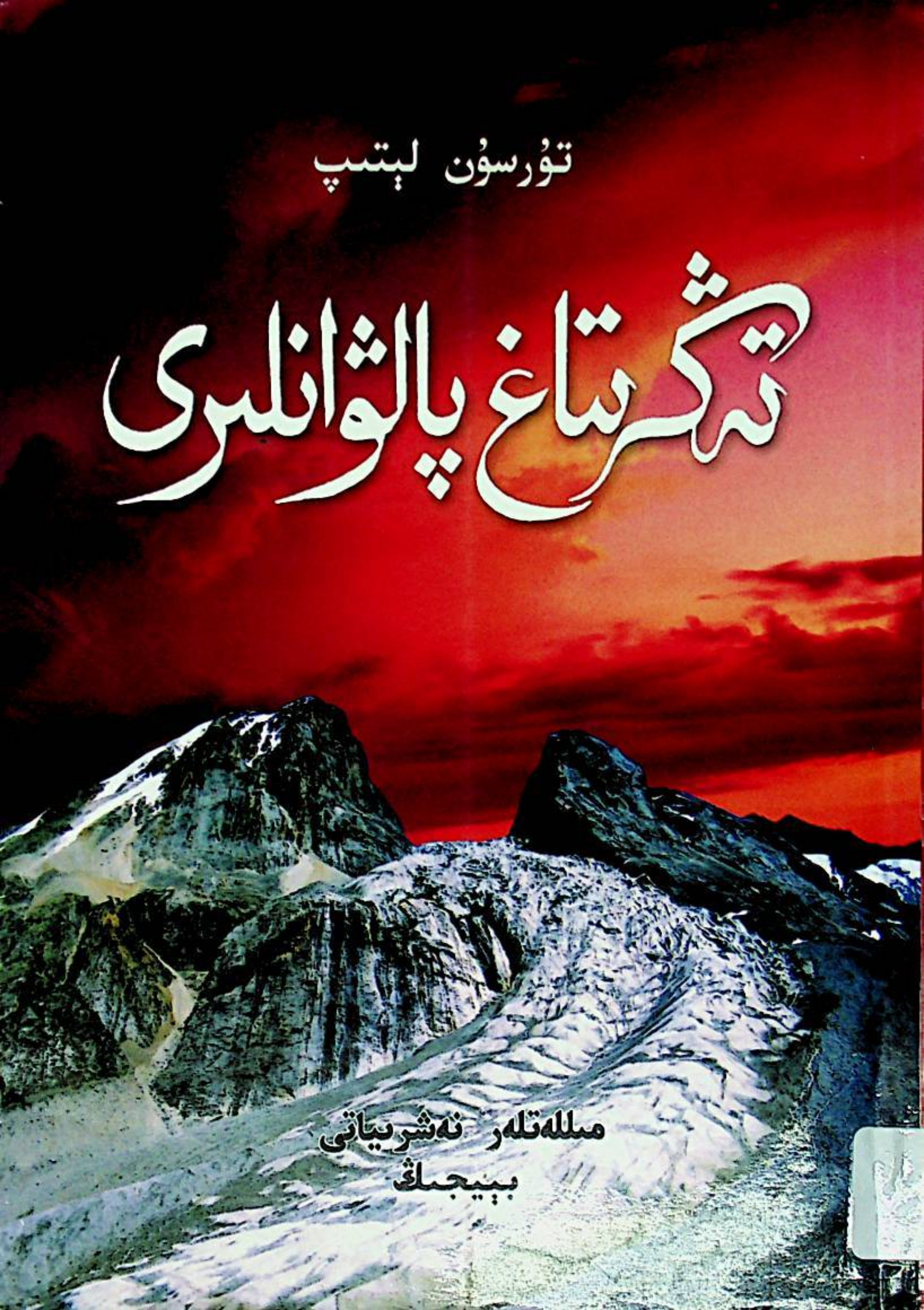
تۇرسۇن لېتىپ

تەكرىتاغ پالۋانلىرى

مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە 1

بىرىنچى باب ئابدۇرۇسۇل شاغمبەگ 9

ئىككىنچى باب ئۇچقۇنلار 34

ئۈچىنچى باب غەزەپ بورىنى 67

تۆتىنچى باب گۈمبەزدىكى يانغىن 81

بەشىنچى باب گۈزەل ئاغىچا 107

ئالتىنچى باب قەست 141

يەتتىنچى باب تۆگە بويۇندىكى جەڭ 186

سەككىزىنچى باب مەھمۇد پو 217

توققۇزىنچى باب ئاخىرقى نۇسرەت 258

ئونىنچى باب شادلىق كۈلكىلەر 296

ئون بىرىنچى باب شىبە ئاپپاق 348

ئون ئىككىنچى باب نىدا 395

خاتىمە 436

مۇقەددىمە

ھەسرەتلىك چىرقىراق ئاۋاز ئەمدىلا چوڭ كۆرەدىن كېلىپ ئۇھ دەپ ياتقان ئىبراھىم يۈزىپىگىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇۋەتتى. ئۇ چوڭ كۆرەدىكى ۋالڭ خۇلۇ[1] ئالۋىنىغا كەتكەن يېزىلىقلىرىغا ئوزۇقلۇق ئېلىش ئۈچۈن كەلگەنىدى. يېزىدا پەقەت قىزلار، بوۋاي ـ مومايلار، ئۆز ئورنىدا ئوغلى ئوبۇل ئەلالا قالغانىدى، بۇ چىرقىراق ئاۋازنى ئوبۇل ئەلا تونىدى:

ـــ دادا، بۇ گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئاۋازىغۇ، نېمە بولغاندۇ ئۇنىڭغا؟!

ئۇلار ئاۋاز چىققان ھويلىغا يۈگۈرۈپ كىرىشتى. ئىككى چىرىك توختاخۇننى باغلاۋاتاتتى، ئون بىر ياشلار چامىسىدىكى ئوروق، زىلۋا بىر قىز توختاخۇن بىلەن چىرىكلەر ئوتتۇرىسىدا تۇرۇۋېلىپ چىرقىرايتتى:

ـــ دادامنى قويۇۋېتىڭلار، دادامنى!

بىر يايى قىزنىڭ ئۈزۈن ئىككى ئۆرۈم چېچىدىن تارتتى. ئوبۇل:

ـــ گۈزەل ئاغىچىغا تېگىشمە، تارت قولۇڭنى! ـــ دەپ ئۇلارغا قاراپ ئېتىلدى.

كۈچلۈك بىر قول ئوبۇل ئەلانىڭ بىلىكىدىن كاپ قىلىپ تۇتۇۋالدى. ئوبۇل ئەلا يۇلقۇندى، تېپىرلىدى.

ـــ ئوغلۇم، ئالدىرىما، ئۇلار بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشىمەن! ـــ ئىبراھىم شۇنداق دەپ ئوغلىنى تىنچلاندۇرۇپ، يايىغا:

ـــ دارىن، قىزنىڭ چېچىنى قويۇۋەت، ئۇنىڭ چېچىدا سېنى چاقىدىغان ھەرە بار، ـــ دېدى.

يايى چۆچۈپ قىزنىڭ چېچىنى قويۇۋەتتى. ئىبراھىم قىزنى بىر چەتكە تارتىپ پىچىرلىدى:

ـــ قىزىم، بۇ خۇمسىلارغا تەڭ كېلەلمەيسەن، ئوبۇل ئىككىڭلار

---

[1] ۋالڭ خۇلۇ ـــ 1766 ـ يىلى كۇرە قەلئەسىنىڭ جەنۇبىغا، ئىلى دەرياسىنىڭ كۆرگە يانداش شىمالىي قىرغىقىغا كۆك كاھىشتىن سېلىنغان. سالاسۇنلىرى قىزىل سىرلانغان ئېگىز راۋاق. 1933 ـ يىلى يۈز بەرگەن چوڭ سۇ ئاپىتىدە ۋەيران بولغان. ۋالڭ خۇلۇ ئالۋىنكى مۇشۇ راۋاقنى ۋە سۇ ئىلاھى بۇتخانىسىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن خەلقە سېلىنغان ئالۋان بولۇپ. 1859 ـ يىلى خوجېلك دامىسىنى سۇ ئېلىپ كەتكەنگە قەدەر 52 يىل داۋاملاشقان. ۋالڭ خۇلۇ ناخشىسىمۇ ئەنە شۇ مۇشەققەتلىك يىللارنىڭ يالدامىسى.

بىزنىڭ ئۆيگە چىقىپ تۇرۇڭلار، مەن بۇلارغا ياخشى گەپ قىلىپ داداڭنى قۇتقۇزۇشنىڭ ئامالىنى قىلىمەن!

ئوبۇل ئەلا قىزنى يېتىلەپ ئاچىقىپ كەتتى.

— مېڭ دارېن، — دېدى ئىبراھىم يايىغا يۆزلىنىپ، — بۇ قېرىپ قالغان ئادەم، يالغۇز ئاشۇ بىرلا قىزى بار. سەن بۇ بوۋاينى ئېپ كەتسەڭ قىز ئاچچىقىتىن ئۆلىدۇ. قويۇۋەتكىن.

— ھەي، يۈز بېگى، — دېدى مېڭ يايى ئىبراھىمغا دوق قىلىپ، — سەن جىيانجۇننىڭ توختى ئاتلىق ئادەمنى دەرياغا تاشلا، دەريانىڭ سۈيى توختايدۇ، كۆرە ئامان قالىدۇ، دېگەن پەرماننى بىلمەمدۇ؟ مەن شۇ پەرماننى بەجا كەلتۈرىدۇ!

كەلكۈن كېلىپ ئىلى دەرياسى چوڭ كۆرەنى بېسىپ كېتىش خەۋپى بولغاندا، چاڭ جيانجۇن ئىلى خەلقىگە ئالۋان سالىدۇ، شۇنىڭغا ئاساسەن پۈتۈن ئەركەك زاتى چوڭ كۆرەگە كېلىپ شاخ ـ شۇمبا، تاش، ياغاچلار بىلەن تاشقىنىنى توسىماقچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن توسىيالمايدۇ، شۇ چاغدا چوڭ كۆرەنىڭ مىڭبېگى نۇر بەگ چاڭ جيانجۇنگە مۇنداق مەسلىھەت بېرىدۇ:

— ئەي، ئىلى دىيارىنىڭ پاسىبانى جيانجۇن ئالىيلىرى، بۇنداق ئۇسۇل بىلەن تاشقىنىنى توسۇپ بولماس، باشقا ئۇسۇل بارکى، ئۇنى قوللانسىلا دەريا تاشقىنى دەرھال توختايدۇ.

— قېنى ئېيتىڭ، قانداق چارە ئۇ؟ — دەيدۇ جيانجۇن تىلماچتىن بۇ گەپنى ئۇقۇپ.

— دەرياغا تاشقىن كەلگەندە ئۇنى توسۇش ئۈچۈن يالغۇز شاخ ـ شۇمبا ئەمەس، يەنە «توختى» ئاتلىق ئادەمنىمۇ دەرياغا تاشلىسا تاشقىن توختايدۇ، دېگەن گەپ بار. شۇڭا، تاش، شاخ ـ شۇمبا، ياغاچلار بىلەن بىللە يەنە «توختى» ئاتلىق ئادەمنىمۇ تىرىك پېتى قاشقا باسايلى.

بۇ مەسلىھەت جيانجۇنگە ياققاچقا يۇقىرىقى پەرماننى چۈشۈرىدۇ ۋە توختى ئاتلىق ئادەمنى نەچچىسىنى تىرىك تاشلايدۇ. لېكىن

تاشقىن توختىمايدۇ. بۇ ئىشقا غەزىپى كەلگەن سادىر پالۋان مۇنداق قوشاق توقۇغانىدى:

نۇر بەگنىڭ ئۆيى نەدە،
چوڭ كۆرە دېگەن يەردە.
قىلمىغىنى قالمىدى،
ئۆلمىدى ھارامزادە.

ئىبراھىم يۇزبېگىمۇ مۇشۇ ھاشارنىڭ بىر ئەزاسى ئىدى. ئۇ توختاخۇننى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن مۇنداق دېدى:

— ھەي دادا، بۇ كىشىنىڭ ئىسمى «توختى» ئەمەس، «توخلا»، بۇ ئادەمنى دەريانىڭ تاشلىغان بىلەن تاشقىن توختىمايدۇ. سەن ئۇيغۇرلارغا كۆپ ئازىلاشقان. پېقىرنىڭ يۈز خاتىرىسىنى قىلىپ توخلا ئاخۇننى قويۇۋەت، مەن سېنى ئوبدان رازى قىلاي!

كۆزلىرىدىن شۇملۇق يېغىپ تۇرغان مىڭ يايى:

— مەن ئوبدان بىلىمدۇ، بۇنىڭ ئىسمى توختى، سەن ئازىلاشما! — دەپ، چېرىكلىرىگە مانجۇ تىلىدا بىر نېمىلەر دەپ ۋارقىرىدى.

— نېمىشقا ئازىلاشمايدىكەنمەن، مەن بۇ يېزىنىڭ يۈزبېگى، ئەگەر قويۇپ بەرمىسەڭ مەن سېنى چاڭ جىياڭجۇنگە چاقىمەن!

ئىبراھىم يۈز بېگىنىڭ بۇ سۆزىگە مىڭ يايى پىسەنت قىلىپمۇ قويمىدى. ئۇ غادايغان پېتى كوچىغا قاراپ ماڭدى. ئىبراھىم يۈزبېگى ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇندى، ئۇ ئىتتىرىۋەتتى. ئىبراھىم ئاچچىقى يامان، ۋىجدانلىق ئادەم ئىدى، يېزىسىغا كېلىۋاتقان سېلىق، ھاشار ئۈستىگە يەنە ۋاڭ خۇلۇ ئالۋىنى چۈشۈپ ئۇنىڭ جېنىغا پاتقانىدى. بۇلتۇرلا بىر ئائىلىدىن ئون ئالتە خو پاراق ئالغان، بۇ يىل ئوتتۇز ئىككى خوغا كۆپەيگەنىدى. ۋاڭ خۇلۇ ئالۋىنى تۆپەيلىدىن ئېتىزدا يىگىتلەر قالماي، ساپلا خوتۇن ـ قىزلار، بالىلار، بوۋايلارلا قالغانىدى. ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپكەندەك، مۇنۇ يايى توختاخۇننى دەريانىڭ باسماقچى، يۇزبېگىنى كۆزىگە ئىلمىمۇ قويمىدى، تېخى ئۇنى ئىتتىرىۋەتتى. ئىبراھىم يۇزبېگى ئەمدى زادىلا چىداپ تۇرالمىدى. ئۇ

ئۆيگە ئوقتەك كىرىپ، تامدا ئېسىقلىق تۇرغان مىسران قىلىچنى يۇلۇپ ئالدى ــ دە، غىلاپىتىن شارتتىدە سۇغۇرۇۋېلىپ غەزەپ بىلەن كوچىغا ئېتىلىپ چىقتى.

ــ ھەي مۇتتەھەم، ياخشىلىقچە توختاخۇننى قويۇپ بەر. بولمىسا كاللاڭنى ئالىمەن! ــ ئىبراھىم يۈز بېگى شۇنداق دېدى ــ دە، يايىغا قاراپ يۈگۈردى.

«پاك ـ پۇك» قىلغان بەردەنگە ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئوبۇل ئەلا بىلەن گۈزەل ئاغىچا كوچىغا يۈگۈرۈپ چىقىشتى. ئىبراھىم يۈزبېگى قىلىچنى چىڭ تۇتقىنىچە ئوڭدىسىغا چۈشۈپ ياتاتتى. ئوبۇل ئەلا دادىسىنىڭ سول تەرەپ مەيدىسىدىن چىقىۋاتقان قانىنى كۆردى ــ دە، پەريات كۆتۈردى:

ــ دادام، جېنىم دادام!

ــ ئو ... ئوغلۇم، ئە ... لا، بۇ ... بۇ ... قىلىچ بو ... بو ... ۋامدىن تە ... ۋەر ... رۇك ... قا ... قا ... لغان. بو ... بو ... ۋام بۇ ... بۇ قىلىچ بىلەن جۇڭغار با ... با سىمچىلىرىنى يو ... يو ... قاتقان. ئە ... ئەمدى سە ... سەن ما ... مانجۇ ئا ... ئالۋاستىلىرىنى يو ... يو ... قات!

ئوبۇل ئەلا دادىسى ئىبراھىم يۈزبېگىنىڭ تىللىرىنى كالۋالاشتۇرۇپ قىلغان بۇ سۆزلىرىنى ئارانلا ئاڭلىيالمىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن توختىماي ياش تۆكۈلەتتى. ئۇ دادىسىنىڭ قولىدىكى قىلىچنى ئېلىپ، مىڭ يايى كەتكەن تەرەپكە قارىدى، يايى ۋە چېرىكلەرنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئۇ قىلىچنى مىڭ يايى كەتكەن تەرەپكە شىلتىپ تۇرۇپ:

ــ ھەي، مەنچىڭ ئالۋاستىسى، سەندىن دادامنىڭ قىساسىنى ئالماي قويمايمەن، قانغا قان، جانغا جان! ــ دەپ ۋارقىرىدى.

1

بۇ ۋەقە بۇنىڭدىن بىر يۈز ئوتتۇز يىل مۇقەددەم ئىلى دەرياسى بويىدىكى قادىرىيۈزىدە سادىر بولغان. بۇ پاجىئەدىن خەۋەر تاپقان ئىبراھىم يۈزبېگىنىڭ

تۇغقىنى. ئارا ئۆستەڭلىك شەمسىدىن خەلپەم كېلىپ ئىبراھىم يۈزبېگىنى دەپنە قىلدى. ئاندىن يەتتە نەزىرىنى بەردى. شەمسىدىن خەلپەم ئۆز ئۆيىدە مەكتەپ ئېچىپ ئون نەچچە بالىنى ئوقۇتاتتى. ئۇ ئوبۇل ئەلانى ئاشۇ مەكتىپىگە ئەكىلىپ هامىيلىقىغا ئالدى.

يېشى ئاتمىشلاردىن هالقىغان بۇ ئۆستاز ساۋاق بەرمەكتە. ئوبۇل ئەلا پۇتۇن زېهنى بىلەن ئاڭلىماقتا. ئوتتۇرا بويلۇق. ساقىلىغا ئاق ئارىلىغان، مەڭزى قىزىل، قۇش بۇرۇن شەمسىدىن خەلپەم دانىمۇ دانە قىلىپ تۇنجى ساۋاقنى بىر خىل ئاۋازدا مۇنداق ئۆتتى:

— بالىلىرىم، بىلىم دۇنيادىكى تىلسىماتلارنىڭ قۇلۇپىنى ئاچىدىغان ئاچقۇچ. قاراڭغۇلۇقنى يورۇتىدىغان مەشئەل. نادانلىقنى يوقىتىدىغان ئەگىشىتەر. سىلەرنىڭ بۇ بىلىمنى ئېلىشىڭلار، دۇنيانىڭ سىرىنى بىلىشىڭلار تولىمۇ ساۋابتۇر...

ئۇ بۇگۈن جۇغراپىيىدىن ساۋاق بېرىۋاتاتتى.

— بۇگۈن سىلەرگە ئۆزىمىز ياشاۋاتقان ئىلىنىڭ ئەھۋالىدىن ساۋاق بېرىمەن. ئىلى شىمالدا بالقاش كۆلى. غەربتە چۇ دەرياسى ۋە تالاس دەرياسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. دائىرىسى مەشرىقتىن مەغرىپكىچە بىر مىڭ بەش يۈز يول، جەنۇبتىن شىمالغىچە بىر مىڭ بىر يۈز يول كېلىدۇ. ئىلى تەۋەسىدىكى تەڭرىتاغ تىزمىلىرى ئارىسىدىن ئىلى دەرياسى ئېقىپ ئۆتىدۇ. ئۆركەش ياساپ ئىتتىك ئاقىدىغان بۇ دەريا تېكەس، كۇنەس، قاش دەريالىرىنىڭ قوشۇلۇشىدىن هاسىل بولغان بولۇپ، يۇرتىمىزغا لاتقا تاشلاپ مۇنبەت تۇپراق، گۈزەل مەنزىرە، مۆتىدىل هاۋا، مول بايلىق ئاتا قىلغان. مانا شۇ باي، گۈزەل يۇرتىمىزنى ئەجدادلىرىمىز قەدىمدىن تارتىپ گۈللەندۈرۈپ كەلدى.

شەمسىدىن خەلپەم ساۋاقنى خېلىغىچە داۋاملاشتۇردى، پەنجىرىدىن چۈشكەن كۈن شولىسىنىڭ بىر غۇلاچ ئۈزارغىنىنى كۆرۈپ ساۋاقنى توختاتتى ۋە شاگىرتلىرىغا:

— بالىلىرىم، ئازراق دەم ئېلىڭلار، — دېدى.

ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىككە قاراپ ماڭغان ئوبۇل ئەلاغا:

— ئوغلۇم، چوڭ ئاناڭنىڭ ئۆيىدىن بىر چىنە ئەتكەنچاي ئەكىرىپ بەرگىنە، — دېدى.

ئوبۇل ئۇزۇن ئۆتمەي، بىر چوڭ چىنىدە قايماقلىق چاي كۆتۈرۈپ كىردى. شەمسىدىن خەلپەم چاينى ھۇزۇرلىنىپ ئىچىۋېتىپ:

— ئۆزۈڭ ئىچمەمسەن؟ — دەپ ئوبۇل ئەلادىن سورىدى.

— رەھمەت، ئۇسسىمىدىم.

— ئەمسە باغقا كىرىپ ئالما يە.

ئىككىنچى ساۋاقتا شەمسىدىن خەلپەم ئىلمى تارىخىدىن ساۋاق بېرىشكە باشلىدى:

— يۇقىرىدا سىلەرگە سۆزلەپ بەرگەن تارىخىي ۋەقەلەردىن باشقا، يەنە چىڭگىزخان ئىستېلاسى، ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ خانلىق تالىشىپ ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرى، جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قىرغىنچىلىقى، جەڭگى - جىدەللەر تۇپەيلىدىن ئىلىدا ئادەم ئاز قالدى، يەر تېرىيدىغان، مال باقىدىغانغا ئادەم يېتىشمىدى، بىر مەھەللىدە بىر نەچچىلا ئائىلە قالغانىدى. ئېرىق - ئۆستەڭ، ئېتىزلار ۋەيران بولدى. ئىلى جىياڭجۈنى لەشكەرلىرىنىڭ قورسقىنى بېقىشى كېرەك ئىدى. مىلادىيە 1759 - يىلى مەنچىڭ خانى ئىمىن ۋاڭنىڭ تەكلىپى بويىچە جەنۇبتىن ئۇيغۇرلارنى يۆتكەپ كېلىشكە يارلىق چۈشۈردى. يارلىققا بىنائەن ئىمىن ۋاڭ ئىككىنچى ئوغلى مۇسانى ئۇيغۇرلارنى كۆچۈرۈپ چىقىشقا مەسئۇل قىلىپ جەنۇبقا ئەۋەتتى. ئۇيغۇرلارنى كۆچۈرۈش مىلادىيە 1760 - يىلى باشلىنىپ، ئۈچ يىل داۋام قىلدى. كۆچۈرۈپ ئاچىققانلارنى دەسلەپ غۇلجا، ئۈلۈغئايسۇ[1]، بايتوقاي، قاش، جىرغىلاڭ، بوربوسۇن، تاشئۆستەڭ، ئارا ئۆستەڭ، خۇنخاي، دادامتۇ، توققۇزتارا، ئىلقا يېزىلىرىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلار مىلادىيە 1800 - يىلىدىن 1803 - يىلىغىچە ئاقئۆستەڭنى چاپتى، كېيىن «ھېكسم ئۆستىكى»، «شاغلىق ئۆستىكى» قاتارلىق ئوتتۇز نەچچە ئۆستەڭنى چاپتى. بۇ جەريانداا ئۇلار كۆرمىگەن ئازاب - ئوقۇبەتلەر قالمىدى...

---

[1] ئۈلۈغئايسۇ — ھازىرقى قاينۇق يېزىسى.

شەمسىدىن خەلپەم ساۋاقنى شۇ يەردە توختىتىپ، بىر پەس جىم ئولتۇرۇپ قالدى. شاگىرتلىرىمۇ ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ مىت قىلماي ئولتۇرۇشتى. بىر چاغدا شەمسىدىن خەلپەم ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك بېشىنى كۆتۈرۈپ، مۇنداق قوشاقلارنى ئوقۇشقا باشلىدى:

ئۆستەڭنىڭ تېگى قاتتىق،
چاپسا كەتمەن ئۆتمەيدۇ.
مانجۇ تۈڭچىسى بەگلەر
بېشىمىزدىن كەتمەيدۇ...

كى ئاشلىق ئالغىلى ئەر يوق،
خوتۇنلار ئوردى ئورمىنى.
ئوغۇللار كەتتى ئۆستەڭگە ،
قىزلار باغلاشتى باغنى.

مانجۇلار تارتىۋالدى،
ئات ـ كالىنى تارانچىدىن.
خامانغا ئېشەك قاتتى،
ئات ـ كالىنىڭ يوقلۇقىدىن.

سېلىق بەر دەپ تارانىنى
ئۇردى، سوقتى، باغلاتتى.
ئادالەت كەتتى جىياڭجۇندىن،
پەيمانىم تولۇپ تاشتى.

شەمسىدىن خەلپەم بېشىنى ئېگىپ جىم بولۇپ قالدى. شاگىرتلارمۇ سۈكۈتكە چۆمدى. بىر ھازادىن كېيىن شەمسىدىن خەلپەم ئوبۇل ئەلا بىلەن گۈزەل ئاغىچىغا قاراپ قويۇپ مۇنۇ قوشاقنى ئوقۇدى:

ۋاڭ خۇلۇ بالا بولدى،
مەنچىڭ ئەجدىھا بولدى.
چىدىيالماي غۇلزۇغا[1]
ئەرلەر كېچىلەپ قاچتى.

سېپىلنى بۇزمىغاي سۇ دەپ،
دەريانى توسۇڭلار، دەپ.
دەرياغا تاشلىدى توختى
بىلەن شاخ ـ شۇمبا، تاشنى.

ئوبۇل ئەلا بىلەن گۈزەل ئاغىچىنىڭ كۆزلىرىدىن ياش تارامليدى، ئۇلار ئۆكسۈپ يىغلىماقتا ئىدى. شەمسىدىن خەلپەم ئۇلارنىڭ يىغىسىنى ئاڭلاپ قوشاقنى توختاتتى.

ـــ بالىلىرىم، يىغلىماڭلار، يىغىنىڭ ئورنىغا بىلىم ئېلىڭلار، مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ زۇلمىغا قارشى جەڭ قىلىڭلار. بۇنداق ئېغىر زۇلۇم يالغۇز سىلەرنىڭ ئاتا ـ ئاناڭلارنىڭ بېشىغىلا كەلگىنى يوق. ھازىر كۈرەڭلىغان خەلق ھاياتىدىن ئايرىلماقتا. قۇلدەك ئىشلەپمۇ ھېچنېمىگە ئىگە بولالماي ئاچ ـ زارلىقتا قاقشىماقتا...

ئوبۇل ئەلا بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، يېشىنى كۆڭلىكىنىڭ يېڭى بىلەن سۈرتىۋەتتى ـ دە، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، كېچە ـ كۈندۈز يېنىدا ئېلىپ يۈرىدىغان قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ ئېگىز كۆتۈرۈپ:

ـــ ئۇستاز، شاگىرتىڭىز ئەلا مانا شۇ ئاتا قىلىچى بىلەن زالىملاردىن قىساس ئالىدۇ! ـــ دەپ ۋارقىرىدى.

---

[1] غۇلزۇ ـــ مانجۇلار غۇلجىنى غۇلزۇ دەيتتى.

بىرىنچى باب

ئابدۇرۇسۇل شاغى بەگ

كۆرگەن بىر تۇپ تېرەكنى،
كېرەك قىلدۇق بىر باشقا.
ئاقسارايىنىڭ ئىتلىرى،
مىنۇڭالدى كۆكتاشقا.
ـــ سادىر پالۋان قوشىقى

1

ئېگىز بويلۇق، كېلىشكەن، بېشىغا كەمچەت تۇماق، ئۇچىسىغا تۆگمىلىرىگە ئالتۇن يالاتقان قايرىما ياقىلىق كالاتۇن كەنجە كىيگەن، بېلىنى كەشتىلىك چاسا بەلۋاغ بىلەن باغلىغان، پۇتىغا تۇمشۇقى ئۇچلۇق كۆن ئۆتۈك كىيگەن، قارا ساقال، شاپ بۇرۇتلۇق، چوڭ قارا كۆزلۈك، قويۇق قاشلىق بىر كىشى ھېكىم ئوردىسىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ پايانداز ئۈستىدىن مېڭىپ ئۈزۈن ئۆينىڭ تۆردىكى سۇپىدا، يەتتە قات كۆرپىدە ئولتۇرغان قارا بۇرۇتلۇق ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، جانابىي ھېكىم، ھۆسن مۇبارەكلىرىگە مۇلاقەت بولۇش بىلەن بىرگە سىلىدىن بىر ئىش ئۈستىدە ئىجازەت سورىماقچىمەن.

ـــ خوش، شاغى بەگ، قۇلىقىم سىلىدە.

شاغى بەگ قاپىقىدىن قار ياغدۇرۇپ، جىددىي ھالدا مۇنداق دېدى:

ـــ ئاق پادىشاھ قوشۇنلىرى زېمىنىمىزغا بېسىپ كىردى. توقىلىك بەگ: غالجات، شۇڭقار، كەتمەن يېزىلىرى خەۋپ ئىچىدە قالدى، دەپ چاپارمەن ئەۋەتىپتۇ، بۇ ھەقتە قانداق ئەمر - پەرمان بېرىلىكىن؟

قاپقارا بۇرۇتلۇق، قويۇق ساقاللىق، قارا قاش، قوي كۆزلۈك مەزەمزات ھېكىم بۇ جىددىي مەلۇماتقا دەماللىققا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلمەي قالدى. ئۇ بىر دەقىقە ئويلىنىۋېلىپ:

ـــ ئابدۇرۇسۇل شاغى بەگ، بۇ كىچىك ئىش ئەمەس ئىكەن، چاك جىياڭجۇنگە چاپارمەن ئەۋەتىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلغايلا، ـــ دېدى.

ئابدۇرۇسۇل شاغى بەگ قۇلىقىغا يەتكۈدەك شاپ بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ ئەدەپ بىلەن ۋە كەسكىن ھالدا ئىلتىجا قىلدى:

ـــ جانابىي مەزەمزات ھېكىم، جياڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ ئىككى مىڭ چېرىكى ئورۇسلارنىڭ بۇ ھۇجۇمىغا تەڭ كېلەلمەي مەغلۇپ بولدى، بىز جياڭجۇنگە چاپارمەن ئەۋەتكەن تەقدىردىمۇ جياڭجۇن چېرىكلىرى يەنىلا تەڭ كېلەلمەيدۇ. سىلى مەكتۇپ بىلەن جياڭجۇنگە چاپارمەن ئەۋەتسىلە، ماڭا ئىجازەت بەرگەيلا. مەن لەشكىرىم بىلەن ئاق پادىشاھ باسمىچىلىرىنى توسۇپ تۇرای، زېمىنىمىزنىڭ بىر تال گىياھىنىمۇ ئاق پادىشاھتەك ياۋلارنىڭ ئاياغ - ئاستى قىلدۇرغا يول قويمايمەن. مىڭ ئاتلىق قوشۇنۇم بىلەن بىزنى ئانىي تاپماقچى بولغان ئىبلىسلارنىڭ يىرتقۇچ تاپىنىنى قىيىپ تاشلايمەن!

ـــ نېمە دەۋاتىدىلا ھوي، مىڭ ئاتلىق قوشۇن بىلەن ئاق پادىشاھتەك چوڭ جاھانگىرنىڭ تاپىنىنى قىيالامدىلا؟ ياھەبىبىم، تۇۋا دېسىلە، تۇۋا. ئۇنىڭغا ئۇلۇغ خانىمىز تەڭ كەلمىسە سىلى ھەرگىزمۇ تەڭ كېلەلمەيدىلا!

ئادەتتە تولىمۇ ئەدەپ - قائىدىلىك، سالماق يۇرىدىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەمدى چېچىلدى:

ـــ ھېكىم جانابلىرى، كونىلار «ئېسىلساڭ نارغا ئېسىل، يىقىلساڭ ناردىن يىقىل» دەپتىكەن. ئاق پادىشاھتەك بۆرىدىن قورقساق، زېمىنىمىزدىن ئايرىلىپ قالىمىز. توقىلىك بەگ ئۆز يېزىسىدىن قوشۇن تۇزۇپ ئۇلارنى توساۋاتىدۇ، ۋاقىت زىق، سىلى چاك جياڭجۇنگە ئەھۋالىمنى

مەلۇم قىلغايلا، مەن كەتتىم.

مەزمزات كەينىگە بۇرۇلغان ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئالدىراپ توختىتىۋالدى:

ـــ توختىسىلا شاغى بەگ، توختىسىلا، بىز ئاۋۋال جىيانجۇڭنىڭ ئالدىدىن ئۆتەيلى. ئۆزلىرىگە ئايانكى، ۋەتەن چېگرىسىنى چاڭ جىيانجۇن مەھكىمىسى قوغدايدۇ، سىلى ۋە بىزنىڭ ئىلىنىڭ مۇلكىي ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقىلا چاممىز يېتىدۇ.

مەزمزاتنىڭ بۇ گېپىدە ئاساس بار ئىدى، مىلادىيە 1762 ـ يىلى چېەنلۇڭ خان كۆرە شەھىرىدە ئىلى قاتارلىق جايلارنى بىر تۇتاش باشقۇرغۇچى جىيانجۇن مەھكىمىسى قۇرغان، خان: « ئۇيغۇر قەبىلىلىرى تىنچىتىلغاندىن كېيىن، ئۇلار ئىچىدىن باشلىق تاللاپ، شۇلار ئارقىلىق ئۇيغۇرلارنى باشقۇرۇش كېرەك... تەۋەلىك بىلدۇرگەن ياۋاشلار ئىچىدىن ئىشەنچلىكلىرىنى تاللاپ، ئەمەل بېرىپ، ئولپان، ھوسۇل ئىشلىرىنى باشقۇرغۇزسا بولىدۇ. ئىلىدا تۇرۇشلۇق داچېنلار[1] ئۇيغۇرلارنىڭ ئىشىنى قوشۇمچە باشقۇرسۇن» دېگەن مەزمۇندا يارلىق چۈشۈرگەنىدى. بۇ يارلىق بويىچە مىڭ رۇي تۇنجى جىيانجۇن بولدى. ئۇنىڭ بىلەن سەنزەن، داچىن ئاگۇي ئىلى گۇڭ ـ بەگلىك مەھكىمىسى قۇردى، چېەنلۇڭ خانغا چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن لۇكچۇنلۇڭ ئىمىن ۋاڭنىڭ ئىككىنچى ئوغلى مۇھەممەتنىي تەيجى ھەم ھاكىم بەگ، ئۇنىڭ ئىنىسى ئاقى بەگنى شاغىبەگلىككە[2] تەينىلىدى. مەھكىمە شەرئىي قىلىپ، قازى، مۇپتىلارنى تەينىلىدى. ئۇلار شەرئەت يولى بىلەن پۇقرالار ئىچىدىكى دەۋا ـ دەستۇر ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. مەزمزات ئەنە شۇ مۇھەممەدىن ھېكمىنىڭ ئەۋرىسى بولۇپ، دادىسى خالزات ھېكمىنىڭ ئورنىغا ھېكىم بولغانىدى. ئۇ ئىلىدىكى جىيانجۇن مەھكىمىسىنىڭ چېرىكلىرى، ئەمەلدارلىرىنى كىيىندۇرۇش، قورسىقىنى بېقىش، ئولپان ـ سېلىق يىغىپ بېرىش، ھاشارغا ھەيدەش

---

① داچېن ـــ ۋالىي دەرىجىلىك مەسلىھەتچى.

② شاغى بەگ ـــ مۇئاۋىن ھېكىم.

قاتارلىق ئىشلارنى بېجىرەتتى. ئابدۇرۇسۇل شاغى بەگنىڭ مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى ئولپان ـ سېلىق يىغىشقا قارشىلىق قىلغانلارنى جازالايمىز، دەپ جىيانجۇندىن ئىجازەت ئالغاندىن كېيىن تەشكىللەنگەنىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ يانچە تۇرۇپ ھېكمىنىڭ گېپىنى ئاڭلىدى ـ دە:

ــ ئۇغۇ شۇنداق، ناۋادا ئاق پادىشاھ ئىلىنى بېسىۋالسا قانداق بولىدۇ؟ جانابلىرى، ۋەتەننى قوغداش ھەر بىر پۇقرانىڭ مۇقەددەس بۇرچى. جىيانجۇن چېرىكلىرى قوغدىيالمىدى، ئۇلار قوغدىيالمىسا پۇقرالار قوغدىيالايدۇ. جىيانجۇن نۇسرەت قازانساق خۇش بولىدۇكى، رەنجىمەيدۇ. ئەگەر سىلىگە گەپ كەلسە مەن جاۋاب قىلىمەن، خانغا ئۇنىڭ ئۇستىدىن ئەرز قىلىمەن، خان ۋەتەننى قوغدىغان پۇقراسىنى ئالقىشلايدۇكى، گۇناھ ئارتمايدۇ. ئىجازەت بەرگەيلا. ــ دېدى.

ئەمدى مەزەمزات ھېكىم ئىككىلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ بارلىق ئىشىنى ئابدۇرۇسۇل بەگ بېجىرىپ كەلگەن، مەزەمزات ئۇنىڭغا تاغدەك ئىشەنگەچكە، پۈتكۈل ئىشىنىڭ تىزگىنىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزغانىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلىملىك، قابىل، قەيسەر، ئەدەپ ـ قائىدىنى بىلىدىغان، چوڭدىن كىچىككىچە ھەممەيلەننىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئادەم ئىدى. مەزەمزات ھېكىم ئۇنىڭ بۇ تەرىپىگە ۋە ئاخىرقى سۆزىگە ئىشەندى ۋە ئۆزىگە گەپ كەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى، ئەمما يەنە جىيانجۇننىڭ قەھرىدىن ھېيىقتى. ئۇ ئويلىنىپ قېلىپ:

ــ جىيانجۇننىڭ ئىجازىتىنى ئالايلى، ھازىرلا چاپارمەن ئەۋەتەي، ــ دېدى.

بۇ گەپ ئابدۇرۇسۇل بەگنى تىرىكتۇرۇپ قويدى، ئۇنىڭ قىزىلئاچا ئۆرۈكتەك مەڭزى ئاقىرىشقا، بۇرنىنىڭ ئۇستىدە تەر تەپچىرەشكە باشلىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ :«جىيانجۇنگە چاپارمەن بېرىپ كەلگۈچە ئۇچ يېزا قولدىن كېتىدۇ، ئۇ چاغدا تاجاۋۇزچىلارنى قوغلاپ چىقارماق تەس بولىدۇ» دەپ ئويلىدى ـ دە:

ــ ۋەدەم ۋەدە، جىيانجۇن سىلىگە گۇناھ ئارتسا ماڭا ئىتتىرىپ قويسىلا، جاۋابىنى ئۆزۈم بېرىمەن! ــ دېدى ئۇ كەسكىن ھالدا.

مەزمزات شاغى بەگنىڭ ئۆز پىكرىدە مىختەك چىڭ تۇرغىنىنى كۆرۈپ:
ـــ خەيرىيەت، ئاللا ئىگەم تەنلىرىگە كامال ـ قۇدرەت ئاتا قىلغاي، نۇسرەت بەرگەي، ـــ دەپ پاتمە بەردى. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يۈزىدىكى قىزىللىق يەنە مەڭزىگە تەپتى.
ـــ ھىممەتلىرىگە مەشقاللا! ـــ دېدى ئۇ ۋە كېيىك پۇتىدىن ياسالغان قامچىسىنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا ئۇرغىنىچە چىقىپ كەتتى.
ئابدۇرۇسۇل بەگ كېلىشكەن، باستۇرمىلىق ئىگەر ـ جابدۇق بىلەن ئىگەرلەنگەن شاش كۆك ئېتىنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە، كېيىك تېرىسىدىن قىلىنغان ئىشمەك، مارجان ـ كەھرىۋالار بىلەن بېزەلگەن قۇشقۇنلىرىنى تۇـ زەشتۇرۇپ قويۇپ، ئاتقا لىككىدە مىندى ـ دە، لەشكەرلەرنى تەق قىلىپ كۇتۇپ تۇرغان ئەلا پالۋانغا:
ـــ كەتتۇق، ـــ دەپلا چېپىپ كەتتى.
ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ لەشكەرلىرى ئاتلىرىنى بولۇشچە چاپتۇرۇپ تەڭرىتاغنىڭ قاپتىلىغا چىقتى. قاپتال قويۇق قارىغايلىق بولۇپ، قارىغايلار گويا ھۆرمەت قاراۋۇللىرىدەك رەتلىك تىزىلىپ تۇراتتى. قوشۇن قاپتالدىن پەسكە چۈشتى. غىلتاڭ، تار، قىڭغىراق بىسىدەك ئۇچلۇق تاشلىق يول بىردە ئۆرلەپ، بىردە پەسلەيتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ دۇشمەنگە تۇيۇقسىز زەربە بېرىش ئۈچۈن، مۇشۇ يېقىن ھەم تار يولنى تاللىۋالغانىدى. يول يامان بولغاچقا بەزى تاقىسى تېپىزلەپ قالغان ئاتلار مۇدۇرەتتى. تاڭ شەپەقى قارىغايلار ئارىسىدىن چۈشۈپ لەشكەرلەرنىڭ ئاق مالىنخىيىنى يورۇتۇشقا باشلىدى. تاغ ئىچىدە كەكلىك، قىرغاۋۇللارنىڭ ئاۋازى، بۇغىلارنىڭ «باپ ـ باپ» قىلغان تاۋۇشلىرى سەھەر جىمجىتلىقىنى بۇزاتتى.
قوشۇن كۈن نەيزە بويى ئۆرلىگەندە چېگرىغا يېقىنلاشتى، بۇ تاغلىق يېزىدىكىلەر مال ـ ۋارانلىرىنى ھەيدەپ مەھەللىدىن چىقىۋاتاتتى. ئابدۇرۇـ سۇل بەگ ئۇلاردىن دۇشمەننىڭ شۇڭقارغا يېقىنلاپ قالغانلىقىنى، توقىلەك بەگ بىلەن ئاققوزا مىراپلارنىڭ توسۇپ زەربە بەرگەچ چېكىنىۋاتقانلىقىنى بىلدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ چاپارمەن ئەۋەتىپ توقىلەك بەگنى چاقىرتتى. ئۇنىڭدىن دۇشمەننىڭ جانلىق كۈچى، قورالى ۋە قەيەرگىچە بېسىپ

كىرگىنىنى ئۇقۇپ بىر پەس خىيالغا چۆمدى، كۆڭلىدە ئۇرۇش پىلانىنى تۈزمەكتە ئىدى.

— ئەلا پالۋان، — دەپ ئەمىر قىلدى ئۇ، — سەن بەش يۈز لەشكەر بىلەن ئوك تەرەپتىن تەگ، مەن سول تەرەپتىن تېگىمەن. توقىلەك بەگ ئاكا، سىلى ئاققوزا مىراپ بىلەن دۈشمەننىڭ ئالدىنى توسۇپ تۇرسىلا!

— باش ئۈستىگە! — ئەلا پالۋان بىلەن توقىلەك بەگ شۇنداق جاۋاب قىلىشتى ـ دە، دەرھال ئاتلىنىشتى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئىككى يۈز لەشكەرنى ئىسھاق بەگنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ مۇنداق ئەمىر قىلدى:

— بىز ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتكەندىن كېيىن، سىلى توقىلەك بەگنىڭ لەكمە قوشۇنى[1] بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتىسىلە، ئەگەر دۈشمەن ئوت كۈچى بىلەن توسىسا سىلىمۇ ئۇلارغا ئەجەل ئوقى ياغدۇرسىلا!

ئىسھاق بەگ ئاتلارنى مەھەللىدە قالدۇرۇپ ئالدىنقى سەپكە يۈرۈپ كەتتى، ئۇ سەپ تۈزۈپ دۈشمەن قوشۇنىغا بەرداشلىق بېرىپ[2] ئوق ياغدۇرۇۋاتقان توقىلەك بەگنىڭ قوشۇنىغا قوشۇلدى، ئۇنىڭ لەشكەرلىرىمۇ ئۈزۈن سەپ تۈزۈپ بەرداشلىق ئوق ئۇرۇشكە باشلىدى. دۈشمەنلەر بۇ چاغدا زەمبىرەكلىرىنى ئىشقا سالدى. زەمبىرەك ئوقلىرى ئۇيەر ـ بۇ يەردە گۇداك ھاسىل قىلىپ پارتلايتتى، ئوقلار لەشكەرلەرنىڭ بېشىدىن ئۇچۇپ ئۆتەتتى، دۈشمەن توقىلەك بەگنىڭ سېپىنى چەنلەۋاتاتتى. ئىسھاق بەگ لەشكەرلىرىنى بەش چاقىرىم كەينىگە چېكىندۈردى. ئەمدى دۈشمەننىڭ زەمبىرەك ئوقىدىن قۇتۇلغان لەشكەرلەر بەرداشلىق ئوقلاپ جىم ياتتى. ئۇشتۇمتۇت، زەمبىرەك، مىلتىق ئاۋازلىرى توختىدى، جەڭ مەيدانى ئېغىر سۈكۈناتقا چۆمدى. بەلكىم بۇ قازا بولغانلارغا قىلىنغان ماتەمىمكىن؟ ياق، بىرداشىدىن كېيىنلا بۇ جىمجىتلىقنى ئاپئاق كىيىنگەن، مىلتىقلىرىنىڭ

---

① لەكمە قوشۇن — پىيادە قوشۇن.

② بەرداشلىق — شۇ دەۋردىكى ئاددىي ئوق مىلتىق.

ئىتتىكلىرىنى ئالغا تەڭلىگەن سەپ ـ سەپ ئاق پادىشاھ لەشكەرلىرىنىڭ «ھۇررا» ئاۋازى بۇزدى. دۇشمەننىڭ بۇ ھەيۋەتلىك سەپلىرىنىڭ ئالدىدا بىردىن سەركەردە قىلىچىنى يالتىڭاچلىغان ھالدا چوڭ قەدەملەر بىلەن كېلەتتى. بولۇپمۇ ھەممىنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان گەۋدىلىك، شاپ بۇرۇتلۇق سەركەردە ھېچنېمىگە پىسەنت قىلماي كېلىۋاناتتى. مەرگەن توقلىڭ بەگ ئاشۇ سەركەردىنى نىشانغا ئالدى. ھەيۋەتلىك دۇشمەن سېپى يېگىرمە قەدەمچە يېقىنلاپ كەلگەندە، ئىسھاق بەگ:

ـــ ئېتىڭلار! ـــ دەپ ۋارقىرىدى.

دۇركۇن ـ دۇركۇن ئوقلار تەڭلا ئۇچتى، ھېلىقى سەركەردە ھەممىدىن بۇرۇن يەرگە دۇمىلا چۈشتى. دۇشمەننىڭ سېپى شالاڭلىدى. شۇ چاغدا دۇشمەن قەدەملەپ مېڭىشتىن يۈگۈرۈشكە ئۆتتى. ئەھۋال جىددىيلەشتى، دۇشمەن ئون قەدەملا ئارىلىققا يېقىنلاپ كەلدى. ئىسھاق بەگ قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋالدى. ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ :

ـــ ئالغا! ـــ دەپ ۋارقىرىدى.

لەكمە قوشۇن قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى، يەككىمۇ يەككە جەڭ قىزىپ كەتتى، ئۇزۇن ئىتتىكى ھەم سىلتىقى بار كۈچلۈك قوشۇن بىلەن ئاددىي قىلىچ، بەردەنگىلەر بىلەن ئېلىشىش تەسكە چۈشتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تاجاۋۇزچىلارنىڭ لەكمە قوشۇنى كۆپ ئىدى. بۇ تەڭسىز جەڭ يەنە بىر دەقىقە سوزۇلغاندا لەكمە قوشۇن قىرىلىپ كېتەتتى. دەل مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە مەيداننىڭ ئىككى تەرىپىدىن:

ـــ ۋەتەن ئۈچۈن ئۇر ـ چاپ!

ـــ تاجاۋۇزچىلارغا ئۆلۈم! ـــ دېگەن بۇيرۇق ئاڭلاندى. بۇ سادالارغا ئاتلارنىڭ دۇپۇرلەشلىرى قوشۇلۇپ يەر تەۋرىگەندەك بولدى. ئاق پادىشاھ چېرىكلىرىنىڭ سېپى بۇزۇلدى، ئۇلار يا ئالغا تاشلىنىشنى، يا چېكىنىشنى بىلمەي تەمتىرەپ قالدى، ئالاقزادىچىلىك ئىچىدە قايىقا ئوق ئېتىشنى بىلمەيتتى. ئاتلىق قوشۇن ئۇلارنى ئىككى بىقىنىدىن قىسىپ قىلىچتىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى، جەڭ تولىمۇ شىددەتلىك بولدى. ئاق پادىشاھنىڭ لەكمە قوشۇنى قىرىلىپ تۈگەي دېگەندە، ئاتلارنىڭ دۇپۇرلىشى ۋە «ھۇررا»

دېگەن سادالار ئاڭلاندى. ئەدى ئاق پادىشاھنىڭ ئاتلىق قوشۇنى قەھرى بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتكەندى. ئابدۇرۇسۇل بەگ چاپارمەن ئەۋەتىپ، ئەلا پالۋاننى ئورمان ئىچىگە يوشۇرۇنۇشقا، ئىسھاق بەگنى ئاتلارنى ئەكېلىشكە بۇيرۇدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ دۇشمەن ئاتلىقلىرىغا ئوتتۇرىنى ئېچىپ بەردى، دۇشمەن قوشۇنى توسالغۇسىز بېسىپ كىرمەكتە. ئۇلار لەكمە قوشۇن ئىستىھكامىغا يېتىپ كېلىشىگە ئىككى يېنىدىن، ئالدى ـ كەينىدىن كۇچلۇك قىسقاس كۆتۈرۈلدى. توقملىك بەگ ئىككى يۈز ئاتلىق لەشكىرى بىلەن دۇشمەن كەينىدىن، ئابدۇرۇسۇل بەگ سول يېنىدىن، ئىسھاق بەگ ئالدىدىن. ئەلا پالۋاننىڭ بەش يۈز ئاتلىق قوشۇنى ئوڭ يېنىدىن بىراقلا ھۇجۇمغا ئۆتتى. سەرۋازلار دۇشمەن ئاتلىقلىرىغا شىددەك ئېتىلدى. قىلىچۋازلىق باشلىنىپ كەتتى، قىلىچلار چاراقلايتتى، ئاتلار كىشنەيتتى، ئىككى پۇتنىنى ئېگىز كۆتۈرۈشۈپ چاپچيىتتى. قانلار يايپىشىل ئوتلاقنى قىزىلغا بويىدى. بۇ شىددەتلىك جەڭ گۈگۈم ۋاقتىغىچە بولدى. ئاق پادىشاھنىڭ قالدۇق كۈچلىرى جەنۇبتىكى ئارچىزارلىق ئارقىلىق قورشاۋنى يېرىپ چىقىپ كەتتى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ تاجاۋۇزچىلارنى چېگرىغىچە قوغلاپ بېرىپ، ئاندىن جەڭنى توختاتتى.

بۇ جەڭدە دۇشمەننىڭ مىڭدىن ئارتۇق ئاتلىق ۋە لەكمە قوشۇنى قىرىپ تاشلاندى. ئابدۇرۇسۇل بەگ قوشۇنىدىن تۆت يۈز يەتمىش بىر لەشكەر قازا تاپتى، يۈزدىن ئارتۇق لەشكەر يارىلاندى.

2

«جىياڭجۇننىڭ ئىككى مىڭ چېرىكى يېڭەلمىگەن دۇشمەننى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ مىڭ كىشىلىك ئۇيغۇر قوشۇنى بىتچىت قىلىۋېتىپتۇ» دېگەن خەۋەر قۇلاقتىن ـ قۇلاققا ئاڭلىنىپ پۈتكۈل ئىلغا تارالدى.

سادىر پالۋان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ نۇسرىتىدىن ئىلھاملىنىپ مۇنداق قوشاق توقۇدى:

غالجات، چىلەك، توقماق،
قەدىم جايىم بېسىپ ئۆتكەن.
نەرە تارتىپ ياۋنى يەڭدۇق،
يامان نىيەت ـ ئوي پۈككەن.

كۆرگەن بىر تۈپ تېرەكنى،
كېرەك قىلدۇق بىر باشقا.
ئاقسارايىنىڭ ئىتلىرى،
مىنۋالدى كۆكتاشقا.

بۇ خەۋەر يەنە چوڭ كۈرەنىڭ ئېگىز سېپىلىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، جياڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغان چاڭ جياڭجۈننىڭ قۇلىقىغا يەتتى. جياڭجۈن ھەم ھەيران بولدى، ھەم چۆچۈپ: «بۇيۇك جاھانگىر ئاق پادىشاھنىڭ لەشكىرىنى تارمار قىلغان قوشۇنغا سەل قارىغىلى بولمايدىكەن» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. ئۇ مەسلىھەتچى مىڭ دالۇيىنى چاقىرىپ ئۇزاق مەسلىھەتلەشتى، ئۇلار ئاخىردا مەزەمزات بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگنى بىر ـ بىرلەپ چاقىرتىپ ئۇلارنى يوق قىلىش نىيىتىگە كەلدى. ئۇ باش پوتۇكچىگە يازغۇزدى:

«جانابىي مەزەمزات ھېكىم، تارانچىلاردىن تەشكىل قىلىنغان قوشۇندىن بەش يۈزنى ئېلىپ جياڭجۈن مەھكىمىسىگە كەلگەيسىز، تۆشۈك نان[1] ئېلىپ كېلىش ئېسىڭىزدىن چىقمىغاي. بۇ قوشۇنغا تاپشۇرىدىغان مۇھىم ئىش بار.

چاڭ جېن جياڭجۈن (تامغا)»

---

[1] تۆشۈك نان ـــ ئوتتۇرىسى تۆشۈك دۇگلەك نان. ئەسكەرلەر تۆشۈك نانىنى يىپقا تۆتكۈزۈپ يۈرۈش قىلىدۇ.

3

چوڭ يولدىن سولغا بۇرۇلغان مەزمزات كۆرەنىڭ ئېگىز راۋىقىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ تارىخىنى ئەسلىدى. كونا كۆرە قەلئەسى ئىلى دەريا سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا جايلاشقانىدى، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تۆت چاقىرىم، غەربتىن شەرققە كەڭلىكى ئىككى چاقىرىم كېلەتتى. كۆرە قەدىمكى ئالمىلىق (ئىلگىرى پايتەخت بولغان) شەھرىدىن قالسىلا يەنە بىر ئاۋات شەھەر بولغان. بۇ يەردە چاغاتاي خانلىقى ئۆتكەن، تارىختىن بېرى ئەسكەر تۇرغان، شەھەر ئەڭ ئاۋات بولغاندا قىرىق مىڭ ئاھالە بولغان. شامان ئىبادەتخانىسى قۇرۇلغان، كېيىن شامان، مانى ئېتىقادىنىڭ ئورنىنى ئىسلام دىنى ئىگىلىگەن. مانا شۇنىڭدىن تارتىپ ئىسلام دىنى ئاساسلىق دىن بولغان. مىلادىيە 1640 ـ يىلى جۇڭغار خانلىقى قۇرۇلغاندىن تارتىپ مەھكىمە قۇرۇلغان، چېگرانىڭ 32 ـ يىلى، يەنى مىلادىيە 1762 ـ يىلى جىياڭجۇن مىڭ رۇي چېگرانىڭ ئالاھىدە يارلىقى بويىچە تۇنجى جىياڭجۇن مەھكىمىسىنى قۇرغان.

مەزمزات ئەسلىمىلەردىن ئويغىنىپ راۋاق ئاستىدىكى يولغا كىردى، راۋاقنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككى شىرنىڭ مىس ھەيكىلى تۇراتتى. مەزمزات ھېكىم باشلاپ كەلگەن بەش يۈز ئاتلىق لەشكەر (ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇرۇشتا قازا تاپقانلارنىڭ ئورنىغا لەشكەر ئېلىپ تولۇقلىغان) راۋاقنى تاماشا قىلىپ ماڭدى. ئۇلار راۋاقنىڭ ئالتە بۇرجەكلىك، ئۈستىنىڭ گۈمبەز شەكلىدە ئىكەنلىكىنى، ھەر بىر قىرلىق بۇرجىكنىڭ گۈمبەزنىڭ چوققىسىغا تۆتاشتۇرۇلغانلىقىنى كۆرۈپ قۇرۇلۇش ئۇستىلىرىغا ئاپىرىن ئوقۇشتى. راۋاقنىڭ ھەر بىر قىرىغا كاھىشتىن ئەجدىھا ۋە ھەر خىل قۇشلار، گۈللەرنىڭ شەكلى نەقىش قىلىنغانىدى. ئۇلار شۇنچە ئېگىز راۋاقنى ئالتە تۆۋرۈكنىڭ كۆتۈرۈپ تۇرغىنىغا قاراپ ھەيران قېلىشتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ راۋاق ساپلا ياغاچ بىلەن قۇراشتۇرۇلغان، پىشاڭ بىلەن چىڭىتىلغان، بىرمۇ مىخ ياكى خىش ـ كېسەك يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئىچىدە، چۆرىسىدە ھەر خىل

رەڭدىكى ياغاچ نەقىشلەر. گۈللەر بار ئىدى. مەزمزات لەشكەرلىرىنى راۋاق ئاستىدىكى يولدىن باشلاپ يېرىم ئاي شەكىللىك دەرۋازا ئارقىلىق تۆپتۈز مەركىزىي كوچىغا ئاچقتى، كوچىلىرى قەلئە شەكلىدە بولۇپ، ئىككى تەرەپتە كىچىك كوچىلارمۇ بار ئىدى. غەربىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا ئۇيغۇر، خۇيزۇ، خەنزۇ پۇقرالار ئولتۇراقلاشقانىدى. شەرقىي دەرۋازىسىنى تارجى، جەنۇبىي دەرۋازىسىنى سۇيدۇڭ دەرۋازىسى دەپ ئاتىشاتتى. قەلئەنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا ئېگىزلىكى يەتتە مېتىر، كەڭلىكى ئەللىك مېتىرلىق كۆك خىشتىن ياسالغان تۆت ئەگمە دەرۋازىلىق قورغان ـ سۇپا (سەھنە) بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىدە چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئەنئەنىۋى ئۇسلۇبىدا ياسالغان ئۈچ قەۋەتلىك راۋاق ھەيۋەتلىك قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. قەلئەنىڭ غەربىي دەرۋازىسى تەرەپتىكى مەركىزىي كوچىغا جىياڭجۇن مەھكىمىسى، دۇتۇڭ يامۇل① ، تۆت چوڭ لىڭدۇي② ، بىر سىلىك يامۇل③ ، ئامبال يامۇل④ ، تۆت شىلىڭ، ئون ئالتە زۇلىڭ يامۇل⑤ ، گۈنچەنجۇي⑥ ، ئىككى چوڭ ئىبادەتخانا، لەكمە، ئاتلىق، توپچى قوشۇنلار بارگاھى جايلاشقانىدى. چوڭ كوچا بويىدا تىجارەتچىلەر، ھۇنەرۋەنلەرنىڭ دۇكانلىرى بار ئىدى.

مەزمزات جىياڭجۇن مەھكىمىسى ئالدىغا كەلگەندە ئاتتىن چۈشتى، ئۇ باشلاپ كەلگەن بەش يۈز يىگىت توختىماي يۈرۈپ كەتتى. مەزمزات ئىككى تەرەپتە جېسەكچىلەر قېتىپ تۇرغان ھويلىغا قەدەم تاشلىدى، ئاندىن ئوتتۇرىدىكى ساپلا ياغاچتىن ياسالغان بىر قەۋەتلىك مەركىزىي راۋاققا قاراپ ماڭدى. مەركىزىي راۋاق دەم ئېلىش راۋىقى، مەھكىمە قوۋۇقى، مېھمان كۈتۈش قوۋۇقى قاتارلىق ئون قوۋۇقنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، قەلئەنىڭ

---

① دۇتۇڭ يامۇل ـــ يامۇل مەھكىمىسى.
② لىڭدۇي ـــ سەرخىل لەشكەر.
③ سىلىك يامۇل ـــ قوماندانلىق مەھكىمىسى.
④ ئامبال يامۇل ـــ ساقچى مەھكىمىسى.
⑤ شىلىڭ، زۇلىڭ يامۇل ـــ قوشۇن گازارمىسى.
⑥ گۈنچەنجۇي ـــ پۈل مۇئامىلە مەھكىمىسى.

ئوتتۇرىسىدا ئىدى. مەزمزات ئىككىنچى دەرۋازىدىنمۇ توسالغۇسىز ئۆتۈپ، ئەللىك مېتىرچە ماڭغاندىن كېيىن ئۈچىنچى دەرۋازىغا كەلدى. دەرۋازا ئالدىدىكى بىر مېتىر ئېگىزلىكتىكى كەڭ سەھنىگە چىقتى. بۇ سەھنىگە مىڭغا يېقىن ئادەم سىغاتتى. سەھنە شاھ ئوردىلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان، قەدىمىي ئۇسلۇبتا ياسالغان، كۆپ تۈۋرۈكلۈك ئىدى. سەھنىنىڭ تورۇسلىرىغا مەنچىڭ خان ئەۋەتكەن تەبرىكنامىلەر ئالتۇن ھەل بېرىپ يېزىلغان تاختايلار، تۈۋرۈكلەرگە خانغا، خاندانلىققا، جياڭجۇنگە ۋە ئۇنىڭ دۆلىتىگە ئەبەدىي بەخت ـ سائادەت، ئۆزلىرىگە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەپ يېزىلغان تاختايلار قاتار ئېسىلغانىدى. بۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئالتۇن زەر بىلەن ئەجدىھانىڭ رەسىمى كەشتىلەنگەن سېرىق بايراقلار ئېسىقلىق تۇراتتى. بۇ سەھنە داتاڭ[1] دەپ ئاتىلاتتى. داتاڭنىڭ تۆرىدە قوش قاناتلىق ئىككى ئېگىز چوڭ ئىشىك بولۇپ، بۇنى «ئەرمىڭ» دەپ ئاتايتتى. بۇ ئىككى ئىشىكتىن جياڭجۇن، دۇنۇڭ دەرىجىلىكلەر ۋە ئۇلارنىڭ خانىشلىرى كىرىپ چىقاتتى، باشقا ھەر قانداق ئەمەلدارلار ئۇچۇن ئېچىلمايتتى، ئۇلار يان ئىشىكتىن كىرگۈزەتتى. مەزمزات ئوڭ تەرەپتىكى كاتېپلار، خەۋەرلەشكۈچىلەر تۇرغان ئۆيگە كىرىپ، باشقۇرغۇچى ئامبالغا ئۆزىنىڭ نام ـ شەرىپى، مەنسىپىنى ئېيتىپ، جياڭجۇننىڭ چاقىرتىشى بىلەن كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى. باشقۇرغۇچى ئامبال جياڭجۇنگە خەۋەر قىلغىلى كىرىپ كەتتى. مەزمزات بۇ ئەپيۇن پۇراپ تۇرىدىغان خانىدا تۇرالماي سىرتقا چىقتى. ئۇ داتاڭنىڭ سول تەرىپىدىكى مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ ئۆيلىرىگە، ئوڭ تەرىپىدىكى كاتىبات، خوجىلىق خانىلىرىغا نەزەر سالدى. ئاندىن داتاڭ سەھنىسىنىڭ يېنىدىكى كۆك خىشتىن ياسالغان ئەگمە ئىشىكنى كۆردى. مەزمزات ئىلگىرى بۇ يەرگە كەلگەنىدى، ئاشۇ ئىشىكتىن كىرىپ كەڭ بىر مەيدانغا چىققان.

---

[1] داتاڭ ـــ چوڭ سورۇن ياكى سورايخانا.

مەيداندىكى قاتار - قاتار ئۆيلەرگە كىرگەنىدى. بۇ ئۆيلەر چېرىكلەر بارگاھى، قورال - ياراغ ئامبىرى ئىدى. مەزمىزات ئەگمە ئىشىكتىن كاتتا قورۇغا كۆپ قېتىم كىرىپ - چىققان. بۇ قورۇدىكى رەتلىك سېلىنغان خانىلارغا تولا كىرىپ، ئامبال، غالداي، باخشى قاتارلىق مانجۇ، شىبە ئەمەلدارلىرى بىلەن كۆرۈشكەنىدى. تىلماچ ئۇنىڭ سۆزىنى ئۆرۈپ بەرگەن، كاتىپلار مەكتۇپ، ئەمىر - پەرمانلارنى يېزىپ بەرگەنىدى. بۇ ئەمەلدارلار ئىلى جياڭجۈنگە قاراشلىق جايلاردىكى ئۇيغۇر، مۇڭغۇل، تۇڭگان، شىبە، داغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ مەمۇرىي ئىشلىرىنى، نوپۇس، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلىرىنى، يەر، سۇ، ئالۋان - ياساق، مەنسەپكە قويۇش، مەنسەپتىن قالدۇرۇش، مۇكاپاتلاش، جازالاش ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. مەزمىزات دەپتە، مالىيە، ئىقتىسادقا مەسئۇل ئامبالار بىلەن كۆرۈشكەن، سۆزلەشكەن. ئۇلارغا نۇرغۇن ئالتۇن، يامبۇ، كۈمۈش، قىممەت باھالىق دۇر، ئېسىل تاش، جاۋاھىراتلارنى سوۋغا قىلغانىدى. بۇ يەردە مۇشۇنداق بىباھا بايلىقلاردىن تاشقىرى، جياڭجۈن ئىلى خەلقىدىن يىغىۋالغان مال - دۇنيا قاتارلىق قىممەتلىك بۇيۇملار ساقلىناتتى. بۇ ئورۇن ئىنتايىن مەخپىي بولۇپ، قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىناتتى، خەزىنىچى ئامبالدىن باشقا ھەر قانداق ئادەم كىرگۈزۈلمەيتتى. جياڭجۈن بۇلتۇر چاغاندا داتاڭدىكى زىياپەتتە مەست بولۇپ قېلىپ، مەزمىزات سوۋغا قىلغان جاۋاھىرنى «خەزىنىگە ئۆز قولۇڭ بىلەن قويۇپ قوي» دەپ باشلاپ كىرگەنده، ئۇ بۇ خەزىنىنى كۆرگەنىدى. شۇ كۈنى خەزىنىدىن قايتقاندا، جياڭجۈن ئۇنى گۇللۇك، چوڭ پەنجىرىلىك، ئالدى پېشايۋانلىق ھەشەمەتلىك بەش ئېغىزلىق مەھرەمخانىسىغا باشلاپ كىرگەنىدى. بۇ مەھرەمخانا جياڭجۈن خانىشلىرىنىڭ دەم ئېلىش ساربىي بولۇپ، ئۆي ئىچى ھەر خىل قىممەت باھالىق بىساتلار بىلەن ئالاھىدە زىننەتلەنگەنىدى. بۇ خانىدا بىر نەچچە مۇلازىم قىزلار يۇگۇرۇپ يۈرۈپ جياڭجۈن ۋە ئۇنىڭ خانىمىغا خىزمەت قىلاتتى. بۇ سارايىنىڭ ئىككى چېتىدە يەنە بىر قانچە ئۆيلەر بولۇپ، بۇلارنىڭ بىر قىسمىدا خانىشلارنىڭ كېنىزەكلىرى، مۇلازىملىرى تۇراتتى. قورۇنىڭ شەرقىدە جياڭجۈننىڭ خاس ئىشخانىسى، تامغا تۇتىدىغان خاس كاتىپى ۋە

مۇھاپىزەتچى مۇلازىملار تۇرىدىغان ئۆيلەر بار ئىدى.

باشقۇرغۇچى ئامبال چىقىپ مەزمەزاتنى ئاشۇ مەھرەمخانا ھويلىسىغا باشلىدى. مەزمەزات ئامبالغا ئەگىشىپ قورۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى جياڭجۇننىڭ ئىنتايىن ھەشەمەتلىك ساريىغا كىردى. سارايغا چوڭ خەتلەر بىلەن يېزىلغان لەۋھە - بايراقلار، ئالتۇن ھەل بېرىلىپ چوڭ قىلىپ خەت يېزىلغان تاختىلار ئېسىقلىق تۇراتتى. سارايىنىڭ تۆرىگە، ئوتتۇرىسىغا ئەجدىھا سۈرىتى كەشتىلەنگەن كىمخاب يوپۇق يېپىلغان، ئاستىغا يولۋاس تېرىسى سېلىنغان تەخت قويۇلغانىدى. جياڭجۇن چوڭ ئىشلارنى مۇھاكىمە قىلسا مۇشۇ تەختتە ئولتۇرۇپ ھۆكۈم قىلاتتى. ھەربىي، مۇلكىي ئەمەلدارلار بىلەن مەجلىس ئاچقاندا، مۇشۇ تەختتە ئولتۇرۇپ رىياسەتچىلىك قىلاتتى، يارلىق چۈشۈرەتتى.

تەختتە گىدىيىپ ئولتۇرغان، قاپىقىدىن قار يېغىپ تۇرغان چاڭ جياڭجۇننىڭ قىيىق كۆزلىرىگە، چاشقان بۇرۇتىغا كۆز تاشلىغان مەزمەزاتنىڭ يۇرىكى ئاغقانىدەك بولدى. ئۇ ئېگىلىپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن مۇلايىملىق بىلەن:

— جانابلىرىنىڭ پەرمانى بىلەن پېقىر قۇللىرى ئالدىلىرىدا ھازىر بولدى، — دېدى.

جياڭجۇن قاپىقىنى ئاچمىدى، بۇرۇنقىدەك ئولتۇرۇشقا ئىلتىپاتمۇ كۆرسەتمىدى. مەزمەزات كۆزىنىڭ قىرىدا دائىم ئۆزى ئولتۇرىدىغان كۇرسقا قاراپ قويدى. شۇ ھامان جياڭجۇننىڭ قوپال ئاۋازى ئاڭلاندى:

— سىزنىڭ خانىدانلىقىمىزغا كۆرسەتكەن چوڭ ئىشلىرىڭىزغا قانداق ئىنئام تەقدىم قىلساق رازى بولۇرسىز؟

— ئۇلۇغ جياڭجۇن ئۆزى بىلگەي! — دەپ جاۋاب قىلدى مەزمەزات بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي.

جياڭجۇننىڭ قەھرلىك ئاۋازى سارايدا جاراڭلىدى:

— ئۆستۈرمە سېلىقلارنى تولۇق تاپشۇرمىغىنىڭىز ئۈچۈن سىزگە تەقدىم قىلىنىدىغان ئىنئام گۇندىخانا! ھەي، كىم بار؟

شۇ ھامان ئىككى چېرىك ھازىر بولدى. ئۇلار مەزمەزاتنى ئىككى

بىلىكىدىن تۇتۇپ سارايدىن ئاچىقتى. مەزمزات ھەيرانۇ ھەس بولۇپ قالدى. بۇلتۇرقى چاغاندىكى جياڭجۇننىڭ ئىلتىپاتى نەگە كەتكەندۇ؟ بۇلتۇر چاغاندا كاتتا ئويۇن - تاماشا، بەيگە بولغانىدى، بەيگىدە جياڭجۇننىڭ ئۇزۇپ چىققان يورغىلىرى مەزمزات ھېكىم سۇڭغا قىلغان ئاتلار ئىدى، جياڭجۇن خۇشلۇقىدا ئۇنىڭغا كۆپلىگەن سۇڭغاتلارنى تەقدىم قىلغانىدى. ھالا بۇگۈن گۈندىخانىغا تاشلىغىنى نېمىسى؟! مەزمزات شۇلارنى ئويلاپ كېلىۋېتىپ گۈندىخانىغا قانداق كىرگەنلىكىنى بىلمەي قالدى.

ئارىدىن ئۇچ كۈن ئۆتتى. چاپارمەن ئابدۇرۇسۇل بەگكە چاڭ جياڭجۇننىڭ پەرمانىنى ئەكەلدى. تىلماچ پەرمانىنى ئابدۇرۇسۇل بەگكە ئۆرۈپ بەردى:

«ئابدۇرۇسۇل شاغى بەگ، سىزنى ئورلاڭ ھېكملىككە[1] تەيىنلىدىم. مەزمزات ھېكىم چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىغا زەربە بەرگىلى چىلپەڭنزە قەلئەسىگە ماڭدى. سىز مۇشۇ پەرمانىنى ئالغان ھامان بەش يۈز مەرگەننى ئېلىپ جياڭجۇن مەھكىمىسىدە ھازىر بولغايسىز. چار پادىشاھنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى ئەمىر لەشكەر بولۇپ بارىسىز.

چاڭ جېن (مۆھۈر)»

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئويلىنىپ قالدى: «ئەجەبا، ئاق پادىشاھ يەنە تاجاۋۇز قىلغانمىدۇ؟ ئەگەر مەن ئەمىر لەشكەر بولۇپ بارسام، نېمە ئۈچۈن جياڭجۇن مېنى ئورلاڭ ھېكىملىككە تەيىنلەيدۇ؟ مەزمزات ھېكىم جەڭ ئىلمىدىن خەۋەرسىز تۇرسا، نېمە ئۈچۈن جەڭگە ئۇنى ئەۋەتكەندۇ؟» بۇ سوئاللار ئۇنىڭ كاللىسىغا كەينى - كەينىدىن كېلىپ ئۇنىڭ تىنچلىقىنى قاچۇردى. ئۇ چاپارمەننى چاقىرتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ سوئالىنى ئاڭلىغان چاپارمەننىڭ چىرايى تاتاردى، قوللىرى تىترىدى. چاپارمەننىڭ بۇ ھالىتىنى

---

[1] ئورلاڭ ھېكىم — ۋاقىتلىق ھېكىم.

كۆرگەن ئابدۇرۇسۇل بەگدە گۇمان پەيدا بولدى. ئۇ چاندۇرماي سورىدى:
— مەزەمزات ھېكىم نەگە كەتتى؟
— مەن... مەن بىلمەيمەن، — چاپارمەن دۇدۇقلاپ قالدى.
ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يۈرىكى بىر نېمىنى تۇيغاندەك سوقۇپ كەتتى. ئۇ چاپارمەندىن قوپاللىق بىلەن سورىدى:
— راست گەپ قىل. يالغان ئېيتساڭ كاللاڭنى ئالىمەن!
چاپارمەن شاغى بەگنىڭ غەزەپلىك ئەلپازىنى كۆرۈپ تىترىدى. ئۇ يۇكۇنۇپ تۇرۇپ:
— مەن ... مەن دەي، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچىلە، مەنمۇ سىلىنىڭ قېرىنداشلىرىغۇ. دەي دېۋىدىم، تىلىم بارمىدى. مەزەمزات ھېكىمنى گۇندىخانىغا تاشلىدى! — دەپ يىغلاپ كەتتى.
— ھە؟! — ئابدۇرۇسۇل بەگ كەينىگە بىر قەدەم داجىدى. بۇ گەپ ئۇنىڭغا چاقماق سوقۇۋەتكەندەك تەسىر قىلغانىدى. كەڭ پېشانىسىدىن سوغۇق تەر چىقتى. ئۇ دەررۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى، كۆڭلى بىر نېمىنى تۇيغاندەك بولۇپ چاپارمەندىن يەنە سورىدى:
— بەش يۈز مەرگەنچۇ؟
— ئۇلارنى جىياڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەن ھامان چېپىن غالداي باشلاپ ئەكەتتى.
— قاياقتا؟
— زۇلىڭ يامۇلى تەرەپكە.
ئابدۇرۇسۇل بەگ پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ قولىدىكى پەرمانغا نەپرەت بىلەن قارىدى: « مەسىلە چۈشىنىشىلىك. جىياڭجۇن مېنىڭ مەرگەنلىرىمدىن ئۈركىگەن، ئۇنى بۆلۈپ يوقاتماقچى بولغان، ھېكىمنى بەش يۈز مەرگەن بىلەن ئۈجۈقتۇرۇپ بوپتۇ، ھېلىمۇ ياخشى يېڭى قوبۇل قىلغان لەشكەرلەرنى بەرگەنكەنمەن. ئەمدى نۆۋەت ماڭا كەپتۇ. مېنىڭغۇ كارىم چاغلىق، مەن ئۇنىڭ قولىدىكى ئادەم. ئاتامدۇ، چاپامدۇ، ئاسامدۇ، ئۇنىڭ ئىشى. ئەمما، مۇنۇ بەش يۈز قىران يىگىتچۇ؟ ئىزىمنى بېسىۋاتقان ئاجايىپ قابىلىيەتلىك ۋە پاراسەتلىك ئەلا پالۋانچۇ؟ تاجاۋۇزچىلارنى قوغلاپ

چىقارغىنىمىزنى ماختاشنىڭ ئورنىغا جازالىغىنى نېمىسى؟ قانداق قىلىش كېرەك؟ سادىر ئاغىنىڭ يېنىغا كېتەيلىمۇ ـ يا؟ تاغلارنى ماكان قىلىپ، قانخور ئەمەلدارلار بىلەن بىر نەچچە قەپەس ئېلىشىم پۈخادىن چىقار ئىدىم.» ئۇ شۇنداق خىياللارغا كەلدىيۇ، ئەما شۇ هامان ئوماق قىزى، رەپىقىسى، قېينانىسى ئەخمەت، ئۇستازى ناسىر ئەلەم ۋە باشقا يار ـ بۇرادەر ـ لىرى كۆز ئالدىغا كېلىپ شۇركۈنۈپ كەتتى: «بۇلار تاغ تۇرمۇشىغا، دەمىمۇ دەم كۆچۈپ يۇرۇشكە هەرگىز چىدىمايدۇ. ئەگەر مەن بەش يۈز مەرگەن بىلەن تاغقا چىقىپ كەتسەم، جىياڭجۇن چېرىكلىرى كېلىپ يار ـ بۇرادەرلىرىمنى تۇڭگانلارنى جادۇدا توغرىغاندەك توغرايدۇ. ئالدىرىما رۇسۇل، ئۇستازنىڭ مەسلىھەتىنى ئال...» ئۇنىڭ خىيالىرىنى ئۆيگە كىرگەن ئەلا پالۋان بۆلۈۋەتتى. ئۇ:

ــ ئاغا، تۇڭگانلارنىڭ ئاقساقاللىرى جىددىي ئىشىمىز بار ئىدى، شاغى بەگنىڭ ۋاقتى بارمىكىن، دەپ كەپتۇ، ــ دېدى.

ــ مۇنۇ چاپارمەننى ئاچقىپ كەت، هازىرچە سىرتقا چىقماي تۇرغاي، تۇڭگانلارنى باشلاپ كىر! ــ دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ.

تۇڭگان ئاقساقاللىرىدىن خەنجە ئاخۇن، ياگۇر، ئىسمازاخۇن، ياقۇپ ئاخۇنلار كىرىپ كەلدى. ئۇلار كىرىپلا سالام بېرىشتى:

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم بېگىم، تەنلىرى ساق، دۆلەتلىرى زىيادە بولغاي!

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇلار بىلەن بىر ـ بىرلەپ كۆرۈشتى، ياگۇر ئاخۇننىڭ بېلىدىكى ئاق پوتىنى كۆرۈپ ئەجەبلىنىپ :

ــ باشلىرىغا قانداق مۇسىبەت چۈشتى؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ جىياڭجۇن ياگۇر ئاخۇننىڭ يالغۇز ئوغلىنى قەتل قىلدى، ــ دېدى خەنجە ئاخۇن.

ــ زادىلا ئۇقماي قاپتىمىز، ــ دەپ، ئابدۇرۇسۇل بەگ ياگۇر ئاخۇندىن هال سورىدى.

هەممە ئورۇن ئېلىشتى، خەنجە ئاخۇن پاتمەگە قول كۆتۈردى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ يۈزىنى سىيپاۋېتىپ ئاچچىق كۈلۈپ قويدى.

— خوش، مۆھتەرەم جانابلار، ئەھۋاللىرى نېچۈك؟
— بۇ دۇنيا بىز مۇسۇلمانلارغا ناھايىتىمۇ كاج كېلىۋاتىدۇ.
گەپنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى ئابدۇرۇسۇل بەگ سەزدى ۋە ئۇلارنىڭ زادى نېمە مەقسىتى بارلىقىنى ئېنىق بىلمەكچى بولۇپ سورىدى:
— دۇنيامۇ كاجلىق قىلامدۇ، تەقسىر؟
— ھەي شۇ، بېشىمىزغا ئېغىر كۈنلەر چۈشتى. خەۋەرلىرى بار، جىياڭجۇن قېرىنداشلىرىمىزنى جادۇدا توغراۋاتىدۇ، تۇنۇگۈن ياگۇر ئاخۇنىنىڭ ئوغلىنى قەتل قىلدى.
ياگۇر ئاقساقال ھۆڭ ـ ھۆڭ يىغلىدى. خەنجە ئاخۇن گېپىنى داۋام قىلدى:
— دەرد ـ ئەلەم سۆڭەككە يەتتى. ئۇيغۇر قېرىنداشلارمۇ ھارغۇچە دەرد تارتىۋاتىدۇ، بىز بۇ زۇلۇمغا چىدىماي قالدۇق، تەقسىر. ئۇيغۇر، تۇڭگانلار ئالالانىڭ مۆمىن بەندىلىرى، مەنچىڭ ئەمەلدارلىرى بىزنى رەھىمسىزلەرچە ئەزمەكتە. بۇ خىل زۇلۇمغا قارشى شەنشى، گەنسۇ، ئۇرۇمچى تۇڭگانلىرى كۆتۈرۈلۈپ، زالىم ئەمەلدارلارنىڭ ئەدىپىنى بەردى. بىزمۇ شۇنداق قىلمىساق تۇڭشىپ كېتىدىغان ئوخشايمىز. بىز شۇ ۋەجدىن سىلىدىن مەسلىھەت ۋە ياردەم سوراپ كەلدۇق.
— بىزنىڭ سەۋر قاچمىز سۇندى، بىز ئۇيغۇر ـ تۇڭگان بىرلىشىپ، ئەمەلدارلارنى يوقىتىپ، ئەمىلىككە ئېرىشىش نىيىتىدە جانابلىرىنىڭ مەسلىھەتىنى ئالغىلى كەلدۇق. مەگەر بىزنى جىياڭجۇنگە چاقۇ قىلىپ قەتل قىلغۇزسىلىمۇ مەيلى، بىز جېنىمىزنى تىكىپ قويدۇق، — دېدى ياگۇر ئاخۇن كەسكىن قىلىپ.
— شۇنداق، شۇنداق، — دەپ باشقىلارمۇ ماقۇللىدى. ئۇلار بىردەك ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئاغزىغا قارىدى. بەگ ئېغىر بىر تىنىپ قويدى ـ دە، ئالدىرىماي جاۋاب بەردى:
— ھەر قايسىلىرىنىڭ كەمىنىنى ياد ئېتىپ دەرد ـ مۇڭلىرىنى ئېيتىپ كېلىشكەنلىرى ماڭا ئىشەنگەنلىكىلىرى، مەن بۇنىڭدىن خۇرسەنمەن. تۇڭگان قېرىنداشلارنىڭ قىرغىن قىلىنغىنى پۈتكۈل ئۇيغۇرلارنى ئېچىندۇردى، بىز

قايغۇردۇق. قانداق قىلىمىز، جياڭجۇن مەھكىمىسى بىلەن تەڭ بولالمايمىز، سىلەر ئېيتقان كۆتۈرۈلۈش مەسلىسى ئاددىي گەپ ئەمەس، چوڭ ئىش. بۇنىڭغا مېنىڭ كىم ئەقلىم بىر نېمە دېيەلمەيدۇ.

— مەزەمزات ھېكىم ئالىيلىرى بۇ ئىشقا قانداق قارايدىكىن؟ — دەپ سوراپ قالدى ئىسمازا.

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قويۇق قاشلىرى تۈرۈلدى. ئۇ قايغۇرغان، ئاچچىقى كەلگەن ياكى خۇشال بولغاندا بۇرۇتىنى سىلاپ قويىاتتى. ئۇ شۇ تاپتىمۇ بۇرۇتىنى سىلاپ قويدى. «مەزەمزاتنىڭ گۇندىخانىغا تاشلانغىنىنى ئېيتايمۇ، ئېيتمايمۇ؟ ئۇلارمۇ ماڭا ئىشىنىپ سىرىنى ئاچقان يەردە مەن ئۇلاردىن گۇمانلانسام نامەردلىك بولار.» ئۇ شۇنداق ئويلىۋالدى ـ دە، ئاندىن:

— ھېكىمنى چاڭ جياڭجۇن گۇندىخانىغا تاشلاپتۇ! — دېدى.

— ھە، نېمە ئۈچۈن؟ — ئەندىكسىپ سوردى پەگاھتا تۇرغان ئەلا پالۋان.

— ئۇ زات نېمە گۇناھ قىلغان بولغىيدى؟ — دەپ سوردى ياقۇپ ئاخۇن.

— بىز ئاق پادىشاھ تاجاۋۇزچىلىرىنى تارمار قىلدۇق، شۇڭا جياڭجۇن مېنىڭ ئاتلىق مەرگەنلىرىمدىن قورققان بولسا كېرەك. ئۇ مەزەمزاتنى بەش يۈز مەرگەن بىلەن چاقىرتىۋېلىپ گۇندىخانىغا تاشلاپتۇ.

ھەممىسىنىڭ بېشى چۈشۈپ كەتتى. پەقەت ئۇلارنىڭ ئېغىر تىنىشلىرى، خەنجە ئاخۇننىڭ ياگۇرغا پىچىرلىغىنىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئالدىرايتتى، شۇڭا تۈڭگانلارنىڭ كۆڭلىنى ئەمىس قىلىپ قايتۇرۇشنى ماقۇل تاپتى.

— قېرىنداشلار، قايغۇ ـ ھەسرەت، كۆز ياشلىرى ئىچىدە ئولتۇرساق بالا-قازا قوشلاپ كېلىدۇ، ھەر قايسىلىرىنىڭ بەردەم بولۇشىنى تىلەيمەن. سىلەر ئوتتۇرىغا قويغان ئىش ئويلىنىپ باقىدىغان ئىشتەك قىلىدۇ. ئاللانىڭ قانداق يازمىشلىرى بار، بۇ بىزگە نامەلۇم. ئۇستازلىرىمىز ناسىر ئەلەم، شەمسىدىن خەلپەم ۋە باشقا ئۇلۇغلىرىمىز بىلەن مەسلىھەتلەشمەك كېرەك. مەسلىھەتلىك ئىش بۇزۇلماستۇر! — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ.

— تولىمۇ ئاقىلانە گەپ بولدى، — دېدى خەنجە ئاخۇن، — ئوبدانراق مەسلىھەتلەشمىسەك بولمايدۇ. بىز بېلىمىزنى باغلاپ بولدۇق، مانا مەزمزات ھېكىمنى گۇندىخانىغا تاشلاپتۇ. قارىغاندا، جىياڭجۇن ھەممىمىزنى بىر - بىرلەپ ئاشۇنداق گۇندىخانىغا تاشلاپ چىرىتمىدىغان ئوخشايدۇ.

— تەقسىر، بۇ گەپلەر مۇشۇ يەردىلا قالسۇن، — دېدى ياگۇر ئاخۇن ئەلا پالۋانغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ.

ئابدۇرۇسۇل بەگ كۈلۈپ كەتتى ۋە ئەلا پالۋاننى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— بۇ يىگىت مېنىڭ ئىشەنچلىك شاگىرتىم، قوشۇنىڭ سەردارى! — دېدى.

خەستە كۆڭلى ئاز بولسىمۇ شىپالىق تاپقان تۇڭگان ئاقساقاللىرى رازى - رىزا بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئۇلارنى ئابدۇرۇسۇل بەگ ئىشىككىچە ئۇزىتىپ قويدى. تۇڭگانلار ئادىتى بويىچە:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، — دەپ خوشلاشتى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەھۋالىنىڭ ناھايىتى جىددىيلىكىنى ھېس قىلدى. ئۇ بىر ئىش ئۈستىدە باش قاتۇرسا ئۇنى بىر باشقا ئېلىپ چىقمىغۇچە كۆڭلى تىنمايتتى، بولۇپمۇ بۇگۈنكى مەسلىھەتنى تېز ھەل قىلمىسا، كوچىغا چىقىپ كەتسە، مۆلچەرلىگۈسىز ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى. شۇڭا، تۇڭگانلارنى ئۇزىتىپ قويۇپلا ئاتلاندى.

ئۇ ناسىر ئەلەمنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلگەندە، ئەلەم قېلىن بىر كىتابنى كۆرۈپ ئولتۇراتتى. ناسىر ئەلەم سالام بېرىپ كىرگەن ئابدۇرۇسۇل بەگنى كۆرۈپ، كىتابقا پەلكۇش قىستۇردى - دە، ئورنىدىن تۇردى ۋە ئىككى قوللاپ كۆرۈشۈپ بەگنى يېنىغا ئۆتكۈزدى. پاتمە ۋە ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، ئابدۇرۇسۇل بەگ كېلىشتىكى نىيىتىنى ئىزھار قىلدى. بەش يۈز مەرگەن بىلەن ھېكىمنىڭ گۇندىخانىغا تاشلانغىنىنى، جىياڭجۇننىڭ پەرمانىنى ۋە تۇڭگانلارنىڭ كۆتۈرۈلۈش نىيىتىنى بايان قىلدى، ئاندىن تۆش يانچۇقىدىن جىياڭجۇننىڭ پەرمانىنى ئېلىپ بەردى. ناسىر ئەلەم پەرماننىڭ مەزمۇنىدىن ۋاقىپلىنىپ چوڭقۇر ئويلىنىپ قالدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۈستازىنىڭ دىققىتىنى بۆلمەسلىك ئۈچۈن ئۇندىمەي ئولتۇرۇپ ئۆينى كۆزدىن كۆچۈرۈشكە

باشلىدى: يەرگە چەشمە گۈللۈك گىلەم سېلىنغان، تۆر تامغا ئايگۈل گىلىمى تارتىلغان، ئويۇقلارغا كۆن مۇقاۋىلىق قېلىن كىتابلار تىزىلغان، ئوك تەرەپ تامنىڭ ئۇ يېقىغا ئورۇن - كۆرپىلەر تىزىپ قويۇلغان، يەنە بىر تامنىڭ ئويۇقىدا مىس تەخسە، جانان چىنىلەر تىزىپ قويۇلغانىدى، پەگاھتىكى مىس چىلاپچا يېنىدا غاز بويۇنلۇق ئاپتۇۋا تۇراتتى.

— ھىم، ئىش چىكىغا چىقتۇپتىپتۇ - دە، بەگ؟ — دېدى ناسىر ئەلەم خىيالىدىن سەگىپ، — سىز قانداق قىلماقچى؟

— ئۆزۈمنۇ بارمايمەن، بەش يۈز مەرگەننىمۇ ئەۋەتمەيمەن.

— ئۇنداقتا، جىياڭجۇن جازا يۇرۇشى قىلىدۇ.

— ئەمىسە، قانداق قىلاي ئۇستاز؟ بېشىمنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قاتتى. ئەتە - ئۆگۈن ئىچىدە بىر قارارغا كەلمىسەك بولمايدىغاندەك، سىلىنىڭ ئەقىل كۆرسىتىشلىرىنى، تەلىم بېرىشلىرىنى سوراپ كەلدىم.

— تۇڭگانلارنىڭ كۆتۈرۈلۈشىگە جەزم قىلالارسىزمۇ؟

— ئۇلار «بەلنى باغلاپ قويدۇق» دەيدۇ.

— ھىم، تۇڭگان خەق جاھىلراق كېلىدۇ، قىلمەن دېگىنىنى قىلماي قالمايدۇ، دېمىسىمۇ جىياڭجۇن ئۇلارغا قاتتىق رەھىمسىزلىك قىلدى.

— ئۇستاز، — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ، — جىياڭجۇن ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرى ئۆزى خان، ئۆزى بەگ بولۇۋالدى، خەلقىمىزگە خالىغانچە زۇلۇم سېلىۋاتىدۇ. پىچاق سۆڭەككە يەتتى، مەزلۇملارنىڭ قانلىق يېشى، ئاھۇ پەريادى پەلەككە يەتتى، خەلقنىڭ چىدىغۇچىلىكى قالمىدى! ئۇنىڭ ئۈستىگە مەزمەزات بىلەن بەش يۈز مەرگەننىڭ گۈندىخانىغا تاشلىنىشى، تۇڭگانلارنىڭ قىرغىن قىلىنىشى، مېنى بەش يۈز مەرگىنىم بىلەن گۈندىخانىغا تەكلىپ قىلىشى ئەمدى بىزنى تۇڭگانلار بىلەن بىرلىشىپ كۆتۈرۈلۈشكە مەجبۇر قىلماقتا!

ناسىر ئەلەم ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قەتئىي نىيەتكە كەلگىنىنى بىلىپ، كۆتۈرۈلۈشنىڭ ئالدى - كەينىنى، خەلقە بولغان پايدا - زىيىنىنى مۆلچەرلىدى، ئاقىۋىتىگە كۆپرەك باش قاتۇردى. جىياڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ

يىگىرمە نەچچە مىڭ چېرىكىگە ناقابىل تۇرغىلى بولامدۇ ، يوق، مانا شۇلارنى مۇلاھىزە قىلدى. ئاخىردا سورىدى:
— سىزنىڭ قوشۇنىڭىز چېرىكلەرگە بەس كېلەلەرمۇ؟
— قولۇمدىكى كۈچ بىلەنلا بىر نېمە قىلغىلى بولمايدۇ. خەلقنى قوزغىساق، جەلپ قىلساق بىر گەپ بولار. ئوت يېقىلسىلا گۈلخان بولىدۇ، پۈتكۈل يېزا بەگلىرىنى ھەركەتلەندۈرسەك، ھەر يېزىدىن بىرەر يۈز لەشكەر توپلانغان ھالەتتىمۇ چوڭ كۈچ بولىدۇ.
— قورال - ياراغنى نەدىن تاپسىز؟ — دەپ سورىدى ناسىر ئەلەم.
— ئوردىدا مىڭدىن ئارتۇق بەردەنگە بار. توقمىلەك بەگنىڭ تۆت - بەش يۈز كىشىلىك لەشكىرى بار. ئورۇسلاردىن غەنىيمەت ئالغان مىڭ دانە مىلتىقنى ئۇلارغا تاشلاپ كەلگەن. قىلىچ - نەيزىنى ياستىمىز، ئوق - دورا ياستىمىز. ئەگەر كۆتۈرۈلۈش نىيىتىگە كەلسەك، ئاۋۋال شەھەردىكى ئىككى قورال - ياراغ ئامبىرىنى قولغا چۈشۈرىمىز.
ناسىر ئەلەم ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ھەممىنى ئىدىتلاپ قويغىنىنى بىلىپ، قوشۇلغان قىياپەتتە:
— مۇھىمى ئاخىرقى پىكرىڭىز. خەنزۇ بازىرى، شەھەردىكى، چىلپەكزە قەلئەلىرىنى ئېلىپ قورال - ياراغقا ئىگە بولۇش زۆرۈر، — دېدى.
— ئۇستاز، شۇنداق قىلىپ كۆتۈرۈلۈشكە قوشۇلدىلىمۇ؟ — بەگ ناسىر ئەلەمگە شادلىق كۆزلىرىنى تىكتى.
— باشقا ئىلاج يوقتەك قىلىدۇ، مەن جىياڭجۈننىڭ سىزنى يوق قىلىشىنى خالىمايمەن، ئۆز ئايىغىڭلار بىلەن ئۆلۈم تىلەپ بارغاندىن كۆرە ئېلىشىپ تۇرۇپ ئۆلگەن ئەۋزەل. يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم دېگەن مانا شۇ. ئۇلار سىز ۋە مەرگەنلىرىڭىزنى يوقاتسا، مېنىڭدەك ئۆمرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى تۈگەتكەن قېرىلار خەلقىمىزگە نېمە قىلىپ بېرەلەيمىز؟ ئىنشائاللا نۇسرەت قۇچارمىز. سادىر پالۋانمۇ بىر نەچچە يىلدىن بېرى چېرىكلەر بىلەن ئېلىشىپ كەلدى. بىراق، «يالغۇز ئاتنىڭ چېڭى چىقماس، چېڭى چىقسىمۇ دېڭى چىقماس» دېگەندەك، ئۇ پالۋانىمىز چوڭ ئىش قىلالمىدى.
— تۈڭگانلار بىلەن قانداق قىلىمىز؟ — سورىدى ئابدۇرۇسۇل بەگ

— ئۇلار بىلەن كېلىشىمنامە تۈزۈش كېرەك. ئۇلارنىڭ ئادىمى ئاز، قورالى يوق، ئىختىلال[1] ھەيئىتى قۇرىمىز، ئۇنىڭ باشلىقى بىزدىن، مۇئاۋىنى ئۇلاردىن بولۇشى كېرەك. ھازىرلا ئىشەنچلىك چاپارمەنلەرنى ئەۋەتىڭ، مۇللا شاۋكەت ئاخۇنۇم، ئەخمەت بەگ، جالالىدىن خەلپەم، ئابدۇللىتىپ خەلپەم ۋە ئىسھاق بەگلەر ھۆرۈرىمغا كەلگەي. مەھكىمە شەرئىيىنىڭ مۇھىم مەسلىھەتلىك ئىشى بار ئىكەن، دەپ ئۇقتۇرسۇن. شەمسىدىن خەلپەمگە ئەتىگەنلىككە ئەلا پالۋاننى ئەۋەتىپ ئەھۋالىدىن خەۋەردار قىلارسىز. بۈگۈن بۇ يەردە ئوبدان مەسلىھەتلىشىپ بىرلىككە كېلەيلى.

— تولا ئوبدان! — ئابدۇرۇسۇل بەگ ئورنىدىن تۇردى.

— ھە راست، ھېلىقى چاپارمەن بارمۇ؟

— بار.

— جىياڭجۈن سىزنىڭ كەلمىگىنىڭىزنى قارشىلىق دەپ بىلىپ چېرىك تارتىپ كېلىشى مۇمكىن. مېنىڭچە، يېقىن ئادەملەر ئارقىلىق شەھەرگە «جىياڭجۈننىڭ چاپارمىنىنى قاراقچىلار ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ» دېگەن گەپنى تارقىتايلى. بۇ گەپ جىياڭجۈنگە يېتىدۇ، ئۇ يەنە بىر چاپارمەن ئەۋەتكۈچە ۋاقىتنى ئۇتىمىز. بۇ گەپنى بۈگۈن مەدرىستىكى خۇپتەن نامىزىدا، ئەتە بازلىق مەسچىتلەردە بامدات نامىزىدا تارقاتقان ياخشى.

— تولا ئوبدان! — ئابدۇرۇسۇل بەگ ھويلىغا چىقىپ، ئەلا پالۋاننى ناسىر ئەلەمنىڭ ئاخىرقى تاپشۇرۇقىنى ئورۇنداشقا ئەۋەتتى. ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىسىنى بايا ناسىر ئەلەم ئاتاپ ئۆتكەن زاتلارغا ئەۋەتتى. ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇپ ئۆزى ناسىر ئەلەمنىڭ ھۆرۈرىغا قايتىپ كىردى. مۇلازىم كىرىپ قولغا سۇ ئالدى. داستىخان سالدى. ناسىر ئەلەم لەقمەن يەپ ئولتۇرۇپ ئابدۇرۇسۇل بەگكە دېدى:

— بۇ ئىشتا سىزنىڭ ئەقىل - پاراسىتىڭىزگە، تىرىشچانلىق كۆرسىتە-

---

[1] ئىختىلال — قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش.

لەيدىغىنىڭىزغا ئىشىنىمەن. مېنىڭ قوشۇلغىنىم سىز بار بولغاچقىلا بولدى.

ـــ سىلىنىڭ تەلىملىرىدىن كېيىن ئۆزۈمدە بىر ئۇلۇغ كۈچ پەيدا بولغىنىنى سېزىۋاتىمەن. ماڭا ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن سىلىنىڭ تەلىملىرى، يۈز مىڭلىغان خەلقىم تىرەك بولىدۇ، ـــ دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ هاياجانلىنىپ.

ئۇلار تاماقتىن كېيىن تەرەت ئېلىشتى. خۇپتەن نامىزىغا جاينامىاز سېلىپ تۇرۇشىغا چاقىرتقانلار بىر ـ بىرلەپ كىرىپ كەلدى. نامىاز ناسىر ئەلەمنىڭ ئىمامىلىقىدا ئۆيدە ئوقۇلدى. نامىازدىن كېيىن ئۇلار يېرىم كېچىدىن ئاشقۇچە مەسلىھەتلەشتى. كۆتۈرۈلۈشىنىڭ تەدبىرلىرىنى بېكىتىشتى، ئىختىلال هەيئىتىنىڭ نامزاتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى.

ئەتىسى ئابدۇرۇسۇل بەگ بامدات نامىزى ئالدىدا تۇڭگان مەسچىتىگە چاپارمەن ئەۋەتتى. تۇنۇگۈن ئوردىغا كەلگەن تۇڭگان ئاقساقاللىرىنىڭ هەممىسى كەلدى. ئەلا پالۋان ئوردا ئەتراپىغا قاتمۇ قات جېسەكچىلەرنى قويدى، جېسەكچىلەر ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئىزدەپ كەلگەنلەرنى: «بېگىم يېقىن قاياشلىرى بىلەن بەند» دەپ كىرگۈزمىدى.

مەجلىسكە ناسىر ئەلەم رىياسەتچىلىك قىلدى. ئۇ زات ئاخشام مەسلىھەتلەشكەن ئىشلاردىن ئۆچۈر بەردى. تۇڭگانلار غايەت خۇرسەن بولدى. ئۇلار ئىختىلال هەيئىتىنىڭ باشلىقى ئابدۇرۇسۇل بەگ بولغاي، دېيىشتى. ناسىر ئەلەم تەكلىپ بەردى:

ـــ بولىدۇ، مۇئاۋىنلىققا ياگۇر ئاخۇن بولغاي.

مەجلىس مۇنداق قارار هاسىل قىلدى:

ئىختىلال مەشئىلى مىلادىيە 1864 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى (تۇڭگىنىڭ 3 ـ يىلى) ئۇلۇغ جۇمە كۈنى كەچتە يېقىلىدۇ. بۇ خەلقنىڭ قۇتلۇق كۈنى بولۇپ قالغاي.

ئىختىلال هەيئىتى تەسىس قىلىنىدۇ، بۇ هەيئەت هەربىي ئىشلارنى باشقۇرىدۇ، مۇلكىي ئىشلارنى مەهكىمە شەرئىي باشقۇرىدۇ.

ئىختىلال هەيئەتلىرى: موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم، ئابدۇرۇسۇل بەگ،

ياگۇر ئاخۇن، موللا شاۋكەت ئاخۇن، ئەخمەت بەگ، توختاخۇن، خەنجە ئاخۇن، شەمسدىن خەلپەمدىن تەركىب تاپىدۇ.

ھەيئەت باشلىقى: ئابدۇرۇسۇل بەگ

ھەيئەتنىڭ مۇئاۋىنى: ياگۇر ئاخۇن

ئەمر لەشكەر: ئابدۇرۇسۇل بەگ (قوشۇمچە ئۆتەيدۇ)

قازىكالان: موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم

قازى ئەسكەر ۋە مۇپتى: موللا شاۋكەت ئاخۇن

ئوردا خەزىنىچىسى: ئەخمەت بەگ

ھەيئەت لەشكەر توپلاش، قوراللاندۇرۇش، تەرتىپنى چىڭىتىش، مەشق قىلدۇرۇش، گەدەنكەشلىك قىلغانلارنى جازالاشنى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئىختىيارىغا بەردى.

ياگۇر ئاخۇن:

— ئاتىمىز ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم پاتىھە بەرسە، — دېدى.

ناسىر ئەلەم پاتىھە بېرىشتىن ئاۋۋال مۇنداق دېدى:

— بىز ئازاب چەككەن خەلقىمىز ئۈچۈن كۆتۈرۈلىدىغان بولدۇق. بۇ تولىمۇ زور ئىش. بۇ ئىشتا بىرلىك كېرەك، ھەممىمىز بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك بولۇشىمىز، بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىشىمىز كېرەك. ئەمدىكى ئۈمىدىمىز ئابدۇرۇسۇل بەگ ۋە ئۇنىڭ قوشۇنىدا. بىز ئۇنىڭدىن شۇنى سورايمىزكى، ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىش كۆرۈپ خەلقنى دەرھال قوزغىسۇن، خەلق غايەت زور كۈچ!

ئىككىنچى باب

ئۇچقۇنلار

ئۇچقۇندىن يانغىن چىقىدۇ
— ماۋزىدۇڭ

1

جاڭ لى چەنپەن[1] مىڭ غالدايىنىڭ ئائىلىسىگە چاكارلىققا بېرىلدى. جاڭ لى ياش، كېلىشكەن، ئاق يۈزلۈك، ئەدەپ ـ قائىدىلىك، چېچەن يىگىت ئىدى. ئۇ بۇ ئۆيگە كەلگەن كۈندىن ئېتىبارەن كومىتا قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، خوجايىن نېمە دېسە «خوش غوجام» دەپ تۇرىدىغان بولدى. ئۇ مىڭ غالداي (مىڭ يايى گۈزەل ئاغىچىنىڭ دادىسىنىڭ ئىسمىغا ئوخشاش توختى ئىسمىلىكلەرنى تۇتۇپ بەرگىنى ئۈچۈن غالدايلىق مەنسەپىگە ئېرىشكەن) ۋە ئۇنىڭ چىرايلىق ياش خوتۇنى چى رۇيدىن ئاشقان تاماقنى يېيىشكە مەجبۇر ئىدى. كۈنلىرى يېرىم ئاچ، يېرىم توق هالدا ئۆتۈۋاتاتتى. ئىشقا كەلگەندە كۈرە خورىزى قىچقارغاندىن تارتىپ كېچىسى ئۇچىنچى داڭ ئۇرۇلغىچە ئىشلەيتتى. چى رۇي خېنىمنىڭ بۇلاقتىن سۇ توشۇش، يۇنداش كۆكۈش، ئۆي سۈپۈرۈش قاتارلىق مىڭ ياڭزا ئىشىنى قىلىپ «ئۇھ»

---

[1] چەنپەن — تەپىڭ تىيەنگو قوزغىلاڭچىلىرىدىن ئەسىرگە چۈشۈپ ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنغانلارنى ئۇيغۇرلار «چەنپەنلەر» دەپ ئاتاشقان.

دېگۈچىلىك ھالى قالمايتتى. ھەتتا مىڭ غالدايىنىڭ تەرلەپ پۈراپ كەتكەن پۇتلىرىنىمۇ يۇيۇپ قويىاتتى. ئۇ مىڭ غالدايغا بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىيالمايتتى، چى رۇي ئۆزىگە ئوخشاش خەنزۇ بولسىمۇ قاراشقا، گەپ قىلىشقا رۇخسەت يوق ئىدى. بۇ ئائىلىنىڭ خاس ئاشپەزى مايۇسۇپكىلا گەپ قىلالايتتى.

چاڭ جېن جيائجۇن مىڭ غالدايىنى تېكەستىكى موڭغۇل قوشۇنىغا سەردار قىلىپ ئەۋەتتى. مىڭ غالداي مېڭىش ئالدىدا چى رۇيغا:

— كەچلىكى ئىشىكنى مەھكەم ئېتىپ يات، مەن ھەپتىدە بىر كېلىپ تۇرىمەن، مالايلارغا كۆز - قۇلاق بول، — دەپ جېكىلىدى.

چى رۇي ئىنچىكە بەللىك، زىلۋا بويلۇق، دۇگلەك قارا كۆزلىرى ئويناپ تۇرىدىغان چوكان ئىدى. ئون ئۈچ ياش چېغىدىلا مىڭ غالدايغا بېرىۋېتىلگەنىدى. چى رۇيمۇ تەپپىڭ تىيەنگو سەركەردىسىنىڭ قىزى بولۇپ، سۇرگۈن قىلىنغانلاردىن ئىدى. چى رۇي چىرايلىق بولغىنى بىلەن يەتتە يىلدىن بېرى مىڭ غالدايغا بالا تۇغۇپ بېرەلمىدى.

چى رۇي ئېرىدىن — پور كۆتەكتەك سېمىز، بۇرۇتلىرى داردايغان، بەدىنىدىن بەتبۇي پۇراق چىقىپ تۇرىدىغان بۇ خام قاپاق ئەردىن يىرگىنەتتى. بۇ ئەرنىڭ تېكەسكە كېتىدىغىنىنى ئاڭلاپ ئىچىدە خۇش بولدى. جاڭ لى بۇ ئۆيدە پەيدا بولغاندىن كېيىن چى رۇي ئېرىدىن تولىمۇ سەسكىنىدىغان بولۇپ قالغانىدى، ئۇ جاڭ لىنىڭ ئوت يېنىپ تۇرغان يوغان كۆزلىرىگە مەھلىيا بولۇپ قارايتتى، كۈچ ئۇرغۇپ تۇرغان، كېلىشكەن قامىتىگە يوشۇرۇن كۆز تىكىپ، مىجەزىنى كۆزىتەتتى. كۆزەتكەنسېرى ئۇنىڭ تۇرمۇشقا بولغان قارىشىدا ئۆزگىرىش پەيدا بولۇپ جاڭ لىغا قىزغىن مۇئامىلىدە بولۇشقا باشلىدى. مىڭ غالداي مەھكىمىگە ياكى باشقا ئىشقا كەتكەن ھامان جاڭ لىنى ھۇجرىسىغا چاقىرىپ ئەكىرىپ، ئۆي سۇپۇرۇش، جانان چىنە - قاچىلارنى سۇرتۇشكە بۇيرۇيتتى، جاڭ لى بۇ ئىشلارنى قىلىپ بولمىغىچە ئۇنىڭغا كۆز ئۇزمەي قاراپ ئولتۇراتتى. مىڭ غالدايىنىڭ تېكەسكە كېتىشى چى رۇي ئۈچۈن چوڭ خۇشاللىق بولدى. ئۇ ئەمدى يوشۇرۇن كۆزىتىشنى ئاشكارا مۇئامىلىگە ئۆزگەرتتى. ئىشنى جاڭ لىنىڭ تامىقىنى

ياخشىلاشتىن باشلىدى. مىڭ غالداي كېتىپ ئۇچىنچى كۈنى ئۇ:
— ما سىپۇ، هاي ماسىپۇ! — دەپ ۋارقىرىدى.
— لەببەي خانقىز!
— جاڭ مالاي بىزنىڭ ئۆيگە كەلگىلى ئۇزۇن بولدى، ئائىلىمىزنىڭ ئادىمى بولۇپ قالدى، شۇڭا ئۇنىڭغا ئەمدى تويغىچە تاماق بەرگىن.
— رەھمەت خانقىز، ئۆمۈرلىرى ئۇزۇن بولغاي، — دەپ ما يۈسۈپ ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.
ئۇ جاڭ لىغا ئىش بۇيرۇغاندىمۇ مۇلايىم، سىلىق سۆزلەرنى قىلىدىغان بولدى. جاڭ لى بۇ ئۇشتۇمتۇت ئۆزگىرىشىنى، چى رۇي خەنزۇ هەم قوزغىلاڭچىنىڭ قىزى بولغاچ ماڭا هېسداشلىق قىلمۇاتىدۇ، دەپ پەرەز قىلدى. كۈچلۈك تاتام جاڭ لىنىڭ سارغىيىپ كەتكەن مەڭزىگە قىزىللىق ئاتا قىلدى. ئۇنىڭ كۈندىن كۈنگە كۈچكە تولۇپ، چەبدەسلىشىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن چى رۇي ئۇنى كۆپ ئويلايدىغان بولۇپ قالدى، كېچىلىرى يوتقانغا كىرگەندە جاڭ لىنىڭ سىماسى كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ ئۇيقۇسى قاچىدىغان بولدى. بىر كۈنى ئۇ زادىلا چىدىماي جاڭ لىنى هۇجرىسىغا چىللاپ ئەكىرىۋالدى. ئۇنىڭ ئېغىر ئىشلىرىنى يېڭىدىن چاكارلىققا ئالغان نۇردۇنغا يۈكلىدى. چى رۇي نېپىز شايى كۆڭلەك كىيىپ جاڭ لىنىڭ يېنىغا كېلىپ سۆركىلىپ نازۇ كەرەشمە قىلىدىغان يېڭى قىلىق چىقاردى. جاڭ لى ئۇنىڭ نىيىتىنى بىلىپ تۇرۇپ بىلمەسكە سېلىۋالاتتى. چى رۇي ئۇنىڭغا سۆركىلەتتى، ۋىلىقلاپ كۈلەتتى، جاڭ لىنىڭ يامپىشىنى چىمداپمۇ قويىاتتى. كۈنلەر ئۆتكەنسېرى چى رۇي جاڭ لىنىڭ جىنى چاپلىشىپ قالغاندەك، ئۇنىڭدىن ئايرىلغۇسى كەلمەيدىغان هالەتكە كەلدى. جاڭ لىنىڭ بۇنىڭ قىلىقلىرى بىلەن قىلچە كارى يوقتەك يۈرەتتى. ئۇنىڭ كاللىسىدا باشقا بىر چوڭ ئىش بار ئىدى. جاڭ لىنىڭ بۇ كالا مىجەزى چى رۇينى تېرىكتۈرەتتى. ئۇ ئەمدى ئۇنى «تىلسىز كالا، ئىشقى يوق ئېشەك» دەپ تىللايدىغان بولدى.
چى رۇي هۇجرىسىدا ئىش ئەپلەشمىگەندىن كېيىن، باشقىچە ئۇسۇل قوللاندى. بىر كۈنى ئاخشىمى ئوغرىلىقچە جاڭ لى ياتقان ئۆيگە كىردى.

جاك لى ماي چىراغ يورۇقىدا كۆڭلىكىنى ياماپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئىشىكنىڭ غىچ قىلغىنىنى ئاڭلاپ بېشىنى كۆتەردى. پۇتۇن بەدىنى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان شايى كۆڭلىكىنى كىيگەن چى رۇي كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ ئىشىك تۈۋىدە تۇراتتى. جاك لى ئەرلىك سېزىمى بىلەن تۇنجى قېتىم چى رۇينىڭ چىرايلىق چوكانلىقىنى ھېس قىلدى ۋە بىردىن قېنى قىزىپ جىددىيلىشىپ كەتتى. خوجايىن بىلەن چاكارلىق ئوتتۇرىسىدىكى ئەدەپ - قائىدە ئۇنى ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كېتىشكە مەجبۇرلىدى. چى رۇي ئىتتىك جاك لىنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— كۆڭلەك دېگەننى بىز يامايمىز. سېنىڭدەك كېلىشكەن يىگىت باشقىنى قىلىدۇ. ئەكەل مەن چىرايلىق يامالايمەن. — دېدى.

— يوقسۇ، يوقسۇ. — دەپ دۇدۇقلىدى جاك لى. — سىلىگە يامىتىشقا ھەددىمۇ!

— نېمىشقا ئۇنداق دەيسەن. مەنمۇ بىر يېتىم. سائا ئوخشاشلا غالداينىڭ چۆرىسى، ئۇنىڭ سېسىق بەدىنىدىن ئاران قۇتۇلدۇم. ئەمدى سېنىڭ خىزمىتىڭنى قىلىمەن. — ئۇ جاك لىغا مەنىلىك بىر قاراپ قويۇپ، كۆڭلەكنى شارتتىدە تارتىۋالدى — دە، جاك لىنىڭ قولىدىن تۇتۇپ تارتتى. — ئولتۇرغىن.

چى رۇينىڭ يۇمشاق، ئىسسىق قولىدىن ئۆتكەن بىر خىل يېقىملىق ئىسسىق جاك لىنى ئىختىيارسىز ئولتۇرۇشقا مەجبۇرلىدى. چى رۇي كۆڭلەك ياماۋېتىپ مۇرىسىنى جاك لىنىڭ مۇرىسىگە ياقتى. جاك لى ئەيمىنىپ نېرىراق سۇرۇلۇۋىدى، چوكان ئۇنىڭ يېنىغا سۇرۇلۇپ چاپلىشىپ دېگۈدەك ئولتۇردى. جاك لىغا ئەمدى نېرى سۇرۇلگۈدەك ئورۇن قالمىدى. چى رۇينىڭ يۇمشاق ۋە ئىسسىق يوتىسى جاك لىنىڭ ئارامىنى قويمىدى، بۇنىڭدىن ئۇ بىر خىل راھەت ھېس قىلىشقا باشلىدى. شۇ كەمگىچە سەزمىگەن نازۇك بىر سېزىم ئۇنىڭ پۇتۇن بەدىنىگە تارالدى، يۇرىكى سېلىپ كەتتى، چى رۇي بىردىن كۆڭلەكنى پىرقىرىتىپ تاشلىۋېتىپ، ئالىقىنى بىلەن جاك لىنىڭ مەيدىسىنى سىلاشقا باشلىدى. جاك لى لەززىگە كەلدى. چى رۇينىڭ يۇرىكىدىكى كۆيدۇرگۈچ ئوت يىگىتكە ئۆتتى. ماموقتەك يۇمشاق

قولى بىردەم مەيدىدە ئويناپ، ئاندىن جاڭ لىنىڭ بوينىغا چىقتى، يۇمشاق، سىلىق بەدەن ۋە ئوتتەك يۇمران كۆكرەك جاڭ لىنى بىھوش ھالەتكە كەلتۈردى. مىڭ غالداي كەپ قالارمۇ دېگەن قورقۇنچ ئۇنىڭ يىگىتلىك غۇرۇرىدىن ئۈستۈن كەلدى. ئۇ چوڭراق نەپەس ئېلىشتىنمۇ چۆچۈپ، ئۆزىنى چى رۇينىڭ ئىختىيارىغا بەردى. چى رۇي كىشىگە لەززەت بېرىدىغان ھەر خىل قىلىقلارنى چىقىرىشقا، ناز قىلىشقا باشلىدى. بۇنىڭدىن جاڭ لىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى لەززەتلەندى. چى رۇينىڭ ۋۇجۇدىنى ئاچكۆزلۈك، چىدامسىزلىق ئىگەللىدى. ئۇ جاڭ لىنىڭ قۇلىقىغا شىرىن تىللىرى بىلەن شۇنىرلىدى:

ــ سىز قورقماڭ، مەن سىزنىڭ، مەن سىزگە باغلانغان، ئىشىكلەرنى ئىچىدىن ئىلىۋەتتىم، مالايلار ئۇخلىغىلى نەۋاق، بۇنداق ئولتۇرسىڭىز سىزنى ئوغۇل بالا دېگىلى بولامدۇ. بۇگۈن كېچە مەن سىزنىڭ ئىختىيارىڭىزدا، كېلىڭ، مېنى بېسىڭ ...

بۇ خىل ھەربكەت، سۆز ھەر قانداق ئۆلۈمتۇك ئەرنىمۇ جىم تۇرغۇزمايدۇ. جاڭ لى دېگەن جەسۇر، باھادىر يىگىتقۇ! جاڭ لى چى رۇينىڭ ياچۇەكتەك ئىنچىكە بېلىدىن قورۇپ ئۆزىگە تارتتى، چى رۇي ئۇنىڭ قۇچىقىغا بىر تەن بولۇپ كىرىپ كەتتى ۋە ئاچكۆزلەرچە يىگىتنىڭ لەۋلىرىنى شوراشقا باشلىدى، ئاخىر چىدىماي ئىچ كۆڭلىكىنى يىرتىپ تاشلىدى. ئۇنىڭ قاش تېشىدىنمۇ سۇزۇك بەدىنىنى كۆرگەن جاڭ لى كارىۋاتقا قىيسىيىۋاتقان چى رۇينى ئوتتەك قىزغىنلىق بىلەن باستى...

ــ ئۇھ، ھەقىقىي ئەركەكنى ئەمدى بىلدىم، ــ دەپ پىچىرلىدى چى رۇي. ئۇنىڭ بۇ سۆزى راست ئىدى. مىڭ غالداينىڭ تەر تەپچىپ تۇرغان سېپىق بەدىنى، قوپال قىلىقلىرى ئۇنى يىرگەندۈرەتتى. ئەركىشىنىڭ ئۆزىگە بۇنچە لەززەت ـ ھۇزۇر بېغىشلىشىنى ئۇ ھازىرغىچە بىلمىگەنىدى. ئۇ چىڭ قۇچاقلىۋالغان يىگىتتىن سورىدى:

ــ بۇ سىزنىڭ تۇنجى قېتىمىمۇ؟

بۇ جاڭ لىنىڭ ئۆمرىدە جىنسىي تۇرمۇشتىن تۇنجى ھۇزۇرلىنىشى ئىدى. چوكان ناز بىلەن ئۇنىڭ دۇمبىسىنى سىلاۋېتىپ:

— ئەمدى سىزلا مېنىڭ خوجايىنىم، مىڭ غالداي كېچىسى تارانچىلار ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، دەپ قورقۇپ ھەرگىز كەلمەيدۇ. مەن سىزگە ئۆزىمىزچە كىيىم تىكىپ قويىدۇم، — دېدى ۋە جاڭ لىنى ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىغا ئەكىرىپ كەتتى. ئۇلار تاڭ ئاتقىچە ئۇخلىمىدى بولغاي ...

2

شۇ كۈندىن باشلاپ چى رۇيلا ئەمەس، جاڭ لىمۇ تۇرمۇشنىڭ تولىمۇ گۈزەللىكىنى بىلدى. تۇرمۇشنىڭ بۇنچىلىك شېرىن ـ تاتلىق بولىدىغىنىنى ئۇلار خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ باقمىغان ئىدى. جاڭ لى مىڭ غالداي كەلگىچە ھەر كۈنى «خوجايىن» بولدى. بىر كېچىسى جاڭ لى چى رۇينىڭ ھۇجرىسىغا كىرمىدى. كۈتۈۋېرىپ تاقىتى تاق بولغان چى رۇي جاڭ لىنىڭ يانىقىغا كىردى. جاڭ لى نەگىدۇر تەرەددۇت قىلىۋاتاتتى.

— مېنىڭ باتۇر يىگىتىم، نېمىشقا كىرمىدىڭىز؟

— شۇ تاپتا بىر دوستۇمنىڭكىگە بارماقچىمەن.

— دوستىڭىزنىڭكىدە نېمە بار؟

— سىز سورىماڭ، مەن ئېيتمايا!

— مېنىڭدىنمۇ يوشۇرىدىغان سىرىڭىز بارمۇ؟ — دەپ چى رۇي ئەركىلەپ سۇركەلدى، — سىز ماڭا «سېنىڭدىن باشقا ھېچنىمەم يوق، قارا يېتىممەن، سېنى بىر كۈنمۇ يالغۇز قويمايمەن» دېگەنىدىڭىزغۇ؟

— سىز بۇگۈنچە بەشىنچى جاڭ ئۇرۇلغىچە ئۇخلاپ تۇرۇڭ، مەن تېزلا قايتىپ كېلىپ يېنىڭىزغا كىرىمەن.

— ياق، — دەپ دومسايدى چى رۇي. ئۇ ھازىر جاڭ لىنى ئۆز كۆلەڭگىسىدىنمۇ كۈنلەيدىغان بولۇپ قالغانىدى، — بىلىمەن، سىزنى ئۇگىتىۋالغان بىر جالاپ بار.

— يوقىلاڭ گەپنى قىلماڭ، مەندەك چاكارغا كىممۇ قىزىقسۇن! بۇگۈن يۇرتداشلار بىلەن كېلىشىۋالىدىغان مۇھىم ئىش بولغاچقا ئاز ۋاقىت يېنىڭىزدا بولالمايمەن.

ـــ زادى قانداق ئىشتى ئۇ، كېچىسى كېلىشۇالمىدىغان؟
جاڭ لى سەگەكلەشتى.
ـــ كۈندۈزى ھەممىمىز خوجايىنىمىز ئىشىنى قىلىۋاتساق قانداق يىغىلالايمىز.
ـــ يالغان.
ـــ سىز مېنىڭ ئۆمۈرلۈك پەرىشتەم. مەن باشقىلارغا كۆز سالسام كۆزۈم كور، يۈزۈم قارا بولسۇن!
بۇ قەسەم چى رۇيىنىڭ گۇمانىنى يوققا چىقاردى. ئۇ ئەمدى يەنە ئەركىلەپ جاڭ لىنىڭ بويىنىغا گىرە سالدى:
ـــ مەندىن سىرىڭىزنى يوشۇرماڭ، مەن سىزنىڭ ئۆمۈرلۈك خوتۇنىڭىز، سىزگە مەڭگۈ سادىق بولىمەن. بىز بۇ دوزاختىن قېچىپ يۈرتىمىزغا كېتەيلىچۇ، ئاشۇ نېجىس غالدايىدىن شۇنچە يىرگىنىمەنكى، بىرەر پالاكەتكە يولۇقۇپ ئۆلسىچۇ كاشكى!
ـــ ئالدىرىماڭ، غالدايلار چوقۇم يوقىلىدۇ، بىز ئۇلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلىمىز! ـــ دېدى جاڭ لى قايناپ.
ـــ ھە، غالدايلارنى يوقىتامسىلەر، بۇ راستمۇ؟ ـــ دەپ چى رۇي ئەندىككەن ھەم خۇش ئاۋازدا سورىدى.
جاڭ لى لېۋىنى چىشلىدى. ئۇ چى رۇيىنىڭ ئاھىغا چىدىماي دېمەيدىغان گەپنى دەپ سالغىنىنى كېچىكىپ بىلدى.
ـــ جېنىم، سىرىڭىزنى مەندىن يوشۇرماڭ، سىر يوشۇرسىڭىز ھەر خىل غەم ـ ئەندىشىدە قالىمەن، ـــ دەپ يالۋۇردى چى رۇي.
بۇ يالۋۇرۇشتىن جاڭ لى يەنە ئېرىدى. بىر ياستۇقتا باش قويۇپ ئۆمۈرلۈك خوتۇنىدەك بولۇپ قالغان چى رۇيىنىڭ ئۆزىگە سادىقلىقىنى ئۇ بىلەتتى. بولمىسا، مىڭ غالداي ئايدا بىر كەلگەندە «بۇ چاكىرىڭ ماڭا زورلۇق قىلدى» دەپ چېقىپ قويسا كاللام كەتمەمتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ سىرتقا چىقمايدۇ، ھېچكىمگە ئارىلاشمايدۇ، مىڭ غالداي كەلگىچە بىزمۇ ئىشنى باشلۇۋېتىمىز، دېگەن پىكىرگە كەلگەن جاڭ لى سىرىنى ئېيتىپلا دوستلىرى ئالدىغا تېزراق بېرىشقا ئالدىرىدى.

— سىرىمنى ھېچكىمگە تىنما، بىلدىڭمۇ، ئېيتىپ قويساڭ بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىمەن!

— بىلدىم، سىزنىڭ سىرىڭىز مېنىڭ سىرىم، سىزنىڭ جېنىڭىز مېنىڭ جېنىم. ئۆلۈشكە رازىمەنكى، سىرىڭىزنى ھېچكىمگە تىنمايمەن!

جاڭ لى بىر دەقىقە ئويلىنىۋېلىپ، ئاندىن:

— بىز بارلىق ئەسىر ـ چاكارلار قوزغىلىپ چىڭ ئەمەلدارلىرىنى يوقىتىپ، تىيەنگونىڭ تۇغىنى كۆرە راۋېقىغا قادايمىز، بۇگۈن بۇ ھەقتە بىرلىككە كەلمەكچىمىز، — دېدى.

چى رۇينىڭ قان تېمىپ تۇرغان چىرايى بىردىنلا تاتىرىپ كەتتى، قوللىرى دىر ـ دىر تىترىدى. جاڭ لى جىددىي سورىدى:

— نېمىگە تىترەيسەن؟

— سىزدىن قورقۇۋاتىمەن. ئالىمادىس ئۆلۈپ كەتسىڭىز، ياق، ياق، تىلىم كۆيسۇن، كۆرەدىكى چېرىكلەرنىڭ كۆپىنچىسى مانجۇلار تۇرسا، قانداقمۇ تەڭ كېلەلەيسىلەر!

— بىز نەق جىياڭجۇننىڭ يۈرىكىدە تۇرۇپ قوزغالماقچى. كۆرەنى قولغا چۈشۈرسەك پۈتكۈل ئىلى قولىمىزدا بولىدۇ.

— ئاھ بۇتساتىۋا. يۈلتۇزىمىزنى بىر قىلغىنىڭغا خۇش بولۇپ يۈرەتتىم، ئەمدى نېمە بولدى؟! سىز ئۆلۈپ قالسىڭىز مەن قانداق چىدايمەن! قاتناشماڭ!

چى رۇي يىغلاپ جاڭ لىغا مەھكەم يېپىشىۋالدى.

— يىغلىماڭ، — دېدى ئەمدى سىلىق ئاۋازدا جاڭ لى، — دۇنيا دېگەن توختىمايدىغان بوران ـ چاپقۇنغا ئوخشايدۇ، ئۇ ئىككىمىزنى يۇرتىمىز، تۇغقانلىرىمىزنىڭ يېنىدىن ئۇچۇرۇپ ئەكېلىپ مانا مۇشۇ چەت دىيارغا تاشلىدى. سېنىڭدەك كۆر مىڭلىغان مەزلۇملارنىڭ قان ـ ياشلىرى بىزنى كۆتىرىلىشكە دەۋەت قىلىۋاتىدۇ. مەندىن ئەسىرىمە، يولۇمنى توسىما، ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ، دوستلىرىم ساقلاپ قالدى!

جاڭ لى شۇنداق بەزلەپ ئۇنى ئۆزىدىن ئاجراتتى ـ دە، ئىتتىك چىقىپ كەتتى.

چى رۇينى دەھشەتلىك قورقۇنچ ئىلكىگە ئالدى. قىپقىزىل قان دەريا بولۇپ ئاققاندەك، جاڭ لى قان ئىچىدە سۈنايلىنىپ ياتقاندەك بىلىندى. ئۇ ماغدۇرسىزلىنىپ ئولتۇرۇشىغا «شىرىق» قىلغان سۈس بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپ چۆچۈپ كەتتى، ئۇنىڭ قولىغا قەغەز ئۇرۇلغاندى. ئۇ قەغەزنى ئېلىپ شام چىراغقا يېقىن ئەكەلدى، ئىسىر ـ چىسىر خەتلەر كۆرۈندى، ئۇ خەت تونۇمايتتى. ئۇ خەتنى ئۇ ياققا ئۆرۈپ، بۇياققا ئۆرۈپ تۇرۇشىغا مىڭ غالدايىنىڭ يۆتىلى ئاڭلاندى،چى رۇي چۆچۈپ كەتتى ـ دە، ئۇ قەغەزنى غىجىملىغىنىچە ھۇجرىسىغا غىلدىرلاپ كىرىپلا ھۇجرىدا غادىيىپ تۇرغان ئېرىگە كۆزى چۈشتى. ئۇ ئېرىنىڭ چوقۇر، بەتچىراي يۈزىگە، قار يېغىپ تۇرغان قاپىقىغا بىرلا قاراپ سەسكىنىپ كەتتى. ئۇ چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ، كۈندىكى ئادىتى بويىچە ئۇنىڭ قازانداڭ يالپاق قالپىقىنى ئېلىشقا ئالدىغا كەلدى. ئۇ قولىنى كۆتىرىشىگە قەغەز ئېسىگە كەلدى ۋە ئۇنى ئىتتىك تاشلۇۋېتىپ، قالپاقنا قول سوزدى، مىڭ غالدايىنىڭ كۆزى قەغەزگە چۈشتى. «خەت تونۇمايدىغان خوتۇندا قەغەز نېمىش قىلىدۇ، نېمىشقا تاشلايدۇ» دېگەن گۇمان بىلەن ئۇ قەغەزنى ئېلىپ ئوقۇدى ۋە كۆزلىرىدە يىرتقۇچلارچە رەھىمسىزلىك ئوتى چاقنىدى. ئۇ قوپاللىق بىلەن:

ـــ بۇنى نەدىن ئالدىڭ؟ ـــ دەپ چى رۇيدىن سورىدى.

ـــ ھويلىدا تۇرغان ئىكەن، سىلى چۈشۈرۈپ قويغان قەغەزمىكىن، دەپ ئېلىۋالغان.

مىڭ غالداي قەغەزگە يەنە بىر قېتىم قاراپ چىقتى ـ دە، قالپىقىنى چى رۇينىڭ قولىدىن يۇلۇپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

3

چى رۇي «گۇم ـ گۇم» قىلغان ئاۋازدىن ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ بۇنى بەشىنچى جاڭ ئوخشايدۇ، دەپ بىردەم ياتتى، بىراق ئاۋاز ھېچبىر جاڭ ئاۋازىغا ئوخشمايتتى. ئۇ ئەنسىزلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئەتراپىغا قارىدى، ئېرى كەلمەپتۇ. ئۇ دېرىزىنى ئاچتى، سىرتقا قۇلىقىنى تۇتتى،

«گۈم - گۈم!» قىلغان بۇ ئاۋازلار ئەۋجىگە چىقىۋاتاتتى. ھە، مىلتىق ئاۋازى زى ئىكەن. جاڭ لىلار كۆتىرىلىپتۇ - دە. ئاھ خۇدا، دەپ ئۇ ئۇستەل ئۈستىدىكى بۇتنىڭ ئالدىغا يۈگۈنۈپ، ئىككى قولىنى جۈپلەپ تۇرۇپ چوقۇندى.

— سۆيگەن يارىمنى ئامان قىلغايسەن، مىڭ غالدايغا ئەجەل بەرگەيسەن! — ئۇ ئىبادىتىنى تۈگىتەلمىدى، ئىشىك ئېچىلىپ — يېپىلغانىدى. چى رۇي چۆچۈپ كەينىگە قارىدى، پەنجىرىدىن چۈشكەن غۇۋا ئاي يورۇقىدا جاڭ لىنى كۆردى - دە، ئۆزىنى ئۇنىڭ قۇچىقىغا ئاتتى:

— خۇدايىم سېنى ساقلاپتۇ، تىلىكىمنى بەجا كەلتۈرۈپتۇ!

جاڭ لى ئۇندىمىدى. تۇرقىدىن خاپىدەك كۆرۈنەتتى. چى رۇي بۇنى سەزمىدى، مىڭ غالداينىمۇ ئۇنتۇدى. ئۇ تىنماي سۆزلەيتتى:

— ئاخىر كۆتىرىلىپسىلەردە، نۇسرەت قازاندىڭلارمۇ، مىڭ غالدايىنى ئۆلتۈردىڭىزمۇ؟

— ياق! ئۇ ئىپلاس يۈرتداشلىرىمنى ئۆلتۈردى، مەن قىساس ئالىمەن، بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ئۇنى ئۆلتۈرىمەن!

جاڭ لى قوپاللىق بىلەن چى رۇينى كۆتىرىۋېلىپ كارىۋاتقا باستى، چى رۇي ئۇنىڭ يىگىتلەرچە ئىشىدىن لەززەتلەندى، مەستخۇش بولدى، ھەممىنى ئۇنتۇدى... جاڭ لى ئۇنىڭ يۈمشاق، ئىنچىكە بوينىنى سىلىدى، بۇ ئۇنىڭ چى رۇينى ئەركىلىتىدىغان قىلىقى ئىدى. بىردىنلا ئۇنىڭ بوينىنى سىلاۋاتقان قوللار تۆمۈر قىسقۇچقا ئايلاندى، چى رۇي ھوشىدىن كېتىۋېتىپ يىراق يەردىن، تولىمۇ يىراقتىن مۇنۇ گەپنى ئاڭقىرالىدى:

— ھۇ خائىن جالاپ، سىر ساقلىغىنىڭ شۇمۇ، يۈرتداشلىرىمنىڭ ئىسىملىكىنى ئېيتقىگە بەرگىنىڭ ئۈچۈن، ئالدى بىلەن قىساسنى سەندىن ئالىمەن!

چى رۇي مەستخۇش ھالدا ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلدى...

4

قاراڭغۇ كېچە، يېزىنىڭ تاملىرىنى، قورۇقلىرىنى ئاران ئىلغا قىلغىلى بولاتتى. سەپ بولۇپ تۇرغان جىسەكچىلەردەك مىدىر - سىدىر قىلماي تۇرغان تېرەكلەر ئارىسىدا مۆكۈ - مۆكۈلەك ئوينىغاندەك ھەربىرىدە قىلىۋاتقان ئىككى كۆلەڭگە كۆرۈندى. ئالدىدىكى ئوتتۇرا بويلۇق كۆلەڭگە توختىدى. جويازا چاپىنىنىڭ ئىككى پېشىنى بېلىگە قىستۇرۇۋالغان ئېگىز بويلۇق كۆلەڭگە قولىدىكى كۆسەيدەك بىر نېمىنى چىڭ تۇتقان ھالدا كەينىگە سىنچىلاپ قارىدى. ئوتتۇرا بويلۇق كۆلەڭگە قوش قاناتلىق دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ تۇمۇر ھالقىنى بوش قاقتى. جاۋاب بولمىسا كېرەك، ئەمدى قاتتىقراق قاقتى. بىر چاغدا ئىچكىرىدىن:

— كىم؟ — دېگەن ئاۋاز چىقتى.

— مەن، ما يۈسۈپ، — دەپ بوش جاۋاب بەردى دەرۋازا قاققۇچى.

— ھە، ما ئاكامما، — دېگەن تەئەججۇپلۇك جاۋاب بىلەن دەرۋازىنىڭ ئىلغۇچى شاراققىدە چۈشۈرۈلۈپ، دەرۋازىنىڭ ئوك قانىتى «غىچ» قىلىپ ئېچىلدى. — ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، ما ئاكا، بۇ كېچىدە قانداق بوران ئۇچۇرۇپ كەلدى؟ — دېدى دەرۋازا ئاچقۇچى ما يۈسۈپ بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشۈۋېتىپ.

ما يۈسۈپ جاۋاب بەرمەيلا ئېگىز بويلۇق كۆلەڭگىگە شەرەت قىلدى. ئۇلار ھويلىغا كىردى. ساھىبخان مېھمانلارنى پەنجىرىدىن چىراغ يورۇقى كۆرۈنگەن ئۆيگە باشلىدى. ما يۈسۈپ كاڭغا چىقىپ ئولتۇرۇپ دۇئا قىلدى. ئېگىز بويلۇق كۆلەڭگە دۇئاغا قول كۆتۈرمىگەنىدى. ساھىبخانا ئۇنىڭغا بىر قىسىملا قاراپ قويدى.

— بۇ كىشى جاڭ لى چەنپەن بولىدۇ، — دېدى ما يۈسۈپ، — بۇ كىشى خەنزۇ، بىز كۆرە سېپىلىدىن بېشىمىزنى قولتۇقلىمىزغا قىسىپلا ئارتىلىپ چۈشتۇق. ھەي، ئېسىت!

— ھە، نېمە دېدىڭىز؟ بىرەر پېشكەللىك بولدىمۇ؟

— ھەي ئۇكام، پېشكەلنىڭ چوڭى بولدى، بىزنى نەس باستى، — دەپ

ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىدى مايۇسۇپ، ـــ بۇ كىشى مەن ساڭا دەپ بەرگەن چەنپەنلەر باشلىقى. بۇلارنىڭ قوزغىلىڭى مەغلۇپ بولدى، مەن ئاشپەزلىك قىلىۋاتقان غالداينىڭ تەتىيى جاڭ لىنىڭ ھۇجرىسىدىن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىسمىلىكى بىلەن قوزغىلاڭ پىلانى يېزىلغان قەغەزنى ئېلىۋېلىپ ئېرىگە بېرىپتۇ. غالداي جياڭجۇنگە ئاپىرىپ بېرىپتۇ، جياڭجۇن ئۇنىڭغا شۇ ھامان ھەر بىر ھويلىدىكى چەنپەننى تۇتۇپ كاللىسىنى ئېلىپ يوللارغا ئېسىشقا بەرمان بېرىپتۇ. مىڭ غالداي چەنپەنلەرنىمۇ، مەزەمزات ھېكىم باشلاپ كەلگەن ئۇيغۇر لەشكەرلىرىنىمۇ تۇتۇپ كاللىسىنى ئالدى، كۆرەدىكى قوزغىلاڭچىلار يىغقان قورال ـ ياراغلارنى تېپىۋالدى. جاڭ لى مەجلىس ئېچىۋاتقان ئۆيىنى مۇھاسىرە قىلدى، جاڭ لى يۇرتداشلىرى بىلەن بىرگە چېرىكلەر بىلەن ئۇرۇشتى. بىز مانا شۇنداق پەشۋا يەپ قېچىپ چىقتۇق.

جاڭ لىنىڭ قاپىقى تۇرۇلگەن، چىرايى تامدەك تاتارغان بولۇپ، بېشىنى كۆتەرمەي ئولتۇراتتى. ما يۈسۇپ غالداينىڭ تەتىينى تىلغا ئالغاندا ئۇنىڭ چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى. مۇشتۇمىنى چىڭ تۇگۈپ لېۋىنى قاتتىق چىشلىدى. ئۆزىنىڭ چى رۇيىنىڭ نازۇ كەرەشمىلىرىگە باش ئېگىپ ئاغزى بوشلۇق قىلغانلىقى، يۇرتداشلىرىنىڭ قىرغىن قىلىنغانلىقى ئۇنىڭغا شۇنچىلىك ئەلەم بولدىكى، شۇ تاپتا تىكەندە ئولتۇرغاندەك بىئارام بولۇۋاتاتتى. ۋىجدانى قاتتىق ئازابلىنىۋاتاتتى، يۈرىكى ئەلەملىك مۇجۇيتتى. ئەگەر ما يۈسۇپ، نۇردۇنلار توسمىغان بولسا، مىڭ غالداي بىلەن ئېلىشىپ قىساس ئالماقچى ئىدى. ئۇلار ئۇنىڭغا بۇ بۇيۇك ئىش ئۈچۈن ھەممىگە چىداش لازىملىقىنى چۈشەندۈرگەندىلا، ئاندىن بىللە قېچىپ چىقىشقا ماقۇل بولدى.

ئىشىك بوش چېكىلىپ ساھىبخانا چىقىپ كەتتى، ئارقىدىنلا چەينەك، خونچىلىق چىنە كۆتۈرۈپ كىردى. ئىككىنچى قېتىم چىقىپ يۈپۈزا، تۇخۇم، ياڭاق ئەكىرىپ قىزغۇچ، پارقىراپ تۇرغان جوزىغا قويدى. چىنىگە بىر چىمدىمدىن پەمىل چاي سېلىپ چەينەكتىن قاينىقىۋ قۇيدى ـ دە، مېھمانلارغا قاراپ:

ـــ قېنى چاي ئىچىڭلار، قورسىقىڭلارمۇ ئېچىپ كەتكەندۇ، ـــ دەپ

تەكلىپ قىلدى.

ما يۇسۇپ تەرلەپ ئولتۇرۇپ چاي ئىچتى، ياڭاق چاقتى، يوپۇزا يېدى. ئەمما، جاڭ لىنىڭ گېپىدىن ھېچنىمە ئۆتمىدى.

— ھەي ئۇكاڭزا، بۇ يەردىكى ئىشلار قانداق؟ — دەپ سورىدى ساھىبخانىدىن ما يۇسۇپ.

ساھىبخانا جاڭ لىغا لەپپىدە بىر قاراپ قويۇپ جىم ئولتۇرۇۋالدى. بۇ قاراشتىن ئۆزىنى يات كۆرۈۋاتقانلىقىنى سەزگەن جاڭ لى قىزىرىپ كەتتى.

— بۇگۈن چارچاپ كەلدىڭلار، ئۇخلاپ ھاردۇق چىقىرىۋېلىڭلار، گەپنى ئەتە قىلىشايلى!

بۇ گەپنى ئاڭلاپ جاڭ لىنىڭ قوللىرى بىلىنەر-بىلىنمەس تىترىدى، ما يۇسۇپ ئىنىسىنىڭ جاڭ لىغا ئىشەنمەيۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۇيغۇرچە شۇنداق دېدى:

— ئۇكام مائېر، سەن جاڭ لىغا ماڭا ئىشەنگەندەك ئىشەنسەڭ بولىدۇ، بۇ كىشى تەپسىڭ - تەنگو قوزغىلىڭىغا قاتناشقان، چوڭ كۆرە قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشلىقى، تەجرىبىلىك، ئىرادىلىك ۋە باتۇر ئادەم.

مائېر ئاكىسىنىڭ گېپىنى شۇ ياشقا كىرگىچە يىرمىغان، ھازىرمۇ گېپىنى يىرالماي گەپنى ئوچۇق قىلىشقا باشلىدى.

— ئەگەر بۇ يەردىكى ئىشلارنى بىلىشكە ئالدىرىسىڭىز، دەپ بەرسەم بېرەي. مەن سىلەرنى ھېرىپ كەتتى، دەپ ئايىغانىدىم، — ئۇ بىر ئاز ئويلاندى، ئاندىن ئالدىرىماي گەپنى باشلىدى، — شەنشى، گەنسۇ، ئۇرۇمچىلەردە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلىغان قېرىنداشلىرىمىز «مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ زۇلمى ھەددىدىن ئاشتى، پىچاق سۆڭەككە يەتتى، بوينىمىزنى ئېگىپ يۇرۇۋېرىمىزمۇ، بىزمۇ كۆتۈرۈلەيلى، بىز كۆتۈرۈلسەكلا ئۇيغۇرلار قاراپ تۇرمايدۇ» دېيىشتى. ياڭ شەنسىڭ ئىككىمىز تارجى، ساندىخوزى، ئايرۇدۇفۇسىدىكى قېرىنداشلارنى ئۇيۇشتۇرۇدۇق. ئادەم بار، قورال يوق، بىز سىزگىلا قاراپ قالغان ئىدۇق.

ما يۇسۇپ قىزارغان ھالدا:

— ھەي، ماڭا قارىغىنىڭلار بىلەن ئىش چىقمىدى، — دېدى.

ــ قورالنىڭ ئىلاجىنى زادى قىلالمىدىڭلارمۇ؟ ــ جاڭ لى ئۆيگە كىرىگەندىن بېرى تۇنجى قېتىم چىش يېرىپ سورىدى.
ــ قىلىچ، نەيزىلىرىمىزنى سوقتۇرۇپ تەييار قىلدۇق. مىلتىق بىلەن پونىڭ ئامالىنى قىلالمىدۇق، ــ دېدى مائېر.
ــ بۇ يەردە جياڭجۈننىڭ توققۇز قەلئەسى بار دەپ ئاڭلىغانتىمغۇ؟
ــ ھەئە بار، ــ دېدى مائېر.
ــ ئاشۇ قەلئەلەردىن قورال بۇلىساق بولمامدۇ؟
جاڭ لىنىڭ بۇ سوئالى ئاكا ـ ئۇكا مالارنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. مائېر پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ:
ــ بۇ گەپ راسا تارازا باسىدىغاندەك تۇرىدۇ. تارجى قەلئەسىدە قورال ـ ياراغ ئامبىرى بار ئەمەسمۇ؟ ئەجەب يادىمغا كەلمەپتا، ــ دېدى.
ــ زىغىردەك ئەقلىم مانا شۇ ئامبارنى بۇلاشقا ئۇندەيدۇ، ــ دېدى جاڭ لى. ئۇ شۇ تاپتا باشقىدىن جانلاندى، يېڭى جەڭگە تەشنا ئىدى.
ــ ھە مانا بۇ دۇرۇس بولدى، ــ دېدى ما يۈسۈپ.
ــ مەن ئەتىلا تارجىغا باراي، ياڭ شەنىسىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشەي، دېدى مائېر.
ــ بىزمۇ بارايلى، ــ دېدى مايۈسۈپ.
مائېر يەنە جاڭ لىغا قاراپ قويۇپ:
ــ سىلەر چارچىدىڭلار، ئوبدان ئۇخلاپ ھاردۇقۇڭلارنى چىقىرىڭلار. ئۇچىمىز بارساق چاندۇرۇپ قويىمىز. مەن ياڭ شەنىسىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كېلەي. ئۇ ماقۇل تاپسا باشلاپ كېلىمەن. جاڭ لى كوچىغا چىقسا بولمايدۇ، ــ دېدى.
ــ ئامبار بۇلاش نىيىتىمىزنى سىرتقا يايمايلى. ما يۈسۈپ توغرا دەيدۇ. بىزمۇ بارىمىز، ئوتتىنى قەيەرگە ياقساق شۇ يەردە بولۇشىمىز كېرەك. مەن تارجىنى بىر كۆرۈپ باقمىسام بولمايدۇ، ــ دېدى جاڭ لى.
ــ ئۇكام، ئەندىشە قىلما، جاڭ لىنى تۇتقانچە كىيىندۇرسەك چانمايدۇ.
ئۇلار شۇنىڭغا بىرلىككە كەلدى. بۇ ئۇچ كىشى بىر كېچە ئىچىدىلا بىر ـ

بىرىنىڭ قەلب تۆرىگە سىڭىپ كەتكەنىدى. تارازا يۈلتۈزى مۆكۈنگەندە ئۇلار ئۇخلاپ قالدى.

5

قاپقاراڭغۇ كېچە. كۆكتە بىرمۇ يۈلتۇز يوق. كۆكنى قارا بۇلۇت قاپلىغان، غەربتىن سەلكىن شامال ئۇرۇپ تۇرىدۇ. تارجى قەلئەسىنىڭ جاڭگى بەشىنچى قېتىم ئۇرۇلدى. نامەلۇم قارا كۆلەڭگىلەر سېپىل ئەتراپىدا پەيدا بولدى. كۆلەڭگىلەر بىر دەقىقە جىم تۇرغاندىن كېيىن، بىر ئېگىز كۆلەڭگە قولىدىكى ئۇزۇن نەرسىنى شىلتىۋېدى، شۇ هامان بىر نەچچە كۆلەڭگە بىر ئۇزۇن قارا نەرسىنى سېپىل تېمىغا تىرىدى. ئېگىز كۆلەڭگە ئۇنىڭغا يامىشىپ قارىغۇ ياپىلاقتەك تېزلا سېپىل ئۈستىگە چىقتى. ئۇ سېپىل قوريغا كېلىپ هۇقۇشتەك هۇۋلىۋېدى. شۇ هامان قارا كۆلەڭگىلەر يامىشىپ سېپىل ئۈستىدە ئۆمىلەشكە باشلىدى. هايت - هۇيت دېگۈچە قارا كۆلەڭگىلەر چاقماق تېزلىكىدە تاش پەلەمپەيدىن چۈشۈپ، قاراڭغۇلۇق ئىچىگە شۇڭغۇپ كىرىپ كەتتى. بىر چاغدا:

— مېڭىڭلار، دېگەن بوش ئاۋاز چىقتى.

شۇ هامان دەرۋازا ئىچىدە «چاراق - چۇرۇق»، «ۋايجان، ۋايەي» دېگەن ئاۋازلار چىقىپ، بىردەمدىلا دەرۋازىدىن ئۇرۇلغان بازغاننىڭ ئاۋازى هەممىنى بېسىپ كەتتى. بىردىن دەرۋازا ئۇلۇغ ئېچىلدى.

— ما ئاكا، ياڭ شەنسىڭ، كېلىڭلار!

شۇ هامان كىشىلەر دەرۋازىدىن دەۋرەپ كىردى.

— مائېر، قورال - ياراغ ئامبىرى قاياقتا! — دەپ سورىدى ما يۈسۈپ.

— مانا بۇياقتا!

دەرۋازىنى بېقىۋاتقان يارىلانغان جەسەكچىلەرنىڭ ئىگراشلىرى، دەرۋازا قۇلۇپىنى چاققاندا چىققان ئاۋاز ۋە ئاياغ تىۋىشلىرى ئامبارنى ساقلاۋاتقان چېرىكلەرنى ۋەهىمگە سالدى. ئۇلار قالايمىقان ئوق ئېتىشقا باشلىدى. مائېر دەرۋازا جەسەكچىسىنى چېپىپ تاشلاپ ئۇنىڭ مىلتىقىنى ئېلىۋالغان،

چېرىكلەرنىڭ تۈيۈپ قالغىنىنى بىلىپ، ئاشۇ مىلتىق بىلەن ئىككى چېرىكنى ئېتىپ يىقىتقانىدى. چېرىكلەرنىڭ مىلتىقىنى ما يۈسۈپ بىلەن يەنە بىرى ئالدى. مائېر قولىدىكى مىلتىقنى بىرىگە بەردى - دە، دۇمبىسىگە قىستۇرۇۋالغان قىلىچىنى ئېلىپ چېرىكلەر ئۈستىگە تاشلاندى. مائېر ماھىر قىلىچۋاز ئىدى، قىلىچۋازلىق گۇمپىسىنى دادىسىدىن ئۆگەنگەنىدى. دادىسى ياشلىقىدا لەنجۇ شەھىرىدە گۇمپا ئۆگەنگەن بولۇپ، بىر غالدايىنى ئۆلتۈرۈپ قويغاچقا تۇغقانلىرىنىڭ يارىدىمى بىلەن ئۇرۇمچىگە قېچىپ كەلگەن، ئۇرۇمچىدىمۇ خاتىرجەم تۇرالماي، ياش ئايالى بىلەن تېخى بىر ياشقا توشمىغان ما يۈسۈپنى ئېلىپ ئىلىغا قاراپ قاچقان. ماناسقىچە پىيادە كېلىپ، ماناستا بىر ئۇيغۇر ھارۋىكەشنىڭ كۆتىكى ھارۋىسىغا ئايالى بىلەن ما يۈسۈپنى ئولتۇرغۇزۇپ، ئۆزى ھارۋا ھەيدەپ ئىلىغا كەلگەنىدى. ئۇ ئۇيغۇر تىلىنى بىر ئايلىق ئۇزۇن يولدا ھارۋىكەشتىن ئۆگىنىۋالغانىدى. ما يۈسۈپ ئەر بولۇپ يېتىشكەنده، ئۇنى سۈيدۈگدىكى بىر خۇيزۇ ئاشپەزگە شاگىرتلىققا بېرىپ، ئۆز ھۇنىرىنى كەنجى ئوغلى مائېرغا ئۆگەتكەنىدى. مائېر دادىسىنىڭ كۆتكىنىدەك ماھىر قىلىچۋاز بولۇپ يېتىشتى. مائېر دادىسى ئۆلگەندىن كېيىن، گۇمپا ئىشلىتەر يەر ئىزدىدى. ئەمما، جياڭجۇننىڭ مەنئى قىلىشى بىلەن ئىلى ئۇيغۇرلىرى گۇمپىچىلىقنى تاشلاپ، ئاتا - بوۋىسىنىڭ ئادىتى بويىچە چېلىش، بەيگە، ئوغلاق تارتىشقا ئوخشاش قارا كۈچ سىنىشىدىغان ئىشلار بىلەن شۇغۇللىناتتى. شۇڭا مائېرغا ساپلا ئۇيغۇرلار ياشايدىغان بۇ دىيارىدىن بىرمۇ گۇمپىچى تېپىلمىغانىدى. بۇگۈنكى بۇ جەڭ ئۇنىڭ ئۆزۈندىن بېرىقى ئارزۇسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ راسا پەيتى بولدى. ئۇ ئۆزىنىڭ نېمە بولۇشى بىلەن ھېسابلاشماي، قىلىچۋازلىق كارامىتىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى. ئۇ قورال - ياراغ ئامبىرىنى قوغداۋاتقان چېرىكلەرگە ئېتىلىپ كېلىپ ئۇچرىغىنىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. چېرىكلەر قاتتىق غەزەپكە كەلگەنىدى. ئۇنى مۇھاسىرە قىلىپ، قىلىچلىرى بىلەن سانچىپ كۆتۈرۈشكە ئۇرۇنۇۋاتقاندا، كەينىدىن سانچىلغان نەيزىنىڭ تىغىدىن چېرىكلەر تىك موللاق ئاتتى. مائېرنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋالغان چېرىكلەر قىرىپ تاشلاندى. بۇ نەيزە ئىگىسى جاڭ لى ئىدى. ئەتراپتا، «ئاللا نۇسرەت

قىلغاي». «شا - ئۇر!» دېگەن سادالار ياڭراپ تۇراتتى. تاڭ ئاتتى، چېرىكلەرنىڭ ئۆلۈكلىرى ھەممە يەردە ياتاتتى. كىشىلەر ئاق ۋە قارا مەخمەل دوپپا كىيگەن جەسەتلەرنى بىر يەرگە يىغىپ رەت - رەتى بىلەن قويماقتا، مىلتىقلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈشۈپ ۋارقىراشماقتا، كۈلۈشمەكتە... بۇ تاڭ دەل 1863 - يىلى (تۆڭجىنىڭ 2 - يىلى) كۆتىرىلگەن خۇيزۇ قوزغىلىڭى يەنى تارجى قەلئەسىنى ئېلىپ قورال بۇلغان تاڭ ئىدى.

6

دۇمبىسىگە كەڭ بىسلىق قىلىچ قىستۇرۇۋالغان، يېڭىنى جەينىكىگىچە تۇرۇۋالغان مائېر، بېشىغا يېشىل سەللە يۆگىۋالغان، مىلتىقىنى مۇرىسىگە ئېسىۋالغان مايۇسۇپ، بېشىغا ئاق بۆرك كىيىۋالغان، بىر قاراشتىلا خۇيزۇغا ئوخشاپ قالغان، نەيزىسىنى چىڭ سىقىمدىۋالغان جاڭ لى سېپىل دەرۋازىسى ئۈستىدە مەشرىقە قاراپ تۇراتتى. ئۇ تەرەپتىن قويۇق چاڭ - توزان كۆتىرىلگەن بولۇپ، نېمىلىكىنى پەرق ئېتىش قىيىن ئىدى. مائېر:

— سۇيدۇڭدىن يارەمگە كەلگەنلەرمىدۇ؟ — دېدى.

— بىلگىلى بولمايدۇ، چاپارمەن ئەۋەتىپ باق. — دېدى ما يۈسۇپ.

مائېر كەينىدە تۇرغان بىر يىگىتكە بۇيرۇدى:

— بۇ چاڭ - توزان توزىتىپ كېلىۋاتقانلار كىمكىن، تېز بىلىپ كەل.

مائېر، ما يۈسۇپ، جاڭ لىلار كېچىلەپ تارجىغا كېلىپ ياڭ شەنسىڭ بىلەن كۆرۈشكەنىدى. ئۇلار تارجىدىكى قورال - يارىغ ئامبىرىنى مەخپىي كۆزەتكەن، چېرىك سانىنى ئېنىقلىغان، ئۇزاق مەسلىھەتلىشىپ جاڭ لىنىڭ قورال - يارىغ ئامبىرىنى قولغا چۈشۈرۈش پىلانىغا قوشۇلۇپ، يەر شارائىتىنى بىلىدىغان مائېر بىلەن ياڭ شەنسىڭ ئامبارغا تېگىش تەدبىرىنى تۇزگەن، بۇ تەدبىرنى قايتا - قايتا ئويلىشىپ تولۇقلىغان. ئۇرۇق - تۇغقان، يار - بۇرادەرلىرىنى ساندىخوزا، سۇيدۇڭ قاتارلىق قەلئەلەرگە ئەۋەتىپ ئادەم توپلاپ، ياش، باھادىر يىگىتلەردىن ئونلۇق، يۈزلۈك تۇزۇپ، ھەممە

تەييارلىق تەخ بولغاندىن كېيىن بۇرنا كۈن كېچىسى تارجى قەلئەسىگە بېسىپ كىرگەنىدى. ئۇلار تۇنۇگۈن ئامباردىكى قورال، ئوقلار بىلەن لەشكىرنى قوراللاندۇرۇپ مەشق قىلدۇرۇۋاتاتتى. بىر قىسىم لەشكەرلىرى ساندىخوزا، سەنگۈك قەلئەلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ، ئۇ يەرلەرنى ئازاد قىلدى ۋە بۇ يېزىلاردىن پىدائىيلار قوبۇل قىلىپ، ھەر تەرەپكە چاپارمەن ئەۋەتىپ قوزغىلاڭ كۆتىرىشكە چاقىرىق قىلغان. غۇلجا شەھىرى، سۇيدۇڭدىكى ئۇيغۇرلارغىمۇ خاس ئادەملەر ئەۋەتكەنىدى. مائېرنىڭ يارەمگە كەلگەنلەرمىكىن، دېگىنى ئەنە شۇ ۋەجىدىن ئىدى. مائېر ئەۋەتكەن چاپارمەن ئېتىنى بولۇشچە چاپتۇرۇپ كەلدى - دە، ھودۇققان ھالدا سېپىل دەرۋازىسى ئالدىدىلا ۋاقىرىدى:

— ما ئاكا، ما ئاكا، ئۇ، ئۇلار چېرىكلەر ئىكەن!

مەشرەپتىن كۆز ئۇزمەي تۇرغان جاڭ لى:

— مەنچىڭ تۇغى كۆرۈندى، چېرىكلەر! — دەپ تۇۋلىۋەتتى.

— نېمە؟ چېرىكلەر! — ئوتتىنمۇ - سۇدىنمۇ قورقمايدىغان مائېر تامدەك تاتىرىپ كەتتى.

سېپىل ئۇستىدىكىلەر جىددىيلىشىپ قالدى. ما يۈسۈپ:

— راستتىن چېرىكلەر ئىكەن، جاڭ ئۇرۇلسۇن، خەلق سېپىلغا كىرىۋالسۇن! — دەپ ۋارقىرىدى.

جاڭ ئاۋازى تارجىنىڭ ھاۋا بوشلۇقىدا ياڭرىدى، تەرەپتىن بۇۋاي - مومايلار، جۈۋان - قىزلار بالىلارنى يېتىلەپ، بوپىلىرىنى كۆتىرىشىپ كېلىشكە باشلىدى. بىردەمدىلا سېپىل دەرۋازىسى تىقما - تىقماق بولۇپ كەتتى، «چېرىكلەر» دېگەننى ئاڭلاپ، بىر نەچچە ئون يىگىت دەرۋازىدىن ئېتىلىپ چىقىپ كوچا - كوچىغا تارقىلىپ كەتتى، ئۇلارنىڭ ئاۋازى بىردە كۈچلۈك، بىردە پەس ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

— چېرىكلەر كېلىۋاتىدۇ، ھەممىگلار سېپىلغا كىرىۋېلىڭلار، تېز!

ما يۈسۈپ، مائېرلار قوراللانغان بارلىق ئەركەكلەرنى سېپىل ئۇستىگە چىقىرىپ جاي - جايىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئاتلىق چېرىك قوشۇنىنىڭ ئالدى يېزىنىڭ چوڭ كوچىسىغا كىردى، مايۈسۈپ خەلقنىڭ دەرۋازىدىن كىرىپ

بولغىنىنى كۆرۈپ:
ـــ دەرۋازىنى تاقاڭلار، كەينىگە تىركەك قويۇڭلار، ـــ دېدى.
چېرىكلەر ئۆزلىرى بىلەن بوران ئېلىپ كەلدى. ھاۋا بىردىنلا ئۆزگىرىپ، بوران ھۇۋۇلداپ، چېرىكلەرنى چاك - توزان بىلەن كۆمۈشكە باشلىدى. دەرەخ شاخلىرى ئېگىلدى، توپا- چاڭدىن چېرىكلەرنىڭ ھەربىرى كۆرۈنمەي قالدى. مائېر بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى:
ـــ ئېتىڭلار!
بىرىنچى دۇركۈن ئېتىلغان ئوق ئالدىدا ئۇچۇپ دېگۈدەك كېلىۋاتقان چېرىكلەرنى ئېتىپ چۈشۈرۈلەتتى، چېرىكلەرنىڭ كەينىدىكىلىرى ئىلگىرىلەۋەردى، سېپىل ئۈستىدىن دۇركۈن - دۇركۈنلەپ مىلتىق ئېتىلدى، ئەمما چېرىكلەر چۈمۈلىدەك مىغىلداپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇلاردىن نەچچە ئونى مۇللاق ئاتتى. سېپىل ئۈستىدىن ياغدۇرۇلغان ئوق چېرىكلەردىن نۇرغۇنىنى ھالاك قىلدى، بۇنى كۆرگەن چېرىك باشلىقلىرى ئاتلىق قوشۇننىڭ ھۇجۇمىنى توختاتتى، چېرىكلەر سېپىل ياقىسىدىكى ھويلا، باغلارغا كىرىپ، تاملارنى پاناھلاپ مىلتىق ئېتىشقا باشلىدى. ئەمدى چېرىك سەرداری لەكمە قوشۇنىنى جەڭگە سالغانىدى. بۇ قوشۇن مىلتىق ئېتىپ تۇرۇپ ئالغا ئىلگىرىلەيتتى. ئۇلارنىڭ ئوقلىرى تۆۋەندىن يۇقىرىغا ئېتىلغاچقا دەل تەگمەيۋاتاتتى، كۆپىنچىسى سېپىل تېمىغا سانچىلاتتى. سېپىل ئۈستىدىكىلەر جىددىيلەشتى، مەرگەنلەرنىڭ بارماقلىرى ھەربىرىكە تېگىپ تەپكىلەر بېسىلدى، ئېتىشىش بارغانسېرى كەسكىنلەشتى. ئوقلار ئۇچۇپ بېرىپ چېرىكلەرنىڭ بېشىغا، مەيدىسىگە، قورسىقىغا تېگەتتى.
ـــ ئېتىڭلار ئەزىمەتلەر، چېرىكلەرنىڭ ئۆلۈكىدىن سېپىل ياسايمىز! ـــ دەپ ۋارقىرايتتى قىزىپ كەتكەن مايۇسۇپ.
مائېر مىلتىق يېتىشمەي قىلىچ، نەيزە بىلەن قوراللانغانلارنى ئىككى گۇرۇپپىغا ئايرىدى، بىرىگە ئۆزى، يەنە بىرىگە جاك لىنى سەركەردە قىلدى. شۇ ئاردا جاك لىنىڭ ھەسرەتلىك ئاۋازى ئاڭلاندى:
ـــ ھەي، ئىش يامىنىغا ئايلاندى!
مائېر پەسكە قاردى، چېرىكلەر ئېغىر يولارنى ئاتقا سۆرىتىپ دەرۋازىنىڭ

ئۇدۇلىدىكى كوچىغا تىزىۋاتاتتى. ئۇلار پولارنى دەرۋازىغا تۇغرىلاپ ئېتىشقا باشلىغاندىلا، مائېر بىلەن جاك لى قىلىچۋازلارنى باشلاپ پەسكە چۈشۈپ كەتتى. پولارنىڭ گۈمبۈرلىشىدىن گۇلدۇرماما گۇلدۇرلىگەندەك بولدى. بەش پودىن ئېتىلغان ئوق تۆمۈر دەرۋازىنى تېشىپ ئۆتمە ـ تۆشۈك قىلىۋەتتى، مايۇسۇپ مەرگەنلەرگە پوچىلارنى نىشانلاپ ئېتىشقا بۇيرۇغانىدى، ئەمما ئۇلار بىرى يىقىلسا يەنە بىرى تەييار بولۇپ پونى ئېتىۋەردى، كۆپ ئۆتمەي دەرۋازا غۇلاپ چۈشتى. لەكمە قوشۇن چېرىكلىرى دەرۋازىغا بۆسۈپ كىرىشكە باشلىدى. ما يۇسۇپنىڭ مەرگەنلىرى ئۇلارنى توختىتىپ قالالمىدى، چېرىكلەر دەرۋازىدىن كىرىشىگە مائېر بىلەن جاك لىنىڭ قوشۇنى ئىككى تەرەپتىن قىلىچ ـ نەيزىلىرىنى ئىشقا سالدى. گىرەلەشمە جەڭ قىزىپ كەتتى. ما يۇسۇپ، ياك شەنسىلار مەرگەنلەرگە مەدەت بېرەتتى. ئۆزلىرىمۇ توختىماي چەنلەپ تۇرۇپ ئاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئوقى زايە كەتمەيتتى. بىراق، مىلتىقنى ئەمدى قولغا ئالغانلار بولسا قارىسىغا ئاتاتتى. چىش ـ تىرـ نىقىغچە قوراللانغان مۇنتىزىم قوشۇنغا پۇقرانىڭ تەڭ كېلىشى تەس ئىدى. مايۇسۇپ چېرىكلەرنىڭ قەلئەگە كىرىپ قىرغىن قىلىۋاتقىنىنى، قەلئە سىرتىدا ئاز قالغىنىنى كۆرۈپ، مەرگەنلەرنى باشلاپ پەسكە چۈشتى. بۇ چاغدا مائېر ئالدىدىن، كەينىدىن خىرىس قىلىپ كەلگەن چېرىكلەرنى چاپماقتا ئىدى. ئۇنىڭ ھەربىيلىرى بەكمۇ چاققان ئىدى، ئۇ بىرده مولاق ئېتىپ ئىككى پۇتى بىلەن چېرىكنىڭ بېشىغا تېپەتتى، بىرده يانىدىن كەلگەننى چا پۇتلاپ يىقىتىپ قىلىچ ئۇراتتى، ياكى قىلىچنى قورسىقىغا تىقاتتى. جاك لىمۇ ماھىرلىق بىلەن نەيزىۋازلىقىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى. ئۇ ئوك ـ سول ۋە ئۇدۇلدىن كەلگەن چېرىكلەرنىڭ كۆكرىكى، قورسىقى، ھەتتا كۆزىگىمۇ نەيزە تىقاتتى، نەيزىسىنى ئىشلىتىش ئوڭايسىز كەلسە پەشۋا ئاتاتتى. مائېر چېرىكلەرنىڭ بارغانسېرى دەۋرەپ كىرىپ كەلگىنىنى، ئۆز ئادەملىرىنىڭ قېچىۋاتقىنىنى، بەزىلىرىنىڭ ئەل بولۇۋاتقىنىنى، قارشىلىق قىلىۋاتقانلارنىڭ ئاز قالغىنىنى كۆرۈپ دەرۋازىدىن بۆسۈپ چىقماقچى بولدى ـ دە:

ـــ ما ئاكا، ياك ئاكا، مېنىڭ كەينىمدىن مېڭىڭلار! ـــ دەپ ۋارقىرىدى.

مائېرنىڭ نىيىتىنى چۈشەنگەن جاڭ لى ئالدىغا ئۆتۈپ ئۇلارنى توسقان چېرىكلەر بىلەن ئېلىشىپ كەتتى، بۇ ئىككى چامباشچىنىڭ ھەيۋە بىلەن ۋارقىراپ، چېرىكلەرگە تىغ سانجىپ يول ئېچىشى بىلەن ما يۈسۈپ، ياڭ شەنسىڭ باشلىق ئون نەچچە نەۋقىران ئەزىمەت دەرۋازىدىن سىرتقا چىقىۋالدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى نۇردۇن كوچا بېشىدا تەييار تۇرغان ئاتلىق چېرىكلەرنى كۆرۈپ:

— ئاتلىق چېرىكلەر! — دەپ ۋارقىرىدى.

ئاتلىق چېرىكلەر قەلئەنى قورشىۋالغانىدى. ئۇلارنىڭ بىرمۇ قوزغىلاڭچىنى تىرىك قويۇش نىيىتى بولمىسا كېرەك. مائېر:

— كەينىمدىن يۈگۈرۈڭلار. — دەپ، ئۇدۇلدىكى قورۇنىڭ قورۇق تېمىدىن ئاتلاپ ئۆتتى. ئۇلار ئۆيمۇ ئۆي، ھويلىمۇ ھويلا، باغمۇ باغ ئاتلاپ قېچىپ يېزىنىڭ ئەڭ چېتىدىكى قورۇغا كىرىپ توختىدى. قورۇدا بىر كۆتەك ھارۋا، ئۇنىڭ يېنىدا بىر سوقا تۇراتتى، باغقا چىقىدىغان قاشا يېنىدا بىر دۆۋە شاخ - شۇمبە ياناتتى، كونا ئۆينىڭ تېمىدا شوتا يۆلەكلىك تۇراتتى. مائېرلار شوتا ئارقىلىق ئۆگزىگە چىقتى — دە، بىر غارام بېدىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ ئەتراپقا زەڭ سالدى، كەينىدىن قوغلاپ كەلگەن چېرىكلەر قورۇنى قورشىۋالغانىدى، بىر يۈزلۈك ئاتلىق چېرىككە قىلىچ، نەيزە، بىر نەچچە تال مىلتىق بىلەن قوراللانغان ئون ئۈچ ئادەمنىڭ تەڭ كېلىشى قىيىن ئىدى،شۇڭا ما يۈسۈپ:

— مائېر، جاڭ لى ئىككىڭلار قىلىچ‌ۋازلىق قىلىپ قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىڭلار، ياڭ شەنسىڭ، نۇردۇنلار سىلەر بىلەن بىللە كەتسۇن! نۇردۇن سىلەرنى ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىغا ئاپىرىدۇ، بىز ئوق ئېتىپ چېرىكلەرنى جەلپ قىلىپ تۇرىمىز! — دېدى.

— ياق ئاكا، مەن قالاي، ئۇلارنى سەن باشلاپ چىققىن!

— ئۇكام، ئىنى دېگەن ئاكىنىڭ گېپىنى ئاڭلىشى كېرەك، — ئۇنىڭ سۆزى ئاياغلاشمىغان ئىدى، كۆزى دەرۋازىنى بۇزۇپ كىرگەن ئۈچ چېرىككە چۈشتى — دە، تەپكىنى بېسىۋېتىپ، — ئېتىڭلار، — دېدى. ئۈچ چېرىك شۇئان يەر چىشلىدى.

ـــ ئۇكام، دادام سېنى ماڭا تاپشۇرغان، سەن دادامنىڭ بىردىنبىر ۋارىسى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سەن ياش ھەم ماھىر قىلىچۋاز، جاڭ لى ئىككىڭلار گۈمپا ئىشلىتىپ مۇھاسىرىنى يېرىپ چىقىپ كېتەلەيسىلەر. سىلەرمۇ مۇنۇ باغچا تەرەپتىن تۆيۈقسىز ھۇجۇم قىلىپ چىقىڭلار، چېرىكلەرنىڭ سەركەردىسى دەرۋازا تەرەپتە!

ـــ ئاكا سەن ئائىلىمىزنىڭ چوڭى، سەن ھايات قېلىشىڭ كېرەك! ـــ مائېر كۆزىدىن لۆم - لۆم ياش تۆكۈپ ما يۈسۈپكە يالۋۇردى.

ـــ قاباھەت تاپىنىدا يانجىلغۇچە جەڭ قىلىپ ئۆلگىنىم ئەۋزەل. گېپىمنى ئاڭلا، خەلقىمىزنىڭ نىجاتلىقى ئۈچۈن سېنى بىر ئاللاغا تاپشۇردۇم! ـــ مايۈسۈپ شۇ گەپنى قىلىۋېتىپ، دەرۋازىدىن ماڕلاپ كىرىشكە تەمشىلىۋاتقان چېرىكنىڭ مېڭىسىدىن تۆتۈن چىقاردى.

ئىلاجسىز قالغان مائېر ئاكىسى بىلەن ئىككى قوللاپ خوشلاشتى ـ دە. ھويلىنىڭ كەينىگە چۈشتى، ما يۈسۈپلەر ئېتىشىۋاتقان بۇ تۆت چاسا ئۆينىڭ ئۆگزىسى كوچىغا قارايتتى، ئارقا تەرىپى باغچە بولۇپ، ئۇچ تۈپ ئالما دەرىخى تۇراتتى، كۈن چىقىش تەرەپ بىنەملىك ئىدى. مائېر، جاڭ لى، نۇردۇن، ياڭ شەنسىڭ ۋە ئىككى نەپەر خۇيزۇ يىگىتى بىنەملىك تەرەپتىكى قوروق تامغا چىقىپلا دەررۇ چۈشۈپ كەتتى.

ئۇلار باشلىرىنى يېقىن قىلىپ مەسلىھەتلەشتى. بىر خۇيزۇ يىگىتى مائېر بەرگەن مىلتىقنى ئالدى ـ دە، تامدىن ماڕلاپ تۇرۇپ قورۇلغا ئالدى، مائېر بىلەن جاڭ لى نەيزە ـ قىلىچلىرىنى سىقىمداپ تەييار تۇردى، «ياڭ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ مائېر تامغا سەكرەپ چىقتى ـ دە، چاقماق تېزلىكىدە ئوقتىن ئوڭدىسىغا ئۇچۇپ چۈشكەن چېرىكنىڭ ئېتىغا سەكرەپلا مىنىۋالدى. ئۇنىڭ كەينىدىن جاڭ لى يۈگۈردى. مائېر ئۆزىگە قىلىچنى تەڭلەپ كەلگەن چېرىكنىڭ بىلىكىگە بىر قىلىچ ئۇردى، قىلىچ يەرگە چۈشۈپ كەتتى، ئاڭغىچە يېتىپ كەلگەن جاڭ لى يارلانغان چېرىكنىڭ قورسىقىغا نەيزە تىقىپ غۇلاتتى. ئۇنىڭ كەينىدىنلا كەلگەن نۇردۇن يەردىن قىلىچنى ئالدى ـ دە، ئاتقا مىندى. مائېر، نۇردۇن، جاڭ لىلارنىڭ ئون نەچچە ئاتلىق چېرىك بىلەن قىلىچلىشىۋاتقىنىنى كۆرگەن ياڭ شەنسىڭ

بىلەن ئىككى خوتۇن يىگىتى تامدىن ئارتىلىپ چوشۇپ جەڭگە قاتنىشىپ كەتتى. بىر خوتۇن يىگىت ئىگىسىز قېچىپ يۈرگەن بىر ئاتنى تۇتۇۋېلىپ ياڭ شەنسىگغا بەردى. نۇردۇن يەنە بىر چېرىكنى چېپىۋېتىپ ئېتىنى تۇتۇۋالدى ـ دە، ئۇزۇن نەيزىسىنى ئۆزىگە هوجۇم قىلىپ كەلگەن چېرىككە تىقىۋاتقان جاڭ لىنى مىندۇرۇپ قويدى. مائېر شېرىكلىرىنىڭ ئاساسەن ئاتلىنىپ بولغىنىنى كۆرۈپ:

ـــ نۇردۇن، بىنەملىككە قاچايلى، ـــ دەپ ۋارقىرىدى قىلىچلىشۋېتىپ.

نۇردۇن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى بىنەملىككە قارىتىپ، قىلىچىنىڭ پەنجىسى بىلەن ساغرىسىغا بىرنى ئۇردى، ئات يۇلقىنىپ ئالدىغا تاشلاندى. تۆت ئەزىمەت تۆت ئاتقا مىنىپ بىنەملىككە قاراپ ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى، قالغان خوتۇزۇ يىگىتلىرى جەڭدە قۇربان بولدى.

چېرىكلەر نۇردۇنلارنىڭ كەينىدىن تاپ بېسىپ قوغلاشقا باشلىدى. نۇردۇن بۇ يەرنىڭ يەر شارائىتىنى بىلگەچكە چېرىكلەرنى قايمۇقتۇرۇش ئۈچۈن، بىرده پەسكە، بىرده ئۆرىگە چاپتى، بۇ خىل چېپىش چەۋەندازلارنىڭلا قولىدىن كېلەتتى. ئۆمرىده ئات مىنىپ باقمىغان جاڭ لى ئېگەرده ئولتۇرالماي، كاسسى پوكزەكتەك سەكرەيتتى، گەۋدىسى ئوڭ ـ سولغا پۇلاڭلايتتى. ئەگەر ئۇ ئاتنىڭ يايلىنى مەهكەم تۇتۇۋالمىغىنىدا ئاللىقاچان ئاتتىن ئۈچۈپ كەتكەن بولاتتى. بۇنى كۆرگەن مائېر:

ـــ نۇردۇن، جاڭ لى ئاتتا ئولتۇرالمايۋاتىدۇ، ئۇنىڭغا قاراشقىن! ـــ دېدى. نۇردۇن ئېتىنى بۇراپ خېلى كەينىده قالغان جاڭ لىنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىدىن تۇتتى، جاڭ لىنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ ئۆگىتىشكە باشلىدى:

ـــ ئېگەرنىڭ قېشىنى تۇتۇۋال، ئىككى پۇتۇڭنى ئاتنىڭ قولتۇقىغا مەهكەم قىسىۋال. هە، مانا شۇنداق. كەتتۇق، چۇ، جانىۋارلار!

مائېر بىلەن ياڭ شەنسىگنىڭ ئاتلىرى يۈگۈرۈك چىقماي قالدى، ئۇلار هەر قانچە قامچىلىسىمۇ نۇردۇنلارغا يېتىشەلمىدى، ئەكسىچە چېرىكلەر ئۇلارغا يېتىشىۋالدى. ئۇلار چېرىكلەر بىلەن قىلىچلىشىپ كەتتى، بىر ئاش پىشىمغىچە قىلىچۋازلىق جېڭى بولدى، مائېرنىڭ مۇرىسىگە قىلىچ تېگىپ

كۆپ قان كەتتى. شۇندىمۇ ئۇ ئىككى چېرىكنى يېقىتتى. ئۇ مادارسىزلانغانىدى. ئاخىردا ھوشسىزلىنىپ ئات ئۈستىدە يېتىپ قالدى. يالاڭ شەنسىگىنىڭ سول قوۋۇرغىسىغا قىلىچ سانچىلىپ يېقىلغانىدى. چېرىكلەر ئۇلارنى ئاتلارغا باغلاپ ئېلىپ كەتتى. بىر ئونلۇق چېرىك نۇردۇن بىلەن جاڭ لىنى قوغلاپ ماڭدى.

7

غۇلجا شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپى شەھەر ئىچىدىن ئون نەچچە مېتىر ئېگىز بولۇپ، شۇ تۆپىلىكنى ئۇيغۇرلار «بوينى كېسىك» دەپ ئاتايتتى. چۈنكى، جىياڭجۇن بۇ يەردە ھەر ئايدا، بەزىدە ھەپتىدە بىر دېگۈدەك «گۇناھكار» لارنىڭ بوينىنى كېسەتتى. بۇگۈن بوينى كېسىككە ئۇيغۇر، خۇيزۇ پۇقرالار ئادەتتىكىدىنمۇ ناھايىتى كۆپ توپلانغانىدى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ھۇنەرۋەنلەر، دېھقانلار، ھارۋىكەشلەر، بوۋايلار، ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار بار ئىدى. بىر نەچچە يۈز چېرىك شەھەردىن تارتىپ تۆپىلىككىچە يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە سەپ تۇرۇپ، قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ تۇراتتى. ئۇلار ئادەملەرنى يولغا ئۆتكۈزمەيتتى. بۇنىڭدىن بۇگۈن مۇھىم جىنايەتچىنىڭ كاللىسىنى ئالىدىغىنىنى جەزم قىلىپ نۇرغۇن ئادەم كەلگەنىدى. ئۇلارنىڭ كۆزى چېرىكلەر قوغداۋاتقان شەھەر يولىدا ئىدى. بىر كەمدە بالىلارنىڭ چۇرقىراشقان ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ئېلىپ كېلىۋاتىدۇ، كېلىۋاتىدۇ!

ھەممە شەھەر يولىغا تىكىلىشتى، تۆت ئەتراپىنى بىر ئونلۇق چېرىكلەر ئاربىدىن چۈننىمۇ ئۆتمىگۈدەك قىلىپ قورشىغان ئىككى ھارۋا كېلىۋاتاتتى، ئالدىدا كېلىۋاتقان ھارۋىدىكى تۆمۈر قەپەزدە بىر ياش چىرايلىنىڭ بېشىلا چىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چىرايى زەپىراندەك سارغايغان، چاچلىرى ئۆسۈپ خاخۇللاردەك بولۇپ قالغانىدى، ئەمما بىر جۈپ قاپقارا كۆزى يېنىپ تۇراتتى. بۇ كۆزلەردىن غەزەپ ـ نەپرەت ئوتى چاقنايتتى، ئۇ ماھىر قىلىچۋاز مائېر ئىدى. كەينىدىكى ھارۋىدىكى قەپەزدە ساقال ـ بۇرۇتى ئۆسۈپ كەتكەن،

چاچلىرى پاخپايغان، يۈزىدە قان ئۈيۈپ قالغان، قىرىق ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشىنىڭ بېشى كۆرۈندى. ئۇنىڭ كوسا ساقىلى قەپەزنىڭ تاقىقىغا تېگىپ تۇراتتى، ئۇ يالاڭ شەنىسىگە ئىدى. كىشىلەر توپى ئۇلارنى كۆرۈپ دېگىز دولقۇنىدەك داۋالغۇدى. ھەر خىل ئاۋازلار، ئېچىنىشلىق پەريادلار، غەزەپلىك ۋارقىراشلار، لەنەتلەر ئاڭلاندى. بۇ ئاۋازلاردىن چېرىكلەر ئۆزلىرىنى تىللاۋاتامدۇ ياكى مەنچىگە خانى بىلەن ئەمەلدارلىرىنى تىللاۋاتامدۇ، ئاڭقىرالمىدى. ئەتىگەندىن بېرى شوخلۇق قىلىپ بوينى كېسىكنى بېشىغا كىيگەن بالىلار ھەيران قالغىنىدىنمۇ ياكى قورقىنىدىنمۇ شۇڭلىشىپ قالدى. ھەممىنىڭ كۆزى مائېر بىلەن يالاڭ شەنىسىگە تىكىلگەنىدى. ئۇلار مائېرنىڭ تاتارغان يۈزىدىكى كۆلۈمسىرىگەندەك ئىپادىنى كۆرۈپ ئېچىنىشتى. لېۋىنى چىشلىۋالغان يالاڭ شەنىسىگىنىڭ كۆزلىرىدىكى دەرد - ئەلەم ئۇچقۇنلىرىنى كۆرۈپ ھېسداشلىق قىلىشتى، چېرىكلەر بىر تېرە، بىر سۆڭەك بولۇپ قالغان، كوچىنىڭ چاڭ ـ توزانلىرىدىن كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن ماھىر قىلىچۋاز مائېر بىلەن يالاڭ شەنىسىگىنى قەپەزدىن چىقاردى. پۇتىغا كىشەن، قولىغا ئىشكەل سېلىنغان مائېر يۆلەش ئۈچۈن كەلگەن ئىككى چېرىككە قولىنى تۇتقۇزماي سىلكىۋەتتى ـ دە، سالماق قەدەم بىلەن ئوتتۇرىدا تۇرغان بىرىنچى جادۇنىڭ يېنىغا كەلدى. جادۇنىڭ يېنىدا بېشىنى لۆڭگە بىلەن باغلىۋالغان گەۋدىلىك، چوشقىدەك سېمىز ئىككى جاللات بىلەن تاقىر بېشى كۈن نۇرىدا پارقىراپ تۇرغان، قولىنىڭ بېغىشىنى لاتا بىلەن بوغۇۋالغان يەنە بىر جاللات تۇراتتى.

چاڭ جېن جىياڭجۇن بىر توپ ئەمەلدارلار بىلەن مەپىلىرىدە كېرىلىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار تۆپىلىكنىڭ ئەڭ ئېگىز يېرىدە تۇرۇشقان بولۇپ، ئەتراپىنى خاس مانجۇ ئاتلىق چېرىكلىرى ئورىۋالغانىدى. چاڭ جېن جىياڭجۇن يېنىدا تۇرغان غالدايغا قول ئىشارىسى قىلىپ قويىۋېدى، غالداي جاللاتلارغا ئەمىر بەردى:

— توغرا!

بېشىغا لۆڭگە تېڭىۋالغان ئىككى جاللات مائېرنىڭ ئۇششاق پۇتلىرىنى جادۇ كۆتىكى ئۈستىگە قويدى. تاقىر باش جاللات جادۇ تىغىنى باستى،

مائېرنىڭ ئۇششاق پۇتلىرى توغرالغان بېدىدەك بىر تەرەپكە چۈشتى، قان تەپچىرىدى، مائېرنىڭ چىرايى پۈرۈشۈپ كەتتى. تاقىر باش جاللات جادۇ تىغىنى كۆتىرىشىگە مائېرنى بېسىپ تۇرغان جاللاتلار ئۇنىڭ پۇتىنى ئوشۇقىغچە تىغ ئاستىغا توغرىلاپ يەنە باستى، قىپقىزىل ئىسسىق قان جادۇنى بويىدى... شۇ تەرىقىدە جاللاتلار مائېرنىڭ بېجىرىم تېنىنى ئۇششاق پۇتىدىن تارتىپ بوينىغىچە توغراپ بۇردا ـ بۇردا گۆش قىلدى. بۇ جەريانىدا مائېردىن زۇۋان چىقمىدى. ئۇ تا جان تەسلىم قىلغىچە چىشىنى چىشىغا بېسىپ يېتىپ مىت قىلىپ قويمىدى، ئۇنىڭ بەدىنىدىن پەقەت سوغۇق تەر ئېقىپ چىقىپ قېنى بىلەن قوشۇلۇپ ئېرىق بولۇپ ئاقتى. ئۇنىڭ بەدىنى توغرىلىنىپ بولغاندا، جادۇنىڭ بىر تەرىپىدە قىيما ـ چىيما قىلىنغان ئۇستىخانلىق گۆش دۆۋىسى قالدى. جاللاتلار ئۇنىڭ كۆزى ئوچۇق بېشىنى خادىنىڭ ئۇچىغا ئىلىپ بىر چېرىككە تۇتقۇزدى. مائېرنىڭ تېنى توغرىلىۋاتقاندا ئاۋام خەلق چىدىيالماي تەتۇر قارىۋالدى. ياڭ شەنسىڭنى توغراشمۇ مائېرغا ئوخشاشلا ئېچىنارلىق بولدى. بۇ ئېغىر، دەھشەتلىك جازانى كۆرۈپ چىدىيالماي قالغان بىر بوۋاي ناله قىلىپ كەتتى:

ـــ يا رەببىم. نېمە ئىش بۇ. قىيامەت قايمىنىڭ ئۆزىلىغۇ!

بىر ئۇيغۇر يىگىتى غەزەپ بىلەن جياڭجۇنگە قولىنى شىلتىدى:

ـــ ھۇ ئەبلەخ جاللاتلار، بۇ ۋەھشىيلىكىگە جاۋاب قىلىشىمەن تېخى!

بايىقى يىگىتنىڭ يېنىدا تۇرغان بىر يىگىت خەنزۇ تىلىدا:

ـــ دىلى قارىيىپ كەتكەن جاللاتلار، خەپ سەنلەردىن ئۆچ ئالمىسام! ـــ دېدى.

بايىقى ئۇيغۇر يىگىت ئۇنىڭ پېشىدىن تارتىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

ـــ جاڭ لى، سەن ئۇنداق ئاشكارا گەپ قىلما، سېنىڭ تىلىڭنى ئۇلارنىڭ بىلىدىغىنىنى ئۇنتۇدۇڭمۇ!

ئەمما، جاڭ جىن جياڭجۇن باشلىق ئەمەلدارلار ئۇلارنىڭ لەنەت سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغانىدى. ئۇلار ھەيۋە ۋە تەنتەنە بىلەن ئاتلىق چېرىكلەرنىڭ قورۇقدىشىدا قايتىشتى...

چاڭ جياڭجۇن مائېر، ياڭ شەنسىڭلارنى ۋەھشىيلەرچە توغراش بىلەن

توختىمىدى. ئۇ يەنە تارجى بىلەن ساندىخوزىدىكى قوزغىلاڭچىلاردىن بەش يۈز كىشىنى گۈندىخانىغا تاشلىغاندى، پۈقرالارغا ئىبرەت قىلىمەن، دېگەننى باھانە قىلىپ، قامالغانلاردىن ھەر كۈنى ئون، يىگىرمە كىشىنى بوينى كېسىككە ئاچقىپ چېپىپ تۇردى.

ھەر كۈنكى بۇ قانلىق پاجىئە ئۇيغۇرلارنىڭ قەلبىنى ئەزدى. ئۇلار خۇيزۇ قېرىنداشلىرىغا قاتتىق ئىچىندى، قايغۇردى ۋە مەرسىيە قوشاقلىرىنى توقۇدى.

ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ كەپتەرلەرگە دان بەرگەن،
بىچارە تۇڭگانلار ساندىخوزىدا جان بەردى.
يالڭ شەنسىڭ قېچىپ بېرىپ تاغ باغرىدا تۇنۇلدى،
غۇلجىدىكى تۇڭگانلار خەت بېرىپ قۇتۇلدى.

خۇيزۇ ئاقساقاللىرى بۇ بىيتنى ئاڭلاپ، ئۇيغۇرلاردىن مەدەت تىلەشكە ۋە ئۇلار بىلەن بىرلىشىپ جىھادچۇن ئەھلدارلىرىدىن قىساس ئېلىشقا قەسەم قىلىشتى.

8

چاڭ جىڭ جىھادچۇن خۇيزۇلارنىڭ يېيلى بۇزۇلۇۋاتقىنىنى تىڭچىلىرىدىن بىلدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئابدۇرۇسۇل بەگنى چاقىرىشقا ئەۋەتكەن چاپارمەن يوقاپ كەتكەنىدى. ئۇ خۇيزۇلارغا نەسىھەت قىلىپ ئۇلارنىڭ ھورنىنى باسماقچى بولۇپ، بىر جۈمە كۈنى خۇيزۇ مەسچىتىگە كەلدى. خۇيزۇلار جۈمە نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ، جىھادچۇن كېلىدىكەن، دەپ كۈتۈپ تۇرۇشاتتى، جىھادچۇن نۆكەرلىرى بىلەن مەسچىت ھويلىسىغا كىردى. ئۇ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ھۆرمەت بىلدۈرگەن خۇيزۇلارنى ئولتۇرۇشقا ئىجازەت قىلدى ۋە سىلىق، مۇلايىم ئاھاڭدا ۋەز ئېيتىشقا باشلىدى:

— خۇيزۇلار ئېچكىرىدىكى بۇزغۇنچىلاردىن ئەنسىز خەۋەرلەر ئىشتىپ

تەشۋىش ـ ئەندىشىگە چۈشۈپسىلەر. مەن خاندىن يارلىق ئالدىم، سىلەرگە ئوقۇپ بېرەي، ئاڭلاڭلار. ـــ ئۇ قوينىدىن يارلىقنى چىقىرىپ ئىككى قوللاپ بېشىدىن ئېگىز كۆتەردى، ئاندىن ئوقۇشقا باشلىدى. «چاك جېن مۇسۇلمانلارنىڭ ۋەقە چىقىرىپ غوۋغا تۇغدۇرغانلىقىنى، باش جىنايەتچىلەرنىڭ قولغا چۈشكەنلىكىنى ۋە ئىشىنىڭ بېجىرىلىش جەريانىنى مەلۇم قىلدى. چاك جېننىڭ ئەۋەتكەن خادىملىرى ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ، باشلامچىلىق قىلغان جىنايەتچىلەردىن يۈزدىن ئوشۇقىنى تۇتقۇن قىپتۇ. باندىت باشلىقى ياك شەنسىڭ، مائېر قاتارلىقلارغا چاناپ، قىيما ـ چىيما قىلىش جازاسى بېرىلسۇن... شەنشى، گەنسۇلاردىكى توپىلاڭچى خۇيزۇلار تازىلاندى. ئىچكىرىدىن مۇناپىق باندىتلار ئىلىغا قېچىپ چىقىپ ئوت قۇيرۇقلۇق قىلۇبتىپتۇ، خۇيخۇيلارنىڭ قىلمىشلىرى هەددىدىن ئېشىپ كەتكەنلىرى جازاغا تارتىلسۇن!»

جياڭجۇن يارلىقنى ئوقۇپ بولۇپ جامائەتكە قارىدى. كىشىلەر بېشىنى يەردىن كۆتۈرمەي يۇكۈنۈپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇلگەن، چىرايلىرى تاتارغانىدى. بۇنى كۆرگەن جياڭجۇن يارلىق قاتتىق تەگكەن بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدى ـ دە، يۇمشاق ئاۋازدا شۇنداق دېدى:

ـــ ئەي خۇيخۇيلار، بىز سىزلەر بىلەن ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ياخشى ئۆتۈپ كەلگەن. مەن خانىنىڭ قۇلى، سىلەرمۇ شۇ. مەن پەقەت خانىنىڭ ئەمرى-پەرمانىنى يۈرگۈزىمەن. مەن خانىنىڭ مۇشۇ يارلىقى بويىچە ئاۋامغا تەنبىھ بولسۇن دەپ بىر نەچچە توپىلاڭچىنى قەتل قىلدۇردۇم، شەنشى، گەنسۇدىكى توپىلاڭچىلار باستۇرۇلۇپ ئاسايىشلىق ئورنىتىلىپتۇ، بۇ خۇشخەۋەرنى ئاڭلاپ گۇندىخانىدىكى يارلىق خۇيخۇيلارنى قويۇپ بېرىش هەققىدە پەرمان چۈشۈردۇم. ئەگەر شەنشى، گەنسۇدىكى توپىلاڭنىڭ بېسىقتۇرۇلغانلىقىنى بۇرۇنراق بىلگىنىمدە قەتل قىلىنغانلارنىمۇ ئەپۇ قىلاتتىم. ئەمدى ئۆلگەنلەرگە خۇدا رەھمەت قىلسۇن، قالغانلارغا ئۆمۈر بەرسۇن. مەن بۇگۈن ئۆلگەنلەر ئۈچۈن سىلەرنىڭ دىنىڭلار بويىچە نەزىرلىك ئېلىپ كەلدىم. ئون كالا، ئەللىك قوينى سويۇڭلار، يارلىق مۇسۇلمانلار ئېغىز تەگكەي.

جياڭجۇننىڭ سۆزى دەل شۇ يەرگە كەلگەندە جامائەتتە بىر تەۋرىنىش، گۇدۇك - گۇدۇك پاراڭ كۆتۈرۈلدى. جياڭجۇن سۆزىنى توختىتىپ تىڭشىدى، لېكىن ھېچ گەپنى ئۇقالمىدى. ئۇ يەنە سۆزلەشكە باشلىدى:

— بىزلەردە يامان نىيەت يوق. خۇدايىڭلار ئۇ دۇنيانى سىلەرگە ئاتىغان، شۇڭا ئۆلگەنلەر ئۇ دۇنيادا ياخشى ياشايدۇ. شۇنداقتىمۇ بىز بۇ دۇنيانىڭ بار نېمىتىنى سىلەر بىلەن تەڭ يەيدۇ. ئەگەر بىزدە يامان نىيەت بولسا، بۇگۈن قويۇپ بەرگەنلەرنىمۇ قەتل قىلىشقا كۈچىمىز يېتىدۇ. يەنە شۇنىمۇ دەپ قويايلى، مەن ئۇرۇمچىگە، جەنۇبقا نۇرغۇن چېرىك ئەۋەتىمەن. خانمۇ گەنسۇدىكى چېرىكلەرنى ئەۋەتتى. ئۇرۇمچى، سانجى ۋە جەنۇبتىكى توپىلاڭچىلارمۇ باستۇرۇلىدۇ. بىز سىلەر بىلەن ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ياخشى ئۆتتى، ئاتا - بالىدەك ياشىدى. ئەلۋەتتە، ئاتا بالىسى شوخلۇق قىلسا ئەدىنى بېرىپ قويىدۇ، بىزمۇ توپىلاڭچىلارنىڭ ئەدىنى بېرىمىز. سىلەر پىتنىچى توپىلاڭچىلارنىڭ گېپىگە كىرمەي خان ئاتىمىزنىڭ گېپىنى ئاڭلاڭلار.

مائېر، ياڭ شەنسىڭ ۋە نەچچە يۈزلىگەن پۇقرالارنى ئاچ بۆرىدەك ياۋۇزلۇق بىلەن چىشلەپ، چاياپ پۈركۈۋەتكەن جياڭجۇن بۇگۈن يۈزىگە ئەنە شۇنداق خۇش تەبەسسۇم نىقابىنى تارتىۋالغانىدى. بۇگۈن ئۇ بىر يۈزلۈك ئاتلىق چېرىكنىڭ نەيزىسى ئاستىدا نەزىر بەردى، جامائەتنىڭ كۆپ قىسمى نەزىر ئېشىنى يېمىدى، ئەمما قەتل قىلىنغانلارغا چىن دىلىدىن خەتمە - قۇرئان قىلدى. خەنجە ئاخۇن، بەي دېيەنشىن، ياقۇبقا ئوخشاش خۇيزۇ ئاقساقاللىرى دىلىدىكى غەزىپىگە مۇلايىملىق، قۇللۇق پەردىسىنى تارتىپ، جياڭجۇنگە ياغلىما سۆزلەر بىلەن تەشەككۇر ئېيتتى. ئۇلار كۆڭلىگە بىر مەقسەتنى پۈككەنىدى. ئۇلار تارجى، ساندىخوزا خۇيزۇلىرىنىڭ پاجىئەلىك مەغلۇبىيىتىنى ئۆرنەك قىلىپ، بۇ مەقسەتكە تولۇق تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. ئۆزلىرىنىڭ ئازلىقىنى، يەرلىك ئۇيغۇرلارنىڭ ياردىمى بولمىسا ئاقىۋىتى تارجى، ساندىخوزا قوزغىلاڭچىلىرىدەك بولىدىغىنىنى چۈشەندى. بۇنى ئەڭ ئاۋۋال خەنجە ئاخۇن سەزدى ۋە ئوتتۇرىغا قويدى:

— كۆپىنىڭ كۆچى ئاللانىڭ كۆچى. — دېدى ئۇ سالماق هالدا. — ئۇيغۇرلار كۆتۈرۈلمىسە بىز هېچنىمە قىلالمايمىز. شۇڭا جانابلار ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگدىن گەپ ئېلىپ باققىنىمىز تۈزۈك.

بۇ مەسلىھەت ياگۇر ئاقساقالدىن باشقا هەممىگە ياقتى.

9

نۇردۇن بىلەن جاڭ لى بېشى قايغان. پۈتى تايغان يەرلەرگە قېچىۋەردى، قاچقاندىمۇ ئالدى ـ كەينىگە قارىماي قاچتى. ئۇلار زاۋال ۋاقتىدا كەينىگە قاراپ، قوغلاشتىن قۇتۇلغىنىنى ئاندىن بىلىشتى. يوشۇرۇنماق بولۇپ ساي ـ جىرالار ئىچىگە كىردى، گاهى دۆڭ، گاهى ئويمانلىقلاردىن ئۆتتى. «جان ئېلىپ قاچقان يول تاللىماپتۇ، بارغان يېرىنى ماكان ئەيلەپتۇ» دېگەندەك، ئاخىر سېرىق بۇلاق باغرىغا كەلدى. شۇ يەردىكى بىر قېلىن قارغايلىق ئىچىدە توختاپ ئاتلارغا دەم بەردى. جاڭ لى ئاستا قىڭغىيىپ، كۆزىگە ياش ئالغان هالدا:

— هەي، شۇ، مائېر، ياڭ شەنسىڭ، ئۆلدى ئوخشايدۇ! — دېدى.

— بۇرادەر، ئامەت يۇز ئۆرۈگەندە ئاھ ئۇرۇش بىھۇدە هەسرەت، — دەپ جاۋاب بەردى ئاتلارنى چۆشەپ قويۇپ كەلگەن نۇردۇن، — سەۋر قىلغىن، سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن، سەۋر ـ تاقەتلا بىزنى مەقسەتكە يەتكۈزەلەيدۇ. بەلكىم ئۇلار تاغ ئىچىگە كىرىپ بىزدەك هاردۇق چىقىرىۋاتقاندۇ.

نۇردۇن گېپىنى تۈگىتىپ ئېگەرنى ياستۇق قىلدى ـ دە، ياتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۇيقۇسىزلىقتىن قۇم تىقىلىپ قالغاندەك يۇمۇلۇپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگنىڭ ئاتلىق قوشۇنىدا يۈرۈش قىلغان چاغلىرىدا ئەنە شۇنداق چۆشكەنلا يېرىدە ئېگەرگە بېشىنى قويۇپ ئۇخلاپ ئۆگىنىپ كەتكەنىدى، هەتتا ئات ئۈستىدە كېتىۋېتىپمۇ مۆگدىۋالاتتى. ئۇ مەزمىزات هېكىم كۆرەگە باشلاپ بارغان بەش يۈز لەشكەرنىڭ ئون بېشى ئىدى. ئۇلارنى تاماققا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپلا قوراللىرىنى يىغىۋېلىشتى، يۈز بېشى، سەركەردىلەرنى قەتل قىلدى، قالغانلىرىنى غالدايلارغا چاكارلىققا تارقىتىپ

بەردى، نۇردۇن مىڭ غالدايغا چاكارلىققا بېرىلدى. شۇ چاغدا ما يۈسۈپ، جاڭ لىلار بىلەن تونۇشۇپ ئاغىنە بولۇشۇپ قالغان، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ مىڭ ئاتلىق قوشۇنىنى باشلاپ بېرىپ ئاق پادىشاھ قوشۇنىنى قاندىق مەغلۇپ قىلغىنىنى ئۇلارغا سۆزلەپ بەرگەندى. كېيىن ئۇ ما يۈسۈپتىن تارجى، ساندىخوزا خۇيزۇلىرىنىڭ سىرىنى — چەنپەنلەر ئىچىدىن، ما يۈسۈپلەر سىرتىدىن كۆتىرىلىدىغىنىنى بىلىپ، قەسەم بېرىپ ئۇلارنىڭ سېپىگە قوشۇلغانىدى. چەنپەنلەرنىڭ ئىشى سېزىلىپ قالغاندا ئۇ بىر دوستىنىڭ يېنىغا كەتكەنىدى، كېيىن چەنپەنلەرنىڭ باستۇرۇلغىنىنى بىلىپ ئۇ دوستى بىلەن قاچتى، سېپىلگە چىقىۋانقاندا چېرىكلەر سېزىپ قېلىپ ئوق چىقاردى، نۇردۇننىڭ دوستى قازا تاپتى، نۇردۇن سېپىلدىن ئارغامچىدا سىيرىلىپ چۈشۈپ، تارجىغا قېچىپ بېرىپ ئۇ يەردىكى قوزغىلاڭغا قاتناشتى.

ئات سوقۇۋەتكەن جاڭ لىنىڭ ئۇيقۇسى كەلمىدى. ئۇنى ئات سوقۇۋەتكەن دېگەندىن كۆرە مەغلۇبىيەت ئازابى سوقۇۋەتكەن دېگەن تۇرۇك. ئۇنىڭ ئەنسىز كۆزلىرى ھەركەتسىز، ئۆزى سۇلغۇن ياتاتتى. ئۇنىڭ قاتتىق ئازابلىنىۋاتقانلىقى يۈلتۇزلۇق ئاسمانغا تىكىلگەن خام قاپىقى ئاستىدىكى كۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئىچ - ئىچىدىن ئۆرتىنىپ «قىسمەت ماڭا ھەمىشە تەتۇر باقامدۇ، ئۇچىلا قوزغىلاڭدا بىت - چىت بولدۇق. ھەي، مائېر باتۇر ئوغلان ئىدى. ئۇ راستتىنلا ئۆلۈپ كەتكەنمىدۇ؟ ئەسلىدە ئالدىرىماسلىقىمىز، پىششىق تەييارلىنىشىمىز لازىم ئىدى. ما يۈسۈپ ماڭا تەجرىبىسى بار دەپ قاتتىق ئىشەنگەن، ئىشەنچىنى ئاقلىيالمىدىم. ئەڭ بولمىغاندا ئۇلار بىلەن مۇرىنى - مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەمچۇ، كاشكى.» جاڭ لىنىڭ ئىچى كۆچلۈك ئادەم ئىدى، ۋاقىت يېرىم كېچىدىن ئاشقان بولسىمۇ ئۇنىڭ ئۇيقۇسى كەلمىدى، ئۆزىنى قويار يەر تاپالماي ھەسرەت بىلەن كاچىتىغا ئۇردى، بارماقلىرىنى چىشلىدى، ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرۇپ تاغ تەرەپكە قاردى. قاراڭغۇلۇق سۈزۈلمەكتە ئىدى. ئۇ بەخىرامان ئۇخلاۋاتقان نۇردۇننى تۇرتتى، نۇردۇن شۇ ھامان بېشىنى كۆتەردى:

— هه، نېمه بولدى، مائېرلار كەلدىمۇ؟
— ياق، تاك ئاتتى! — دېدى جاك لى.
— هه، مەن تېخى ئۇلارنى كەلدىمىكىن، دەپتىمەن.
نۇردۇن ياتماقچى بولۇپ قىڭغىيىۋېدى، جاك لى تىترەك ئاۋازلاش سورىدى:
— نۇردۇن، بىز ئەمدى نەگە بارىدۇ، بىزگە نىجات بارمۇ؟
نۇردۇن تىلى بىلەن كالپۇكىنى يالاپ قويۇپ جاۋاب بەردى:
— غۇلجىغا بارىمىز. ئۇ يەردە مېنىڭ شاپائەتچىم بار. ئۇ ئاجاينىپ باھادىر، ئەقىللىق، ياپىياش تۇرۇپ پالۋان نامى ئالغان. ئۇ ئابدۇرۇسۇل بەگدىن لەشكىرىي ئىلىم، شەمسىدىن خەلپەمدىن بىلىم ئالغان. ئۇ بىزنىڭ هالىمىزغا يېتىدۇ، بىزنى قوشۇنغا قوشۇۋالىدۇ.
— مېنى كۆرەدە ئۆلتۈرۈلگەن دوستلىرىم، مائېر، ما يۇسۇپلەرنىڭ ئىنتىقامىنى ئالىدىغان يەرگە باشلاپ بار، مەن ئۇلار ئۈچۈن جېنىمنى تىكىپ قويدۇم! — جاك لى كۆكرىكىنى مۇشتلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى.
— خاتىرەڭنى جەم قىل، ئابدۇرۇسۇل ئاغا بىزگە «كۆللى ئىنسان قېرىنداشتۇر» دەيتتى، سېنى ئەنە شۇ ئاغىنىڭ ئالدىغا باشلاپ بارىمەن. دوستلىرىمىزنىڭ قىساسىنى ئالىمىز، مىڭ غالداي دېگەن ئەبلەختە ئەلا پالۋاننىڭمۇ قىساسى بار، ئۇ ئون ئىككى ياش ۋاقتىدا مىڭ غالداي ئۇنىڭ دادىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن، ئەلا پالۋان بىلەن نىيەت - ئىقبالىمىز بىر.
جاك لى بۇ ۋەدىلەردىن بىر ئاز خاتىرجەملەندى، روھلاندى، ئۈمىدلەندى. تاك يورىدى. نۇردۇن ئاتلارنى تۇتۇپ كېلىپ ئېگەرلىدى. ئىككىسى جىمجىت مېڭىپ بىنەملىك ئارقىلىق پىلىچى خاڭغا چۈشتى. بۇ يەردە قورساقلىرىنى تويغۇزۇپ چۈشكىچە ئارام ئالدى ، قاش قارايغاندا غۇلجىغا يېتىپ باردى. ئۇلار سۇ دەرۋازىدىكى دەڭگە چۈشۈشتى. ئەتىسى نۇردۇن جاك لىنى دەڭدە قالدۇرۇپ هاكىم ئوردىسىغا كەلدى. ئەلا پالۋان ئوردىدىن چىقىپ جۇل - جۇل چاپان كىيگەن، چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ قالغان، پۇتلىرى يېرىلىپ كەتكەن ئادەمنى كۆردى، ئەمما تونۇمىدى. نۇردۇن ئۆزىنىڭ ئىسمىنى، ئون بېشى بولغىنىنى ئەسلەتكەندىلا:

ـــ هوي، نۇردۇنمۇ سەن، نېمە بولۇپ كەتكەنسەن! ـــ دەپ ئۇنى باغرىغا ئېلىپ قۇچاقلىدى. ـــ ۋاي ۋۇي، ئورۇقلاپ قۇرۇق ئۇستىخان بولۇپ كېتىپسەن، رەڭگى ـ رويۇڭ سامان بوپتۇ. يۇر، يۇر، يۇيۇنغىن، چاچ ـ ساقلىڭنى ئالدۇر، ئاندىن ئاغىنىڭ يېنىغا كىرىمىز.

ـــ بىر خەنزۇ بۇرادىرىم بار، شۇنى باشلاپ كېلەي، ـــ دەپ نۇردۇن جاڭ لىنىڭ ھاياتىنى قىسقىچە سۆزلەپ بەردى.

ـــ ھە، ئۇمۇ زۇلۇم چەككەن قېرىندىشىمىزكەنغۇ، نېمىشقا بىللە ئېلىپ كەلمىدىڭ، تېز بېرىپ باشلاپ كەل. ـــ دەپ، ئەلا پالۋان ئۇنى ئەۋەتتى.

يۇيۇنۇپ ئادەم سىياقىغا كىرگەن نۇردۇن بىلەن جاڭ لى يېڭى كىيىملەرنى كىيگەن ھالدا ئوردىغا كىردى. ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگ ئۇلارنىڭ سالىمىنى ئېلىپ ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى. ئەلا پالۋان بۇ ئىككى بۇرادىرى ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بەرگەندىن كېيىن، نۇردۇنغا «سۆزلە» دەپ ئىما قىلدى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ نۇردۇندىن مەزمۇنات ئېلىپ كەتكەن بەش يۈز لەشكەرنىڭ تەقدىرىنى ئاڭلاپ، چاپارمەننىڭ مەلۇماتىغا تولۇق ئىشەندى.

ئۇچىنچى باب

غەزەپ بورىنى

ئۆلۈم ياكى كۆرۈمدىن مىليونلىغان ئەل،
قاينىاپ مەيدانغا چۈشتى باغلاپ مەھكەم بەل.
ـــ لۇتپۇللا مۇنەللىپ

1

شۇ كۈنلەردە ئىلى كۆيۈۋاتقان ئوت ئىدى، بۇ ئوت ئۇچقۇنلىرى پېزا - پېزىلاردا يانغىن پەيدا قىلدى. بۇ يانغىننى تۇتاشتۇرغۇچى ئابدۇرۇسۇل بەگ ئىدى. ئۇ دۇئان بېگىگە مەكتۇپ تۇزگۈزۈپ ھەر قايسى يۇزلۇكلەرگە ئەۋەتتى. دۇئان بېگىنىڭ مارجانىدەك پۇتكەن ناملىرى ئىلى دەرياسىنىڭ شىمالىدىكى يۇزلۇكلەرگىمۇ يېتىپ باردى. جىياڭجۇننىڭ تېكەستىكى ۋە چاپچالدىكى چېرىكلىرىنىڭ شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ئابدۇرۇسۇل بەگ مۇنداق مەخسۇس نامە ئەۋەتكەنىدى:

«ئەي شىر يۈرەك بەگلەر، سىلەر ئۇچ بۆلەك لەشكەر توپلاڭلار، غالجات بېگى توقسىلەك بىر بۆلەك، قوغۇنچى بېگى موللاروزى بىر بۆلەك، كەتمەن بېزىسى بىر بۆلەك لەشكەر توپلاپ، سۈمۈل قەلئەلىرىنى مۇھاسىرە قىلىڭلار. ئەگەر چېرىكلەر چىقسا كاللىسىنى ئېلىڭلار!»

بۇ مەكتۇبنى تاپشۇرۇۋالغان توقسىلەك بەگ شۇڭقار، غالجات بېزىلىرىدىن چار پادىشاھنىڭ تاجاۋۇزىنى توسقان پىدائىيلارنى ئاساس قىلىپ بىر مىڭ

ئىككىسى يۈز كىشىلىك قوشۇن تۈزدى، ئاققوزا مىراپىنى باش سەركەردە، دانىيال مۇسانى مۇئاۋىن سەركەردە قىلدى ۋە بىرىنچى سۇمۇلدىن بەشىنچى سۇمۇلغىچە خەندەك كولاپ ياتتى. دادامتۇ، كەتمەن، دولاتۇ، خۇنخاي، چوك بۇغرا، كىچىك بۇغرا پىدائىي قوشۇنلىرى قالغان سۇمۇللارنىك سېپىللىرىنى مۇھاسىرە قىلدى.

ئەلا پالۋان يەنە يۈز يىگىتنى لەشكىرىگە تولۇقلاپ مەشق قىلدۇردى، گۈگۈم چۈشكەندە سەپ تۈزۈپ تۇرغان مىك كىشىلىك قوشۇنى ئالدىغا كېلىپ سالماق ئاۋازدا مۇنداق دېدى:

— قېرىنداشلار، بىز بۈگۈن زۇلمەت قاراڭغۇلۇقىدا قالغان قېرىنداشلىرىمىزنى يورۇقلۇققا چىقىرىش ئۈچۈن كۆتۈرۈلىمىز. بۈگۈن قاراڭغۇ بولغىنى بىلەن ئەتە قۇياش نۇرى پارلايدۇ. قۇياش نۇرىنىك دۈمبىمىزگە تېگىشى ئۈچۈن باتۇرلارچە ئېلىشايلى. شۇنى بىلىپ قويايلىكى، خەلقىمىزنىك توق، مېھىر - مۇھەببەتلىك تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشى بىزنىك نۇسرىتىمىزگە باغلىق. بىز باھادىرلىق قىلساق زۇلۇم يوقىلىدۇ، ھەممە ئادەم ئۆز ئەركى بويىچە ياشايدۇ. ئالۋان - ياساق، ھاشار تۈگەيدۇ، كىشىلەر تۇرسۇن، توختى دەپ ئىسىم قويالايدۇ. بىز يۇرتىمىزدا ئىناق، ئەمىن تۇرمۇش كەچۈرىشىمىز ۋە خۇشال ياشىشىمىز. قۇياشىنىك ھەممە ئادەمگە تەكشى نۇر بېرىشى ئۈچۈن جەڭگە ئاتلىنايلى!

ئەلا پالۋانىنىك بۇ سۆزلىرى كىشىلەرنىك قەلبىدىكى ئارزۇسى ئىدى. ئىسھاق بەگ ئەتىگەندىلا مەدرىس سەيناسىدا كۆتۈرۈلۈشكە قاتنىشىشقا كەلگەنلەردىن لەكمە قوشۇن تۈزۈۋاتاتتى. زۇلۇم چېكىگە يەتسە خەلق قوزغىلىپ كېتىدۇ، دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن. شۇ تاپتا غۇلجا شەھىرى تېگىپلا كەتسە پارتلاش ھالىتىگە كەلگەن، مەھەللە - مەھەللىدىن كۆتۈرۈلۈشكە قاتنىشىدىغانلار كۆپەيگەن ھەتتا يولۇچىلارمۇ بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ مەدرىس سەيناسىغا كەلگەنىدى.

— ھەي، شۇنچە ئالدىراپ نەگە ماڭدىك؟

— زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىشقا!

— نېمە بىلەن يوقىتىسەن!

— چېرىكلەر بەرگەن قورال بىلەن.
— ھەي، ئۆلۈپ كەتسەڭ قانداق قىلىسەن؟
— بۇنداق ياشىغىچە ئۆلگەنمۇ خوپ.
— ئۇنداقتا مەنمۇ قاتنىشىمەن.

مانا شۇنداق ئۆي - ئۆيدىن، كوچا - كويدىن كىشىلەر قوشۇلۇپ مەدرىسكە قاراپ سەلدەك ئېقىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۈگۈن كۈنگە جۈمە ئىدى. پايلاقچىلار «مۇسۇلمانلار جۈمە نامىزىغا كېتىۋاتىدۇ» دەپ بىلىپ بىخۇد يۈرۈشتى. ئىسھاق بەگ پىدائىيلارنى ئونلۇق، يۈزلۈكلەرگە ئايرىپ بىردىن سەركەردە بەلگىلىدى، ئۈچىلارغا بەردەنگە، قالغانلىرىغا قىلىچ، نەيزە بەردى. ئۇ ئابدۇرۇسۇل بەگ بەرگەن بەش يۈز مىلتىق بىلەن بەش مەرگەنلەر يۈزلۈكى تۈزدى.

كەچ كىردى، غۇلجا كوچىلىرى تىمتاس بوشاپ قالدى، خۇددى ھاياتلىق يوقتەك شەھەر جىمجىتلىققا چۆككەندى. بىردىن قىبلە شامىلى چىقىشقا باشلىدى، ئاسماندا پارچە بۇلۇتلار كۆرۈندى، شامال كۈچىيىپ بورانغا ئايلاندى. بوراننىڭ ھۇۋلىغان ئاۋازىدىن باشقا نە ئاۋاز، نە ھەرىكەت يوق. ئادەتتە ۋاراڭ - چۇرۇڭدىن باش ئايلىنىدىغان ئاۋات بازارلارمۇ جىم، دۇكانلار تاقالغان، دەرۋازىلار ھىم ئېتىلگەن، دېرىزىلەردىن چىراغ يورۇقى كۆرۈنمەيدۇ. بىر چاغدا بوراننىڭ ھۆركىرىشىنى ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازى، پۇشقۇرۇشى، ئۇزەڭگىلەرنىڭ جاراڭلىشى بېسىپ كەتتى. مىڭ ئاتلىقنىڭ ئوردا مەھەللىسىدىن خەنزۇ بازىرىغا قاراپ ماڭغىنىنى كۆرگەن كىشىلەر ھەر خىل گەپلەرنى ئېيتىپ كېلىشەتتى: «بۈگۈن كېچە قوزغىلاڭ بولغۇدەك»، «ئورۇسلار بېسىپ كەپتۇدەك...»

ئەلا پالۋان ئاتلىق قوشۇنىنى باشلاپ كېتىۋاتاتتى. قوشۇن ئىچىدە چېرىكلەرنىڭ تۈيۈقسىز ئوقتا تۇتۇشىدىن قورقۇۋاتقانلارمۇ بار ئىدى، قورغانغا يېقىنلاشقانسېرى قورقۇۋاتقانلارنىڭ قورقۇنچىسى كۈچەيدى. ئۇلار: «قورغاندىن چىققان ئوت مەن - مەن دېگەن يىگىتنى ئاتتىن ئۈچۈرۈۋېتىشى مۇمكىن، شۇنداق بولۇپ قالسا دۇنيانىڭ قىزىقىنى كۆرەلمەيمىز» دېيىشەتتى. نۇردۇندىمۇ بۇ ئەندىشە بار ئىدى. ئۇ ئۆلۈمنىڭ قانداق

بولىدىغىنىنى قىياس قىلالمايتتى. پەقەت چېركىلەر بىلەن ئېلىشىپ، قۇربان بولغان دوستلىرىمنىڭ قىساسىنى ئالسام ئۆلسەممۇ مەيلىتتى، دېگەننىلا ئويلايتتى.

نۇردۇن ئەلا پالۋاننىڭ قەيسەر، باتۇر، ئەمما تەرسا يىگىتلىكىنى بىلەتتى. «سەردار دېگەن شۇنداق بولۇشى كېرەك» دەپ ئۇنىڭغا ئىشىنەتتى. ئەلا پالۋان دائىم: «ھۇجۇم قىلغاندا ئۆلۈم كۆپرەك بولىدۇ» دەيتتىي. بۇ گەپنىڭ توغرىلىقىنى تارجى قەلئەسىدىكى ھۇجۇم دەلىللىگەنىدى. ئۇ يەنە قېچىشنىڭ ئۆلۈم ئىكەنلىكىنىمۇ كۆرگەن، شۇڭا قورقۇش ئۆلۈم، چېكىنىش ئۆلۈم، پەقەت ئالغا بېسىشلا نۇسرەت، دېگەن يەرگە كەلگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ خىيالىنى قورغاندىن ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازى بۆلۈۋەتتى. بېشىدىن ۋىزىلداپ ئۆتكەن ئوق «پەيت كەلدى نۇردۇن. قورقما، ئوق يامغۇرى ئىچىگە بۆسۈپ كىرىدىغان، ئىسىق قېنىڭ بىلەن دوستلىرىڭنىڭ روھىنى خۇش قىلىدىغان پەيت كەلدى!» دېگەن ئوينى كاللىسىغا سالدى. ئۇ مىلتىقىنى مۇرىسىدىن قولىغا ئېلىشىغا، ئەلا پالۋاننىڭ:

— ئاتلارنى ئارقا كوچىغا يوشۇرۇپ قويۇپ كېلىڭلار! — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

نۇردۇن قاتارلىق يېڭى لەشكەرلەر ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ پەرماننى بەجا كەلتۈردى.

ئىسھاق بەگ پىدائىيلاردىن ئىككى مىڭ يىگىتنى تاللاپ لەكمە قوشۇن تۈزدى. بۇ قوشۇن جەڭگە يۈرۈش قىلماقچى بولۇپ تۇرغاندا، ئابدۇرۇسۇل بەگ ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ قالدى. ئۇ ئېگەردىن كۆتۈرۈلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— ئەي خالايىق، بىز ھازىر زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىشقا ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرىمىز، بۈگۈنكى جەڭ مۇھىم باشلىنىش. بىز جىياڭجۇن ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ جەبىر - زۇلۇمى ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن كۆتۈرۈلۈۋاتىمىز. ئەگەر بىز نۇسرەت ئەيلىسەك شەھرىمىزنىڭ كوچىلىرىنى پارلاق كۈن نۇرى تەكشى يورۇتىدۇ، ئىشكىمىز ئالدىدىكى كۆك تېرەكلەر

مەڭگۈ كۆكلەپ تۇرىدۇ، ھەممىز بىر تۇغقانلاردەك ئىناق ئۆتىمىز، بىز بالىلىرىمىزنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن يۇرۇش قىلايلى. ئەگەر ئۆلۈپ كەتسەك بىزنىڭ روھىمىز بالىلىرىمىزنىڭ ئالدىدا مەڭگۈ قورۇنمايدۇ، سىلەرگە نۇسرەت بولغاي.

مەيىن شامالدەك راۋان چىقىۋاتقان بۇ جەسۇر سۆزلەر يېڭى لەشكەرلەرگە قاتتىق تەسىر قىلدى. ئۇلار كۈچلۈك ئىشەنچ بىلەن شەھەردەڭگە يۇرۇش قىلدى. ئۇلار قارشىلىققا ئۇچرىمايلا دەڭنى قورشىۋالدى. شەھەردەڭدە جياڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ بەش يۈز كىشىلىك قوشۇنى ۋە قورال - ياراغ ئامبىرى بار ئىدى. بۇ قوشۇن چېرىكلىرى كۈن ئارىلاپ بازارغا چىقىپ دېھقانلار بىلەن مىلىچمال تىجارەتچىلىرىنىڭ توخۇ، ئۆردەك ۋە يېمەك - ئىچمەك قاتارلىق ماللىرىنى بۇلايتتى. پىدائىيلار ئىچىدە تىجارەتچىلەر، دېھقانلار، ھۈنەرۋەنلەر، مەدىكارلار، ئۇششاق ئېلىپ ساتارلار كۆپ ئىدى. ئۇلار بۇلاڭچى چېرىكلەردىن ئەنتىنى ئېلىش تەققەزاسىدا ئىدى. شەھەردەڭ ئېگىز ۋە قېلىن تام بىلەن ئېھاتىلەنگەن، شۇڭا ئۇنىڭ ئىچىگە بېسىپ كىرىش تەسكە چۈشتى. چېرىكلەر تام تۆشۈكلىرىدىن چەنلەپ تۇرۇپ ئاتاتتى. ھە دېگەندە قىزىپ كەتكەن بىر نەچچە يىگىت قازا تاپتى، بىر نەچچىسى يارىلاندى. ئىسھاق بەگ يىگىتلەرنى قارامىلىق قىلماسلىقا پات - پات جېكىلەپ تۇردى.

خەنزۇ بازىرى قورغىنىغا ئوق ئۇزۇش بىلەنلا بولۇپ قالغان ئەلا پالۋاننىڭ يېنىدا ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ئابدۇرۇسۇل بەگ پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇ جەڭ ئەھۋالىنى ئۇقتى ۋە كۆزەتتى، ئاندىن:

— ئەلا، دورا قاچىلاشنى، پىلىك ئۆتكۈزۈشنى بىلىدىغان ئوندەك يىگىتنى تاللاپ ئوردىغا ئەۋەت. ئۇلار خەزىنىچىدىن دورا ئېلىپ ياغاچ تۈگىلارغا دورا قاچىلىسۇن، ئۇنىڭ تۈۋىدىكى سۇ قۇيىدىغان تۆشۈكىدىن ئۇچەي پىلىكى ئۆتكۈزسۇن. بىر كۆتەك ھارۋىغا تۆتتىن تۈگنى بېسىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئوق ئۆتمەسلىكى ئۈچۈن ئىككى تاغاردىن قۇم باسسۇن. ھارۋىنى ئىتتىرىپ ئاپىرىپ، دەرۋازىغا تىرەپ پىلىككە ئوت ياقسۇن. تېز بول!

ـــ باش ئۇستىگە!

ئابدۇرۇسۇل بەگ شەھەردەكگە كەتتى. ئەلا پالۋان يۈز بېشىلىرىنى چاقىرىپ، دورا قاچىلاشنى بىلىدىغانلارنى تاللاپ ئەۋەتىشكە بۇيرۇدى. يۈز بېشىلار ھۇنەرۋەن لەشكەرلەر ئىچىدىن شۇنداقلارنى تاللاپ ئەۋەتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە جاڭ لى بىلەن نۇردۇنمۇ بار ئىدى. ۋاقىت تېز ئۆتمەكتە. مانا ھارۋا شوتىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا نۇردۇن، ئوڭ تەرىپىدە جاڭ لى تۆت تۇڭ، ئىككى تاغار قۇم قاچىلانغان كۆتەك ھارۋىنى ئىتتىرىپ قورغان دەرۋازىسى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئەلا پالۋان قوشۇنىغا قورغانغا قارىتىپ ئوق ياغدۇرۇشقا ئەمر قىلدى:

ـــ بارلىق بەردەنگىلەردىن قورغانغا ئوق ياغدۇرۇڭلار!

كېچە جىمجىتلىقى بۇزۇلدى. قوماچ قورۇغاندەك بەردەنگىلەر سايراپ كەتتى. شەھەردەكدىن ئېتىلغان ئوقلار نۇردۇنلارنىڭ ھارۋىسىنىڭ ئۈستى، يانلىرىدىن ۋىژىلداپ ئۆچاتتى ياكى قۇم قاچىلانغان تاغارغا ئوت بولۇپ كىرىپ كېتەتتى، ھارۋا دەرۋازىغا يېقىرمە ماكدام قالدى. جاڭ لى دۇملا چۈشتى. يالغۇز قالغان نۇردۇن بار كۈچى بىلەن ھارۋىنى ئىتتەردى. نۇردۇن سەرەكگىنى ئالىقىنىدا ئېزىۋەتكىلى تاسلا قالدى. ئۇ ھارۋىنى كۈچ بىلەن ئىتتەردى، دەرۋازىغا ئون ماكدام قالدى، مانا يەتتە...بەش...ئۈچ... نۇردۇن سەرەكگىنى ياقماقچى بولدى، قوللىرى تىترىدى، بىرىنچى سەرەكگە ياغىچى سۇندى. ئۇ ئالدىرىغانسېرى سەرەكگە ئوت ئالماي جىلە بولاتتى. ئاخىر سەرەكگىنى ياندۇردى، پىلىككە تۇتاشتۇرۇۋېتىپ ئوك تەرەپتىكى يىگىتكە:

ـــ ئۆزۈكنى كەينىگە تاشلا. ـــ دەپ ۋارقىرىدى.

نۇردۇن ھارۋىنى زەرب بىلەن دەرۋازىغا ئىتتىردى ـ دە، ئۆزىنى كەينىگە تاشلاپ ئون قەدەم يوگۇرۇپلا يېتىۋالدى. شۇ ھامان دەھشەتلىك گۈمبۇرلەش ئاڭلاندى، ئوت ۋە ئىس ـ تۈتەككە قوشۇلۇپ ياغاچ دەرۋازىنىڭ پارچىلىرى كۆككە ئۇچتى، ئارقىدىنلا ئەلا پالۋاننىڭ:

ـــ يىگىتلەر ئالغا! ـــ دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

نۇردۇننىڭ قۇلىقىغا «ئۇر ـ چاپ»، «ئالغا» دېگەن ئاۋازلار ئاڭلاندى. بۇ ئاۋازلارنى يەنە بىر دەھشەتلىك گۈمبۇرلەش بېسىپ كەتتى. ئىسھاق بەگ

قوشۇنىمۇ شەھەردەك دەرۋازىسىنى پارتلاتقانىدى.
نۇردۇن ئالغا ئەمەس، كەينىگە يۈگۈردى، ئۇ بىھوش ياتقان جاڭ لىنى مۇرىسىگە ئېلىپ كۆتۈردى. ئۇ خەنزۇ بازىرىدىكى بىر دۇكانىنىڭ قاپقىنى قاقتى.
— كىم؟ — دېگەن ئاۋاز چىقتى.
— ۋاڭ دۇكاندار، مەن نۇردۇن، دوستۇم جاڭ لى يارىلاندى، باڭمالىق قىلسىڭ! دۇكاندار ئىشىكنى ئېچىپ نۇردۇننى كىرگۈزدى.

2

شەھەر چېرىكلەردىن تازىلاندى، شەھەر خەلقى خۇشاللىقتا چۆمدى. ئاخشام قولىغا قورال ئالغان قورقۇمىسىزلار، ئۆيلىرىگە كىرىپ مۆكۈنۈۋالغان قورقۇنچاقلار، ئۆزى ئۈچۈن قوماچ قورۇيدىغان پوچىلار، مەيلى كىم بولسۇن، بۇ قۇتلۇق كۈنگە ئاجايىپ خۇشال بولغانىدى. كوچا ـ كويدا، تۆت ئادەم توپلاشقانلا يەردە قوزغىلاڭ ئوتى ھەققىدە گەپ بولاتتى:
— نۇرغۇن بەردەنگە ئولجا ئالدۇق جۇمۇ!
— مۇنۇ بەردەنگىنى بىر دەيۇزىنىڭ قارىغا ئارىنى تىقىپلا تارتىۋالدىم دېگىنە، بىراق ئارام قېپقالدى، ياخشى ئارا ئىدى.
— نۇرغۇن ئوق ـ دورىمۇ قولغا چۈشۈپتۇغۇ!
— ئوھوي، ئوق ـ دورا دېگىنىڭنىڭ سانى يوق دېگىنە، دىۋانبېگى بارلىق پۇتۈكچىلىرىنى ئاپىرىپ ھازىرغىچە تىزىملاپ تۈگىتەلمەيۋاتىدۇ. سەردار ئەلا پالۋان ھېچكىم ئالمىسۇن، دەپ ئەتراپقا جىسەكچىلەرنى قويۇۋەتتى.
— ئەمازە، بۇ كۆڭلىمىزدىكى ئىش بولدى جۇمۇ!
— ئالامەت خاسىيەتلىك ئىش دېگىنە!
— بۇ خاسىيەتلىك ئىشنى ئابدۇرۇسۇل بەگ قوزغاپتۇ!
— ھەقمەي ئەر ـ دە، ياشاپ كەتسۇن!
— بۇ ئادەم بەگلەر ئىچىدىكى تېپىلغۇسىز گۆھەر جۇمۇ!
ئۇنىڭ كوچىدا مۇشۇنداق ياخشى گەپلەر بولۇۋاتقاندا، ئابدۇرۇسۇل بەگ

سەردار. سەركەردىلەرنى يىغىپ چىلپەكۈزە قورغىنىنى ئېلىش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىۋاتاتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاۋۇال قوزغىلاڭ ئەھۋالىدىن مەلۇمات بەردى:

— زۇلۇم خەلقىمىزنى دەس تۇرغۇزدى، غۇلجىدىن چېرىكلەرتازىلاندى، — ئۇ بىر مۇنچە سانلىق مەلۇمات، ھازىر بار بولغان قورال - ياراغ ئەھۋالىنى كۆرسەتكەندىن كېيىن مۇنداق دېدى، — ئەمدى مۇشۇ كۈچىمىز بىلەن تۇمۇرنى قىزىقسىدا سۇقۇشمىمىز، بۇگۈنلا چىلپەكۈزە قورغىنىغا يۇرۇش قىلىشىمىز كېرەك. كۆرەدىن بىزگە قارشى چېرىك چىققۇچە قورغانلارنى بىر-بىرلەپ ئالمىساق جىياكجۇڭنىڭ يىگىرمە نەچچە مىڭ چېرىكىگە تەڭ كېلەلمەيمىز. ھازىر شەھەردىكى ئاتلىق قوشۇن ئىككى مىڭغا، لەكمە قوشۇن بەش مىڭغا يەتتى. ئەلا پالۋان بىلەن ئىسھاق بەگ ئۇلارنى رەتكە سالدى. ھەر قايسى يېزىلارمۇ ئۇچ يۈزدىن مىڭ كىشىلىككىچە قوشۇن تۇزدى. يېقىن ئەتراپتىكى يېزىلاردىن قوشۇنلار كېلىۋاتىدۇ، بۇ قوشۇنلار بىلەن ئەلا پالۋاننىڭ ئاتلىق قوشۇنىدىن مىڭنى، ئىسھاق بەگنىڭ لەكمە قوشۇنىدىن ئۇچ مىڭنى چىلپەكۈزنى قورشاشقا ماڭغۇزساق، قالغانلىرى شەھەرنى قوغدىسا دەيمەن، سىلەرچە قانداق؟ بۇ مەسىلىھەت ئىش قىلغىنىمىز تۇزۇك.

ئىسھاق بەگ ئۆزىنىڭ لەكمە قوشۇنىنىڭ تولۇق قوراللانغىنىنى، ھازىر جىددىي مەشق قىلىۋاتقىنىنى بايان قىلدى ۋە:

— بېگىمنىڭ چىلپەكۈزگە يۇرۇش قىلىش ھەققىدىكى تەدبىرى دانا تەدبىر، لېكىن كۆرەدىن چېرىك چىقىپ قالسا چاتاق بولارمىكىن، — دېدى.

ئەلا پالۋان:

— بەگ ئاغامنىڭ بەش يۈز مەرگىنى يېڭىدىن كىرگەن ئاتلىق لەشكەر ۋە لەكمە قوشۇندىكىلەرگە ئات ئۈستىدە بەردەنگە ئېتىش، قىلىچ ۋازلىق قىلىش ھۈنىرىنى ئۆگىتىۋاتىدۇ. مېنىڭچە، مەشىقنى يەنە بىر نەچچە كۈن داۋاملاشتۇرۇپ، ئاندىن يۇرۇش قىلساق، يېڭى لەشكەرلەر ئەڭ بولمىغاندا بەردەنگە ئېتىشنى بىلىۋالار ئىدى. ئەمما، ئوق - دورا يېتىشمەيدۇ. شەھەر-دەڭ قورغىنىدىن نۇرغۇن قورال ئولجا ئالدۇق. بۇلارغا ئوق كېرەك. بار ئوق

بىلەن بايانداينى پەتىھ قىلغىلى بولماس، دەيمەن.
ـــ سېنىڭچە ئوق - دورىنى قانداق قىلغۇلۇق؟ ـــ دەپ سورىدى ئابدۇرۇسۇل بەگ.
ـــ نۇردۇننىڭ خۇيزۇلار قوزغىلىڭىدا باشلامچىلىق رول ئوينىغان جاڭ لى ئىسىملىك بىر چەنپەن ئاغىنىسى بار، ئۇ تەيپىڭ تيەنگو قوزغىلىڭىدا ئوق - دورا ياسىغانىكەن، ئاشۇرمەت، جاڭ لى ۋە مىسكەچى، تۆمۈرچىلەردىن بىر ئوق - دورا ياساش زاۋۇتى قۇرساق، نىلقىدىكى مىس كاندىن مىس ئەكەلسەك، شۇنىڭ بىلەن ئوق - دورا مەسلىسى ھەل بولاتتى.
ـــ ئوبدان گەپ بولدى، ـــ دېدى ئەزىز پالۋان.
ئابدۇرۇسۇل بەگ بەك خۇش بولدى. ئۇ:
ـــ ئەلا پالۋاننىڭ تەكلىپى تولىمۇ ئورۇنلۇق بولدى. ئاشۇرمەتنى بۇ ئىشقا مەسئۇل قىلايلى، جاڭ لى چەنپەن ئۇنىڭغا ھەمتاياق بولسۇن. بۇنى ئەلا پالۋان بېجىرگەي. كۆرە يولىغا بولسا ئۇچ مىڭ كىشىلىك لەكمە قوشۇننى قويۇپ چېرىكلەرنىڭ ئالدىنى توسساق، ـــ دېدى.
ئەلا پالۋاننىڭ تەكلىپى ئابدۇرۇسۇل بەگنى ھەم خۇش قىلدى. ھەم ئويلاندۇرۇپ قويدى. خۇش قىلغىنى شاگىرتىنىڭ لەشكىرىي ئىشلارغا پىشىپ قالغىنى، تەييارلىقنى، ھەربىي مەشىقنى مۇھىم دەپ قارىغانلىقى، ئويلاندۇرغىنى ۋاقىت. بۇ ۋاقىت ئىچىدە جياڭجۇن چېرىك چىقىرىپ، ئىختىلال ئوتىنى بۆشۈكىدە تۇنجۇقتۇرۇۋېتەرمۇ، دېگەن ئەندىشە ئىدى. ئۇ ئاخىر ئەلا پالۋاننىڭ تەكلىپىنى تاللىدى:
ـــ تەييارلىقنى پۈختا قىلماي جەڭ قىلىش مەغلۇپ بولۇش بىلەن باراۋەر. شۇڭا، ھازىردىن باشلاپ ئەلا پالۋان دېگەندەك مەشىقنى كۈچەيتىڭلار. بەش يۈز مەرگەننى ھەر بىر ئونلۇققا باش قىلىپ مەشىق قىلدۇرۇڭلار، يۇرۇش قىلىش ۋاقتىغا كەلسەك. پەرمانغا قارىڭلار. چىلپەڭزىگە يۇرۇش قىلىش نىيىتىمىز سىرتقا چىقىپ كەتمىسۇن، جياڭجۇننىڭ پايلاقچىلىرى يەتكۈزۈپ قويمىسۇن يەنە. مەجلىس تارقالدى!
ئابدۇرۇسۇل بەگ سەردار، سەركەردىلەر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن خېلى ئويلاندى. ئۇ بەكمۇ سەگەك ئىدى، شەھەر ئەتراپىغا قاراۋۇللار قويدى، ئۇچ

مىڭ كىشىلىك لەكمە قوشۇننىي خەنبىڭ ئەتراپىغا مۇداپىئەدە تۇرغۇزدى، چىلپەڭزىگە ئادەم ئەۋەتىپ يەر شارائىتىنى تەكشۈردى، چېرىك ئەھۋالىنى ئىگىلىدى. ئۇنىڭ ئەندىشىسى جىياڭجۇندە ئىدى: «ئۆزىنىڭ كەلمىگىنىنى جەزمەن سۇرۇشتە قىلىدۇ، پايلاقچىلىرى بۇ چاغقىچە شەھەردىكى ئىختىلالنى يەتكۈزۈپ بولدى، ئەمدى ئۇ چېرىك چىقىرىدۇ. قانداق قىلىش كېرەك؟». ئۇ ئويلا - ئويلا، ئاخىر بىر چارە تاپتى: «ھەر ئىشقا پەم بولمىسا بولمايدۇ، جىياڭجۇننى بىخۇدلاشتۇرۇش كېرەك، بۇنىڭ ئۈچۈن ھەم چاپارمەن ئەۋەتىش، ھەم بىرىنى ئابدۇرۇسۇل بەگچە ياساندۇرۇپ، بەش يۈز لەشكەرنى كۈرە تەرەپكە ماڭغۇزۇش كېرەك. بۇ لەشكەر ئاستا ماڭسۇن ھەم چارلىسۇن. ئەگەر كۈرەدىن چېرىك چىقىپ قالسا توسۇپ زەربە بەرسۇن!» ئۇ شۇ قارارغا كەلدى - دە، پۈتۈكچىنى چاقىرتتى:

— سىز بىر مەكتۇپ يازغايسىز، مەزمۇنى مۇنداق بولسۇن:

جانابىي جىياڭجۇن، سىلىنىڭ پەرمانلىرىنى بەجا كەلتۈرەلمىگىنىم ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇمەن. مەن مۇھىم بىر ئىش، يەنى سىلىگە قارشى تىغ كۆتۈرگەن خۇيزۇلارنى بېسىقتۇرۇش يۈزىسىدىن ئالدىلىرىدا ھازىر بولالمىدىم. تۇنۇگۈن كېچە خۇيزۇلار ئىسيان كۆتۈردى. ئۇلار خەنزۇ بازىرى، شەھەردىكى قورغانلىرىدىكى چېرىك كاتتىۋاشلىرىنى سېتىۋېلىپ ئوردىغا ھۇجۇم قىلماق بولغان. مەن بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ، لەشكىرىم بىلەن بۇ ئىككى قورغاننى قورشىۋالدىم ۋە بىر كېچە جەڭ قىلىپ بۇ قورغانلارنى ئالدىم. توپىلاڭچىلار كاتتىۋاشلىرى قېچىپ كەتتى، ھازىرمۇ ئۇرۇش داۋام قىلىۋاتىدۇ. ئەتىگىچە ئۇلارنى باستۇرۇپ شەھەرنى ئاسايىشلىققا ئىگە قىلغاندىن كېيىن، توپىلاڭچىلار كاتتىۋاشلىرىنى تۇتۇپ ئالدىلىرىغا ئېلىپ بارىمەن.

ھۆرمەت بىلەن:

سادىق قوللىرى ئورلاڭ ھېكىم ئابدۇرۇسۇل بەگ

توڭجىنىڭ 3 - يىلى، يەنى مىلادىيە 1864 - يىلى 10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى

— هه، مانا شۇ مەزمۇندا قانۇرۇپ يېزىپ تىلماچقا ئۆرۈگۈزۈك، ئاندىن مەن مۆھۈر بېسىپ بېرەي. بۇ مەكتۇپنى ئىشەنچلىك چاپارمەندىن ئەۋەتىك، ئۇ جياڭجۇننىڭ ئۆز قولىغا تاپشۇرغاي. چاپارمەنگە ئېيتىڭ، ئەگەر بىزنىڭ ئىختىلال ئوتى ياققىنىمىزنى جياڭجۇنگە چاقۇ قىلسا، يەرگە كىرسە يەردىن، ئاسمانغا چىقسا ئاسماندىن تېپىپ كاللىسىنى ئالىمەن، بالا ـ ۋاقىسىنى قىرىپ تاشلايمەن دەيدۇ، دەڭ. بۇ ئىش ناھايىتى مەخپىي بېجىرىلگەي!

— باش ئۇستىگە! — پۇتۇكچى شۇنداق دەپ چىقىپ كەتتى.

— ھاي نۇردۇن! — دەپ چاقىردى ئابدۇرۇسۇل بەگ.

بۇرۇت قويغان، بېشىغا قاسقان قالپاق، مەيدىسىدە «ئەسكەر» دېگەن خەت بار جۇيازا كىيگەن. قىلىچ ئاسقان نۇردۇن (بۇنداق ياسىنىشنى ئۇنىڭغا ئەلا پالۋان بۇيرۇغانىدى) مەيۈس ھالدا كىرىپ كەلدى. ئۇ سالام قىلىپ جىم تۇردى. ئابدۇرۇسۇل بەگ نۇردۇنغا باشتىن ـ ئاياغ بىر قاراپ قويۇپ:

— ھېچ چانماپسەن، پەقەت بۇرۇتۇڭلا چېنىپ قاپتۇ، بۇرۇتۇڭنى چۈشۈرۈۋەت، — دېدى ۋە جىددىي تۇرده تاپشۇردى، — سەن چاپارمەن بىلەن كۇرەگە بارىسەن، كۇرەنىڭ ئەھۋالىنى كۆزەت، ئەڭ مۇھىمى يان[1] قىلىنغان بەش يۈز لەشكەرنىڭ سەركىلىرى بىلەن ئالاقىلەش، ئۇقتۇڭمۇ؟ ئەسسە بار، دىققەت قىل.

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەتىسى چۈشتىن كېيىن بەش يۈز ئاتلىق لەشكەرنى كۇرە تەرەپكە ماڭغۇزدى، لەشكەرنىڭ ئالدىدا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كەمچەت تۇمىقى بىلەن تونىنى كىيگەن بىرى كېتىپ باراتتى. شۇ كۈنى كەچتە نۇردۇن بىلەن چاپارمەن قايتىپ كەلدى، بۇ چاغدا ئابدۇرۇسۇل بەگ لەشكەرلەرنىڭ مەشىقىنى كۆرۈپ يۈرگەنىدى. نۇردۇن كۇتۇپ تۇردى. ئۇ تاپشۇرمىنى ئورۇندىغانىدى. ئۇ دوستلىرىدىن ئىككىسى بىلەن ئۈچرىشىپ قېلىپ ئۇلارغا غۇلجىدىكى ئىختىلال ئوتىنى سۆزلەپ بەردى، يان قىلىنغان لەشكەرلەر كۇرەگە ھۇجۇم قىلغان ھامان كۇرەنىڭ ئىچىدىن كۆتۈرۈلىدىغان

---

[1] يان — بېرىم قۇل.

بولدى. ئۇ بۇ خەۋەرنى ئابدۇرۇسۇل بەككە يەتكۈزۈپ بولۇپ:
ـــ قالغان گەپنى چاپارمەندىن ئاڭلىغايلا، ـــ دەپ شۇك بولۇپ قالدى.
ـــ خوش، سۆزلە، جياڭجۇننى ئىنەلدۇرەلىدىڭمۇ؟
ـــ تەستە، ـــ دېدى چاپارمەن، ـــ جياڭجۇن مەكتۇبلىرىنى ئوقۇپ ئىشەنمىگەنىدى، مەن ياگۇرنىڭ ئىككى مىڭ خۇيزۇدىن قوشۇن تۇزگىنىنى، خەنزۇ بازىرى، شەھەردىكى قورغىنىدىكى غالدايلارنىڭ قورال سېتىپ بەرگىنىنى، ئاخشىمى ئۇرۇش بولغىنىنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن بىر ئاز ئىشەندى ۋە «قوشۇن چىقىرىپ خۇيزۇلارنى قىرىپ تاشلايمەن» دەپ ۋارقىراپ كەتتى. مەن ئورلاڭ ھېكمىنىڭ بەش يۈز مەرگىنى ئالامەت باتۇرلۇق بىلەن شەھەردىكى ئېلىپ توپلاڭچى خۇيزۇلارنى قورالسىزلاندۇردى، دېدىم. ئۇ: «ئۇنداقتا، ئورلاڭ ھېكىم ئەتىگىچە بەش يۈز مەرگەننى ئەكەلسۇن، چار پادىشاھ قورغاس چېگرىسىغا لەشكەر توپلاۋاتىدۇ، شۇ يەرگە ئەمىر لەشكەر بولۇپ بارىدۇ، كەلمىسە ئۆزۈم شەھەرگە كىرىمەن» دېدى.
ـــ ياخشى، يارايسىلەر، ئوبدان ئارام ئېلىڭلار. ـــ دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ چاپارمەننىڭ ئەقلىدىن خۇش بولۇپ.
ـــ ھاي ئەلا، ئىسھاق بەگ بىلەن كىرگىن، ـــ دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ. ئەلا پالۋان بىلەن ئىسھاق بەگ ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ خۇشاللىقتىن يېنىپ كەتكەن كۆزلىرىگە سوئال نەزىرىدە قاراشتى.
ـــ ۋاقىت يەتتى، ـــ دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ نۇردۇن بىلەن چاپارمەن ئەكەلگەن خەۋەرنى ئۇلارغا يەتكۈزۈپ، ـــ بىز بۇگۈن كېچە چىلپەڭزە قەلئەسىگە يۇرۇش قىلىمىز. ئىسھاق بەگ تۇن يېرىمىدا ئۇچ مىڭ كىشىلىك لەكمە قوشۇنىڭنى بىلەن ئۇدۇلدىن يۇرۇش قىلىڭ، كەينىڭىزدىن دادامتۇ، نوغايتۇ، پەنجىم، ئارائۆستەڭ، خۇدىيار يۈزىنىڭ لەكمە قوشۇنلىرى يېتىپ بارىدۇ. ئەلا پالۋان، سەن ئەتە باش توخۇدا ئىككى مىڭ ئاتلىق قوشۇنىڭ بىلەن يۇرۇش قىل، ساڭا يۇقىرىقى ئىسمى ئىزھار قىلىنغان يېزىلارنىڭ ئاتلىق قوشۇنلىرى قوشۇلىدۇ. ياگۇرغا ئەمىر قىلدىم، ئۇ ئىككى مىڭ لەكمە قوشۇنى بىلەن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، چىلپەڭزىنىڭ شەرقى

دەرۋازىسىغا باردىۋ. سىلەرگە ئامەت، نۇسرەت تىلەيمەن!
— باش ئۇستىگە!
ئىككى سەردار شۇنداق دەپ ئىتتىك چىقىپ كەتتى.
چىلپەڭزە قەلئەسى سېپىلىنىڭ تۆت بۇرجىكىدە تۆت قوقتا[1] بار ئىدى، قوقتىلاردا كىچىك توپ ۋە مىلتىق بىلەن قوراللانغان چېرىكلەر تۇراتتى. بۇ قەلئەدە مىڭدەك چېرىك تۇراتتى. ئۇلار شەھەردە توپىلاڭ ياكى غەلىيان كۆتۈرۈلسە دەرھال بېرىپ باستۇراتتى. ئۇلار ھەر خىل تەبىقىدىن قۇراشتۇرۇلغان چېرىكلەر بولغاچقا تەمىناتى تۆۋەن، ئوزۇق ـ تۈلۈكى ناچار ئىدى، شۇڭا چۇشكۈن، روھسىز يۈرەتتى. قەلئە چېرىكلىرىنىڭ باش سەردارى شەرقتىكى قوقتىغا چىقتى. غەرب ۋە باشقا قوقتىلارغىمۇ باردى، سېپىلنى بىر تۇمەندەك لەشكەرنىڭ مۇھاسىرە قىلغىنىنى كۆرۈپ قورقىنىدىن يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قالدى، ئەپيۇندىن سارغىيىپ كەتكەن چىرايى تېخىمۇ سارغايدى، قوللىرى تىترىدى. شۇ چاغدا بىر ئوقيا ئوقى ئۇچۇپ كېلىپ قوقتىغا چۇشتى، ئوقياغا بىر قەغەز ئورالغانىدى. بىر چېرىك قەغەزنى ئېلىپ باش سەردارغا ئىككى قوللاپ تۇتتى. سەردار ئوقۇپ بۇنىڭ دەۋەتنامە ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئۇ سەركەردىلەرنى چاقىرىپ قانداق مۇقابىل تۇرۇش ھەققىدە كېڭەشتى، بىر سەركەردىسى سۆز ئالدى:
— غالداي جانابلىرى، ئۇلارنىڭ كۈچى بىزدىن ئون ھەسسە كۆپ ئىكەن، يەنە كېلىۋاتىدۇ، بىز ئۇلارغا تەڭ كېلەلمىگۈدەكمىز، — دېدى.
داغۇر قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى پېشىنى قېقىپ دۇم چۇشۇپ دېدىكى:
— ئەي جاناب، چېرىكلەرنىڭ ئۇرۇش قىلىش غەيرىتى يوق تۇرىدۇ، توپىلاڭچىلار بالا ـ چاقىلىرىمىزغا، بىزگە ئامانلىق بەرسىلا دەرۋازىنى ئېچىپ بېرەيلۇق.
ئىككى قوشۇن سەركەردىسىنىڭ بۇ سۆزلىرى باش سەردارنىڭ ئىككىلىنىپ تۇرغان كاللىسىنى بىر نىيەتكە كەلتۈردى. ئۇ: «دېمەك،

---

[1] قوقتا — بوتەي.

قورققان یالغۇز مەن ئەمەس ئىكەنمەن» دەپ ئويلىدى. ئۇ دەۋاتنامىنى ئېلىپ سەركەردىلىرىگە ئوقۇپ بەردى: «چىلپەڭزە قەلئەسىدىكى سەردار، سەركەردە ۋە چېرىكلەرگە: سىلەرگە مەلۇم بولسۇنكى، بىز ئىلى خەلقى ئەمەلدارلارنىڭ زۇلۇمىغا قارشى كۆتۈرۈلدۇق، بىزنىڭ نەچچە ئون مىڭ لەشكىرىمىز بار، سىلەرمۇ بىزگە ئوخشاش يېرىم ئاچ ياشاپ كەلدىڭلار، ئەمەلدارلار خان ئەۋەتكەن كۆمۈشلەرنى يانچۇقىغا سېلىپ سىلەرگە بەرمىدى، سىلەرنى قىينىدى، شۇڭا سىلەرنىڭ دەرۋازىنىى ئېچىپ بېرىشىڭلارنى سورايمىز. سىلەر دەرۋازىنى ئېچىپ قورالنى تاپشۇرساڭلار، باش سەردار باشلىق بارلىق چېرىكلەرگە تەگمەيمىز، بالا ـ چاقىلىرىغا تېخىمۇ تەگمەيمىز، مال ـ مۈلكىڭلارغا قول سالمايمىز.» سەردار لەشكەرلىرىدە ئۇرۇش قىلىش نىيىتىنىڭ يوقلۇقىغا، توپىلاڭچىلارنىڭ ئۆزىگە ۋە بالىۋاقىسىغا تەگمەيدىغىنىغا ئاز ـ تولا ئىشەندى بولغاي، ئاخىر تەسلىم بولىدىغىنىنى بىلدۇردى.

كېچىك چىلپەڭزە ئاخىر قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. چېرىكلەر قورالللىرىنى تاشلاپ ھەر يەرلەرگە تارىلىپ كەتتى...

تۆتىنچى باب

گۈمبەزدىكى يانغىن

يۇرت قوغدىماق ئۈسەرسەن،
قوغدىمىماق ئۈچەرسەن.
ـــ خەلق ماقالى

1

غۇلجا شەھىرىدىكى قوزغىلاڭ ئوتتۇرىسىدا يالقۇنى قورغاستىكى مۇھەممەت سادىق بۇزرۇكۋار مازىرى، تۇغلۇق تۆمۈر مازىرى، ئالمىلىق، كىرىسمۇن، چەجى، چىنغان، تۇرگۇن يېزىلىرىغىمۇ تۇتاشتى. مۇھەممەت سادىق بۇزرۇكۋار مازىرىنىڭ شەيخى ئىسرائىل ئەمدىلا نامازشامنى ئۆتەپ بولۇپ تۇرۇشىغا ئۆيىگە تىلماچ ئاغىنىسى كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ھاسىراپ كەتكىنىگە قارىغاندا يۈگۈرۈپ كەلگىنى ئېنىق ئىدى.

ـــ ئىسرائىل، ئىش چاتاق، غۇلجىدا قوزغىلاڭ بوپتىكەن، جىيانجۇن قورغاستىكىلەرمۇ قوشۇلۇپ كېتىدۇ، دېگەن گۇمان ـ ئەندىشە بىلەن بۇ يەر-دىكى بارلىق ئەركەك ئۇيغۇرلارنى قىرىپ تاشلاشقا، خوتۇن ـ قىزلىرىنى بۇلاشقا ئەمىر قىلىپتۇ، پەرمان ھازىرلا كەلدى.

تىلماچ دەيدىغىنىنى دەپ بولۇپ يەنە ئىتتىك چىقىپ كەتتى. بۇ شۇم خەۋەر ئىسرائىل شەيخنى قاتتىق ئويلاندۇرۇپ قويدى. ئۇ مەسچىتكە كىردى.

خۇپتەن نامىزىغا ئەرلەر تولۇق دېگۈدەك كەلگەنىدى. ئىسرائىل شەيخ نامازدىن كېيىن قايتماقچى بولغانلارنى توختاتتى:

— جامائەت، جان ساقلاش ھەققىدە مەسلىھەت بار، تەخىر قىلمىڭلار.

جامائەت بىر - بىرىگە ھەيران بولۇپ قارىشىپ ئورۇنلىرىغا ئولتۇرۇشتى، ئىسرائىل شەيخ تىلماچ ئېلىپ كەلگەن شۇم خەۋەرنى ئەينەن دېدى:

— ئىككى يېزا خەلقىنىڭ ھاياتى قىل ئۈستىدە تۇرۇپتۇ، قانداق قىلغۇلۇق، ئۆلۈمگە ئەلھۆكمىللا دەپ بېشىمىزنى تۇتۇپ بېرىمىزمۇ ياكى باشنى ئېلىپ چىقىپ كېتىمىزمۇ؟

جامائەت ياقىلىرىنى تۇتۇپ ئۇزۇنغىچە ئولتۇرۇپ قالدى. جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇغلۇق تۈمۈر مازىرىنىڭ شەيخى ئاقيول بىلەن ئىمامى، مەزىنى كىرىپ كەلدى.

يېڭى كىرگەنلەر ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، ئىسرائىل شەيخ شۇم خەۋەرنى ئۆلارغىمۇ دەپ بەردى ۋە سورىدى:

— نېچۈك قىلماق كېرەك، بىز ئاز، چېرىكلەر كۆپ، بۇنىڭ بىر ئامالىنى تاپىلى. زادى قانداق قىلماق ياخشى بولىدۇ؟

— بۇل كېچە قاچماق كېرەك، — دېدى مۇھەممەت نەزەر ئىمام.

ئاقيول شەيخ ئىسمى جىسمىغا لايىق ئاقكۆڭۈل ئادەم ئىدى، شۇ مىجەزى بويىچە مۇنداق دېدى:

— بىزلەرنى ئۆلتۈرمەس، سولون سەردارىغا يالۇرۇپ بېقىش لازىمدۇر. ئۇنىڭغا بىز، سىلەرگە ھېچنېمە قىلمىدۇققۇ، دەيلى. ئۇلار مانجۇ بولمىغاندىن كېيىن چېقىلماس.

— ھەي ھەزرەت، — دېدى بۇرھانىدىن شەيخ، — جىياڭجۇن پەرمان بېرىپ چەنتۇلارنى ئۆلتۈرۈڭلار، دەپتۇغۇ. جىياڭجۇننىڭ قولى بولغان سولون سەردارىنىڭ بۇ پەرمانىنى بېجىرمەي بېشى ئونمۇ؟ ئۇمۇ ئۆزىنىڭ كاللىسىنىڭ كېتىشىدىن قورقىدۇ - دە. ئۇ ھەرگىز بىزگە رەھىم - شەپقەت قىلمايدۇ!

— ئەمىسە قانداق قىلغۇلۇق؟ — دەپ سورىدى چوڭ مازار ئىمامى.

— قاچقۇلۇق، ھازىردىن باشلاپ خوتۇن - بالىلارنى ئېلىپ تاغ باغرى بىلەن قاچقۇلۇق، — دېدى پەرھات سوپى.

— نەگە قاچقۇلۇق، — دەپ سوربدى ئاقيول شەيخ.
— غۇلجا شەھرىگە.
— مۇبادا چېرىكلەر كەينىمىزدىن قوغلاپ كەلسىچۇ؟
— قوغلاپ كەلسە، — دېدى مۇھەممەت نەزەر ئىمام، — جەڭ قىلغۇلۇق، بېشىمىزغا نېمە كەلسە شۇنى كۆرگۈلۈك.
بۇ جاۋاب ئىسرائىل شەيخنىڭ كۆڭلىگە ياقتى، ئۇمۇ چېرىكلەر بىلەن جەڭ قىلىپ تۇرۇپ قېچىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.
— چېرىكلەر بىلەن جەڭ قىلغاندا خوتۇن - بالىلارغا شىكەستە يېتىپ قالماسمۇ؟
ئاقيول شەيخنىڭ بۇ سوئالى ھەممىنىڭ كاللىسىنى چۈشۈرۈۋەتتى. بۇ يەردە ئولتۇرغانلار ئۆزلىرىنى ئويلىمايتتى، غېمى بالىلاردا ئىدى. ئىسرائىل شەيخ جىمجىتلىقنى بۇزۇپ شۇنداق دېدى:
— جامائەت، تالاش - تارتىش قىلىۋەرسەك ئىش پۈتمەيدۇ، بۇ ھالقىلىق كېچە، ھەممىمىز بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ جىياڭجۇننىڭ جازاسىغا قارشى تۇرۇشىمىز كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن مەن مۇھەممەت نەزەر ئىمامنىڭ مەسلىھەتى بويىچە ئىش قىلىساق دەيمەن. ئوۋچىلار، بەردەنگىسى بارلار ۋە ياشلار ھازىرلا مۇشۇ يەرگە يىغىلسۇن، مەن ئۇلار بىلەن كوچىلارنىڭ ئاغزىنى توسايمەن. چېرىكلەر قىرغىنغا كەلسە ئۇرۇشىمىز. ھەر بىر مەھەللىنىڭ ئىمام، شەيخلىرى خوتۇن - بالىلارنى ئېلىپ ئاقبايتال تېغى ئارقىلىق تەلكە ئېغىزى تەرەپكە ماڭغاي. ئۇلار ئات - ئۇلاغلارغا ئاشلىق، ئوزۇقلۇق ئارتىۋالسۇن، بىز ئەتە چېرىكلەر بىلەن قارىشىپ چۈشكىچە جەڭ قىلىپ، ئاندىن كەينىگىلاردىن بارىمىز.
— بۇ تولىمۇ جايىدا گەپ بولدى.
— شۇنداق بولسۇن!
— مەن قاچماسمەن، مەن چېرىكلەرگە ئانا - بوۋىمىزنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىنى تاشلاپ كەتمەسمەن، — دېدى ئاقيول شەيخ.
— قېنى، تېز ھەرىكەت قىلىڭلار، — دېدى ئىسرائىل شەيخ ئۇنىڭ گېپىگە پەرۋا قىلماي.

جامائەت دەرھال تارقالدى، خوتۇن - بالىلىرىنى ئات، ئۆكۈزلەرگە مىندۈرۈشتى. يىگىتلەر خوتۇن - بالىلىرى، ئانىلىرى بىلەن خوشلاشتى، ئۆز ئارا رازىلىق ئېلىشتى. مۇھەممەت نەزەر ئىمام، پەرھات سوپى، بۇرھانىدىن شەيخلەر خوتۇن - بالىلارنى باشلاپ، «تەۋەككۈل خۇدا» دەپ، قويۇق ئالما ئورمانلىقى ئارىسىدىن يۇرۇپ كەتتى.

ئىسرائىل شەيخ ئەركەكلەرنى قورۇ - قورۇدىن كۆتەك ھارۋا، كۆتەك، يا-غاچ قانارلىق نەرسىلەرنى ھەر بىر كوچىنىڭ ئېغىزىغا توشۇتۇپ، بۇ نەرسىلەر بىلەن كوچا ئېغىزلىرىدا توساق قۇردى. يىراقتىن قارىغاندا، يېزىدا چوڭ بىر قورۇلۇش بولۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. تاڭ ئاتقاندا، كوچا ئېغىزلىرىدا ئېگىز ۋە قېلىن توساقلار پەيدا بولدى. ئىسرائىل شەيخ ناسىر ئەلەمگە مەكتۇپ يېزىپ يارىدەم سورىدى. ئۇ ئەمدى ئۆگزىگە چىقىپ ئەتراپقا قارىدى، يېزا جىمجىت، يېرىمىدىن كۆپرەكىنى چېرىكلەر قورشاپ بوپتۇ. ئۇ بۇنى كۆرۈپ دىمىغىنى قاقتى: «ھىم، قېنى ئەمدى كېلىشە جاللاتلار، ھەر بىرىڭنى بىر ئەجەل ئوقى كۈتۈپ تۇرىدۇ.» ئۇ يىگىتلىرىنى ھەر بىر توساققا بۆلۈپ ئورۇنلاشتۇردى، ئۆزى توساقلارنى ئارىلاپ يۈردى.

سولون سەردارى ئۇلارنى كۆرۈپ لېۋىنى چىشلىدى، ئەجەبلەندى، ئاخىردا غەزەپلەندى ۋە شۇ غەزىپى بىلەن ئەمىر قىلدى:

— شا!

چېرىكلەر ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇلار ئوق ئۇزۇپ تۇرۇپ ئالغا باراتتى. ئۆگزە، قورۇق تام، توساق كەينىگە پاناھلانغانلار ئىسرائىل شەيخنىڭ سۆزىنى جىم تۇرۇپ ئاڭلاشماقتا:

— بىر بەردەنگىگە ئىككى ئادەم ئىگە بولسۇن، مەرگەن ئوق ئاتىدۇ، بىرى بەردەنگىنى ئوقلاپ مەرگەنگە بېرىدۇ. ئوق ئاز بولغاچقا ئاتقان ئوقىمىز زايە كەتمىگەي. مەن ئېتىكلار دېگەندە ئاتىسىلەر، توختاڭلار دېگەندە توختايسىلەر، ئوقياچىلار تەييار تۇرۇڭلار، ئاۋۋال سىلەر ئاتىسىلەر، چەنلەپ تۇرۇپ ئېتىكلار!

چېرىكلەر بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلدى، ئۇلار ئاتقان ئوقلار تاملارغا تېگىپ توپا توزۇتاتتى، تاشلارغا تېگىپ قاڭقىيتتى، ياغاچلارغا پېتىپ

كىرىپ كېتەتتى. چېرىكلەر قەدەممۇ قەدەم يېقىنلاپ كەلدى.

ــ ئاللا يار بولسۇن، ئوقياچىلار. ئېتىڭلار! ــ دېگەن ئىسرائىل شەيخىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

ئەمما. ئوقياچىلارلا ئەمەس، بەردەنگىلەردىنمۇ ئوق ئۇرۇلۇشكە باشلىدى. چەنلەپ تۇرغان مەرگەنلەر بىرىنچى ئوقنى خاتاسىز تەگكۈزدى. چېرىكلەرنىڭ ئالدىنقى ھۇجۇمچىلىرىدىن بىر نەچچىسى يىقىلدى. جەڭ قىزىپ كەتتى. تام ئارقىسىدىن، ئۆگزىلەردىن، توساق ئارىسىدىن «تاك ـ تۇك» قىلغان ئاۋازلار ياڭراپ كەتتى. چېرىكلەر يىقىلماقتا. ئوقيالار ۋىزىلداپ بېرىپ، سولونلارنىڭ كۆكرىكىگە، قورسىقىغا تېگەتتى، مىلتىقىنى تاشلاپ، قورسىقىغا سانچىلغان يا ئوقنىي سۇغۇرۇپ ئېلىۋېتىشكە ئۇرۇنۇۋاتقان چېرىكلەر «ۋايجان، ۋاي - ۋاي» دەپ ئىڭرايتتى. چېرىكلەر ئاخىر بەرداشلىق بېرەلمىدى. ئون نەچچە ئۆلۈكنى ۋە بىر نەچچە ئون يارىدارنى تاشلاپ چېكىندى.

ــ توختاڭلار! ــ دېگەن ئىسرائىل شەيخىنىڭ خۇشال ئاۋازى ئاڭلاندى.

يەنە جىمجىتلىق باشلاندى. چېرىكلەرنىڭ ھۇجۇمىنىڭ قايتۇرۇلۇشى مازارلىقلاردا ئۇمىد پەيدا قىلدى. ئۇلار چېرىكلەرنىڭ ھۇجۇمىنى كۈتۈپ يېتىشتى.

ئارسلان بەردەنگە ئاۋازىنى ئاڭلاپ سامانلىقتىن چىقتى، ئۇ ئاپىلىرى قاچقاندا سامانلىققا مۆكۈنۈۋالغانىدى. ئۇ يەر دەسسەپ ماڭغاندىن تارتىپ دادىسىدىن ئايرىلىپ باقمىغانىدى، دادىسىنىڭ قالدىغىنىنى ئاڭلاپ «مەنمۇ قالىمەن» دەپ تۇرۇۋالدى، يالۋۇردى، يىغلىدى. دادىسى زادى ئۇنىمىغاندىن كېيىن، ئاپىسى، ھەدىسى ئىشكىنى ئېتىۋاتقاندا غىپلا قىلىپ سامانلىققا كىرىۋالغانىدى. ئاپىسى بىلەن ھەدىسى قاراڭغۇدا ئۇنى تاپالماي، كۆپتىن قېپقالمايلى دەپ ئىلاجسىز مېڭىپ كەتتى. ئارسلان مۇشۇكتەك شەپە چىقارماي تام تۈۋىدىكى مەردان مەرگەننى كۆرۈپ ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇنىڭ بەردەنگىسىنى تۇتۇپ باقتى. چۆچۈپ كەتكەن مەردان:

ــ ھوي، ئارسلانمۇ سەن. ئاپاڭ بىلەن كەتمەي بۇ يەردە نېمە دەپ قالدىڭ؟ ــ دەپ سورىدى.

— تىش! — دېدى ئارسلان ئالىقىنىدا مەرداننىڭ ئاغزىنى توسۇپ، ئاندىن ئاغزىنى مەرداننىڭ قۇلىقىغا يېقىن ئەكېلىپ پىچىرلىدى، — ئاستا گەپ قىل، دادام ئاڭلاپ قالىدۇ. مېنىڭچۇ، مەردان ئاكا، ساڭا ئوخشاش ئۇرۇشقۇم بار. دادامغا دېمە جۇمۇ، بولمىسا ئۇ مېنى چۈشۈق بىلەن ساۋايدۇ.

— هەي شەيتان، — دېدى مەردانمۇ پىچىرلاپ، — ئوق تېگمەي ئۆلۈپ كېتىشتىن قورقمايسەنغۇ، دادامنىڭ چۈشىدىن قورقامسەن؟

— ئۇ دېگەن دادا ـ دە، — دېدى ئارسلان، — مەردان ئاكا، ماڭا بەردەنگە ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويغىنا، جېنىم ئاكا.

— تىنچ يات، بولمىسا ئىسرائىل ئاكامغا دەپ قويماي يەنە.

بالا جىم بولۇپ قالدى. قورقۇمسىرىغان كۆزلىرى بىلەن توسالغۇدا سىرتقا دىققەت بىلەن قاراۋاتقان دادىسىغا قاراپ قويدى ۋە يەنە:

— جېنىم ئاكا، ماڭا ئۆگىتىپ قويسامۇ. ئەگەر ئۆگىتىپ قويسامچۇ قارا... — ئۇنىڭ سۆزىنى دادىسىنىڭ ئاۋازى بېسىپ كەتتى:

— ئېتىڭلار!

مەردان تامدىن بېشىنى چىقىرىپ چېرىكلەرنى باشلاپ كېلىۋاتقان بىر سەركەردىنى چەنلىدى ۋە تەپكىنى باستى.

— تۆت! — دېدى ئۇ ۋە تامغا بىر سىزىق سىزىپ قويدى.

جەڭ يەنە باشلىنىپ كەتتى، چېرىكلەرنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق ھۇجۇمىمۇ چېكىنىدۇرۇلدى. ئىسرائىل شەيخ لەشكەرلەر ئارىسىدا ئارىلاپ يۈرەتتى. ئۇ مەردان تۇرغان تامغا كەلدى. كەلدى ـ دە، مېڭىسىدىن تۇتۇن چىققاندەك بولدى، مەردانىڭ كەينىدە قورقۇپ كەتكەن ئوغلى تۇراتتى. ئۇ:

— هەي چوشقا، بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟ ئاپاڭ بىلەن نېمىشقا كەتمىدىڭ ـ هە! — دەپ چۈشۈق ئىزدىدى.

— ئىسرائىل ئاكا، ئارسلانىڭ گۇناھىنى سورىۋالاي، ئۇ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ ئاپا، ھەدىسىنى قوغداشقا قاپتۇ. خاپا بولمىساڭ، ئىككىنچى ئۇنداق قىلمىسۇن، گېپىڭنى ئاڭلىسۇن.

ئارسلان مەردانىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىپ، دادىسىنىڭ ئۇزۇن قوللىرىدىن

كۆز ئۇزمەي قاراپ تۇراتتى، تاياق يېيىشتىن قورقۇپ تىترەيتتى.
ـــ خەير، سەن ئارىلىشىپ قالدىڭ، سەن چوشقىنىڭ ئەدىپىنى كېيىن بەرمىسەم. ماڭ، ئۆيگە كىر، چاي قاينات. ئاكىلىرىڭنىڭ قورسىقى ئاچتى، ئۆيدىن چىققۇچى بولما!
ـــ چاي قاينىتىپ ئاچقىپ بېرىمەنمۇ؟
ـــ ياق. هويلىدا تۇرۇپ «چاي قاينىدى» دەپ ۋارقىرا!
ئارسلان تاياق يېمىگىنىگە خۇش بولۇپ غىپلا قىلىپ ئۆيگە يۈگۈردى. ئۇنىڭ پىڭىلداپ يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقىنىغا قاراپ قالغان مەردان:
ـــ بۇ بالاڭزە، سېنى كىيىپلا چىقىپتۇ جۇمۇ! ئۇمۇ ساڭا ئوخشاش باتۇر ئەزىمەت بولىدۇ! ـــ دېدى.
ـــ چېرىكلەر!
ئىسرائىل ئۆز ئورنىغا يۈگۈردى.
جەڭ كەچكىچە داۋام قىلدى، چېرىكلەر ئون بىر قېتىم هۇجۇم قىلدى، ئوچ قېتىم توسۇقتىن ئۆتتى، ئەمما جېنىنى تىكىپ قويغان مازارلىقلار ئۇلارنى قىلىچ، پالتىلار بىلەن چېپىپ تاشلاپ قوراللىرىنى ئېلىۋالدى. ئۇلاردىنمۇ بىر نەچچىسى قازا تاپتى، بىر نەچچىسى يارىلاندى. مازارلىق يىگىتلەر هېرىپ هالىدىن كەتتى، ياردارلارنىڭ هالى تېخىمۇ خاراب ئىدى. بەزىلىرى باش، بىلەكلىرىنى لاتىلار بىلەن تېڭىۋالغانىدى، لاتىلاردىن قان تەپچىرەپ تۇراتتى. لېكىن ئۇلار جەسۇر ئىدى، قوللىرىدا قىلىچ، پالتا، بەردەنگىلەرنى چىڭ تۇتۇپ، توساقتىن ئايرىلماي مەزمۇت تۇراتتى. بىر تېۋىپ ياردارلارنىڭ جاراھەتلىرىنى تىلىپ ئىچىدىن ئوقنى ئېلىۋېتىپ قايتا ئاڭاتتى ـــ دە، يەنە باشقىلارنى داۋالاشقا ئالدىرايتتى. ئارسلان بۇ تېۋىپنىڭ چاققان يارەمچىسى بولۇپ قالغانىدى. ئەمما، يامان بولغىنى، ئوق تۇگىگەنىدى.
ـــ ئوق، ئوق تۇگىدى، ئىسرائىل ئاكا، ئوق بەر!
ياش ئەزىمەتلەر ئەنە شۇنداق دەپ ۋارقىرىشاتتى. ئارسلان بۇ تەلەپلەرنى ئاڭلاپ بىر خالتىنى ئالدى ـــ دە، توسۇقنىڭ يوچۇقىدىن قىسىلىپ ئۆتەرەپكە ئۆتتى. ئۇ ئۇلۇپ يانقان چېرىكلەرنىڭ يېنىغا ئۇمىلەپ باردى ۋە

ئۇششاق قوللىرىنى تېز - تېز ھەرىكەتلەندۈرۈپ چېرىكلەرنىڭ ئوقدانلىرىدىن ئوق ئېلىشقا باشلىدى، بۇنى كېيىنرەك كۆرۈپ قالغان ئىسرائىل شەيخ:

— ئارسلان، قايتىپ كەل، چېرىكلەر ئېتىۋېتىدۇ، قايت! — دەپ ۋارقىرىدى.

— مانا ھازىر، — ئارسلان شۇنداق دەپ قويۇپ يەنە بىر جەسەتنىڭ يېنىغا ئۆتتى. ئۆلۈكلەر كۆپ ئىدى، ئۇ ئۆلۈكلەردىن قورقمىدى، يىرگەنمىدى، بەلكى ئۆلۈكلەرنى پاناھلاپ ئوق يېغاتتى، ئۇنىڭ كىچىككىنە كاللىسىدا پەقەت «ئوق تۈگىدى» دېگەن بىرلا خىيال بار ئىدى. ئۇنىڭ خالتىسى يېرىملاشقانىدى، ئۇشتۇمتۇت چېرىكلەر كۆرۈپ قېلىپ ئارسلانغا قارىتىپ ئوق ئېتىشقا باشلىدى. ئەمما، ئارسلان ئارسلاندەك چاققانلىق بىلەن ئۆلۈكلەرنى پاناھلاپ يېتىۋېلىپ ئوق يېغماقتا ئىدى. ئىسرائىللىنىڭ جەھلى چىقىپ:

— قايتىپ كەل دەيمەن! — دەپ يەنە ۋارقىرىدى.

— خاتىرجەم بول دادا، چېرىكلەر ئۆزلىرىنىڭ ئۆلۈكلىرىنى ئېتىۋاتىدۇ!

— ئەگەر قايتىپ كەلمىسەڭ كۆرگۈلۈكسىزنى كۆرسەن بىكار!

ئارسلان ئاخىر ئۆلۈكلەر ئارىسىدىن ئۆمىلەپ ئۆتۈپ قايتىپ كەلدى. ئىسرائىل شەيخ ئۇنى خالتا بىلەن بىللە تۆشۈكتىن تارتىۋالدى. ئارسلانمۇ بىر قولىدا مىلتىق، بىر قولىدا يېرىم خالتىدىن كۆپرەك ئوق بار ئىدى. ئىسرائىل شەيخ بالىسىنى كۆتۈرگەن پېتى تام تۈۋىدە تۇرغۇزۇپ قويدى. ئارسلان ئەمدى ساۋايدىغان بولدى، دەپ قورقۇپ مەردانغا يېلىنغان ھالدا تەلمۈردى. ئەمما، ئىسرائىل شەيخ ئۇنى ئۈرمىدى، ئەكسىچە كۆزىدە ياش پارلىدى. ئۇ ئۇندىمەي ئوقلارنى يىگىتلەرگىمۇ تەقسىم قىلىپ بەردى. باشقا كوچىدىكى توسالغۇدا ياتقان يىگىتلەرگىمۇ ئارسلان ئوق توشۇپ بەردى. ئاخىردا ئىسرائىل شەيخ ئارسلان ئېلىپ كەلگەن ئېغىر مىلتىقنى ئۆزى ئېلىپ ئۆزىنىڭ بەردەنگىسىنى ئارسلانغا بەردى ۋە ئېتىش، ئوق سېلىشنى ئۆگىتىپ قويدى. ئىسرائىل شەيخ كۈنگە قاراپ، نامازدىگەر ۋاقتى بولغىنىنى مۆلچەرلىدى. چېرىكلەر تەرەپكە قاردى، ئۇلاردىمۇ ھەرىكەت يوق. ئۇ ئارسلاندىن سورىدى:

— ئارسلان، چاي قاينىتقانمىدىڭ؟
— ھە، قازاندا، چىلەكتە، كوزىدا، لىققىدە چاي بار.
— يارايسەن! ھاي ھېزىم، بىزنىڭ ئۆيگە كىرىپ چاي ئاچقىن. مۇنۇ ئارسلان بېرىدۇ. ئوغلۇم، ئۆيدە بار نانىنى ئاچقىن. كوزىدىكى مەشكە ماينىمۇ ئاچقىلار! — دېدى.
ئارسلان چاي ئاچقىچە ئىسرائىل شەيخ ھەر بىر توساقتا بەشتىن يىگىتنى قالدۇرۇپ قالغىنىنى چاي ئىچۈۋىلىشقا ئۈندىدى. قورساقلىرى ئېچىپ ھالى قالمىغان ئەزىمەتلەر بىردىن ـ ئىككىدىن كېلىشتى. ئىسرائىل شەيخ ئۆلگەنلەرنىڭ سانىنى ئېلىپ بولۇپ بېشى ساڭگىلىغان ھالدا قايتىپ كەلدى. ئۇ چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ دېدى:
— تۇغقانلار، سىلەر باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ چېرىكلەرنىڭ ئون بىر قېتىملىق ھۇجۇمىنى قايتۇردۇڭلار، ئارسلان يىغىپ كەلگەن ئوقتىن باشقا ئوقمۇ قالمىدى. بىزدىن يىگىرمە يەتتە قېرىندىش شېھىت بوپتۇ، چېرىكلەرنىڭ يۈزدىن ئارتۇقىنى يوقاتتۇق. خوتۇن ـ بالىلىرىمىز ۋاللاھۇ ئەلەم، بۇ چاغقىچە تاغ ئىچىگە كىرىپ بولغاندۇ. چېرىكلەر ھەر قانچە قوغلىسىمۇ ئۇلارغا يېتەلمەيدۇ. ھازىر جەڭ توختىدى، چېرىكلەر ھۇجۇم قىلسا بار ئوق بىلەن زەربە بېرىمىز، ئوقىمىز تۈگىسە يەككىمۇ يەككە جەڭ قىلىمىز. قورساقنى تويغۇزغاندىن كېيىن شېھىتلەرنى كۆمىمىز، ئاڭغىچە قاراڭغۇ چۈشىدۇ، تۇن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ خوتۇن ـ بالىلىرىمىزنىڭ كەينىدىن يېتىشىۋالىمىز، چېرىكلەر قوغلىسا ئەتە قوغلار، كېچىچە يول يۈرسەك يايلاقتا بېرىۋالىمىز. يايلاقتا مېنىڭ، مۇھەممەت ئىمامنىڭ، سوپۇر ۋە باشقىلارنىڭ بولۇپ بىرەر يۈز ئېتىمىز بار، ئۇ ئاتلارنى مىنىپ غۇلجىغا بېرىۋالىمىز. بىز بۇ يەردىن چىقىپ تەلكە ئېغىزىغا بېرىۋالساقلا ئاتلىنىمىز دېگەن سۆز. خوش، شۇنداق قىلساق بولامدۇ؟
— بولىدۇ، سەن نېمە دېسەڭ بىز شۇ!
— بۇ ئاقىلانە گەپ.
— ئەمىسە سىلەرنى مەردان باشلاپ بارسۇن. قېنى ئۇ؟
زاۋال ۋاقتى بولۇپ كىشىلەر بىر ـ بىرىگە قاراشتى، مەردان يوق ئىدى.

ئىسرائىل شەيخ تەئەججۈپ بىلەن سورىدى:
— ئۇنىڭغا نېمە بولغاندۇ؟
— ھېچنېمە بولمىدى دادا. ئەنە ئۇلار، مىلتىق، ئوق يىغىپ چىقىشتى. — ئارسلان مۇرىلىرىدە بىر نەچچە مىلتىق ئېسىۋالغان. ئوق سېلىنغان خالتىلارنى كۆتۈرگەن ئۈچ يىگىتنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى.
ھەممەيلەن ئۇلارغا قاراشتى. مەردان كۈلۈپ يېتىپ كەلدى:
— ھا ـ ھا ـ ھا ! سولون يىگىتلىرى مەرد ـ دە، بىزگە يېڭى مىلتىقلارنى ئوقلىرى بىلەن ئەكېلىپ بېرىپ ئۆزلىرى جەھەننەمگە سەپەر قىلدى!
— ھوي، سەنمۇ بالا بولدۇڭمۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئىسرائىل.
— تىللامسەن، سۆكەمسەن، نېمە دېسەڭ دە. سەردار، ئەمما مېنى چۈشىنىڭ بىلەن ساۋىما! — دەپ قورققان قىياپەتتە ئۈمچىيىپ يالۋۇردى مەردان.
ئىسرائىل شەيخ باشلىق ھەممەيلەن پاراققىدە كۈلۈشۈپ كەتتى، ئارسلان پوكاندەك قىزىرىپ مەردانىنى مۇشتلاپ كەتتى. بۇ ئۇلارنىڭ شۇم خەۋەر ئاڭلانغاندىن بېرىقى تۇنجى ساغلام كۈلۈشى ئىدى. كۈلكە توختىغاندىن كېيىن ئىسرائىل جېكىلىدى:
— مەردان، تېز چېپىڭنى ئىچ، يىگىتلەرنى تەلكە ئېغىزى تەرەپكە ئېلىپ بارىسەن، مەن كەينىڭلاردىن يېتىپ بارىمەن! سىلەر مەردان چېپىنى ئىچكۈچە جەسەتلەرنى قەبرىستانلىققا ئاپىرىڭلار، مۇھەممەت بۇزرۇكۇارنىڭ گۈمبىزىنىڭ يېنىغا !
يىگىتلەر ئېغىر مۇسىبەت ئىچىدە جەسەتلەرنى كۆتۈرۈپ ئەكەتتى. ئارسلان دادىسىغا يالۋۇردى:
— دادا، سېنىڭ بىلەن مەنمۇ قالايچۇ؟
— ئاغزىڭنى يۇم! ھەي مەردان، مۇنۇ ئارسلاننى يېنىڭدىن ئايرىما!
— خوپ سەردار! — دېدى مەردان ۋە ئارسلانغا كۆزىنى قىسىپ قويدى.
مەردان ئاپقۇر چىنىگە چاينى تولدۇرۇپ قۇيدى، مەشكە مايدىن سالدى، نانىنى بېسىپ چىلىدى، ئاق نانىنىڭ گىرۋىكىنى ئوشتۇۋېلىپ ئۇنىڭ بىلەن

چىنىدىكى ئۇيغان ناننى ئاغزىغا تىقىپ چاينىشقا باشلىدى. ئۇ ئۆچەيلەن چايلىرىنى ئىچىپ بولغۇچە ئارسلان چىنىلەر بىلەن چېلەكلەرنى ئۆيگە ئەكىردى. مەردان دۇئاغا قول كۆتۈردى. ئاندىن يوغان بىر ئاق ناننى تۆت پارچە قىلىپ ئوشتۇپ پوتىسىغا باغلىدى. قالغان شېرىكلىرىمۇ شۇنداق قىلدى. ئاڭغىچە جەسەتلەرنى كۆتۈرۈپ كەتكەنلەر قايتىپ كەلدى. مەردان خۇددى بىر سەردارەك كىشىلەرنى بىر - بىردىن سۈرۈشتۈرۈپ تۇگەللىدى - دە، ئارسلاننىڭ قولىدىن يېتىلەپ، «يا خۇدا، قېنى كەتتۇق» دەپ تاغ تەرەپكە يول ئالدى...

ئىسرائىل شەيخ خۇپتەن نامىزغا يېقىن تۇيراق بېشىدىن قايتىپ كەلدى. ئۇ بەش كىشى بىلەنلا قالغانىدى. ئەتراپتا ھېچقانداق شەپە بولمىغانىدىن كېيىن، خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇدى. نامازدىن كېيىن يىگىتلەرگە ھەر بىر توسالغۇنىڭ يېنىغا گۈلخان يېقىشنى بۇيرۇدى. گۈلخان يېقىلغاندىن كېيىن يىگىتلەرنى باشلاپ تاغ يولىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

2

ئەتىسى كۈن چىقىشىغىلا كىچىك مازار يېزىسىغا توپ ئوقلىرى چۈشۈپ پارتلاشقا باشلىدى. توسۇقتىكى ياغاچ - تاشلار ئاسمانغا ئۇچتى. ياغاچلار كۆيۈپ ئوت يالقۇنى كۆتۈرۈلدى. ھەممىدىن ئاۋۋال ئىسرائىل شەيخنىڭ ئۆگزىسىدىكى بېدىگە ئوت كەتتى. توپ ئوقلىرى كۆپەيگەنسېرى ئۆيلەر ئۆرۈلۈپ ئوت ئۇلغايدى. مانا شۇندىلا ئاتلىق چېرىكلەر «شا - چاپ!» دەپ توۋلىشىپ قىلىچ ئوينىتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئاتلار كۆيۈۋاتقان توسۇقتىن سەكرەپ ئۆتتى، بىر چېرىكنىڭ ئېتى پۇتلىشىپ يىقىلدى، چېرىك ئاتتىن يىقىلىپ ئوتقا چۈشتى. كىيىملىرى كۆيۈشكە باشلىدى.

ئەسلىدە سەردار بىر كۈن ھۇجۇم قىلىپ يېزىغا بېسىپ كىرەلمىگەندىن كېيىن، «مازار چەنتۇلىرى بىزگە قارشى جەڭ قىلدى، ئۇلار ناھايىتى كۆپ، قوراللىرى خىل ئىكەن، بىز ئون بىر قېتىم ھۇجۇم قىلدۇق، لېكىن قاتتىق ئوققا ئۇچراپ يۇزدىن ئارتۇق ئادىمىمىزدىن ئايرىلدۇق. چەنتۇلارنىڭ

كۈچى زور، جانابلىرى بىزگە توپ ئەۋەتمىسىلە بىز قىرىلىپ كېتىمىز»
دېگەن مەزمۇندىكى مەكتۇبى جياڭجۇنگە شام ۋاقتىدا يېتىپ بارغانىدى.
جياڭجۇن چىڭسىخوزا قەلئەسى سەردارىغا توپ ئەۋەتىش ھەققىدە پەرمان
بەرگەنىدى. سولون چېرىكلىرىنىڭ سەردارى توپقا ئىگە بولۇپلا كىچىك
مازارنى توپقا تۇتۇش بۇيرۇقى چۈشۈرگەنىدى. توپ ئېتىش توختىغاندىن
كېيىن، ئۇ چېرىكلىرىنى باشلاپ يېزىغا باستۇرۇپ كىردى. لېكىن، يېزىدا
بىرمۇ ئادەم يوق ئىدى. ئۇ ھاڭ ـ تاڭ قالغان ھالدا ۋارقىرىۋەتتى:

— قېنى بۇ چەنتۇلار!

ھېچكىم جاۋاب بېرەلمىدى. بىر چاغدا بىر چاپارمەن كېلىپ:

— سەردار، چەنتۇلار گۇمبەزگە بېكىنىۋاپتۇ! — دېدى.

— گۇمبەزگە قاراپ ئاتلان! — دەپ ۋارقىرىدى سەردار.

چېرىكلەر چوڭ مازارغا قاراپ چاپتى.

3

ئاقيول شەيخ ئۆيىگە كېلىپ بىر ئاش پىشىم ئۇخلىدى، بامدات
ۋاقتىدا ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ تەرەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇدى.
ئاندىن بەردەنگىسىنى سۈرتتى، مايلىدى، ئوقلارنى تەييارلىدى، قىلىچىنى
بىلىدى. ئاندىن چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ قىزى بىلەن ئۇچ ئوغلىغا شۇنداق
دېدى:

— بۇگۈن ھېچيەگە بارماڭلار، ئۆيدە ئولتۇرۇپ كىتابىڭلارنى ئوقۇڭلار.

ئوغلىنىڭ چوڭى ئون ئالتە ياش، قىزى بويىغا يېتىپ قالغان، قالغان
ئىككىسىنىڭ بىرى ئون ئۇچ ياش، يەنە بىرى توققۇز ياش ئىدى. بۇ بالىلار
تولىمۇ ئەدەپلىك بولۇپ، دادىسىدىن چوڭ بوۋىسى تۇغلۇق تۆمۈردىن بېرىكى
ئەجدادلىرىنىڭ شەجەرىسىنى ئۆگەنگەن، ئۇۋەيىسخان، يۈنۈسخان،
ئابدۇرېشىتخانغا ئوخشاش بوۋىلىرىنىڭ باتۇرلۇقى، ئىلىمگە ھېرىسلىكى،
سەنئەتخۇمارلىقىنى بىلگەن ۋە ئاشۇلاردەك بولۇشقا بەل باغلىغانىدى. شۇڭا،
ئۇلار ھەر كۈنى دادىسى كۆرسىتىپ بەرگەن كىتابلارنى ئوقۇيتتى. ئاقيول

شەيخ بالىلىرىغا «بىلىم ئېلىش خەلق قەلبىگە مەشئەل يېقىش دېگەنلىكتۇر. بىلىم بىزنىڭ ھايات سەپىرىمىزنىڭ مەنىۋى بۇلىقى» دەپ تەلىم بېرەتتى. ئۇلارنى بىلىمگە قىزىقتۇراتتى. ئاقيول شەيخته تارىخ، ئەدەبىيات كىتابلىرى كۆپ ئىدى. تۇغلۇق تۆمۈر ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ شەجەرىسى تولۇق ئىدى. ئۇ بۇ كىتابلار بىلەن پەخىرلىنەتتى. ئۇنىڭ قاچمايمەن، دېگىنىمۇ جېنىمدىن ئەزىز كۆرىدىغان ئاشۇ كىتابلار ئۈچۈن ئىدى. ئاقيول شەيخ تىنچ، زېرەك كىشى ئىدى، بىتەرەت يەر دەسسىمەيتتى، كىشىنىڭ ھەققىنى يېمەيتتى، ئاز ـ تولا يەر تېرىپ ھوسۇلى بىلەن جان باقاتتى، ئات، كالا، قوي بېقىپ قويۇاتتى.

ئاقيول شەيخ چايدىن كېيىن كۈتۈپخانىسىغا كىردى. بۇ ئاددىي كۈتۈپخانا ئىدى، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىرەن ياغىچىدىن ياسالغان، پۈتلىرىغا نەقىش چىقىرىلغان شىرە، شىرە ئۈستىدە دۇۋەت، قەلەم ۋە قەغەز تۇراتتى، بىر چېتىدە قېلىن قولىيازمىلار تۇراتتى. بۇ قولىيازمىلار سالىش ئىمانىڭ ئەسىرى بولۇپ، ئۇنى ئاقيول شەيخ كۆچۈرۈپ چىقىۋاتاتتى. ئۇ تېخى كۆچۈرۈلۈپ بولۇنمىغان قولىيازمىنى ئاۋايلاپ ئاق ماتاغا، تاملارغا چىقارغان ئويۇقلاردىكى كىتابلارنى گىلەمگە يۆگىدى، ئاستىغا تاختا قويۇپ ئوبدان چۈمكىدى. بۇ ئىشلارنى قىلىپ بولغىچە چۈش بولدى. ئۇ چۈشلۈك چېيىنى ئىچىش ئۈچۈن ھويلىغا چىقتى، چىقتى ـ دە، قۇلىقى دىڭ بولدى: كىچىك مازار تەرەپتىن مىلتىق ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتاتتى. ئۇ ھودۇقىغان ھالدا گۈمبەزگە قاراپ يۈگۈردى، تۇغلۇق تۆمۈر ۋە ئۇنىڭ سىڭلىسىنىڭ گۈمبىزى ئاقيول شەيخنىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدىلا ئىدى. ئۇ تېزلا گۈمبەزگە يېتىپ كەلدى، ئەگمە ئىشىكتىن كىرىپ، توپا پەلەمپەيلەر بىلەن گۈمبەز ئۈستىگە چىقتى، قولىنى سايىۋەن قىلىپ كىچىك مازار تەرەپكە نەزەر تاشلىدى. سانجاق ـ سانجاق چېرىك كىچىك مازار تەرەپكە كېتىۋاتاتتى، بۇ يەردىن مىلتىق ئاۋازى ناھايىتى ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئاقيول شەيخ:« ھىم، دېمەك، چېرىكلەر جىھادچىلىرىنىڭ پەرمانىنى بېجىرىشكە كىرىشىپتۇ ـ دە. ئەجەب نادانلىق قىپتىمەنا، بالىلىرىمنى بولسىمۇ كىچىك مازارلىقلارغا قوشۇپ

ئەۋەتىۋەتسەمچۇ!» دەپ ئويلىدى. ئەلەم ۋە پۇشايمان ئۇنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ، ئۇ گۈمبەز ئۈستىدە لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇ كىچىك مازارلىقلار قۇرغان توساق، چېرىكلەرنىڭ ھۇجۇمى، چېكىنگىنىنى كۆردى. ئۇ ئالدىراش پەسكە چۈشتى. ئۆيگە كىرىپ ئالدىراپ ـ سالدىراپ بىر چىنە چاي ئىچتى، پېشىننى ئوقۇدى، ئۈچ ئوغۇل ئۇنىڭ جامائىتى ئىدى. بالىلار دادىسىنىڭ ئىمامىلىقىدا نامازنى ئوقۇپ بولدى. ئەمما دادىسى ئورنىدىن تۇرمىدى، جاينامازدا ئۇزاق ئولتۇردى. ئۇ ئاللا تائالادىن، مۇھەممەت سادىق بۇزرۇكۋارىدىن يۈرتداشلىرىنى ئامان قىلىشنى، چېرىكلەرنى يوق قىلىشنى تىلىدى، ئۇزۇندىن ئۇزۇن دۇئا قىلدى. بىر چاغدا ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ شۇنداق دېدى:

ـــ بالىلىرىم، گېپىمنى ئاڭلاڭلار. بىز ھازىر گۆھەرلىرىمىزنى تۇغلۇق تۇمۇرخان گۈمبىزىگە توشۇيمىز. بولمىسا چېرىكلەر ئۇلارنى كۆيدۈرۈۋېتىدۇ. قېنىي بولۇڭلار! بەردەنگە ئاۋازىنى ئاڭلىغانسىلەر، كىچىك مازارلىقلار چېرىكلەرنىڭ قىرغىنچىلىقىغا قارشى جەڭ قىلىۋاتىدۇ.

ئۇ چوڭ ئوغلى بىلەن ئوتتۇرانچى ئوغلىنى كىتابلارنى توشۇشقا جورۇپ قويۇپ، ئۆزى كۆتەك ھارۋىسىنى قاتتى، ئايالى بىلەن بىللە ئۈچ تاغار بۇغداي، ئۈچ قوينى ھارۋىغا باستى. ئاندىن ئايالى، قىزىنى ھارۋىغا ئولتۇرغۇزۇپ، كىچىك ئوغلىغا ھارۋىنى ھەيدەتتىپ چىلپەڭزىگە يولغا سالدى، چوڭ چىلپەڭزىدە ئايالىنىڭ ئاكا ـ ئىنىلىرى بار ئىدى.

بالىلار ئەدەپلىك بولغاچقا دادىسىنىڭ گېپىدىن چىقمىدى. چوڭى بىلەن ئوتتۇرانچىسى كىتابلارنى توشۇۋاتاتتى، ئاقيول شەيخ بالىلار توشۇغان كىتابلارنى گۈمبەزنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىگە، گىلەمگە ئورالغان كىتابلارنى گۈمبەزنىڭ قىبلە تەرىپىدىكى-بوش يەرگە قويدى. كۈن ئولتۇرۇپ جاھان قاراڭغۇچىلىقىغا چۆككەندىلا بارلىق كىتابلار توشۇلۇپ بولدى. ئاخىرقى قېتىم كىتابنى كۆتۈرۈپ چىققان ئاقيول شەيخ ئۇنى:

ـــ بۇ كىتابتا تۇغلۇق تۇمۇرنىڭ ئۇلۇغ يۈرۈشلىرى بايان قىلىنغان، ـــ دەپ ئەڭ ئۈستىگە قويدى. ئاندىن ئۆيگە كىرىپ، كونا، لېكىن گۈلىنى يوقاتمىغان گىلەمنى ئاچىقىپ ئۇنى كىتابلارنىڭ ئۈستىگە ياپتى.

شۇندىلا كۆڭلى ئەمىن تېپىپ بالىلىرىنى باشلاپ ئۆيگە كىردى. خوتۇنى چۈشلۈكى پىشۇرۇپ جىمىلگە ئېلىپ قويغان مانتىنى تاۋاققا ئېلىپ شىرەگە قويدى. ئوغۇللىرىنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، خونچىلىرىغا مانتا سېلىپ بەردى. ئوغۇللىرىنىڭ: «يېمەيمەن، تويۇپ كەتتىم» دېگىنىگە قويماي:

— بۈگۈن ئادەتتىكىدىن جىقراق يەڭلار، — دەپ زورلىدى.

— دادا، بىزگە زورلاۋەرمەڭ. بۆلجۇرگەن يەپ قويغانىدۇق، كېيىنرەك يەيلى، — دېيىشتى ئۇلار.

ئاقيول شەيخ بۇ گەپكە ئىشەندى، چۈنكى بۇ يەر يايلاقنىڭ ئۆزى ئىدى. كىشىلەر مالىلىرىنى ئەتىگەنلىكى قورۇقتىن چىقىرىۋېتەتتى، كەچ كىرگىچە تويۇنغان مالىلار مەرىشىپ ئۆز ئۆيلىرىگە قايتىپ كېلەتتى. بۇ يەردىكىلەر ھەم دېھقان، ھەم چارۋىچى ئىدى. ئەتراپتا بۆلجۇرگەن ناھايىتى كۆپ ئىدى، يازنىڭ چىقىشى، باش كۈزنىڭ كىرىشى بىلەن قاپقارا بولۇپ پىشىپ كېتەتتى.

تاماق يېيىلىپ بولدى، ئاقيول شەيخ قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى:

— ئەي پەرۋەردىگارىم، سېنىڭدىن باشقا باش پاناھىم يوق. ئۇشبۇ مۆمىن بەرزەنتلىرىمنى ئامان قىلغايسەن، چېرىكلەرنىڭ يامان كۆزىدىن يىراق قىلغايسەن، ئامىن!

ئوغۇللار ھەيران بولۇپ دادىسىغا قاراشتى. ئەمما ئەدەپ يۈزىسىدىن سورىماقچى بولغانلىرىنى سورىمىدى. ئۇلارنىڭ سوئالىنى ئاتا بولغۇچى بىلىپ، ئۇ ئېغىز ئاچتى:

— جېنىم ئوغۇللىرىم، بىزنىڭ ئاللانىڭ مۆمىن بەندىلىرى ئىنكەنلىكىمىزنى بىلىسىلەر، ھەممىڭلار بالاغەتكە يەتتىڭلار، بىلىم ئالدىڭلار، ئەجدادىڭلارنى بىلدىڭلار، بۈگۈن بەردەنگە ئاۋازىنىمۇ ئاڭلىدىڭلار. چېرىكلەر قېرىنداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ، ھازىرچە بىزگە تەگمىدى، ھەر ھالدا ئېھتىيات قىلمايلا بولمايدۇ. سىلەر مالىلارنى ھەيدەپ كىيگەن تېغىغا بېرىڭلار. مەن بۇ كېچە كىتابلارنى ساقلاپ گۈمبەزدە ياتاي. ئاپاڭلارنى چوڭ

چىلپەكزىگە ماكغۇزۇۋەتتىم.

ئوغۇللار كىتاب دېسە جېنىنى بېرىدىغانلاردىن ئىدى، شۇڭا ئۇلار كىتابلارنى بىزمۇ قوغدايمىز، دەپ تۇرۇۋېلىشتى. ئاقيول شەيخ بالىلىرىنىڭ كىتابقا بولغان مېھرىنى بىلگەچكە ئۇلارنى كايىمىدى، بەلكى بالىلىرىدىن تولىمۇ خۇش بولدى. ئۇلار كىتابنى مۇشۇنداق سۆيسە كەلگۈسىدە ھەقىقىي ئالىم بولىدۇ، دەپ ئويلىدى. ئۇ بالىلىرىنى بىر ئامال قىلىپ چېركىلەرنىڭ كۆزىدىن نېرى قىلىشنى ئويلىغانىدى، ئۇلارنىڭ كىيگەن تېغىغا بېرىشقا ئۇنىمىغىنىنى كۆرۈپ يېقىنراق يەرنى كۆرسەتتى:

— ئەمىسە ئالەملىق شەھەرنگە بېرىڭلار، مەن كەينىڭلاردىن بارىمەن.

ئالەملىق شەھەرنىڭ خارابىلىقى ئىچىدە ئاقيول شەيخنىڭ مالىلىرى قىشلايدىغان قوتانلار بار ئىدى. ئوغۇللار بۇنى ماقۇل تېپىشتى. ئۇلار مالىلارنى ھەيدەپ كېتىشتى. بالىلاردىن خاتىرجەم بولغان ئاقيول شەيخ ئاشقان مانتا، بىر دەستە نان، قۇيماق، مەشكە مايلارنى گۈمبەزگە توشۇدى. مېھمانخانىدىكى بەردەنگە، ئوقيا، قىلىچىنى قولتۇقىغا قىستى. ھويلىسىدا بىر مەھەل تۇرۇپ نەقىشلەنگەن چىرايلىق ئۆيلىرىگە قارىدى، ئۇلار بىلەن تەستە ۋىدالاشتى. ئاندىن بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ھويلىدىن چىقتى. ئۇ گۈمبەزنىڭ ئەڭ ئۈستىگە چىقىپ ئەتراپقا سەپسالدى. كىچىك مازار، چوڭ مازار يېزىلىرى گۈزەڭ قاراڭغۇ، جىمجىت ئىدى. ئادەتتە مۇنداق چاغلاردا ھەممە ئۆيلەرنىڭ پەنجىرىلىرىدىن چىراغ يورۇقى كۆرۈنەتتى، ناخشا ئاۋازلىرى ياڭراپ تۇرانتى، ئىتلار ھاۋشىيىتتى، مالىلار مەرەيتتى. شۇ تاپتا بولسا ئۇلارنىڭ بىرىمۇ يوق، «ئاقيول، سەن ئۆزەڭلا قاپسەن - دە»، دەپ ئويلىدى ئۇ. ئاندىن پەسكە چۈشۈپ بىر قۇچاق تېۋىلغا كۆتۈرۈپ چىقتى. شامنى يېقىپ، ئالدىرىماي قەلەمتىراشنى ئېلىپ تېۋىلغىنى ئۇچلاشقا باشلىدى. مازارلىقلارنىڭ ئۇۋچىلىق قىلمايدىغىنى يوق، چۈنكى بۇ يەردە ئوۋ كۆپ ئىدى، يۇگۇرۇپلا چىقسا تاغ، بىنەملىك، ياپيېشىللىق ۋە ئالما ئورمىنى ئىدى. بۇنداق جەننەتتەك يەرنى ئادەملەرلا ئەمەس، ھەر خىل قۇشلار، ياۋايى ھايۋانلار ماكان قىلاتتى. ئۇلار ئالمىلارنى ئوزۇق قىلاتتى، بۆلجۇرگەن

يەيتتى. چوڭ ھايۋانلار كىچىكلەرنى ئوۋلايتتى. ئېيىق، شىر، يولۋاستىن باشقا ھەممە ھايۋان بار ئىدى. باھار كىرىشى بىلەن بۇلبۇللار بەس - بەستە سايراپ كېتەتتى. كەكلىكلەر، قىرغاۋۇللار قانات قېقىپ ئۇچاتتى. مازارلىقلار ئوۋچىلىقنى ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە ھەم كەسىپ، ھەم دەم ئېلىش قىلىپ كەلگەنىدى. ئۇلار ئوۋلىغانلىرىنى بەردەنگىلەرگە، ئوققا تېگىشەتتى. ئۇلار كۆپرەك چېرىكلەرگە تېگىشەتتى، چۈنكى چېرىكلەردىن قورال، ئوق ئوغرىلاپ ئاچقىپ ساتىدىغانلار خېلى بار ئىدى. بولۇپمۇ قورال - يارىغ ئامبىرىدىكى چېرىكلەر شۇنداق قىلاتتى. ئاقيول شەيخ بىلەن ئىسرائىل شەيخ ئادەملىرىنىڭ بەردەنگىلىرى بىلەن قىلىچلىرى ئەنە شۇ چېرىكلەردىن سېتىۋالغان بەردەنگىلەر، قىلىچلار ئىدى. ئۇلار يەنە ئاتا - بوۋىسىنىڭ ئادەتتىنى تاشلىماي، ئوقيا بىلەنمۇ ئوۋچىلىق قىلاتتى. ئوقنى تېۋىلغىدىن ياسايتتى، ئۇچىغا مىس ئورنىتاتتى. ئاقيول شەيخ مەرگەن ئوۋچى ئىدى. تېۋىلغىدىن ياسىغان، ئۇچىغا مىس شەمشەر قالپىقى كىيگۈزگەن ئوقلىرى بىلەن جەرەنلەرنى كۆزنگە ئىلىنغان يەردىن تىك چۈشۈرەتتى.

ئوغۇللار كېپىلىپ ھەيران قالغىنىدىن ياقىلىرىنى تۇتتى ھەم دادىسىنىڭ ئۆزلىرىنى نېمە ئۈچۈن كىيگەن تېغىغا جورىغىنىنىڭ سەۋەبىنى بىلىشتى. ئۇلار تۇغلۇق تۆمۈر گۈمبىزنىڭ چىقىش يولى بىلەن گۈمبەزنىڭ ئۈستىنىڭ يا ئوقلىرى بىلەن تولغىنىنى كۆردى. گۈمبەزنىڭ ئۈستىدە يەنە بەردەنگە بىلەن ئۇنىڭ دۆۋىلەكلىك ئوقلىرىنى كۆردى. شام يېنىپ تۇگىگەنىدى. دادىسى قولىدا قەلەمتىرىشىنى تۇتقان ھالدا قىڭغىيىپ ياتاتتى. ئۇ يېنىك پۇشۇلدايتتى. چوڭ ئوغۇل يېنىك ھەركەت بىلەن دادىسىنىڭ قولىدىن قەلەمتىراشنى ئالدى. كىچىك ئوغۇل دادىسىنىڭ پەرىجىسىنى ئاستا يېپىپ قويدى، ئاندىن يا ئوقلىرىنى ئۆگزىگە ئاچقىپ رەتلىك تىزىشقا باشلىدى.

4

ئاقيول شەيخ گۈمبۈرلىگەن قاتتىق ئاۋازدىن ئويغىنىپ ئىتتىك ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆگزىگە چىقتى. گۈمبەزنىڭ چۆرىسى يالغۇز ئاياغ يول ئىدى. ئاقيول شەيخ شۇ يول بىلەن مېڭىپ گۈمبەزنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىگە ئۆتتى ۋە لېۋىنىي چىشلىدى. ئوغۇللىرى قاتار تىزىلغان ئوقيا يېنىدا مۈكچىيىپ ئۇخلاۋاتاتتى. ئاقيول شەيخ كىچىك مازار تەرەپكە نەزەر تاشلىدى. كىچىك مازاردا قىيامەت بولۇۋاتاتتى. ياغاچ ـ تاش، كېسەك، توپىلار ئاسمانغا ئۇچاتتى. چاڭ ـ توزانلار تارقالغۇچە يەنە بىر يەردە بۇ ھال پەيدا بولاتتى. ئۆيلەر كۆيمەكتە. ئۇرۇلۇپ چۈشمەكتە. يېزا ئوت ئىچىدە يانماقتا ئىدى.

ـــ ياربىم، بۇ نېمە ئىشتۇ؟

ئاقيول شەيخ چۆچۈپ يېنىغا قاردى، ئوغۇللىرى ئويغىنىپ قوللىرىنىڭ كەينى بىلەن كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ كىچىك مازار تەرەپكە قاراۋاتاتتى.

ـــ چېرىكلەر يېزىنى توپقا تۇتۇۋاتىدۇ، بۇ ۋەھشىيلەر ھەممە نەرسىنى يوقاتماقچى، ـــ دېدى ئاقيول شەيخ زەردە بىلەن ۋە بىردىن ئېسىگە كەلگەن دەك سورىدى، ـــ سىلەر ماللارنى تاشلاپ نېمىشقا قايتىپ كەلدىڭلار، مەن سىلەرنى ئالمىلىقتا تۇرۇڭلار دېمىگەنمىدىم؟

ـــ دادا، ئۇ مالدىن سىز ئەلا، بىزگە مال ـ دۇنيا ئەمەس، دادا كېرەك، دادىسىزنى چېرىكلەرگە يالغۇز تاشلاپ بېرەلمەيمىز!

ـــ بالىلىرىم، مەن كەينىگلەردىن بارىمەن دېگەنغۇ؟ ساقلىساڭلار بولمامدۇ؟

ـــ يېرىم كېچىگىچە ساقلىدۇق، كەلمىدىڭىز، سىزدىن ئەنسىرەپ ئاخىر سىزنى ئەكەتكىلى كەلدۇق.

— مەن ئۇخلاپ قاپتىمەن، — ئاقيول شەيخ خىجىل بولۇپ قالدى..
— ئەسسە بۇ ئوقلارنى نېمىگە ياسىدىڭىز؟
ئاقيول شەيخ خېلىغىچە ئۇندىمىدى. ئۇ چېرىكلەرنىڭ يېنىغا باستۇرۇپ كىرىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ تۇراتتى. ئۇ ئاخىر:
— مەن پۈتكۈل تارىخىمىزنى، كىتابلارنى قوغدىشىم، ساقلىشىم كېرەك، مېنىڭ ئاتا - بوۋام مىڭ يىلدىن بېرى بۇلارنى ساقلاپ كەلگەن.
— بىزمۇ بوۋىلىرىمىزنىڭ ئىشىغا ۋارىسلىق قىلىپ بۇ كىتابلارنى ئاسرايمىز، سىزنى چىلبۆرلەرگە تاشلاپ بەرمەيمىز!
ئاقيول شەيخنىڭ كۆزى كىچىك مازار تەرەپتىن توپتوغرا ئۆزلىرى تەرەپكە كېلىۋاتقان چېرىكلەرگە چۈشتى. ئۇ بەردەنگە يېنىغا كېلىپ يانتى:
— بالىلىرىم، سىلەر گۈمبەز ئىچىگە كىرىپ كېتىڭلار!
بالىلار يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ يۈرۈپ دادىسىنىڭ ئىككى بېقىنىدا يانتى.

5

سەردار ۋە چېرىكلەر گۈل نەقىشلەر. ئايەتلەر بىلەن بېزەلگەن گۈمبەزگە يېقىنلىشىپ، بىردىن ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىشتى. بۇ گۈمبەز سەردارنىڭ كۆزىگە ئاجايىپ سېھىرلىك، سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. يېنىغا باراي دېسە تۈغلۇق تۆمۈر ئالدىغا مىسران قىلىچىنى ئوينىتىپ چىقىدىغاندەك بولاتتى — دە، قورقۇپ تىترەپ كېتەتتى. گۈمبەز ئىچىنى كۆرۈپ بېقىشقا شۇنچە ھەۋەس قىلسىمۇ، قورقىنىدىن ئىچىگە كىرەلمەي يىراقتىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ كېتەتتى. شۇ تاپتا گۈمبەزدىن غايىبانە بىر نۇر چىقىپ ئۇنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرۇۋەتتى. بۇنى سەردار تۈغلۇق تۆمۈر دېگەن باتۇرنىڭ ئۆزىگە غەزەپ بىلەن قارىشى دەپ چۈشىنىپ تېخىمۇ قورقۇنچ باستى. ئەسلىدە ئۇ باشقا نەرسە ئەمەس، قۇياشنىڭ ئەكس نۇرى ئىدى. قۇياش نۇرى ئاۋۋال مۇشۇ گۈمبەزگە چۈشەتتى، گۈمبەز ئىشىكىنىڭ چۆرىسىدىكى رەڭدار سىرلار بىلەن سىرلانغان ئايەت ۋە نەقىشلەرگە چۈشكەن قۇياش نۇرى پارقىراپ

ئەكس نۇر قايتۇراتتى. بۇنى پەرق ئېتەلمىگەن سەردار گۈمبەزگە يېقىنلىشىشتىن قورقۇپ تۇڭ دېگەن سەركەردىگە ئەمر قىلدى:

— بۇ گۈمبەزگە ھۇجۇم قىل، بىرمۇ چەنتۇنى تىرىك قويما!

تۇڭ سەركەردە كەينىدە سەپ تارتىپ تۇرغان يۈز ئاتلىق قوشۇنغا قاراپ قىلىچىنى سۇغاردى ـ دە:

— شا! — دەپ نەرە تارتتى.

تۇڭنىڭ لەشكەرلىرى گۈمبەزگە بىر ئاز يېقىنلىشىۋىدى، ئۇشتۇمتۇت تۇڭ سەركەردە ئاتتىن پۇلاڭلاپ يېقىلدى. ئۇنىڭ كەينىدىنلا كېلىۋاتقان چېرىكلەردىنمۇ بىر نەچچىسى ئۇچۇپ چۈشتى، گۈمبەزگە يېقىنلاشقانسېرى چېرىكلەرنىڭ يۈرىكىگە بىر خىل قورقۇنچ چۈشتى، چۈنكى ئالدىدىكى چېرىكلەر ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمايلا جىمجىتلا يېقىلىۋاتاتتى. گۈمبەزدىكى تۇغلۇق تۇمۇر ئۇلارنى سېھىرلەپ ئۆلتۈرۈۋاتامدۇ نېمە؟ دېگەن ئوي ۋە قورقۇنچ ئۇلارنى ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىشقا، كەينىگە قېچىشقا مەجبۇر قىلدى.

بۇ ھالنى كۆرگەن سەردارنىڭ قاتتىق غەزىپى كېلىپ بارلىق چېرىكلىرىگە بۇيرۇق بەردى:

— بۇ سېھىرلىك گۈمبەزنى كۈمپەيكۇم قىلىڭلار!

چېرىكلەر قورقۇپ تۇرۇپ ئالغا سىلجىدى، لېكىن ئالدىدىكىلەر يېقىلىۋەرگەچكە، چېرىكلەر قورققىنىدىن كەينىگە داجىشقا باشلىدى. لېكىن، سەردار چېرىكلەرنى قىلىچىنىڭ كەينى بىلەن ئۇرۇپ گۈمبەزگە ھەيدەيتتى. سېھىرلىك گۈمبەز ئۇلاردىن قايسىسى يېقىنلاشسا شۇنى ئاتتىن ئۆچۈراتتى. بۇنداق ئۇچۇپ چۈشكەن چېرىكلەردىن سېھىرلىك گۈمبەز ئالدىدا يەنە بىر گۈمبەز پەيدا بولغاندا كەچ كىرىپ قاراڭغۇ چۈشكەنىدى. سەردار بۇ قاراڭغۇلۇقنى پېرىپ يانغان گۈمبەزدىكى يەنە بىر نۇرنى كۆردى ـ دە، ئېتىنى كەينىگە بۇراپ بولۇشىغا چاپتۇردى.

6

ئىككى ئوغۇل ئىككى يېنىدا تۇرۇپ دادىسىغا ئوقيا ئوقى سۇنۇپ بېرىپ تۇردى. ئاقيول شەيخ ئۇزمەي ئوق ئۇزدى. بۇ ئوقلار خاتاسىز ھالدا چېرىكلەرنىڭ مەيدە، قورساق، قوللىرىغا سانجىلاتتى. ئۇلارنى ئاتتىن ئۇچۇراتتى. مازارلىقلار ئۇنى بىكاردىن - بىكار «ئوقيا مەرگىنى» دەپ ئاتىمىغانىكەن.

چېرىكلەر قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، ئاقيول شەيخ خۇداغا ھەمدۇ سانا ئوقۇدى، بالىلىرى بىلەن تەيەممۇم قىلىپ نامازشامنى ئوقۇدى، پېشىن، نامازدىگەر قازاسىنى ئۆتىدى. ئاندىن مانتىلارنى ئەكىلىپ قورسىقىنى تويغۇزدى. قالغان تېۋىلغىلار بىلەن ئوقيا ئوقى ياسىدى، چوڭ ئوغلىغا ئوقيا ئېتىشنى ئۆگەتتى. ئۆيىگە چۈشۈپ يەنە بىر ئوقيا بىلەن بىر كوزا سۇ ئاچىقتى. ئۇ ئەتىگەنلىككە بۇ ئوقيانى ئوغلى بىلەن بىرگە ئاتماقچى ئىدى. ئوغۇللار بولسا، پەسكە چۈشۈپ ئۆلگەن چېرىكلەرنىڭ ئىككى بەردەنگىسىنى، ئوقلىرىنى يىغىپ چىقتى. ئوغۇللارمۇ جەڭ قىلماقچى. ئۇلار دادىسىدىن بەردەنگىگە ئوق سېلىش، تەپكىنى بېسىش، قارىغا ئېلىشنى ئۆگەندى. ئاخىر ئۇلار كىتابلارنىڭ يېنىغا چۈشۈپ، كىتابلارنى ياستۇق قىلىپ ئۇخلاشتى.

ئاقيول شەيخ بالىلىرى بىلەن ئەتىسى چۈشكىچە ئوقيا بىلەنلا چېرىكلەرنى قايتۇردى. ئوتتۇرانچى ئوغۇل دادىسى بىلەن ئاكىسىغا ئوق سۇنۇپ تۇردى. چۈش ۋاقتىدا تېۋىلغا ئوقلار تۈگىدى، ئەمدى ئوتتۇرانچى ئوغۇل ئۇچ بەردەنگىگە ئوق سېلىپ بېرىش بىلەن بولدى، ئاتا - بالىلار ئۈچ بەردەنگە بىلەن كەچ كىرگىچە چېرىكلەرنى يېقىن يولاتمىدى.

جەڭ ئۈچىنچى كۈنگە قەدەم قويدى. ئاقيول شەيخنىڭ ئوقلىرى تۈگىمىدى، چېرىكلەر ئۆلۈپ تۈگىمىدى. ئاقيول شەيخ چېرىكلەرنى گۇمبەزگە يېقىن يولاتمىدى، لېكىن ئوزۇقى تۈگەپ قالدى. ئۇ بار ناننى ئىككى ئوغلىغا بېرىپ، ئۆزى ئاچ ھالدا جەڭ قىلدى، ئاچلىقتىن ھالسىزلاندى.

ئۈچىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن دۈشمەن سەردارىنىڭ كاللىسىغا ناھايىتى يامان بىر ئوي كەلدى. ئۇ بۇ ئاسارئەتنىگە ئوت قويۇپ، چەنتۇلارنى

كۆيدۇرۇپ تۇگىتىشىنى پىلانلاپ، چېرىكلەرنى ئوتۇن توشۇشقا سالدى ۋە ئوتۇنلارنى گۇمبەز ئەتراپىغا دۆۋىلەتكۈزدى. ئاقيول شەيخ دەرمانسىزلانغان بولسىمۇ چوڭ ئوغلى بىلەن ئوتۇن دۆۋىلەۋاتقان چېرىكلەرنى ئوققا تۇتتى. چېرىكلەر ئوتۇننى باغ قىلىپ هارۋىغا باستى. هارۋىنىڭ شوتىسى تەرەپكە قۇم سېلىنغان تاغارنى قويدى. ئاندىن هارۋىنى ئىتتىرىپ بېرىپ گۇمبەز يېنىغا ئوتۇننى تاشلىدى ـ دە، قايتتى. ئۇچ هارۋىدا ئۇچ تەرەپتىن مۇشۇنداق ئوتۇن توشۇپ گۇمبەزنىڭ چۆرىسىگە نۇرغۇن ئوتۇن دۆۋىلىدى. نامازشام ۋاقتىدا سەردار هەممە تەييارلىقنىڭ پۈتكىنىنى كۆرۈپ گۇمبەزگە ئۇچ تەرەپتىن ئوت يېقىشقا ئەمر قىلدى. ئوت تۇتاشتى ۋە بارغانسېرى ئۇلغىيىپ، كىچىك مازار يېزىسىدىكى ئوت يالقۇنىدىنمۇ هەيۋەت بىلەن ساماغا كۆتۈرۈلدى. ئاقيول شەيخ چېرىكلەرنىڭ هەممە ۋەهشىيلىكلەرنى قىلىسىمۇ. بۇ ئۇلۇغ مازار گۇمبىزىگە ئوت ياقىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغانىدى. بۇ گۇمبەزنى كۆيدۈرسە چىن خانىدانلىقىنىڭ غەربىي دىيارىدىكى بىر چوڭ تارىخ، مەدەنىيەت يوقىلاتتى، بۇنىڭغا جىيالجۇن يول قويماس ئىدى. ئەمما سەردار نادانلىق بىلەن بۇ تارىخنى يوقاتماقچى. ئاقيول شەيخ ئوت ئىككىنچى قەۋەتكە كىرەلمەس، دېگەن ئۈمىد بىلەن بالىلىرىنى باشلاپ كىتابلار يېنىغا كىرىۋالدى، ئەمما بۇ يەر تونۇردەك قىزىپ كەتكەن، هەتتا ئەڭ ئۈستىدىكى ئېسىل كىتابمۇ بۇ قىزىقتىن سارغىيىشقا باشلىغانىدى، يەنە بىر ئازلا تۇرسا كىتابلار ئوت ئالاتتى. ئاقيول شەيخ كىتابنى قويىنىغا تىقتى. ئوغۇللار كىتابلار دۆۋىسىنى بەدىنى بىلەن يېپىپ ئوت تۇتۇشۇپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى. ئەمدى ئوت كىتابلارغا تۇتىشىش ئۈچۈن ئاقيول شەيخنى، ئوغۇللارنى كۆيدۈرۈشى كېرەك، ئاندىن كىتابلار كۆيىدۇ. ئاقيول شەيخ بارغانسېرى قىزىۋاتقان ئوت تەپتىدىن كاۋاپ بولۇشقا باشلىدى، تەردىن هۆل بولغان كىيىملىرىمۇ قۇرۇپ. ئوت تەپتىدىن سارغىيىشقا باشلىدى. يەنە بىر ئازدىن كېيىن كىيىملىرىنىڭ ئوت ئالىدىغىنىنى چۈشەنگەن ئاقيول شەيخ: «بىزگە كەلگەن بالا ـ قازا مۇشۇ ئوخشايدۇ، تەقدىرىمىز بۇ دۇنيانىڭ دوزىخىدا كۆيۈش ئوخشايدۇ. ئەي

پەرۋەردىگارىم، گۇناھلىرىمنى مەغپىرەت قىلغايسەن!» دەپ تىلاۋەت قىلدى. ئەڭ دەھشەتلىك دەقىقىلەر باشلاندى. ئاۋۋال ئاقيول شەيخنىڭ كىيىمى بىراقلا ئوت ئالدى. ئۇ سۇرە ئوقۇشقا باشلىدى، ئۇنىڭ ئوغۇللىرىمۇ تەڭ ئوقۇشتى. ئۇلارنىڭ ئاۋازى بارغانسېرى سۇسلاشتى، ئوت ئىچىدە ئاقيول شەيخنىڭ ئاخىرقى نىداسى ئاڭلاندى.

ــ ئەي پەرۋەردىگارىم، پەرزەنتلىرىم پاك، ــ ئۇنىڭ ئاۋازى سۇسلاپ ئۇزۇك ـ ئۇزۇك چىقاتتى، ــ سېنىڭ يېقىن مۆ ـ مۆ ـ مىن ـ بەندىلىرىڭ!

ئوت رەھىمسىزلەرچە يالماپ، پاك بەدەنلەرنى كۆيدۈرۈپ بولۇپ، ئاندىن كىتابلارغا ئۆتتى ۋە ئۇلارنى بىردەمدىلا يالماپ يۇتۇۋەتتى... ئەمما گۇمبەزنىڭ قاتتىق كۆك خىشلىرى، چىرايلىق نەقىشلىرى ۋە ئايەتلىرىنى كۆيدۈرەلمىدى...

چېرىكلەر سەردارى تۇغلۇق تۆمۈر گۇمبىزىنىڭ قىپقىزىل چوغ بولۇپ كۆيۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ كۈلمەكتە. ئۇ ئۆز كۆڭلىدە ئۆزىگە سۇرلۇك تۇيۇلۇپ. دائىم ۋەھىمە سېلىپ كەلگەن بۇ ھەيۋەتلىك گۇمبەزدىكى تۇغلۇق تۆمۈرخاننى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىش نىيىتىنىڭ ئىشقا ئاشقانلىقىغا كۈلەتتى، ئۇنىڭ كۆيدۈرۈۋاتقىنى تۇغلۇق تۆمۈرخان ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ مازىرىنى نەچچە يۈز يىلدىن بېرى ئاسراپ كېلىۋاتقان ھايات يېڭى تۇغلۇق تۆمۈر ئىكەنلىكىنى ئۇ بىلمەيتتى ھەم بىلەلمەي قالدى. بۇ يېڭى تۇغلۇق تۆمۈر ئاقيول شەيخ ئىدى. ھازىر بۇ گۇمبەز ئەمەس، بەلكى قىزىغان تونۇر بولدى. ئۇ يەردىن چاراسلاپ ئېتىلىپ چىققان يالقۇن چېرىكلەرنىڭ كىيىمىگە يېپىشىپ ئۇلارنى چىرقىراتماقتا. سەردارنىڭ بىردىن كۈلكىسى توختىدى، قىيىق كۆزلىرى چۆچەكتەك ئېچىلدى، چىرايىدا قان قالمىدى، پۈتۈن بەدىنىدىن تەر ئېقىپ چىقتى، قول ـ پۇتلىرى تىترىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە كۆيۈۋاتقان ئاقيول شەيخ ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى گۇمبەز ئۈستىدە كۆرۈنگەن، ئۇلارنىڭ چىرايلىرى غەلىتە بولۇپ كەتكەندى...

7

ئەلا پالۋان يۈزلۈك ئاتلىق لەشكەر بىلەن كىچىك مازارغا كېلىپ تۇرۇپلا قالدى. ئۇنىڭ قويۇق قاشلىرى تۇرۇلگەن، كۆزلىرى ئالايغاندى، كىچىك مازار تۇپراق بېشى جىم، ئۇ يەر - بۇ يەردە ئىس - تۈتەك چىقىپ تۇرغاندىن باشقا، نە ئادەم، نە ھايۋان، ھەتتا ئۇلارنىڭ جەسىتىمۇ كۆرۈنمەيتتى، پەقەتلا ئۆرۈلگەن ئۆيلەرنىڭ قالدۇق تاملىرى ئۇ يەر - بۇ يەردە كۆرۈنەتتى. «ھىم، كېچىكىپتىمەن» دەپ پىچىرلىدى ئۇ. ناسىر ئەلەم ئىسرائىل شەيخىنىڭ ياردەم سورىغان مەكتۇبىنى ئېلىپلا ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگكە كۆرسەتكەن، ئابدۇرۇسۇلنىڭ ئەمرى بىلەن ئەلا پالۋان يۈز يىگىتنى تاللاپ، پىلچى، سېرىقبۇلاق، ئاقسۇ يېزىلىرىنىڭ تاغ تەرىپى بىلەن بىر كېچە - كۈندۈز يۈرۈش قىلغانىدى، كەلسە ھېچكىم يوق. «مازارلىقلار نەگە كەتكەندۇ؟» ئەشكەرلەرگە دەم بەرگەن ئەلا پالۋان چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ ئويلاندى. ئۇنىڭ ئويىنى جېسەكچىنىڭ ئاۋازى بۆلدى:

— ئەلا پالۋان، گۇمبەزدە ئوت كۆرۈندى!

ئەلا پالۋان چىننىنى قويۇپ، جېسەكچى كۆرسەتكەن ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ گۇمبەزدىكى يانغىننى كۆردى. ئۇ جېسەكچىگە:

— ئەشكەرلەرگە خەۋەر قىل، ئاتلانسۇن! — دەپ ئەمر قىلدى.

ئەلا پالۋان ئەشكەرى بىلەن گۇمبەزگە كەلگەندە ئاقيول شەيخ ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى، ناسىر ئەلەم تاپىلغان كىتابلار كۆيۈپ توزۇپ بولغانىدى.

— ئاپلا، كېچىكىپتىمەن! — دېدى پالۋان ئىككىنچى قېتىم.

ئۇ چېرىكلەرنىڭ گۇمبەزنىڭ كۆيۈشىنى تاماشا قىلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قىلىچنى قىنىدىن سۇغاردى:

— يىگىتلەر، جاللاتلارنى چېپىڭلار!

ئاتلار تاراسلاپ ئوت يالقۇنىنىڭ كەينىدىن چىقىپ كەلدى.

بۇ چاغدا كۆلۈڭاتقان سەردارغا ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى تۆغلۇق تۆمۈرنىڭ لەشكەرلىرى بولۇپ كۆرۈندى. ئۇ ئۇلارنى كۆرۈپ: «ۋايجان، قۇتقۇزۇڭلار!» دەپ توۋلاپ ئاتنىڭ بېشىنى بۇرىدى ۋە شۇ هامان زەرب بىلەن تەككەن قىلىچتىن تىك موللاق چۈشتى. ئۇركىگەن ئات پۇتلىرى ئۇزەڭگىدە قالغان سەردارنى ئېلىپ قاچتى. باش ۋە ساڭگىلاپ قالغان قوللىرى تاشلارغا ئۇرۇلۇپ مىجىقى چىقىپ كەتتى.

8

ئىسرائىل شەيخ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى تاغ ئىچى بىلەن غۇلجىغا كەلدى. ئەلا پالۋان چېرىكلەرنى قىرىپ تاشلاپ، سۈيدۈگدە پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇپ، ئاندىن غۇلجىغا كەلدى.

ئىسرائىل شەيخ ئوردا ئالدىغا كېلىپ ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم بىلەن كۆرۈشمەك بولدى. جېسەكچى:

— هازىر كېچەش بولۇۋاتىدۇ، كىرىشكە بولمايدۇ، — دېدى.

ئىسرائىل شەيخ كۆنۈپ تۇردى. دىگەر ۋاقتىدا ئەلا پالۋان يىگىتلىرى بىلەن يېتىپ كېلىپ ئىسرائىل شەيخنى ئوردىغا باشلاپ كىردى. بۇ چاغدا كېچەش تۈگىگەنىدى. مەزمزات، ناسىر ئەلەم، ئابدۇرۇسۇل بەگلەر نامازدىگەرلىرى ئۆتەۋاتاتتى. ئىسرائىل، ئەلا پالۋانلارمۇ نامازغا ئوقۇدى. دىگەر ئوقۇلۇپ بولۇشىغا ئىسرائىل شەيخ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — دەپ سالام بەردى.

— خوش، خىزمەت؟ — دەپ سوردى مەزمزات.

ئىسرائىل شەيخ جاۋاب بېرىشكە ئېغىز ئېچىشىغا:

— بىزنىڭ شەيخىمىز ئىسرائىلغۇ بۇ، — دەپ ناسىر ئەلەم ئۇنىڭ بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى.

بۇ كۆرۈشۇش ئولتۇرغانلارنىمۇ قوزغىۋەتتى. ئۇلارمۇ كېلىپ كۆرۈشتى. ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگ ئۇنى يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپ سوردى:

ئادەملىرى قېنى، مېنىڭ مەكتۇپىمنى ئالدىلىمۇ؟

ـــ ئالدىم، ئىككى مازار ئادەملىرىمۇ تولۇق قوراللىنىپ كەلدى، بۇلار بىلەن بىللە چاڭ جياڭجۇننىڭ ئىككى مازار خەلقىنى قىرىپ تاشلاش ھەققىدىكى يارلىقىنىمۇ ئەكەلدىم.

ـــ ئەمرلەشكەر، پەرمانلىرىنى بەجا كەلتۈرەلمىدىم، مەن ئۆلۈمگە مەھكۇم! ـــ دېدى ئەلا پالۋان تىزلىنىپ تۇرۇپ.

ـــ زادى نېمە ئىش يۈز بەردى، قېنى تەرتىپلىك سۆزلەڭلارچۇ؟ ـــ دېدى جىددىيلەشكەن ئابدۇرۇسۇل بەگ.

ئاۋۋال ئىسرائىل شەيخ، ئاندىن ئەلا پالۋان مازار يېزىسىدىكى كەسكىن جەڭ ۋە گۈمبەزدىكى ئوت ۋەقەسىنى بىر ـ بىرلەپ بايان قىلدى. ئاقيول شەيخ بىلەن ئىككى ئوغلىنىڭ باتۇرانە ئېلىشقىنىنى، ئاخىردا كىتابلار بىلەن بىللە كۆيۈپ كۈل بولۇپ كەتكىنىنى ئاڭلاپ ناسىر ئەلەم پىغان چەكتى:

ـــ ئاھ! ئاقيول شەيخ، ئاھ كىتابلار! ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ تارىخى كۈل بوپتۇ! نەچچە ئۆمۈرلۈك ئەمگىكىمىز كۈل بوپتۇ! ۋاي ئىسىت، ئىسىت!

ناسىر ئەلەمنىڭ كۆزلىرىدە ياش پارلىدى. بەلكىم بۇ بۇيۇك ئالىمنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كۆز يېشىدۇر.

چاچ ـ ساقىلى قاشلىرىغىچە ئاپئاق ئاقارغان بۇ ئالىمنىڭ كۆزىدىن ياش چىقمىقى ئاسان ئەمەس ئىدى. ئوردىدا سۈكۈت ئىچىدە ئولتۇرغان سالىش ئىمام بىلەن شەمسىدىن خەلپەم كۆيۈپ كۈل بولغان بۇ تارىخنى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە يېزىپ چىقىشقا ئەھدە قىلدى.

بەشىنچى باب

گۈزەل ئاغىچا

قىزلىرى كەشتە توقۇر ئۆيىدە يېتىپ،
ئوغۇللىرى ئوقيا ئاتۇر ئانقا مىنىپ.
ـــ خەلق قوشىقى

1

ئوبۇل ئەلامۇ، گۈزەل ئاغىچىمۇ تەڭلا يېتىم قالدى، بولۇپمۇ ئوبۇل ئەلا قارا يېتىم بولۇپ قالدى. ئۇنى ئىبراھىم يۈزبېگىنىڭ شىرەم تۇغقىنى، قادىر يۈزبېشىڭ شەمسىدىن خەلپەم ئۆز ھىماتىغا ئالدى ۋە ئوقۇتۇپ بىلىم بېرىشكە باشلىدى. ئەلانىڭ كىچىكىدىن بىللە ئويناپ چوڭ بولغان تام قوشنىسى گۈزەل ئاغىچىنى ھەر كۈنى كۆرگۈسى كېلەتتى. مەھەللىسىگە ئۇچۇپ دېگۈدەك بارغۇسى كېلەتتى. شەمسىدىن خەلپەم بىلەن بۇۋاي ئۇنى ئۆز بالىسىدىنمۇ چارە ئوبدان كۈتكەچكە بىر يىلغىچە چىش يېرىپ بىر نېمە دېيەلمىدى. ئاتا دېگەن مىڭ قىلغان بىلەن ئاتا ـ دە. ئىبراھىم ئەلانى يالغۇز ئوغلۇم دەپ، ئۇ نېمە دېسە شۇنى قىلىپ بېرەتتى، تا ئۇ ئۇخلاپ قالغۇچە «چىن تۆمۈر باتۇر»، «خېمىر باتۇر» دېگەندەك چۆچەك ۋە رىۋايەتلەرنى ئېيتىپ بېرەتتى. مىڭ غالداي ئىبراھىم يۈز بېگىنى ۋاڭ خۇلۇ ئالۇننىغا بارغان يېزىلىقلىرىغا باش بول دەپ زورلىغاندىمۇ، ئوغلۇم قارانچۇقسىز قالمىدۇ، دەپ بارمىغان ۋە قامچا ئاستىدا مەجبۇرىي بارغانىدى. ئۇ ئەلانى توختاخۇننىڭ خوتۇنىغا تاپشۇرۇپ ئوبدان قاراپ قويۇڭلار دەپ

يېلىنغان، گۈزەل ئاغىچىنىڭ دادىسى توختاخۇننى دەرياغا تاشلىمىسۇن دەپ ئىسمىنى «توختى ئەمەس، توخۇلا» دەپ ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالغانىدى. ئۇ ئالۋاندا يۈرگەندە، ھەر جۈمە كۈنى ئۆيىگە كېلىپ ئەلانى كۆرۈپ كېتەتتى، شۇڭا ئەلا شەمسىدىن خەلپەم بىلەن بۇۋىمنىڭ شۇنچە مېھرىبانلىقىنى دادىسىغا ئوخشىتالمايتتى. ئورما باشلانغاندا، شەمسىدىن خەلپەم ئادەتتى بويىچە شاگىرتلىرىنى دەم ئېلىشقا قويۇۋېتەتتى. شەمسىدىن خەلپەمنىڭ ئۆزى پەرۋىش قىلىدىغان بېغىدىن باشقا دېھقانچىلىقى يوق ئىدى. ئەلا بىر كۈنى خەلپەمدىن ئىجازەت سورىدى:

— ھۆرمەتلىك خەلپە دادا، ماڭا بىر نەچچە كۈنلۈك ئىجازەت بەرسىلىكەن، دادام تولا چۈشۈمگە كىرىپ كۆڭلۈم پەرىشان بولۇۋاتىدۇ، تۇپراق بېشىغا بېرىپ قۇرئان ئوقۇپ كەلسەم.

— بارغىن بالام، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم، — بۇ ساۋاپلىق ئىش!

چاشكا ۋاقتى بولغىنىغا قارىماي ئەلا بۇۋىم تەييارلاپ بەرگەن نان — توقاچ ۋە ئۆزى باغدىن تاللاپ تۇرۇپ ئۈزۈۋالغان ئالمىلار بىلەن خۇرجۇنىنىڭ ئىككى بېشىنى توشقۇزدى، ئاق بوز غۇنان تېپىنى ئېگەرلىدى، خۇرجۇنىنى غانجۇغىلىدى، ئاندىن خۇشال ھالدا تايغا مىنىپ، «نەدە سەن گۈزەل ئاغىچا»دەپ يولغا چىقتى. ئۇ ئون نەچچە چاقىرىم مېڭىپ مەھەللىسىنىڭ غەربىدىكى بۇك قارىياغاچلىق مازارغا يېتىپ كېلىپ تاينى بىر قارىياغاچقا باغلاپ قويدى — دە، دادىسىنىڭ تۇپراق بېشىغا كېلىپ قىبلىگە قاراپ ئولتۇرۇپ قىرائەت قىلدى.

ئۇ تۇپراق بېشىدىن چىقىپ توپتوغرا توختاخۇننىڭ قورۇسىغا كەلدى، تايدىن چۈشۈپ قورۇنى ئاچتى. تاينى موما ياغاچقا باغلاپ خۇرجۇننى ئالدى. ھويلا مازاردەك جىمجىت ئىدى، ھەتتا چۈننىڭ ئاۋازىمۇ ئاڭلانمايتتى. ئۇ ھاڭ — تاڭ بولغان، يۈرىكى سىقىلغان ھالدا ئىشىك تۈۋىگە كەلدى. بىر ھازاغىچە گۈزەل ئاغىچىنى چاقىرىشقا تىلى بارمىدى. ئاخىر:

— گۈزەل، گۈزەل ئاغىچا؟ — دەپ ئاستا توۋلىدى.

ئۆيدىن ھېچ سادا چىقمىدى. ئۇ ۋارقىراپ ئاڭلىتالمايۋ ھەيران قالدى،

ئۆيده ئادەم بارمۇ - يوق، دېگەن گۇمان بىلەن ماي سۈركەپ چاپلىغان سامان قەغەزلىك پەنجىرە يېنىغا كېلىپ پەنجىرىدىن قارىدى. قارىدى - دە، چۆچۈپ كەتتى. بۇ ئۆيدىن ئەلا دادىسى بىلەن ئوۋغا چىققان چاغلىرىدا كۆرگەن تۈلكىلەرنىڭ ئۈۋىسى ياخشىراق ئىدى. ئۇنداق ئۇۋۇلاردا تەبىئەت ئاتا قىلغان ساپ ھاۋا، يايپېشىللىق ۋە گۈللۈك بار ئىدى. ئەمما ھازىر دوستى گۈزەل ئاغىنىنىڭ ئۆيىچۇ؟ بۇ خانىۋەيران ئۆي شۇنچىلىك زەي ھەم قاراڭغۇ ئىدىكى، يەردە چىرىپ كەتكەن بورا، مورا ئوچاقنىڭ تۆپىسىدە بىر چۆچەك، پۇچۇق ھېجىر توپا بېسىپ تۇراتتى. قۇلىقى سۇنغان بىر قۇم قازان مورا ئوچاققا ئېسىلغان، ئوچاقنىڭ ئالدىدا بىر قۇم چۆگۈن غېرىبسىنىپ ياتاتتى. بىر دۆۋە مەنگەن ئۈستىدە ئورۇقلۇقىدىن ئىسكىلىت بولۇپ قالغان، ئون نەچچە يېرىگە ياماق چۈشكەن شاھتاۋار كۆڭلەك كىيگەن بىر ئايال ئىككىسى قولىنىسى ئېڭىكىگە تىرەپ ئولتۇراتتى. ئون ئىككىسى ياشلار چامىسىدىكى بىر قىز نەملىشىپ كەتكەن نامغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. ئەلا ئۈنى ئاران تونۇيالمىدى، بۇ قىزنىڭ يۈزى تاتارغان، جۇدەڭگۇ ئىدى، ئۇچىسىدا رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن، نەچچە يېرىگە ياماق سېلىنغان شاھتاۋار كۆڭلەك بار ئىدى، كۆڭلەكنىڭ يىرتىقىدىن ئاپئاق ئىككى مۇرىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. نۇرسىز كۆزلىرى بىر نۇقتىغا تىكىلگەنىدى. ئەلانىڭ ئىچى سىيرىلىپ كەتتى. «ئاھ خۇدا، ئەرلەرغۇ بۇنداق ئېچىنىشلىق كۈنگە چىدار، مۇنۇ بىچارە ئانا، بولۇپمۇ مۇنۇ بىچارە قىز قانداقمۇ چىدىغاندۇ، بۇ قىز تېخى سەبىي بالىغۇ؟ بىزدەك سەبىلەرنىڭ بۇنداق ئېغىر كۈنگە قالغۇدەك نېمە گۇناھىمىز بار؟ــ دەپ نالە قىلدى ۋە ئىچ - ئىچىدىن تىترەپ كەتتى، ــ ئېھ بىچارە ئوماق قىز، سەن بىر يىلدىلا مۇشۇ ھالغا كېلىپ قالدىڭمۇ؟» دەپ شۇرلىغان پېتى ئىشىكنى ئېچىپ ئۆيگە كىردى ۋە قىزنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلاندى، كۆزىدىن لۆم - لۆم ياش ئاققۇزۇپ تۇرۇپ:

ــ گۈزەل ئاغىچا، نېمە بولۇپ كەتكەنسىلەر، بۇ نېمە كۈن سىلەرگە، ــ دېدى.

قىز ئەلاغا لاپىدە قاراپ ئۇنى تونۇدى ۋە ئاغزىنى ئۇمچەيتتى، ئۇزۇن

كىرپىكلىرى بىلەن ياشقا تولغان كۆزىنى ياپتى. ئەلانىڭ يۈرىكى ئاغدى. ئۇ قىزدىن جاۋاب ئالالماي، ئېگىكىنى تىرەپ ئولتۇرغان ئايالنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە، تىزلاندى ۋە ئاننىڭ ئورۇق قوللىرىنى تۇتۇپ:

ـــ گۈلشەن ئاپا، نادىر ئاكام قېنى؟ ـــ دەپ سورىدى.

ئۇ ناھايىتى سۈس، زەئىپ، ئەمما غەزەپلەنگەن ھالدا ئارانلا جاۋاب بەردى:

ـــ ۋاڭ خۈلۈ دېگەن ئادەم يەيدىغان ئەجدىھادا ! راست گەپنى قىلسام، ئىككى كۈندىن بېرى قازان ئاسالمىدۇق. ئاخىرقى بېرىم ناننى ئاخشام يەپ بولدۇق. ئەتىگەننىڭ ياقى مىجەزىم يوق، سىرتقا چىقالمىدىم.

ـــ ھە راست، گۈلشەن ئاپا، مەھەللىدە ئادەملەر كۆرۈنمەيدىغۇ؟

ـــ بالام، دېسەم گەپ تولا. ھاشاغا ھەيدەلگەنلەر ھاشادا، قالغانلار ئۈزۈق ـ تۈلۈك ئىزدەپ باشقا يۇرتلارغا كەتتى.

ـــ ئۇلار ئەمدى كەلمەسمۇ؟ ـــ دېدى ئەلا گۈزەل ئاغىچىغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويۇپ.

ـــ بۇغدايلارمۇ سېرىق تال بولۇپ قالدى، كېپ قالار دەيمەن.

«ئاھ ۋاڭ خۈلۈ، ۋاڭ خۈلۈ! سەن سانسىز بىچارىلەرنى يالماپ كەتتىڭ، گۈزەل ئاغىچىدەك، گۈلشەن ئانىدەك سانسىز ئانا ـ بالىلارنى يېتىم قىلدىڭ، ئېغىر كۈنلەرگە مەھكۇم قىلدىڭ. سەن نېمانچە رەھىمسىز، نېمانچە ياۋۇز!»

ئەلا شۇلارنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ، قىزنىڭ ئالدىغا قويۇپ قويغان خۇرجۇننى ئاچتى ۋە خۇرجۇننى داستىخان قىلىپ گۈلشەن ئاننىڭ ئالدىغا قويدى، بۇۋىم بەرگەن سۈتلۈك توقاچلارنى، سارىم ئالمىلارنى ئوتتۇرىغا تۆكتى، توقاچنى ئوشتۇپ قويدى. گۈلشەن ئانا بۇ نەرسىلەرنى كۆرۈپ ئىككى ئالىقىنىنى ئېگىكىدىن چۈشۈردى، ئوشتۇغان توقاچنى ئېلىپ ئاغزىغا ئاپاردى. ئەلانىڭ ئىچى سىيرىلىپ كەتتى. ئۇ گۈلشەن ئاننىڭ گېلىغا نان تۇرۇپ قالغىنىنى بىلىپ بىر تال سارىم ئالمىنى تەڭلىدى. ئانا ئالمىنى يەپ بولۇپ راھەتلىنىپ كۈلۈمسىرىدى:

— بالام سەن كېلىپ بىزنى ئاچلىق غېمىدىن خالاس قىلدىڭ، — ئۇ ئاۋۋال ئەلاغا، ئاندىن گۈزەلگە قاراپ، — گۈزەل، داستىخانغا كەل، ئەلا ساڭا مايلىق توقاچ ئەكەپتۇ، پاھ، پاھ، نېمىدېگەن تاتلىق. ھەجەب يامان ۋاقتىدا كېپىقالدىڭ، ئالدىڭغا داستىخان سالالمىدۇق. بوپتۇ، ئەلا سەن دېگەن ئۆز بالامغۇ — دېدى.

بۇ چاغدا قىزنىڭ يۈمۈقلۇق كۆزىدىن ئاققان ياش ئۇنىڭ غۇنچە لەۋلىرىدىن ئاغزىغا كىرمەكتە ئىدى. ئەلا بىر پارچە نان بىلەن بىر جۈپ ئالمىنى ئېلىپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى، قىزنىڭ قوللىرىغا تۇتقۇزدى. قىز نومۇس قىلدىمۇ ياكى كۆرمىدىمۇ. مەدرىلماي ئولتۇرۇۋەردى. ئەلا كۆزلىرىدىن لۆم - لۆم ياش ئاققۇزۇپ تۇرۇپ يېلىندى:

— گۈزەل، يېگىن، سادىغاڭ كېتەي يېگىن. ئاتايىن سىلەرگە ئەكەلدىم! — قىز يەنىلا يېمىدى. ئەلانىڭ ئۇنىڭغا قاراپ ئولتۇرۇشقا چىدامى يەتمىدى. ئۇ ئۆيدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ مېڭىسى جىزىلداپ قاتتىق ئىدا قىلدى: «ئېھ ياشلىق، ئېھ ساغلاملىق! ئاچلىق - ئازاب سېنىڭ ئىزىزىتىڭ، نازۇك دىلىڭنى نابۇت قىلالمايدۇ، بەلكى نومۇسچان، پاكلىقتىن ئىبارەت ئادەمنىڭ قەلبىنى ئاسرايدىغان بۇ پەزىلەت مەڭگۈ ساقلىنىدۇ! ئاھ بەختسىز گۈزەل، ئاپاڭ بىلەن مۇشۇنداق تەقدىرگە يولۇقۇپسەن!»

ئەلا ئۆزىنى ئەيىبلەشكە باشلىدى. ئۇ كىچىكىدىن بىللە ئوينىاپ چوڭ بولغان دوستىدىن خەۋەر ئالالمىغىنى ئۈچۈن ئۆزىنى ئەيىبلەپ كەتتى: «دەردىنى ئېيتقۇدەك بىرەر كىشىسى يوق بىچارە مەزلۇملارنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە خەلپەمنىڭ ئۆيىدە بەخرامان يۈرگىنىم نېمىسى؟ گۈزەل ئاغىچا بىلەن قەلبىم بىر ئەمەسمىدى؟ ئۇنىڭ ئاپىسىنىڭ ئانىلىق مېھرى مېنىڭ قەلبىمگە سىڭگەنىدىغۇ؟ راست، ئۇلارنى ئۇنتۇمىدىم، كۈندە ئەسلەپ تۇردۇم، ئەمما ئەسلەشلا كۈپايە قىلمايدۇ - دە. ئەسلەش بىر گەپ، ھالىدىن خەۋەر ئېلىش باشقا گەپ! بىز بىر مەھەللىلىك، قوشنىلا ئەمەس، بەلكى قېرىنداش، دوست ئەمەسمىدۇق؟»

ئۇ ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن ئۆزىنى ئەيىبلەپ ھويلىدا ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭاتتى، ئۆزىنى ئۆزى ئەيىبلەپ توختىمايتتى: «مەن سىلەر دەرد - ئەلەمدە قالغاندا نېمىشقا قارىشالمىدىم؟ نېمىشقا ياردەمدە بولالمىدىم؟ نېمە ئۈچۈن. زادى نېمە ئۈچۈن؟ راست، گۈلشەن ئاپام بايا ۋاڭ خۇلۇ. دېدىغۇ؟! تۇغرا. ھەممىنى قىلغان ئاشۇ ۋاڭ خۇلۇ ئالۋىنى! ئۇ بىزنى ئاتىمىزدىن، ئاكىمىزدىن ئايرىدى، ئاچ قويدى، يالىڭاچ قويدى، بىزنى ئاياغ - ئاستى قىلدى.» ئۇنىڭ ئېسىگە ئىختىيارسىز دادىسىنىڭ ناخشىسى كەلدى:

ياز بولسا قىلار غەمكىن
ۋاڭ خۇلۇنىڭ ئالۋىنى.
ھاشارلارغا باش بولغان
زالىملارنىڭ يامىنى.

دەريانىڭ سۈيى تاشسا
چوڭ كۆرەنى سوقماقچى.
ئەقىلسىز نادان بەگلەر
ھاشا بىلەن توسماقچى.

شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە ئۇ تولىمۇ تونۇش، تولىمۇ زەئىپ بىر ئاۋازنىڭ ناخشىغا جور بولۇۋاتقىنىنى ئاڭلاپ كەينىگە قارىدى. گۈزەل ئاغىچا مۇنۇ ناخشىنى ئېيتىپ ئۇنىڭ يېنىغا كەلمەكتە ئىدى:

دەريانىڭ سۈيى تاشسا
توختى ئاتلىقنى تاشلايدۇ.
بۇ ھالنى كۆرۈپ ھاشا
خۇدايىمغا يىغلايدۇ.

گۈزەل ئاغىچىنىڭ ناخشىسىغا ئەلا قوشۇلدى:

ئالۋان - سېلىق بەك تولا
بېرەي دېسەم ئېشىم يوق.
بۇ سېلىقنى بەرمىسەم
تىرىكلىكتە بېشىم يوق.

ئەتىسى ئۇلار گۈلشەن ئانىنىڭ بۇغدىيىنىڭ پىشىپ قالغان پاسىللىرىنى ئورۇۋېتىپمۇ بۇ ناخشىنى ئېيتىشتى. ناخشا گۈزەل ئاغىچىغا قايتا هايات بەردى. ئەلا كەلمىگىنىدە، مۇڭلۇق ناخشا ئېيتىمغىنىدا ئۇ شۇ ئولتۇرغىنىچە ئۆلۈپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى.

هەپتىدىن كېيىن ئەلا ساۋاقداشلىرىنى يىغىپ كېلىپ ئورما ئورغان، خامان تەپكەندىمۇ بۇ ناخشىنى ئېيتىشتى.

ئەلا گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئاكىسىنىڭ هاشاردا ئىكەنلىكىنى بىلگەچكە هەمىشە ئىشلىرىغا يارەملەشتى، ئوقۇش باشلانغۇچە گۈزەل ئاغىچىلارنىڭ هوسۇلىنى يىغدى، ئەمما ئالغان هوسۇلى ئاران يېگىرمە بىر خو چىقتى. بۇ پاراق تاپشۇرۇشقىمۇ يەتمىدى، يەنە ئون بىر خو بۇغداي كەم ئىدى. ئەلانىڭ يېلىنىشى بىلەن شەمسىدىن خەلپەم چوڭلارنىڭ ئالدىغا كىرىپ، قالغان ئون بىر خو پاراقنى ئالماس قىلدى ۋە بۇ ئالىم گۈلشەن ئانا بىلەن گۈزەل ئاغىچىنى ئۆز قورۇسىغا كۆچۈرۈپ ئەكىلىپ بىر ئېغىز ئۆيىنى بوشىتىپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئەلانىڭ كۆڭلى تىنىپ گۈزەل ئاغىچا بىلەن بىللە ئوقۇشقا باشلىدى.

2

گۈزەل ئاغىچا ئاخشام تاغىسى هاجى ئەكبەرنىڭ گۈلشەن ئانا، نادىرلار بىلەن مەسلىهەتىنى بىر قىلىپ توققۇزتاراغا كۆچمەكچى بولغىنىنى

ئاڭلىدى. سەبىي يۈرەك بىئارامليق بىلەن سوقۇپ ئۇنى كېچىچە ئۇخلاتمىدى. ئۇنىڭ ئەلا بىلەن كۆندە بىر ئۆيدە ئولتۇرۇپ، بىللە ساۋاق ئېلىۋاتقان بۇ ئىللىق ماكاندىن كەتكۈسى يوق ئىدى. ئۇ يات يۇرتتا خارلىنارمۇ، ئەلادىن بىراقلا ئايرىلىپ چىدارمۇ؟ بۇ چاغدا ئۇنىڭ خېلى نەرسىلەرگە ئەقلى يەتكۈدەك بولۇپ قالغانىدى. ئۇ تاك ئاتقان هامان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ئاستا تالاغا چىقتى، ئەلا يانقان ئۆي تەرەپكە قاريدى ۋە بىردىن چوگۇن كۆتۈرۈپ باغدىن چىقىۋاتقان ئەلانى كۆرۈپ قالدى. ئارىلىقى شۇنداق يېقىن بولسىمۇ، ئىزا تارتىپ ئۇنى چاقىرالمىدى. لېكىن چاقىرمىسىمۇ بولمايتتى، ناشتىدىن كېيىن ئاپىسى بىلەن ئاكىسى كىچىك دادىسىنىڭ يۇرتىغا ماڭاتتى. ئۇ يۆتىلىپ قويدى، ئەلا بۇرۇلۇپ گۈزەل ئاغىچىنى كۆردى ۋە ئىتتىك ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى. گۈزەل ئاغىچا ئۇنىڭ ۆڭلىكىنىڭ يېڭىدىن تارتىپ پىنهان يەرگە باشلىدى. هەيران بولغان ئەلا وزىدەك ئەگەشتى. گۈزەل ئاغىچا:

— بىز بۈگۈن مەڭگۈلۈك ئايرىلىدىغان ئوخشايمىز! — دەپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياشلار يامغۇردەك تۆكۈلمەكتە ئىدى.

— گۈزىلىم، ئاغىچام، بۇ نېمە دېگىنىڭ، زادى نېمە ئىش يۈز بەردى؟

— بىزنى كېچىك دادام توققۇزتارا دېگەن يەرگە كۆچۈرۈپ كېتىدىغان بولدى. مەن قانداق قىلىمەن، سەن بىز بىلەن كېتەرسەنمۇ؟

بۇ ئۇشتۇمتۇت خەۋەردىن ئەلانىڭ يۈرىكى جىغلا قىلىپ قالدى. ئۇ گۈزەلنىڭ ئۇششاق، نازۇك قوللىرىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ تۇرۇپ:

— كەتمەسلىكلار بولمامدىكەن؟ — دېيەلىدى.

— ئاكام، بۇ يىل ئاشلىق چىقمىدى، تۇرخانغا تاپشۇرغۇدەك پاراقمۇ يوق، شۇڭا بۇ يەردىن كېتەيلى، دېيىشتى.

— ئاشلىق چىقمىسا پاراق ئالماس.

— بىلمىدىم.

— كەتمەيمىز دېگىن، مەن خەلپە دادامغا دەيمەن.

— مېنىڭ زادى كەتكۈم يوق، — دەپ گۈزەل يەرگە قاريدى.

— مەن خەلپە دادامغا دەيمەن ! — ئەلا شۇنداق دېدى - دە، ئىتتىك كىرىپ كەتتى.

ئۇ ئويۇقلار كىتاب بىلەن تولغان ئۆيگە كىردى، قېلىن بىر كىتابنى ئېچىپ قويۇپ ئولتۇرغان چار ساقال، يۈزلىرىدىن نۇر يېغىپ تۇرغان كىشى كىتابتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ قاردى ۋە ھېچقاچان بۇ ئۆيگە بىسوراق كىرمەيدىغان ئەلاغا ھەيران بولۇپ قاردى. ئۇنىڭ سائگىلاپ كەتكەن بېشىغا، تۇرۇلۇپ كەتكەن قاپىقىغا، ئۇچلىنىپ كەتكەن تۇمشۇقىغا قاراپ، بىرەر ئىش بولغان بولسا كېرەك، دەپ سورىدى:

— كەل بالام، نېمە بولدۇڭ، بىرەر ئىش بولدىمۇ، چىرايىڭ سۇنۇقلىغۇ؟!

ئەلا يەرگە قارىغىنىچە تىرنىقىنى تاتىلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— خەلپە دادا، گۈزەل ئاغىچا توققۇزتاراغا كېتىمىزكەن، دەيدۇ، ئۇنداق يەرگە بېرىپ نېمە قىلىدۇ، سىلى ئۇنى ئېلىپ قالسىلىكەن!

شەمسىدىن خەلپەم ئەلاغا مېھرى بىلەن قاردى، بىر ئاز ئويلاندى، ئاندىن مۇلايىملىق بىلەن چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:

— نادىرلارنىڭ كەتكىنى تۇزۇك، ئۇنى ۋاڭ خۇلۇ ئالۇنىدىن مىڭ تەسلىكتە قۇتۇلدۇرۇپ قالغانتۇق، بۇ يىل قۇرغاقچىلىق بولۇپ ئاشلىق چىقمىدى، پاراق تاپشۇرالمىدى. ئەگەر ئۇ كەتمىسە غالدايلار پاراق تاپشۇرمىدىك دەپ زىندانغا تاشلايدۇ.

— ئاشلىق چىقمىسىمۇ پاراق تاپشۇرامدۇ؟

— بالام، سەن تېخى كىچىك، بۇ ئامبال، دالۇي، غالدايلارنىڭ زامانى. ئۇرانزىپ گۈڭ ۋاقتىدا ھەر بىر دېھقان سەككىز خو پاراق تاپشۇراتتى، خالزاتخان زامانىسىدا ئون ئالتە خو تاپشۇرىدىغان بولدى، مەزەمزات ھېكىم زامانىغا كەلگەندە ئوتتۇز ئىككى خو تاپشۇرىدىغان بولدى. مەيلى ئاشلىق چىقسۇن، چىقمىسۇن، پاراقنى تاپشۇرمىغان دېھقان جازالىنمىدۇ.

— خەلپە دادا، مۇنداق بولسا قانداقمۇ ياشىغىلى بولسۇن، بۈگۈن نادىركاملار كەتسە، ئەتە يەنە بىرى كەتسە يېزىمىز نېمە بولىدۇ، بىزگە ئىگە بولغۇدەك ئادەم يوقمۇ؟ — دەپ سورىدى ئەلا.

شەمسىدىن خەلپەم شاگىرتىنىڭ بۇ ئاقىلانە گەپلىرىدىن خۇرسەن بولدى ۋە بۇ شاگىرتىنىڭ دىلىنى تېخىمۇ ئېچىپ قويۇشنى لازىم تېپىپ شۇنداق دېدى:

ــ بالام، بىز يېرىم قۇل ھېسابىدا ياشايمىز، چىڭ خانداناللىقى لەشكەرلىرى ئەرلىرىنى قۇل، خوتۇن ـ قىزلىرىنى چۆرە قىلىمىز، دەپ خالىغان ئەسكىلىكنى قىلىۋاتىدۇ. بۇنىڭ باش ئەيىبدارى مەنچىڭ خانى چېيەنلۇڭ. ئۇ ئىلىدىكى چېرىكلەرنىڭ باش سەردارى جاۋخۇيغا مۇنداق مەزمۇندا يارلىق چۈشۈرگەن، ــ خەلپەم بىر كىتابنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى، ــ « بۇ بىپايان زېمىنلارغا ئەمدى قوشۇن تۇرغۇزماي بولمايدۇ. ئىسيانچىلار قەبىلىلىرى تىنچىتىلغاندىن كېيىن، باشلىق تاللاش كېرەك. شەھەر ۋە قەلئەلەرنى ئىلى جياڭجۈن مەھكىمىسى بىر تۇتاش باشقۇرىدۇ... تەۋەلىك بىلدۇرگەن ياۋاشلار ئىچىدىن ئىشەنچىلىكلىرىنى تاللاپ، ئۇلارغا ئەمەل بېرىپ، ئولپان، ھوسۇل ئىشلىرىنى باشقۇرغۇزسا بولىدۇ. ئىلىدا تۇرۇشلۇق داچېنلار[1] ئۇيغۇرلارنىڭ ئىشىنى باشقۇرسۇن.» ئۇلارنىڭ ياۋاشلارنىڭ ئىچىدىن تاللىغىنى ئىمىن ۋاڭ بولۇپ، ئۇنىڭ ئوغلىنى ئىلىغا ھېكىم قىلىپ ئەۋەتكەن. ھازىرقى ھېكىم مەزمىزات ئەنە شۇ ئىمىن ۋاڭنىڭ پۇشتى، ئالۋان ـ ياساق، سىپلىق، دەۋا ـ دەستۇرلارنى باشقۇرىدۇ. سەن خانىنىڭ مۇنۇ يارلىقىنى ئاڭلىساڭلا خەلقىمىزنى قانداق ئېزىۋاتقىنىنى بىلىسەن، ــ شەمسىدىن خەلپەم قولىدىكى كىتابنى خېلى ۋاراقلاپ ئۇ يارلىقنى تاپتى، ــ «ئىلى مۇھىم جاي، دەريانىڭ شىمالىدا غۇلجۇ بار، جەنۇبىدا قاينۇق بار، چاغان ئوسۇ[2] دىن قاينۇققىچە بىر سىپىل سوقۇش كېرەك. بۇ يەردە ئۇچ يۈز نەپەر ئۇيغۇر دېھقانچىلىق قىلسۇن! سىپىلدا يۈز چېرىك مۇداپىئەدە تۇرسۇن! بۇ سىپىل بويىغا مىڭ چېرىك قويۇلسۇن!» شەمسىدىن خەلپەم يارلىقنى ئوقۇپ بولۇپ ئەلاغا دېدى:ــ مانا مۇشۇ يارلىق

---

① داچېن ــ مەسلىھەتچى ئامبال.

② چاغان ئوسۇ ــ ئاقسۇ يېزىسى.

بويىچە ئۇيغۇرلار جياڭجۇن مەھكىمىسى ئۈچۈن شىجۇەن قەلئەسىدىن تارتىپ ئىلى دەريا سىنىڭ شىمالىي ياقىسىغىچە، يەنى بايانداي، سۈيدۇڭ، كۈرە، لوسىگۇڭ، چىلپەڭزە، تالچى[1] قاتارلىق سەككىز قەلئەنىڭ سەكسەن كۈادرات چاقىرىم دائىرىدىكى ئۆي ــ ئىمارەتنى ياسىدى، چاپچال، ئاقئۆستەڭ قاتارــ لىق ئۆستەڭلەرنى چاپتى. جياڭجۇن مەھكىمىسى يەنە ئۇيغۇر يېزىلىرىنى باشقۇرۇش ئۈچۈن سەككىز شىبە قەلئەسىنى ياساتتى، سىپىللارنى سۇقتۇردى. شىبە، سۇلۇن، داغۇر، موڭغۇللاردىن تۇزگەن ئوتتۇز مىڭ چېرىك بىلەن ئون بەش مىڭ ئاتنى ئۇيغۇرلارنى بېقىشقا مەجبۇرلىدى. ئۇيغۇرلار ھەر يىلى ئوتتۇز ئالتە مىڭ دەن ئاشلىق بىلەن ئۇلارنى باقىدۇ، ئەمەلدار ۋە مانجۇ بالىلىرى ئۈچۈنلا بەش ــ ئالتە مىڭ تەڭگە مائاش بېرىدۇ. مانجۇلارنىڭ بالىسى تۇغۇلغان كۈندىن باشلاپ، چېرىك تىزىمىغا ئېلىنىپ مائاش بېرىلىدۇ. ئۇلارغا ھەر يىلى بىر مىڭ ئىككى يۈز دەندىن ئارتۇق ئاشلىق بېرىپ تۇرۇلىدۇ. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇيغۇرلار بېرىشى كېرەك. شۇڭا ئۇيغۇرلارنىڭ دەردىنى ئېيتقۇدەك يېرى، ئادىمى يوق، شۇ ھالدا نادىر قانداقمۇ پاراق تاپشۇرمايمەن دېيەلىسۇن؟ ئەگەر نادىر كەتمىسە گۈزەل ئاغىچىنى پاراق ئورنىغا زورلاپ ئەكىتىشى مۇمكىن. بۇنداق ئىشلار كۆپ بولغان.

ئەلا ئاخىرقى گەپنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتى. ئۇ كىچىكىدىن بىللە ئوينىاپ چوڭ بولغان ئۇ قىزدىن زادى ئايرىلغۇسى كەلمەيتتى. ئەگەر ئۇلار كەتمىسە گۈزەل ئاغىچىدىن بىراقلا ئايرىلىپ قالىدىغىنىنى بىلىپ تېخىمۇ مەيۈسلەندى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتىنى بايقىغان شەمسىدىن خەلپەم:

ــ قايغۇرما بالام، مەن سېنى توققۇزتاراغا ئاپىرىپ تۇرمەن، ــ دېدى.

ئەلانىڭ كۆڭلى ئۇستازىنىڭ بۇ گېپىدىن بىر ئاز تەسكىن تاپتى، ئەمما گۈزەل ئاغىچا بىلەن بىرگە كېتىش نىيىتىنى دېيىشكە جۈرئىتى يەتمىدى. ئۇ شەمسىدىن خەلپەمنى چىن كۆڭلىدىن ھۆرمەتلەيتتى، ئۇنىڭغا ۋاپادار

---

[1] تالچى ــ تەلكە.

ئوغلىدەك بويسۇناتتى. ئۇ شەمسدىن خەلپەمدىن بىلىم ئېلىپلا قالماي، ئۇ بەرگەن كىتابلاردىنمۇ بىلىم ئالاتتى، بىلىمى ئاشقانسېرى ئۇستازىغا ھۆرمىتى ئاشاتتى. ئەلا ئاستا چىقىپ كەتتى. ساۋاق باشلاندى، بۇ گۈزەل ئاغىچا ئالغان ئاخىرقى ساۋاق بولدى. گۈزەل ئاغىچا ئۇستازىنىڭ ساۋىقىنى پۈتۈن زېھنىنى قويۇپ ئاڭلىدى:

— بىلىم دېگەن مەشئەل، بىزنىڭ ھايات سەپىرىمىزدىكى ئوزۇق...

ئەلانىڭ كۆزى گۈزەل ئاغىچىدا، كۆڭلى ۋىدالىشىشتا...

3

شەمسدىن خەلپەم تارىخچى، دىنىي ئالىم ۋە خەلپەت بولۇپلا قالماي، يەنە ئۇستا مەرگەن ھەم چەۋەنداز ئىدى. ئۇ گۈزەل ئاغىچا توققۇزتاراغا كەتكەندىن كېيىن ئەلانىڭ تولىمۇ روھسىز يۈرگىنىنى كۆرۈپ، ئەلانىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن ھەر جۈمە كۈنى ئوۋغا بىللە ئېلىپ چىقتى، بىر نەچچە قېتىم توققۇزتاراغىمۇ ئاچىقتى. توققۇزتاراغا بارغاندا ئەلانىڭ شادلىقى قىنىغا پاتماي قالاتتى. گۈزەل ئاغىچا بىلەن كەچ كىرگىچە بىللە بولاتتى. ياغاچتىن قىلىچ ياساپ ئۇنىڭغا قىلىچۋازلىقنى ئۆگىتەتتى.

ئەلانىڭ ئەڭ ئۇنتۇمايدىغان، قەلبىدە مەڭگۈ ساقلىنىپ قالغان بىر نەچچە ۋەقە بار بولۇپ، ئۇنىڭ بىرى توققۇزتاراغا چىققان ۋاقىت ئىدى. شۇ يىلى گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئون بەش ياشقا كىرگەن، ئون بەش كۈنلۈك تولۇن ئايدەك تولغان چېغى ئىدى. ئەلا چاي ئىچىلىپ بولغۇچە تاقەتسىزلىك بىلەن ئىشىككە قاراپ ئولتۇردى. لېكىن گۈزەل ئاغىچا ئۆيگە كىرمىدى. ئەلا نادىردىن سوراشقا ئۇيالدى. ئۇ دۇئادىن كېيىنلا ئۆزىنى ھويلىغا ئاتتى، ھويلىدىن گۈزەلنى تاپالماي، نادىر بەرپا قىلغان يېڭى باغقا كىردى. گۈزەل ئاغىچا باغنىڭ شىپاڭىدا ئولتۇرۇپ ئالما قېقى سېلىۋاتاتتى. ئۇ ئەلانى كۆرۈپ قولىدىكى ئالمىدەك قىزىرىپ كەتتى. قاپقارا شەھلا كۆزلىرىنى قويۇق كىرپىكلىرى بىلەن ياپتى.

— گۈزەل، هالىڭ نېچۈك، مەن كەلسەم نېمىشقا ئۈيگە كىرمىدىڭ؟
— تارتىنىدىم — دەپ قىز قولىدىكى ئالمىنى ئويناپ ئولتۇردى.
— قارا سېنى، مېنىڭدىن تارتىنىدىغان بولۇپ قالدىڭمۇ؟
ئەلا ھەيران قالدى. ئۇ قىزغا ئوتلۇق كۆزلىرىنى تىكتى: قىز ھەقىقەتەن گۈزەللىشىپ كەتكەن. ئاپئاق، سۈزۈك يۈزىگە قىزىللىق يۈگۈرگەن، ئىنچىكە قاشلىرى، قويۇق كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى، ئۇزۇن ئىككى ئۆرۈمە چېچى تېقىمىغا چۈشەتتى. ئەلانىڭ كۆز ئالدىدا ئاي دېسە ئاغزى بار، كۈن دېسە كۆزى بار، قىزىلگۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغان بىر جانان تۇراتتى. ئەلانىڭ تۇنجى قېتىم يۈرىكى باشقىچە ئويناپ كەتتى. ئۇ بۇلتۇرقىدەك قىزنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ئويناشقا پېتىنالمىدى، ئاۋازى تىترەپ چىقتى:
— بۇ يىل تولمۇ چىرايلىق بولۇپ كېتىپسەن.
قىز ئانارەك رەڭلىنىپ تېخىمۇ قىزىرىپ كەتتى، تاشتەك چىڭ كۆكسى تېز - تېز كۆتۈرۈلۈپ چۈشەتتى. ئەلا ھاياجانلانغان ھالدا:
— نېمىشقا گەپ قىلمايسەن، يا مېنىڭ كەلگىنىمگە خۇش ئەمەسمۇ سەن؟! — دېدى.
— يا ... يا ... ياق. — قىز ئەندىكىپ جاۋاب بەردى. — ھەرگىز ئۇنداق دېمەڭ!
ئەلاغا بۇ خىل سىزلەپ گەپ قىلىشمۇ يېڭىلىق بولدى. ئادەتتە ئۇلار بىر - بىرىنى سەنلەپ چوڭ بولغانىدى، مانا ئەمدى سىزلەۋاتىدۇ، تۇۋا!!
— يۈرۈڭ ئەلا، باغنى كۆرۈپ بېقىڭ، — دېدى گۈزەل ئاغىچا.
ئەمما، بۇلتۇرقىدەك قولىنى بەرمىدى. ئۇلار يانمۇيان مېڭىشتى. يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئېرىق قىرىدا ھەر خىل گۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەنىدى. ئەلا بىر تال قىزىل گۈلنى ئۈزۈپ ئېلىپ پۇرىدى ۋە سورىدى:
— پاھ - پاھ، نېمىدېگەن خۇشپۇراق، بۇ گۈللەرنى سەن ئۆستۈردۈڭمۇ؟
ئۇنىڭ سوئالىغا ئالما شېخىدىكى بۇلبۇل جاۋاب بەردى، ئۇنىڭ مۇڭلۇق

سايرىشى ئەلانى ئاجايىپ مۇڭلاندۇرۇۋەتتى. گۈزەل ئۇنىڭغا لەپپىدە بىر قاراپ قويۇپ مىيىقىدا كۈلدى. بۇ ئۇنىڭ جاۋابى ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن ئەلانىڭ مېھرى تولۇپ - تاشتى. ئۇ ھاياجان بىلەن:

— ئاھ گۈزەل، سېنىڭ قوللىرىڭمۇ گۈزەل! — دېدى.

بۇ خىل ماختاشلاردىن قىز ئاجايىپ راھەتلەندى، قانداقتۇر شىرىن، تاتلىق ئېقىم پۈتۈن ۋۇجۇدىغا تارقالدى. ئەلا يەنە سورىدى:

— گۈزەل، ئات مىنىشنى خالامسەن؟

— بىلمىسەم.

— ئۆگىتىپ قويىمەن.

— ماقۇل ئەمسە.

ئەلا شەمسىدىن خەلىپەم مىنىپ كەلگەن ئاتقا گۈزەل ئاغىچىنى ئاۋايلاپ مىندۈردى، ئۆلار دەسلەپ ئاستا، يانمۇيان مېڭىشتى.

— نەگە بارساق بولار؟ — دەپ سورىدى ئەلا.

— چاتقاللىققا.

— ئەمسە باشلا.

چاتقاللىق ئەلاغا ياقتى، قويۇق چاتقاللىق ئارىسىغا كەلگەندە، تۈيۈقسىز بىر جەرەن لەپ قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى.

— ھاي، ھاي، ئوۋ ئوۋلايدىغان يەركەنغۇ بۇ! — دېدى ئەلا ھەۋەس بىلەن.

— بۇ يەردە ئەرلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئوۋ ئوۋلايدۇ، جەرەن ناھايىتى كۆپ، بالىلار چېغىدا توشقان ئوۋلاۋالىدۇ، — دېدى گۈزەل ئاغىچا ئېچىلىپ.

— سەنمۇ ئوۋلامسەن؟

— ئوۋ ئوۋلاشنى بىلمەيمەن. قىزلار بىلەن بۇ يەرگە كېلىپ بۆلجۈرگەن تېرىمىز، شۇنداق تاتلىق. تېرەمدۇق — ھە!

— ياق، بۆلجۈرگەننى كېيىن تېرىمىز، سەن ئات مىنىشنى ئۆگىنىۋال، ئاندىن ئوقيا، بەردەنگە ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويىمەن، شۇنىڭ بىلەن ئوۋچى

قىز بولسەن! مەن بۇدا كەلگىنىمدە خەلپە دادامنىڭ ئوۋ مىلتىقىنىمۇ ئالغاچ كېلىپ ساڭا ئۆگىتىپ قويايي. بولامدۇ؟

ھەر قانداق ياشتا ھەر خىل ھەۋەس، تەلپۈنۈش، قىزىقىش بولغىنىدەك گۈزەل ئاغىچىدىمۇ ئوتتەك قىزغىنلىق، ھەۋەس بار ئىدى، شۇڭا ئۇ خۇشاللىق بىلەن قوشۇلدى.

— ئۆگىتىپلا قويسىڭىز سىزدىن ناغدەك مىننەتدار بولاتتىم. مېنىڭمۇ يىگىتلەردەك ئاتتا چېپىپ، ئوۋ ئوۋلاپ يۈرگۈم بار ئىدى، — دېدى گۈزەل ئاغىچا.

ئۇلار چانقاللىقنى كەچ كىرگۈچە ئايلاندى. ھەر قەدەمدە بىر كېيىك ياكى توشقان ئۇچراپ تۇردى. ئەلا بەردەنگىسىنى، ئەڭ بولمىغاندا ئوقياسىنى ئېلىپ كەلمىگىنىگە مىڭ بىر پۇشايمان قىلدى. ئۇ ئاتنى بىردە قاتىرتىپ، بىردە يۇرغىلىتىپ، ئاخىردا چاپتۇرۇپ، گۈزەل ئاغىچىنى ئات مىنىشكە، ئاتتا ئولتۇرۇشقا ئادەتلەندۈردى.

4

گۈزەل ئاغىچىنىڭ بويى ئۆستى، تېرىسى سۈزۈلدى، چاچلىرى پارقىرىدى، قاپقارا كېيىك كۆزلىرىدىن نۇر چاقنايدىغان بولدى. ئۇ ئەلا «گۈزەل بولۇپ كېتىپسەن» دېگەن كۈننىڭ ئەتىسىلا بۇلاق بېشىغا باردى، قىردا ئولتۇرۇپ سۈزۈك سۇغا قارىدى، سۇدىن ئۆز جامالىنى كۆرۈپ گۈزەل قىز بولۇپ قالغىنىغا تاڭ قالدى ۋە ئۈيالدى. ئۇ باش تارىغان، ئوسما قويغان كۈنلىرى بۇ يەرگە كېلەتتى، بۇلاققا قاراپ ئولتۇرۇپ ئوسما قوياتتى.

گۈزەل ئاغىچا خۇشال ھالدا كېيىكتەك سەكرەپ چانقاللىققا كىردى. چانقاللىقنىڭ مەنزىرىسى قىزنى ئالاھىدە مەپتۇن قىلىۋالدى، گۈللەر كۆزنى قاماشتۇرغۇدەك چىرايلىق ئېچىلىپ كەتكەنىدى. قويۇق دەرەخلەر قۇياش نۇرىدا خۇشپۇراق چاچاتتى، بىر - بىرىگە چىرمىشىپ كەتكەن بۇ شاخلارغا قونۇۋالغان قۇشلار بەس - بەستە سايرىشاتتى. ئۇ قۇشلارنى تاماشا قىلىپ

يۇرۇپ بىر دەرەخ تۈۋىدە تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزى دەرەخنىڭ ئاچىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇۋىغا چۈشتى. ئۇۋىدا ئىككى قارلىغاچ بالىسى ياتاتتى، ئانا قارلىغاچ ئۇچۇپ كەلدى ـ دە، قانىتىنى يەلپۈگۈچتەك يېپىپ بالىلىرىنى قانىتى ئاستىغا ئالدى. ئاتا قارلىغاچمۇ ئۇچۇپ كەلدى. بالىلىرى ئاننىڭ قانىتى ئاستىدىن چىقىپ تۇمشۇقلىرىنى سوزدى. ئاتا قارلىغاچ ئاغزىدىكى يەمنى بالىلارنىڭ ئاغزىغا سالدى ـ دە، يەنە ئۇچۇپ كەتتى. قىز ئاتا قارلىغاچنى ئەلاغا ئوخشاتتى ۋە شۇئان قىزىرىپ كېتىپ ئەتراپىغا قارىدى، ھېچكىم يوقلۇقىنى بىلىپ خاتىرجەم بولدى. بۇ كىچىككىنە قارلىغاچلار ئائىلىسى ياش قىزنىڭ قەلبىنى جىلۋىلەندۇرۇپ، كەلگۈسى تۇرمۇشىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنىدى. ئۇ بۇنىڭدىن شادلىنىپ كەتتى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇنىڭ كۆزىدە بىر خىل نۇر پارلايدىغان بولدى، بۇ نۇر سۆيۈنۈش نۇرى ئىدى. بەلكىم ئۇ ئەلا بىلەن بىللە بولغاندا، ئۆزىنىڭ تولىمۇ شادلىنىپ كېتىدىغىنىنى، ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ كېتىدىغىنىنى سەزمەي كەلگەن بولسا كېرەك. مانا ئەمدى چۈشىنىشكە باشلىدى. تەقدىر ئۇلارنى ئىختىيارسىز بىرلەشتۈرمەكتە ئىدى.

گۈزەل ئاغىچا ئەلانىڭ ئەقىل ـ پاراسەت يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ئەمدى ئۇنىڭ سالاپەتلىك، پالۋان قامەتلىك يىگىت بولۇپ قالغىنىنى قىزلىق ھېسسىياتى بىلەن سەزدى. بۇ سەزگۈ ئۇنى ئەلادىن ئىزا تارتىدىغان، ئەما ئۇنى ئويلايدىغان قىلىپ قويدى. ئەلامۇ قىزنىڭ جىلۋىلىك قاراشلىرىنى كۆرگەندە تۇرالماي قالاتتى، ئۆزىنى مەپتۇن قىلغان، نۇر يېغىپ تۇرغان بۇ گۈزەل چىرايدىن كۆزىنى ئالالمايتتى. بۇ ئىككىسى ئۆزلىرىنى چەكسىز بەختلىك ھېس قىلىشاتتى.

شەرقتىكى غايەت زور نۇر چەمبىرىكى ئاسمانغا تىك كۆتۈرۈلدى. گۈزەل تەبىئەت، يازنىڭ ساپ ھاۋاسى، جۇشقۇن ياشلىق، بۇلبۇللارنىڭ شاد ناۋاسى گۈزەل ئاغىچىنى پورەكلەپ ئېچىلغان قىزىل گۈلدەك ئېچىلىدۇرۇپ پاك مۇھەببەت قوينىغا باشلىماقتا ئىدى...

ئەلا كېيىنكى يىلى گۈزەل ئاغىچىلارنىڭ ئۆيىگە كەلگەندە ئۇ

مىلتىقلىرىنىمۇ بىللە ئېلىپ كەلدى. ئۇ قىزغا قاراپلا قالدى. گۈزەل ئاغىچا تازىمۇ تولۇپتۇ، بوي تارتىپ قامەتلىك قىزغا ئايلىنىپتۇ. قىزنىڭمۇ ئەلاغا تاشلانغان كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى. ئۇلار ئاتلىنىپ چاتقاللىققا مەشىق قىلغىلى ماڭدى. ئەلا ئۇنىڭغا بەردەنگىنى بەردى. قارىغا ئېلىشىنى كۆرسەتتى. گۈزەل ئاغىچا بەردەنگىنى تۇنجى قېتىم قولىغا تۇتقىنى ئۈچۈن قاملاشتۇرالمىدى. قوندىقىنى مۇرىسىگە تىرىمەي مەيدىسىگە تىرىۋالدى. بەردەنگىنىڭ ئۇچىنى يەرگە قارىتىۋالدى. ئەلا ئۇنىڭ كەينىگە ئۆتتى، بەردەنگىنى قىزنىڭ ئوڭ مۇرىسىگە قويدى. بۇ چاغدا يىگىتنىڭ كۆكرىكى قىزنىڭ تاغىقىغا تېگىپ كەتتى. قىز خۇددى بىر ئوت تاغىقىنى كۆيدۈرگەندەك بىر قىسما بولۇپ كەتتى. ئەلا قىزنىڭ يۈمشاق، نازۇك قولىنى تۇتۇپ بارمىقىنى تەپكىگە قويغۇزغىنىدا، قىز تېخىمۇ بىر تۇرلۇك بولۇپ قىزىرىپ كەتتى. ئۇ ھاياجانلىنىپ كېتىپ بېشىنى كەينىگە تاشلىغانىدى، مەڭزى ئەلانىڭ مەڭزىگە تېگىپ كېتىپ ھەر ئىككىسى بىر دەقىقە قېتىپ قالغاندەك مىدىر - سىدىر قىلماي تۇرۇشۇپ قالدى...

5

ئەلا پالۋان گۈزەل ئاغىچىغا ئوقيا. بەردەنگە ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويۇپ بىر يىل يوقاپ كەتتى. بۇ بىر يىل گۈزەل ئاغىچا ئۇچۇن تولىمۇ ئېغىر كەلدى. يېقىملىق ئاۋازى بارغانسېرى ئازايدى. چىرايىدا قايغۇ - ھەسرەت ئالامەتلىرى سايە تاشلاشقا باشلىدى. ئاخىر كۈزدىكى قىزىلگۈلدەك سولىشىشقا باشلىدى. ئۇنىڭغا ھېچنېمە خۇشياقمايتتى. ئولتۇرسا - قوپسا ئەلا كۆز ئالدىدىن كەتمەس بولۇپ قالدى. كېچىلىرى ياستۇقىنى قۇچاقلاپ يىغلاپ چىقىدىغان بولدى.

مانا شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەلا ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ بوز ئېتى تەرلەپ سۇ بولۇپ كەتكەنىدى، گۈزەل ئاغىچا كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى. ئۇنىڭ ئالدىدا بوز ئات ئۈستىدە ئاق مالخايلىق، بېلىگە ئالتۇن تۆگمىلىك تاسما پوتا باغلىغان، پوتىسىغا

كۆموش ساپلىق قىلىچ ئاسقان بىر بەرنا يىگىت تۇراتتى. ئۇنىڭ خەت تارتقان بۇرۇتى خوپ ياراشقان، قاپقارا چوڭ كۆزلىرى ئوت بولۇپ يانغانىدى. گۈزەل ئاغىچا ئاپىسى ئېيتىپ بەرگەن چۆچەكلەردىكى باتۇر يىگىتنى كۆرۈۋاتمايدىغاندەمەن، دېگەندەك كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىدى. ئەلا قىزدىن ھال سوراشقا باشلىدى:

— گۈزىلىم، ئاغىچام، ئامانمۇ سەن، رۇخسارىڭ زەپىرەڭدەك سارغىيىپتۇغۇ، ئاغرىپ - تارتىپ قالمىغانسەن؟

— ھېلىمۇ ئۆلۈپ قالمىدىم. بەزىلەر راھەتتە ياشاپ سەمرىپ كېتىپتۇ، مەن تېخى ئۇنى ئەمدى كەلمەسمىكىن دەپ ئويلاپتىكەنمەن!

گۈزەل ئاغىچا دومىيىپ، ئالۇچارەڭ لەۋلىرىنى ئۇشلاپ، كۆڭلىدىكى ئاغرىنىشىنى ئاشكارىلىدى. ئەلا ئۇنىڭ ئاھاڭىنى دوراپ:

— ئۇ كىشىنىڭ قانىتى بولغان بولسا ئۇچۇپلا كېلەتتى، ئۇنىڭ يۇرىكى مەشەدە تۇرسا نېمىشقا كەلمەيدۇن؟ ئامالى بولمىدى. ئۇستازى ئۇ كىشىنى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنىغا كىرگۈزدى. لەشكەر دېگەننى قاتتىق باشقۇرىدىغان گەپكەن، بىر سائەتمۇ نېرى كەتكىلى بولمايدىكەن. ئابدۇرۇسۇل بەگ شۇنداق بىلىم ئىگىسى ئىكەنكى، ئەيىۋەننىاس، ئۇ كىشىدىن نۇرغۇن لەشكەرلەر بىلىم ئالىدۇ... گۈزەل، ماڭا ئۇ يەردىن قول ئۇزۇپ كېلىشىنىڭ ئىلاجى زادى بولمىدى. سېنى بىر دەقىقىمۇ ئۇنتۇغىنىم يوق!

ئەلانىڭ ھېكمەت دۇردانىسى تۆكۈلۈپ تۇرغان جەزىبىلىك ئاۋازىدىن گۈزەل ئاغىچىنىڭ خاپىلىقى پۈرىدە ئۇچۇپ كەتتى. ئۇ ئەلانىڭ بەردەم قامىتىگە قارىدى. پاھ، ئۇنىڭ سۆزلىرى نېمىدېگەن كۆچلۈك، نېمىدېگەن چىرايلىق، نېمىدېگەن سەممي - ھە؟! قىزنىڭ ۋۇجۇدىدىكى گۈمان - ئەندىشە بۇلۇتلىرى پۈتۈنلەي تارقىلىپ كەتتى. ئەمدى ئۇ گۈلدەك ئېچىلىپ، ئەلانىڭ ئاشقلارچە تىكىلىشىگە چىدىيالماي يەرگە قارىۋالدى ۋە ئاستا باغنىڭ ئىچكىرىسىگە قاراپ ماڭدى. ئۇلار قويۇق ئالمىلىق ئارىسىغا كىردى. ئەلا قىزنىڭ ئوتتەك قوللىرىنى تۇتتى ۋە تىترەك ئاۋازدا:

— گۈزىلىم، سېنىڭسىز بىر كۈنمۇ ياشىيالمايمەن، بىز توي قىلايلى،

مەن سېنى غۇلجا شەھىرىگە ئەكېتىمەن، بولمىسا كۈنلىرىم مىسكىن ئۆتىدىكەن، سېنىڭدىن ئەنسىرەپلا يۈرىدىكەنمەن. سېنى تولا ئويلاپ سارالڭ بولاي دەپ قالدىم، ـــ دېدى.

هاياجاندىن قىزنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدى تىترەپ كەتتى، سۆيۈنۈش ئوتى يۈرىكىنى كۆيدۈردى، سۆزۈك لەۋلىرى ئېچىلىپ سەدەپ چىشلىرى كۆرۈندى، كۆزلىرى كۈلدى. ھۆسنىدە ئاجايىپ بىر خۇشخۇي گۈزەللىك پەيدا بولدى. قولىنى ئۇنىڭ قوللىرى ئارىسىدىن تارتىۋېلىشقا قۇربىتى يەتمەي لېۋىنى چىشلىدى.

ـــ گۈزىلىم، ئاغىچام، سېنىڭ جاۋابىڭنى ئالغىلى كەلدىم، تېز جاۋاب بەرگىن. هازىر غۇلجىدا ئىشلار بەكمۇ جىددىيلىشىپ كېتىۋاتىدۇ، ـــ دەپ ئەلا قىزنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى. ـــ بىز ئىختىلال ئوتىنى ياقماقچى، بۇ ئۇلۇغ ئىشتىن بۇرۇن تويىمىزنى قىلىۋالايلى.

ئەلانىڭ سۆزلىرى قىزنىڭ قەلبىنى ئويغىتىۋەتتى. ئۇ ئەلانىڭ سۆزىدىن هاياجان، قىزغىنلىق، سەمىمىيلىك، زور ئۈمىد ۋە پاك بىر كۆڭۈلنى كۆرگەندەك بولدى.

ـــ ئاھ گۈزەل، ـــ دېدى ئەلا تېخىمۇ هاياجانلىنىپ، ـــ سەن مېنىڭ هەقىقىي گۈزىلىم، پەرىشتەم، مەن ساڭا كېچە ـ كۈندۈز تەلپۈندۈم. شۇ تاپتا نېمە بولۇپ كېتىۋاتقىنىمنى بىلسەڭ ئىدى... شۇ تاپتا مەن گۈزەللەرنىڭ گۈزىلىنى، جەننەتتىكى هۇر پەرىنى كۆرگەندەك بولۇۋاتىمەن. گەپ قىل، گەپ قىلساڭچۇ!

گۈزەل ئاغىچا ساددا، پاك قىز بولغاچقا ئەلانىڭ يېقىملىق گەپلىرىدىن ئېرىشكە باشلىدى. ئۇ ئەلا ئارانلا ئاڭلىغۇدەك قىلىپ:

ـــ ئاپام بىلىدۇ، ـــ دەپلا كەينىگە بۇرۇلدى.

بۇ گۆھەردەك جاۋابتىن ئەلانىڭ بېشى ئاسمانغا يەتتى. ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى. قايتماقچى بولغان قىزنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ ئۆزىگە قارىتتى. قىزنىڭ ئېگىلگەن بېشىنى ئىككى ئالقىنى ئارىسىغا ئېلىپ، چاڭقىغان لېۋىنى قىزنىڭ ئالۇچارەڭ لېۋىگە باستى، ئوتتەك يۇمشاق لەۋ ئۇنىڭ لېۋىنى كۆيدۈرۈپ، ئۇنىڭدىن تارىغان هارارەت پۈتۈن قان تومۇرلىرىغا

تارالدى. قىز تىپىرلاپ قوللىرى بىلەن ئەلانىڭ كۆچلۈك مەيدىسىنى ئىتتىرىپ باقتى. ئەمما پالۋان قامەت يىگىتكە كۆچى يەتمىدى. ئەلا ئۆزىنى ئۇنتۇغان. ھەممىنى ئۇنتۇغان ھالدا قىزنىڭ تال چۈشتەك بېلىدىن قورۇپ باغرىغا مەھكەم باستى. قىزنىڭ قارشىلىق كۆچى ئاجىزلاشتى. بۇ سۆيگۈ ئۇلارنىڭ پۈتكۈل جىسمىنى چىرمىدى. ئۇلارنىڭ قەلبى بىر - بىرىنىڭكىگە سىڭىپ كەتتى. بىر چاغدا ھوشىغا كەلگەن گۈزەل ئاغىچا ئەلانىڭ قۇچىقىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ، قەپەستىن بوشىغان قۇشتەك پۇرراپ ئۇچۇپ كەتتى. ئەلا ئۆز ئورنىدا تۇنجى سۆيگۈنىڭ شېرىن لەززىتىدىن مەست بولۇپ بىر ھازاغىچە تۇرۇپ قالدى. گۈزەل ئاغىچا شۇ كۈندىن باشلاپ ئەلاغا كۆرۈنمىدى، قېچىپ يۈردى.

ئەلا ئەتىسى توققۇزتارا مەھەللىسىنىڭ يۈزبېگى ھوشۇر باقىنىڭ ھۇزۇرىدا بولدى. ئۇ بولغۇسى ئىختىلال ھەققىدە ئۇنىڭغا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ تاپشۇرمىلىرىنى يەتكۈزدى. ئاخىردا:

— ئابدۇرۇسۇل ئاغا سىزنى لەشكەر توپلاپ مەشىق ئېلىپ بارسۇن، خەۋەر قىلغان ھامان لەشكەرلىرىنى باشلاپ غۇلجىغا بارسۇن، دەپ تاپىلىدى، — دېدى.

— شاغى بەگ ئاغىغا ئېيتىپ قويۇڭ، بىز مىڭ كىشىلىك قوشۇن تۈزىمىز، — دەپ جاۋاب بەردى ھوشۇر باقى.

سۆز تۈگىگەنىدى، ئەلا چىقىپ كەتمۇ بولاتتى. ئەمما بىردە قىزىرىپ، بىردە بوزىرىپ ئولتۇرۇۋەردى. ھوشۇر باقى ئۇنىڭ كۆڭلىدە بىر گەپ بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ سورىدى:

— خوش ئەلا، يەنە تاپشۇرمىلار بارمۇ. بولسا باش ئۈستىگە!

ئەلا قىزىرىپ، بوزىرىپ يەرگە قاراپ ئولتۇرغان ھالدا:

— ھوشۇر باقى ئاكا، كەمىنىڭىزنىڭ بىر ئىشى ... ئىشى، — دەپ دۇدۇقلاپ توختاپ قالدى.

— تارتىنماي ئېيتىۋېرىڭ، تاغدەك ئىشىڭىز بولسىمۇ ئاكىڭىز قاچمايدۇ.

— نادىركامغا ئەلچى بولۇپ كىرىشىڭىزمىكىن! — ئەلا ئاڭلىنار -

ئاڭلانماس ئاۋازدا ئىلتىجا قىلدى.
— ھە، مۇنداق دەڭ، — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى ھوشۇر باقى. — گۈزەل ئاغىچا ئۇچۇندۇر ھەقىچان. بۇنداق ساۋابلىق ئىشقا ماڭماي نېمىگە ماڭمىز، تاھىر - زۆھرەلەر ئۇچۇن بېشىم بىلەن ماڭمەن!
— رەھمەت، ئانداڑچىلىق قىلىپ قويارسىز.
— ئەمسە قايتقۇچە مېنىڭ ئۆيۈمدە تۇرۇڭ. تاينىلىق مەن ئۇ ئۆينىڭ ئىشكىنى ئاچقاندىن كېيىن ئۇ ئۆيدە تۇرالمايسىز، — دېدى ھوشۇر باقى.
— ماقۇل.
ئەلا ئۆيدىن چىقتى، يېزىنى ئايلاندى، تونۇش يىگىتلەر بىلەن پاراڭلاشتى. لېكىن، ئۇنىڭ پۈتۈن دىققىتى گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئۆيىدە ئىدى. ئۇ «بەلكىم گۈزەلمۇ ياغقا چىقىپ كەتكەندۇ» دېگەن خىيالدا نادىرنىڭ بېغىنىڭ ئارقا تېمىغا كەلدى، تامنىڭ شورىسىدىن ياغقا كىردى. ياغنى ئايلاندى، گۈزەل ئاغىچا ياغدىمۇ، شىپاڭدىمۇ يوق ئىدى. ئۇ گۈگۈم چۈشكىچە ساقلىدى، گۈزەل چىقمىدى، ئامالسىز ياغدىن چىقىپ كەتتى. ھوشۇر باقى ئۇنى تاماققا ساقلاپ ئولتۇراتتى، ئۇلار ئۇندىمەي چۆچۈر ئىچىشتى. دۇئا قىلىشتى، نامار شامنى ئۆيدىلا ئوقۇشتى. نامازدىن كېيىن ھوشۇر باقى گەپ ئاچتى:
— يىگىت، نېمە سۆيۈنچە بېرىسىز؟
بۇ سوئالدىن ماقۇل جاۋاب بولغىنىنى بىلگەن ئەلا دادىسىنىڭ تەۋرۈكىنى بېلىدىن يېشىپ ئىككى قوللاپ تۇتتى:
— ئاغزىڭىزدىن چىققان ناۋاتتەك سۆزنىڭ لايىقى بولمىسۇن، ئالدىمىزدىكى جەڭلەردە ئەسقېتىپ قالار!
— ئوھوي، مەردلىكتە ئىبراھىم ئاكىنى كىيىپلا چىقىپسىز، — دېدى ھوشۇر باقى قىلىچىنىڭ بىسىغا بارمىقىنى تەگكۈزۈپ قويۇپ، — پاھ، پاھ، راسا جەڭ گاڭدىن سوقۇلغانىكەن. رەھمەت ئىنىم، دادىڭىزنىڭ بۇ ياللامىسى قىساس ئېلىش ياللامىسى. بۇنى بېلىڭىزدىن مەڭگۈ ئالماڭ، مەن سۆيۈنچە ئالغاندەك بولدۇم.
ھوشۇر باقى قىلىچنى غىلىپىغا سېلىپ قايتۇرۇپ بەردى:

— گۈلشەنخندەم بىلەن نادىر رازىلىق بەردى. بىراق، تويىنى قوناق يىغىمىدىن كېيىن قىلايلى، دەيدۇ. سىزدىن بىر تەلىپىم، بىزگە بىر نەچچە ۋاقىت لەشكىرىي ئىلىمدىن ساۋاق بەرسىڭىز، لەشكەرلىرىمىزنى مەشىق قىلدۇرسىڭىز. سىزنىڭ ماڭا بېرىدىغان سوۋۇنچىڭىز شۇ بولسۇن.

ئەلا ماقۇل بولدى، ھەتتا قىزلاردىن قوغدىنىش قوشۇنى قۇرۇش كېرەك، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەسقېتىپ قالمدۇ، دېدى.

ئەلانىڭ قىزلاردىن قوغدىنىش قوشۇنى قۇرۇش ھەققىدىكى تەكلىپى گۈزەل ئاغىچىنىڭ خۇشاللىقى ئۈستىگە خۇشاللىق ئاتا قىلدى. ئۇ دەرھال دوستلىرىنى يىغدى، ئۆزى دېمەتلىك قىزلاردىن ھە دېگەندىلا يىگىرمە يەتتە قىز قوغدىنىش قوشۇنىغا كىرىشكە رازىلىق بەردى. ئەلا ئۇلارغا لەشكىرىي بىلىم بېرىشكە باشلىدى.

ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ مۇرادىغا يەتمىكى قىيىن. قوناق يىغىمى ۋاقتىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلۈپ، ئەلا پالۋان قوشۇندىن ئايرىلالمىدى، توققۇزتارادا ئەرلەر غۇلجىغا كېتىپ، ئانا ـ بالىلار، بوۋاي ۋە قىزلار قالغانىدى. مانا شۇ چاغدا دەھشەتلىك قىرغىنچىلىق بولدى.

بۇ ۋەقە مىلادىيە 1864 ـ يىلى يازدا توققۇزتارا، ياماتۇ ئەتراپىدا يۈز بەردى.

توققۇزتارا ئېقىنى توققۇز تەرەپكە يېيىلىپ ئاقىدىغان بولغاچقا توققۇز تارا دەپ ئاتالغان قەدىمىي يېزا ئىدى. سۇيى مول، بايلىقى كۆپ، يېرى مۇنبەت، مەنزىرىلىك بۇ گۈزەل زېمىن — توققۇزتارا يېزىسى قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىسى بولۇپ، ئىلى دەريياسىنىڭ شەرق تەرىپىگە جايلاشقان. توققۇز تارماق تاغ سۇيى بۇ دەريياغا قوشۇلۇپ، ئۇلغىيىپ چوڭ دەريياغا ئايلىنىدۇ، شۇڭا بۇ دەريا بۇ زېمىنغا كىرگەن قىسمىدىن باشلاپ ئىلى دەريياسى دەپ ئاتىلىدۇ. يېزا بىلەن دەريا ئارىلىقى بۇك ـ باراقسان ئورمانلىق. ئاستى چىمەنزارلىق، گۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلىپ كېتىدۇ. بۇ يەرلەرنىڭ قېلىن

چۆپلىرى مالنىڭ ئەڭ شېرىن ئوزۇقى. بۇ ئورماندا مالغا ياقىدىغان ئىككى يۈز خىلدىن ئارتۇق چۆپ بار. تۆت پەسىلنىڭ ھەممىسىدە ئۆي ھايۋانلىرى، ياۋايى ھايۋانلار جەننەتتە ياشىغاندەك ياشايدۇ. ئۇلار چۆپنىڭ بېشىنى يەيدۇ، چەيلەيدۇ، ئەمما تەبىئەت سېخىيلىق بىلەن بۇ گۈزەل جاينىڭ مەنزىرىسىنى يەنە تېزلا ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ. بۇ يەردە بۇغا ـ مارال توپ ـ توپى بىلەن يۈرىدۇ، بۇ يەر ئۇلارنىڭ ھەم قىرغاۋۇل، ياۋا ئۆردەك. غاز ۋە باشقا قۇشلارنىڭ تۆت پەسىللىك ماكانى. كەكلىك، بۆدۈنە، كاككۇك، بۇلبۇللار بەس ـ بەستە سايرىشىپ تۇرىدۇ. كەكلىكلەر بۇغۇلدىشىپ بىر ـ بىرى بىلەن قوغلىشىپ ئويناىدۇ... توققۇزتارالمقلارنىڭ قولى بوشىسىلا بۇ يەرگە كېلىپ ئۇۋ ئۇۋلايدۇ. ئۇۋچىلارنىڭ ئاياغ ئىزىدىن يىلان باغرى يوللار ھاسىل بولغان. مانا شۇ يولدا بىر كېلىشكەن يىگىت كەلمەكتە. ئۇنىڭ بېشىدىكى ئاق مالىخىيى، ئۇچىسىدىكى پەرىجىسى، ئۇزۇن قونچىلىق ئۆتۈكى كېلىشكەن بەستىگە خوپ كەلگەن. بېلىنى كەڭ مىسدانلار بىلەن بېزەلگەن كەمەر بىلەن قوروپ باغلىغان، كەمەرگە قىلىچ، دولىسىغا ساداق ئېسىۋالغان. ئوڭ قولىدا يا. سول قولىدا چۈلۈۋۇر. ئۇ بىرىنىڭ ئىنچىكە، زىل، تونۇش ئاۋازىنى ئاڭلىدى:

ـــ گۈزەل ئاغىچا، ئالدىڭغا بىر توپ كېيىك كەتتى!

ـــ كۆردۈم، ۋارقىرىما! ـــ جاۋاب قايتۇردى ئۇ يىگىت ئاستىدىكى جەرەن قاشقىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ.

ئات جىم تۇردى. يىگىت سول قولىنى ئالدىغا سوزۇپ، كىرىچنى تۇتقان ئوڭ قولىنى قۇلىقىنىڭ تۈۋىگىچە تارتىپ، يانى قويايى دېيىشىگە:

ـــ گۈزەل، قاراقچىلار! ـــ دېگەن ۋەھىمىلىك ئاۋاز كەينىدىن ئاڭلاندى.

بۇ ئاۋاز چىقمىغان بولسا، ھەممىنى ئۇنتۇپ، پۈتۈن دىققىتىنى ئالدىغا قاراپ كېلىۋاتقان كېيىكنى نىشانلاشقا قارىتقان گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئوقى كېيىكنىڭ جېنىغا زامىن بولغان بولاتتى. «ئۇۋ ئۇرۇشىنىڭ شولىسى» دېگەن راست گەپ ئىكەن ـ دە، دەپ ئويلىدى ئەرەنچە كىيىنىۋالغان قىز. گۈزەل ئاغىچا ئەلا پالۋاندىن ئات مىنىش، ئوقيا ئېتىش، قىلىچۋازلىق ھۈنىرىنى ئۆگىنىۋالغاندىن كېيىن دائىم ئۇۋغا چىقىدىغان بولۇپ

قالغانىدى. ئوۋچىلىق ئۇنى ناھايىتى سەگەك، ھوشيار قىلىۋەتتى. شۇ تۇرقىدا ئۇ تاۋلىنىپ چەبدەس يىگىتكە ئوخشاپ قالغانىدى، شۇڭا ئۇنىڭغا قاراقچىلارنىڭ كەلگىنىنى مەلۇم قىلغاندا قىلچە قورقمىدى، ھودۇقمىدى، كېيىككە ئانقۇچە قاراقچىغا ئاتاي دەپ، ئوقيانى ساداقتا سالدى، ئىككى قولىنى كاناي قىلىپ ۋارقىرىدى:

ــ قىزلار، بۇ يەرگە توپلىنىڭلار، تېز بولۇڭلار!

ئورمانلىقنىڭ ئىچ ـ ئىچىدىن ئاتلارنىڭ ئۇياق ئاۋازلىرى ئاڭلاندى، ساپلا ئەرەنچە كىيىنگەن قىزلار ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ بىردەمدىلا توپلاندى. گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئاستىدىكى ئات ئويناقلايتتى، ئېغىزدۇرۇقىنى چاينap يۇلقىناتتى، ئىگىسىنى چۆرىۋەتكۈسى كەلگەندەك چاپچيىتتى. ئەرەنچە كىيىنگەن بۇ زىلۋا قامەتلىك قىزلار چەۋەنداز يىگىتلەردەك ئاتتا تىك ئولتۇراتتى.

ــ لەشكەرلىرىم، قاراقچىلار بېسىپ كېلىۋېتىپتۇ، بىز ئۇلارنى توسۇشىمىز كېرەك. پاتىمە، سەن يېزىدىكى بوۋايلارغا خەۋەر يەتكۈز، ئانا ـ بالىلارنى ياماتۇ تەرەپكە باشلاپ بارغاي، نۆدەر بوۋام غۇلجىغا خەۋەر قىلغاي!

پاتىمە ئېتىنى مەھەللە تەرەپكە چاپتۇرۇپ كەتتى. گۈزەل ئاغىچا جىم تۇرمايۋاتقان جەرەن قاشقىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى، ئات ئۇچۇپ دېگۈدەك شەرقە چاپتى، قىز چەۋاندازلار ئۇنىڭ كەينىدىن قالماي چېپىشتى. توققۇزتارا مەھەللىسى بىلەن بويۇنگۈزەر كەنتىنىڭ ئارىلىقى ئون نەچچە چاقىرىم كېلەتتى، گۈزەل ئاغىچا: «تېز بارمىساق قاراقچىلار توققۇزتارا مەھەللىسىنى بېسىۋېلىپ، بىر نەچچە يۈز ئانا ـ بالىنى بۇلايدۇ» دېگەن ۋەھىمىلىك ئويىنىڭ تۇرتكىسىدە مەھەللىدىكى قىز لەشكەرلەر بىلەن بوۋاي لەشكەرلەرنىڭ كېلىشىنى كۈتمەيلا بويۇنگۈزەر تەرەپكە ئات سالغانىدى. بويۇنگۈزەرگە كېلىپلا قاراۋۇلدىكى بوۋايلارنىڭ قىلىچۋازلىق جېڭى بىلەن تىركىشىۋاتقىنىنى كۆردى.

ــ ئالغا! ــ گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭ ئۇچۇپ دېگۈدەك كەلگەن قىزلار قوشۇنى قىلىچلىرىنى يالتىڭلاتقان قاراقچىلار ئۈستىگە شىددەك باستۇرۇپ باردى. ھەممىنىڭ ئالدىدا قىلىچ ئوينىتىپ بارغان

گۈزەل ئاغىچا سادىق بوۋايغا قىلىچ ئۇرماقچى بولۇپ تۇرغان قاراقچىنىڭ گەجگىسىگە قىلىچ ئۇردى، قاراقچى ئاتتىن ئۇچۇپ چۈشتى. يەككىمۇ يەككە قىلىچلاشماق قىزىپ كەتتى. قاراقچىلار كۆپ ئەمەس ئىدى، ئۇلار ئەرەنچە كىيىنگەن قىزلارنى توپلاڭچىلارنىڭ لەشكەرلىرى غۇلجىدىن كەپتۇ، دەپ چۈشىنىپ قېچىشقا باشلىدى. قاراقچىلارنىڭ قالدۇقى دۆڭلۈككە چىقىپلا چىپچىدە توختىدى، بىر يەرگە توپلاشتى. ئۇلارنى قوغلاپ كەلگەن گۈزەل ئاغىچا قوشۇنىمۇ سول تەرەپتىكى دۆڭگە چىقىپ قېتىپلا قالدى. چەكسىز دۆڭلۈكتە قويۇق توپا ـ چاڭ كۆتۈرۈلگەنىدى، گۈزەل ئاغىچا توپا ـ چاڭ ئارىسىدىن تۇغ ـ ئەلەملەرنى پەرق ئېتەلمىدى. سانسىز ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازى پۈتكۈل دۆڭلۈكنى لەرزىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى. گۈزەل ئاغىچا ھاڭۇېقىپ قاراپ قالغان قىزلارغا:

ـــ بۇ ھەرگىز يىلدا ئىككى ـ ئۈچ قېتىم بۇلاڭ ـ تالان قىلىدىغان قاراقچىلار ئەمەس، بۇ جىياڭجۈننىڭ موڭغۇللاردىن تەشكىللىگەن چېگرا قوشۇنى. بايىقى بىز قوغلىۋەتكەنلەر ئالدىن يۈرەر چارلىغۇچىلىرى. بىز ئىككى ياندىكى جىراغا مۆكۈنەيلى، ئۇلار كەلگەن ھامان بەردەنگىسى بارلار بەردەنگە بىلەن، ئوقياسى بارلار ئوقيالىرى بىلەن ئوق ئاتسۇن. ئۇلار ئوپۇر ـ توپۇر بولۇشىغا ئۈشتۈمتۈت ئات سېلىپ بىر نەچچىسىنى ئاتتىن غۇلىتايلى ـ دە. يەنە ئاۋۇ جىراغا مۆكۈنەيلى، ـــ دېدى.

ئۇ شۇنداق دەپ، ئۆزى باشلاپ كەلگەن قىزلارنى ئوڭ تەرەپتىكى جىراغا، پانىمە مەھەللىدىن باشلاپ كەلگەن قىزلار بىلەن سادىق بوۋاينىڭ لەشكەرلىرىنى سول جىراغا ئورۇنلاشتۇردى. جىياڭجۈننىڭ ئالدىنقى سەپتىكى قىرىق ـ ئەللىكتەك چېرىكى قىزلار مۆكۈنگەن جىرانىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، ئىككى تەرەپتىن تەكشى ئېتىلغان ئوقيا، بەردەنگە ئوقلىرىدىن يەر چىشلىدى، چېرىكلەر بۇنىڭدىن ئېسەنكىرەپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. شۇ ھامان:

ـــ ئاللا مەدەتكار، قىرىنداشلار! ـــ دېگەن زىل سادا بىلەن ئىككى تەرەپتىن چىققان ئاتلىق قوشۇن ياۋ لەشكەرلىرىنى قىلىچ ئاستىغا ئالدى ـ دە، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە يەنە غايىب بولدى. چېرىكلەرنىڭ سەردارى مىڭ

غالداي ئالدىغا چارلىغۇچىلار ئەۋەتتى. گۈزەل ئاغىچا چارلىغۇچىلارنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ، كەينىدىن ئاتلىق ھۇجۇم قىلىپ يەنە ئون نەچچە چېرىكنى ئۆلتۈردى. بۇ خىل ئۇسۇل دۆڭلۈك، جىرالار تۈگىگىچە بىر نەچچە قېتىم قوللىنىلدى. بويۇنگۈزەر بىلەن توققۇزتارا ئارىلىقى تۈزلەڭ ئېتىز ئىدى. مىڭ غالداي قوشۇنى بىلەن بۇ يەرگە چىققاندا، گۈزەل ئاغىچا قوشۇنىنىڭ يۈزگىمۇ يەتمەيدىغىنىنى كۆرۈپ، ئىككى يۈزلۈك چېرىكنى ئۇلارغا قارشى ئەۋەتتى. قىزلار بوشاشمىدى، چېرىكلەرنى تاڭ قالدۇرۇپ ئاۋۋال ھۇجۇم قىلدى. يەنە بىردىنلا چېكىنىپ بويۇنگۈزەر تاملىرىنى پاناھلاپ ئوق ئۇزدى. ئۇلارنىڭ ئوقلىرى تۈگەپ بەردەنگىلىرى كۆسەيگە ئايلاندى. ئۇلار بىردە قېچىپ، بىردە قىلىچۋازلىق قىلىپ مىڭ غالداي قوشۇنىغا ئۆزلۈكسىز تەھدىت سالاتتى...

مىڭ غالداي قوشۇنى مەھەللىگە بېسىپ كىرىپ بۇلاڭ ـ تالاڭغا كىرىشتى. گۈزەل ئاغىچىنىڭ لەشكەرلىرى چېرىكلەر ئويلىمىغان يەردىن پەيدا بولۇپ ئۇلارنى يەر چىشلىتەتتى. ئەسلىدە گۈزەل ئاغىچا ئانا ـ بالىلارنىڭ ياماتۇ كېيىنىدىن ئۆتۈۋېلىشى ئۈچۈن. مىڭ غالداي قوشۇنىنى پاراكەندە قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئانا ـ بالىلارنى قوغلىشىنى توسۇشنى نىيەت قىلغانىدى. ئۇنىڭ بۇ نىيىتىنى چۈشەنگەن قىزلار ئۆز ئانىلىرى، ئىنىلىرى، ئاچا ـ سىڭىللىرىنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن چېرىكلەر بىلەن جان تىكىپ ئېلىشتى. ئۇلار بىردە چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن، بىردە يېنىدىن چىقاتتى، بىرلا قىلىچ ئۇرۇپ يەنە غايىب بولاتتى. ئۇلارنى ئۆزلىرى بەش قولدەك بىلىدىغان ئۆيلەر، باغلار يوشۇرۇۋالاتتى. بىراق، قورالى ئاددىي، سانى ئاز بولغان بۇ قىزلار قوشۇنىنىڭ تەربىيە كۆرگەن، تولۇق قوراللانغان چېرىكلەرگە تەڭ كېلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. گۈزەل ئاغىچىنىڭ قىرىق بىر كىشىلىك قىزلار قوشۇنىدىن ئاران ئون يەتتىسى، سادىق بوۋاينىڭ ئوتتۇز نەچچە لەشكىرىدىن يەتتىسى، پاتمەنىڭ پىدائىيلىرىدىن ئۈچى قالدى، قالغانلىرى ئانىلار، بالىلار ئۈچۈن جان تەسلىم قىلغانىدى. گۈزەل ئاغىچا چېرىكلەرنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭ بىلەن يۈرگىنىدىن پايدىلىنىپ ياماتۇ تەرەپكە چېكىندى، ئۇنىڭ لەشكەرلىرى ئۆيلەردە ئۇجۇقتۇرغان چېرىكلەرنىڭ

مىلتىق. ئوقلىرىدىن خېلى يىغىۋالغانىدى.

چېرىكلەر ئۆيىمۇ ئۆي كىرىپ ئاختۇردى. مەھەللە خەلقى ئادەتتە تاك سەھەردىلا مالليرىنى ئورمانغا ھەيدەپتەتتى، قوي ـ كالىلار كۈن پاتقىچە ئوتلاپ زاۋال بىلەن قايتىپ كېلەتتى. بۈگۈنمۇ مال ـ ۋاران شۇ تەرىقىدە ئورمانغا يېيىلىپ كەتكەچكە چېرىكلەر بىرمۇ مال تاپالمايى تېرىكتى. ئاچ قالغان بۇ چىلبۆرىلەر ئاخىر توخۇلارنى قوغلاپ تۆتۈشقا باشلىدى. كىيىم ـ كېچەكلەرنى بۇلاشتى. ئۇلار قورسىقىنى توقلاش، بۇلاڭچىلىق قىلىش ھەلەكچىلىكىدە خېلى ۋاقىتنى ئۆتكۈزدى. تېرىكىپ يېرىلغۇدەك بولغان مىك غالدايى ئىزچىلارنى يوشۇرۇپ قويغان ماللارنى تېپىپ كېلىشكە ئەۋەتىپ، ئۆزى يۈزلۈكتىن ئوچ قوشۇننى باشلاپ ياماتۇ تەرەپكە قوغلاپ ماڭدى. بۇ قوشۇن ناشتۆپىنىمۇ ئاختۇرۇپ ئوڭتەي ـ نوڭتەي قىلىۋېتىپ، تىك ئېرىق تەرەپكە يۇرۇش قىلدى. ئۇلار تىك ئېرىقتىن چىقىپ ياماتۇ سازلىقىغا قاراپ يۇرۇشىگە تېكەس غولىدىن ئون نەچچە لەشكەرنىك تۈيۈقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. ئۇلار ئېسىنى يىغىپ، تۈيۈقسىز ھۇجۇم قىلغانلارغا زەربە بەرگىچە ئۇلار قانداق پەيدا بولغان بولسا شۇنداق غايىب بولدى. مىڭ غالدايى قېرىغا كېلىپ سازلىققا كۆز تاشلىدى. توپىلىق يولدا نەچچە يۈزلىگەن ئاتا بالىلىرىنى يېتىلەپ ياكى ھارۋىلاردا ئولتۇرۇپ، ئاتلارغا مىنىشىپ كېتىۋاتاتتى. پىيادە كېتىۋاتقانلار بەزىدە يۈگۈرۈيتتى، بەزىدە ئاستا ماڭاتتى. قىزلار مومايلارنى يۆلەۋالغانىدى. مىڭ غالدايىنىك گۈلقەلبىرى ئېچىلىپ كەتتى. دالىدا زېرىككەن چېرىكلەرمۇ قىز ـ چوكانلارنى كۆرۈپ ھىجايدى. مىڭ غالداي:

ـــ قېرىلارنى قىلىچتىن ئۆتكۈزۈڭلار، خوتۇن ـ بالىلارنى ئولجا ئېلىڭلار، كىم بىر خوتۇننى ئولجا قىلسا شۇنىڭ بولىدۇ! ـــ دېدى.

ئەمما، ئۇ ئات سالغان چېرىكلىرىنى پالۋانلارنىڭ توسايدىغىنىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغانىدى. گۈزەل ئاغىچا ئولجا ئالغان مىلتىقلاردىن ئوق ئۇزۇپ ئون يەتتە چېرىكنى يەر چىشلەتتى. بۇنى كۆرۈپ چېرىكلەر ئالدىغا ئات سېلىشقا پېتىنالماي تۇرۇپ قالدى. بۇ پەيتتىن پايدىلانغان قىزلار قىلىچلىرىنى ئوينىتىپ ھۇجۇم قىلدى. چېرىكلەر بارغانچە كۆپىيىپ

قىزلارنى مۇھاسىرىگە ئالدى. مىڭ غالداي، «ئۇر، چاپ، قاراقچىلارغا قۇل بولمايمىز» دېگەن زىل، ئىنچىكە ئاۋازنى ئاڭلاپ، بۇ پالۋانلارنىڭ ئەرەنچە كىيىنگەن قىزلار ئىكەنلىكىنى بىلدى - دە، قاقاقلاپ كۈلگەن ھالدا: «بۇ جانانلارنى تىرىك تۇتۇڭلار!» دەپ ئەمىر قىلدى. چېرىكلەر قىزلارنى قىستاپ كېلىشكە باشلىدى، بىر چىرىك گۈزەل ئاغىچىنىڭ كەينىدىن كېلىپ، ئېتىنىڭ ساغرىسىغا قىلىچ ئۇرماقچى بولۇۋىدى، گۈزەل ئاغىچا دەرھال ئېتىنى بۇراپ قىلىچىنى قىلىچ بىلەن يانداۋردى. شۇ ھامان يەنە بىر چېرىك يېقىنلاپ كەلدى. گۈزەل ئاغىچىنىڭ كۆزىگە ئەزرائىلنىڭ سىماسى غۇۋا كۆرۈنگەندەك بولدى. شۇ ئەسنادا ئارقىسىدىن ئانا - بالىلارنىڭ قىيا - چىيا قىلغان زارلىنىشلىرى، مومايلارنىڭ «خۇدايىم سەن قاراقچىلارنىڭ جاجىسىنى بېرەر» دېگەن قارغاشلىرى ئاڭلاندى. چېرىكلەر قىزلارنى مۇھاسىرىگە ئالغاندىن كېيىن، قارشىلىق بولمىغاچقا، ئۇدۇل ئانا - بالىلار تەرەپكە ئات سېلىپ، مومايلارنى قىلىچلاپ، قىز - چوكانلارنى، بالىلارنى تۇتۇپ باغلاشقا كىرىشكەنىدى. قورقىنىدىن ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ئانىلارغا ھەممىلا يەرنى ئالۋاستىغا ئوخشاش ئادەمخورلار قاپلاپ كەتكەندەك بىلىنىپ كەتتى. چوكان - جۈۋانلار قارشىلىقمۇ قىلدى، ئۇلاردىنمۇ چانالدى. يولدا جەسەتلەر تىرىكلەردىنمۇ كۆپ ئىدى، قان دەريا بولۇپ ئېقىشقا باشلىدى. بۇنى كۆرۈپ يۈرىكى ئېچىشقان گۈزەل ئاغىچا ئۆزىنى تۇتۇشقا كەلگەن چېرىكنىڭ بېشىغا قىلىچ ئۇردى. ئۇ ئۇلارنىڭ ئۆزىنى تىرىك تۇتۇشقا ھەرىكەت قىلىۋاتقىنىنى سەزگەنىدى، شۇڭا قېچىپ تۇرۇپ يېقىن كەلگەن چېرىكنى چېپىۋەردى. چېرىكلەرنىڭ بۇ مىسلىسىز باھادىر قىزلارغا ھۆرمەت تۇيغۇسى قوزغالماي قالمىدى. ئۇلار ھەيران بولۇپ بىر پەس تۇرۇپ قېلىشتى. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان قىزلار ئانا - بالىلارنى تۇتقۇن قىلىۋانقان چېرىكلەرگە قاراپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. مىڭ غالداي تۇرۇپ قالغان چېرىكلەرنى تىللاپ، دۈشكەللەپ ھۇجۇمغا ھەيدىدى. گۈزەل ئاغىچا دوستى سائادەتنى تۇتماقچى بولغان ئۇچ چېرىكنىڭ كەينىدىن كېلىپ بىرىنىڭ كاللىسىنى ئالدى، يەنە بىرىنىڭ قورسىقىغا قىلىچنى تىقتى، ئۇچىنچىسىنى ئۆزىنى دالدىغا ئالدى. بۇ چاغدا پاتمە بىلەن يەنە بىر قىزلا تىرىك

قالغانىدى. گۈزەل ئاغىچا نۇرغۇن ئانا ـ بالىلارنىڭ ياماتۇ كېمىسى بويىدا توپلىشىپ قالغىنىنى، كېمىنىڭ لىق ئادەم بىلەن دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇ قانقا كېتىۋاتقىنىنى كۆردى. بۇ يەرگە يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنى كۆرگەن ئانىلار، جۈۋانلار، چوكانلار ئۈمىدىنى ئۈزدى. بىر چوكان قەھرى بىلەن ۋارقىرىدى:

ــ ئايالار، ئۆزىمىزنى ئاياغ ـ ئاستى قىلدۇرۇپ قۇل بولغۇچە دەريادا غەرق بولغىنىمىز ئەلا!ــ دەپ، بەش ياشلىق ئوغلىنى قۇچاقلىغان پېتى ئۆزىنى ئەزىم دەريا‌غا ئاتتى.

ئۇنىڭ بۇ باتۇرانە ھەرىكىتى ئانىلارغا نەمۇنە بولدى، ئانىلار بالىلىرىنى باغرىغا باسقان پېتى ئۆزىنى دەريا‌غا تاشلىغىلى تۇردى. ياش چوكانلار، قىزلار، بوۋايلار قولىغا نېمە چىقسا شۇنىڭ بىلەن چېرىكلەرنى ئۇردى، ئېلىشىپ تۇرۇپ قازا تاپتى. بەزىلىرى تاش ئاتتى. قانلىق جەڭ بىر ئاش پىشىم داۋام قىلدى. چېرىكلەر پاتمە بىلەن گۈزەل ئاغىچىنى تىرىك تۇتۇش ئۈچۈن كېمە كۆرىكىگە قىستاپ كەلدى. ئۇيغۇر تىلىنى بىلمىدىغان بىر چېرىك گۈزەل ئاغىچىنىڭ بېشىغا قىلىچىنى تەڭلەپ تۇرۇپ: «ھەي، باتۇر قىز، تەسلىم بول!» دېدى. گۈزەل ئاغىچا:« ئۆزۈڭ تەسلىم بول!» دەپ جاۋاب قايتۇردى. ھېلىقى چېرىك قىزنىڭ جاۋابىغا تاقى قالدى، قىلىچى قولىدىن چۈشۈپ كەتتى. ئەگەر گۈزەل ئاغىچا تەسلىم بولۇپ قۇل بولۇشنى ئويلىغان بولسا ھەرگىز قىلىچ تۇتمايتتى، چىرايلىق، نازۇك قوللىرى بىلەن كەشتە باسقان بولاتتى. ئۇنى تىغ كۆتۈرۈشكە مەجبۇرلىغان ئاشۇ قاراقچىلار! ئۇ ئۆزىنىڭ ئىپپەت ـ نومۇسى، غۇرۇرىنى ساقلاش ئۈچۈن قىلىچ كۆتۈرۈپ چىققان. ئۇنىڭ سۆيۈملۈك يارى ــ پالۋان ئوبۇل ئەلا كېلىدۇ ! يەنە نۇرغۇن قېرىنداشلىرى كېلىدۇ ! ئۇلار دەريادىن ئۆتۈپ بۇ قاراقچىلارنى تەسلىم قىلدۇرىدۇ !

گۈزەل ئاغىچا، ئاشۇ پادىشاھلىق زامانىنىڭ بۇ قەھرىمان قىزى ئەنە شۇنداق جاسارەت، باتۇرلۇق بىلەن خورلۇققا، قوللۇققا قارشى ئاخىرقى كۈچى، ئاخىرقى تىنىقى قالغۇچە جەڭ قىلدى. ئۇ ئاجايىپ باتۇرلۇقى بىلەن ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ قەھرىمانلىق جاسارىتىنى ياراتتى!

گۈزەل ئاغىچا ئۆزىگە تەھدىت سېلىپ كەلگەن بىر چېرىكنى قانغا بويىدى ـ دە، ئۇ قاتقا قاردى. ئۇنىڭ كۆزى ئاتلارنىڭ قۇيرۇقىنى تۇتۇپ ئۆزۈپ كېلىۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ ئالدىدىكى بوز ئات ئۈستىدە بىر سۆيۈملۈك چىرايىنى كۆردى. قىز كۆزىنى ئۇنىڭدىن ئالغۇسى كەلمىدى. ئەمما، يوپۇرۇلۇپ كەلگەن بىر نەچچە ئالۋاستى قىزنى ئەزىز ياردىن كۆزىنى ئېلىشقا مەجبۇرلىدى. قىز ھەممىنىڭ ئالدىدا يوپۇرۇلۇپ كەلگەن بىر چېرىكنىڭ قورسىقىغا قىلىچنى بار كۈچى بىلەن تىقتى. قىلىچنى تارتىۋېلىش ئارىلىقىدا ئۇچ چېرىك ئۇنى تۇتۇشقا تەڭلا قوللىرىنى سوزدى. قىز دەريا‌غا ـــ سۆيۈملۈك يارىنىڭ چىرايىغا يەنە بىر قېتىم قاردى ـ دە:

ـــ ئەلا، قىساس! ـــ دەپ بار ئاۋازدا توۋلاپ تۇرۇپ ئۆزىنى دەريا‌غا تاشلىدى.

ئۇچ چېرىكنىڭ ياۋۇز قوللىرى ھاۋانى تۇتۇپ قالدى.

ـــ گۈزەل ئاغىچا ! ـــ دېگەن كۈچلۈك، ئەمما ئېچىنارلىق بىر ئاۋاز دەريا دولقۇنلىرى ئارىسىدىن يا‌ڭرىدى...

7

ئۇ شۇ ۋاقىرىغىنىچە گۈزەل ئاغىچىنى دەريادىن ئىزدىدى، تاپالمىدى. ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك يارى، بىللە ئۆسكەن دوستىنى قۇتقۇزالمىغىنىغا قان ـ قان يىغلىغان ئەلا پالۋان قىرغاققا چىقتى. گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئاخىرقى ئاۋازى، ئاخىرقى «قىساس!» دېگەن سۆزى ئۇنى ئىختىيارسىز ئېتىغا مىندۈردى. ئۇ ھۆل بولۇپ كەتكەن قىلىچىنى قىنىدىن سۇغاردى ـ دە، قەھىرلىك ئاۋازدا:

ـــ قىساس ! ـــ دەپ ۋاقىراپ، چېرىكلەر قارا كۆرۈنەر قېچىپ كېتىۋاتقان يولغا قاراپ ئات سالدى. ئۇنىڭ ئاق بوز تۇلپىرىمۇ غەزەپلەنگەن بولسا كېرەك، تۆت پۇتىنى يەرگە تەگكۈزمەي دۇلدۇلدەك چېپىپ، ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە قاچقان چېرىكلەرگە يېتىشىۋالدى. ئۇ ئەڭ ئارقىدا قېچىپ كېتىۋاتقان، قولىدا ئايالارنىڭ كۆڭلەكلىرىنى تۇتۇۋالغان چېرىكنى

«قىساس!» دەپ ۋارقىراپ تۇرۇپ شۇنداق قەھرى بىلەن چاپتىكى. ئۇنىڭ كاللىسى ئۇزۇلۇپ سازلىققا دومىلاپ چۈشتى. ئۇ شۇ غەزەپ ـ قەھرى بىلەن قېچىۋاتقان چېرىكلەرنى چېپىپ تاشلاۋەردى. ھەتتا گۈزەل ئاغىچىغا «تەسلىم بول» دېگەن چېرىكنىڭ «مەن ... مەن ئۇيغۇر» دەپ يالۋۇرغىنىغىمۇ قارىمىدى. شۇ ئارىلىقتا دەريادىن ئۇزۇپ ئۆتكەن لەشكەرلەر بۇ قاتقا چىقىپ بولغانىدى. بۇ ئۇنىڭ گۈزەل ئاغىچىسى ئۈچۈن ئالغان بىرىنچى قىساسى ئىدى. ئۇ چاپقۇدەك بىرەر چېرىك قالماي. سارائىلاردەك سازلىقتىكى قومۇشلارنى چېپىپ يۇرگەندە نۇردۇن كېلىپ ئۇنى چاقىردى. نۇردۇننىڭ يېقىملىق ئاۋازى قۇلىقىغا كىرگەندىلا ئەلا ئۆزىگە كەلدى. ئۇ دەردىنى ئىچىگە سىغدۇرۇپ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ياماتۇ بويىغا كەلدى. ئۇ ھەر قەدەمدە ئانىلار، بولۇپمۇ بوۋاي، جۈۋان، چوكان، ياش قىزلارنىڭ جەسەتلىرىنى، قىلىچلىرىنى چىڭ تۇتقىنىچە قېتىپ قالغان. ئەرەنچە كىيىنگەن تونۇش چىراي جەسەتلەرنى كۆردى. كۆز يېشى توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. لەشكەرلەر چېرىكلەرنى سۇر ـ توقاي قىلدى، قىلىچلارنىڭ «جاق ـ جۇق» قىلغان ئاۋازلىرى، ۋارقىراش، تىللاشلار دەريا بويىنى بىر ئالدى. ئەلا پالۋاننىڭ يىگىتلىرى قىران، جەسۇر پالۋانلار بولۇپ، ئۆلگەنلەر ئۇلارنىڭ ئانىلىرى، ئاچا ـ سىڭىللىرى، بالىلىرى ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى چېرىكلەردىن ئون ھەسسە كۆپ ئىدى. ئۇلار يۈزدىن ئارتۇق چېرىكنى بىردەمدىلا قىرىپ تاشلىدى. ھوشۇر باقى يۈز بېگى نۇردۇن قاتارلىق يۈزدىن ئارتۇق لەشكەرنى قارانام كېمىسىگىچە ئەۋەتتى. ئۇلار دەريا چىقىرئوەتكەن جەسەتلەرنى يىغدى، ئەلى بەگ قوشۇنى ياماتۇدىكى جەسەتلەرنى يىغدى. ھوشۇر باقى غەمكىن ھالدا ئەلا پالۋانغا:

ـــ دەريانىڭ ئۆزىنى تاشلىغان ئانا ـ بالىلارنىڭ ئالتە يۈز سەكسەن يەتتە جەسىتى يىغىلدى. گۇ ... گۈزەل ئاغىچىنىڭ مۇبارەك جەسىتى... ئۇ گېپىنىڭ ئاخىرىنى قىلالمىدى.

ئەلا پالۋان ئاتتىن ئۆچۈپ كەتكىلى تاس قالدى، ئۇ ئېگەرنىڭ قېشىنى تۇتۇۋالمىغىنىدا، بەلكىم پوكىنىغا ئوق تەگكەن قىرغاۋۇلدەك ئۆچۈپ چۈشكەن بولاتتى. ئەلا پالۋان بىر ھازادىن كېيىن ئېسىنى يىغدى، ئاندىن

هوشۇر باقى يۈزبېگنگه جەسەتلەرنى توققۇزنارا يېزىسىغا ئاپىرىشنى تاپشۇرۇپ، ئۆزى لەشكەرلىرىنى باشلاپ مىڭ غالدايىنىڭ ئىزىغا چۈشتى. ئۇ بوز ئات ئۈستىدە كېتىۋېتىپ، مىڭ غالدايىنىڭ توختاخۇننى تۈتۈپ كەتكىنىنى، دادىسىنى ئېتىپ ئۆلتۈرگىنىنى ئەسلىدى. بۇ مىڭ غالداي ئاشۇ غالداي بولۇپ قالمىسۇن يەنە!

ئەلا پالۋان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى. ئۇ توختىغان يەر دۆڭ ئىدى، بۇ يەردىن خېلى پەسلەپ، ئاندىن دەريا ياقىلاپ تۈز يولغا چىقاتتى. ئەنە شۇ تۈز يولدا ئايالار، بالىلار، قوي ـ كالىلار تىقىلىشىپ تۇراتتى. چېرىكلەر ئاۋۇال تار ياغاچ كۆۋرۈكتىن ماللارنى ھەيدەپ ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ئەلا پالۋان:

ـــ ئانا ـ بالىلارنى ھەيدەپ كېتىۋاتقان چېرىكلەرنى ئۇجۇقتۇرۇڭلار، ئانا ـ بالىلارنى دەريا بويىغا توپلاڭلار، ـــ دېدى ۋە ئېتىنى دېۋىتتى. قىزىپ قالغان، تىزگىنى سىيرىپ تۇرغان ئات ئۇچتى. ئەلا پالۋان قىلىچىنى سۇغۇرۇۋېلىپ، «ئالتە يۈز سەكسەن ئانا ـ بالا ئۇچۇن!»، «گۈزەل ئاغىچام ئۇچۇن!» دەپ ۋارقىرىغىنىچە چېرىكلەرنى چېپىشقا باشلىدى. نەچچە يۈزلىگەن ئادەم ۋە نەچچە يۈزلىگەن مالنى ھەيدەپ ماڭغان بىرەر يۈزچە چېرىك يەر چىشلىدى. ئەلا پالۋان قاراقچىلارنىڭ يارەمچى سەردارىنىڭ كاللىسىنى ئالدى ـ دە، يۈز بېشى ئەلى بەگكە:

ـــ ئانا ـ بالىلار بىلەن ماللارنى توققۇزتاراغا يەتكۈزۈڭلار! ـــ دەپ ئەمىر بېرىپ، قالغان لەشكىرىنى باشلاپ جىرغىلاڭغا قاراپ چاپتى.

ئەلا پالۋان جىرغىلاڭ سېيىنىڭ ئىچى بىلەن ئۆرلەپ ماڭدى. سايىنىڭ باغرىدىن تارتىپ تاغ باغرى ياپيېشىل قارىغايلىق بىلەن پۈركەنگەن، سايىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى يوتىلاردا قېيىن دەرەخلىرى، چېتەن، تاغ تېرەكلىرى بۈككىدە ئۆسۈپ كەتكەنىدى. ئانىلار سايىدىن چىقىپ، تاغ قاپتاللىرىدىكى بولۇق ئۆسكەن ئوت ـ چۆپ ئىچىدە ئۇزۇپ كېتىۋاتاتتى. يول بويى قارىغايلار، دەل ـ دەرەخلەر ئارىسىدا كېيىكلەر غىل ـ پال كۆرۈنۈپ قالاتتى. ئۇلار بۇ مېھمانلارغا ئەجەبلەنگەندەك، چىرايلىق، ئىنچىكە قۇلاقلىرىنى دىڭ تۈتۈپ، قاپقارا چىرايلىق كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قارايتتى ـ دە، ئۇركىگەن قوشتەك قارىغايلىققا چېپىپ كىرىپ كېتەتتى.

دەمنۇ دەم نوشقانلار لىپ قىلىپ چىقىپ ئاتلارنى ئۇركىتىۋېتەتتى.

8

كەچكى يۇرۇش جىمجىت بولدى. ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشى، ئۇزەڭگىلەرنىڭ جارانكلىشىدىن باشقا ئاۋاز يوق ئىدى. بوز ئات ئېغىزدۇرۇقىنى چاينىپ تۇلپاردەك ئۇچماقتا. لېكىن، ئاتنىڭ مۇشۇنداق تېز چېپىشىنمۇ ئەلا پالۋانغا تولىمۇ ئاستا ماڭغاندەك، مۇشۇنداق ئاستا ماڭغاچقا گۇزەل ئاغىچىسىنى قۇنقۇزالمىغاندەك بىلىنىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ ئەتتىنى ئاتتىن ئالماقچى بولغاندەك، قامچا باسقانىدى، ئات يۇلقۇنۇپ بار كۈچى بىلەن ئالدىغا ئېتىلدى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزى ئالدىدا ئىدى، ئالدى تەرەپتە ئۇپۇق سۇزۇلۇۋاتاتتى.

ئەلا پالۋان تاڭ يورۇقىدا ئۇزۇنىسىغا سوزۇلۇپ ياتقان، ئىككى تەرىپى دۆڭلۈك دالا كۆرۈنگەندىلا ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتتى. دالانىڭ ئوتتۇرىسىدا سەككىز قىرلىق ئاق ئۆي، ئۇنىڭ ئەتراپىدا كىگىز ئۆيلەر چوخچىيىپ تۇراتتى. تەردىن قارىيىپ كەتكەن ئاتلار بىر ـ بىرىگە باغلانغان هالدا بېشىنى يەرگە قارىتىپ تۇرۇشاتتى. ئەلا پالۋان: «دېمەك، قاراقچىلار يېڭىلا كەپتۇ ـ دە...» دېگەننى ئويلاپ قىلىچىنى قىنىدىن چىقاردى ـ دە، بوز ئاتنىڭ بېشىنى قويۇۋېتىپ توپتوغرا سەككىز قىرلىق ئاق ئۆيگە قاراپ چاپتى. ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولغان ئات دۆپۈرى ۋە «ئۇر ـ چاپ، قىساس!» دېگەن سادانى ئاڭلاپ ئۆيلەردىن يۈگۈرۈپ چىققان چېرىكلەر ئاتلىرىغا يۈگۈرۈشتى. ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى قەھر ـ غەزەپ بىلەن چېرىكلەرنى چېپىشقا باشلىدى. هايت ـ هۇيت دېگۈچە چېرىكلەردىن تىرىك جان قالمىغاندەك هالەت شەكىللەندى. ئەلا پالۋان ئاق ئۆيدىن جالاقلاپ تىترىگەن هالدا يۈگۈرۈپ چىققان مىڭ غالدايىنىڭ گەدىنىگە قىلىچىنى توغرىلاپ:

ــ رەھمىتى دادام ئۇچۇن، توختاخۇن ئاتا ئۇچۇن، گۇزەل ئاغىچام ئۇچۇن! ــ دەپ زەرب بىلەن ئۇردى.

مىڭ غالداينىڭ كاللىسى تېنىدىن ئاجراپ يەرگە دومىلاپ چۈشتى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ كاللىسىنى قىلىچىدا سانجىپ ئالدى ـ دە، نۇردۇنغا:

ـــ بۇ ئىت كاللىنى مۇنۇ يالغۇز قارىغاينىڭ ئۇچىغا ئېسىپ قوي، بۇنداق ۋەھشي كاللىنى پۈتكۈل ئالەم كۆرۈپ نەپرەتلەنسۇن. قاغا ـ قوزغۇنلار كۆزلىرىنى چوقۇسۇن! ـــ دېدى.

نۇردۇن كاللىنى چېچىدىن تۇتۇپ قارىغايغا ياماشتى ۋە قارىغاينىڭ ئۇچىغا كاللىنى چېچىدىن باغلاپ قويۇپ تېزلا قايتىپ چۈشتى. ئەلا پالۋان توققۇزتاراغا قايتىپ كېتىۋېتىپ ئۇنىڭ كاللىسىغا يەنە بىر قارىدى، بىر قاغا ئۇنىڭغا قونۇۋېلىپ كۆزىنى چوقۇۋاتاتتى...

ئەلا پالۋان يۈرىكىدىكى ئېغىر مۇسىبەت سەل يەڭگىللىگەندەك، چوڭقۇر بىر تىنىپ قويدى.

ئەمما، ئۇنىڭ گۈزەل ئاغىچىسى قۇربان بولغانىدى.

بۇ ئەلا پالۋان ئۈچۈن ئىنتايىن چوڭ يوقىتىش ئىدى.

ئالتىنچى باب

قەست

قەست قىلغاننى پەس قىل
ـــ خەلق ماقالى

1

ئەخمەتخان خوجا، ئۆزۈمنى كەمبەغەللەرنىڭ كۈنىنى يەڭگىللىتىشكە ئاتىغانمەن، دەپ يۈرەتتى، شۇ ۋەجىدىن، غۇلجىدا ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىنىدىغان خوجىغا ئايلىنىپ قالغانىدى. قوزغىلاڭ ئوتىنىڭ يېقىلغانلىقى ئۈنىڭ دىلىدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان نىيىتىگە راسا خوپ كەلدى. ئۇ چىغلىق مازاردا زىكرى ـ سۆھبەت ئۇيۇشتۇرۇپ ئۆزىگە خېلىلا كۆپ مۇرىت توپلىغان، خانىقا قۇرۇپ، ھەر يىلى بارات ئاي، رامىزان ئايلىرىدا داشقازان قاينىتىپ كەمبەغەللەرنى تويغۇزغان، بۇنىڭ بىلەن نام ـ شەرىپى تېزلا سەكسەن يۈزلۈككە تارقىلىپ، «ئۇلۇغ زات، ئېسىل خوجا، ھەزرىتى ئىشان» بولۇپ تونۇلغانىدى. بىرەر كىم ئۇنىڭ ئەيىبىنى ئېيتىپ قالسا، «كۆپۈرلۈق قىلما» دېگەن سىلكىشلەرگە ئۇچرايتتى. خېلى كۆپ ساندىكى نادان خەلەر «غوجام سۇق دەپ (دەم) سېلىپ قويسا پالەچ كېسەلمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىدۇ، بۇنداق ئۇلۇغ زاتقا تىل تەگكۈزسەڭ ئاغزىڭ مايماق كېتىدۇ» دېگەن گەپلەرگە ئىشىنەتتى. شەمسىدىن خەلپەم ياماتۇدا بىر مىڭ ئىككى يۈز ئاتنى قولغا چۈشۈرگەندىن كېيىن يەنە مۇنداق گەپ تارقالدى:«خوجام بىر ئەپسۇن ئوقۇۋۇندى، چېرىكلەر مىدىرلىيالماي قالدى، بىز قارشىلىقسىزلا

ئۇلارنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ ئاتىلارنى مىنىپ كېلىۋەردۇق.»
ئابدۇرۇسۇل بەگ مەزمىزات ئۈچۈن چاي بەرگەندە، ئەخمەتخان خوجا:
— بىز رىياسەت[1] تۈزەيلى، ھېكىممۇ سالامەت كەلدى، — دېدى.
— ھازىر ۋاقتى ئەمەس، ئاۋۋال كۆرە، بايانداي قەلئەلىرىنى پەتنە قىلمىقىمىز زۆرۈر، — دەپ جاۋاب قىلدى ئابدۇرۇسۇل بەگ.
ھېچكىم ئۇنىڭ گېپىنى يىرالمىغاندا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ جاۋابى ئۇنىڭغا ھار كەلدى. ئۇ ئەتىسىلا مەزمىزاتنى يوقلاپ بېرىپ، ئەمىر ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆزى بەگ، ئۆزى خان بولۇۋالغانلىقى، ھېكىم ۋە ئۆزىنى كۆزگە ئىلمىغانلىقى ھەققىدە شىكايەت قىلدى:
— سىلى ئوردىنىڭ ۋاكى گۈڭگى، سىلىنىڭ ھەيئەت رىياسىتى باشلىقى بولۇشلىرى بەرھەق. مەن تۇنۇگۈن شۇ نىيەتتە رىياسەت تۈزۈشىنى تەلەپ قىلسام ئابدۇرۇسۇل بەگ مېنى كىچىك بالىسىدەك سىلكىۋەتتى. يا مېنىڭ تەكلىپىم خاتامۇ؟ بۇ يۇرتنىڭ ھاكىمى لەشكەر ئىشلىرىنى، مۇلكىي ئىشلارنى قولىدا تۇتۇشى، ھۆكۈمنى يۈرگۈزۈشى لازىمدۇركى، نەدىكى پەلپەتىش ئادەملەرنىڭ تۇتۇشقا ھەققى يوقتۇر.
تۇنۇگۈن مەزمىزات ئەخمەتخان خوجىنىڭ تەكلىپىنى كۆڭلىدە ماقۇل كۆرگەن، بىراق تازا بىلىپ كەتمىگەن بۇ خوجا ئالدىدا ئۆزىنىڭ سىرىنى ئاشكارىلىغۇسى كەلمىگەندى.
— كۆڭۈللىرىگە رەھمەت تەقسىر، مەن يېڭى كەلدىم، ئابدۇرۇسۇل بەگ ئېيتقاندەك، ۋاقىت كېرەك، ئابدۇرۇسۇل بەگ مېنىڭ ئەمىرىم، ئۇ ھەرگىز مېنىڭ شىللەمگە چىقىۋالماس. تۇنۇگۈن چاي ئۈتكۈزۈپ مېنى قىزغىن كۈتۈۋالدى، ھۆرمىتىمنى قىلدى. ئەسلىدە جىياڭجۇن بىلەن مىڭ ئامبال مېنى خۇيزۇلار توپىلاڭ كۆتۈردى، شىبەلەرنى قوزغاپ باستۇرغايسىز، دەپ ئەۋەتكەن، كەلسەم يالغۇز خۇيزۇلار ئەمەس ئىكەن، پۈتكۈل يۇرت قوزغىلىپتۇ، خۇش بولدۇم.

---

[1] رىياسەت — ھۆكۈمەت.

مەزمزات ئۆزىنى رىياسەت باشلىقى قىلىپ كۆتۈرۈشكە تىرىشۋاتقان ئەخمەتخان خوجىنى ھەممىدىن يېقىن بىلىپ، ھېچكىمگە تىنمىغان ئىشىنى دەپ سالدى. ئەخمەتخان خوجىنىڭ گۈلقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى. ئۇ كۆڭلىگە بىر نېمىنى پۈكۈپ، مەزمزاتنى قەتئىي تەختكە چىقىرىش زۆرۈر، دەپ ئويلىدى. بىراق، ھەممىنىڭ دىققەت ئېتىبارى بايانداي ئۇرۇشىدا بولغاچقا، ئۇنىڭ تەكلىپىنى ئاڭلايدىغان ئادەم چىقمىدى. ئەخمەتخان خوجا نۇرغۇن باش قاتۇرۇپ، خەلق ئارىسىدا ئىناۋەت قازىنىشنىڭ بىردىنبىر يولى بايانداي ئۇرۇشىدا زەپەر قۇچۇش، دېگەن نىيەتكە كەلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ مۇرىتلىرىدىن توختاخۇن سەركەردىلىكىدە تۈزۈلگەن مىڭ كىشىلىك قوشۇنى بىلەن بايانداىغا بارىدى. ئۇنىڭ مۇرىتلىرى «خوجام ئابدۇرۇسۇل بەگ ئالالمىغان قەلئەنى بىر سۇق بىلەن ئالىدۇ» دەپ گەپ تارقاتقانىدى. ئەخمەتخان خوجا جەڭگە كىرىشتىن ئاۋۋال ئۇرۇش ئەھۋالىنى كۆزەتتى. سېپىلغا ياماشقان غەيۇر لەشكەرلەرنىڭ سېپىلدىن تاشلانغان ئوتتا كۆيۈپ شوتىدىن يىقىلىۋاتقانلىرىنى كۆردى ۋە قورققىنىدىن دىر - دىر تىترەپ لەشكەرلىرىنى باشلاپ غۇلجىغا قايتتى. بۇ چاغدا، ئابدۇرۇسۇل بەگ غۇلجىغا تېگىش ئۈچۈن ياماتۇغا يېقىنلاپ قالغان چېكىتەي غالدايىنىڭ قوشۇنىغا قارشى كىمنى ئەۋەتىش ھەققىدە باش قاتۇرۇۋاتاتتى. ئەخمەت خەزىنچى:

— ئەمىر لەشكەر، ئەخمەتخان خوجا بايانداىدىن يېنىپ كەپتۇ. ئۇنىڭ ئاتلىق قوشۇنىنى ئەۋەتسىڭىز مۇۋاپىق بولار، ئۇلار ياماتۇنى ئوبدان بىلىدۇ، — دەپ مەسلىھەت بەردى.

بۇ مەسلىھەت ئابدۇرۇسۇل بەگكە ياقتى. ئۇ چاپارمەنگە:

— ھەي چاپارمەن، دەرھال ئەخمەتخان خوجىغا ئېيىت، قوشۇنىنى باشلاپ ياماتۇغا بارغاي، چېكىتەي قوشۇنىنى يوق قىلغاي! — دېدى.

چاپارمەن كەتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ، چېكىتەي قوشۇنى سەر خىل قوشۇن، قىلىچۋازلىققا ماھىر، خوجا ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەي قالمىسۇن يەنە، دېگەن خىيالدا ئولتۇرۇپ ئەلا پالۋانغا «مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن تېز يېتىپ كەل» دەپ مەكتۇپ يازدى. شۇ ئارىدا چاپارمەن كەلدى.

— بېگىم، خوجام پەرمانلىرىدىن باش تارتتى. بارمايمەن، دەپ ئۆز

يولىغا ــ چىغلىق مازار تەرەپكە كەتتى، ــ دېدى چاپارمەن.
ــ ئۇنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ؟
ــ ئەمىر لەشكەر، رەنجىمەك، مەن بېرىپ ئەھۋالنى چۈشەندۈرەي، بەلكىم ئاق ساقىلىمنىڭ ھۆرمىتىنى قىلار، ــ دېدى ئەخمەت خەزىنىچى.
ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قېرىپ قالغان قېينىتىسىنى ئاۋارە قىلغۇسى يوق ئىدى، بىراق ئامالسىز ئىدى. چىگىتەينى توسايدىغان قوشۇن بولمىسا ئۇنىڭ چېرىكلىرى يېزىلارنى ۋەيران قىلىشى تۇرغان گەپ ئىدى. ئەخمەت خەزىنىچى كۆيئوغلىنىڭ ئۆزىنى ئاياۋاتقىنىنى سېزىپ:
ــ ئوغلۇم، ئات بىلەن ئايلاپ يول يۈرگەن يەردە بىر چامدام يەرگە بېرىپ كېلىشكە چىدىمامدىمەن! ــ دېدى.
ئەخمەت خەزىنىچى ئوردىدىن چىقىشىغا ئوغلى ئۇچراپ قالدى، ئۇ دادىسىغا ھەمراھ بولدى. ئۇلار چاپارمەننىڭ يول باشلىشى بىلەن ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئىزىدىن ئات سالدى.
ــ خوجام، ئۇچ ئاتلىق بىزگە قاراپ چاپتۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ، ــ دەپ خەۋەر بەردى توختاخۇن.
ئەخمەتخان خوجا كەينىگە قاراپ ئۆزىگە يېقىنلاپ قالغان ئەخمەت خەزىنىچىنى تونۇدى، ئەمما توختىماي كېتىۋەردى. ئەخمەت خەزىنىچى يېتىشىۋالدى، خوجا بىلەن ياندىشىپ مېڭىپ:
ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خوجام! ــ دەپ سالام قىلدى.
ــ ۋائەلەيكۇم ئەسسالام.
ــ تەقسىر، سەپەرلىرى قاياقتا؟
ــ ماڭا «لىڭكۇغا ياۋ كەلدى، ياردەم بەرسىلە» دېگەن مەزمۇندا مۇنۇ مەكتۇپ كەلگەن، ــ دەپ خوجا بىر مەكتۇپنى خەزىنىچىگە بەردى.
ئەخمەت خەزىنىچى مەكتۇپنى ئوقۇدى، ھېچنېمىنى چۈشىنەلمىدى. بۇ مەكتۇپ غەلىتە ئىبارىلەر بىلەن يېزىلغانىدى. خەزىنىچى:
ــ ئەسلى ياۋ لىڭكۇدا ئەمەس يامانۇ تەرەپتە. چىگىتەي غالداي قوشۇنى بىلەن شەھرىمىزنى مۇستەبىت قىلىشقا چىققان، ئەمىر لەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگ سىلىنى ئاشۇ چىگىتەيگە قارشى يۈرۈش قىلىشقا ئەمىر قىلدى. ئۇ

سىلىدىن چىكتەي قوشۇنىنى زابۇت قىلىشلىرىنى سورايدۇ، ـــ دېدى.

ئۆز نىيىتىگە يېتەلمىگەن ئادەملەر ئۈمىدسىزلىنىدۇ، تاقەتسىزلىنىدۇ، ھەتتا نادانلىق بىلەن قىلغان ئىشىنىڭ ئاقىۋىتى بىلەن ھېسابلاشمايدۇ، بەلكى نىيىتىگە يېتىشكە توسقۇنلۇق قىلغانلاردىن ئۆچ ئالىدۇ. شۇ تاپتا ئەخمەتخان خوجا مانا شۇنداق ھالەتتە ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ رىياسەت تۈزۈش تەلىپى ئابدۇرۇسۇل بەگ تەرىپىدىن رەت قىلىنغانلىقىدىن كېيىن ئۇنىڭغا قاتتىق ئۆچ بولۇپ كەتتى، نام چىقارماقنى مەقسەت قىلىپ بايانداىغا يۈرۈش قىلمۇندى، دەھشەتلىك جەڭنى كۆرۈپ قورقتى. قارارگاھىدا پۈرسەت كۈتۈپ ياتماقچى بولۇۋىدى، مۇنۇ ئابدۇرۇسۇل بەگ دېگەن خۇمپەر چاپارمەن ئەۋەتتى. «ئۇنىڭ نىيىتى ماڭا مەلۇم. ـــ دەپ ئويلايتتى خوجا. ـــ كۆچلۈك چېرىكلەرگە مېنى يەم قىلىپ بېرىپ مېنىڭدىن قۇتۇلماقچى. ساددا ئىكەنسەن ئەمىر، سېنىڭدەك ئەخمەقلەردىن نەچچىسىنى دەريادا ئاپىرىپ سۇغارماي كەلگەنمەن!» ئۇ ئەمىر لەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگدىن ئالالمىغان ئۆچىنى ئۇنىڭ قېينانىسىدىن ئالماقچى بولدى بولغاي، سەنلەپ تۇرۇپ دوۋ قىلدى:

ـــ ئەي خەزىنىچى، بېرىپ خەزىنەڭگە قارا، كۈيئوغلۇڭ ئىككىڭ خەزىنىنى قۇرۇقداپ بولۇشتۇڭ، ئەمدى سەنلەرنىڭ پىت كۆزى مېنىڭ سەر خىل قوشۇنۇمغا چۈشتىمۇ! مەن سېنىڭ، ئەمرىڭنىڭ ئادىمى ئەمەس. مەن سەنلەرگە ئەمەس، سەندەك قۇللار ماڭا بېقىنىشىڭ كېرەك! بار، ياخشىلىقچە قايتىپ بېرىپ ئەمرىڭگە بۇ سۆزۈمنى يەتكۈز!

ئەخمەت خەزىنىچى بېشىدىن نۇرغۇن ئىسسىق ـ سوغۇق ئۆتكەن باتۇر، مۆرىتى كەلسە ئاتاڭنىڭ گېپىگە يان، دەيدىغانلاردىن ئىدى. شۇڭا، ئۇمۇ جىددىي، كەسكىن ھالدا جاۋاب قايتۇردى:

ـــ ئەي خوجا، ئەگەر ئەمرلەشكەرنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرمىسەڭ جازاغا مەھكۇم بولۇرسەن. بويۇنتاۋلىق قىلمەن دېمە، بۇ لەشكەر سېنىڭ ئەمەس! ئەي توختاخۇن، لەشكەرنىڭنى باشلاپ ياماتۇ تامان ئاتلان، چىكتەي قوشۇنىنى يوقات! بۇ ئىختىلال ھەيئىتىنىڭ باشلىقى، پۈتكۈل قوشۇنىنىڭ ئەمرى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ پەرمانى!

توختاخۇن بىرده خەزىنچىگە، بىرده خوجىسىغا قاراپ قالدى. ئۇ ئوتتۇرىدا خىجىل بولۇپ نېمە قىلارىنى بىلمەيۋاتاتتى. مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە ئەخمەتخان خوجا خەزىنچىگە:

— ئەي خەزىنچى قۇل، لەشكەرنى توسما، ھېلى بىكار تىغ يەيسەن!— دېدى قولىنى قىلىچىغا ئاپىرىپ.

— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ مەن ياۋ ئەمەسمەن، — دەپ خەزىنچى لەشكەرلەرنى توسۇپ تۇرغان يېرىدە تۇرۇۋەردى.

خوجا قىلىچىنى شارتتىدە سۇغاردى ـ دە، ئېتىنى دېۋىتىپ بېرىپ ئەخمەت خەزىنچىنىڭ گەجگىسىگە ئۇردى. ئەخمەت خەزىنچى «ئاللا» دەپلا ئاتتىن يىقىلدى. ئاتا ھالىنى كۆرگەن قەددى سەرۋازدەك، چىرايى گۈلدەك، تېخى بۇرۇتى خەت تارتمىغان ئوغۇل:

— ئاھ، قارا يۈزدىن ۋاپا تەلەپ قىلغان دادام! — دەپ پەرياد كۆتۈردى.

ئەخمەتخان خوجا ئۆزىنى «قارا يۈز» دەپ ھاقارەتلىگەن ئوغۇلغا غەزەپ بىلەن قارىدى. ئۇ بۇ قانلىق پاجىئەنىڭ شاھىدىنى قالدۇرماسلىق نىيىتىگە كېلىپ، توختاخۇنغا:

— ئاۋۇ دەيۈزنى چاپ! — دەپ ۋارقىراپ، ئۆزى ئاۋۇال ئوغۇلغا ئات سالدى. بالا قاچتى، ئۇ ئېتىنى چاپتۇرغان پېتى بالىنىڭ يۈمران بوينىغا قىلىچ ئۇردى، ئۇنىڭ ئىسسىق قېنى تۇپراقنى بويىدى.

توختاخۇن بۇ پاجىئەنىڭ كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بولۇپ ئۆتكىنىنى كۆرۈپ قېتىپلا قالغان، خوجىنىڭ پەرمانىمۇ ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمىگەنىدى. خەزىنچى بىلەن بىللە كەلگەن چاپارمەن خوجىنىڭ ئۆزىنىمۇ قەتل قىلىشقا پەرمان بەرگىنىنى ئاڭلاپ، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپلا ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى ۋە بارغان پېتى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئالدىغا يىقىلىپ، بولغان دەھشەتلىك پاجىئەنى بايان قىلدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ نۆكەرلىرى بىلەن پاجىئە يۈز بەرگەن يەرگە كەلدى. ئەخمەتخان خوجا ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرى كۆرۈنمەيتتى. ئۇ يەردە قېينىتىسى ۋە قېينىنىسىنىڭ ئىسسىق قېنى بويىغان يول، ئۇلارنىڭ قانقان جەسىتى تۇراتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ غەزەپ ۋە ئېچىنىشىتىن چىشلىرى غۇچۇرلىدى: «بايانداىدا قانلىق جەڭ

بولۇۋاتقاندا ئۆز ئادەملىرىنىڭ قېنىنى تۆكۈش دېگەن قانداق گەپ! خەپ خوجا، سەن قولۇمدىن قېچىپ قۇتالالمايسەن.» ئابدۇرۇسۇل بەگ چاپارمەن ئېلىپ كەلگەن ھارۇنغا جەسەتلەرنى سالغۇزۇپ، تۆپىسىنى ياپقۇزۇپ، ئۆيگە ئېلىپ كەلدى.

بۇ دەھشەتلىك ئۆلۈمنى ــ ئېرىنىڭ جەسىتى بىلەن پەرزەنتىنىڭ جەسىتىنى كۆرگەن پاشاخان ھوشىدىن كەتتى. ئايالالار سۇ پۈركۈپ يۇرۇپ ئاران ھوشىغا كەلگەن پاشاخان:

ــ ئاھ دوست، سىلىگە قايسى زالىم قەست قىلغاندۇ، مېنىمۇ بىللە ھالاك قىلسا بولماسمىدى! ــ دەپ پەرياد چەكتى.

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئاغىچىسى ئەزرا بىر قولى بىلەن دادىسىنىڭ پۇتىغا، بىر قولى بىلەن ئىنىسىنىڭ پۇتىغا ئېسىلغان ھالدا ئىچ ــ ئىچىدىن يىغلاپ تۇرۇپ ناله قىلدى:

ــ ئاھ، مېنىڭ شىرەڭ ئاتام، پېقىر ناتۇانغا مەدەتلىك ئاتام. سەبىي قېرىندىشىم، ئاھ ئاتام... ئاھ قېرىندىشىم!

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاغىچىسىنى يۆلىدى، تەسەللى بەردى:

ــ سەۋر قىل، مەن قاتىلنى جەزمەن تۇتىمەن، قانغا قان ئالىمەن!

2

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ «قانغا قان ئالىمەن» دېگەن گېپىنى ئەخمەتخان خوجىنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. نەزىرى ئۈستۈن، خوربىكى چوڭ خوجىنىڭ ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدىغان كۆزلىرى قورقۇنىدىن چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولدى، كېچىسى ئۇخلىيالماس بولۇپ قالدى. چىغلىق مازار يېزىسىنىڭ ئەتراپىغا قاتمۇ ـ قات جېسەكچىلەرنى تۇرغۇزدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ قوشۇن تارتىپ كېلىدۇ، دېگەن ۋەھىمىدە بىردەمدۇ خاتىرجەم بولالمىدى، گېلىدىن تاماقمۇ ئۆتمەي قالدى، ئىككى ھەپتە ئىچىدىلا بىر تېرە، بىر ئۈستىخان بولۇپ، چىرايىدا قان قالمىدى. ئۇ ئاخىر چىدىيالماي، كېچىلەپ بىر نەچچە پالۋاننى ھەمراھ قىلىپ، ئوغرىلىقچە مەزەمزاتىنىڭ

قورۇسىغا كەلدى، دەرۋازىنى ئاستا چەكتى. دەرۋازىۋەن مەزمزاتنى ئويغاتتى، مەزمزات موۋۇت پەشمىتىنى كىيىپ ساراي ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇپ:

ــ مېھمانلارنى باشلاپ كىر، ــ دېدى.

ئەخمەتخان خوجا ئىشىكتىن كىرىپ ئىككى پۇكلىنىپ سالام بەردى. يىغلامسىراپ تۇرۇپ ئاھ ـ ۋاھ دېدى. مەزمزات ئۇنىڭ بېشىدىكى يوغان سەللىسىگە، يالپاق يۈزىگە ھەيران بولۇپ قاراپ قالدى، خوجىنىڭ ھەيۋەت سالاپىتىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. ئۇ بەجايىكى نان تىلەپ كەلگەن بىر بىچارە دېۋانە، مۇساپىر قىياپىتىدە ئىدى. مەزمزات ھېچكىمنى نەزەرىگە ئىلمايدىغان بۇ يوغانچى خوجىنىڭ شۇ تاپتىكى ھالىتىگە تولىمۇ ھەيران قالغانىدى.

ــ ئەي خوجام، چىرايىڭىزدا قان، ئۆزىڭىزدە جان يوق، نېمە بولدى؟ــ دەپ سورىدى.

خوجا ھارامزادە كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپ تۇرۇپ ناله ـ زار قىلدى:

ــ ئاھ ئۇلۇغ ھېكىم، ۋاڭلارنىڭ ۋاڭى، بوينىمىز قىلدا باغلاقلىق، ئەمىر بىزنى ئۆلتۈرگۈدەك، غەزەپ ئوتىدا كۆيدۈرگۈدەك!

مەزمزات غۇلجىغا قايتىپ كەلگەندىن بېرى ھېچ ئىش يوق ئىچى پۇشۇپ يۈرگەنىدى. قوشۇننى ئابدۇرۇسۇل بەگ، مۇلكىي ئىشلارنى ئابدۇل ناسىر ئەلەم بىلەن ئەخمەت خەزىنىچى باشقۇرۇپ كېلىۋاتاتتى، ھەتتا ئۇ جىياڭجۇن مەھكىمىسى تەرىپىدىن بېرىلىدىغان ئۇچ يۈز كۈمۈش تەڭگىدىنمۇ ئايرىلىپ قالغانىدى. ئەسلىدە مەزمزات بۇ يەرگە كېلىپلا: «مەن بۇ ئىشنىڭ بېشى بولمەن، يەنىلا بۇرۇنقىدەك دەۋران سۈرىمەن» دەپ ئويلىغانىدى. ئەمما، ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنىڭغا بىرەر ئەمەلمۇ بەرمىدى، بەلكى گۇمانىي كۆزدە قاراپ كەلدى. شۇڭا مەزمزات ئۆزىنىڭ مەنسەپتىن، كۈمۈشتىن، ئابرويىدىن ئايرىلىپ قالغىنىنى ئابدۇرۇسۇل بەگدىن كۆرۈپ كۆڭلىدە ئۇنىڭغا غۇم ساقلاپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ قېينىناتىسى ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن: «بىر رەقىبىمدىن قۇتۇلدۇم، ئەمدى مېنى بۇرۇنقىدەك مۇلكىي ئىشلارغا مەسئۇل قىلىدىغۇ» دەپ خۇش بولغانىدى. ئەمما، ئويلىمىغان يەردىن ئىختىلال ھەيئىتى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يېقىن ئاغىنىسى،

دېۋانبېگى ۋەلى بايىنى خەزىنىچىلىكىنى قوشۇمچە ئۆتەشكە قويدى. مەزەمزات بۇ ئىشنىمۇ ئابدۇرۇسۇل بەگدىن كۆردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئابدۇرۇسۇل بەگكە بولغان ئۆچمەنلىكى ھەسسىلەپ كۈچەيدى. ئۇ شۇ تۇپەيلى ئۆزىگە دوست ـ يارەن ئىزدەپ يۈرەتتى. ئۇيان ئويلىنىپ، بۇيان ئويلىنىپ ئاخىر مۇشۇ مىڭ ئاتلىق قوشۇنى بار، نەچچە مىڭلىغان مۇرتى بار ئەخمەتخان خوجىنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. مانا ئەمدى دەل مۇشۇ ئەخمەتخان خوجا ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىپ ئۇنىڭغا باش ئۇرۇپ يىغلاپ تۇرۇپتۇ.

— ھاي، كىم بار؟ — دەپ ۋارقىرىدى مەزەمزات.

— خوش جانابلىرى، — چاكار بوسۇغىدا ھازىر بولدى.

— مېھمانلارغا تائام تەييارلاڭلار!— دېدى مەزەمزات، ئاندىن ئەخمەتخانۇ خوجىنى يۇقىرى ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلدى.

چاكار ئاپتۇۋا ـ چىلاپچا كۆتۈرۈپ كىردى، قولغا سۇ ئالدى، ئۆزۈن ئۆتمەي داستىخان سېلىنىپ چاي تارتىلدى.

— قېنى، ئېلىڭ خوجام، — دېدى مەزەمزات.

— خوش، خوش، رەھمەت، — ئەخمەتخان خوجا ھەجىيىپ قويۇپ چايدىن ئوتلىدى.

چايدىن كېيىن قېرا، قوزا گۆشلىرى بېسىلغان پولۇ كەلتۈرۈلدى.

ئەخمەتخان خوجا بىر كاپام ئاشنى ئاغزىغا سالدى. ئۇ ئاشنى ھۇزۇرلانغاندەك چاياپ تۇرۇپ پولۇنى ماختاشقا باشلىدى...

— سىزنى خوجىلارنىڭ ئەۋلادىمش دېيىشىدۇ، مەنمۇ ئىمىن ۋاڭدەك خان ئەزىمنىڭ ئەۋلادى، — دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى مەزەمزات.

— شۇنداق بولمامدىغان، — دېدى ئەخمەتخان خوجا، — چوڭ بوۋىلىرى ئىمىن ۋاڭ چىڭ خانىغا چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن ئۇلۇغ زات، چىڭ خانىدانلىقى بوۋىلىرىغا ۋاڭ ـ گۈڭلۇق ئەمەل ئىنئام قىلغان. پېقىر بۇنى قانداقمۇ ئۇنتۇپ قالاي؟ ئەمما، مېنى ئېچىندۇرىدىغىنى ھازىر بۇ ۋاڭلىق قوللىرىدىن كەتتى، ئۇنى سىلىنىڭ خىزمەتكارلىرى تارتىۋالدى. ئەمدى سىلىنى ۋاڭ ئەۋلادى دېگىلى بولمايدىغان بولدى، شۇڭا سىلىنى ھېچكىم كۆزگە ئىلمايۋاتىدۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ مەزەمزاتنىڭ كۆزلىرى ئالايدى، بۇرۇنى تىك تۇرۇپ كەتتى. گېپىلىغا گۇرۇچ تىقىلىپ قالغانىدەك تاۋاققا ئاپارغان قولىنى تارتىۋېلىپ قوپاللىق بىلەن سورىدى:

ــ ئەي خوجا، نېمىدەپ جۆيلۈۋاتىسىز، نېمە ئۈچۈن مېنى ۋاڭ ئەۋلادى دېمەيدىكەن، چاڭ جياڭجۈن بىلەن مىڭ شۇي ئامبال مەن بۇياققا ماڭغاندا، مېنى «سىز ۋاڭ» دەپ ئاتىدىغۇ؟ خانىڭ يارلىقى بارغۇ؟

ئەخمەتخان خوجا ئىككى ھەپتىدىن بېرى تۇنجى قېتىم كۆڭلى ئەمىن تىپىپ تاماققا ئاچ بۆرىدەك تۇتۇش قىلغانىدى. ئۇ ئاغزىدىكىنى يۇتۇۋېتىپ چايدىن بىر ئوتلىدى، ئاندىن ئالدىرىماي جاۋاب بەردى:

ــ سىلى ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن تارتىپ شەھەر سوراپ كەلگەن ۋاڭ، ھۆكۈمرانلىقنىڭ قائىدە ـ يوسۇنى، ئۇسۇلىنى بىلمىدىلا. شۇڭا دەيمەنكى، سىلى مەڭگۈلۈك ۋاڭ، خانمۇ شۇنداق يارلىق چۈشۈرگەن دەۋاتمىدىلا. ئەمما، ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىر ئەلەملەر سىلىنى، مەنچىڭ خانىنىڭ ئەمەلدارى، جياڭجۈننىڭ قولچومىقى، ئەمەلدارلارغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلەر بىز، ھەرگىز مەزەمزاتقا ئەمەل بەرمەيمىز. ئۇ ياۋاشلىق بىلەن پۇقرا بولغىنى ياخشى، دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ رىياسەت تۇرۇپ سىلىنى باش قىلىش نىيىتىم ئەمەلگە ئاشمىدى. ئۇ ئىختىلال ھەيئىتىنىڭ باشلىقى، پۇتكۈل لەشكەرنىڭ ئەمىرى بولغاچقا پېتىنىپ بىر نېمە دېيەلمىدىم. ئۇ ئۆزى خان، قېپىناتسى بەگ بولۇپ پۇتكۈل ھەربىي ۋە مۇلكىي ئىشلارنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالدى. خەزىنىنىڭ بايلىقى ئۇلارنىڭ بولدى. ھەتتا مېنى ئەخمەت خەزىنچىدەك بىر پاسىق قۇل جياڭجۈننىڭ سەر خىل قوشۇنىغا قارشى ئۆلۈمگە بېرىشقا زورلاپ تەھدىت سالدى. مەن بۇنىڭدىن قاتتىق غەزەپلەندىم، غەزىپىمگە بەس كېلەلمەي خەزىنىچىنى قەتل قىلىۋېتىپتىمەن، بۇ مېنىڭ سەۋر قىلالمىغانلىقىم، ئەلۋەتتە.

مەزەمزات ئويلىنىپ قالدى: «مەن ئەجدادىمغا ۋارىسلىق قىلىپ يۇرت سوراپ كەلگەنمىدىم، ئەمدىچۇ؟» ئەخمەتخان خوجىنىڭ گېپىدىن ئۇنىڭدا تەختتە قايتا ئولتۇرۇش ئارزۇسى تۇغۇلدى. ئاتا ـ بوۋىسىدىن قالغان ۋاڭ ـ گۈڭلۈق ئەمەل قولىدىن كەتكىنىنى چۈشەندى. «ھەم، ئابدۇرۇسۇل

بەگـنىڭ تـەۋەررۈك مىراسـىمنى تـارتىۋالغىنىنى بىلـەتتىم. مۇنـۇ قېرىنـى ھەممـە ھۆرمـەت قىلىـدۇ. ھـەتتا ئابدۇرۇسـۇل بـەگ چېغىـدا قېينىاتىسـى، قېينىنىسـىنى قـەتل قىلسـىمۇ تېگەلمىدى، مېنىڭدەك بىر ۋاڭنى بولسا «ياۋاش پۇقرا بولسۇن» دەپتۇ. شۇنداق بولىدىغان بولسا، ئاتا ـ بوۋام گۆرىدە ئۆرە ئولتۇرمامدۇ؟ ياق، ياق! بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمايمەن! مۇنۇ قېرى خوجىچىلىكمۇ بولالمامدىمەن. بۇ خېلى باتۇر، قارام ئادەم ئىكەن، ئۇنىڭدىن قانداق پايدىلانسام بولار... ئۇ شۇنداق نىيەتكە كەلدى ـ دە، خوجىنى چېكىپ باقتى:

ـــ بۇ گېپىڭىز ئورۇنلۇقتەك تۇرىدۇ، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق، نېمە مەسلىھەتىڭىز بار؟

ـــ مېنىڭچە، بىر رىياسەت تۈزگۈلۈك. بۇ رىياسەتكە سىلى ۋاڭ بولسىلا، يەنى سۇلتانلىق قۇرۇپ سىلىنى سۇلتانلىق تەختىدە ئولتۇرغۇزۇش كېرەك.

ـــ سۇلتانلىق بولسا، چىڭ خاندانلىقىدىن ئايرىلىپ چىققان بولمامدۇ؟

ـــ يوقسۇ تەقسىر، سۇلتانلىق دېگەن چىڭ خاندانلىقى ئىلكىدىكى بىر بەگلىك بولىدۇ، خانغا ھەر يىلى سېلىق تۆلەم بېرىدۇ.

ـــ ئۇنداقتا بۇ رىياسەتمۇ بولىدىكەن.

ـــ بىراق...

ـــ نېمە بىراق؟

ـــ ئابدۇرۇسۇل بەگ سىلىنىڭ تەختكە چىقىشلىرىغا يول بەرمەيدۇ، ـــ ئەخمەتخان خوجا شۇنداق دەپ ئۇنىڭ كۆزىگە قارىدى. بايىاتىنقى تەرىپ ـ ماختاشلار، ئەپسۇن ـ ئېزىتقۇلار مەزمۇنىغا تەسىرىنى كۆرسەتكەنىدى، ئۇنىڭ ئاقىل كۆزى يۇمۇلدى، ئەخمەت خوجىنىڭ ئاخىرقى سۆزى كۆزلىرىدە ئەقىل ئورنىغا غەزەپ يالقۇنى يانداردى. ئۇ ئۇزاق ئويلاندى، بىر پىكىرگە كېلەلمىدى. ئاخىر مېھمانىنى ئۇخلاپ ئارام ئېلىشقا، قالغان گەپنى ئەتە قىلىشقا جورىدى.

بۇ قىسقىراپ قالغان كېچىنىڭ ئاز قىسمىدا ھەر ئىككى ۋاڭ ئەۋلادى ئۇخلىدىمۇ، ئۇخلىمىدىمۇ بەلگىسىز. ئۇلار ئەتىگەنلىك بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇشۇپ ناشتىغا ئولتۇرۇشتى، چايىنى ئۇندىمەي ئىچىشتى. چايدىن

كېيىن بىر ـ بىرىنىڭ كۆزلىرىگە قاراشتى ۋە مىيىقىدا كۈلۈشتى. بەلكىم ئۇلار كۆزلىرىنىڭ قىزىرىپ كەتكىنىدىن كۈلۈشكەندۇر ۋە ياكى بىرەر ئەقىل تېپىشقىنىدىن كۈلۈشكەندۇر. گەپنى ساھىبخانا باشلىدى. مېھمان قۇلىقىنى دىڭ قىلدى. ساھىبخانا تاڭ ئاتقىچە ئويلاپ:« ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئەخمەتخان خوجىدا قىساسى بار، ئەمدى ئەخمەتخان خوجىنى يېغىرىغا تېگىپ، ئابدۇرۇسۇل بەگكە قارشى قويۇش كېرەك، بۇ ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قىچا تېرىپ، ئوتتۇرىدىكى ئىختىلاپنى ئۇلغايتىپ، ئوتتۇرىدىن پايدىلىنىش ئەڭ ئاقىلانىلىقتۇر. شۇ چاغدا جىياڭجۇننىڭ تەلىپى ئورۇنلىنىدۇ، ئۆزى يەنە داۋران سۈرىدۇ» دېگەن يەرگە كەلگەنىدى. ھازىر ئۇ شۇ قىچىنى چاچتى:

ــ سىز ئاخشام ئابدۇرۇسۇل بەگ بىزنى قەتل قىلغۇدەك، دېدىڭىز. بۇ تەھقىق! سىز ئۇنىڭ قېينىتىسى بىلەن قېينىنىسىنى قەتل قىلدىڭىز. بۇ كىچىك ئىش ئەمەس. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇچۇنلا ئەمەس، ئىختىلال ئوتى ئۇچۇنمۇ چوڭ يوقىتىش. ئەخمەت خەزىنچى ھېساب ـ كىتابتا تەڭداشسىز ئادەم ئىدى. ئۇ بۇرۇن مەن تەختتە ئولتۇرغاندىمۇ خەزىنچى ئىدى. ھازىر ئەمىر بەك ئالدىراش، بايانداينى ئالالمايۋاتىدۇ، پۈتۈن زېھنى ۋە ۋاقتىنى بايانداينى ئېلىشقا قارىتىۋاتىدۇ، ئۆيىدىمۇ، ئوردىدىمۇ بولمايۋاتىدۇ. ئۇ بايانداينى پەتىھ قىلسىلا سىزنى تۇتىدۇ. ئۇ: «قولۇم بوشىغاندا خوجىنىڭ تېرىسىنى تەتۇر سويىمەن» دەپ يۈرۈپتۇ. سىزنىڭ چىغلىق مازارەڭ تار جاھاندا مۆكۈنۈپ يېتىشىڭىز زىيانلىقتۇر. ئەمدى قالغىنىنى ئۆزىڭىز ئويلاپ بېقىڭ.

ــ بېشىمنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قاتتى، سىلىنى ئۆز بىلىپ، بېشىمنى سىلار، قۇتۇلۇشنىڭ مەسلىھەتىنى بىرەر دەپ جانابىي ئالىيلىرىنىڭ ئالدىغا كەلدىم، ــ دەپ خوجا ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ يالۇۋردى.

مەزمزات ئۇنىڭ كۆزلىرىگە يەنە بىر قاراپ قويۇپ:

ــ ئولتۇرۇڭ، ئولتۇرۇڭ خوجا، ــ دېدى. ئۇ ئولتۇرغاندىن كېيىن سىرلىق قىلىپ پىچىرلىدى، ــ بۇ غوۋغادىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىنبىر يولى

شۇكى، ئابدۇرۇسۇل مۇشت ئاتقۇچە سىزنىڭ مۇشت ئاتقىنىڭىز تۇرۇك.
ئەخمەتخان خوجىنىڭ چىرايى تاتىرىپ، كۆزلىرى تورۇسقا قادىلىپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن ئۆزىگە كېلىپ پىچىرلىدى:
— ئەي مەرھەمەتلىك ھېكىم، ئۇنداقتا پۈتكۈل لەشكەر ئۆم بولۇپ، مېنى تىتما - تىتما قىلمۇەتمەمدۇ؟!
— ئەڭ ئەۋزىلى، — دېدى مەزەمزات ئاۋازىغا سىرلىق تۇس بېرىپ، — بۇنداق ئىشلاردا سىزنىڭ قان چىقارماي جاننى ئېلىش ھىيلىگىز ئەسقېتىپ قالارمىكىن.
خوجا تىترەپ كەتتى، ئۇزاق ئويلاندى، تولغاندى، ئاخىر زۇۋانغا كەلدى:
— بۇنىڭدىن باشقا ماڭا قۇتۇلۇش يولى يوقتەك تۇرىدۇ. جانابىي شاھىم، پاناھىم، سىلى تىرەك بولۇپلا بەرسىلە پۇرسەت تېپىپ بۇ ئىشنى بېجىرىمەن!
— ئەمما، پىنھان يۈرۈڭ، ئۇنىڭغا كۆرۈنمەڭ، بۇ سىرنى ھېچكىمگە تىنماڭ، — دېدى مەزەمزات.
بۇ تەدبىرنى ئاڭلاپ، ئەخمەتخان خوجىنىڭ تاتارغان يۈزىگە قان يۈگۈردى، ئالۋاستىلارچە ھەجايدى. ئۇلار پېشىن نامىزىغىچە ئايرىم - ئايرىم خانىدا ئارام ئېلىشتى. پېشىن نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ تاماق يېيىشتى. كەچلىكى ئەخمەتخان خوجا مۇشۇكتەك تىۋىش چىقارماي ئۇۋۇسىغا قايتتى.

3

مىلادىيە 1864 - يىلى كەچ كۈز، ئابدۇرۇسۇل بەگ بايانداينى پەتنە قىلىش ئىشى بىلەن بەند ئىدى. ئۇ لەشكەرلەرنى رويخەتكە ئالدى، تۇرلۇك تەدبىرلەر ئۇستىدە باش قاتۇردى، لەشكەر، سەركەردىلەرنىڭ تەكلىپلىرىنى ئاڭلىدى. بۇ تەكلىپلەر ئىچىدىن بىرنى ئورۇندىدى، يەنى سېپىلدىن ئېگىز قىلىپ ئىككى شەببە تۇرغۇزدى. شەببىلەرنىڭ ئۇستىگە مەرگەنلەرنى چىقىرىپ، بايانداي قەلئەسى ئىچىگە ئوق ئېتىشنى ئەمر قىلدى. مەرگەنلەر قەلئەگە، سېپىل ئۇستىدىكى چېرىكلەرگە ئوق ياغدۇرۇشقا

باشلىدى.

ـــ ئەمىر لەشكەر، ـــ دېدى جاڭ لى، ئۇ بۇ يەرگە ئوق ئېلىپ كەلگەنىدى. ـــ بۇنىڭدا يەنىلا مەرگەنلەرگە ئوق تېگىپ كېتىدۇ، ھەر بىر مەرگەنگە ئىككىدىن يارماق بەرسىلە. مەرگەنلەر شەببە ئۈستىگە دالدا قىلغۇدەك نېپىز تام قوپارسۇن، بۇ يارماقلارنى تام ئارىسىغا قىستۇرسۇن، بىر يارماقنى سۇغۇرۇپ ئالسا، ئوق ئۆتكۈدەك تۆشۈك ئېچىلىدۇ، بۇ تۆشۈكتىن قەلئەگە ئوق ئېتىۋېرىدۇ، ئەمما مەرگەنلەرگە ئوق تېگىپ شىكەستە يېمەيدۇ.

ئابدۇرۇسۇل بەگ بۇ تەكلىپنىمۇ ماقۇل تېپىپ مەرگەنلەرگە يارماق تارقىتىپ بەردى. جاڭ لى مەرگەنلەرگە ئۆگىتىپ، باشىنى پاناھلىغۇدەك لاي تام قىلىپ، تام ئارىلىقىغا يارماقلارنى ئورناتقۇزدى. تام قۇرۇغاندىن كېيىن يارماقنى ئېلىپ تاشلىۋىدى تۆشۈك ئېچىلدى. جاڭ لى بۇ تۆشۈكتىن ئوق ئۇزۇپ، بىر نەچچە چېرىكنى سېپىلدىن موللاق ئاتقۇزدى، مەرگەنلەرمۇ ئوق ئاتتى. مەرگەنلەر تۆشۈكتىن ئوق چىقىرىپ، سېپىل ئۈستىدىكى چېرىكلەرنى باش كۆتۈرتمىدى. بىراق، سېپىلغا غەيۇر لەشكەرلەر چىققان ھامان چېرىكلەر مىلتىق ئېتىپ، نەيزىلەپ، تاش، كىگىز، ماز، يوتقانلارنى سۇمايغا چىلاپ ئوت يېقىپ لەشكەرلەر ئۈستىگە تاشلاپ سېپىلغا چىقارتقۇزمىدى، لەشكەرلەر سېپىل گىرۋىكىگە چىقاي دېگەندە مەرگەنلەر ئوق ئاتماي تۇراتتى، بۇنىڭدىن چېرىكلەر پايدىلىناتتى.

ناسىر ئەلەم لەشكەرلەردىن ھال سوراش يۈزىسىدىن موللا شاۋكەت ئاخۇن، جالالىدىن خەلپەم قاتارلىق ئۆلىما ۋە سىپاھلارنى باشلاپ بايانداپغا كەلدى. ناسىر ئەلەم جەڭنىڭ ئىختىلال لەشكەرلىرىگە پايدىسىز بولۇۋاتقىنىنى كۆرۈپ بېشىنى خىيال بىلەن ئەگدى. بىر دەقىقە ئويلانغاندىن كېيىن:

ـــ ئەي ئەمىر، پېقىرنىڭ كالتە پەمى دورا بىلەن سېپىل دەرۋازىسىنى كۆككە ئۇچۇرماقنى لازىم تاپتى، ـــ دېدى.

ـــ ئۈستاز، بۇنداقتا جاھان ئىش بولار ئىدى، دەرۋازىنى قانداق ئۇچۇرغىلى بولار؟ ـــ دەپ سوردى ئابدۇرۇسۇل بەگ.

ـــ بۇنى سادىر پالۋان قىلالىشى مۇمكىن. ئۇ يامۇلنىڭ سېپىل

تاملىرىنى تولا تېشىپ تەجرىبە ھاسىل قىلغان. بۇ ئىشنى ئۇنىڭغا تاپشۇرايلى، ــ دېدى ناسىر ئەلەم.

ــ سادىر ئاغا ياشىنىپ قالدى، ئېغىر كەلمەسمۇ؟

ــ ئۆزىگە دەپ باقمايمىزمۇ؟

ئەمىر سادىر پالۋانغا چاپارمەن ئەۋەتتى. ناسىر ئەلەم، مۇللا شاۋكەت، جالالىدىن خەلپەم، ئابدۇللېتىپ خەلپەم ۋە ئەلا پالۋان باشلىق سەردارلار سەككىز قىرلىق چېدىردا ئولتۇرۇشۇپ، بايانداينى قانداق پەتنە قىلىش ھەققىدە گۇڭگۇر ـ مۇڭگۇر پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندا سادىر پالۋان كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئاق سانچىلغان بولسىمۇ، ئەما ئېگىز، بەرنا قەددى پۈكۈلمىگەن، كەڭ كۆكرىكىدىن كۈچ ـ قۇۋۋەت تېشىپ تۇراتتى. ئۇ گۈرس ـ گۈرس دەسسەپ چېدىرغا كىرىپ كەلگەندە ھەممە ھۆرمەتلەپ ئورنىدىن تۇرۇشتى. سادىر پالۋان بۇقىنىڭ بوينىدەك يوغان بوينىنى ئېگىپ سالام بەردى ۋە بىر چەتتىن ئىككى قوللاپ كۆرۈشۇپ چىقتى. ناسىر ئەلەم ئۇنى يېنىغا ئۆتكۈزدى، ئەھۋالىنى سورىدى، ئاندىن سادىرغا قاراپ:

ــ ئەي پالۋانلارنىڭ پالۋىنى، سىز ھەممە ئىشقا ماھىر، جەڭگە قادىر ئادەمسىز، بىز بىر ئايدىن بېرى بايانداينى ئالالمايۋاتىمىز، سىزچە قانداق قىلساق بولار؟ ــ دېدى.

ــ ھەر قايسىلىرىدەك دانىشمەنلەر تۇرغان يەردە كەمىنە نادانلىرى نېمىنى بىلسۇن؟ ــ دېدى سادىر پالۋان دىمىغىدا گەپ قىلىپ.

ــ بىز نەدىنمۇ ھەربىي ئىشلاردا بولايلى، ــ دېدى كۈلۈپ ناسىر ئەلەم، ــ پېقىرنى ئالسىڭىز، ئىككى پۈتۈم گۆرگە ساڭگىلىغان ئادەم. بۇ يەردە ئولتۇرغان سېپاھلار شەرئىي، مۇلكىي ئىشلارنىلا بىلىدۇ، سىز بولسىڭىز ئوتتۇز نەچچە يىلدىن بېرى چېرىكلەر بىلەن جەڭ قىلىپ كەلگەن باھادىر سەردار، پالۋان. بىز ھەربىي ئىلىمدىن ئېلىپىنمۇ ئۇقمايمىز. ھەممىمىز سىزنىڭ مەسلىھەت ۋە تەدبىرىڭىزنى ئاڭلاشقا تەقەززا بولۇپ ئولتۇرۇپتىمىز، قېنى، خەلقىڭىز ئۈچۈن ئاقىلانە مەسلىھەتىڭىزنى ئايىماڭ!

سادىر پالۋان ناسىر ئەلەمدەك كاتتا ئۆلىمانىڭ سۆزىدىن خۇرسەن بولدى، ئۇنىڭ سورىغىنىنى جاۋابسىز قالدۇرۇشنى ئەدەپسىزلىك دەپ

بىلدى. ئۇ بىر پەس ئويلىنىپ، نەچچە ۋاقىتتىن بايانداينى پەتىە قىلىش ھەققىدە كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن تەدبىرنى قايتا - قايتا دەڭسەپ كۆردى. بىر چاغدا ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرى پاللىدە ياندى. ئاندىن ئۇلۇغلار ئالدىدا ئاتىكاچىلىق قىلغۇسى كەلمىگەندەك كەمتەرلىك بىلەن سورىدى:

— يۇرتىمىزدا سىلىدەك ئىلمىي زاھىردا سەيىر قىلغۇچى ئالىم يوق دېيەرلىك، سىلىنىڭ ئويلىغانلىرى باردۇ بەلكىم، ئاۋۋال ئۆزلىرىنىڭ ئاقىلانە تەلىمىنى مۇبارەك ئاغزىلىرىدىن ئاڭلاپ باقساق.

ناسىر ئەلەم ئۇنىڭ كەمتەرلىكىنى، ساددىلىقىنى ياقتۇرانتى، شۇڭا:

— بىلىپ تۇرۇپتىمەنكى، سىز بىر ياخشى چارە تاپتىڭىز، بۇ چارىڭىزنى ئاڭلىغىمىز كېلور. بۇ چارىڭىز لەخمە كولاپ سېپىل دەرۋازىسىنى ارتىلىتىش! — دېدى.

سادىر پالۋان كۆلكىسىنى بېسىپ:

— مەن دېمىدىمۇ، سىلىدەك دانىشمەن تۇرغان يەردە بىز بىر نادان. كۆڭلۈمدىكىنى تاپتىلا، پېقىر بىر كېچىدىلا بۇ ئىشنى بەجا كەلتۈرىدۇ.

— باريكاللا سادىر ئاغا، سىلىنى كىشىلەر بىكارغا لەشكىرى ئالىم دېمەيدىكەن، — دېدى ئابدۇللىپتىپ خۇش بولۇپ.

سورۇن ئەھلى بايانداي سېپىلى دەرۋازىسىنى پارتىلىتىشنى ئەڭ ياخشى چارە، دەپ قارىدى. ناسىر ئەلەم سادىر پالۋانغا دۇئا بەردى:

— ئاللا تائاللا ئىگەم سادىر پالۋانغا كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلغاي، ياۋ ئوقىدىن ساقلىغاي.

سادىر پالۋان ئۈچ ئوغلى بىلەن كەچ كىرگىچە تەييارلاندى، ئۇنىڭ ئوغۇللىرىمۇ پالۋان قامەتلىك. بەستىدىن كۈچ يېغىپ تۇرغان ئەزىمەتلەر ئىدى. سادىر پالۋان يەنە دائىم ئايرىلمايدىغان تۆت نۆكىرىنى باشلاپ سېپىل دەرۋازىسىنىڭ ئوڭ بېقىنىغا كەلدى. ئۇ دەرۋازىدىن تارتىپ ئوتتۇز ماڭدام ئارىلىقنى مۆلچەرلىدى. ئاندىن باشلاپ كەلگەنلەرنى تېۋىش چىقارماي، سېپىل تۇۋىدىكى ئويمانلىقنىڭ قوراي - چۆپلىرىنى يۇلۇپ بولۇشىغا سېپىلنىڭ بېقىنىدىن تېشىشكە بۇيرۇدى. چىققان توپىنى نۆكەرلەر تاغارغا سېلىپ ئوت - چۆپتىن تازىلانغان ئويمانلىققا تۆكتى. ئۇ ئۆزى سىغقۇدەك

ئۆڭكۈر كولانغاندىن كېيىن، ئۆڭكۈرنىڭ ئاستىنى ئويۇشقا بۇيرۇدى. ئۆڭكۈر ئاستى ئۇچ ئادەم سىغقۇدەك كەڭ ھەم سادىرنىڭ بوينىنى چۆكۈرگۈدەك چوڭقۇر كولاندى. سادىر پالتىنى قولىغا ئېلىپ دەرۋازا تەرەپكە قارىتىپ چېپىشقا باشلىدى. ئۇ دەسلەپكى توپىنى ئويمانغا تۆكتۈردى. ئۇچ غۇلاچ نېشىپ سېپىل ئىچىدە لەخمە ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، دۆۋىلەپ قويغان ئوت - چۆپنى تۆپىسىگە چاچقۇزۇۋەتتى، ئەمدى سېپىل ئۈستىدىن ئېگىشىپ قارىغانلار بۇ يەردە توپىنىڭ ئىزناسىنىمۇ كۆرەلمەيتتى. سادىر ئۆزى سىزغان سىزىقى بويىچە ئەگرى - بۈگرى قىلىپ تەشمە تەشمەكتە. ئوغۇللىرىغا تەشمە تېشىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتمەكتە ئىدى. ئوغۇللار دادىسىنىڭ قولىدىن پالتىنى ئېلىپ نۆۋەت بىلەن چاپاتتى. سادىر زوڭزىيىپ ئولتۇرۇۋېلىپ ئۆگىتەتتى:

— ئاۋاز چىقارماي چاپ، چىڭقاپ كەتمە، پالتىنىڭ بىسى ئىتتىك بولغاندىن كېيىن بەك كۈچەپ كەتمىسەڭمۇ بولىدۇ، ھە، ئەمدى تۇمشۇق چىقار.

يىلان باغرى لەخمە دەرۋازىغا يەتتى. ئاڭمۇ سۇزۇلۇشكە باشلىدى. سادىرنىڭ ئوغۇللىرى لەخمىدىن ئۆمىلەپ چىقىپ دورىنى ئەكىردى. سادىر پالۋان دورىنى ئوبدان قاچىلاپ، قۇرۇتۇلغان كالا ئۆچىيىدىن ياسالغان پىلتىنى ئورناتتى، ئاندىن ئۈچەي پىلتىنى لەخمە ئاغزىدىكى ئۆڭكۈرگىچە تارتىپ، ئوغۇللىرىغا:

— ھەممىڭلار كېتىڭلار، ئەمىر لەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا، لەخمە تەييار، دادام پىلتىغا ئوت ياقىدۇ، دەڭلار. ئۆزۈڭلار مېنىڭ چېدىرىمغا كىرىپ ئۇخلاڭلار، — دېدى.

يىگىتلەر قوراي ئارىسىدىن ئۆمىلەپ كېتىشتى. شەببە ئۇستىگە ناسىر ئەلەم باشلىق ئۆلىمالار چىققانىدى، ئابدۇرۇسۇل بەگ سېپىل دەرۋازىسىدىن كۆز ئۇزمەي تۇراتتى. ئۇ چېرىكلەرنىڭ سېزىپ قالماسلىقى ئۈچۈن مەرگەنلەرنى ئۇزمەي ئوق ئېتىشقا ئەمىر قىلغانىدى. ئىككى تەرەپنىڭ مىلتىق ئاۋازىدىن باشقا ئاۋاز يوق ئىدى.

شەببە سىلكىنىپ كەتتى، گۈلدۇرمامىدەك قاتتىق گۈمبەرلەشتىن يەر

تەۋرىدى، دەرۋازىنىڭ بېقىنى ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈپ كۈن نۇرىنى توستى، ئالەمنى ئىس - تۈتەك قاپلىدى. ناسىر ئەلەم، موللا شاۋكەت ئاخۇنلار ئالىقىنى بىلەن قۇلاقلىرىنى ئېتىۋالدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ:

— ياشاپ كەت سادىر ئاغا! ھەقىقىي لەشكىرىي ئالىم - دە، سەن! ھۇجۇمغا ئۆتۈڭلار! — دەپ پەرمان بەردى.

ئاتلىق، لەكمە قوشۇنلار پەرۋانە ئۆزىنى ئوتقا ئۇرغاندەك، ئوت يورۇقى كۆتۈرۈلگەن سېپىل دەرۋازىسىغا ئېتىلدى. بىراق، پارتلاشتىن ھاسىل بولغان دەرۋازا يېنىدىكى شورىغا بېرىپلا يىقىلىشتى، چېرىكلەر كۈچلۈك ئوق كۈچى بىلەن شوردىن بېسىپ كىرگەن قوزغىلاڭ غەيۇرلىرىنى قىرىشقا باشلىغانىدى. چېرىكلەر مۆكۈنۈپ تۇرۇپ ئوق ئېتىپ، توپا قاچىلانغان تاغارلار بىلەن بۇزۇلغان شورىنى ئەتمەكتە ئىدى. چېرىكلەر قارشىلىقنى بارغانچە كۈچەيتىپ، مىلتىق، توپلاردىن ئۇزمەي ئوق ئۇزدى. لەشكەرلەر جان بېرىپ، جان ئېلىپ قەھرىمانلىق كۆرسەتتى.

شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە كۈرەدىن نۇرغۇن چېرىك يارەمگە چىقتى، ئاي - ھاي. دۇپۇزىدا قىيامەتنىڭ جېڭى بولدى.

4

چاڭ جېن جياڭجۈن تەختتە ئولتۇراتتى، شى داربن باشلىق سەردارلار جياڭجۈن ئالدىدا باش ئېگىپ ئولتۇرۇپ پەرمان كۈتتى.

— شى داربن، يەتتە مىڭ سەرخىل چېرىكنى ئاچىقىپ چەنتۇ سەردارلىرىنىڭ بېشىنى ئېلىپ كېلىڭ. يا توپلاڭچىلارنىڭ قېنى دەريا كەبى ئاققاي، يا مەن ئەپيۇن سۈيى ئىچىپ ئۆلەي، — دەپ پەرمان بەردى چاڭ جېن جياڭجۈن.

شى داربن ئورنىدىن تۇرۇپ مۇنداق ئەھدى - پەيمان قىلدى:

— ئۇلۇغ خانىمىز ئۇچۇن، بايانداىغا بارايى مەن، توپلاڭچىلار سەردارلىرىنىڭ ئىت كاللىسىنى ئۇزۇپ جانابىگىزغا كەلتۈرەي مەن! بۇتلار بىزگە مەدەتكار بولغاي، بۇ مېنىڭ بۇتلار ئالدىدىكى ئەھدۇ پەيمانىم بولغاي!

ـــ بۇنلار بىزگە مەدەت بېرەلمەيدۇ، ـــ دېدى جىيانجۇن ھەسرەتلىك ئاۋازدا، ـــ ئۇلار دىلمىزدىكىنى بىلمەيدۇ. بولدى، بېرىڭ، سىزگە نۇسرەت تىلەيمەن!

شى داربىن سەردار، سەركەردىلەر بىلەن يەتتە مىڭ چېرىكنى باشلاپ، ھەيۋە بىلەن كۆرە دەرۋازىسىدىن چىقتى. ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ بايانداينغا لەكمە قوشۇنلىرىنى ئىسھاق بەگكە تاپشۇرۇپ شى داربىنىڭ قوشۇنىغا قارشى يۈرۈش قىلدى. كانتا نۇغلار بىلەن ھېسابسىز چېرىك شىددەت بىلەن كەلمەكتە ئىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ تورۇق ئېتى ئۈستىدە تىك ئولتۇراتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرگە تىكىلگەن كۆزلىرىدە قەھر-غەزەپ ئوتلىرى چاقنايتتى. ھازىر ئەھۋالدىن قارىغاندا ئىككى قوشۇنىنىڭ دوقۇرۇشۇپ قېلىشى ئىككى سەركىنىڭ تار كۆۋرۈك ئۈستىدە ئۇچرىشىپ قېلىپ، بىر-بىرىگە يول بەرمەي ئۈسۈشۇپ ئاخىر بىرىنىڭ تىك مولاق ئېتىپ چۈشۈپ كەتكىنىدەك ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشى ئايان بولۇپ قالغانىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەزىز پالۋان، بەشرى بەگ، ئابدۇلھېمىت باست، ياگۇر ئاخۇن، ئابدۇل ۋارىسلارنىڭ لەكمە قوشۇنىنى سەپكە تۇرغۇزۇپ چېرىكلەرگە ئوق ياغدۇرۇشنى ئەمر قىلدى. ئابدۇرۇسۇل بەگكە ھېلىدىن ھېلى چاپارمەنلەر خەۋەر يەتكۈزۈپ تۇراتتى، لەكمە قوشۇن لەشكەرلىرى مۇرىلىرىگە بەردەنگىلىرىنىڭ قوندىقىنى تىرەپ، تەمكىن ھالدا قىمىرلىماي، گەپمۇ قىلماي. ئۆزلىرىگە قارشى ئات سېلىپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنى نىشانلاپ ياناتتى. ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا بىر نەچچە مىڭ ئاتنىڭ دۇپۇرلىشى ئاڭلاندى. كۆزلىرىگە قويۇق چاڭ-توزان ۋە ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان چېرىكلەر كۆرۈندى. ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازى ۋە ئۇزەڭگىلەرنىڭ جاراڭلاشلىرى ئاڭلانغاندىلا:

ـــ ياۋنى چەنلەپ ئېتىڭلار! ـــ دېگەن پەرمان ئاڭلاندى.

بىرىنچى دۇركۈن ئوقتىن ئالدىدا يېيىلىپ كېلىۋاتقان چېرىكلەر ئاتلىرىدىن مولاق ئېتىپ چۈشتى، ئەمما چېرىكلەر كەينىگە يانماي باستۇرۇپ كېلىۋەردى. قىزىپ كەتكەن بەشرى بەگ لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرگەن پېتى نەرە تارتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى.

ئۇ خاتا قىلغانىدى. ئاتلىق چېرىكلەرگە لەكمە قوشۇننىڭ تەڭ كېلىشى تەس ئىدى. ئۇ كۈچ ئېلىشالمىدى. ئۆزى ۋە نۇرغۇن لەشكىرى قۇربان بولدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ بەشرى بەگنىڭ خاتا قىلغىنىنى كۆرۈپ ئاچچىقى كەلدى. ئۇ چېرىكلەرنىڭ كۈچىنى خورىتىش يۈزىسىدىنلا لەكمە قوشۇننى جەڭگە سالغانىدى. بەشرى بەگ ئۇنىڭ بۇ پىلانىنى بۇزۇۋەتتى. نۇرغۇن لەشكەرنى نابۇت قىلدى. بۇ يوقىتىشىنى ئاز دېگەندەك بايانداىدىنمۇ چېرىكلەر چىقىپ قوزغىلاڭچى قوشۇننى ئىككى تەرەپتىن قىستى. لەكمە قوشۇن سېپىنى بۇزۇپ ئۆتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ پەرمان بەردى:

— ئەلا پالۋان، ئىرادە كەمسىرىكنى چىڭ باغلاپ چېرىكلەرگە جەسۇرلۇق بىلەن زەربە بەر، تەڭرى ساڭا نۇسرەت ئاتا قىلغاي!

— پەرمان بەردارمەن! — دېدى چېرىكلەرنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمىدىن ئەزەپلىنىپ چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەن ئەلا پالۋان قىلىچىنى چىقىرىپ. ئۇ بوز ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى، سەكرەپ، كىشنەپ، چاپچىپ جىم تۇرمايۋاتقان بوز ئات قۇيرۇقىنى يېيىپ تۇلپار كەبى ئالغا ئۆچتى. ئۇنىڭ كاللىسىدا: «مەن سەنلەرگە تېتىمسام پالۋان بولماي كېتەي» دېگەن ئويدىن باشقا نەرسە يوق ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ سەپراس تۇرغان. تاللانغان ئۈچ مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى سەردارنىڭ كەينىدىن بوراندەك ئۆچتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن ھەممە ئادەم ھۆرمەتلەيدىغان ئابدۇللېتىپ خەلپەمنىڭ ياش مۇرتلىرىدىن تەشكىللەنگەن بەش يۈز ئاتلىق قوشۇنمۇ ئاتلاندى. ئابدۇللېتىپ خەلپەمنىڭ ئاپئاق سەللىسى قوشۇننىڭ تۇغدەك لەشكەرنىڭ ئالدىدا كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. گەرچە سان جەھەتتىن چېرىكلەر كۆپ بولسىمۇ، ئەمما شىجائەت، باتۇرلۇقتا ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان ئەلا پالۋان قوشۇنى ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن يېرىپ كىردى. ھەممىنىڭ ئالدىدا ئۇچۇپ كېتىپ بارغان بوز ئاتنىڭ ئىگىسى چېرىكلەرگە شىرەڭ ئېتىلىپ ئۇلارنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلاتتى. ئۇ ساپلا مەيدىسىدە چەنى بار سەردارلار بىلەن ئېلىشاتتى. ئۇنىڭ ئوت بولۇپ يانغان كۆزلىرى بىردىنلا بىر توپ نۆكەرلەر ئوتتۇرىسىدا غادىيىپ تۇرغان ئادەمگە چۈشتى. ئۇنىڭ يېنىدا بىرى تۇغ تۇتۇپ تۇراتتى. ئەلا پالۋان«ھىم، باش سەردارى شۇكەن - دە»

دەپ ئويلاپ ئالدىغا كەلگەن چېرىكنىڭ ئېتىغا خىرىس قىلىۋاتقان بوز ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇغ - ئەلەم بار تەرەپكە بۇرىدى. ئاق بوز ئات كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ، قۇيرۇق، يايلىنى يېيىپ بورانده‌ك ئۇچتى. ئۇنىڭ تۇياقلىرىدىن ئوت يانىاتتى. ئەلا پالۋان بىردە ئوڭغا، بىردە سولغا نەرە تارتىپ، قىلىچ ئوروپ، ئالدىنى توسقان چېرىكلەرنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتى. بوز ئات چېرىكلەرنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە تۇغ ئەلەم بار يەرگە يېتىپ كەلدى. ئاتتا غادىيىپ ئولتۇرغان شى داۋىنىڭ كۆزى بوز ئات ئۈستىدىكى قارا قاشلىق، كۆزلىرى يېنىپ تۇرغان يىگىرمە ئۇچ ياشلاردىكى يىگىتكە چۈشۈپ يۇرىكى جىغلا قىلىپ قالدى. ئۇ دەرھال قىلىچىنى قىنىدىن سۇغاردى. ئەلا پالۋان ئۆزىگە ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن شى داۋىنىڭ بىر نەچچە نۆكىرىنى قىلىچ بىلەن يەرگە غۇلىتىپ، بىر نەچچىنىڭ ھۇجۇمىنى قايتۇرۇپ شى داۋىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى - دە، سېپى نەقىشلىك مىسران قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈردى. ئۇ پۈتۈن ياشلىق كۈچىنى بىلىكىگە يىغىپ، كۆزلىرىنى جامەدەك ئېچىپ شى داۋىنىڭ بوينىغا ئۇردى. شى داۋىن چاققانلىق بىلەن ئەينەكتەك پارقىراپ كەلگەن قىلىچتىن بېشىنى ئاتنىڭ يايلىسىغا تىقىپ قۇتۇلدى. بوز ئات ئالدى پۈتلىرىنى ئېگىز كۆتۈردى، ئەلا پالۋان ئىككىنچى قېتىم قىلىچ ئۇردى. شى داۋىن ئۆزىنى يانغا ئېلىپ يەنە قۇتۇلۇپ قېلىپ، قىلىچىنى پىرقىرىتىپ ئەلا پالۋاننىڭ بېشىغا ئۇردى. ئەلا پالۋان بېشىغا ئوقتەك ئۇچۇپ كېلىۋاتقان قىلىچنى قىلىچى بىلەن قايتۇردى، قىلىچلار بىر - بىرىگە ئورۇلغاندا چاقماق چاققاندەك ئوتلار چاچرىدى. ئىككى سەردار ئۇيان ئۆتۈشۈپ، بۇيان ئۆتۈشۈپ تەكرار - تەكرار ئېلىشتى. ئاتلار ئۆرە - تۆپە بولۇشتى. ئېگەر ئۈستىدە ئەلا پالۋان بىلەن شى داۋىن، يەر ئۈستىدە ئات بىلەن ئات ئېلىشىشقا باشلىدى. ئەلا پالۋان شى داۋىنىڭ بەشىنچى قىلىچىدىن قۇتۇلۇپ قالدى، ئۇ ئاتنىڭ بوينىغا ئېگىشىۋېلىپ شى داۋىن ئۇرغان قىلىچنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. شى داۋىن ھاۋانى يېرىپ ئۆتكەن قىلىچ بىلەن تەڭ ئېگىشىپ قالدى. دەل شۇ چاغدا ئەلا پالۋان ئۇنىڭ بوينىغا «ياپىرىم» دەپ كۈچ بىلەن ئۇرغانىدى، شى داۋىننىڭ قىزىل لېنتىلىق قاسقان قالپىقى

بىر ياققا، بىر ئۆرۈم چاچلىق بېشى بىر ياققا چۈشتى، ئاققان قېنى توپىنى بويىدى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ بېشىنى قىلىچى ئۈچىغا ئىلىپ ئېگىز كۆتۈردى. شى دارېنىنىڭ نۆكەرلىرى بىلەن ئەلا پالۋاننىڭ نۇردۇن باشلىق خاس يىگىتلىرى قاتتىق ئېلىشماقتا ئىدى. شى دارېنىنىڭ بېشىنى كۆرگەن چېرىك سەركەردىلىرى ياغاچتەك قېتىپلا قالدى. تۇغچىنىڭ قولىدىكى چوڭ تۇغمۇ يىقىلدى. ئۇلار ئېسىنى يىغىپ بولغۇچە يىگىتلەر ئۇلارنىڭ بىر نەچچىسىنى چېپىپ تاشلىدى. باش سەردارىدىن ئايرىلغان سەركەردىلەر ۋەھىمگە چۈشۈپ ئاتلىرىنىڭ بېشىنى كەلگەن تەرىپىگە قايرىدى. چېرىكلەر سەركەردىلىرىنىڭ قاچقىنىنى، تۇغنىڭ يىقىلغىنىنى كۆرۈپ ھەر تەرەپكە جېنىنى ئېلىپ قاچقىلى تۇردى. ئۇچ مىڭ بەشيۈز پالۋان ئۇلارنى قوغلاپ يۇرۇپ قىر - چاپ قىلدى، ھەتتا سۇر - توقاي قىلىپ كۆرەگىچە قوغلاپ باردى.

ئەلا پالۋان شى دارېنىنىڭ بېشىنى قىلىچىنىڭ ئۈچىغا ئىلغان پېتى بوز ئاتنى كەينىگە بۇرىدى، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ شى دارېنىنىڭ بېشىنى ئات تۇيىقى ئاستىغا تاشلىدى. ئەمىر لەشكەر سۆيۈنگىنىدىن:

— يارايسەن باتۇر يىگىت. جەڭ نۇسرىتىنى ھەل قىلدىڭ، بۇگۈندىن باشلاپ سېنى پۈتكۈل قوشۇننىڭ باش سەردارلىقىغا تەينىلىدىم، — دېدى.

با دارېن شى دارېنىنىڭ كاللىسى ئېلىنغىنىنى بايانداي سېپىلى ئۇستىدە تۇرۇپ كۆرۈپ خۇن بولۇپ يىقىلدى. قالدى چېرىكلەرنى ئارا ئۇستەڭ. ناشئۆستەڭ. چۇنجا. قاش. نىلقا. ئۇلاستاي. سۇپىتاي. ئاربوز. بارغابوسۇن يېزىلىرىنىڭ لەشكەرلىرى تىرىپىرەن قىلدى. چېرىكلەرنىڭ قالدىسى ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ بېشى قايغان تەرەپكە قېچىشتى، نۇرغۇنى تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئەل بولۇشتى. ھوشىنى يوقاتمىغانلىرى سېپىل دەرۋازىسىدىن كىرىپ قۇتۇلدى. كۆرەدىن چىققان يەتتە مىڭ ئاتلىق قوشۇننىڭ تەڭدىن تولىسى قىرىلدى. قالغانلىرى كۆرەگە كىرىۋالدى. يېشىل زېمىن قىزىل قان بىلەن بويالدى. ئۆلۈكلەر ساينىڭ تېشىدەك يېتىپ كەتتى.

تىرىك قالغان سەردار، سەركەردىلەر چاڭ جېن جياڭجۇننىڭ ئالدىدا باش

قويۇپ مۇسىبەت خەۋىرىنى بايان قىلدى:

— جانابىي جياڭجۇن، شى داربن ئۆلتۈرۈلدى، قوشۇن يېڭىلدى!

جياڭجۇن ساقچىلىرىنى يۇلدى، ھەسرەت بىلەن بارمىقىنى چىشلىدى، خۇددى ئەپيۇن چېكىپ مەست بولۇپ قالغاندەك تىلى تۇتۇلغان ھالدا ئولتۈرۈپلا قالدى. توپىلاڭنى باستۇرغۇدەك مادارى قالمىغانىدى.

مىڭ شۇي شۇ كۈنىلا چاڭ جېنىنىڭ ئىقتىدارسىزلىقىدىن يەتتە مىڭ سەر خىل قوشۇننىڭ تىرىپىرەن قىلىنغىنىنى خانغا مەلۇم قىلىپ مەكتۇپ يوللىۋەتتى. كۈنلەر تىنىچسىز ئۆتۈشكە باشلىدى. بايانداىدا توپلار تىنماي ئېتىلىپ تۇردى، چاڭ جېن بايانداىغا يارەدم بېرەلمەي، يا چېقىپ توپىلاڭنى باستۇرالماي، بۇتتىن مەدەت تىلەپ ياناتتى.

ئاردىدىن بىر ئاي ئۆتتى. مىڭ شۇي ئامبال خانىڭ يارلىقىنى ئالدى، ئۇ پۈتكۈل ئامبال، داربن، غالداي، سەركەردىلەرنى يىغدى. داتاڭنى كارامەت بېزەتتى، سازچىلار سازلىرىنى تۇتۇشۇپ تەييار تۇرۇشتى. داتاڭغا تەييارلانغان تەختتە چاڭ جېن جياڭجۇن ئولتۇردى. بەزىلىرى جىگەررەڭ تاۋاردىن، بەزىلىرى قارا تاۋاردىن ئەمەلدارلىق تونى كىيگەن، بېشىغا مارجان قادالغان قالپاق كىيگەن، سىم ساقاللىق ئامبال، دالۇي، داربن، غالداي ۋە سەردارلار جياڭجۇنگە ئادەت بويىچە تىزلىنىپ تەزىم بەجا كەلتۈردى، ئاندىن داتاڭنىڭ ئىككى يېنىغا مەنسەپ ـ ئەمىلى بويىچە قاتار تىزلىپ بېشىنى ئېگىپ تۇرۇشتى. بېشىغا يالپاق قازانداەك قىزغۇچ پۈپۈكلۈك قالپاق، ئۇچىسىغا مەيدىسىدە جياڭجۇنلۇك چەنى بار سۈسۈن دۇردۇندىن تون كىيگەن، بېلىگە رەڭدار قۇش چۈچىلىق شايى پوتا باغلىغان مىڭ شۇي بېشىنى تىك تۇتۇپ غادايغىنىچە تەخت ئۈدۈلىدا توختاپ:

— چاڭ جېن، خان يارلىقىنى ئوقۇيمەن! — دېدى.

مىڭ شۇيىنىڭ كىيىنىشىگە، بولۇپمۇ جياڭجۇنلۇك چەنى بار تونىنى كىيىپ غادىيىشىغا ھەيران، دىلى ۋەيران بولغان چاڭ جېن تەختىدىن

قوبتى ۋە بىر بىسىپ، ئىككى بىسىپ مىڭ شۇيگە يامان كۆزى بىلەن ئالىيىپ قويۇپ پەسكە چۈشتى ۋە ئىككى يېڭىنى پەسكە سىلكىپ قويۇپ تىزلىنىپ ئولتۇردى، بېشىنى ئىگىپ قىمىرلىماي تۇردى. قالغان ئەمەلدارلارمۇ چاڭ جېن نېمە قىلغان بولسا شۇنداق قىلىپ باش قويۇشتى. مىڭ شۇي يارلىقنى ئىككى قوللاپ بېشىدىن ئېگىز كۆتۈردى ۋە ئۇنى سۆيدى، ئاندىن دەبدەبە بىلەن ئالدىرىماي ئۇنلۇك ئوقۇشقا باشلىدى:

«چاڭ جېن توپىلاڭچىلارغا سەل قاراپ ئۇلارنى باستۇرمىغان، شۇڭا جىيالىجۇنلۇك مەنسەپتىن قالدۇرۇلسۇن! ئۇنىڭ ئورنىغا مەسلىھەتچى ئامبال مىڭ شۇي جىيالىجۇن بولسۇن!»

مىڭ شۇي ئوقۇپ شۇ يەرگە كەلگەندە چاڭ جېنغا قارىدى. ئۇنىڭ چىرايى ئەڑداھنىڭ چىرايىدەك كۆكەرگەنىدى. مىڭ شۇي مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ يارلىقنى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى:

«مىڭ شۇيگە پەرمان: ئىلىنىڭ ئاشلىق ۋە خىراجەتلىرى هازىرغا قولىڭىزغا تەگمىسە روسىيىدىن ئۆتۈنە ئېلىپ ئېھتىياجىڭىزنى قاندۇرۇپ تۇرسىڭىز بولىدۇ. نېسىگە ئېلىپ، خىراجەت يېتىپ بارغاندىن كېيىن قايتۇرۇپ بەرسىڭىز بولىدۇ. هازىر روسىيە ئۆز پونكىتلىرى ئارقىلىق خەت ـ ئالاقە يەتكۈزۈپ بېرىشكە ماقۇل بولدى...»

داتاڭدا زىياپەت قىزىپ كەتتى. تەييارلىنىپ تۇرغان سازچىلار سازلىرىنى يېڭىرتىۋەتتى. كۈمۈش تەخسىلەردە هەرخىل سەيلەر ئېلىپ كېلىنىپ جوزىلارغا قويۇلدى. قويۇق، ئاجايىپ خۇش پۇراق چايلار چىنىلەرگە، ماۋتەي هارىقى جاملارغا قۇيۇلدى. مىڭ شۇي تەختكە ئولتۇردى، بوينىغا زۇننار ئاسقان، ئېسىل دۇردۇندىن چاپان كىيگەن خانىشى سەل پەستىكى تەختتىن ئورۇن ئالدى.

بۇ چاغدا پۈت ـ قولىدا جان قالمىغان، ئۆلۈك چىرايى چاك جېننى ئىككى چېرىك قولتۇقىدىن يۆلەپ داناڭدىن ئاچىقىپ كەتتى.

ئەمەلدارلار مىڭ شۇينى قۇتلۇقلىدى. ئۇنىڭ ئۈزۈن ئۆمۈر كۆرۈشىنى تىلەپ قەدەھلەر كۆتۈرۈشتى. مەسلىھەتچى ئامبال (ئۇمۇ مىڭ شۇيى بىلەن تەڭ ئۆسكەن) چى دارىن قەدەھ كۆتۈرۈپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى:

ـــ مىڭ شۇيى جىيانجۇنىمىز توپىلاڭچىلارنى باستۇرۇپ، خانىمىزغا شانۇ شەۋكەت كەلتۈرگەي!

ھەرخىل تائاملار كەلتۈرۈلدى. تائامدىن كېيىن، قىزىل دۇردۇندىن كۆڭلەك كىيگەن رەققاس قىزلار ئۇسسۇلغا چۈشتى، ئۇلاردىن كېيىن يېشىل تون كىيگەن قىزلار ناخشا ئېيتتى.

ئەتىسى مىڭ شۇيى رۇك چۈەن ئامبالنى مەخپىي رەۋىشتە ئالماناغا ئەۋەتتى.

مەزمزات مەپىسىگە ئولتۇرۇپ ناسىر ئەلەمنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇ ئولا ئالمقىنىنى كۆكسىگە قويۇپ تۇرۇپ:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئۇستاز. مۇبارەك قوللىرىنى يۈزۈمگە سىيپىغىلى كەلدىم، ـــ دەپ ئەلەمنىڭ قوللىرىغا ئېسىلدى.

ـــ قېنى، قېنى، مەرھەمەت، يۇقىرىغا ئۆتۈڭ، پېقىرنىڭ غېرىب خانىسىغا قەدەم تەشرىپ قىلغىنىڭىزغا كۆپ خۇرسەنمەن!

ناسىر ئەلەم ئۇنى ھۆرمەتلەپ كۆرپە ئۈستىگە ئۆتكۈزدى. ئۇلار بىر ـ بىرىدىن ھال سوراشتى. ئۇياقتىن ـ بۇياقتىن پاراڭ قىلىشتى، بايانداي ئۇرۇشى، كۈرەدىن چىققان يەتتە مىڭ چېرىكنىڭ تىرىپىرەن بولغىنىدىن خۇش بولۇشتى. مەزمزات مۇشۇنداق گەپلەر بىلەن سۆزنى ئەسلى مۇددىئاسىغا يۆتكىدى:

ـــ سىلى مېنىڭ ئۇستازىم ھەم ئاتا كۆرگەن ئاتام. ھازىر ئىختىلالىمىز نۇسرەت قۇچماقتا. ئىككى مىڭ كىشىلىك قوشۇنى قالغان بايانداي تېخىچە

ئېلىنمايۋاتىدۇ. بۇنىڭ تۈپكى سەۋەبى شۇكى، ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەخمەتخان خوجىنى قەتل قىلمەن، دېگەچكە ئۇ زات مىڭ كىشىلىك قوشۇنى بىلەن مۆكۈنۈپ ياتىدۇ. ئۆزلىرىگە مەلۇمكى، ئاربىمىزدىكى نىزا جىيانجۇنلۇق قۇلىقىغا يەتسە، ئۇ بۇنىڭدىن پايدىلىنىدۇ. ئەگەر بۇ نىزا ئۇلغىيىۋەرسە يامان ئاقىۋەت چىقىدىغىنىنى ئۆزلىرى بىلىدىلا، شۇڭا ۋاقىتلىق سۈلتانلىق قۇرۇپ، لەشكەرنى چىڭىتىپ تەرتىپنى ياخشىلىۋالساق بايانداي بىلەن كۆرەنى پەتمە قىلمىقىمىز ئاسان بولاتتى.

ناسىر ئەلەم مول تەجرىبىسى بويىچە مەزمۇنلۇق نېيىتىنى بىلدۈرۈپ بولدى. ئۇ سالماقلىق بىلەن دانىمۇ دانە سۆزلەپ شۇنداق جاۋاب بەردى:

— ئەي جاناب، ھازىر سىز دېگەندەك، دەسلەپكى نۇسرەتكە ئېرىشتۇق، ئاللا مەدەت بەرسە تولۇق نۇسرەت قازىنىشىمىزدا شەك يوق. ئەمما، ئەخمەتخان خوجا دېگەن بۇ پاسىق ناكەس ئەمىر لەشكەرنىڭ قېينىتىسى، خەزىنە ئىشلىرىنىڭ پېشۋاسى ئەخمەت بەگ بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنى قەتل قىلدى. بۇ كىچىك ئىش ئەمەس، ئەخمەتخان خوجا خەتەرلىك مەلئۇن، ئۇنى جازالىماي تۇرۇپ سۈلتانلىق قۇرغىلى بولمايدۇ.

مەزمۇنىنىڭ بۇ گەپىنى ئاڭلاپ تاۋۇزى قولتۇقىدىن چۈشۈپ كەتتى. ئەسلىدە ئۇ ناسىر ئەلەمنىڭ مۇلايىم تەبىئىتى، غايەت زور ئابرۇيىدىن پايدىلانماقنى نىيەت قىلىپ كەلگەنىدى. ئۇ بىر لەھزە ئويلاندى ۋە دەرھال ئۆزىگە مۇلايىملىق، ئەدەپ ـ قائىدىلىك چۈمپەردىسىنى تارتتى. ئۇنىڭ بۇرۇنقى سەلتەنىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارزۇسى ئۇنى كۆچۈك بولۇشقىمۇ زورلايتتى. ئۇ بىردىنلا ئاشۇنداق كۆچۈككە ئايلىنىپ ناسىر ئەلەمنىڭ تاپىنىنى يالاشقا باشلىدى:

— ئاھ ئۇستاز، ئەخمەتخان خوجىنىڭ پاسىق ھەرىكىتى مېنىمۇ رەنجىتتى. مەن ئۇنى تۆمۈرلەڭ ئەۋلادى بولغاچقىلا قەتل قىلساق بولماس دەيمەن. ئۇ قەتل قىلىنسا پۈتكۈل جاھان خوجىلىرى بىزگە نارازى بولۇر، مۇرتلىرى تېغ كۆتۈرۈپ چىقۇر، ئاربىمىزدا جەڭگى ـ جېدەل بولۇر. بۇ ئەھۋال جىيانجۇن ئۈچۈن پايدىلىق بولۇرمىكىن، دەپ قورقىمەن. بىز سۈلتانلىق قۇرۇپ، سۈلتان، قازىكالان، ئەمىرلەشكەرلەرنى سايلىغاندىن كېيىن، قانتىق

تەرتىپ - تۈزۈم ئورناتساق، قاتتىق باشقۇرساق بۇنداق جەڭگى - جېدەل چىقماسمىكىن دەيمەن.

ناسىر ئەلەم ئويلىنىپ قالدى: «دەرۋەقە، بىرەر سۇلتانلىق تۈزمەيمۇ بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ. ئەگەر سۇلتانلىق قۇرۇلسا، ئەخمەتخان خوجىدەك قاتىللارنى جازالىغىلى بولاتتى. قاتتىق تۈزۈم بىلەن باشقۇرۇلسا، بەلكىم جەڭگى - جېدەللەر بولماس. مەھكىمە شەرئىيمىز لەشكىرى بار ئەخمەتخان خوجىدەكلەرگە چىش پاتۇرالمىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنى جازالايمەن، دېسە ئىچكى ئۇرۇش بولۇپ كېتىشى مۇمكىن.» ئۇ شۇنداق ئويغا كېلىپ، مەزمۇنلۇق تەلىپىگە كۆڭلىدە قوشۇلدى.

— ئەخمەتخان خوجا بىر قاتىل، — دېدى ئۇ مەزمۇنغا قاراپ، — قاتىل دوزىخىدۇر. سۇلتانلىق تەسىس قىلىش كىچىك ئىش ئەمەس، چوڭ ئىش. بۇنداق چوڭ ئىشنى ئىختىلال ھەيئىتى ئويلاشسۇن، ھەيئەت ماقۇل تاپقاندىن كېيىن خەلق كېڭىشىگە قويىمىز، سۇلتان بىلەن ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىنى خەلق كېڭىشى سايلايدۇ، ئەلۋەتتە.

— ھەر ھالدا ئۇستاز ھەيئەت مەجلىسىدە بولسۇن. كېڭەشتە بولسۇن، سۇلتان بىلەن ئەمرلەشكەر بولغۇچىنى ئوبدانراق ئويلاپ قويسىلا. سىلىنىڭ ھۆكۈملىرى قىلىچتىنمۇ ئۆتكۈر.

— كىملەرنى سايلاشنى ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى بىلىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن گەپ كېسىلدى، مەزمۇنات ھەم خۇش، ھەم ناخۇش ھالدا قايتىپ كەتتى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ غۇلجىغا كەلگەن كۈنى ناسىر ئەلەم ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ سۇلتانلىق ھەققىدە مەسلىھەتلەشتى. ئەتىسى ئابدۇرۇسۇل بەگ چاپارمەنلەرنى ئەۋەتىپ، ئىختىلال ھەيئەتلىرىنى مەجلىسكە چاقىرتتى.

7

مەجلىسنى ئابدۇرۇسۇل بەگ باشقۇردى. ئۇ تەمكىنلىك بىلەن دېدىكى:

— ھۆرمەتلىك ھەيئەتلەر، ھازىر بايانداىدا جىددىي جەڭ بولۇۋاتىدۇ،

كۇچمىز كۇندىن ـ كۇنگە ئۇلغىيىۋاتىدۇ، نۇسرەت قازىنىشمىزدىن ئۈمىد بار. يۇرت چوڭلىرى بۇ نۇسرەتنى ئاخىرغىچە ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، ئىختىلال ھەيئىتىنىڭ ئورنىغا بىر ۋاقىتلىق بەگلىك، يەنى سۇلتانلىق قۇرۇپ، قوشۇننى تەرتىپكە سېلىش، تۇزۇم ئورنىتىش ۋە مۇلكىي ئىشلارنى باشقۇرۇشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ. قانداق قىلىق بولار، مەسلىھەت قىلىپ باقايلى.

ـــ مەنمۇ شۇ ئويدا، ـــ دېدى ناسىر ئەلەمنىڭ پىكرى بويىچە ھەيئەت يىغىنىغا سىرتتىن قاتناشقان مەزەمزات، ـــ ئابدۇرۇسۇل بەگ ناھايىتى زور كۈچ چىقاردى، شۇنداقتىمۇ تەرتىپلىك باشقۇرۇش بولمىسا، بەزى زىق ـ زىق ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىدىغان بىر رىياسەت بولمىسا بولمايدۇ. شۇڭا جانابلاردىن ئىلى سۇلتانلىقى قۇرۇشنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئۇنىڭ سۆزىنى لايىق تېپىپ ياگۇر ئاخۇن، موللا شاۋكەت، خەنجە ئاخۇن قاتارلىقلار ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سۆزلىدى. ئۇلار سۆزىنى تامام قىلغۇچە چۈش بولدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ:

ـــ مەجلىسنى پېشىندىن كېيىن داۋاملاشتۇرساق، ـــ دېدى.

پېشىندىن كېيىن ئابدۇرۇسۇل بەگ ناسىر ئەلەم بىلەن خاس پاراڭلىشىۋالدى. پېشىندىن كېيىنكى مەجلىسكە ئەلا پالۋانمۇ كېلىپ قاتناشتى. ئۇ: «ھازىر رىياسەت تۇزۇش ئەمەس، بايانداينى ئېلىش ئەڭ مۇھىم ئىش» دېگەن مەزمۇندىكى پىكرىنى بېرىپ بولۇپ بايانداينغا قايتىپ كەتتى. ئەمما، ئىختىلال ھەيئەتلىرى ئىلى سۇلتانلىقى قۇرۇش تەلىپىگە قوشۇلدى. بۇنىڭغا راسا كۆڭلى تارتمىغان ناسىر ئەلەم:

ـــ ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى مەسلىھەتىگە سالماق كېرەك، خەلق كېڭىشى نېمە دېسە شۇ بولغاي! ـــ دېدى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ بۇ تەكلىپنى ماقۇل تاپتى.

ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ سەيناسىدا ئۆتكۈزۈلدى. كېڭەشكە شەھەر خەلقىنىڭ ۋەكىللىرى، يېزا بەگلىرى، يۇز بېگىلەر ۋە قوشۇن ۋەكىللىرى كەلدى. لەشكەرلەر، ھۇنەرۋەنلەر ۋە خەنزۇ قاتارلىق باشقا مىللەت ۋەكىللىرىمۇ ئۇلۇغ خەلق كېڭىشىگە قاتناشتى. خەلق كېڭىشى

مەزەمزات، ياگۇر ئاخۇن، موللا شاۋكەت ئاخۇنلارنىڭ ئۇزۇندىن ئۇزۇن چۈشەندۈرۈشلىرىدىن كېيىن، ۋاقىتلىق سۇلتانلىق تەسىس قىلىشقا ماقۇل بولدى. موللا شاۋكەت، جالالىدىن خەلپە، خەنجە ئاخۇن قاتارلىق بەگ، سپاهلار مەزەمزاتنى سۇلتان قىلىپ سايلىماق بولدى، دېھقانلار ۋەكىلى، خەنزۇلار ۋەكىلى جاڭ لى، لەشكەرلەر ۋەكىلى نۇردۇن ئابدۇرۇسۇل بەگنى سۇلتان قىلىپ سايلىماق بولدى ۋە نۇردۇن پەشتاقتا چىقىپ قىزغىن هالدا مۇنداق دېدى:

— ئابدۇرۇسۇل ئاغا سۇلتان بولغاي، چۈنكى ئۇ ئىشتا ئادىل، دىلى پاك، مۇستەهكەم ئىرادىلىك، رەزىللىكنى ئۆچ كۆرىدۇ، ئەلەمدىمۇ، قەلەمدىمۇ ماهىر زات. ئابدۇرۇسۇل ئاغا ئىختىلال ئوتتىنى ياقتى، لەشكەرنى تەربىيىلىدى، غايەت زور قوشۇن تۇزدى. ئۇ بىز لەشكەرلەرنى غازاتقا ئېلىپ بېرىشقا باشلىدى، ئۇنىڭغا پۈتكۈل قوشۇن ئىشىنىدۇ!

بۇ كەسكىن تالاشنى ئابدۇرۇسۇل بەگ هەل قىلدى. ئۇ بۇ ئىشتا تۇزەتكۈسىز خاتا قىلغانىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ كەمتەرلىك قىلىمەن، دەپ ئۆزى سۇلتان بولۇشتىن باش تارتتى. ئۇنىڭ بۇ كەمتەرلىكى مەزەمزاتقا يول ئېچىپ بەردى. مەزەمزات سۇلتان بولۇپ سايلانغاندىن كېيىن، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كەمتەرلىكى، دانالىقى، ئالەمدە تەڭداشسىز ماهارىتى بارلىقىنى ئاغزىدىن كۆپۈك چىققۇچە ماختىدى ۋە سۆزىنى مۇنداق ئاخىرلاشتۇردى:

— شۇنىڭ ئۈچۈن ئەمرلەشكەرلىككە ئابدۇرۇسۇل بەگدىن باشقا ئادەم چىقماس، ئۇ ئەمىر لەشكەر بولغاي. هۆرمەتلىك ياگور ئاخۇن مۇئاۋىن سۇلتان بولغاي، هۆرمەتلىك ئۇستازىمىز ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم قازىكالان، ئەخمەتخان خوجام قازى ئەسكەر...

— نېمىدەپ جۆيلۈۋاتىسىز؟! — غەزەپلەنگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنىڭ گېپىنىڭ بېلىگە تەپتى، — ئەخمەت خەزىنىچى بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ تېنى سوۋۇماي تۇرۇپ ئۇلارنىڭ قاتىلىنى تېخى قازى ئەسكەر قىلماقچىمۇ سىز؟! سىزنىڭ نىيىتىڭىزنى چۈشىنەلمەي قالدىم، ئۇ قاتىل ئەمدى جازاسىنى تارتىدۇ!

ئۇلۇغ كېچەشتە خەلق ۋەكىللىرى چۈقان - سۈرەن كۆتۈردى:

ـــ مەزەمزاتنى سۇلتان سايلىمايمىز!
ـــ قاتىلنى تېز جازالاش لازىم!
ناسىر ئەلەم ئورنىدىن تۇرۇپ كۆپچىلىكنى جىم بولۇشقا چاقىردى. كېڭەشتىكى چۇقان بىردىن پەسەيدى، مەزەمزات تىلىنى چاينىاپ بىر نېمىلەرنى دېدى:
ـــ مەن ... مەن، موللا ... شاۋ ... شاۋكەت ئا ... خۇن دەيمەن دەپ، قاتىلنىڭ نامىنى دەپ ساپتىمەن... مەن...
ناسىر ئەلەم ئۇنىڭ سۆزىگە ئېتىبار قىلماي جاكارلىدىكى:
ـــ قاتىل ۋاقىتلىق سۇلتانلىق ئىچىگە كىرگۈزۈلمەيدۇ. ئۇ جازالىنىدۇ. ۋاقىت بىر يەرگە يەتتى، ئەمدى بىز مۇئاۋىن سۇلتان، ئەمرلەشكەر، قازىكالان، قازى ئەسكەر، خەزىنىچى قاتارلىقلارنى سايلايلى!
سايلاش باشلاندى. ئاغزى كىچىك ئون نەچچە كوزىغا ۋەكىللەر بىر-بىرلەپ ئۇرۇق تاشلاشقا باشلىدى، مۇئاۋىن سۇلتانغا بۇغداي، ئەمرلەشكەرگە قوناق، قازىكالانغا ئۇرۇقچا، قازى ئەسكەرگە شىمىشكا تاشلىدى. سايلام ھەيئىتى كوزىلاردىكى ئۇرۇقلارنى ئايرىم - ئايرىم سانىدى، مەزەمزات سۇلتان بولۇش سۇپىتىدە ئۇرۇق سانىنى جاكارلىدى:
ـــ ياگۇر ئاخۇن سەكسەن بەش ئۇرۇق بىلەن مۇئاۋىن سۇلتانلىققا، ئابدۇرۇسۇل بەگ يۈزدە يۈز ئۇرۇق بىلەن ئەمرلەشكەرلىككە، ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم يۈزدە يۈز ئۇرۇق بىلەن قازىكالانلىققا، موللا شاۋكەت ئاخۇنۇم قازى ئەسكەرلىككە، ۋەلى باي مۇھۇردار ۋە خەزىنىچىلىككە سايلاندى.
پەشتاق ئەتراپىدا ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئورنىدىن تۇردى. ناسىر ئەلەم تەنتەنە بىلەن شۇنداق دېدى:
ـــ جامائەت، ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى ۋاقىتلىق ئىلى سۇلتانلىقى قۇردى. سۇلتانلىققا مەزەمزات، مۇئاۋىن سۇلتانلىققا ياگۇر ئاخۇن، قازىكالانغا ناسىر ئەلەم، ئەمرلەشكەرلىككە ئابدۇرۇسۇل بەگ، قازى لەشكەرلىككە موللا شاۋكەت ئاخۇن، مۇپتىلىققا موللا روزى، مۇھۇردار ۋە خەزىنىچىلىككە ۋەلى بايلار سايلاندى. ھەربىي، مۇلكىي ئىشلارنى ئومۇمىي جەھەتتىن سۇلتان باشقۇرىدۇ، مۇلكىي ئىشلارنى قازىكالان مەھكىمە شەرئىي ئارقىلىق

مۇپتىنىڭ ياردىمىدە بېجىرىدۇ، ھەربىي ئىشلارنى ئەسىرلەشكەر باشقۇرىدۇ، قالدى باش سەردار، سەركەردىلەرنى ئەسىر لەشكەر بەلگىلەپ، سۇلتاننىڭ پەرمان بېرىشىگە يوللايدۇ. مۇھۇردار ئوردىنىڭ مۇھۇر، مەكتۇپ، خەزىنىدىكى كىرىم - چىقىم ئىشلىرىنى بېجىرىدۇ.

ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى لەشكىرىي تەرتىپ ۋە باشقا مۇھىم ئىشلار ئۈستىدىمۇ بەلگىلىمە ماقۇللىدى.

8

كۈنلەر، ئايلار ئۆتتى. مەزمزات ئۆزىنىڭ ئەسلى ۋاڭلىق مىراسىغا ۋارىس بولدى. ئۇ خۇشلۇقىدىن ئەخمەتخان خوجىغا مەخپىي مەكتۇپ ئەۋەتتى. ئۇ مەكتۇپىدا شۇنداق يازدى:

ئەي خوجا، پېقىرنى ۋاڭلىق مىراستىن ئايرىلدىڭ دېگەنىدىڭىز، مانا مەن ھازىر سۇلتانلىق تەختىدە ئولتۇرۇپتىمەن پۈتكۈل ئىلىنىڭ تىزگىنى مېنىڭ قولۇمدا. ئەپسۇسكى، سىزنى قازى لەشكەرلىككە شۇنچە كۈچسەممۇ ئىلاج بولمىدى. ئابدۇرۇسۇل بىلەن ناسىر ئەلەم زىنھار ئۇنىمىدى، ھەتتا ئۇلار ئۇلۇغ خەلق كېڭىشىدە سىزنى جازالاش كېرەك، دېدى ۋە بۇ ئىشنى مېنىڭ زىممەمگە ئارتتى. يەنە ئۇلار سىزنىڭ قولىڭىزدىكى قوشۇننى بايانداي ئورۇشقا سېلىش كېرەك، دېيىشتى، مەن ئىلاجسىز ماقۇل بولدۇم، ماقۇل بولمىسام سۇلتان بولالمايتتىم. مەن ئۇزاق ئويلىنىپ مۇنداق نىيەتكە كەلدىم: مەن لەشكىرىڭىزنى شەھەرگە ئالدۇرمىسام سۇلتانلىقىم قولىدىن كېتمىدۇ، بۇنى چۈشىنىسىز ئەلۋەتتە. شۇڭا مەن ھىيلەئىي شەرئىي ئىشلەتمەكچىمەن. بىلىپ قويۇڭ، ھىيلەئىي شەرئىي! سىزگە توختاخۇن سەردارلىقىدا بارلىق قوشۇننى ئەۋەتىڭ دېگۈم يوق. پەقەت يېرىمىنى ماڭا ئەۋەتىڭ، قالغان لەشكىرىڭىز قوغدىنىشىڭىزغا يېتەر. مەن ئابدۇرۇسۇلغا

لەشكىرنىڭ يېرىمى تارقىلىپ كېتىپتۇ، بايانداينغا كەنكەن چېغى، دەيمەن. سىز ئەتراپ يېزىلاردىن بىر نەچچە يۈز ئادەمنى بايانداينغا ئەۋەتكەيسىز، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش پۈتكۈسى. سىزگە ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە يەنە مەكتۇپ بىلەن مەخپىي چاپارمەن ئەۋەتىمەن، شۇ مەكتۇبىتىن كېيىنكى ھىيلىئى شەرئىينىڭ ھۆكۈمىنى كۈرەرسىز.

سۇلتان مەزەمزات خالزات ئوغلى

بۇ مەكتۇبنى ئالغان ئەخمەتخان خوجا ھېچبىر مەنسەپكە ئېرىشەلمىگىنىگە، يەنىلا ئۆلۈم كۆلەڭگىسىنىڭ ئەتراپىدا ئەگىپ يۈرگىنىگە غەزەپلەندى، تېرىكىپ بوغۇلدى، چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى. ئۇ: «خەپ، مەلئۇن ئابدۇرۇسۇل، خەپ ناسىر جەددال، سەنلەرنىڭ ئەدىپىڭنى بەرمىسەم خوجا بولماي كېتەي، سەنلەرنىڭ مەنسەپتە ئولتۇرۇشۇڭ ئۈزۈنغا بارمايدۇ!» دەپ ئويلىدى. يەنە بىر تەرەپتىن مەزەمزاتنىڭ ئەقلىگە قايىل، ھىيلىئى شەرئىيسىگە مايىل بولدى. ئۇ توختاخۇننى چاقىرتىپ:

— ئەي سەردار، شەھەردە سۇلتانلىق قۇرۇلۇپتۇ، سىزنى مەزەمزات سۇلتاننىڭ خاس مۇھاپىزەتچى سەرداری بولۇشقا تەينىلىدىم. بەش يۈز ئاتلىق قوشۇننى ئېلىپ ئوردىغا بېرىڭ. ئابدۇرۇسۇل بەگ قالغان لەشكەر قېنى دەپ سوراپ قالسا، بايانداينغا كەتتى، دېگەيسىز. مېنى سۇرۇشتۇرسە، سىزدىن ھېيىقىپ پەرغانىگە جۆنىدى، دەڭ. پېقىر سىز بىلەن ئەمىر لەشكەر سۇپىتىدە كېيىن كۆرۈشىدۇ ۋە سىزنى پۈتكۈل لەشكەرنىڭ باش سەردارلىقىغا تەينىلەيدۇ، — دېدى.

توختاخۇن ئىنچىكىلەپ سوراۋەرگەندىن كېيىن، خوجا مەكتۇپنىڭ بەزى مەزمۇنلىرىنى دەپ بەردى، ئەمما ئاخىرقى ھىيلىئى شەرئىيسىنى ئېيتمىدى، ئەكسىچە توختاخۇنغا ئالاھىدە تاپشۇرمىلارنى بەردى.

مەزەمزات توختاخۇننىڭ لەشكىرى كەلگەندىن كېيىن، خاس ۋە ئالاھىدە چېدىر تىكتۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن توختاخۇن چىلپەڭزىگە كۆچۈپ چىقىپ چېدىر تىكىپ بارگاھ قۇردى. ئۇ بايانداينى پەتھ قىلىپ ئۈزىنى بىر

كۆرسەتمەكنى لازىم تاپقانىدى، ئەپسۇس، ئىش ئۇنىڭ خاھىشىچە بولماي قالدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنىڭ ئەمىر ـ پەرمانلىرىنى شاغى بەگ ۋاقتىدىكىدەكلا كەمتەرلىك بىلەن ئاڭلايتتى، ئەمما ئىش يۈزبەدە ئۇنىڭ پەرمانلىرى پەرمان بويىچە سۇلتان چېدىرىدىلا قالاتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ جەڭنى ئۆزى بىلە گىنىچە قىلاتتى، ناسىر ئەلەمۇ ئۇنىڭدىن پەرمان كۈتۈپ ئولتۇرمىدى. مەزەمزانىنىڭ پەرمانلىرى ھەر ئىككىسىنىڭ كۆلكىسىنى قوزغايتتى. ئاتا ـ بوۋىسىدىن تارتىپ جىيادىجۇنلەرنىڭ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرۈشنىلا بىلىدىغان، سېپلىق يىغىش، ھاشارغا ئادەم ھەيدەشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان بىر خانزادىنىڭ بۇنداق چوڭ ئىشلارنى، يېڭى ئىشلارنى بېجىرىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەپسۇسكى، بۇ چوڭ ئىشلارغا مەزەمزانىنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى كۆرمەيتتى، كۆرگۈسىمۇ كەلمەيتتى. ئۇ ناسىر ئەلەمنىڭ بەرگەن ياخشى مەسلىھەتلىرىگە قۇلاق سالمايتتى، ئەكسىچە بۇ جەددال قېرىنى راسا قاپقانغا چۈشۈردۇم، دەپ كۆلەتتى. ئۇ ئاخىر شۇنى تونۇپ يەتتىكى، ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ، ناسىر ئەلەمۇ ئۇنى پۈچەككە ئالمايدىكەن، بەلكى ئۇنى جىيادىجۇنىنىڭ قولچومىقى دەپ ھېسابلايدىكەن. مەزەمزات شۇ خىيالىلا ئىچىدە غەمگە پېتىپ ئولتۇرغاندا توختاخۇن سالام بېرىپ كىرىپ كەلدى ئۇ قولىدىكى مەكتۇپنى مەزەمزانقا ئۇزىتىپ تۇرۇپ دېدى:

ھۆرمەتلىك سۇلتان جانابلىرى، بۇ مەكتۇپنى كۆرە جىيادىجۇنى ئەۋەتىپتۇ!

مەزەمزات خىيالدىن ئويغىنىپ مەكتۇپنى قولىغا ئالدى، مەكتۇپ چاغاتاي يېزىقىدا يېزىلغانىدى:

ئەجدادلىرىدىن تارتىپ ئالىي ھۆرمەتكە سازاۋەر بولۇپ كەلگەن ھەزرىتى مەزەمزات سۇلتانغا!

خان ئالىيلىرى چاك جېنىنىڭ ئۇيغۇر پۇقرالارغا سالغان ئاۋارىچىلىقلىرىنى تەپتىش قىلىپ ئۇنى جىيادىجۇنلىكتىن ئېلىپ تاشلىدى، پېقىرنى جىيادىجۇن تەختىگە ئولتۇرغۇزدى. بۇ ھەم خانىنىڭ ئۆزلىرى ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئورۇغداشلىرىغا قىلغان

مەرھىمىتى! ئۆزلىرى بىلىدىلەرگى، مەن چەنتۈلار بىلەن يېقىن ئۆتكەن (مەرھەمەتلىك سۇلتان مېنىڭ ھۇزۇرۇمدا چەنتۇ ئاشپەز ۋە مۇلازىم قېرىندىشىنى كۆرگەن)، ھازىر چەنتۈلار خۇيزۇلارغا ئالدىنىپ توپىلاڭ كۆتۈردى. مەن بۇ ئىشنى ئاسايىشلىق بىلەن بىر تەرەپ قىلاي، دېگەن نىيەتتە ئۇشبۇ نامىنى يازدىم. بىرىنچى، خۇيزۇلارغا ئالدانغان چەنتۈلارنىڭ گۇناھىدىن كېچىپ ئومۇمىي ئەپۇ قىلاي؛ ئىككىنچى، ئۆستۈرمە سېلىق ۋە ھاشارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش بىلەن بىرگە ئىلگىرى ئالغان ئۆستۈرمە سېلىقلارنى يانداۋرۇپ بېرەي؛ ئۈچىنچى، ئىلى سۇلتانلىقى مۇلكىي ئىشلارنى پۈتۈنلەي ئۆزى باشقۇرغاي؛ تۆتىنچى، خان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقى بويىچە ئۆزلىرى جانابىي سۇلتانغا «قىزىل جۇڭسۇ» دېگەن چوڭ ئەمەل بېرەي. سورايدىغىنىم بىرلا، ئۇ بولسىمۇ چەنتۈلارنى ئالداپ ئازدۇرغان، بۇزۇلغان خۇيزۇلارنىڭ باشچىلىرىنى ماڭا ئەۋەتكەيلا.

سىلىگە ئېھتىرام بىلدۈرگۈچى دوستلىرى:

مىڭ شۇي جياڭجۇن

مەكتۇپ مەزمۇنىنى قاتتىق ئويغا سالدى، بىئارام قىلدى، تەڭلىكتە قالدۇردى. «ئېھ، پەلەك. ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ. ـــ چاڭ جېنىنىڭ ئورنىدا مىڭ شۇي بۇرۇنلا بولغاندا مەن قالتىس دەۋر سۈرەر ئىكەنمەن. مانا قارا، مېنى سۇلتان ئالىيلىرى دەپتۇ. مىڭ شۇي ياخشى ئەمەلدار. ھەي ـ ھەي، قانداق قىلاي؟ ئۇنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلسام يەنىلا سۇلتانمەن، ھەممىنى ئۆزۈم باشقۇرىمەن!» شۇ ھامان ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن ناسىر ئەلەم كەلدى، ئۇلار قوللىرىنى بىگىز قىلىپ: «ئۇ خەلق دۈشمىنى، ئىپلاس!» دەپ تىللاۋاتقاندەك بىلىندى. ئۇ قورقۇنىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. قوللىرىنى سىلكىپ: «ياق، ياق! ئۇلار مېنى سېتىلدى، دەپ دارغا ئاسدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە مىڭ شۇيگە رەددىيە مەكتۇپى يېزىپ خەلقى ئالەم ئالدىدا ئۆزۈمنى كۆرسەتكىنىم تۈزۈك!» ئۇ شۇ ئۇي بىلەن ئولتۇردى ۋە دۈۋەتنىڭ ئاغزىغا پەي قەلەمنى پاتۇرۇپ بىر دەقىقە

ئويلاندى ـ دە، يېزىشقا باشلىدى:

ئەي مەلئۇن، سەن مېنى ئالدام خالتائخا چۈشۈرەلمەيسەن، ئىلگىرى بىر قېتىم چۈشتۈم، ئەمدى چۈشمەسمەن! مەكتۇپىڭدىن قاپقانغا چۈشكەن چىلبۆرىنىڭ كۈنىدە ئىكەنلىكىڭ مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئەك ياخشىسى، قورالنى تاشلا، ئەگەر تاشلىمىساڭ قاپقىنىڭدىن چىقىپ ئورۇش مەيدانىدا ھازىر بول! شۇنىمۇ دەپ قويايكى، مۇشۇ مەكتۇپنى ئالغان ھامان قولۇڭدىكى بەش يۈز مەرگىنىمنى چىقىرىپ بەر. ئەگەر چىقىرىپ بەرمىسەڭ كۆرە قەلئەسنى تەخت ـ بەختىڭ بىلەن كۆكۈم تالقان قىلۇرمەن!

مەزمزات بۇ مەكتۇپنى پۈتۈكچىلەرگە ئەۋەتىپ بىر نەچچە نۇسخا كۆچۈرۈشكە ئەمر قىلدى. بىر نۇسخىسىنى مىڭ شۇيىنىڭ چاپارمىنىگە، بىر نۇسخىسىنى ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىرئەلەم ۋە ئەلا پالۋانلارغا ئەۋەتتى. بىر نەچچە مىرزىنى چاقىرتىپ كۆپەيتىپ يازغۇزۇپ، مىڭ شۇيىنىڭ مەكتۇپى بىلەن ئۇزىنىڭ جاۋاب مەكتۇپىنى لەشكەرلەر ئىچىدە ئوقۇپ بېرىشكە جورىدى. مىڭ شۇيىنىڭ مەكتۇپى بىلەن مەزمزاتنىڭ جاۋاب مەكتۇپىنى ئوقۇغان ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىر ئەلەملا ئەپەس، پۈتكۈل لەشكەر خۇش بولدى، مەزمزاتقا ئىشەنچ تىكلىدى، ئۇنى ھۆرمەتلەيدىغان بولدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ مىڭ شۇيىنىڭ مەكتۇپىدىن جىياڭجۇننىڭ كۈچسىز، ئاجىزلىقىنى سەزدى. مىڭ شۇيىنىڭ مەكتۇپى ئىلى تەۋەسىدىكى جىياڭجۇننىڭ موڭغۇل چاقارلىرىغا يەتتى. تۇرغۇت موڭغۇللىرى ھەممىدىن بۇرۇن ئەلچى ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنىڭ ئىلى سۇلتانلىقى تەرەپتە تۇرىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلدى. بۇنىڭ بىلەن مەزمزاتنىڭ ئابرۇيى تېخىمۇ ئاشتى. ئۇ ئابرۇيىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇش ئۈچۈن غەيرەتكە كېلىپ، ئۇ ئەمرلەشكەرگە بۇگۈنى بىر پەرمان چۈشۈرسە، ئەتىسى ئۇنى بىكار قىلىپ يەنە بىر پەرمان چۈشۈردى. ئۇرۇش ئىلمىدىن خەۋىرى يوق ئادەم، بولۇپمۇ ئۆز ئابرۇيىنىلا ئويلايدىغان بۇنداق ئادەم مانا شۇنداق تۇتۇرۇقسىز پەرمانلارنى

چۇشۇرۇپ قوشۇننى زور چىقىمغا ئۇچرىتىدۇ. بۇنى ئوبدان بىتلىدىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاخىر بېرىپ سۇلتاننىڭ پەرمانلىرىغا قارايمۇ قويمايدىغان بولدى. بۇنىڭدىن پايلاقچىلىرى ئارقىلىق خەۋەر تاپقان مەزمۇتنىڭ ئابدۇرۇسۇل بەگكە بولغان ئۆچمەنلىكى كۈنسېرى كۈچەيدى. ئۇ ئاخىرقى ئويۇنىنى سەھنىگە چىقىرىشقا ئالدىراپ خوجىغا پەرمان چۈشۈردى.

ئەي ئالىيجانناب خوجا، ئەمدى قەپەستىن چىقىدىغان ۋاقتىڭىز كەلدى، ئۈشبۇ مەكتۇپنى ئالغان هامان كېچىلەپ ئاتلىنىڭ، قالدى سۆزنى مېنىڭ بارگاهىمدا ئاڭلايسىز!

ئۇ مەكتۇپنى ئەخمەتخان خوجىغا دائىم مەكتۇپ ئاپىرىدىغان ئىشەنچلىك چاپارمىنىگە تۇتقۇزدى:

— ئەگەر بۇ مەكتۇپ خوجىنىڭ ئۆز قولىغا تەگمىسە كاللاڭ كېتىدۇ، بار!

سۇلتاننىڭ مەكتۇپىنى ئالغان خوجا هېچنېمىگە قارىماي قارا ئۇۋۇسىدىن كېچىدىلا يولغا چىقتى. ئۇ هېچقاچان بۇنداق ئىتتىك يول يۈرمىگەنىدى. ئۇ يېرىم كېچىدىن هالقىغاندا سۇلتاننىڭ هۇزۇرىغا كىردى ۋە سۇلتانغا باش قويۇپ خۇشامەتلىك تىللىرىنى سايراتتى:

— جانابىي ئالىي شاه سۇلتانىمغا مۇبارەك بولغاي! دۆلەتلىرى زىيادە بولغاي! مىڭ يىللاپ ياشىغايلا! ئالىي شاه سۇلتانىمنىڭ خىزمىتىگە هازىر بولغان تۆمۈرلەڭ ئەۋلادى ئەخمەتخان خوجا كەلدىلەر!

مەزمۇت ئەخمەتخان خوجىنى يېنىغا ئۆتكۈزدى. ئۇ خوجىنىڭ بوينىنى قايرىپ سالپاڭ قۇلىقىغا شۇرلىماقچى بولۇۋىدى. ئەۋلادىن خۇدۇكى بار خوجا خۇدۇكسىنىپ ئۆزىنى ئۇنىڭدىن تارتتى. ئەمما، مەزمۇتنىڭ مۇنۇ شۇرلىشى ئۇنىڭ قۇلىقىنى شاهنىڭ قۇلىقىغا چاپلىۋەتتى:

— مەن بىر پەنت ئويلاپ تاپتىم، ياخشىراق ئاڭلاڭ. شۇ سائەت، شۇ مىنۇتتا بايانداي تام بارگاهىغا ئات سالغايسىز. توختاخۇن لەشكىرى بىلەن سىزگە هەمراه بولىدۇ. مانا بۇ چاڭ جېن جىياڭجۇننىڭ مۆهۈرى بار مەكتۇپ،

بۇنى ئابدۇرۇسۇل قەتل قىلىنغان ھامان ئۇنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويۇڭ. ئۇنىڭ لەشكىرى سىزگە يوپۇرۇلۇپ كەلگەندە مېنىڭ تىلمىچىمغا كۆز قىسىپ قويىسىز، ئۇ شۇ ھامان ئابدۇرۇسۇلنىڭ يانچۇقىدىن بۇ مەكتۇپنى ئېلىپ ئاۋۋال مانجۇ تىلىدا ئوقۇيدۇ، ئاندىن ئۇيغۇرچىغا ئۆرۈپ بېرىدۇ. بۇنى ئاڭلىسا لەشكەرلەر ئەڭ بولمىغاندا ئابدۇرۇسۇلغا دەرگۇماندا بولىدۇ. ئۇنى جىيانجۇنگە سېتىلغانىكەن، دەپ ئويلايدۇ. ئېنىقكى، ناسىر ئەلەم قارشى تۇرىدۇ، كەمىنىڭىز ئۇنى زىندانغا تاشلايدۇ.

ئەخمەتخان خوجا مەزەمزاتنىڭ ئالدىدا تۇلكە، خىزمەتچىدە چىلبۆرە بولۇپ، ئۆزىنى قۇتقۇزۇش يولىنى ئاللىۋالدى. ئۇ ئۆزىگە بۇنىڭدىن ئارتۇق يول قالمىغىنىنى ئاللىبۇرۇن بىلگەنىدى.

بۇگۈن دەل مىلادىيە 1865 - يىلى، بارات ئېيىنىڭ بەشى، يەنى جۈمە كۈنى ئىدى. ئەخمەتخان خوجا تەييارلىنىپ تۇرغان توختاخۇن سەردارلىقىدىكى مىڭ ئاتلىق لەشكەر بىلەن بايانداينغا ئېتتىك يۈرۈپ كەتتى، ئۇلارنى توسقان جېسەكچىلەرگە توختاخۇن:

— مەن سۇلتانىنىڭ مۇھاپىزەتچى قوشۇنىنىڭ سەردارى، سۇلتانىنىڭ پەرمانى بىلەن بايانداينى پەتنە قىلىشقا كەلدۇق، كۆرۈپ تۇرۇشۇپسەنغۇ، — دەپ دېۋەيلىدى.

جېسەكچىلەر قوللۇق بىلدۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋەتتى. ھاۋا بۇلۇتلۇق بولغاچقىمۇ نۇر تېخىمۇ قاراڭغۇ ئىدى. تام بارگاھ پۈتۈنلەي ئۇيقۇغا چۆمگەن، چېكەتكىلەرنىڭ چىرىلدىشىدىن باشقا ئاۋاز ئاڭلانمايتتى. ئەخمەتخان خوجا قولى يۇزېپشى بىلەن بايتوقاي يۇز بېشىنى لەشكەرلىرىنى باشلاپ ئەمرلەشكەر چېدىرىنى قورشاشقا ئەمر قىلدى. ئۆزى توختاخۇن قاتارلىق بىر نەچچىسى بىلەن شام يورۇقى چۈشۈپ تۇرغان چېدىرغا باستۇرۇپ كىردى. ئابدۇرۇسۇل بەگ بايانداينغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ ئەتىكى تەدبىرى ئۈستىدە ئىسھاق بەگ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئولتۇرغانىدى. قاتىل ئەخمەتخان خوجىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭ كاللىسىغا: «قان قاتىلىنى قىرىق يىلغىچە سۆرەيدۇ. دېگەن گەپ چىن ئىكەن، مانا ئالدىمغا قېيناتام بىلەن قېينىنىمنىڭ قېنى ئۇنى سۆرەپ كەلدى» دېگەن ئوي كەلدى. ئەمما

چاندۇرماسلىق ئۈچۈن خوجىنىڭ مۇشۇكيا‌پىلاقتەك ئويناپ تۇرغان كۆزلىرىگە قادىلىپ تۇرۇپ:

ــ ئەي خوجا، بۇ تۇن كېچىدە نېمىدەپ كەلدىڭ؟ ــ دەپ سوربدى ۋە قىلىچىنىڭ دەستىسىگە قولىنى ئاپاردى.

خوجا شۇ هامان مۇشۇكتەك سەكرەپ بېرىپ يالىڭاچلاپ ئەكىرگەن خەنجىرىنى ئۇنىڭ كۆكسىگە ئۇردى، قولى يۇزبېگى قىلىچىنى ئەمرلەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ بېشىغا ئۇردى. قىلىچىنىڭ يېرىمىنى چىقىرىشقا ئۇلگۈرگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاستا ئۆگدىسىگە چۈشتى. توختاخۇن ئىسھاق بەگنىڭ قورسىقىغا قىلىچىنى تىقتى.

ئەزىز پالۋان كۆچلۈك ئات دۇپۇرىنى ئاڭلاپ لەشكىرىنى باشلاپ كەلگەندە، ئەمىر لەشكەر بىلەن ئىسھاق بەگنىڭ پاك قېنىنى چېدىرىنىڭ ئىچىنى بويىغانىدى. چىرايىدىن ياۋۇزلۇق يېغىپ تۇرغان ئەخمەتخان خوجا ئەزىز پالۋانغا دېدىكى:

ــ ئەي پالۋانلار، نېمە ئۈچۈن بىر يىلغىچە بايانداينىڭ پەتىھ قىلىنمىغىنىنى بىلەمسىلەر؟ مۇنۇ مۇناپىقلار جىياڭجۇن بىلەن ئاستىرتىن تىلىنى بىر قىلىپ، خان لەشكىرىنىڭ يارەمگە كېلىشىنى كۈتكەنلىكتىن. يالغان دېسەڭلەر ئۆزۈڭلار تەكشۈرۈپ كۆرۈڭلار.

شۇ هامان تىلماچ ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ هەممە يانچۇقلىرىنى ئاقتۇردى ۋە بىر مەكتۇپنى قولىغا ئالدى. ئۇ مانجۇچە خەتنى ئەينى ئۇقۇپ بولۇپ، ئاندىن ئۈرۈپ بەردى:

«ئورلاڭ هېكىم ئابدۇرۇسۇل بەگ، ئىسھاق بەگ، سىلەرگە مەلۇم بولغايكى، چاڭ جېن تەختتىن چۈشتى، پېقىر مىڭ شۇي تەختكە ئولتۇردى. خان ئالىيلىرى سىلەرگە ئىشىنىدۇ. سىلەرنىڭ بايانداينى هەرخىل باهانىلەر بىلەن پەتھ قىلمىغىنىڭلاردىن، ئۇلامبای جىياڭجۇننىڭ قوشۇنىنى كۈتكىنىڭلاردىن خەۋەر تاپقان خان سىلەرگە «قىزىل جۇڭسۇ» مەنسىپىنى ئىنئام ئەيلەيلەر. خائىن مەزەمزات بىلەن

ئەخمەتخان خوجا ئۆه لۇكچەك سادىرنى ئۇلتۇرۇپ توپىلاڭنى تىنچىتىساڭلار سىلەرگە ئالاھىدە جاۋاھىرلار تارتۇق قىلىنىدۇ، ئىلى سۇلتانلىقنى ئىككىڭلار سورايسىلەر!

ساڭ شۇي جياڭجۇن «مۇھۇر»

ئەزىز پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىدا ھەرخىل سادالار كۆتىرىلدى:

— يا رەببىم! يا جەمشىت!

— تووا، ئەمرلەشكەر جياڭجۇننىڭ ئادىمى بولسا ـ ھە!

— بۇرۇندىن جياڭجۇننىڭ شاغى بېگى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇدۇڭلارمۇ؟ — دەپ غۇلغۇلىنى يەنمۇ كۈچەيتتى ئەخمەتخان خوجا.

ئەزىز پالۋان قولىدىكى يالىڭاچ قىلىچ بىلەن يا ئەخمەتخان خوجىنى چاناپ ناشلاشنى، يا قوشۇننى ئېلىپ چېدىرغا قايتىشنى بىلمەي ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ تۇرۇپ قالدى. بۇنى پۇرسەت بىلگەن ئەخمەتخان خوجا توختاخۇنغا كۆز ئىشارىسىنى قىلىپ، قاراڭغۇلۇق ئىچىگە غىپلا قىلىپ شۇڭغۇدى.

سۇلتانىنىڭ چاقىرتىشى بىلەن ئوردىغا كەتكەن ئەلا پالۋان ئەتىسى كېلىپ، ئۇستازى، ئەمىر ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن ئىسھاق بەگنىڭ جەسىتىنى كۆرۈپلا ھۆڭ ـ ھۆڭ يىغلىدى. ئۇ ئىككى مەپە كەلتۇرۇپ ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن ئىسھاق بەگنىڭ جەسىتىنى غۇلجا شەھىرىگە، مەرھۇملارنىڭ ئائىلىسىگە ئاپاردى. ئۇلارنىڭ پاجىئەلىك ئۆلتۇرۇلۇشى ئەلا پالۋاننىڭ ياش يۈرىكىگە زەھەرلىك خەنجەر ئۇرۇلغاندەك قاتتىق تەگدى. ئۇ ئوردىغا كىردى. كۆڭلىدە: «ئەخمەتخان خوجا مەزەمزاتىنىڭ يېقىنى. ئۇنى تۇتۇپ قەتل قىلىشنى بىسوراق قىلسام ھۆرمەتسىزلىك بولار» دەپ ئويلاپ، دېدىكى:

— ھۆرمەتلىك سۇلتانىمىزغا مەلۇم بولغايكى، پىر ئۇستازىم ئەمرلەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاغىنى ئەخمەتخان خوجا كېچە قەست بىلەن قەتل قىپتۇ. سەردار ئىسھاق بەگنىمۇ بىرلا ۋاقىتتا توختاخۇن قەتل قىپتۇ. سىلىنىڭ پەرمانلىرىنى ئالماي تۇرۇپ بۇ قاتىللارنى تۇتقۇن قىلىشقا ئاجىزلىق قىلدىم. پەرمان بەرسىلە. ئۇلارنى تۇتۇپ شەرىئەت ھۆكۈمىگە

تاپشۇرسام!
مەزەمزات چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، يەنە ئولتۇردى، يەنە تۇردى، ئاندىن قايغۇرغان ھالدا:
ــ ھەي، ھەي، بۇ راستمۇ، ھەي ئىسىت! ئابدۇرۇسۇل بەگ دانا ئەمرلەشكەر ئىدى. مېنىڭ يۆلەنچۈكۈم ئىدى. ھە، قازا يېتىپتۇ ـ دە! ــ دېدى.
ئۇ يەنە ئولتۇرۇپ بېشىنى ئەگدى، قايغۇلۇق سۈكۈت قىلدى، ئاندىن تىترىگەن ئاۋازدا:
ــ ئۇ قاتىللار نېمە ئۈچۈن ئەمرنى قەتل قىپتۇ؟ ــ دەپ سورىدى.
ــ جياڭجۈننىڭ كونا ئەمەلدارى، شۇلار ئۈچۈن ئىشلىگەن دېگەن بوھتان بىلەن.
ــ دەللى بارمىكەن؟
ــ ئەمر لەشكەرنىڭ يانچۇقىدىن جياڭجۈننىڭ مەكتۇبى چىقىپتۇ، مەكتۇبتا جياڭجۈننىڭ ئەمرلەشكەرگە مەنسەپ بەرگىنى، ئىلى سۇلتانلىقىنى سوراش پەرمانى بېرىلگىنى دېيىلگەنمىش.
ــ ھە، گەپ مۇنداق ئىكەن ـ دە! ــ مەزەمزات قاپقارا قېشىنى كۆتۈرۈپ گېپىنى سوزۇپ قىلدى، ــ ئۇنداقتا، ئەخمەتخان خوجامنىڭ ئۇنى قەتل قىلغىنى دۇرۇس ئىكەنغۇ!
ــ بۇ بۇ يالغان مەكتۇپ! ــ دېدى ئەلا پالۋان غەزەپ بىلەن.
ــ يالغان بولسا تەكشۈرەيلى، مەكتۇبنى ئېلىپ كېلىڭ، تۇتقۇن قىلىشقا ئالدىرىماڭ، ــ دېدى مەزەمزات.
ئەلا پالۋان ھەم ئاچچىقلانغان، ھەم ھەيران قالغان ھالدا كەينىگە شارتتىدە بۇرۇلدى ـ دە، ئوردىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ توپتوغرا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قورۇسىغا كەلدى، ھويلا، كوچىلارغا ئادەم پاتماي قىستىلىشىپ تۇراتتى، خەلقنىڭ غېمىنى يەپ، زالىم ئەمەلدارلارغا قارشى تىغ كۆتۈرگەن بۇ خەلق باھادىرىغا ئۆزلىرىنىڭ ئاخىرقى ئەقىدىسىنى بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن خەلق تۇركۈم ـ تۇركۈملەپ كەلمەكتە ئىدى. بەگنىڭ ھويلىسىدىن بەيتۇللا مەدرىسىگىچە بولغان يوللاردا ئادەم مىغلىدايتتى. ئۇلار بۇ باھادىر بىلەن

بىرگە ئىختىلال ئوتى كۆمۈلۈپ كېتەرمۇ، دېگەن ئەندىشىدە ئىدى. قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ ماھارەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگ بولمىسا قوزغىلاڭ نۇسرەت قازىنالمايدىغانلىقىنى ئۇلار ئوبدان بىلەتتى.

ئەلا پالۋاننىڭ قايغۇ ۋە غەزەپتىن بېشى گاڭگىراپ، ئۆڭۈلى يوق، دەرۋازا ئالدىدا ئېغىر مۇسىبەت تۇتۇپ تۇراتتى. ئۇ «غۇلجا گۈزىلى»نىڭ يېغا- زارىسىغا، بەگ ئاغىچىسىنىڭ پەريادىغا ئاران - ئاران چىداپ تۇراتتى. ئۇ مۇنداق قايغۇ - ھەسرەتنى كىچىكىدە كۆرگەن بولغاچقا، شۇ تاپتا دادىسىنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ، ئۇنى بىر قورقۇنچلۇق چۈشتەك ئەسلىدى.

شەمسىدىن خەلپەم ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ دەپنە ئىشلىرىنى بېجىرىش بىلەن بەند ئىدى. بۇ ياشانغان مويسىپىت تولا چېپىپ، ئىش تاپشۇرۇپ چارچاپ كەتكەنىدى، شۇنداقتىمۇ سەللا قولى بوشىسا خالىي يەرگە بېرىپ كۆز يېشى قىلىۋالاتتى، كۆزلىرىدىن ئاققان ياش ئاپئاق ساقىلىنى يۇيۇپ ھۆل قىلىۋېتەتتى. بۇنى كۆرگەن ئەلا پالۋاننىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلدى، كۆزلىرىدىن ئىختىيارسىز ياش قۇيۇلدى. ئۇ ئىچكىرى ئۆيدىن چىققان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئايالى ئەززا ئاغىچىنىڭ نالىلىق يىغىسىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ ئېزىلىپ كەتتى:

— گۈل سۇپەت ئېردى قامىتىڭ، يۈزۈڭ ئېردى تۇلۇنئاي، تۇپراقتا بۇلغاندى ئاھۇ كۆزۈڭ، ئەندى نە قىلاي ئەي مېنىڭ پاسىبان بېغىم! سەنسىز لازىم ئەمەس بۇ كەڭرى جاھان، تۆكۈلگەن قانىڭگە پىدادۇر بۇ ئەزىز جان! ١
سەن ئېردىڭ باشىمىز تاجىسى ئەمىر، دۆلەت قۇشۇم ئېردىڭ بېگىم ئەمىر!

ئەلا پالۋاننىڭ ياش تۆكۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرى ھويلىدا ئاھ - زار ئەيلەپ يىغلاۋاتقان ئەمرلەشكەرنىڭ ئوغلى تېيىپبەگكە چۈشتى، ئۇ قولىنى ئاق پوتىسىغا تىرەپ:

— قىساس ئالىمەن ئاتا، سېنىڭ نامەرد رەقىبلىرىڭدىن! — دەپ زار-زار يىغلاپ تۇرۇپ، قىساس ئېلىشقا ئەھدۇ پەيمان قىلدى.

«غۇلجا گۈزىلى» دەپ نام ئالغان، ناسىر ئەلەم ئەلا پالۋانغا سايە قىلغان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئون ئالتە ياشلىق قىزى تولا يىغلاپ

يىقىلغاندا، ئەلا پالۋاننىڭ يۈرىكى ئېچىشتى، گۈزەل ئاغىچىنىڭ دادىسى ئۇچۇن يىغلىغىنىنى ئەسلىدى. ئۇ بۇ يىغا - زارە، مۇسىبەت قايغۇسى ئىچىدە يۇرۇپ ئۆزىنى بىر بىلەتتى، بىر بىلمەيتتى. بۇنداق چاغدا، ئۇنىڭ ئاپتاپتا كۆيگەن مەڭزى تىترەيتتى، بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېرىلەتتى، كۆزىدىن غەزەپ - نەپرەت ئوتلىرى يانىاتتى.

يىراقتىن سۇس، يېقىملىق سالاۋات ئاڭلاندى. بەيتۇللا پەشتىقىدىن كېلىۋاتقان مەزىنىڭ سالاۋاتى ئەلا پالۋاننىڭ قەلبىنى لەرزىگە كەلتۈردى، ئۇنىڭغا ئۇستازىنىڭ ھەقىقەتەن باقىي ئالەمگە سەپەر قىلغىنىدىن بېشارەت بەردى. بۇ بېشارەت ئەلا پالۋاننى جىنازىغا قاراشقا مەجبۇر قىلدى. مەزىنىڭ قايغۇلۇق تىترىگەن، بەزىدە كۆتۈرۈلۈپ، بەزىدە پەسىيىپ چىقىۋاتقان ئاۋازى جىنازىدا سۇنايلىنىپ ياتقان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قۇلىقىغا تۇۋلىنىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. ئەلا پالۋاننىڭ پۈتكۈل جىسمى، قەلبى تىترىدى. ئۇ ئۇستازىنىڭ ھەقىقەتەن ئۆلۈپ كەتكىنىگە ئىشەندى. يىقىلىپ چۇشمەسلىك ئۈچۇن دەرۋازىغا دۇمبىسىنى تىرىۋالدى. جىنازا كۆتۈرۈلدى، كىشىلەر ھەر يەتتە ماڭدامدا بىر جىنازىنى تالىشىپ ئېلىپ كۆتۈرەتتى. سان - ساناقسىز كىشىلەر جىنازىنىڭ كەينىدىن بەيتۇللا مەدرىسىگە قاراپ ماڭدى.

ئەلا پالۋان ئۇستازى دەپنە قىلىنغان كۈننىڭ ئەتىسى ئوردىغا كەلدى، ئۇنى سۇلتان چاقىرتقانىدى. ئەلا پالۋان سۇلتانغا ئېگىلىپ سالام قىلماي، غەزەپ بىلەن يوغان ئاۋازدا دېدىكى:

— ئەي سۇلتان. ماڭا ئىجازەت بەرگەيلا. مەلئۇن خوجىنىڭ تېرىسىنى تەتۇر سويىمەن، ئۇستازىمنىڭ ئەتتىنى ئالمىغۇچە تىنچىمايمەن. ئەگەر...

ئەلا پالۋان گېپىنى ئاخىرلاشتۇرالماي بوغۇلۇپ قالدى، مەزەمزات ئۇنى بەزلىدى:

— ئەي باھادىر پالۋان، ئالدىرىماڭ، سەۋر قىلماق كېرەك، «سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن»دۇر، خوجىنىڭ يۇلۇنى ئۇزۇلىدۇ. ئۇنى قارا يەر يۇتىدۇ، سۇيىقەستچىلەرنى يوق قىلىشىمىز بەرھەق! بەرھەق!

— بەگ ئاغام سۇتتىن ئاق، سېغىزخاندىن ساق ئىدى، ئۇنىڭدەك ئەر يۇرەك باھادىر مىڭنىڭ ئىچىدىن بىرى چىقىدۇ. ھۆرمەتلىك سۇلتان، ماڭا

ئىجازەت بەرگەيلا. خوجىنىڭ كاللىسىنى ئالاي مەن، ئۇ بىزنىڭ يولىمىزغا توپا چاچتى...

ئەلا پالۋاننىڭ بۇ قانتتىق تەلىپى ئالدىدا ئۇڭايسىز ھالغا چۈشۈپ قالغان مەزمىزات ئۈنى ئەمەل بىلەن ياندۇرماقنى لازىم تاپتى:

— ئەي باھادىر پالۋىنىم، مەن سىزنى چۈشىنىمەن، مەن ھەم قانىللارغا غەزەپلەنمەكتىمەن. قانىللارنى مەھكىمە شەرئىي جازالايدۇ. ھازىر بايانداي تاش بارگاھىدىكى لەشكەرلەر ئىچىدە غۇلغۇلا كۆپ، ئۇلار بوشاشقان. سىز دەرھال بارگاھقا بېرىپ ئۇلارنى تىنچلاندۇرمىسىڭىز بولمايدۇ. مېنىڭ پەرمانىم شۇكى، سىزنى ئەمرلەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئورنىغا ئەمرلەشكەرلىككە تەيىن ئەتتىم. بويۇنتاۋلىق قىلمىڭىز ئىختىلالىمىز يوق بولىدۇ. ھازىر بارگاھقا قايتىڭ. جىيڭجۇن چېرىكلىرى بۇ مۇسىبەتتىن پايدىلىنىپ قوشۇنىمىزغا ئېغىر زىيان سالمىغاي. ئەگەر زىيان سالسا سىزنى جاۋابكارلىققا تارتىمەن. بۇ مېنىڭ پەرمانىم، بەجا كەلتۈرۈڭ!

ئەلا پالۋان ياش ئىدى، مەزمىزاتتىن گۇمانلىنىش بۇيىقتا تۇرسۇن، بەلكى ئۇنى ئىززەتلەيتتى. شۇڭا، ئۇ ئۇنىڭ بىر لەشكىرى سۈپىتىدە پەرمانىغا باش ئېگىپ ئوردىدىن چىقىپ كەتتى. ئەمما، ئۇ بارگاھقا بارماي قازىكالان ناسىر ئەلەم ئالدىغا باردى. ناسىر ئەلەم بۇ كۈنى قانىتى سۇنغان قۇشتەك بولۇپ قالغانىدى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ مۇسىبەت ئىچىدە قىزارغان يوغان كۆزلىرىنى، بوزارغان يۈزىنى كۆرۈپ، ئۆزىگە سەۋر بەرمىسە ئىچكى ئىختىلال بولىدىغىنىغا ئەقلى يەتتى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ غەزەپلىك نالىسىنى ئاڭلاپ بولۇپ:

— بالام، ئۆز ئەمرلەشكىرىنى قەتل قىلغانلار كۆپرى بولۇپ، دوزاختا كۆيۈر. ئەخمەتخان خوجا سېنىڭ قولۇڭدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ، ھازىرچە سەۋر قىل. ئاللانىڭ ئەمرىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ، ئېغىرلىق قىلىلى، ئېغىرلىق راخمانلىق، — دېدى. ئاندىن چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتىپ قويۇپ يەنە دېدى، — ئەخمەتخان خوجا يېڭى باشلىغان يولىمىزغا كاتاڭ كولىدى، ئۇنى جازالاش كېچىكمەيدۇ. بۇ ئىشنى ماڭا قويۇپ بەر. ھازىر ئىنتايىن جىددىي، خەۋپلىك ۋاقىت. ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە قىساس ئالىمىز

بالام. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ جەستى كۆمۈلگىنى بىلەن ئۇنىڭ روھى كۆمۈلمەيدۇ. ئۇنىڭ دانا، باھادىرلىق ئىشلىرى تارىخ بېتىگە پۈتۈلىدۇ، سەن ئۇنىڭ ئىزىنى بېسىپ، ئىختىلالىمىزنى ئاخىرىغا ئاچقايسەن!

ئەلا پالۋاننىڭ بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ گېپىنى يىرىشقا تىلى بارمىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە پەقەت ئەخمەتخان خوجىدىن ئىبارەت بۇ يىلاننىڭ زەھىرى قالدى، بۇ زەھەردىن يۇرىكى پۈچىلانغان پالۋان گالدا ـ گۈلدۈك مېڭىپ ناسىر ئەلەمنىڭ ھويلىسىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ ئەخمەتخان خوجىنى خېلى ئىزدىدى، تاپالمىدى.

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يەتتە نەزىرىدىن كېيىن، مەزمزات ئەخمەتخان خوجىنىڭ مەكتۇپىنى ئالدى. مەكتۇپتا:« ئەگەر ۋەدىلىرىگە ۋاپا قىلمىسىلا، مەن سىلىنىڭ سىرلىرىنى ئاشكارىلاپ يۇرتۇمغا قېچىپ كېتىمەن» دېيىلگەنىدى. مەزمزات قورققىنىدىن تىترەپ كەتتى. ئۇ ئەتىسى نۆكەرلىرىگە پەرمان بەردى:

ـــ ناسىر ئەلەمنى تۇتۇپ كېلىڭلار!

پەرمان بەردار بولۇپ ناسىر ئەلەم ئوردىغا ئېلىپ كېلىندى. مەزمزات قەھرى بىلەن پەرمان بەردى:

ـــ بۇ قۇتراتقۇ مۇناپىق قەتل قىلىنسۇن!

شۇ سورۇندا، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قاتىللىنى جازالاش ھەققىدە سۆزلەشكىلى كەلگەن ئابدۇللېتىپ خەلپەم قىلىچىنى قىنىدىن سۇغاردى:

ـــ ھەي جياڭجۇننىڭ يالاقچىسى، ناسىر ئەلەمدەك ئۇلۇغ ئۆلىمانى قەتل قىلىشقا قايسى قولۇڭ بارىدۇ؟ كۆرسەتكىنە، مەن شۇنى چېپىپ تاشلاي!

بىردە سىمقاپ كېلىۋاتقان ئابدۇللېتىپ خەلپەمنىڭ غەزەپلىك چىرايىغا، بىردە ئۆزىگە تەڭلەنگەن قىلىچقا قاراپ غال ـ غال تىترەپ كېتىۋاتقان مەزمزات ئىختىيارسىز ھالدا ئابدۇللېتىپ خەلپەم ئالدىدا تىزلاندى:

ـــ مېنى ئەپۇ قىلغايلا خەلپەم، مەن ئېزىپتىمەن، كىشىلەرنىڭ غەلىيان كۆتۈرۈپ ئىختىلالىمىزنىڭ نابۇت بولۇشىدىن قورقۇپ بۇ پەرماننى

بەرگەنىدىم.

ـــ پەرمانىڭنى قايتۇر!

ـــ قايتۇراي، نۆكەرلەر، پەرمانىم بىكار قىلىنىدى!

نۆكەرلەر چىقىپ كەتتى، ئابدۇللاھتىپ خەلپەم قىلىچىنى قىنىغا سالدى ـ دە، ناسىر ئەلەمنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئاچىقىپ كەتتى.

ھالبۇكى، مەزمزات نىيىتىدىن يانمىدى، يېرىم كېچە بولغاندا نۆكەرلىرىنى ئەۋەتىپ ناسىر ئەلەمنى تۇتۇپ كېلىپ زىندانغا تاشلىدى...

يەتتىنچى باب

تۆگە بويۇندىكى جەڭ

جياڭجۇن دېگەن داربىنىڭ،
زۇلمىغا ھېچ چىدىماي.
چىقتى خەلق سېپىلگە،
غەزەپلىرى توختىماي.
ـــ خەلق قوشىقى

1

بىردىنلا قار چۈشۈپ كەتتى. پاختەكتەك چۈشۈۋاتقان بۇ قار بىردەمدىلا بايانداي ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىغا تىكىلگەن چېدىرلارغا ئاق لىباس كىيگۈزدى. لەشكەرلەر، بولۇپمۇ جېسەكچىلەر ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ھاۋاغا قاراپ قويىاتتى. كۈن پېتىش تەرەپتىن ھاۋانىڭ سۈزۈلگىنى بىلىنمەيتتى، ئەكسىچە قارا بۇلۇتلار تۈرۈلۈپ ـ تۈرۈلۈپ كېلىۋاتاتتى. بۇ، بۇلۇتلار ئۆزى بىلەن قارنىلا ئەمەس، بوراننىمۇ ئەكېلىپ شىۋىرغانغا ئايلاندى. جەڭ توختىدى. جېسەكچىلەردىن باشقا بارلىق لەشكەر چېدىرلارغا كىرىۋالدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ قەست قىلىنغاندىن كېيىن روھى چۈشكەن، بەگلەرگە بولغان ئىشەنچى سۇۋۇغان، ئۇرۇشتا سۈسلۇق قىلىۋاتقان لەشكەرلەر ئەدى ئىسىق ئۆيلىرىنى، ئانا ـ ئانا، قېرىنداشلىرىنى، خوتۇنلىرى ۋە سۆيگۈلىرىنى ئويلاپ قېلىۋاتاتتى. ئۇلار چېدىرلاردا تىقماق ـ تىقماق ئولتۇرۇپ خىيال

قىلىشاتتى، ھەزىلكەشلەرمۇ جىمىپ كەتكەنىدى. ئەلا پالۋاننىڭ چىدىرىغا كىرىۋالغان لەشكەرلەردە بۇ جىمجىتلىق تېخىمۇ ئېغىر ئىدى. بۇ جىمجىتلىقنى نۇردۇن بۇزدى:

— ئاغىنىلەر، ئابدۇرۇسۇل ئاغىنى ئىختىلالنى سانقان خائىن، دېگىنى يالغان، ئۇ ئۆزى قوزغىغان ئىختىلال ئوتىنى ئۆزى ساتامدۇ، ئەمەل دېسە ئۇمۇ بىر ئەمەلدار ئىدىغۇ، بۇنىڭدا بىر گەپ بار. ئۆتكەندە ئابدۇرۇسۇل ئاغىنىڭ قېينىتىسى بىلەن قېينىنىسىنى قەتل قىلغان ئەخمەتخان خوجا ئابدۇرۇسۇل ئاغىدىن قېچىپ، مۆكۈنۈپ يۈرگەنىدى. مەزمزات ئۇنى مۆكۈنگەن ئۆۋىسىدىن ئاچىقىپ، ئەمىر لەشكەرنى قارىلاپ خوجىنى ئاقلىدى.

— ھە، مۇنداق دېگىنە. — دېدى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇرغان يۈسۈپ.

— قاراپ تۇر، — دېدى نۇردۇن، — ئەلا پالۋان ئەخمەتخان خوجىنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ كېلىدۇ. شۇ چاغدىلا بۇ سىر ئېچىلىپ يۈخادىن چىقىدۇ.

— ھەر ھالدا مەزمزات سۇلتانىنىڭ ئەلا پالۋانىنى ئابدۇرۇسۇل ئاغىنىڭ ئورنىغا ئەمىرلەشكەر قىلغىنى ئوبدان بولدى، بولمىسا ئىشىمىز چاتاق بولاتتى. — دېدى جالال ئىسىملىك سەركەردە.

جالالنىڭ پېنىدا ئولتۇرغان مەتتىمىن قارى گەپ قاتتى:

— ھەي بۇرادەرلەر، ئۇنىمۇ دەيمىز، بۇنىمۇ دەيمىز، بۇ ئابدۇرۇسۇل ئاغىغا ئاللادىن كەلگەن ئەجەل. بۇنىڭغا شەك كەلتۈرمەسلىك لازىمدۇر. رەھمەتلىكنىڭ ئۆمرى شۇنچىلىك ئوخشايدۇ.

— نېمە دەۋاتىسەن! — دېدى نۇردۇن تېرىكىپ، — بۇ ئوچۇقتىن - ئوچۇق سۇيىقەست تۇرسا، يەنە تېخى ئاللادىن كەلگەن ئەجەل دەيسىنا. بۇ قەستنىڭ سىرى ئاخىر ئېچىلىدۇ. قاتىل قىرىق يىلدىن كېيىنمۇ پاش بولغان ئىشلار بار، چۇنكى قان سۆرەيدىكەن.

مەتتىمىن قارى ئۆزىنى ئاقلىغان ئاھاڭدا دېدى:

— مەن دەيمەنكى، ئەجەل دېگەن بىرى ئوتتىن، بىرى سۇدىن كېلىدۇ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قازاسى ئەنە شۇنداقمىكىن دەيمەن. قاتىلغا كەلسەك،

ئۇ ئېنىقكى ئەخمەتخان خوجا دېگەن بەچىغەر!
يەنە جىمجىتلىق باشلاندى، ھەر كىم ئۆز خىيالى بىلەن بەنت ئىدى.
— ھەي، — دەپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى لەشكەر يۈسۈپ، — بىر يىلدىن بېرى بايانداينى ئالالماي ياتساق نېمىمىز ئوغۇل بالا بولدى بىزنىڭ. پەرمان بەرسە جەڭ قىلىپ بايانداينى ئالساق بولاتتىغۇ.
— كىم ئۇچۇن جان بېرىپ جان ئېلىشقاتىمىز، ئەگەر مۇشۇنداق قەستلىكلەر بولمىغىرسە بۇ ئىشىمىزمۇ سۇغا چىلاشتى دېگىنە، — دېدى مەردان.
— بۇ بەگ ـ خوجاملار ئەمەل تالىشىپ، بىر ـ بىرىنى ئۆلتۈرۈشۈۋاتىرسە بايانداينى ئېلىشنىڭ ئۇخلاپ چۈشۈڭ. بىز قان تۆكۈپ، جان بېرىپ ئەخمەق بولۇۋاتىمىز، — دېدى ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئادەم.
— ئاغىنىلەر، — دېدى نۇردۇن، — مەيۈسلەنمەڭلار، بىزنىڭ ئەلا پالۋان قەلەمدىمۇ. ئەلەمدىمۇ بار جىگەرلىك يىگىت. ئۇ ئابدۇرۇسۇل ئاغىنىڭ لەشكىرىي بىلىمىنى مۇكەممەل ئىگىلىگەن، بىزنى جەزمەن نۇسرەتكە باشلايدۇ. ئېسىڭلاردىن چىقتىمۇ، شى داربىنىڭ كاللىسىنى ئالغىنى!
نۇردۇننىڭ بۇ گېپى چېدىرداكىلەرنى خېلى جانلاندۇردى.

2

لەشكەرلەرنىڭ روھىنىڭ بوشىشىپ كەتكىنىدىن خەۋەر تاپقان مەزمزات سەردارلارنىڭ مەسلىھەت سورۇنى ئۆتكۈزدى. ئۇ سورۇندا بايانداينى جەزمەن پەتنە قىلىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇنىڭ سۆلتان بولغاندىن بۇيانقى چوڭ ئىشى مىڭ شۇي جياڭجۇننىڭ دۇ چىيى باشلىق تۆت ئەلچىسىگە قايتۇرغان قاتتىق جاۋاب مەكتۇپى بولدى. خەتتاتلار ئۇنىڭ جاۋاب مەكتۇپىنى كۆپەيتىپ يېزىپ پۈتكۈل ئىلىدىكى لەشكەر، پۇقرالارغا ئوقۇپ بەردى. ئۇنىڭ جاۋاب مەكتۇبى قوشۇننىڭ خۇش قىلىپ روھىنى كۆتۈردى. ئىككىنچى چوڭ ئىشى شۇ بولدىكى، ئۇ ئەسرلەشكەر ئەلا پالۋانغا بەرگەن بەيدىشاڭ، گاڭگۇل، شاڭخاڭگۇدىكى چېرىكلەرنى يوقىتىش پەرمانى بولدى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ پەرمانىنى ماقۇل كۆرۈپ، ئەزىز پالۋان، ئەسىر شاھ، قۇۋاش پالۋانلارنى

بۇ ئۇچ قورغاننى بەتمە قىلىشقا ئەۋەتتى. قۇۋاش پالۋان ئۆزىنىڭ ئاقتۆپە يېزىسى ئارقىلىق ئاقتاش تېغى باغرى بىلەن بېرىپ شائخائگۇغا ھۇجۇم قىلدى. كەينى تەرىپىدىن قىلىنغان ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمدىن تەمتىرەپ كەتكەن چېرىكلەر بىر ئاش پىشىم ۋاقتىدىلا يوق قىلىندى. قۇۋاش پالۋان نۇرغۇن ئوق - يارأغ غەنىيمەت ئېلىپ بايانداينغا قايتىپ كەلدى.

ئەزىز پالۋان قوشئەمچەك تېغىنى ياقىلاپ بىنەملىككە چىقتى. ئۇ گائگۇل قورغىنىغا كەلگەندە تاڭ سۈزۈلۈپ قالدى. ئۇ قورغاندا سەھەرنىڭ غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقان چېرىكلەر ئۈستىگە باستۇرۇپ كىردى. ئۇنىڭ ئالدىن ئەۋەتكەن بىر ئونلۇق لەشكىرى بۆلۈنۈپ جېسەكچىلەرنى تۇيدۇرماي ئۇجۇقتۇرغانىدى. شۇڭا، بەخىرامان ئۇخلاۋاتقان چېرىكلەر ئەزىز پالۋانىنىڭ لەشكىرىنى كۆرۈپ قولىنى كۆتۈردى. بەزىلىرى ئىچ كىيىمى بىلەنلا قاچتى.

ئەمىرشاھ كۆلدىلەڭ سۇ تەرەپتىن كەلدى. ئۇ بەيدىشائغا كەلگەندە چېرىكلەر كەچلىك تامىقىنى يەۋاتاتتى. مەرگەنلەرنىڭ جېسەكچىلەرگە ئاتقان بەردەنگە ئاۋازىدىن «دۈشمەن كەلدى» دەپ ۋارقىرىغان سەركەردە چېرىكلەرنى تېڭ تۇرغۇزدى. بۇ چاغدا ئەمىرشاھ قوشۇنى دەرۋازىدىن قورغان ئىچىگە كىرىپ بولغانىدى. چېرىكلەر ھۇجۇمچىلارنى ئوققا تۇتتى. ھە دېگەندىلا ئەمىرشاھ قوشۇنىدىن ئۇچ لەشكەر ئوڭدىسىغا چۈشتى. ئەمىرشاھ لەشكەرلەرنى يېتىشقا، ئوق ئۇرۇشكە بۇيرۇدى. بىر يۇز بېشىنى لەشكەرلەرنى ئېلىپ، تام ياقىلاپ چېرىكلەرنىڭ كەينىگە ئۆتۈشكە ئەۋەتتى. يۇزبېشىنىڭ لەشكەرلىرى چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن ئوق چىقارغان ھامان ئەمىرشاھ قوشۇنى ھۇجۇمنى باشلىدى. ئىككى تەرەپتىن قىسىلىپ قالغان چېرىكلەر كۆپ قارشىلىق كۆرسىتەلمىدى.

بۇ ئۇچ پالۋان نۇرغۇن ئوق - يارأغ غەنىيمەت ئېلىپ، بايانداينىڭ غەربىگە كېلىپ چېدىر تىكتى. بۇ ئۇچ نۇسرەتنى كۆرگەن موڭغۇل چاقالىرى ۋەكىل ئەۋەتىپ سۇلتانغا بويسۇنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بۇلاردىن بۇرۇن شىبەلەرنىڭ ئامبىلى سۇمبا بىر نەچچە شىبە داربنلىرى بىلەن كېلىپ مەزمەزاتقا ئەل بولغىنىنى بىلدۈرگەنىدى. بۇنىڭ بىلەن مەزمەزاتنىڭ ئابرۇيى ئۆستى. ئۇ بۇ ئابرۇيىدىن پايدىلىنىپ ئەخمەتخان خوجىنى ئاقلاشقا

تۇتۇندى. ئۇ ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يانچۇقىدىن تېپىلغان مىڭ شۇي جيائۇجۇن نامىدىكى مەكتۇپنى كۆپەيتىپ يازدۇرۇپ ھەممە يەرگە تارقاتقان. مەكتۇپكە قوشۇمچە قىلىپ سۇلتاننىڭ پەرمانىنى يازدۇرغانىدى. پەرماندا شۇنداق دېيىلگەن:

«ئابدۇرۇسۇل جيائۇجۇننىڭ ئەمەلدارى ئىدى. ئۇ كونا خوجايىننىڭ تاپشۇرمىسىنى بەجا كەلتۈرۈش يۈزىسىدىن قېينانىسى ئەخمەت خەزىنىچى بىلەن بىرلىشىپ جەڭگە كېتىۋاتقان ئەخمەتخان خوجامنى توسقان، بۇ ئارقىلىق ياماتۇغا يېتىپ كەلگەن جيائۇجۇننىڭ تېكەستىكى قوشۇنلىرىنىڭ غۇلجىغا باستۇرۇپ كىرىپ ئىختىلال ئوتنىنى ئۆچۈرۈشىگە يول ئاچماقچى بولغان. ئەخمەتخان خوجام دانالىق ۋە سەزگۈرلۈك بىلەن بۇ قەستنى بىلگىنى ئۈچۈن ئەخمەت خەزىنىچىنى قەتل قىلغان، كېيىن پايلاقچىلىرى ئارقىلىق ئابدۇرۇسۇلنىڭ مىڭ شۇي بىلەن مەخپىي ئالاقە قىلىۋاتقىنىنى بىلىپ، ئابدۇرۇسۇلنى قەتل قىلغان. ئىسھاق بەگ ئەھۋالنى بىلمەيلا، ئەخمەتخان خوجىغا تىنىغ كۆتۈرگەچكە لەشكەرلەر ئۇنىمۇ قەتل قىلغان. شۇڭا، ھەممىگە مەلۇم بولسۇنكى، ئابدۇرۇسۇل، ئەخمەت خەزىنىچى مىڭ جيائۇجۇننىڭ ئادىمى، ئۇلار ئىختىلالىمىزنى باستۇرماقنى نىيەت قىلغان. ئۇلارنى ئەخمەتخان خوجامنىڭ قەتل قىلىشى ناھايىتى تۇغرا بولغان. ئەخمەتخان خوجا ھەقىقىي ئەقىلدار ۋە باھادىر پالۋاندۇر.»

بۇ پەرمان تارقىتىلغان كۈندىن باشلاپ، ئەخمەتخان ئۇۋۇسىدىن چىقىپ ئەركىن - ئاشكارا ھەرىكەت قىلىشقا باشلىدى. سىپاھلار ئۇنىڭ ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرىدىغان بولدى، بولۇپمۇ شاۋكەت ئاخۇن بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇپ كەتتى. مەزەمزات ئۇنى مەسلىھەتچىسى قىلىۋالدى. بىر كۈنى ئەخمەتخان خوجا مەزەمزاتنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، شىپرىن، مۇلايىم سۆزلەر بىلەن مەزەمزاتنىڭ دانالىقىنى ماختىدى. ئاندىن قوللارچە مۇنداق ئىلتىجا قىلدى:

— ئەي پاسىبانىم سۇلتان، تەقدىرى تېغىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قىرىنداشلار بىلەن ئالاقە قىلىشلىرىنى سورار ئىدىم. كۈچادىكى ئۇيغۇر،

خۇيزۇلار بىزدىن بۇرۇن، 1864 ـ يىلى مۇھەررەم ئېيىنىڭ شەنبە كېچىسى ئەمەلدار، چېركىلەرنى يوقىتىپ خانلىق قۇرغان. ئۇرۇمچى، ماناس خۇيزۇلىرىنىڭ ئىختىلال قىلىپ خانلىق قۇرغىنىنى ئۆزلىرىمۇ بىلدىلە. ئەڭ مۇھىمى، ياقۇپ بەگ قەشقەرىيە خانلىقىنى قۇردى. جانابىي ئالىيلىرى ئۇ تەرەپكە ئەلچى ئەۋەتكەن بولسىلا، بولۇپمۇ ياقۇپبەگكە ئەلچى ئەۋەتكەن بولسىلا جاھان ئىش بولار ئىدى. ئۇلار بىزگە مۇزارت ئارقىلىق تەربىيە كۆرگەن باھادىر پالۋانلاردىن ئەۋەتەر ئىدى. ئەگەر ئۇلار يارەم بەرسە بايانداي، كۇرە قەلئەلىرىنى ئالماق ئاسانغا چۈشەر ئىدى. ياگۇر سۇلتانمۇ ئۇرۇمچىدىكى ئىختىلالچىلارغا ئەلچى ئەۋەتسەك دەۋاتىدۇ.

مەزەمزات مۇئاۋىن سۇلتان ياگۇرنىڭ بۇ ھەقتە بىر نەچچە قېتىم تەلەپ قىلغىنىنى ئېسىگە ئالدى. ئۇ ھۆرمەتلىك ئەخمەتخان خوجامنىڭ دانا سۆزى خېلى ئورۇنلۇقتەك تۇرىدۇ، يارەم بېرىپ قالسا پايدىسى باركى، زىيىنى يوق، دەپ ئويلىدى ۋە چاپارمەننى چاقىرتىپ پەرمان بەردى:

ـــ خۇيزۇلار بارگاھىغا بېرىپ ياگۇر سۇلتاننى چاقىرىپ كەل!

ـــ باش ئۇستىگە! ـــ دەپ چاپارمەن چىقىپ كەتتى.

ئەتىسى ياگۇر كەلدى. مەزەمزات، ياگۇر، ئەخمەتخان خوجا ئۈچى مەسلىھەتلىشىپ ئەلچى ئەۋەتىشكە كېلىشتى. مەزەمزات سورىدى:

ـــ كىمنى ئەلچىلىككە ئەۋەتسەك بولار؟

ـــ مەنچە خوجەم نىيازنى ئەۋەتسەك، ـــ دېدى ئەخمەتخان خوجا.

ـــ خۇيزۇلاردىن ئادەم قوشساق، ـــ دېدى ياگۇر، ـــ ئۇلار لاۋتەي بىلەن سۆزلىشىپ يارەم ئالالايدۇ.

ئۇلار بارىدىغان ئەلچىلەرنىڭ سانىنى مۇزاكىرە قىلىشتى. ئاخىردا مەزەمزات:

ـــ ئۇنداقتا خوجەم نىياز باشچىلىقىدا يىگىرمە ئۇيغۇر، يىگىرمە خۇيزۇ ئەلچى بولۇپ بارغاي. خۇيزۇلاردىن بىر كىشى خوجەم نىيازغا يارەمچى بولغاي، ـــ دېدى.

ياگۇر ئىنتايىن خۇرسەن بولۇپ مىيىقىدا كۈلدى. مەزەمزات بىر نەچچە كۈندىن كېيىن خوجەم نىيازنى چاقىرتىپ، ئۇرۇمچى، كۇچا، قەشقەرىيەگە

بېرىشىنى، ئۇ يەردىكى ئىختىلالچىلاردىن يارەم سوراشنى تاپشۇردى ۋە مەكتۇپلار يازدۇرۇپ قولىغا تۇتقۇزدى. ياگۇرمۇ ئۆز ئەلچىلىرىگە ئالاھىدە تاپشۇرما ۋە مەكتۇپلار بەردى. خوجەم نىياز ئوبدان تەييارلىق قىلدى. بەلگىلەنگەن كۈنى ئادەملىرىنى باشلاپ يولغا چىقتى. ئۇ توغرا سۇ، ئاچال ئارقىلىق جىڭغا باردى. ئۇ يەردە ئىككى كۈن ئارام ئېلىپ يەنە يولغا چىقتى. ماناستىمۇ بىر نەچچە كۈن ئاتلارغا دەم بەردى. ئۇلار ئاخىر ئۇرۇمچىگە يېتىپ باردى. ئۇرۇمچى خوجىرۇ قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشلىقى لاۋتەي بىلەن كۆرۈشتى. لاۋتەي ئىلىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى سۆزىدى، خوجەم نىياز قىسقىچە بايان قىلدى. لاۋ تەي:

— لەشكىرىي كۆچىڭلار قانچىلىك؟ — دەپ سورىدى.

— بىلمەيدىكەنمەن، — دەپ جاۋاب بەردى خوجەم نىياز.

— چارچاپ كەپسىلەر. بىر نەچچە كۈن ھاردۇق چىقىرىڭلار. بىز ساڭا ھۇجۇم قىلماقچىمىز. سىلەرمۇ بۇ ئۇرۇشقا قاتناشىپ بىزنىڭ پالۋانلىرىمىزنىڭ جەڭ قىلغىنىنى كۆرۈڭلار. سانجىنى ئىشغال قىلغىنىمىزدىن كېيىن سىلەرگە لەشكەر ۋە زەمبىرەك يارەم قىلايلى.

خوجەم نىياز لاۋتەينىڭ بۇ سۆزىگە ماقۇللۇق بىلدۈردى.

ھەپتىدىن كېيىن لاۋتەي سانجىنى ئالدى. خوجەم نىياز لاۋتەيدىن:

— ئەي مەرھەمەتلىك سەردار، لەۋز قىلغان لەشكەر ۋە زەمبىرەكنى بەرگەيسىز، — دېدى.

لاۋتەي ئويلانغان ھالدا بىر لەھزە جىم ئولتۇردى، ئۆز ئىچىدە چوت سوققان بولسا كېرەك ئەتمالىم، ئالدىرىماي جاۋاب بەردى:

— مېنى ئەپۇ قىلغايسىز، خان بىزنى باستۇرۇشقا نۇرغۇن چېرىك ئەۋەتىپتۇ، ئۇلارغا قارشى جەڭ قىلمىقىم لازىم، شۇڭا ھازىرچە يارەم بېرەلمەيمەن!

خوجەم نىياز ئىچىدە: «خان لەشكەرلىرى كاللاڭنى ئالغاي» دەپ تىللاپ قويۇپ كۆچاغا بېرىش تەرەددۇتىنى قىلدى. ئەمما، ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن خوجىرۇ ئەلچىلەر قارىسىنى كۆرسەتمىدى. خوجەم نىياز ئادەم ئەۋەتىپ خوجىرۇلارنى تاپتى. لېكىن، ئۇلار: «بىز ھازىر لاۋتەي قوشۇنىدا

قالمىمىز، قاچان ياردەم بەرسە شۇ چاغدا قايتىمىز، كۆچاغا بارمايمىز» دېگەن جاۋابنى بەردى. خوجەم نىياز: «ھىم، بۇنىڭ تېگىدە بىر گەپ بار» دەپ ئويلىدى ۋە كۆچاغا قاراپ كەتتى.

كۆچاغا ئۆزىنى خان دەپ ئېلان قىلغان راشىدىن خان ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. ئۇ پولات باي، باھاۋىدىن پانساد باشچىلىقىدا بىر يۇز ئەللىك كىشىلىك قوشۇن ياردەم قىلدى.

3

جياڭجۇن مەھكىمىسى. بىرىنچى دەرۋازىدىن تارتىپ تەخت سارايى دەرۋازىسىغىچە چېرىكلەر سەپ تۇرۇپ تۇرۇشاتتى. ئامبال، دالۇي، غالداي، سەردارلار بىر - بىرلەپ بۇ سەپ ئوتتۇرىسىدىكى يولدا ئاستا كېتىۋاتاتتى. ئۇلار تەخت سارايغا كىردى، تەختتە غادىيىپ ئولتۇرغان مىڭ شۇيگە توققۇز تەزىم بەجا كەلتۈرۈشتى. جياڭجۇن ئۇلارغا ئىلتىپات كۆرسەتتى. ئۇلارنىڭ بۇ ئىلتىپاتتىن يۈرىكى ئورنىغا چۈشۈپ، مەنسەپ - ئەمەللىرى بويىچە تەخت ئالدىدا تىزىلىپ تۇرۇشتى. مىڭ شۇي ئۇلارنىڭ تاۋاپ - تەزىمىنى قوبۇل قىلدى. ئۇنىڭ ئەمرانە ئاۋازى تەخت سارايىنى بىر ئالدى:

— مەن بىر تۇمەن سەرخىل قوشۇن تەييارلىدىم، بۇ يەرگە كەلگەن بارلىق سەردارلار جان تىكىپ جەڭ قىلىپ چەنتۇلار بىلەن خۇيزۇلارنىڭ لەشكەرلىرىنى قويماي قىرىپ تاشلاڭلار. مەزمزات دېگەن تۇزكور مەلئۇننى تىرىك تۇتۇپ كېلىڭلار، ئۇنىڭ تېرىسىنى شىلىپ يۈرىكىنى يەيمەن. شۇنى بىلىپ قويۇڭلارکى، قاچقان، قورقىقانلار چىقسا چېپىپ تاشلاڭلار، ئۆلۈكۈڭلار كەلسۇنكى، تىرىكىڭلار كەلمىسۇن!

ئۇ چى داربنغا غەزەپلىك كۆزلىرىنى تىكىپ تۇرۇپ ئەمر قىلدى:

— سىز بىلەن سۆزلەشكىنىمىز بويىچە ئىش قىلغايسىز، باش سەردارلىق سۈپىتىڭىز بىلەن چېرىكلەرنىڭ سەركەردىلىرىنى قاتتىق باشقۇرۇڭ!

— خوش! — دەپ چى داربن ئالغا بىر قەدەم چىقتى ۋە ئىككى

قولىنى جۇپلەپ تۇرۇپ دېدى، ــ پەرمانلىرىنى ئورۇندايمەن. خاتىرجەم بولغايلا، بۇ ئالتە توك ـ توك چەنتۇ توپىلاڭچىلارنى غۇلزۇغىچە قوغلاپ بېرىپ ھەممىسىنى دەپنە قىلىمەن!

مىڭ شۇي جيائجۇن مەزەمزانىنىڭ مەكتۇبىنى ئېلىپ قاتتىق غەزەپلەنگەنىدى. ئۇ دەرھال چېرىكلەرنى رەتكە سېلىپ كېچە ـ كۈندۈز قاتتىق مەشىق قىلغۇزدى، كۈرەدىكى سۇلۇن، شىبەلەرگە لەشكەر ئېلىپ ئۇلارنى مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ نازارىتىگە قويدى. ئۇ ئېھتىيات يۈزىسىدىن يېرىم تۈمەن چېرىكنى كۈرەدە قالدۇرۇپ، بىر تۈمەن سەرخىل قوشۇننى توپىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا چىقارماق بولدى. ئۇ: «بۇ قۇدرەتلىك قوشۇنۇم توپىلاڭچىلارنى قىرىپ تاشلايدۇ. توپىلاڭ باستۇرۇلىدۇ، خان ماڭا چوڭ ئىنئام ئاتا قىلىدۇ» دېگەن ئىشەنچكە كەلگەنىدى. ئۇ يەنە شىبەلەرگە مەخپىي چاپارمەن ئەۋەتىپ، سۇمۇللاردىكى شىبە چېرىكلىرىنى غۇلزۇغا تېگىشكىلار، دەپ پەرمان بەرگەن، شىبە ئامبىلى سۇمباغا ئالاھىدە ئىنئام ۋە مەنسەپ بېرىشكە ۋەدە بەرگەنىدى. ئەمما، سۇمبا ئامبال مىڭ شۇينىڭ بۇ پەرمانىنى ۋە بىر تۈمەن سەرخىل قوشۇنىنىڭ كۈرەدىن چىقىپ ئىختىلالچىلارغا ھۇجۇم قىلىدىغىنىنى بەل تەرەپ سەرداری توقىلەك بەگكە خەۋەر قىلدى. توقىلەك بەگ بۇ خەۋەرنى ئەلا پالۋانغا يەتكۈزدى. چى داربن بارات ئېيىنىڭ 19 ـ كۈنى قوشۇنىنى كۈرەنىڭ باش دەرۋازىسىدىن باشلاپ ئاچىقتى. ياگۇر بۇ ئەھۋالنى ئەمرلەشكەر بارگاھىغا يەتكۈزدى. ئەلا پالۋان بىر تۈمەن لەكمە قوشۇنىنى ياگۇر قوشۇنلىرىنىڭ بارگاھىغا ئەۋەتتى. بۇ قوشۇننىڭ ئىچىدە جاڭ لى باشلىق يۈز مەرگەنمۇ بار ئىدى. چى داربننىڭ ئون مىڭ چېرىك بىلەن ھۇجۇم قىلىشقا چىقىدىغىنىنى ئاڭلاپ، جاڭ لى ئەلا پالۋانغا مۇنداق يالۋۇردى:

ــ ھۆرمەتلىك پالۋان ئاكا، بۇ جەڭگە مەنمۇ قاتناشسام، لاۋشاڭلىرىمنىڭ قىساسىنى ئالسام!

ئەلا پالۋان ئويلىنىپ قالدى. جاڭ لى چەنپەن بايانداينغا بۇزۇلغان، پىستان چاقالمايۇانقان بەردەنگىلەرنى تۈزەشكە كەلگەنىدى، ئۇ بەردەنگىلەرنى بىر ـ بىرلەپ تۈزەپ، شەبىگە چىقىپ، ياماق تۆشۈكىدىن چەنلەپ تۇرۇپ

سېپىلدىن ئوق ئۇزۇۋاتقان چېرىك مەرگەنلىرىدىن ئون نەچچىسىنى يەر چىشلەتكەن، ئەلا پالۋان ئۇنىڭ مەرگەنلىكىنى كۆرۈپ ئۇنى باياندايدا ئېلىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ هايات يولىنى ئوبدان چۈشەنگەن ئەلا چوڭ ئۈمىد بىلەن ئۇنىڭغا يۈز مەرگەن قوشۇپ ئەۋەتتى ۋە يۈز بېشى قىلىپ تەينىلىدى. بۇنىڭدىن تولىمۇ خۇش بولغان جاڭ لى بەردەنگىسىدىن باشقا يەنە قىلىچىنىمۇ ئېلىۋالدى، ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ پەرمانى بويىچە ياگۇرنىڭ قوشۇنىغا قوشۇلدى. ياگۇر سۇلتاننىڭ ئىككى مىڭ كىشىلىك قوشۇنى كۆرە تەرەپتە سەپتە تۇرغانىدى، ئەمدى ئون ئىككى مىڭ لەكمە قوشۇن بىر سەپ تۈزۈپ بەردەنگىلىرىگە ئوق سېلىپ، خەندەكلەردە ماراپ ياتتى. چېرىكلەر يۈزلۈك ـ يۈزلۈك بويىچە هەيۋە بىلەن ئات سالدۇرۇپ كېلىشكە باشلىدى. ئەمىر لەشكەر چاپارمەن ئارقىلىق چېرىكلەرگە قارشى توپ ئېتىشقا پەرمان بەردى. توپ ئوقىدىن تاش ـ توپىلار كۆككە ئۇچتى. بۇنى كۆرۈپ ياگۇر لەكمە قوشۇنىغا ئوق ئۇزۇشكە پەرمان بەردى. لەكمە قوشۇن قارىقويۇق ئوق ئېتىشقا باشلىدى. تۇمەندىن ئارتۇق بەردەنگىدىن ئېتىلغان ئوققا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ئاتلىق چېرىكلەر ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قاچتى. ياگۇر سۇلتان قوغلاشقا پەرمان بەردى. تۇمەن قوشۇنغا باش سەردار بولغان ئەزىز پالۋان ياگۇرغا دېدى:

— چېرىكلەر پەنت ئىشلىتىۋاتامدىكىن جانابىي سۇلتان، قوغلىمايلى!

— مەن سۇلتان، سەن بۇيرۇقنى بەجا كەلتۈرۈشنى بىل! — دەپ ۋارقىرىدى ياگۇر.

— باش ئۈستىگە! — دېيىشكە مەجبۇر بولدى ئەزىز پالۋان.

ئەسلىدە ئەلا پالۋاننىڭ پەنتى ئاۋۋال لەكمە قوشۇن ئوق ئۇزۇپ، چى دارىنىڭ ئاتلىق قوشۇنىنى توسۇپ زەربە بېرىش، ئاندىن پۈتۈن قوشۇن بىلەن هۇجۇمغا ئۆتۈپ، چى دارىنىڭ بۇ زور قوشۇنىنى بىراقلا تارمار قىلىش ئىدى، شۇڭا جاڭ لىنىڭ تەلىپىنى يەردە قويماي، يۈز مەرگەن بىلەن ئەۋەتكەنىدى. ئەلا پالۋاننىڭ جەڭ پەنتىنى ئوبدان بىلمىدىغان ئەزىز پالۋان مۇئاۋىن سۇلتاننىڭ پەرمانىغا قارشى تۇرماي، ئۇچ مىڭ كىشىلىك قوشۇنىنى ئۇنىڭ پەرمانى بويىچە هۇجۇمغا ئۆتكۈزۈپ، قالغان يەتتە مىڭ

كىشىلىك قوشۇننى مۇداپىئەدىن مىدىرلاتمىدى، بۇ پەنتنى چۈشەنگەن جاك لىمۇ يۈز كىشىلىك قوشۇننى مىدىرلاتمىدى، ياگۇر قوشۇنى قاچقان چېرىكلەرنى قوغلىدى. ئۇلار ئۇچ چاقىرىم قوغلاپ بارغاندا ئۇشتۇمتۇت چىققان قويۇق ئوت كۈچىگە ئۇچراپ، بىرەر يۈز لەشكەر يىقىلدى. ئەسلىدە چېرىكلەردىن بىرەر مىڭى مۆكۈنۈپ ياتقان، ئاتلىق چېرىكلەر چى دارىننىڭ پەنتى بويىچە قاچقان، مۆكۈنۈپ ياتقان چېرىكلەر بىلەن قاچقان ئاتلىق چېرىكلەر بىراقلا ھۇجۇمغا ئۆتكەنىدى. ئۇلار ياگۇر ۋە ئەمىر شاھ قوشۇنىنىڭ ئالدى ۋە ئوڭ ـ سول بېقىنىدىن زەربە بەرگىلى تۇردى. ئەمىر شاھ بۇنىڭ پەنت ئىكەنلىكىنى بىلمەي قوشۇننى چېكىنىشكە بۇيرۇدى. شۇنداىمۇ ئۇنىڭ قىرىق ئۇچ يىگىتى قازا تاپتى. خۇيزۇ قوشۇنى جاھىللىق بىلەن ئېلىشتى، ئاخىر بەرداشلىق بېرەلمەي پەرمانسىزلا قالايمىقان قېچىشقا باشلىدى. چېرىكلەر يانار تاغدەك باستۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى، ئەلا پالۋان بۇ شۇملۇقنى كۆرۈپ لېۋىنى چىشلىدى. جاك لى ئەزىز پالۋاننىڭ مۇنۇ ياڭراق ئاۋازىنى ئاڭلىدى:

— پۈتۈن سەپ بويىچە ئوق ئېتىلسۇن!

جاك لى روھلىنىپ، يۈزلىك قوشۇنىغا پەرمان بەردى:

— چېرىكلەرنى ئېتىدىن ئۇچۇرايلى.

يۈز بەردەنگىدىن تەڭلا ئوق چىقتى. جاك لى مەرگەنلىرىنىڭ ئوقى زايە كەتمەي، بوراندەك بېسىپ كېلىۋاتقان بىرىنچى سەپتىكى چېرىكلەرنىڭ ئاتتىن ئۇچۇپ چۈشكىنىنى كۆردى. ئۇ بەردەنگىسى بىلەن چېرىكلەرنى ئالغا باشلاپ قەھرى بىلەن قىلىچ ئوينىتىپ كېلىۋاتقان سەردارنى نىشانلىدى ـ ده، تەپكىنى باستى، سەركەردە قىلىچىنى ھاۋادا پۇلاڭلاتقان پېتى ئېتىدىن ئۇچۇپ چۈشتى. ئاتلىق چېرىكلەر لەكمە قوشۇن سېپىگە يېتىپ كەلدى، جاك لى بەردەنگىسىنى تاشلاپ، دۇمبىسىگە ئېسىۋالغان قىلىچىنى ئالدى ـ ده، بىرىنچى بولۇپ كەلگەن چېرىكنى قىلىچلىدى. ئۇ قىزىپ كېتىپ، چېرىكلەر بىلەن قىلىچلىشىپ ئۇلارنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئۇ بىر نەچچە ئاتلىقنىڭ قورشاۋىدا قالدى، چېرىكلەر ئۇنىڭغا ھەر تەرەپتىن قىلىچ ئۇردى. جاك لى يىقىلدى... شۇ ئاردا بىردىنلا چېرىكلەر ھۇجۇمى

سۇسلاشتى. ئەزىز پالۋاننىڭ لەكمە قوشۇنى سېپىدىن ئۇچقان مىڭلىغان ئوقلار ئۇلارنى سۇسلاشتۇرۇپ قويغانىدى. ئەلا پالۋان بۇ ھالنى كۆرۈپ، قولىنى قىلىچىنىڭ دەستىسىدىن ئالدى. «يارايسەن ئەزىز، سەنمۇ پەنتكە پەنت بىلەن جاۋاب قىلىپسەن» دەپ ئويلىدى ئۇ. بىر لەھزە ئۆتكەندىن كېيىن ئەلا پالۋان قولىنى يەنە قىلىچىغا ئاپاردى. چېرىكلەرنىڭ ئاتلىق قوشۇنى بوراندەك باستۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى. ئەلا پالۋان قىلىچىنى سۇغاردى، قىلىچ قۇياش نۇرىدا نۇر چېچىپ پارقىرىدى، شۇ ھامان كاناي ـ سۇناي، بۇرغا ئاۋازلىرى تەڭلا ياڭرىدى. ئەلا پالۋان:

ـــ يىگىتلەر، ئالغا! ـــ دەپ، ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. ئۇنىڭ ئاتلىق قوشۇنى بورانغا قارشى قۇيۇن بولۇپ ئۇچتى. ئىككى تەرەپنىڭ ئاتلىق قوشۇنلىرى توشقان مايا قىلمايدىغان تۆگە بويۇندا ئۇچراشتى. ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى قىلىچلىرىنى ئېگىز كۆتۈرگەن پېتى بورانداك گۈرۈلدەپ كېلىۋاتقان چېرىكلەر سېپىگە قۇيۇن بولۇپ باستۇرۇپ كىردى. تۇغ ـ ئەلەملەر شامالدا لەپىلدەيتتى. ئۇزىنى ئوڭشىۋالغان ئەمىرشاھ بىلەن ياگۇر قوشۇنى، زەخمەت يېمىگەن ئەزىز پالۋاننىڭ لەكمە قوشۇنى ئىككى بېقىندىن تەگدى. ئۇلار بەردەنگە مىلتىقلاردىن ئوق ئۇزۇپ چېرىكلەرنى ئاتتىن مولاق ئاتقۇزاتتى، قىزىپ كەتكەنلىرى جەڭ مەيدانىدا ئورکۇپ قېچىپ يۈرگەن چېرىكلەرنىڭ ئاتلىرىنى تۇتۇپ مىنىپ ئاتلىق لەشكەرلەرگە قوشۇلۇپ كېتەتتى. ئاق كىگىز مالخايلار، پارقىرىغان قىلىچلار، نەيزىلەر، كۆزلىرى چەكچەيگەن، قۇلاقلىرى دىڭ بولغان ھەرخىل ئاتلار، توپلارنىڭ گۈلدۈرلەشلىرى، «ئۇر ـ چاپ!» دېگەن قىقاس ـ سۈرەنلەر تۆگە بويۇنىنى بىر ئالغانىدى. بۇ كۈنى شۇنداق شىددەتلىك، قاتتىق جەڭ بولدىكى، گويا ئاسمان ئۆرۈلۈپ، يەر كۆمتۈرۈلگەندەك ئاجايىپ بىر زىلزىلە ھاسىل بولدى. ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا رەقىبلىرىگە شىرەك ئېتىلاتتى، ئۇلارنى ھېچقانداق كۈچ توسۇپ قالالمايدىغانىدەك ئىدى. ئابدۇللىتىپ خەلپەمنىڭ ئاتلىق قوشۇنى چېرىكلەرنىڭ لەكمە قوشۇنى ئىچىگە بۆسۈپ كىردى. ئاتلىق قوشۇن غۇژمەك ـ غۇژمەك بولۇۋالغان لەكمە قوشۇن سېپى ئىچىدە قۇيۇندەك ئايلىناتتى. چەتتە قاراپ تۇرغان ھەر قانداق

سەردار ياقىسىنى تۇنقان هالدا: «بۇ جەڭ ئەمەس، غالجىرانە غەزەپ، جاسارەتنىڭ شىددەتلىك ئىلىشىشى» دېگەن بولاتتى. بىر دەمدىلا ئۆلۈكلەر ساينىڭ تېشىدەك يېتىپ كەتتى، قانلار دەريادەك ئاقتى. جەڭ مۇشۇنداق قاتتىق بولۇۋاتقاندا، ئەزىز پالۋان لەكمە قوشۇنىنى قۇۋاش پالۋانىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ ئۆزى تېكىلخانىنىڭ[1] ئۇستىگە چىقتى. ئۇ تۇمەن قوشۇنغا سەردارلىق قىلىۋاتقان چى دارېننى نىشانغا ئېلىپ مىلتىقىنىڭ تەپكىسىنى بېسىشىغا چى دارېن ئاتتىن تىك موللاق چۈشتى. باش سەردارى چى دارېننىڭ ئۆلگىنىنى كۆرگەن، قاتتىق جەڭگە چىدىماي قالغان چېرىكلەر ئەمدى توسالغۇسىز قېچىشقا باشلىدى.

ھەممىدىن ئاۋۋال شىبە، سۇلۇن چېرىكلىرى قوراللىرىنى تاشلاپ ئىختىلالچىلار تەرەپكە تەسلىم بولدى. بىر قىسمى دەريا بويى تەرەپكە قاچتى. بۇنى كۆرگەن چېرىكلەرنىڭ لەكمە قوشۇنى ھەر تەرىپكە قېچىشقا باشلىدى. ئەلا پالۋانىنىڭ پەرمانى بىلەن لەشكەرلەر قاچقان چېرىكلەرگە تەگمىدى، مەيلىگە قويۇپ بەردى. بۇ ئىش مانجۇ چېرىكلىرىگىمۇ تەسىر قىلدى، ئۇلارمۇ قېچىشقا باشلىدى. بۇ خىل قېچىش پاجىئەگە ئايلاندى، خۇددى ئىلى دەرياسىنىڭ مۇزى ئېرىگەندە مۇزلار بىر - بىرىنىڭ تۆپىسىگە مىنگىشىپ، بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇپ ئاققاندەك، چېرىكلەرمۇ بىر - بىرىنى دەسسەپ، چەيلەپ قېچىشماقتا ئىدى. ئاتلىقلار پىيادىلەرنى دەسسەيتتى، پىيادىلەر بىر - بىرىگە ئۇرۇلاتتى، يىقىلغىنى چەيلىنەتتى، شۇ ھالدىمۇ ئېلىشما جەڭ يەنە داۋاملاشماقتا ئىدى. ئەلا پالۋانىنىڭ ئاتلىق قوشۇنى تىغ كۆتۈرۈپ جەڭنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان چېرىكلەر بىلەن يەنىلا قاتتىق ئېلىشماقتا، بوينىغا قىلىچ ئورماقتا، چانماقتا ۋە ئۆزلىرىمۇ چانالماقتا ئىدى...

جەڭ كەچ كىرگۈچە داۋام قىلدى. تۆت مىڭدىن ئارتۇق چېرىك ئەسىرگە ئېلىندى، مىڭدىن ئارتۇقى يارىلاندى. تېۋىپلار مەيلى ئۆز ياكى چېرىك

---

① تېكىلخان — نام بارگاھ ئۇستىدىكى ئېگىزلىك.

بولسۇن، ياردارلارنى داۋالىماقتا، زەمبىلدە كۆتۈرۈپ توشۇماقتا. بۇ ئۇرۇشتا ئەلا پالۋان قوشۇنى ئۈچ مىڭ چېرىكنى ئۆلتۈردى، توقسان ئالتە زەمبىرەك، نۇرغۇن ئوق - يارىغ، ئاتمىش ھارۋا ئوزۇق - تۈلۈك ئولجا ئالدى. خەلق بۇ ئۇرۇشنى «تۆگە بويۇندىكى جەڭ» دەپ ئاغزىدىن چۈشۈرمىدى.

4

ئۇستازىنىڭ قانلىق قىساسىنى ئالالماي جىمە بولۇپ يۈرگەن ئەلا پالۋان ئاۋۋال بايانداينى ئېلىشقا بەل باغلىدى. تۆگە بويۇندىكى غايەت زور نۇسرەت پۈتكۈل لەشكەرلەرنىڭ روھىنى خانتەڭرى چوققىسىچىلىك كۆتۈرۈۋەتكەنىدى. ئۇلار بايانداي، كۇرەنى بويسۇندۇرۇپ تىنچ ھايات كەچۈرۈشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئەلا پالۋان:

— ئەي پالۋان غازىلار، باھادىرلار، دىلاۋەر شامبارلار، بايانداينى پەتىھ قىلىشقا بارىڭىز! — دەپ ئىلتىجا قىلدى.

ئەلا پالۋان توقسان ئالتە توپتىن بايانداي قەلئەسىگە توختىماي ئوق ياغدۇرۇشقا پەرمان بەردى. توپتىن ئوق ئېتىلىپ بولغاندىن كېيىن، لەكمە قوشۇن باش سەردارى ئەزىز پالۋان باھادىر يىگىتلەرنى تاللاپ سېپىلغا شوتا بىلەن چىقارغۇزدى، چېرىكلەر قىزىغان ياغ، كۆيۈۋاتقان نەرسىلەر ۋە ئوت چېچىپ ئۇلارنى شوتىدىن غۇلاتقىلى تۇردى. تۇردى باقى پالۋان چىداپ تۇرالماي، بىر ئونلۇق لەشكەرنى باشلاپ شوتىغا چىقتى، چېرىكلەر ئۇنىمۇ ئوق بىلەن كۈتۈۋالدى. تۇردى باقى پالۋان شېھىت بولدى. بۇنى كۆرگەن ئىچى كۆچلۈك سەركەردە جالال ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ سەردارى ئابدۇللىتىپ خەلپەمگە ئىلتىجا قىلدى:

— ئەي خەلپەم، ماڭا ئىجازەت بەرگەيلا، بىز قەلئەگە كىرمىسەك كىم كىرۇر، تامام غازىلار نامىدىن ماڭا ئىجازەت بەرگەيلا!

ئابدۇللىتىپ خەلپەم باھادىر سەركەردىسى تۇردى باقىنىڭ ئۆلۈمىگە قايغۇرۇپ تۇراتتى، ئەمدى يەنە بىر باھادىر سەركەردىسىنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە قانداقمۇ يول قويسۇن. ئۇ تەمكىن ھالدا دېدىكى:

ـــ ئەي سەركەردە، سەۋر قىل، نۇسرەتكە تەڭرىم كېپىل، ساڭا ئوق تەگسە گۇل يۈزۈڭ كۇل بولۇر، بالاڭ بىناۋا، خوتۇنۇڭ تۇل بولۇر!

جالال ئۆز تەلىپىدە چىڭ تۇردى:

ـــ ئۆمۇر كۆرسە بۇ ئالەمدە يۈز يىل كىشى، ئاخىر ئۆلمەك ئەرمىش ئىشى. تىرىك قالسام غازى بولاي، ئۆلۈپ كەتسەم رازى بولاي!

ئابدۇللېتىپ خەلپەم جالالنىڭ بۇ مەردانە سۆزىدىن قاتتىق تەسىرلەندى، ئەمما ئۇنى بىھۇدە ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىشكە كۆڭلى بارمىدى. شۇڭا، ئۇ جالال ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاش تەلەپ قىلغانلارغا نەسىھەت قىلدى:

ـــ سىلەرنىڭ ئىختىلال نۇسرىتىنى قولغا كىرگۈزۈش يولىدا ئۆزۈڭلار- نىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە رازى - رىزا ئىكەنلىكىڭلارنى چۈشىنىمەن، بۇ ئۆلۈغ نىيەت - ئىقبالىڭلارنى ھەممە بىلۇر. ئەمما ئۇرۇش دېگەنىنىڭ بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ بولۇر. تەخىر قىلىڭلار. بىھۇدە ئۆلۈش ھاجەتسىز. ئەمىر لەشكەر ئەلا پالۋان تۆگە بويۇندىكى بىر جەڭدىلا، بىر تۇمەن سەرخىل چېرىكنى مەغلۇپ قىلدى، ئەمدى ئۇ يەنە بايانداينى پەتنە قىلىشقا بەل باغلىدى، ئۇنىڭمۇ پەنتى باردۇر.

ـــ ئەي خەلپەم، بىز ھۇجۇم قىلماي بىكار ياتمىزمۇ؟ بىز ئۆلسەك قالغانلار ئىزىمىزنى باسۇر، بۇ جاھىل قەلئەنى پەتنە قىلۇر،ـــ دېدى جالال.

ئابدۇللېتىپ خەلپەم ئۇنىڭ بۇ جاسارەتلىك سۆزىگە بىر نېمە دېيەلمىدى، ئۇندىمەي ئۇنى قۇچاقلاپ خوشلاشتى. جالال قىلىچىنى سۇغاردى، ئىتتىك مېڭىپ دەرۋازىغا ياماشتى. ئۇ چەبدەسلىك بىلەن ناھايىتى چاققان ھەرىكەت قىلىپ دەرۋازىغا چىقىشىغا بەش يېرىگە ئوق تېگىپ يىقىلدى. دوستلىرىدىن دۆلەت سوپى، مەمتىمىن، قەمبەر تۆرىلەر ئۇنىڭ جەستىنى ئەكەلدى. ئۇنىڭ باھادىرلارچە ئۆلگىنى نۇرغۇن سەركەردە - لەشكەرلەرنىڭ قېنىنى قىزىتتى. تۆلەندى، ئەلىش، ئەبدى، ئاشۇر، باقاش، ئارزۇ پالۋانلار سېپىلغا يۈگۈردى. ئۇلار شوتا بىلەن چىقتى، سېپىل گىرۋىكىگە چىقىشىغا قىزىق ماينىڭ كۆيدۈرۈشىدىن بىھوش بولۇپ يىقىلدى.

مىلادى 1865 - يىلى 7 - ئاينىڭ تومۇز ئىسسىق كۈنلىرىنىڭ بىرىدە

شەمسىدىن خەلپەم ئەلا پالۋاننى يوقلاپ بايانداي بارگاھىغا كەلدى. ئۇ بۇ يەردە كۆيۈۋاتقان لەشكەرلەرنى كۆردى. بايانداي سېپىلىنىڭ ئەتراپى كۆيمەكتە، سېپىل ئۈستىدىن كۆيۈۋاتقان ماي، كىگىز ـ كېچەك، ئورۇن ـ يونقانلار چۈشۈپ سېپىلغا ياماشقان پالۋانلارنى كۆيدۈرمەكتە. جېنىدىن جۈدا قىلماقتا، يەردىكى ئوت ـ چۆپ، ھەتتا توپىلارنىمۇ كۆيدۈرمەكتە ئىدى، شۇنداقتىمۇ لەشكەرلەر بۇ ئوت ئىچىدە سېپىلغا يامىشاتتى.

سېپىلدىن يىراق، ئوق يەتمەس يەرگە چېدىرلار تىكىلگەن، ئاتلار باغلانغان، داشقازانلار ئېسىلغانىدى. بۇلار بىلەن سېپىل ئۈستۈرىسىغا شىببەلەر تىكلەنگەن، شىببەلەردىن مەرگەنلەر سېپىل ئۈستىدىن ئوت چېچىۋاتقان چېرىكلەرنى چەنلەپ ئاتماقتا ئىدى. شەمسىدىن خەلپەم ئەلا پالۋاننىڭ يۆلىشى بىلەن بىر شىببەگە چىقىپ جەڭنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى ئېنىق كۆردى. كەڭ غوللۇق، ئېگىز بويلۇق، شاپ بۇرۇت بىر پالۋان شوتىغا ياماشتى. ئۇ قىلىچى بىلەن ئۈستىگە تاشلانغان كۆيۈۋاتقان كىگىزنى شىلتىپ يانغا چۈشۈرۈۋەتتى. ئۇ سېپىل گىرۋىكىنى تۇتۇشىغا بىر قىلىچ ئۇنىڭ بېشىغا تەگدى. ئۇ پالۋان ئوڭچى ئاسماندا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان قىرغاۋۇلنى ئاتقاندا قىرغاۋۇل يەرگە قاندىق چۈشكەن بولسا شۇنداق چۈشتى. لەشكەرلەر ئاشۇ پالۋانغا ئوخشاش، بىرى يىقىلسا يەنە بىرى شوتىغا يامىشاتتى، يىقىلاتتى، ئوق تېگىپ ئۇچۇپ چۈشەتتى. بۇ ھالنى كۆرگەن شەمسىدىن خەلپەم چىدىيالمىدى، كۆزىدىن ئىختىيارسىز ياش پارلىدى. ئۇ ئەلا پالۋانغا:

ــ ئەمرلەشكەر، بۇ جەڭ ئەمەس، دوزاخ بوپتۇ. مېنىڭچە، سېپىلغا ھۇجۇم قىلىشنى توختىتىڭ، بىر ئەپلىك چارە تاپايلى، ــ دېدى.

ــ بولىدۇ ئۈستاز. ئەزىز پالۋان، پەرمان بېرىڭ، لەشكەر جەڭدىن چىقسۇن! ــ دەپ ئەزىز پالۋانغا قارىدى ئەلا پالۋان.

ــ باش ئۈستىگە! ــ دېدى ئەزىز پالۋان ۋە شىببەدىن چۈشۈپ كەتتى.

شەمسىدىن خەلپەم ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلىگەندەك گەپ قىلدى:

ــ بۇ قەلئە جىياڭجۇننىڭ ئىلىدىكى كۈرەدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان مۇستەھكەم قەلئەسى. قەلئەدە جىياڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ

سەككىز يىلىك خاس چېرىكى تۇرىدۇ. بۇ قەلئە كۆرە دەرۋازىسىنىڭ ئاچقۇچى، ئىلىنىڭ دەرۋازىسى. بۇنى 1766 ـ يىلى تۇنجى ئىلى جىيانجۇنى مىڭ رۇي سەككىز تۇرنىنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن بىنا قىلغان. جىيانجۇننىڭ سەككىز تۇرنىسى بولۇپ، ئۇلارنى پال ئاچقۇزۇش ئۈچۈن باققانىكەن. مىڭ رۇي جىيانجۇن قەلئە سېلىشقا مۇۋاپىق يەر ئىزدەپ ئۇنداق يەرنى تاپالمايدۇ، ئاخىردا ئۇ: « تۇرنىلىرىم قەيەرگە قونسا شۇ يەرگە قەلئە سالايلى » دەيدۇ ۋە تۇرنىلىرىنى تەكلا قويۇپ بېرىدۇ. تۇرنىلار ئۈچۈپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە قونىدۇ. جىيانجۇن خۇش بولۇپ، بۇ يەرگە قەلئە سالغۇزىدۇ. ئۇيغۇرلاردىن ھاشار ئېلىپ، سېپىللىرىنى كەڭ، مۇستەھكەم قىلىپ سوقتۇرىدۇ. قەلئە پۈتكەندىن كېيىن، تۇرنىلىرىنىڭ مۇشۇ يەرگە قونغانلىقىنى خاتىرىلەپ بۇ قەلئەگە بايىكۈدەي[1] دەپ نام بېرىدۇ.

قىزنقىش ۋە دىققەت بىلەن ئاڭلاپ تۇرغان ئەلا پالۋان:

ـــ بۇ يەرنىڭ مۇنداق تارىخى بار ئىكەندە. بىزمۇ جىيانجۇننىڭ سەككىز تۇرنىسىنى تۇتۇپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ پۇتىغا دورا باغلاپ قويۇپ بەرسەك بولغۇدەك. تۇرنىلار سېپىلغا قونۇشىغا پارتلاپ. بايانداي ئوڭايلا پەتنە بولار ئىدى، ـــ دېدى.

شەمسىدىن خەلپەم باشلىق سەردارلار پاراقلىدە كۈلۈشتى.

ـــ بۇمۇ بولىدۇ، ـــ دېدى شەمسىدىن خەلپەم كۈلكىسىنى يىغىپ، ـــ جىيانجۇننىڭ ئەمەس، ئۆزىمىزنىڭ سەككىز تۇرنىمىز بار!

ـــ ھە، قەيەردە؟ ـــ دەپ ئەجەبلىنىپ سوردى قۇۋاش پالۋان.

ـــ مەشەدە، ـــ دېدى شەمسىدىن خەلپەم، ـــ مەشەدە تاقەتسىزلىنىپ يۈرگەن سادىر پالۋان باشلىق سەككىز پالۋان بار. ئۇلارنىڭ ئۆتكەندە دەرۋازىنى پارتلاتقىنى ئېسىڭلاردىن چىقتىمۇ؟ بۇ قېتىم دورىنى بىر نەچچە ھەسسە ئارتۇق قاچىلاپ پارتلاتسا، سېپىلدىن سىلەر كىرگۈدەك تۆشۈك ئېچىلمامدۇ؟!

---

① بايىكۈدەي ـــ سەككىز تۇرنا قونغان جاي.

ئەلا پالۋان پېشانىسىگە ۋاقتىدە بىرنى ئۇرۇپ، ئۇستازىغا دېدى:
ـــ ھەي مېنىڭ مۇشۇ دۆت كاللام، شاگىرتلىرى كەم ئەقىل ئىكەن، ئەجەب بۇنى ئويلىماپتىمىنا. سىلىگە مىڭلارچە تەشەككۇر پىر ئۇستازىم!
ـــ يۇرۇڭلار، تەشەككۇرنى سادىر پالۋانغا ئېيتايلى، ـــ دېدى شەمسىدىن خەلپەم.
ئەلا پالۋان سادىر پالۋانغا چاپارمەن ئەۋەتىپ، ئاندىن بارگاھتىكى مەزمىزات سۇلتاننىڭ ئالدىغا كىردى. بۇ يەردە مولا شاۋكەت ئاخۇنۇم، مۇپتى مولا روزىلار ئولتۇرۇشقانىكەن. مەزمىزات سۇلتان شەمسىدىن خەلپەمنىڭ تەكلىپىنى ئاڭلاپ غايەت خۇرسەن بولدى. ئۇلار سادىر پالۋاننى كۈتۈپ ئولتۇرۇشتى. خېلى ۋاقىت ئۆتتى. چېدىرغا بۇرۇت ـ ساقاللىرىغا ئاق كىرگەن، ئېيىقتەك بەستىنى كۆتۈرۈپ، بۇقىدەك بوينىنى سوزۇپ سادىر پالۋان كىرىپ كەلدى. ئۇ دىمىغىدا:
ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئۇلۇغلار، ـــ دەپ سالام بەردى.
ئەلا پالۋان ئۇنى تۆرگە، شەمسىدىن خەلپەمنىڭ يېنىغا ئۆتكۈزدى. ئۇ باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، شۇ ھامان مەزمىزات سۇلتان ئۇنىڭ ئىلتىجا قىلدى:
ـــ ئەي پالۋانلارنىڭ پالۋىنى، بايانداي سېپىلىنىڭ تولىمۇستەھكەملىكىنى، سەككىز قەلئە ئىچىدە چىڭلىقتا ئىككىنچى ئورۇنغا تۇرىدىغىنىنى مەن دېمىسەممۇ ئوبدان بىلىدىلا. قانداق قىلساق بولار، دانا ئەقىللىرى بىلەن بۇ مۇشكۇل ئىشنى ئاسان قىلغايلا.
ـــ مۇنۇ خەلپەم كەبى ئالىممىز تۇرغان يەردە بىزدە نېمە ئەقىل بولغاي. ئۇلۇغلار پەرمان بەرسە پېقىر خاڭرۇق ياق دېمەيدۇ، ـــ دېدى سادىر پالۋان.
ـــ ئەي پالۋىنىم، ـــ دەپ ئىلتىجا قىلدى شەمسىدىن خەلپەم، ـــ بىز ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ، ئاخىر سەككىز تۇرنىمىزنى يەنە بىر قېتىم قوندۇرساقمىكىن دېگەن يەرگە كەلدۇق. بۇ سەككىز تۇرنىمىز ئۆزلىرى باشلىق پالۋانلار سېپىلنى تېشىپ، دورىنى ئوچ ھەسسە كۆپ قاچىلاپ پارتلاتساڭلار بولارمىكىن!

— ها ـ ها ـ ها! — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى سادىر ۋە بۈرۈتىنى ئادەتتى بويىچە تولغاپ قويۇپ ئەلا پالۋانغا دېدى. — ھەي ئەمىر لەشكەر، بۇ ئۇلۇغلارنى ئاۋارە قىلغۇچە ئاكاڭغا پەرمان بەرسەك بولمىدىغان ئىشتىغۇ!

— سىلىگە پەرمان بېرىشكە ھەددىمۇ، سىلىنىڭ پەرمانلىرىنى مەن ئاڭلىشىم كېرەكتە، — دېدى ئەلا پالۋان.

— مېنى ھۆرمەت قىلغىنىڭغا رەھمەت، — دېدى سادىر پالۋان ۋە جىددىي ھالدا ئەسكەرتتى، — بىلىپ قوي، مېنى جەڭدىن باشقا ۋاقىتتا ھۆرمەتلە. جەڭ بولۇۋاتقاندا مەن سېنىڭ بىر لەشكىرىڭ، مەن سېنىڭ پەرمانىڭنى ئورۇندىمىسام كاللامنى ئال. توغرىمۇ سۇلتان جانابلىرى، يا گېپىم خاتامۇ؟ ئەمىر لەشكەر دېگەن جەڭدە قاتتىق قول بولۇشى كېرەك ـ دە!

— ناھايىتى ئورۇنلۇق تەلىم، — دېدى مەزمزات، — ھازىر لەشكىرىمىز سېپىلغا يامىشىپ كۆپ قۇربان بەردى. سېپىلنى پارتلىتىپ بۇ باھىل قورغاننى ئېلىش سىلىگە باغلىق بولۇپ قالدى.

— پەرمانلىرىغا بېشىم بىلەن تەييارمەن، بۇگۈن كېچىلا كىرىشەي، ئۆتكەندە كولاپ كىرگەن لەخمەمنى سەل كېڭەيتسەم، دورا قاچىلايدىغان ئورەكنى كېڭەيتسەملا بولدى!

— بارىكاللا! — دېيىشتى سورۇندىكىلەر.

مولا شاۋكەت ئاخۇن نۇسرەت ئۆچۈن دۇئا بەردى.

سادىر قايتىش ۋاقتىدا ئۆزىنىڭ ئانقا مىنىشىگە يارەملەشمەكچى بولغان ئەلا پالۋانغا پىچىرلىدى:

— ئەمىرلەشكەر، بارلىق لەشكىرىڭنى ئىشقا سالمەن دېمە! ئەزىز پالۋان مىڭ كىشىلىك، ئەمىرشاھ يۈز كىشىلىك، ئابدۇللىتىپ خەلپەم يۈز كىشىلىك، قۇۋاش پالۋان بەش يۈز كىشىلىك قوشۇن بىلەن قەلئەگە كىرگەي، مەنمۇ قوشۇنۇم بىلەن كىرىمەن. مەرگەنلىرىڭ ئوقىنى توختاتماي ئانقاي، لەكمە قوشۇنۇڭ يالغاندىن ھۇررا سېلىپ چېقىشۇن. مەن پىلىككە ئوت يېقىشتىن ئاۋۋال ساڭا كىچىك ئوغلۇمنى ئەۋەتىمەن، شۇڭغىچە قەلئەگە بېسىپ كىرىدىغان لەشكەرلەر ئوق يەتمەس يەردە مۆكۈنۈپ تۇرغاي. بۇ مېنىڭ پەرمانىم ئەمەس، مەسلىھەتىم، قالغىنىنى ئۆزۈڭ بىل.

ـــ بولىدۇ ئاغا، پەرمانلىرى بويىچە ئىش كۆرىمەن!
سادىر پالۋان ئېتىنى چاپتۇرۇپ كەتتى.

5

شەمسىدىن خەلپەم ئەلا پالۋاننىڭ چېدىرىدا قونۇپ قالدى. ئۇ ئىپتار قىلىپ ئولتۇرۇپ، مۇنداق مۇھىم مەلۇماتنى ئەلا پالۋاننىڭ قۇلىقىغا قۇيدى:
ـــ ئوغلۇم، سەردارلىرىڭ بايانداينىڭ ئىچكى تۈزۈلۈشىنى ئوبدانراق بىلىۋالغاي، بولمىسا لەشكەرلىرىمىز شىكەستە يەپ قالىدۇ. ئاڭلا، بايانداي «ئۇچ باش، ئالتە قانات» دەپ ئاتالغان مانجۇ دىنى قائىدىسى بويىچە ياسالغان. ئۇ يېڭىشەھەر، كونا شەھەر دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. يېڭىشەھەردىن چوڭ ئۆستەڭ سۇيى ئېقىپ ئۆتىدۇ. كونا شەھەر ئىچكىرىسىدە بولۇپ، ئۇ يەردە خان ئوردىسى بار. خان ئوردىسىدا تۆت قوڭغۇراقلىق راۋاق، يەتتە دەرۋازا بار، ئۇ يەرگە مانجۇلاردىن باشقا ھېچكىمنى كىرگۈزمەيدۇ. بىزنىڭ ئۇچ قېتىم چوڭ ھۇجۇم قىلىپ بايانداينى ئالالمىغىنىمىزنىڭ سەۋەبى شۇدۇر. سادىر پالۋان سېپىلنى پارتلاتقاندىن كېيىن كۆچلۈك سەردارىڭنى خان ئوردىسىغا ھۇجۇم قىلىشنى تەيىنلىگەن، بۇلاڭ ـ تالاڭ بولمىغاي.
ـــ خوپ ئۇستاز، تەلىملىرى بويىچە ئىش بېجىرىمەن.
ئەلا پالۋان ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم بەجا كەلتۇردى ۋە ئۆزرە ئېيتتى:
ـــ ئاتا، سىلى ئوبدان ئارام ئالغايلا. نۇردۇن سىلىدىن خەۋەر ئالىدۇ. مېنى سۇلتان چاقىرتىپتۇ، ئەمىر ـ پەرماننى ئاڭلاي، قوشۇنلارنى ئورۇنلاشتۇراي، مېنى ئەپۇ قىلىشلىرىنى سورايمەن.
ـــ بارغىن بالام، ئەتىكى جەڭ ھەل قىلغۇچ جەڭ بولىدۇ، بارغىن.
ئەلا پالۋان توپتوغرا مەزمىزاتنىڭ چېدىرىغا كەلدى. مەزمىزات پەرمان بەردى:
ـــ ئەمىر لەشكەر، سىز ھازىر جىددىي تەييارلىنىڭ، بەش مىڭ كىشىلىك قوشۇن بايانداينى بېسىپ كىرسۇن، ئابدۇللېتىپ خەلپەم

بىرىنچى بولۇپ بېسىپ كىرسۇن. بىر تۇمەن قوشۇن كۆرەدىن چىقىدىغان چېرىكلەرنى توسۇپ ياتسۇن، يەنە بىر تۇمەن قوشۇن سۈيدۈك تەرەپنى توسسۇن! خوش، قازى ئەسكەر، پاتمە!

ــ ئاللاتائاللا ئىگەم ئۆز قوشۇنلىرىنى ئامان قىلغاي، نۇسرەت قازىنىشقا مەدەتكار بولغاي، سۇلتانىمىزنىڭ دۆلىتى زىيادە بولغاي، ئامىن!

ئەلا پالۋان چېدىردىن چىقىپ كېتىۋېتىپ مىيىقىدا كۈلدى. سۇلتاننىڭ پەرمانى قۇرۇق، سادىرنىڭ پەرمانى جانلىق ئىدى. كۆرە، سۈيدۈك تەرەپتە قوشۇن بۇرۇندىن بار ئىدى، سۇلتان بۇنى ئۇنتۇدىمۇ، تۇمەن قوشۇن تۇرسۇن دەيدۇ، ھەي بىلىمسىزلىك! ئەلا پالۋان سەردارلارنى يىغدى ۋە سادىر پالۋان كۆرسەتكەن ئەقىل بويىچە سەردارلارنى ئورۇنلاشتۇردى. شەمسىدىن خەلپەم يېڭىشەھەر ئوتتۇرىسىدىن بىر چوڭ ئۆستەڭ ئېقىپ ئوتتىدۇ، دېگەندىلا ئۇنىڭ كۆۋرۈكىگە بىر پەنت كەلگەنىدى. ئۇ شۇ پەنت بويىچە ئەزىز پالۋانغا ئىككى يۈز يىگىت تاللاپ، ئۆستەڭ ئارقىلىق كىرىپ، خان ئوردىسىنى ئېلىش، ئوردىدىكى نەرسىلەرگە زەخمەت يەتكۈزمەسلىك ھەققىدە پەرمان بەردى.

سادىر پالۋان، ئوغۇللىرى ۋە ئۆتكەندە لەخمە كولاشقا قاتناشقانلار بولۇپ سەككىز تۇرنا بولدى. ئۇلار نامازشام قاراڭغۇسىدا ئۆتكەنكى لەخمە كولىغان يەرگە كېلىپ كونا لەخمىنى سەل كېڭەيتتى. تۇن قىسقا بولغاچقا، سۇبھى ئالدىدىلا لەخمىنى كېڭەيتىپ دورا قاچىلاشقا ئاران ئۈلگۈردى.

ئەزىز پالۋان لەكمە قوشۇن ئىچىدىن سۇ ئۇزۇشنى بىلىدىغان لەشكەردىن يۈزنى تاللىدى. ئوق - دورىنى نۇرغۇن تەييارلىدى. ئارغامچا، ئىلمەك، شوتا ھازىرلىدى. ئۇ بايانداي سېپىلى ئەتراپىدا ئېتىلىۋاتقان زەمبىرەك، مىلتىق ئوقى ئاۋازىدىن پايدىلىنىپ، يېرىم كېچىدىن كېيىن سېپىلنىڭ ئاستىدىكى سۇڭگۇچتىن كىرىدىغان ئوستەڭ بويىدا ھازىرلىنىپ ياتتى.

6

سادىر پالۋان سېپىل دەرۋازىسىنىڭ يېنىدىن دورا كۆمىدىغان چوڭ ئورەك قېزىشنى باللىرىغا قويۇپ بەردى، ئۆزى ئۈستىدە قاراپ ئولتۇردى. ئورەك كولىنىپ بولغاندىن كېيىن، دورىنى بۇرۇنقىدىن ئۇچ ھەسسە ئارتۇق قاچىلىدى، كالىنىڭ قۇرۇق ئۈچىينى دورىغا ئۆتكۈزۈپ، ئۈچەي ئۇلاپ كەينىچە مېڭىپ لەخمىدىن چىقتى. بۇ ئىش تاڭ سۈزۈلگىچە پۈتكەنلىكتىن ئىنىس ـ جىن بىلمىدى. بۇ يەردە ئۇرۇش بولمىغاندەك جىمجىت ئىدى. سادىر پالۋان كەنجى ئوغلىنى ئەلا پالۋانغا ئەۋەتىۋەتتى، ئوغلىنىڭ تام بارگاھقا يېتىپ بارغىنىنى مۆلچەرلەپ، قالغان ئالتە يىگىتنى قايتۇرۇۋەتتى. ئۇ پىلىككە ئوت ياقتى. ئالدىرىماي قاشقا ئېتىنىڭ يېنىغا كېلىپ پىلىكنىڭ ۋېرىلداپ كۆيۈپ ماڭغىنىغا بىر ھازا قاراپ تۇرۇپ، ئاندىن خانىرجەم ھالدا ئېتىغا مىندى. ئۇ ئون قەدەمگۇ ماڭمىغانىدى، سەھەر جىمجىتلىقىنى دەھشەتلىك گۈلدۈرماما بۇزۇۋەتتى، يەر سىلكىندى، سېپىلنىڭ بىر ئۈچى ئاسمانغا ئۇچتى، جاھاننى قارا تۈتەك قاپلىدى، چېرىكلەرنىڭ باش، قول، پۈتلىرى ئىككى چاقىرىم يىراقلىقتا تۇرغان ئەلا پالۋان لەشكەرلىرى ئالدىغا چۈشتى، سېپىلنىڭ توپىسى پەلەككە كۆتۈرۈلدى. بايانداي قەلئەسى زۇلمەت تۈتۈنى ئىچىدە قالدى. قىلىچىنى يالىڭاچلاپ تۇرغان ئابدۇللېتىپ خەلپەم ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. جەدە ئات يۈلقۇنۇپ ئالغا تاشلاندى. خەلپەمنىڭ مۇرىتلىرى:

ـــ ئاللا يار! ـــ دەپ كەينىدىن ئات سالدى.

ئابدۇللېتىپ خەلپەم ئەلا پالۋاننىڭ سېپىل پارتلىغان ھامان بىرىنچى بولۇپ بېسىپ كىرىش ھەققىدىكى پەرمانىنى ئالدى. شۇڭدىن كېيىن غۇسلى ـ تەرەت ئالدى، يېرىم كېچىگىچە چېدىرىدا تەرتىپ بىلەن ئولتۇرۇپ دۇئا ـ تىلاۋەت قىلدى، ھەمدۇسانا ئوقۇدى. ھاپىزلار، مۇرىتلىرى بىلەن زىكرى ـ سۆھبەت ئۆتكۈزدى، ئاندىن يېتىپ ئارام ئالدى. خەلپەم كەچ ياتسىمۇ يەنىلا زو ۋاقتىدا ئويغىنىپ تالاغا چىقىپ تەرەت ئالدى، چېدىرغا كىرىپ ئىككى رەكەت نامىز ئوقۇدى. ئاندىن زولۇق يېدى. مەزىن ئەزان

ئېيتتى، ئابدۇللېتىپ خەلپەم ئەزان ئېيتىلىپ بولۇشىغا دۇئا قىلىپ سىرتقا چىقتى. مۇرىتلىرى مىلتىق، قىلىچلىرىنى بىر يەرگە دۆۋىلەپ قويۇپ سەپ تۈزۈپ تۇراتتى. ئابدۇللېتىپ خەلپەم سەپنىڭ ئالدىغا ئۆتتى، قۇلاق قاقتى... بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا كەينىگە ئۆرۈلۈپ شۇنداق دېدى:

— ھازىر ھەممىمىز ئاتلىنىپ سەپراس تۈزايلى، سېپىل پارتلىغان ھامان قەلئەگە ھۇجۇم قىلىمىز. بىرىنچى بولۇپ بىزنىڭ كىرىشىمىزنى مەزەمزات سۇلتان پەرمان قىلغان.

لەشكەرلەر دەرھال تارقىلىپ ئاتلىرىنى ئېگەرلىدى، قوراللىرىنى ئالدى. ئاتلىرىغا مىنىپ قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ سەپراس تۈرۈشتى. دەل شۇ ۋاقىتتا ئارقا تەرەپتىن ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئابدۇللېتىپ خەلپەم كەينىگە قارىدى، ئون بىر ئاتلىق لەشكەر ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ توغرا ئۇنىڭ ئالدىغا كەلمەكتە ئىدى. ئاتلىقلارنىڭ ئالدىدا كەلگىنى ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ سالام بەردى ۋە:

— خەلپەكا، بىز مەزەمزات سۇلتانىنىڭ مۇھاپىزەتچى قوشۇنىدىن ئىدۇق. بىز سۇلتاندىن بايانداي قەلئەسىگە بىرىنچى بولۇپ كىرىشنى تەلەپ قىلغان، سۇلتان ئاخىر بىر ئونلۇقنى سىلىنىڭ قوشۇنىغا قوشۇلۇپ قەلئەگە ھۇجۇم قىلىشقا ئىجازەت بەردى. بىزنى قوبۇل قىلغايلا! — دېدى.

ئابدۇللېتىپ خەلپەم نۇسرەت ئارغىمىقىنىڭ ئۈزەڭگىسىگە ئايىغىنى قويۇۋېتىپ ئەجەبلەندى: «قىزىق ئىشلار بولۇۋاتىدىغۇ، ئەلا پالۋاننىڭ سەر خىل قوشۇننىڭ ئورنىغا مېنىڭ قوشۇنۇمنى بىرىنچى بولۇپ قەلئەگە كىرسۇن دېگەنىدى، ئەمدى يەنە ئۆز ئادەملىرىنى، يەنە كېلىپ ئەخمەتخان دېگەن قاتىلنىڭ مۇرىتلىرىنى ئۆتەتىپتۇ.» ئۇ شۇ ئويدىلا بولدى، باشقىچە ئويلاشقا ۋاقىت يار بەرمەيتتى، ئۇ كەلگەنلەرگە قول ئىشارىسى بىلەن ئارقا سەپتىن ئورۇن كۆرسەتتى. دەھشەتلىك گۈمبۈرلەش ساداسى بىلەن تەڭ ئابدۇللېتىپ خەلپەم ئالغا تاشلاندى. ئۇنىڭ لەشكەرلىرى «ھۇررا» دەپ ۋارقىراپ تۇرۇپ ئالدىغا قاراپ چاپتى. مانا، ئابدۇللېتىپ خەلپەم پارتلاشتىن ھاسىل بولغان شوردىن كىردى ۋە بىردىنلا ئاتتىن ئۇچۇپ چۈشتى. بىر

نەچچە مۇرىتى ئاتتىن چۈشۈپ ئابدۇللىتىپ خەلپەمنى كۆتۈرۈپ چېدىرغا ئېلىپ كىردى. خەلپەمنىڭ نۇر يېغىپ تۇرىدىغان چىرايى ئاقارغان، شىر كەبى يۈرىكى سوقۇشتىن توختىغانىدى.

غەيۇر لەشكەرلەر «ھۇررا» سېلىپ كەينى ـ كەينىدىن شوربدىن كىرگەندە، سېپىل ئۈستىدىكى لەكمە ـ لەكمە چېرىك توپ ۋە مىلتىقلىرى بىلەن ئوق ياغدۇردى. نۇرغۇن لەشكەر شېھىت بولدى. ئەمما باھادىر پىدائىيلار بېسىپ كىلىۋەردى. بىرى يىقىلسا، يەنە بىرى ئىز بېسىپ كىردى، تۇغ ـ ئەلەملەر قەلئە كوچىلىرىدا جەۋلان قىلىشقا باشلىدى. بۇ ھەل قىلغۇچ ھۇجۇمنىڭ بەلگىسى ئىدى. قىلىچلىرىنى يالتىڭاچلىغان، نەيزىلىرىنى تىرىۋالغان لەشكەرلەر چېرىكلەرگە ھەيۋە بىلەن ئېتىلاتتى. نەيزە تىقاتتى، چاپاتتى. ئۆزلىرىنىڭ كۆيگەن، ئوق يەپ شېھىت بولغان دوستلىرى، قېرىنداشلىرى ئۈچۈن قىساس ئوتىدا يانغان لەشكەرلەرنىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. قەلئەدىكى جاھىللارنى غەزەپ بىلەن چاناياتتى. چېرىكلەر قۇچاقلىما جەڭگە جۈرئەت قىلالماي، ئۆيلەرگە كىرىۋېلىپ پەنجىرىلەردىن چەنلەپ ئېتىشقا، ئۆگزىلەرگە چىقىۋېلىپ نىشانە ئېلىشقا باشلىدى. چېرىكلەرنىڭ بۇ ئەجەل ئوقلىرىدىن پاناھلانغۇدەك يېرى يوق لەشكەرلەر قېرىنداشلىرىنىڭ جەسەتلىرىنى دالدا قىلىپ ئۆگزە، ئۆيلەردىكى چېرىكلەرگە ئوق ئاتاتتى. توققۇزنارالىق ھوشۇر باقى يۈزبېگى، ئەلى تۆرە، نىياز ھاجىلارنىڭ لەكمە قوشۇنلىرى ئابدۇللىتىپ خەلپەم قوشۇنىنىڭ كەينىدىن قەلئەگە كىرگەنىدى. ھوشۇر باقى بىلەن ئەلى تۆرە توپ ئوقىدا قازا بولدى. لەشكەرلەر قىلىچ، نەيزىلىرىنى تىنماي ئىشقا سالدى. ھەممىلا تەرەپتىن «چاراق ـ چۇرۇق» قىلغان قىلىچۋازلىق ئاۋازى ئاڭلىنىاتتى، ئوق ئاۋازى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، ھۇررا، ئىگراش، ئاھ ـ ۋاھ ئاۋازلار بايانداي قەلئەسىنى بىر ئالغانىدى. چاڭ ـ توزان، ئوق ـ دورا پۈرىقى ۋە كىگىز، پاختا، رەختلەرنىڭ كۆيگەنده چىققان پۈرىقى قوشۇلۇپ لەشكەرلەرنىڭ دىمىغىنى ئېچىشتۇراتتى. تەگبىر، «ئاللا مەدەتكار! ئۇر ـ چاپ!» دېگەن ئاۋازلار ۋە ناغرا ـ بۇغرا، كاناي ـ سۇناي ئاۋازلىرىدىن چېرىكلەرنىڭ يۈرىكى سۇ بولدى. ئەمما، ئۇلار جاھىللىق بىلەن قارشىلىق

بىلدۇرەتتى، بىرىمۇ تەسلىم بولمايتتى، تەسلىم بولۇشنى ئويلىمايتتى. شەمسدىن خەلپەمنىڭ. ئۇ يەردە خىللانغان سەككىز يىڭ چېرىك تۇرىدۇ، دېگىنى ھە دېگەندە ئىسپاتلاندى. جەڭ يېڭىشەھەردە قىزىپ كەتتى، قولى چانىلىپ ساڭگىلاپ قالغان، پۇتى چانىلىپ ئۆمىلەپ يۈرگەن. بېشى قىلىچتىن يېرىلغان غەيۇر لەشكەرلەر بىلەن چېرىكلەر ئۆز تىلى، ئۆز ئاھاڭىدا ئىگىرايتتى، يارەھم تەلەپ قىلاتتى. جەڭ كەسكىن بولۇۋاتقاچقا تېۋىپلار قەلئەگە كىرمىگەنىدى، شۇڭا ئۇلارنىڭ ھالىدىن ھېچكىم ھەنتا يېقىن دوستلىرىمۇ خەۋەر ئالالمايتتى. ئاتلار قان كەچتى، قىلىچ يەپ يىقىلغانلارنىڭ قانلىرى تاملارغا چاچرىدى، ۋارقىراش، ئىگىراش، مىلتىق ئاۋازى، ۋەھشىيلەرچە دەسسەپ ـ چەيلەشلەر داۋام قىلماقتا. مۇھەممەت ئىمىن، دۆلەت سوپى، قەمبەر تۆرىلەر بىر ـ بىرىدىن ئايرىلماي، ئۇزۇن نەيزىلىرىنى چېرىكلەرنىڭ قارنىغا تىقاتتى. ئۇلارنىڭ قوللىرى قان بولۇپمۇ كەتكەنىدى. ئۇلار بىر توپ لەشكەرنى باشلاپ چېرىكلەرنى ئۆيمۇ ئۆي، كوچىمۇ كوچا سۈرۈپ توقاي قىلماقتا ئىدى. بىر ئۆيگە ئىككى چېرىكنى قوغلاپ كىرگەندە، مۇھەممەت ئىمىن ئوق يەپ يىقىلدى. دۆلەت سوپى ئۇنى يۆلەپ تام تۈۋىگە ئاپىراي دېيىشگە يەنە بىر ئوق ئۇنىڭ قولىقى ئوتتۇرىسىدىن كىرىپ كەتتى...

قەمبەر تۆرە ئۇچ يېرىدىن يارىلاندى، بېشىدىن ئاققان قان يۈزىنى بويىۋەتكەنىدى، شۇنداقتىمۇ ئۇ بىر چېرىك ئۇرغان قىلىچنى نەيزىسى بىلەن قايتۇرۇپ بۇقىدەك تۇگۈلدى ـ دە، قەھرى بىلەن ئۇنى بىرنى ئۇستى. چېرىك ئۆگدىسىغا يىقىلدى. شۇ ھامان يەنە بىر چېرىك كېلىپ قەمبەر تۆرىنىڭ بېقىنىغا قىلىچ تىقىۋەتتى. غەزەپلەنگەن قەمبەر تۆرىنىڭ لەشكەرلىرى ئۇ ئىككى چېرىكنى چاناپ قىيما ـ چىيما قىلىۋەتتى.

تۆلەندى پالۋاننىڭ باتۇرلىقى چېرىكلەرنى ھەيران قالدۇردى. ئۇ ئېتىنى چاپتۇرۇپ، سەكرىتىپ يۈرۈپ، خۇددى گۆش چانىغان قاسساپتەك ئۇچرىغانلا چېرىكنى چاناياتتى. ئەمما، غايىبتىن كەلگەن بىر تال شۇم ئوق بۇ ياش پالۋاننى ئاتتىن ئۇلاتتى.

ئەزىز پالۋان كۆچلۈك گۈمبۈرلەشنى ئاڭلاپ لەشكەرلەرگە ئۆستەڭگە

چۈشۈشىنى شەرەت قىلىدى ۋە بىرىنچى بولۇپ ئۆزى باش چۆكۈردى. ئۇ ئۆستەڭنىڭ شورىسىدىن باش چۆكۈرۈپ ئۆتۈپ قىرغا چىقتى. لەشكەرلەر بىر-بىرلەپ باش چۆكۈرۈپ شورىدىن ئۆتكىچە خېلى ۋاقىت ئۆتتى. بۇ ۋاقىت ئىچىدە ئەزىز پالۋان خان ئوردىسىنى كۆزەتتى. ئوردا ئەلا پالۋان ئېيتىپ بەرگىنىگە ئوخشاش ئىدى. خان ئوردىسى سېپىل بىلەن قورشالغان، سېپىلنىڭ ئالدىدا قوڭغۇراقلىق راۋاق. دەرۋازا ئۆستىدە قوقتىلار بار ئىدى. يەردىكى چېرىكلەر يېڭىشەھەر تەرەپكە قاراپ دەككە ـ دۈككىدە تۇرۇشاتتى. ئەزىز پالۋان لەشكەرلەرنى سەپكە تۇرغۇزدى، ئاندىن مىلتىقلاردىن قوڭغۇراقلىق راۋاق. قوقتىلارغا ئوق ئېتىشقا ئەمر قىلدى. چېرىكلەر كەينىدىن چىققان ئوق ئاۋازىدىن قورقۇپ قالايمىقان ئوق ئېتىشقا باشلىدى. قاتتىق ئېتىشما بولدى. ئەزىز پالۋان ئىككىدىن لەشكەرنى شوتا كۆتەرتكۈزۈپ ئوردا دەرۋازىلىرىغا ئەۋەتتى. ئۇلار بېرىۋالغۇچە توختىماي ئوق ئېتىپ تۇردى، شوتا كۆتۈرگەنلەر دەرۋازىغا يېقىنلاشمايلا يىقىلدى. ئەزىز پالۋان بۇ ھۇجۇمدىن ۋاز كەچتى. ئۇ بىر قىسىم لەشكىرنى قوڭغۇراقلىق راۋاقنىڭ كەينىگە بىلىندۇرمەي ئۆتكۈزدى. لەشكەرلەر بىر ـ بىرىنىڭ مۇرىلىرىگە دەسسەپ شوتا بولۇپ راۋاقتا چىقىشتى. ئۇلار باش كۆتۈرمەي مىلتىق ئېتىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن شەپە چىقارماي كەلدى ـ دە، بىر ـ بىرلەپ چاناپ تاشلىدى. ئىككى لەشكەر راۋاقتىن چۈشۈپ دەرۋازىنى ئاچتى. ئەزىز پالۋان لەشكەرلىرىنى باشلاپ خان ئوردىسىغا بېسىپ كىردى. قىلىچۋازلىق، نەيزىۋازلىق جېڭى بولدى. لەشكەرلەر بىلەن چېرىكلەر قىزىپ كېتىپ مۇشتلاشتى. كۈن بىر غۇلاچ ئۆرلىگەندە ئەزىز پالۋاننىڭ قوشۇنى خان ئوردىسىنى ئىشغال قىلدى. ئەزىز پالۋان ئەتراپقا جېسەكچىلەرنى قويدى، قوڭغۇراقلىق راۋاق ئۈستىگە: «زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىپ، خەلقنى ئەمىن قىلىمىز!» دېگەن خەت كەشتىلەنگەن تۇغنى قادىدى.

بۇ تۇغنى سېپىل ئۈستىدە تۇرۇپ كۆرۈپ قالغان باش سەردار با داربن ئوردىغا بىر يىڭ چېرىك ئەۋەتتى. چېرىكلەرنىڭ ئالدىنقى سېپى قويۇق مىلتىق ئوقىدىن يەر چىشلىدى، دەرۋازىغمۇ يېقىن كېلەلمىدى. ئەزىز

پالۋان چېرىكلەرنىڭ ھۇجۇمىنى ئوق بىلەنلا قايتۇرۇپ تۇردى. ئۇنىڭدا خان ئوردىسىدىن ئېلىنغان ئولجا ئوق - دورىلار نۇرغۇن ئىدى، مىلتىقلار بىر لەشكەرگە ئىككى - ئۈچتىن توغرا كېلەتتى. شۇڭا، ئۇ قايتۇرما ھۇجۇمنۇ قىلمىدى، سېپىلدىنمۇ چۈشمىدى، كەچ كىرگىچە خان ئوردىسىنى قوغدىدى.

ئابدۇباتۇر بىلەن ئەلەش پالۋان جەڭنىڭ ئىككىنچى كۈنى بايانداي قەلئەسىنىڭ جاھىل باش سەرداری، ئامبال با داربىنى ئىزدىدى، ئۇنىڭ تەخت ئوردىسىنى تېپىپ دەرۋازىسىنى بۇزۇپ كىردى.

با ئامبال يېڭىلگەنىنى بىلدى، ئۇنىڭ باشقا كۈچى قالمىغانىدى، توپىلاڭچىلار بىلەن ئېلىشىۋاتقان چېرىكلەرنى چاقىرتىۋېلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇ سېپىلدىن چۈشتى، ئۇنىڭغا سەردارلىق قىلغۇدەك ئىشمۇ قالمىغانىدى. ئۇ ھەپتە بۇرۇن خان ئوردىسىدا ئۆتكۈزگەن خانغا قەسەم بېرىش مۇراسىمىنىڭ چېرىكلەرنى قايتىماس باتۇرلارغا ئايلاندۇرغىنىنى بىلەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە سېپىل پارتلىغان ھامان ئۇ بارلىق چېرىككە ھاراق ئىچكۈزگەن. سەركەردىلەرگە ئەپيۇن تارقىتىپ بەرگەنىدى. ھاراق چېرىكلەرنىڭ قېتىپ قالغان قانلىرىنى قىزدۇرۇپ، قورقماس، يانماس باتۇرلارغا ئايلاندۇرىدىغىنىمۇ ئۇ بىلەتتى. مانا ئەمدى چېرىكلەرنىڭ باتۇرلىقىمۇ كارغا يارىمىدى، چوڭ كۈرە يارەم بەرمىدى، نېمە ئىلاج! ئۇ ئۆيگە كىردى، دورا قاچىلىدى. پىلىك ئۆتكۈزدى، باللىرىنى، تەتەيلىرىنى شۇ ئۆيگە يىغدى. ئېسىل تاتاملار كەلتۇرگۈزۈپ. ئېسىل شارابلارنى قانغۇچە ئىچتى، خوتۇنلىرىغمۇ ئىچۈردى، باللىرىنى ئىچىشكە زورلىدى، خوتۇن - باللىرى ھاراقتىن غەرق مەست بولۇپ ئۇخلاپ قېلىشتى.

ئەتىسى ئۇ پەنجىرە يېنىغا كېلىپ سىرتقا قارىدى، مىلتىق ئاۋازلىرى يوق، قەلئەنى جىمجىتلىق قاپلىغانىدى. «ھىم، دېمەك، قەلئە توپىلاڭچىلار قولىغا ئۆتۈپ بوپتۇ، مېنىڭ باتۇر قوشۇنۇم تۇگەپتۇ» دەپ ئويلىدى ئۇ. شۇ ھامان دەرۋازىنى بۇزۇپ ئالدىغا ئېتىلىپ كېلىۋاتقان ئەلەش پالۋان بىلەن ئابدۇباتۇرلارنى كۆرگەن با ئامبال ئۆلۈكتەك قېتىپلا قالدى. بىردىنلا ئۇنىڭ كۆزى پىلتىغا چۈشۈپ سەرەڭگىنى قولىغا ئالدى:

ـــ ۋادەربخا، چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتى قۇللىرىنىڭ باغرى خۇن بولدى. ـــ دەپ زار-زار يىغلىغان پېتى سەرەڭگىنى چاقتى. پىلتىگە تۇتاشتۇردى، دورا دەھشەتلىك پارتلاپ، ئۇخلاۋاتقان سەبىي بالىلىرى، نازۇك بەللىك، پۇتى كىچىك تەتەيلىرىنىڭ يەتتە ئەزاسى يەتمىش پارچە بولۇپ خىش-توپا ئارىسىغا چېچىلىپ كەتتى.

شۇ كۈنى، يەنى مىلادىيە 1865 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى چىڭ خاندانلىقى قوشۇنىنىڭ بۇ جاھىل تاياڭچ پونكىتى بىتچىت قىلىندى.

7

ئەمرلەشكەر ئەلا پالۋان بارلىق سەردارلارنى يىغىپ قۇربان بولغانلارنىڭ سانىنى ئالدى. بايانداينى پەتنە قىلىش ئۇرۇشىدا يەتتە يۈز سەكسەن لەشكەر قۇربان بولغان، سەككىز يۈز ئوتتۇز ئىككى لەشكەر يارىلانغان، سەردار، سەركەردىلەردىن ئابدۇللىتىپ خەلپەم، نىياز ھاجى، ئەلى تۆرە، تۆلەندى باتۇر، ھوشۇر باقى، ئەلەش پالۋان، قەمبەر تۆرە، ئابدۇباتۇر، ئاشۇر بەگ، باقاش پالۋان، ئارزۇ پالۋان قاتارلىق ئوتتۇز ئىككى پالۋان شېھىت بولغانىدى. ئەتىسى ھەر قايسى يېزىدىن كەلگەنلەر ئۈز يېزىسىدىن شېھىت بولغان سەردارلارنى يېزىلىرىغا ئەكەتتى، شېھىت بولغان لەشكەرلەر بايانداي قەلئەسىنىڭ شىمالىدىكى دەريا تەرەپكە جايلاشقان قەبرىستانلىققا قويۇلدى. ئابدۇللىتىپ خەلپەمنىڭ جەسىتى قازانچىدىكى قورۇسىغا ئېلىپ كېلىنگەندە، شەھەردىن قوشۇلغان جامائەت بىلەن كوچىلار ئادەمگە پاتماي قالدى. مەرھۇمنىڭ يەرلىكى ھىراتتا بىلىم تەھسىل قىلىپ كېلىپ غۇلجىدا خەلپەم بولغان دادىسى ئابدۇقادىر خەلپەمنىڭ قەبرىسى يېنىدىن كولانغانىدى. قازانچىدىن ناغرىچىدىكى خەلپەم بۇزرۇكۋار مازىرىغىچە جىنازىنىڭ ئالدىدا خەلپەمنىڭ مۇرىتلىرى زىكرى سوقۇپ، تەلقىن ئوقۇپ ماڭدى. كەينىدىن مەزەمزات سۇلتان بەش يۈز مۇھاپىزەتچىسى بىلەن، ئاندىن قازى ئەسكەر موللا شاۋكەت ئاخۇن مۇرىتلىرى بىلەن، ئاندىن سالىش ئىمام، شەمسىدىن خەلپەم، جالالىدىن خەلپەملەر شاگىرتلىرى بىلەن،

ئاندىن ئەلا پالۋان باشلىق سەردارلار، بەگ، سپاھلار، ئالىم، ئاخۇنلار، مۇپتىلار رەتلىك سەپ تۈزۈپ ئاستا قەدەم تاشلاپ مېڭىشتى. جىنازا خەلپەم بۇزرۇكۋار مازىرىغا كەلگەندە، مېيىت ئۈزاتقۇچىلارنىڭ ئاخىرى قازانچى كوچىلىرىغا پاتماي تۈرۈشاتتى.

ئابدۇللىتىپ خەلپەمنىڭ بۇنچە دەبدەبىلىك دەپنە قىلىنىشى تاسادىپىي ئەمەس ئىدى. ئۇ زات: «كىشىلەرنىڭ نەزىرىسىگە قاراپ قالغان ئادەم تەمەدىن خالىي بولالمايدۇ. ئۆزۈم نان تېپىپ يەيمەن» دەپ، بىنەم تېرىپ جان بېقىپ كەلگەن زات ئىدى، شۇڭا ناسىر ئەلەمدىن تارتىپ بارلىق ئاخۇنلار، بەگ، سپاھلار، ھۈنەرۋەنلەر، دېھقانلار ئۇ زاتنى ئىززەتلەيتتى.

بايانداي قەلئەسىنىڭ ئېلىنىشى كىشىلەرنىڭ قوزغىلاڭ غەلىبىسىگە بولغان ئىشەنچىنى ئاشۇردى، ئىلى خەلقى نەچچە كېچە ـ كۈندۈزلەپ بۇ نۇسرەتنى مۇبارەكلىدى، بەيتۇللا مەدرىسى ئالدىغا توپلىنىپ ناغرىغا تەڭكەش قىلىپ ئۇسۇل ئويناندى. مۇددەرىسىنىڭ رۇخسىتى بىلەن ئىپتارلىق ناغرىنى نامازدىگەردىن كېيىن چېلىشنى يولغا قويدى، ئىپتاردىن كېيىن خەلق يەنە توپلىنىپ ناغرىغا ئۇسسۇل ئويناندى. بايانداي ئۇرۇشىنىڭ نۇسرىتى ھەققىدە قوشاقلار توقۇپ ئاھاڭغا سېلىپ ناخشا ئېيتىشتى:

جىاڭجۇن دېگەن چوڭ دارېن
بايانداىدا ياتالماي.
قورشاپ ئالغان خەلقە
تومبال پونى ئاتالماي.

قورشاپ تۇرغان خالايىق

ئۆزگەرتمىدى گېپىنى.
شۇ سېپىلگە كىرىشنىڭ
قىلماق بولدى ئېپىنى.

قورقۇپ كەتكەن چېرىكلەر
قۇتقۇزماقچى جېنىنى.
دەرۋازىغا ئوت قويساق
ئوتقا ياقتى تېنىنى.

قالدى ھەممە قايغۇرۇپ
ئويلاپ - چايقاپ بېشىنى.
سادىر سېپىلنى ئاتتى
لەخمە كولاپ تېشىنى.

شۇندا خەلق يۈگۈردى
ئۇندا قاتتىق جەڭ بولدى.
ئىككى ياقنىڭ ئۆلۈكى
سېپىل بىلەن تەڭ بولدى.

جىياڭجۇن باشلىق چوڭلىرى
ھەر تەرەپكە يۈگۈردى.
بولارى بولۇپ ھالىدىن
كەتتى بەكمۇ بوزاردى.

شۇ كۈنىلا خالايىق
دۈشمەنلەرنى چېپىشتى.
غەزەپ بىلەن گېلىنغا
نەيزىلەرنى تىقىشتى.

بايانداينىڭ ئۇرۇشى
جياڭجۇنلەرگە چوڭ ساۋاق.
خەقنى ئېزىمەن دېسە
بولىدىكەن ئاشۇنداق.

تالقان يېگەن خەلقلەر
نېمەتلەرگە يېتىشتى.
ئازاد بولۇپ زۇلۇمدىن
مۇڭلىرىنى ئېيتىشتى.

بايانداي ئۇرۇشنىڭ نۇسرىتى ئىختىلالچىلارنىڭ قېنىغا قان، جېنىغا جان قوشتى.

سەككىزىنچى باب

مەھمۇد پو

1

بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ مۇنارىسىدىن ئاڭلانغان مۇڭلۇق ۋە جاراڭلىق ئەزان ئاۋازى ناغرا، سۇناي ۋە ئۇسۇلنى توختىتىپ قويدى. مىڭلىغار ئەركەك زاتى قىبلىگاھقا قاراپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئەزانىنى ئاڭلىماقتا.

ئەزان ئېيتىلىپ بولدى، يۈكۈنۈپ ياكى تىزلىنىپ ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئىككى ئالقىنىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇشۇپ، بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ يا شەكلىدىكى كۆك خىشلىق دەرۋازىسىدىن كىرىشكە باشلىدى. مانا شۇ نەچچە مىڭ توپ ئىچىدە ئۇچىسىغا ئالىچەكمەن كىيگەن، بېشىغا سېرىق سەللە ئورىغان، ئاپئاق كەكە ساقاللىق، ئورۇقلۇقىدىن ياغاچتەك بولۇپ قالغان، بەش بارمىقى بىلەن ساقىلىنى تارىغان پېتى دىڭگۈسلاپ كىرىۋاتقان بىر مويسىپىتمۇ بار ئىدى. بۇ ئادەم ئالدىراپ تۇرۇپ ھەر قەدەمدە بىر سالام بېرەتتى. ئۇنىڭ تولۇق قىرائەت بىلەن قىلغان سالىمى تەسىر قىلغان بولسا كېرەك، جامائەت ئۇنىڭغا ھۆرمەت قىلىپ يول بېرەتتى. ئۇ دىڭگۈسلاپ مىڭىپ مەسچىتكە كىرىپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خۇدا رەھمەت قىلغاي! — دەپ سالام بېرىپ ھەممىنى ئۆزىگە قارىتتى ۋە ئىمامنىڭ كەينىدىكى بىرىنچى رەتتە ئولتۇردى.

ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدە مەزەمزات سۇلتان، ئەخمەتخان خوجا، جالالىدىن خەلپەم، موللا روزى مۇيتى قاتارلىق ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ دىنىي پېشۋالىرى، ئۇلۇغلىرى، ئەمىرلىرى، ھۆكۈمالىرى، سول تەرىپىدە ئەمىرلەشكەر ئەلا پالۋان، ئەزىمشاھ، ئەزىز پالۋان قاتارلىق سەردارلار ۋە سەركەردىلەر ئورۇن ئالغانىدى. جۇمە نامىزىنىڭ ئىككى رەكئەت پەرزىنىڭ ئىمامىلىقىنى خالىس ئۆتەيدىغان موللا شاۋكەت ئاخۇنۇم خۇتبىغا چىقتى، قۇرئان كەلىمىلىرىنى ئوقۇدى. مەزمۇنىڭ تەگىشىدىن كېيىن خۇتبىدىن چۈشۈپ قۇلاق قاقتى.

بىزنىڭ ئۇ مويسىپىتىمىز نامازدىن كېيىن قىلىدىغان ۋەزىنى ئويلاپ ئولتۇراتتى. نامازئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، مەزەمزات، موللا شاۋكەتلەرگە ئىككى پۇكلىنىپ سالام بەردى ۋە ئۆزىنىڭ ۋەز ئېيتىش ئويىنى بىلدۇردى. موللا شاۋكەت بۇ زاتنىڭ بۇخارادەك ئىسلام دىنىنىڭ ئوچىقىدىن كەلگەن خوجا ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ۋەز ئېيتىشىغا ئىجازەت بەردى. مويسىپىت جامائەنكە قاراپ تۇرۇپ ۋەزنى باشلىدى:

— مېنىڭ ئىسمىم مەھمۇد، غۇس ئەلا ئەزىم ئەۋلادىمەن! كەسپىم جاھانكەشتىلىك، ئىلىمدە تەڭداشسىزمەن. ماڭا كىمكى قارشى تۇرسا، ئىلمىي ھۇجۇم بىلەن جاۋاب قىلىمەن. ئورۇق بولغىنىم بىلەن شىردەك قۇۋۋىتىم بار، شۇڭا شان ـ شۆھرىتىم جاھانغا پۇر بولغان، جاھانىدىكى ھەممە ئىشنى بىلىمەن. ئاللاتائاللا ئىگەم «ۋاخالق نەلەكوم، ماخىل ئەرزى جەمئە، يەنى زېمىننى ئىنسانلارنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن يارانتتىم» دېگەن ۋە ھەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسسالامنى توپىدىن، ھەۋۋا ئانىمىزنى ھاۋادىن يارانقان. مانا شۇنداق جىمى زېمىنىدىكى ئاللا يارانقان مۇسۇلمانلارنى ئاسراش، يېتىم ـ يېسىرلارغا پاناھ بولۇش، زالىملارنى يوقىتىپ، خەلقنى ئەمىن قىلىش مېنىڭ مۇقەددەس بۇرچۇم. ھازىرقى زامان بۇزۇلغان، شۇڭلاشقا پولات شەمشىرىمنى جارانىلىتىپ قەھرىتان سوغۇق، پىڭ ـ پىڭ ئاپتاپ، بوران ـ چاپقۇنغا قارىماي بۇ زامانىنى تۈزەيمەن، دەپ يۈرتۇڭلارغا كەلدىم. مەن ھەممە يەردە ياخشىلىق قىلىشقا، ساۋاب تېپىشقا تىرىشىمەن. ھەر بىر سۆز ـ ھەرىكىتىم مۇسۇلمانغا زىيان ئەمەس، پايدا

يەتكۈزىدۇ. سىلەرنىڭ بەگلىرىڭلار ھۆرۈن ئىكەن. قۇرۇق گەپ سېتىپ ئەمەلىي ئىش قىلمايدىكەن. ئۇلۇغ سۇلتانىمىز مېنى يېنىغا ئالسا كۆچلۈك يارەمچىگە ئىگە بولغان بولاتتى. مەن كۆرە قەلئەسىنى جەڭ قىلماي تۇرۇپ بىر ئەپسۇن بىلەن ئالىمەن. مەن ئەپسۇن ئوقۇسام چېرىكلەرنىڭ كۆزى باغلىنىدۇ، بېشىنى چاپساڭمۇ تۇيمايدۇ!

مەھمۇد مانا شۇنداق ۋەز ئېيتتى. كىشىلەر ئۇنىڭ سۆزىدىن كۆرە كۆپرەك يۇزىدىكى نۇرغۇن چوقۇرلىرىغا، ئاغزىدىن چىقىۋاتقان ئاپئاق كۆپۈككە قىزىقاتتى. بەزىلەر ئۇنىڭ يۇقىرىغا قارىغان بۇرنىنىڭ ئىككى تۆشۈكىدىكى تۈككە چاپلىشىپ قېتىپ كەتكەن قاپقارا قاقاچلىرىغە قاراپ قالغانىدى. ئۇلار يەنە ۋەزخانىنىڭ پۈتىنىڭ ئۈچىدىن تارتىپ، سوقا بېشىنىڭ چوققىسىغىچە سىنچىلاپ قاراپ كېتەتتى. ئۇنىڭ قېلىن كالپۇكلىرى سىرتقا ئۆرۈلۈپ تۇرغاچقا كۈلمىسىمۇ ھىجايغاندەك كۆرۈنەتتى. بۇ ئوچۇق ئېغىزنىڭ يۇقىرىسىدىكى بىر سېرىق چىشى ھەر بىر سۆز قىلغانىدا ئاستىدىكى ئىككى چىشىنىڭ ئارىسىغا بىمالال كىرىپ چىقاتتى. يۈزى ھېلىلىدەك قورۇلۇپ كەتكەن بۇ ئادەمنىڭ كۆزىنى چاپاق باسقانىدى. ئۇ يۈزىدىن كۈلكە ياغدۇرۇپ، ئاغزىدىن ئاپئاق كۆپۈك قاينىتىپ ۋەزخانىلىق قىلماقتا. ئۇ ئاللانى شېپى كەلتۇرۇپ شۇنداق تەسىرلىك، سىلىق سۆزلىدىكى، ھەتتا بىر مۇنچە كۆڭلى يۇمشاق كىشىلەرنىڭ كۆزىگە ياش كەلدى. ئۇ سۆزلەپ بولدى. جامائەت ئۇنىڭ بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشۈشكە، قولىنى يۇزىگە سۈرۈشكە ئالدىرايتتى. بىر ئادەم ھەرەمگە بېرىپ ھاجى بولۇپ كەلسە، جامائەت ئۇ ھاجى بىلەن كۆرۈشۈشنى، قوللىرىنى يۇزىگە سۈرۈشنى ساۋاب بىلىدۇ. مەھمۇد ھەرەمدىن كەلمىگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ سۆزىنىڭ تەسىرىدىن ھاجىلاردىنمۇ قىزغىن كۆرۈشۈشكە مۇيەسسەر بولدى.

مەھمۇد خوجا يۇرت كاتتىلىرى بىلەن مەسچىتتىن بەيتۇللا ئالدىغا چىققاندا پەشتاقتا 12 مۇقام ناغرىسى سايراۋاتاتتى. بەيتۇللانىڭ ئالدىدىكى سەينا ۋە يولدا توپ ـ توپ كىشىلەر مۇقامغا تەڭكەش قىلىپ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كېتىشكەنىدى. كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ھېيتلىق

كىيىملىرىنى كىيىشكەن، چىرايلىرىدىن شادلىق، كۆزلىرىدىن نۇر يېغىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ زوق - شوقى مەھمۇد خوجىنى جەلپ قىلغان بولسا كېرەك. ئۇ يېنىدا تۇرغان ئەخمەتخان خوجىدىن سورىدى:

— ھەزرەت، بۇ كىشىلەر نېمە ئۈچۈن شاد، بۈگۈن يا ھېيت بولمىسا؟

ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئورنىدا موللا شاۋكەت جاۋاب بەردى:

— بۈگۈن ئىلى خەلقى ئۈچۈن ھېيىتتىنمۇ ئۇلۇغ ھېيىت، بىز تۇنۇگۈن بايانداي قەلئەسىنى پەتھ قىلدۇق. بۇ شۇ نۇسرەتنىڭ تويى!

بەيتۇللا ئالدىدا ئوتتۇز كۈن روزىدا. كىشىلەرنى ئىپتار قىلىش ۋە زولۇق يېيىشكە ئۈندەپ ياكى ھېيىت كۈنلىرى تەنتەنە قىلىپ ناغرا چېلىناتتى. ھېيىت كۈنلىرى خەلق بەيتۇللا ئالدىغا كېلىپ بۈگۈنكىدەك مۇشۇنداق شادلىق نەغمىلەرنى قىلىشاتتى، ئۇسسۇل ئوينىشاتتى. بۇ يەر شۇنداق قىزىپ كېتەتتى. ئوقەتچىلەر دۇنيادا بار يېمەك ـ ئىچمەكنى ئەكىلىپ ساناتتى. باشقا كۈنلىرى بۇ يەرنىڭ كۈندۈز - تۈنى جىمجىت بولاتتى، پەقەت مەدرىسە ئوقۇۋاتقان تالىپلارنىڭ ئاۋازىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ھەر رامزان ئېيى، ھېيتلاردا ھەر قايسى يۇزلۈكلەردىكى ناغرا چالغۇچىلار بەيتۇللاغا كېلىپ ناغرا چالاتتى. بەيتۇللانىڭ ئىمارىتىنى خەنزۇ ئۇستاملار ساپلا ياغاچ ۋە پىشاڭ بىلەن ياسىغان بولغاچقا، بۇ مەسچىتنىڭ مۇنارىسى خەنزۇ مىمارچىلىقى پاسونىدا بولۇپ، ئۆگزىسى ئەجدىھانىڭ قۇيما سۈرەتلىرى، ھەر خىل قۇيما قۇش، شىرلارنىڭ، گۈللەرنىڭ نەقىشلىرى بىلەن بېزەلگەنىدى. بۇ كۆرۈنۈش مەھمۇد خوجىغا ياقمىدى. ئۇ ئىچىدە: «ھەي، ئۇيغۇرلار بەكمۇ ساددا ئىكەن. بۇ بۇددىست بۇتخانىلىرى شەكلىدە سېلىنغان مەسچىتنى خۇدانىڭ ئۆيى دەپ نامايۇ ئوقۇيدىكەن» دەپ ئويلىدى. ئەمما، ئۇ ئۆزىنى بۇ يەردە تونۇتمىسا بولمايدىغىنىنى بۇخارادىلا بىلگەچكە، ئالدى بىلەن بۇ مەسچىتنى تاۋاپ قىلغانىدى. يالغۇز مەھمۇد خوجىلا ئەمەس، ئىلىغا چەت ياقىلاردىن كەلگەن ھەر قانداق كىشى بۇ مەسچىتنى تاۋاپ قىلماي قالمايتتى.

ئىلى خەلقى مەھمۇد خوجىنىڭ ئىلىمدە تەڭداشسىز، سېھرىي كۈچى بار باھادىر، جاھانكەشتە ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ بېشىدا كۆتۈردى. مەھمۇد توي

ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغ بولغان ئۆيلەر. مەسچىتلەردە ۋەزخانلىق قىلىپ ياختىنى زەي سالماي ئېتىۋەردى، ئۆزىگە مۇرىت توپلىدى، بەزى لەشكەرلەر مەزەمزات سۇلتاننىڭ يېنىدىن كېتىپ مەھمۇد خوجىغا مۇرىت بولدى. مەھمۇد خوجىنىڭ بۇ ئىشى مەزەمزات سۇلتاننى ئەنسىرىتىپ قويدى. ئۇنى چۆچۈتۈپ قويۇش ئۈچۈن ئۆز چېدىرىغا چاقىرتتى. مەھمۇد خوجا يەتتە پۈكلىنىپ، ھەر بىر پۈكۈلگەندە بىر سالام قىلىپ سۇلتاننىڭ ئالدىدا تىزلاندى ۋە دۇردانە سۆزلەر بىلەن تىل ياغلىملىق قىلىشقا باشلىدى:

ـــ جانابىي شەۋكەتلىك سۇلتانىمىزنىڭ ئەركانى دۆلىتى زىيادە بولغاي، سۇلتانىمىز مىڭ يىللار ئۆمۈر كۆرگەي!

مەزەمزات ئاسماقچىلاپ سوراشقا باشلىدى:

ـــ ئەي خوجا، سىزنىڭ تەڭداشسىز بىلىمىڭىز، باھادىرلىقىڭىز ھەققىدە ھەر كىمدە ھەر خىل قاراش بار ئىكەن. بەزىلەر سىزنى: «جاھاندىكى بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ نىجاتكارى، ئۇلۇغى» دېسە، بەزىلەر: «ئاينىپ قالغان دەللە»، يەنە بەزىلەر: «ئاينىپ قالغىنى بىلەن قىزىقچى ئىكەن»، «غەيرىتى بار، ماغدۇرى يوق پوچى ئىكەن» دېيىشۋاتىدۇ. سىز زادى كىم؟ جانسىز پەقىرمۇ ياكى غەنى؟!

مەھمۇد خوجا ئۆزىگە تەگكەن ھاقارەتلىك سۆزلەرگە ئىرەن قىلماي سىلىق ـ سىپايە جاۋاب قىلدى:

ـــ ئەي ئۇلۇغ سۇلتانىمىز، مەن غۇس ئەلا ئەزىم ئەۋلادىمەن، ئىلىمدە تەڭداشسىز، جاھانكەشتىدۇرمەن. ئىشەنمىسىلە، چوڭ تېرەكنى ئۆزۈپ، ئىچىنى تۆمۈر قىرغۇ بىلەن تېشىپ، سىرتىنى تۆمۈر چەمبىرەكلەر بىلەن ئوراپ تۇمەنلىگەن توپ ياسايمەن. بۇ توپلار بىلەن ياۋنىڭ سېپىللىرىنى يەكسان قىلىمەن.

مەزەمزات كۈلۈۋەتتى، ئۇنى ئاينىپ قالغان دەللە ھېسابلىدى، شۇنداىمۇ ئۇنىڭ قىزىقىنى كۆرمەكچى بولۇپ:

ـــ ھاۋادىكى گەپنى قىلىۋاتامسىز، قانداق؟ ياغاچ توپتىن نىچۈك ئوتلۇق ئوق چىقسۇن؟! ـــ دەپ سورىدى.

ـــ قارا چاشقان، قارا قاغا، قارا كىرپىنى سويۇپ، ئۇنىڭغا يەتتە ـ

سەككىز تۈرلۈك دورا قېتىپ، تاسقاپ ئوق ياسايمەن. ــ دېدى مەھمۇد خوجا ئىشىنەرلىك قىلىپ، ــ بۇ ئوق ياغاچ توپتىن دەھشەتلىك ھالدا ئۇچۇپ چىقىپ سېپىلنى تېشىدۇ، ئاندىن بىر «سۇۋ» دېسەم چېرىكلەر بىھوش بولۇپ، نېمە ئىش بولغىنىنى بىلمەيلا قالىدۇ.

مەزەمزات ئۇنىڭ چويلىدا توختىمايدىغان سۆزلىرىدىن زېرىكىپ، ئۇنى چاقىرتىشتىكى مۇددىئاسىغا ئۆتتى.

ــ سىز نېمە ئۈچۈن كەمىنىگىزنى «ھورۇن» دەپ ھاقارەتلەيسىز؟ ــ دەپ سوزىدى ئۇ جىددىي ھالدا.

ــ ھەزرىتى ئالىيلىرى، مېنىڭ ئۇنداق دېيىشكە بېشىم ئونمۇ؟!

ــ مەن ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىمغۇ؟!

ــ پەقەت نادان قۇللىرىنى كەچۈرگەيلا. مەن ئەمەس لەشكەر بولۇۋالغان بالىنى كۆزدە تۇتقانىدىم.

ــ ئەلا پالۋانمۇ؟

ــ ئۇ قانداقمۇ پالۋان بولالىسۇن؟ ئاغزىدىن ئانىسىنىڭ سۈتى كەتمىگەن نادان بالا تۇرسا! ئەگەر مەن ئۇنىڭ ئورنىدا بولسام سۆيدۈك، كۈرە قەلئەسىدىكى چېرىكلەرنى ئاللىقاچان جەھەننەمگە يوللار ئىدىم.

ــ خوجا، سىز ئەلا پالۋاننى بىلمەيدىكەنسىز، ــ دېدى مەزەمزات قاپىقىنى تۈرگەن ھالدا. ــ ئۇ بىزنىڭ دانىشمەنلىمىز شەمسىدىن خەلپەمدىن نۇرغۇن بىلىم ئالغان. ئەمرلەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگدىن لەشكىرىي بىلىم ئالغان ھەربىي ئالىم. بىزدە بۇنداق ئالىمدىن ئىككىسىلا بار، بىرى مانا شۇ ئەلا!

ــ سوراشقا ئىجازەت بېرەرلىمىكىن، يەنە بىر ئالىمنىڭ ئىسمى شەرىپى كىم ئىكەن؟ ــ دەپ سورىدى خوجا ئېگىلىپ تۇرۇپ.

ــ سادىر پالۋان! ــ دەپ جاۋاب قىلدى مەزەمزات، ــ بۇ كىشىمۇ ھەربىي ئالىم، ئەمما ئىلىم بابىدا بۇ كىشى ئەلا پالۋانغا يەتمەيدۇ.

ــ ھە، مۇنداق دېسىلە تەقسىر، ئەمدى بىلدىم، ــ ئۇ بىر ئاز سۈكۈتتىن كېيىن مەزەمزاتقا ئىلتىجا قىلدى. ــ جانابىي ئالىيلىرى ئىجازەت بەرسە، دەسلەپ بەش دانە توپ ياساپ سىلىگە سوۋغا قىلسام، كۆكۈللىرىگە

يېقىپ قالسا پۈتكۈل ئىلىنىڭ تېرەكلىرىنى توپقا ئايلاندۇرىمەن! شۇندا مېنىڭ تەڭداشسىز بىلىمىمنى، ئەلا پالۋانمۇ ماڭا يېتەلمەيدىغىنىنى بىلەتتىلە. ئۇ چاغدا توپلاردىن قورققان چېرىكلەر...

مەزمزات ئۇنىڭ يەنە قالايمىقان سۆزلەشكە باشلىغىنىنى كۆرۈپ، سۆزىنىڭ بۆلىگە تەپتى:

— سىز غەرق نادان ئىكەنسىز، سىزگە ئىجازەت، — دەپ قولىنى سىلكىدى.

مەھمۇد خوجا كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ تەرلەپ كەتكەنىدى، بىر ئاز شامالدىغاندىن كېيىن جىددىي ئويلاندى: «ھىم... سۇلتان ماڭا ئىشەنمىدى. ئەمدى ئەمەلىي بىر ئىش قىلىشىم كېرەك، قېنى ئۆزۈمنى بىر كۆرسىتىپ قويايچۇ.» ئۇ شۇ ئۇيى بىلەن ئېشىكىنىڭ بېقىنىغا نوقۇپ شەھەرگە قايتىپ، ئۆزىگە بەكمۇ ھېرىسمەنلىك بىلەن قول بەرگەن ئابدۇسەمەتنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئابدۇسەمەتنىڭ خېلى ئېپى بار دىندار ئادە ئىدى. مەھمۇد خوجا ئابدۇسەمەتكە تېرەك، ياغاچچى، تۆمۈرچى تېپىپ بېرىشنى سورىدى. ئابدۇسەمەت خوجىنىڭ بىر نەچچە مۇرىتىنى مىرباقى بار بېغىغا باشلاپ باردى. بەش تۇپ قاپاق تېرەك ئۆزۈلدى. ئۇ يەنە يۇسۇپ، قاسىم گۈلى، ئىسمايىل دېگەن ياغاچچىلارنى باشلاپ كەلدى. خوجا ئۇلارغا تېرەكنى قانچە گەز ئۇزۇنلۇقتا كېسىش، تېرەك ئىچىنى قانچىلىك چوڭلۇقتا ئويۇشنى كۆرسەتتى. ئۇ يەنە ئابدۇسەمەت تېپىپ كەلگەن تاھىر، ئاباباكرى، ئاشۇرمەت تۆمۈرچىلەرگە چەمبىرەك ياساتتى. بىر ئايدىن كېيىن بەش ياغاچ توپ تەييار بولدى. مەھمۇد خوجا ھەر بىر توپقا بىردىن ئەلەم قادىدى. يۈز كىشىلىك توپچى قوشۇن ۋە مۇنتىزم ئاتلىق قوشۇن تۈزۈپ ئابدۇسەمەتنى سەركەردە قىلدى. ئۇ دەبدەبە بىلەن بۇ بەش توپنى سۆرىتىپ ئۆزى ئالدىدا مېڭىپ شەھەر كۆچىلىرىنى ئايلاندۇردى. نۇرغۇن ئادەم ئىشلىرىنى تاشلاپ ئۇلارغا ئەگەشتى، شەھەر ئادەم دېگىزىغا ئايلاندى. كىشىلەر توپلارنى، مەھمۇد خوجىنىڭ خوجىلارغا خاس ئاق تون، ئاق سەللە، ئاق كەش كىيىپ، سۆرلۈك ھالدا ئاق ئېشىكىدە ئولتۇرۇپ مېڭىشىنى كۆرۈپ ھەيرانۇ ھەس بولۇشتى. بۇ ئىش پۈتكۈل ئىلىغا تېزلا تارقالدى. « مەھمۇد خوجا توپ

ياساپتۇ، بۇ توپلار ياۋ سېپىللىرىنى يەكسان قىلغۇدەك!» دېگەن خەۋەر مەزمەزات سۇلتاننىڭمۇ قۇلىقىغا يەتتى.

2

مەزمەزات سۇلتان قېرى خوجىنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە شۆھرەت تېپىپ مۇنتىزىم قوشۇن قۇرغانلىقىدىن ئەنسىرەشكە باشلىدى، ئۇنىڭ تەسىرىنى چەكلەش ئۈچۈن بىر جۈمە نامىزىدا ۋەزمۇ ئېيتتى:

ــ ئەي مۇسۇلمان پۇقرالار، مەھمۇد خوجىنىڭ ياغاچ توپىغا ئىشەنمەڭلار، ئۇ بۇ توپلىرى بىلەن كۆرەڭلەپ ھالىغا باقماي شەھەرگە پاتماي كېتىۋاتىدۇ. ياغاچ توپ بىلەنمۇ جەڭ قىلغىلى بولامدۇ؟ بۇنىڭغا كىممۇ ئىشىنەر! ئۇل خوجا ئالدامچىدۇر، قىلغان ـ ئەتكەنلىرى ھېيلىدۇر.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان مەھمۇد خوجا سۇلتاندىن ھەزەر ئەيلەپ، ئەخمەتخان خوجا بىلەن يېقىنلاشتى، مۇشۇكتەك ئۇششاق چامداپ ئۇنىڭ ئۆيىگە كۈندە كېلىپ، سۆز دۇردانىسىنى ياغدۇرىدىغان بولدى. بىر كۈنى ئۇ ھۆڭ ـ ھۆڭ يىغلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى:

ــ جانابىي خوجام، سىلى بىز خوجىلارنىڭ پىرى، ئۇلۇغ زاتىمىز. مەندەك ئاجىز قېرىلار سىلىدىن كۈچ ئالىدۇ، يىقىلغانلار سىلىدىن مەدەت ئېلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىدۇ، بەختسىزلىككە يولۇققانلار سىلىنىڭ ھىممەتلىرى بىلەن تەسەللى تاپىدۇ. بىز خوجا ئەۋلادلىرى پەيغەمبەر روسۇلىللانىڭ ۋەكىلى. سىلى جاھاندا بىر ئۇلۇغ زات، سىلىدەك باش پاناھىمغا ئىچ ـ قارنىمنى تۆكمەي كىمگە تۆكەي!

ــ ئەي خوجا، سىزگە نېمە دەرد ـ ئەلەم كەلدى؟ نېمىگە شۇنچە يىغلايسىز؟ ئېيتىڭا، پەقىرىڭىز قولىدىن كەلگىنىنى سىزدىن ئايىمايدۇ، ــ دېدى ئەخمەتخان خوجا تەسەللى بەرگەن ئاھاڭدا.

ــ ھەزرەت، مەن بىر ئاجىز قېرىمەن، ئەمما مەزمەزات سۇلتان ئۆتكەن جۈمە نامىزىدا مېنى «ئالدامچى» دەپ خەلقنى مېنىڭدىن يىراق تۇرۇشقا ئۇندىدى، شۇڭا سۇلتانىنىڭ ماڭا ئازار بېرىشىدىن ئەندىشە قىلىپ قالدىم.

سىلى بۇ مۇشكۈلۈمنى ئاسان قىلمىسىلا مېنىڭ ھالىم خاراب!
ئەخمەتخان خوجا ئاپئاق ساقىلىنى ئۇششاق قوللىرى بىلەن تاراپ ئولتۇرۇپ بىر دەقىقە ئويلاندى ۋە مەنىلىك قىلىپ شۇنداق دېدى:
— سىز خوجىلارنى يەرگە قارىتمىدىڭىز، ھەممە يەردە سۆز دۇردا-نىلىرىڭىزنى مۇرادىغا يەتكۈزدىڭىز، بۇنىڭ بىلەن شان ـ شۆھرىتىڭىز ئاشتى. شۇڭا، سۇلتان سىزنىڭ بۇ شۆھرىتىڭىزدىن ھەزەر ئەيلىگەندۇر. ماڭا شۇ نەرسە ئايان بولدىكى، سۇلتان سىزنى كۆزىدىن يوقاتماقچى، ئەڭ ياخشىسى، ئۇ تىغ كۆتۈرگىچە سىز كۆتۈرۈڭ!
مەھمۇد خوجا بۇ گەپنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتى، چاپاقلاشقان كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ بىر مەھەل ئەخمەتخان خوجىغا تىكىلدى. ئاندىن ئىككى يېنىغا ئىغاڭلاپ تۇرۇپ، ئىچىدە دۇرۇت ئوقۇدى. دۇرۇت ئوقۇۋېتىپ ئويلاندى. مەھمۇد خوجا جاھانكەشتىلىك قىلىپ يۈرۈپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالايدىغان خۇسۇسىيەتىنى يېتىلدۈرگەچكە پۈختا ئىش كۆرەتتى. ئۇ ئېھتىياتچان، سەزگۈر، ئەھۋالنى كۆزىتىشكە ماھىر ئىدى، شۇڭا ئەخمەتخان خوجىنىڭ نىيەت ـ ئىقبالىنى چېكىپ كۆرمەكنى لايىق تاپتى:
— ئەي مەرھەمەتلىك خوجام، تىغ كۆتۈرۈشكە قانداقمۇ قولۇم بارار، ھېلىمۇ بۇ يات ئەلدە ئۇستۇمدىن پتنە ـ پاسات كۆپەيدى، ئۆزۈم يۈرەكئالدى بولۇپ تۇرۇپتىمەن. يا ھەزرەت! مەن بۇيۇك ئىختىلالغا ھەمدەم بولۇشقا كېلىپ ئۇنىڭ سۇلتانىغا تىغ كۆتۈرۈشكە قانداقمۇ پېتىنالاي!
— مەن سىزگە ئىختىلالغا قارشى تىغ كۆتۈرۈڭ دېمىدىم. ئالدىنقى كۈنى سىز « سۇلتان تولىمۇ بوش نېمە ئىكەن، ئەگەر مەن سۇلتان بولسام ئىختىلالنى غازاتقا چىقىرار ئىدىم» دېمىگەنمىدىڭىز؟ شۇڭا مەن مانا شۇ ئىشنى ئىشقا ئاشۇرۇڭ دەۋاتىمەن.
مەھمۇد خوجا ئەخمەتخان خوجىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى، دىلى يۇرۇغاندەك، ئاجىز جىسمىغا كۈچ توپلانغاندەك بولدى.
— ئۇلۇغ خوجام، مېنىڭدە تىغدەك تىك تاغلاردىن، دوزاخ ئوتىدىن قورقمايدىغان پولات يۈرەك بار، تۆمۈردەك چىڭ بىلىكىم بار، ئەگەر مەزمۇتنىڭ ئورنىغا سىلىنى سۇلتانلىققا ئولتۇرغۇزالىسام ئۆزۈمنى ئەڭ

بەختسیار جاھانكەشتی ھېسابلار ئىدىم، ـــ دېدی ئۇ.

شۇ كۈنی بۇ ئىككی خوجا تۈن نىسپىغچە مەسلىھەتلەشتی. ئەخمەتخان خوجا مەزەمزاتقا بىر مەكتۇپ پۈتۈپ بەردی، مەھمۇد خوجا بۇ مەكتۇپنی ئۆز نامىدىن مەزەمزات سۇلتانغا ئەۋەتتی.

مەزەمزات مەكتۇپتىكی: «ناسىر ئەلەمنی دەرھال بوشاتقايسىز» دېگەن ئەمرانە جۈملىنی، بىرمۇنچە دوق ـ پوپۇزلارنی ئوقۇپ مەھمۇد خوجىنىڭ نىيىتىنی چۈشەنگەندەك: « ھىم كۆرەرمىز » دەپ قويدی. ئاردىدىن ئۈچ كۈن ئۆتتی. مەزەمزات ناسىر ئەلەمنی زىندانىدىن چىقارمىدی. ئەخمەتخان خوجا مەھمۇدقا:

ـــ ئەمدی كېلىشكىنىمىز بويىچە ئىش قىلىڭ، ۋاقىت يەتتی، ـــ دېدی.

مەھمۇد خوجا مۇنتىزىم لەشكىرى ۋە ياغاچ توپلىرى بىلەن زىندانغا بېسىپ كىردی ۋە ناسىر ئەلەمنی زىندانىدىن بوشىتىپ ئائىلىسىگە ئاپىرىپ قويدی. ئۇ يەنە بارچە مەھبۇسلارنی قويۇپ بەردی، بۇلارنىڭ ئىچىدىكی قاتىللار، ئوغری ـ لۇكچەكلەر ئۈنىڭ قوشۇنىغا كىردی. مەھمۇد خوجىنىڭ باھادىرلىق بىلەن زىندانغا باستۇرۇپ كىرىپ قازىكالان ناسىر ئەلەمنی بوشىتىپ چىققىنىنی ئاڭلىغان ئىلی خەلقی مەھمۇد خوجىغا باركاللا ئېيتتی، ئۇنی تېخىمۇ ئىززەتلەيدىغان بولدی.

مەزەمزات بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ چوڭقۇر ئويلىنىپ قالدی: «ھىم، بۇ قېرى خوجا ئەخمەتخان خوجا بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋالدی، ناسىر ئەلەمنی زىندانىدىن بوشاتقىنی ئەخمەتخانىنىڭ مەسلىھەتی بىلەن بولغان. ئۇلار ناسىر ئەلەمنی ھۆرمەت قىلىپ قۇتۇلدۇرغىنی يوق، بۇنىڭدا چوقۇم بىر ئويۇن بار. ئەمدی ئۇلار ئۈچ كىشی بولۇپ ماڭا قارشی تۇرماقچی. قانداق قىلىش كېرەك؟» ئۇ ئۇزاق ئويلاندی. ئاخىر ئۆزىگە سادىق دەپ ئىشەنگەن، بارلىق كۈچىنی ئىختىلال نۇسرىتىگە ئاتىغان سادىر پالۋان، ئەلا پالۋان، شەمسىدىن خەلپەملەر بىلەن مەسلىھەتلىشىشنی ماقۇل تاپتی. چاپارمەن سادىر پالۋاننىڭ موللاتوختىيۇزىگە چىقىپ كەتكىنىنی مەلۇم قىلدی. شەمسىدىن خەلپەم دېگەن ۋاقىتتا نام بارگاھقا يېتىپ كەلدی. ئەلا پالۋان بارگاھتىكی

خاس چېدىرىدا يېتىپ ـ قوبۇپ لەشكىرىي مەشىق بىلەن مەشغۇل ئىدى. مەزەمزات دىلىدىكى تۇگۈچنى بۇ ئىككىسىگە تۆكۈپ مەسلىھەت سورىدى.

ـــ ئەي سۇلتان، ـــ دېدى شەمسىدىن خەلپەم ژەزمىنلىك بىلەن، ـــ سىلى بۇ قېرى خوجىغا سەل قارىدىلا، ئۇنىڭ ئىچى ـ تېشىنىڭ بىر دەك ئەمەسلىكىنى كېچىكىپ كۆرۈپىتىلا. ئۇنىڭ ھەممە كىشىگە، ھەتتا تىلەمچىلەرگىمۇ سېپايە مۇئامىلىدە بولغىنىنى كۆرۈپ چىرايىدىكى مەخسۇملاردەك مۇلايىملىقىغا ئىشىنىپ كەتتىلە. ئۇنى چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىدىغان نېمە ئىدى، ئەمدى ئۇ كۆچ توپلىۋالدى. ئەسلىدىغۇ ناسىر ئەلەمنى زىندانغا تاشلىماي، بىرلىكتە ئىش قىلىدىغان گەپ ئىدى. شۇ چاغدا بۇ خوجىلار ھېچ ئىش چىقىرالمايتتى.

بۇ كەسكىن، ئەمما چىن سۆزنى ئاڭلاپ مەزەمزاتنىڭ بېشى ساڭگىلىدى، چوڭقۇر خۇرسىندى، ئاندىن:

ـــ تۇغرا دەيلا خەلپەكا، مەندىن ئۆتتى، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدىن ئالىتوپىلاڭ چىقمىسۇن دەپ، بۇ ئىشقا ھە دېگەندىلا قارشى چىققان ناسىر ئەلەمنى زىندانغا سالغانىدىم. بۇنى خاتا قىلغان ئىكەنمەن، ھېلىھەم بولسا سىلى ئارىغا چۈشسىلە، مەن ئۇ زاتتىن ئەپۇ سورايي. قازىلىق قىلىۋەرگەي.

ـــ بۇمۇ بولىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئۇلار ناسىر ئەلەمنى يېنىغا تارتقۇچە سىلى تارتىۋالسىلا، ئاڭغىچە ئىككى خوجىنى سۈيدۈگنى پەتىھ قىلىشقا ئەۋەتسىلە، جەڭ بىلەن بولۇپ بىر مەزگىل بۇ ئىشلار ئۇنتۇلار. مەھمۇد خوجىنىڭ توپلىرى جەڭگاھتا پارتلاپ پوچىلىقى خەلقى ئالەم ئالدىدا مەلۇم بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە سىلى تولىمۇ سۈسلۇق قىلىپ، جىياڭجۇنگە چۆچەكتىن يارەم لەشكەر كېلىشىگە پۇرسەت بېرىۋاتىدىلا، ـــ دېدى شەمسىدىن خەلپەم.

ـــ سۈيدۈگە ئەۋەتسەك، ئۇلار تاينىلىق باش سەردارلىقنى تەلەپ قىلىشىدۇ، پۈتكۈل قوشۇننى ئۇلارنىڭ چاڭگىلىغا ئېلىشىدىن ئەنسىرەيمەن.

شەمسىدىن خەلپەم مەزەمزاتنىڭ بۇ ئەندىشىسىگە كۈلدى.

ـــ ھەي سۇلتان، ـــ دېدى ئۇ، ـــ پۈتكۈل قوشۇننىڭ ئەسىرى

ئالدىلىرىدا ئولتۇرامدۇ! ئەلا پالۋان بار يەردە نېمىدىن ئەندىشە قىلاتتىلا. ئۇ ئىككىسى خوجا زەي سالماي پاختا ئېتىشنىلا بىلىدۇ، ئەمما جەڭگە سەركەردىلىك قىلىشنى بىلمەيدۇ. ئۇلار نامدىلا باش سەردار، ئەمەلدە باش سەردارلىقنى مۇنۇ ئەمرىڭىز بېجىرىدۇ. ئەزىز پالۋان شەھىرىمىزنى قوغدىسۇن.

بايانىن چوڭلار ئالدىدا گەپ قىلىشنى ئەدەپسىزلىك دەپ بىلگەن ئەلا پالۋان سۇلتاندا ئىشەنچ تىكلىمەكنى لازىم تاپتى:

— جانابىي سۇلتان، مەھمۇد خوجا توپلىرىنى ئېتىپ، سېپىلنى يەكسان قىلىدىغان باھادىرلىقىنى خەلقى ئالەمگە بىر كۆرسەتمىسۇنمۇ! شۇندا لەشكەرمۇ، مۇلكىي ئەمەلدارلارمۇ ئۇنىڭ پوچىلىقىنى بىلىدۇ. جانابلىرى خاتىرجەم بولسۇنكى، پېقىر قۇللىرى قوشۇنۇمنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا بېرىپ قويمايمەن. ئۇ قوتۇر ئېشىكى بىلەن سۈيدۈڭگە يېتىپ بارغىچە مەن جەڭنى قىزىتىۋېتىمەن!

مانا شۇندىلا مەزمزات خاتىرجەم بولدى.

ئەلا پالۋان سۇلتان ھۇزۇرىدىن چىقىپلا ئۇستازىنى چېدىرىغا تەكلىپ قىلدى:

— ئۇستاز، ئۇزۇن بولدى، دىدارلىشىپ مۇڭدىشالمىدۇق، سىلىنىڭ تەلىملىرىنى ئالالمىدىم، ھازىر كەچ كىرىپ قالدى، پېقىرنىڭ چېدىرىدا قونۇپ كەتسىلىكەن.

شەمسىدىن خەلپەمنىڭمۇ ئۆز پەرزەنتىدەك بولۇپ كەتكەن بۇ شاگىرتى بىلەن مۇڭداشقۇسى بار ئىدى، شۇڭا ئۇ ئەلا پالۋانىنىڭ چېدىرىغا كىردى. چېدىر ئاددىيلا ياسالغان، بىر پارچە كىگىز سېپىلىنغان، تۆردىكى تامغا قىلىچ، بەردەنگە قايچا شەكىلدە ئېسىپ قويۇلغانىدى، بوسۇغىدا كۈمۈش ئېگەر جابدۇق تۇراتتى. ئەلا پالۋانىڭ ھەممە ئۆي جاھازىسى شۇ ئىدى. ئەلانىڭ ئۆكىرى كىرىپ كۆرپە سالدى. شەمسىدىن خەلپەم كۆرپىگە ئولتۇردى. پاتمىھەدىن كېيىن ئەلا پالۋاندىن ئەھۋال سورىدى:

— ھالىڭ نېچۈك، تۇرمۇشتا قىيىنلىپ قالمىغانسەن؟

— خۇداغا مىڭ قەتىرە شۈكۈر، سىلى ئاتىمىزنىڭ غەمخورلۇقىدا يامان

ئەمەس ئۆتۈۋاتىمىز. ئۆزلىرى خۇش ۋاقىت تورۇۋاتامدىلا، بۇۋىم ئانامنىڭ ساقلىقى ئوبدانمۇ؟ ــ ئەلا پالۋان ھەم جاۋاب بەردى، ھەم ھال سورىدى.

نۆكەر قولغا سۇ ئېلىپ داستىخان سېلىپ، بىر تاۋاق نارىن ئەكىردى. ئۇلار ئۇندىمەي تاماغا قول سالدى. تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن:

ــ پاھ ـ پاھ، نارىن قالتىس ئوخشاپتۇ، ــ دېدى شەمسىدىن خەلپەم.

ــ بىزنىڭ بۇ نۆكەرنىڭ قولىدىن ھەممە ئىش كېلىدۇ، ــ دېدى ئەلا پالۋان تاۋاقنى ئېلىۋاتقان نۆكەرگە مىننەتدارلىق بىلەن قاراپ قويۇپ.

ــ بۇ نۆكەر ئۆيلىنىپ كېتىپ قالسا ساڭا كىم تاماق ئېتىپ بېرىدۇ، ئۆيلەنگىنىڭ ياخشى ئىدى! ــ دېدى شەمسىدىن خەلپەم قولىنى يۇيۇپ بولۇپ.

ئەلا پالۋان جاۋاب ئورنىغا يەرگە قاراپ ئولتۇردى.

ــ بالام، بۇۋىم ئىككىمىزنىڭ بىر پۇتىمىز گۆرگە ساڭگىلىدى، داداڭ رەھمەتلىك ساڭا ئاتىدارچىلىق قىلىشىمنى تاپشۇرغان، ئەمما مەن تۇزۇك قارىيالمىدىم. كۆزىمىزنىڭ ئوچۇقىدا «غۇلجىنىڭ گۈزىلى» دەپ ئاتالغان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئاشۇ قىزىغا ئۆيلەنسەك گۈلگە گۈل بولار ئىدى، بېشىگنى ئوڭلاپلا قويسام خاتىرجەم كۆز يۇمار ئىدىم.

شەمسىدىن خەلپەم يۇرىكىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىكى بۇ ئارمىنىنى ئاخىر ئېيتىۋەتتى. ئەلا پالۋان ھۇپپىدە قىزاردى، كۆز ئالدىغا گۈزەل ئاغىچا لەپپىدە پەيدا بولدى. ئۇنىڭ دەريادا ئېقىپ كېتىۋېتىپ:«ئەلا، قىساس» دېگەن ئاخىرقى سۆزى قۇلىقىدا قايتا جاراڭلىغاندەك بولدى.

ــ ئاتا، سىلىنىڭ ئاتىلىق مېھرىدىن قىلغان ھەر قانداق نەسىھەتلىرىنى ئاڭلايمەن، ئەمما ئۆيلىنىشكە ئالدىراش يوق. چىڭ ئەمەلدارلىرىنى تولۇق يوقاتمىدۇق، سۈيدۈك بىلەن كۆرە تېخى ئۇلارنىڭ قولىدا. يەنە بىر تەرەپتىن بۇگۈن ئاڭلىدىلا، ئىشمىزغا قارا قولىنى سېلىۋاتقانلار چىقتى، ــ دېدى سۇس ئاۋازدا.

ــ بۇ گېپىڭغۇ دۇرۇس، ھەر ھالدا بۇۋىم ئىككىمىز ئارماندا كەتمەيلى.

ئەلا پالۋاننىڭ ئۇستازىنىڭ بۇ گېپىدىن قورۇنۇشى سەل بېسىققاندەك بولدى، شۇڭا ئۇ دەررۇ گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى. ئۇنىڭ شۇ كەمگىچە ئۆزى

سەزمەي يۈرگەن خوجىلارنى بىلگۈسى بار ئىدى. ئۇ:

ـــ ئاتا، بۇ خوجا دېگەنلەر نېمە ئادەملەر؟ ئۇلارنىڭ تەكتى قانداق؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ بۇنى ياخشى سوربدىڭ، ـــ دېدى شەمسىدىن خەلپەم ئازادە ئولتۇرۇپ، ـــ خوجا دېگەنلەر خان ـ پادىشاھلارنىڭ ئەۋلادى. ئۇلار ئۆزلىرىنى ئالاھىدە تائىپە ھېسابلايدۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ساپ ئەمەس، مىسمۇ بولالمايدىغان ئۆلۈمتۈكلىرىمۇ كۆپ. ئۇلار خوجا نامىنى دەسمىي قىلىپ خەلقنى ئالداپ، بۈزۈقچىلىق قىلىپ كەلگەن نېمىلەر. مۇنۇ مەھمۇد خوجا ئۆزىنى غۇس ئەزەم ئەۋلادىمەن، تەڭداشسىز بىلىمىم بار دەيدۇ، ئەمەلىيەتتە، مەسچىتلەردە ۋەزخانلىق قىلىشقا ئۇستا، تىلى شېكەر، دىلى زەھەر مەخلۇق. ئۇ ئۆزىنى مىڭ دانىشمەن قىلىپ كۆرسەتكىنى بىلەن تۈتامى يوق گەپلەرنى قىلىدىغان نەرسە. ئۇ ياغاچ توپ ياساپ جاھانغا پاتماي قالدى. بۇنىڭغا بىزنىڭ بەزى ئەخمەق ئادەملىرىمىز ئىشىنىپ، ئۇنى ئەۋلىيا بىلىپ، كەينىدىن سوكۇلداپ يۈرۈۋاتىدۇ. ئەخمەتخان خوجا ئابدۇرۇسۇل بەگنى قەتل قىلغۇچە ئۇنى ئۇلۇغ زات ھېسابلاپ كەلگەن، ھەتتا مەزەمزاتمۇ ئۇنى ھاسا تاياق قىلىۋالغانىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ۋەقەسىدىن كېيىن، ئەخمەتخان خوجىنىڭمۇ، مەزەمزاتىنىڭمۇ نىيىەت ـ ئىقبالى ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى. بۇ خوجىلار يۈرتىمىزغا ئاتام زاماندىن تارتىپ بالا ـ قازا ئېلىپ كەلگەن... ئەخمەتخان خوجا ئابدۇرۇسۇل بەگنى خائىن دەپ يالغان مەكتۇبنى يانچۇقىغا سېلىپ قويۇپ قەتل قىلدى. بۇ خوجىدىن قۇتۇلالماي يۈرسەك مۇنۇ قېرى خوجا پەيدا بولدى. ئۇ پاختىنى زەي سالماي ئېتىپ كىشىلەرنى ئۆزىگە رام قىلىۋېلىپ ھەممە ئىشىمىزغا قول سېلىشقا باشلىدى. بالام، چوڭ گەپنىڭ تېگى بوش، ئۇ چوڭ گەپ قىلىپ ئۆزىنى تونۇتتى، بۇنىڭغا دىققەت قىلغايسەن. سەن قەلەم تۇتۇشقىمۇ، ئەلەم تۇتۇشقىمۇ ماھىر سەردارىمىز. خوجىلارنىڭ تېگى ـ تەكتىنىمۇ بىلدىڭ، ئوبدان زەن سېلىپ يۈر. ئەگەر ئۇلار ھاراملىققا قول سوزسا سىرغىسىغا تويغۇزۇپ قوي، ھەرگىز لەشكىرىي ھوقۇقنى تۇتقۇزۇپ قويما. بىزنىڭ ئۇمىدىمىز سادىر پالۋان ئىككىلاردا!

ـــ كۆڭۈللىرىنى توق تۇتقايلا ئۇستاز، ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن قالسا سىلىدەك ئۇستازىم، خەلقىم يۆلەنچۈك بولۇپ تۇرىدۇ، شاگىرتلىرى خەلقىمىزنىڭ مېۋىسىنى باشقىلارغا تۇتقۇزۇپ قويمايدۇ.

ئەلا پالۋان ئۇستازىغا ئەنە شۇنداق ۋەدە بەردى.

3

ئىككى كۈندىن كېيىن مەزمزات شەھەرىدىكى ئوردىسىغا كىردى. ئۇ ئوردىغا بارلىق لەشكىرىي، مۇلكىي سىپاھلارنى چاقىرتتى. ئۇلار ئوردىغا يىغىلغاندىن كېيىن، مەزمزات سىلىق ـ سىپايە ئاھاڭدا مەجلىسنىڭ مەقسىتىنى ئىزھار قىلدى:

ـــ ئەي ئەمىران، سەردەرىيانلار، بۈگۈن سىلەرگە شۇنى بايان قىلغۇم كەلدى، قوشۇن بىر يەردە ئۇزۇن تۇرۇپ قالدى، زېرىكتى، خوتۇن ـ بالىسىنى سېغىنىپ تېرىكتى، قانداق قىلغۇلۇق، مەسىلىھەت ۋە ئەقىل كۆرسەتكەيسىلەر.

ئەخمەتخان خوجا ئاۋۋال ئېغىز ئېچىپ شۇنداق دېدى:

ـــ بىر كەلىمە ھەق سۆز قىلسام، سۇلتاننىڭ ئەقلى ئەمدى كەپتۇ، گەرچە كېچىكىپ بولسىمۇ. سۆيدۈك، كۆرەنى ئالماي بولمايدۇ، چېرىكلەرگە يارەم كۆچى كېلىشكە پۇرسەت تۇغدۇرۇپ بەرسە خەلق كەچۈرمەيدۇ.

بۇ گەپتىن مەزمزاتنىڭ دىلى ئاغرىدى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشتىن بۇنى سېزىپ، مۇنداق دېدى:

ـــ بىز ئالدى بىلەن سۆيدۈك قەلئەسىنى پەتىھ قىلىپ، چۆچەكتىن يارەمگە كېلىۋاتقان ئولامتاي جىياڭجۇن لەشكىرىنىڭ يولىنى توسۇشىمىز كېرەك.

مەھمۇد خوجا بۇ پاراسەتلىك لەشكىرىي پىلانىنى ئاڭلاپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە ئېگىلگەن پېتى بۇ پىلانىنى ئۆزىنىڭ پىلانى سۈپىتىدە سۆزلەپ كەتتى:

ـــ ئەگەر سۇلتان ئالىيلىرى ماقۇل بولسا، كەمىنە خوجىلىرى

سۆيدۈڭنى بىر ئەپسۇن بىلەن ئىستىلا قىلار ئىدىم.

مەزمزات شەمسدىن خەلپىگە «قانداقكەن» دېگەندەك قاراپ قويدى. ئاندىن ئەلا پالۋانغا ئۈمىدلىك كۆز بىلەن تىكىلدى. ئەلا پالۋان بۇ قاراشنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىپ، مىيىقىدا كۈلگەن هالدا بېشىنى يېنىك ئېگىپ قويدى. مەزمزات مەهمۇد خوجىغا نەپرەت بىلەن قاراپ قويۇپ، ئىچىدە: «شەيتان سېنى يوق قىلغاي ئىلاهىم» دەپ قارغىدى. ئۇ بارچە سىپاهلارنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ، ئىككىلەنگەن هالدا جاۋاب قىلدى:

— بوپتۇ، مەهمۇد خوجا باش سەردارلىقىدا سۆيدۈڭگە لەشكەر ئەۋەتەيلى. ئەما، قوشۇنىمىزنىڭ ئەمىرى ئوبۇل ئەلا جەڭ سەردارلىقىنى قىلسۇن.

— سۇلتان ئالىيلىرى، هىممەتلىرىگە باركاللا. مېنىڭ تەلىپىم شۇكى، ئەقىل ـ ئىدراكتا كامالەتكە يەتكەن هەزرىتى ئەخمەتخان خوجام مېنىڭ مۇئاۋىن باش سەردارىم بولغاي، توختاخۇن تۇمەن بېگى، ئۈمەرخان، ئابدۇسەمەتلەر مىڭبېشى سەركەردىسى بولغاي. باهادىر ئاشۇرمەت تۇغ تۇتقاي!

— دېدى مەهمۇد خوجا.

مەزمزاتنىڭ چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى. «قارا بۇ مۇناپىقنى، ساپلا ئۆز ئادەملىرىنى سەركەردىلىككە تاللاۋاتىدۇ، ئەستاغپۇرۇللا.» ئۇنىڭغا شەمسدىن خەلپەم هەمدەم بولدى:

— جانابلار، ئەلا پالۋان لەشكىرىمىزنىڭ ئەمىرى تۇرۇپ قوشۇنغا سەركەردىلىك قىلمىسا قانداقمۇ ئەمىر بولسۇن. دۇنيادا لەشكەرسىز سەردار بولغان ئەمەس، شۇڭا سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانى بويىچە ئوبۇل ئەلا مۇئاۋىن باش سەردار بولغىنى لايىق. — شەمسدىن خەلپە مەهمۇد خوجىغا يۈزلەندى. — مەهمۇد خوجا، سىز ئېتىراز بىلدۈرمەڭكى، سۇلتانىنىڭ پەرمانىنى بېجىرمەك ۋاجىپتۇر. كامالەتكە يەتكەن ئەخمەتخان خوجام «ئەقىل ـ ئىدراكلىق» بولغانلىقى ۋەجىدىن سىزنىڭ ئەقىلدارلىقىڭىز بولسۇن، بىز دىنىي پېشۋالارنىڭ لەشكىرى ئىشلاردىن خەۋىرىمىز بولمىغاندىكىن، ئارىلاشمىغىنىمىز تۈزۈك.

تالاش ـ تارتىشلاردىن كېيىن، كۆپچىلىك سىپاهلار شەمسدىن

خەلپەمنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل تېپىشتى. سۇلتان پەرمان بەردى:
— مەھمۇد خوجا باش، ئەلا پالۋان مۇئاۋىن ئەمىر لەشكەر بولۇپ ئون مىڭ لەشكەر، يۈز توپ بىلەن سۈيدۈڭگە يۈرۈش قىلغاي. ئەخمەتخان خوجا مەھمۇد خوجىنىڭ ئەقىلدارى، ناسىر ئەلەم پۈتكۈل قوشۇننىڭ قازى لەشكىرى بولغاي!
— پەرمان بەردار! — دەپ ئەمىر ئەلا پالۋان ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم قىلدى.
— سۇلتان ئالىيلىرى، — دەپ ئورنىدىن تۇردى يەنە كېچىكىپ قالغان مەھمۇد خوجا، — بېقىر غۇس ئەلا ئەزىم بىننى مەھمۇدنىڭ تەڭداشسىز ئىلىم بىرلەن ئەپسۇن ئوقۇپ، چېرىكلەرنىڭ كۆزىنى باغلاپ يوق قىلىشىمغا، بەش ياغاچ توپىم بىلەن سېپىللىرىنى يەكسان قىلىپ نۇسرەت بىلەن قايتىشىمغا دۇئا بېرىلگەي!
قازىكالان موللا شاۋكەت ئاخۇن پاتمەگە قول كۆتۈردى.
— ئامىن!

4

ئەلا پالۋان مەجلىستىن چىقىپلا توپتوغرا چىلپەڭزە قارارگاھىغا ئات سالدى. ئۇ قوشۇننىڭ تەكشۈرۈپ چىقىپ، ئاندىن ئەزىز پالۋان تۇمەنبېگىگە پۈختا تەييارلىق قىلىشنى ئەمىر قىلدى. تۇمەنبېگى قوي - كالا سويدۇرۇپ لەشكەرلەرنى ئوبدان تويغۇزدى. لەشكەرلەر بەردەنگە، توپلارنى مايلاپ ئوق - دورىلارنى تولۇق تەييارلىدى. ھەر بىر لەشكەر ئۈچ كۈنلۈك پىشقان گۆش، قۇيرۇق ماي ۋە ئاق نانىنى خۇرجۇنلىرىغا قاچىلىدى. تۇن نىسپىدىن ئاشقاندا، ئەلا پالۋان ئەمىر شاھنىڭ ئاياغ قوشۇنىغا توپلارنى قوشۇپ سۈيدۈڭگە ماڭغۇزدى، تاڭ سۈزۈلۈشىگە ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ ئۆزى ماڭدى. ئۇ ئاياغ قوشۇنغا چەيلەڭزىدە يېتىشىۋالدى ۋە بۇ يەردە قوشۇنغا دەم بېرىپ ئوزۇقلاندۇردى. قوشۇن ئوزۇقلىنىپ بولغۇچە ئەلا پالۋان ئەۋەتكەن چارلىغۇچىلار ئاتلىرىنى چاپتۇرغىنىچە يېنىپ كەلدى. چارلىغۇچىلار

باشلىقى:
— ئەمىر، سۈيدۈك، كۆرە چېرىكلىرى دەرۋازىلىرىنى ئاچماپتۇ! — دەپ مەلۇمات بەردى. ئەلا پالۋان قوشۇنى يەنە يۈرۈپ كەتتى.
دەل مۇشۇ ۋاقىتتا مەھمۇد خوجا مۇنتىزم قوشۇنى بىلەن ئەخمەتخان خوجىنىڭ قورۇسى ئالدىغا كەلگەندى. بامدات نامىزىنى ئۆتەپ بولۇپلا ئاتلىنىشقا تەييار تۇرغان ئەخمەتخان خوجا ئۇنىڭ كېچىكىپ كەلگىنىگە تېرىكىپ:
— جانابىي ئەمىر لەشكەر، بۇ ئۆزىڭىزدەك ئورۇق، ماڭسا مۈدۈرۈپ تۇرىدىغان ئېشەكتىن بىلەن سۈيدۈڭگە قانچە كۈندە يېتىپ بارىسىز؟ — دېدى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.
مەھمۇد خوجا ئۇنىڭ ھەممە ئىشىنى ياقتۇرسىمۇ مۇشۇ كۈلكىسىنى ياقتۇرمايتتى، ھەتتا چۆچۈيتتى. ئۇ ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئاچچىق ئۇچىيىگىچە بىلگەچكە ئۆزىنى بېسىپ جاۋاب بەردى:
— ئەقىلدارىم خوجام، سىلى بۇ جانىۋارنى بىلمەيدىلا، ئورۇق بولغىنى بىلەن دۈلدۈلدەك چاپىدۇ. شۇنداق يىراق بۇخارا ئەزىمدىن مېنى بىر نەچچە كۈندە ئەكەلگەن يەردە، سۈيدۈك دېگەن بىر چامدام يەرغۇ!
— راست گەپ قىلىسىڭىزلا ۋەسسالام، ئاتقا مىنەلمەيمەن دەڭا! — دەپ يەنە ھېلىقى كۈلكىسىنى كۈلدى ئەخمەتخان خوجا مۇرىتىنىڭ قولتۇقىدىن يۆلىشى بىلەن ياۋاش بايتىلىغا مىنىۋېتىپ. ئۇ بايتىلىغا قامچا باستى ۋە باش ئەمىرگە قارىماي كېتىۋەردى. ئۇلارنىڭ ئات تۇياقلىرىدىن چىققان توپا-چاڭنى سۈمۈرۈپ مەھمۇد خوجا ماڭدى. ئۇ ياغاچ توپلىرىنىڭ كەينىدە، ئاتلىق قوشۇننىڭ ئالدىدا جىدەللەپ مېڭىشقا تىرىشاتتى. ئۇ كۈن نەيزە بويى كۆتۈرۈلگەندە شەھەردىن ئىككى چاقىرىم يىراقلىقتىكى چىلپەڭزىگە يېتىپ كەلدى. ئەخمەتخان خوجا ئەنسىزلىك ئىچىدە باش ئەمىرنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ ئۇنى بويۇن تومۇرلىرى كۆپكەن ھالدا مۇنداق قوپال گەپلەر بىلەن قارشى ئالدى:
— باش ئەمىرلەشكەر، بۇ بارگاھتا سۇلتان چېدىرىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىدىن باشقا پۈتكۈل قوشۇن سۈيدۈڭگە كېتىپ بوپتۇ. قاراڭ،

سۇلتان چېدىرىدىن باشقا بىرمۇ چېدىر يوق. سىز لەشكەرسىز ئەسكەرلەشكەر بولۇپ قالدىڭىز، قايتىمىزمۇ ـ يا!

بۇ خەۋەر مەھمۇد ئەسكەرلەشكەرگە شۇنچىلىك ئېغىر كەلدىكى، ئېشەك ئۈستىدىن ئوڭدىسىغا ئۆچۈپ چۈشۈشكە تاس قالدى. ھېلىمۇ ياخشى ئابدۇسەمەت ئۇنى يۆلىۋالدى. ئۇ ئۆزىنى تەسلىكتە بېسىۋېلىپ، ئېشەكنىڭ قۇلىقىغا قاراپ تۇرۇپ:

ــ ئەقىلدارىم، مەن مەجلىستىن چىقىپلا مۇئاۋىنىمغا پۈتكۈل قوشۇننى تېز سۈيدۈڭگە ئېلىپ بېرىڭ، دەپ ئەمر قىلغان، ــ دەپ يالغان ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى.

ــ ھە، مۇنداق دەڭ، ــ دەپ ئەخمەتخان خوجا زەھەرخەندىلىك بىلەن ھىجايدى، ــ ئۇنداقتا مېنىڭ بارغىنىمنىڭ نېمە پايدىسى بار؟ ھۇ ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلاپ يەيدىغان ئەخمەق! سىزگە لەنەت!

ــ ھەي خوجا، مەن باش ئەمرىمەن، ماڭا ھۆركىرىمەڭ ـ ھە! قېنى مېڭىڭ، نۇسرەت بىزگە مەنسۇپ بولۇر، ــ دەپ مەھمۇد خوجا ئېشىكىنى دېۋېتتى.

ئەخمەتخان خوجا بىر ھازاغىچە ئاچچىقىنى باسالماي بارگاھتا تۇرۇپ قالدى. ئاخىر ئۆزىنى بېسىپ، شەھەرگە قايتىسا سۇلتان بىلەن شەمسىدىن خەلپەملەرنىڭ ئالدىدا يەرگە قاراپ قالىدىغىنىنى چۈشەندى ـ دە، سۈيدۈڭگە قاراپ مېڭىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ مەھمۇد خوجىنىڭ يېنىدىن قارىماي ئۆتۈپ كەتتى. مەھمۇد خوجا ئۇنىڭغا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن يولنى مول يۇرۇشكە تىرىشاتتى. ئۇ جەڭگاھقا يەتكەندە دېگەر نامىزىنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەنىدى. گاڭگىراپ قالغان مەھمۇد خوجا ئۆمرىدە تاشلىمىغان نامىزىنى ئۇنتۇدى.

مەھمۇد باش ئەمرىنىڭ جەڭگاھقا بېرىپلا كۆرگىنى ئەلا پالۋاننىڭ دۆڭ ئوستىدىكى سېيماسى، ئاڭلىغىنى ناغرا، بۇغرا ۋە توپ ئاۋازى بولدى.

سەھرىقبۇلاق سېپىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى دۆڭلۇكتە ئەلا پالۋان نۆكەرلىرى ئالدىدا ھەيۋەتلىك خانتەڭرى چوققىسىدەك تۇراتتى. ئۇنىڭ

ئاستىدىكى بوز ئېتى ئېغىزدۇرۇقىنى چاينىپ، چاپچىپ جىم تۇرمايتتى. ئات ھەر بىر چاپچىغاندا، ئەلا پالۋاننىڭ ئاق مالىخىيىنىڭ چوققىسىدىكى چىرايلىق ئاق ئۈكە بىر قېتىم يەلپۈنەتتى، بۇ ئۈكە ئۇنىڭ ئەمرلەشكەرلىك بەلگىسى ئىدى. ئەلا پالۋان مۇشۇ دۆڭلۈكنى سەردارلىق ئورنى قىلىپ تاللىغانىدى. ئۇ بۇ دۆڭدە تۇرۇپ، تۇپتۇز سۇيدۇڭ - كۆرە ئارىلىقىنى، پۈتكۈل جەڭنى كۆزىتەلەيتتى. بۇ يەردىن سۇيدۇڭ، كۆرە سېپىللىرى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. سۇيدۇڭ سېپىلى ئۇستىدىن ئېتىلغان توپ ئوقلىرى سېرىقبۇلاق سۇيىگە چۈشۈپ پارتلىماقتا ئىدى. بىر ئازدىن كېيىنلا سۇيدۇڭنىڭ شەرقىي سېپىل دەرۋازىسىدىن تۈركۈملەپ چېرىكلەر چىقتى. ئەلا پالۋان ئەزىز پالۋانغا:

— لەشكىرىڭىزنى چېرىكلەرگە قارشى غازاتقا باشلاڭ! — دەپ پەرمان بەردى.

ئەزىز پالۋاننىڭ لەشكىرى بەردەنگە، نەيزە بىلەن قوراللانغان ئاياغ قوشۇن ئىدى. ئۇ:

— پەرمان بەردار!— دەپ تۇغچىغا قول ئىشارىسى بەردى، تۇغ - ئەلەملەر لەپىلدىدى، كاناي - سۇناي، بۇرغا ئاۋازلىرى ياڭرىدى. ئەزىز پالۋان قوشۇنى سەپ - سېپى بىلەن يۈرۈش قىلىپ بېرىپ ساينىڭ بېرىقى تەرىپىدە يانتى. چېرىكلەر سايغا ھۇجۇم قىلىپ كىردى. ئەزىز پالۋاننىڭ قول ئىشارىسى بىلەن بەردەنگىلەردىن قويۇق ئوق ئۇزۇلدى. بىر نەچچە دۇركۈن ئوق ئۇزۇلگەندىن كېيىن، چېرىكلەرنىڭ ئالدىنقى سېپى يەر چىشلىدى. ئۇلار بەرداشلىق بېرەلمەي ئارقىغا ياندى. شۇ ھامان نۇسرەت ناغرىسى ياڭراپ، ئاياغ قوشۇن نەيزىلىرىنى ئالدىغا تۇتۇپ: «ئۇر - ئالغا!» دەپ قوغلىدى. ئۇلار سايدىن ئۆتۈشىگە چېرىكلەر سېپىل ئىچىگە كىرىپ بولغانىدى. دەرۋازا ئېتىلدى. شۇ ھامان سېپىل ئۇستىدىن توپلار ئەجەل ئوقىنى ياغدۇرۇشقا باشلىدى. ئەزىز پالۋان ئاياغ قوشۇننى قايتۇردى. ئۇنىڭ قوشۇنى ساينىڭ بۇ قىرىغا ئۆتۈشىگە، ئەلا پالۋان:

— توپلار سېپىل ئۇستىگە ئېتىلسۇن! — دەپ پەرمان بەردى.

توپلارنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازى يەر - جاھاننى تىترەتتى. پاتقاقتا

تىقىلىپ قالغان توپلىرىنى چىقىرىشقا بۇيرۇق قىلىۋاتقان مەھمۇد خوجا بۇ دەھشەتلىك ئاۋازدىن قورقۇپ تىترەپ كەتتى. بىر ئازدىن كېيىن بۇ ئاۋازلارغا قۇلىقى كۆندى بولغاي، سېپىلنى يەكسان قىلىدىغان توپلىرىنىڭ يېنىغا بېرىش ئۈچۈن «دۇلدۇل»نى قىلىچىنىڭ دەستىسى بىلەن نوقىدى. بىراق، «دۇلدۇل» ئۈچۈشىنىڭ ئورنىغا جايىدىلا تەنۇر چۆرگىلەشكە باشلىدى. بۇنىڭدىن سەپرايى ئۆرلىگەن مەھمۇد خوجا ئېشىكىنىڭ ئاچ بېقىنىغا قاتتىق بىرنى ئۇرۇۋېدى، ئېشەك مۇدۇرۇپ بېرىپ پانقاققا يىقىلدى. سەردارنىڭ بىر پۇتى ئېشەكنىڭ ئاستىدا قالدى. تۇنۇگۈن مەزمزات باش سەردارلىق بەلگىسى دەپ بەرگەن قىزىل، قارا خوراز قۇيرۇقىدىن ياسالغان تاجسى بىر ياققا، سېرىق سەللىسى بىر ياققا چۈشتى. ئابدۇسەمەت ئۇنى ئېشەك ئاستىدىن چىقىرىپ ئۆز ئېتىغا مىندۇرمەكچى بولۇۋېدى، سەردار:

— ۋاي باش ئەمىرلىك تاجام، قېنى سەن، — دەپ، پانقاققا مىلىنىپ يانقان تاجىسىغا ئۆزىنى ئاتتى، چۈۋۈلغان سەللىسى بىلەن تاجىسىنى قولىغا ئالدى. ئۇ سەللىسىنى ئابدۇسەمەتكە يۆگىتىپ، تاجىسىنى پانقا پېتى قاداپ«دۇلدۇل»نغا مىنمەكچى بولۇۋېدى، ئابدۇسەمەت:

— ئەمىر لەشكەر، بۇ ئېشەك بىلەن قانداقمۇ جەڭ قىلالايدىلا ؟ — دېدى.

— بۇ «دۇلدۇل»نى ماڭا خىزىر ئەلەيھىسسالام بەرگەن، مېنىڭ سېھرىي كۈچۈم مۇشۇ «دۇلدۇل»دا، — دېدى مەھمۇد خوجا.

مەھمۇد خوجا «دۇلدۇل»نىڭ ئاستىدا قېپلىپ مادارى قالمىغانىدى، شۇندىمۇ غەيرىتىگە ئېپلىپ ئېشىكىگە مىنمەكچى بولدى. ئابدۇسەمەت ئۇنى كۆتۈرۈپ ئېپلىپ مىندۇرۇپ قويدى. بۇلارنى كۆرۈپ تۇرغان ئەخمەتخان خوجا كۈلۈپ تېپلىقىپ، بايىتالدىن ئۈچۈپ كەتكىلى تاس قالدى. خۇدايىم ساقلاپ، ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن بولۇپ قالغان باش ئەمىرلەشكەر ئۇنىڭ بۇ كۈلكىسىنى ئاڭلىمىدى.

ئەتىسى سەھەردىلا كۈرە قەلئەسى دەرۋازىسىدىن بىر تۈركۈم چېرىك سەپ بولۇپ چىقتى. ئەلا پالۋان ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئات سالدۇرۇپ چىققان سولۇن

چېرىكلىرىنى كۆرۈپلا جياڭجۇڭنىڭ نىيىتىنى چۈشەندى. بۇ بەش يۈز سولۇن يىگىتى ھەم چەۋاندار، ھەم قىلىچۋاز ئىدى، ئەڭ يامىنى قارام ئىدى. شۇڭا جياڭجۇن ئۇلاردىن بۆسكۈچى قوشۇن سۈپىتىدە پايدىلىناتتى. ئەلا پالۋاننىڭ ئويىنى ئىسپاتلىغاندەك، سولۇن چېرىكلەر ئاساسىي قوشۇندىن ئايرىلىپ چىقىپ ئەلا پالۋاننىڭ بارگاھىغا ئات سالدى. ئەلا پالۋان ئۇلارنىڭ قىلىچلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، تۇمەنبېگى قۇۋاش پالۋانغا پەرمان چۈشۈردى:

— ئۇستازىم ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ لەشكىرىنى باشلاپ بېرىپ، سولۇنلارنى سۈر ـ توقاي قىلىڭ!

— پەرمان بەردار!— قۇۋاش پالۋان سەپراس تۇرغان بەش يۈز كىشىلىك ئاتلىق قوشۇننىڭ ئالدىغا كېلىپ، قىلىچىنى قىنىدىن سۇغاردى، — خەلقىم مەدەتكار، نۇسرەت بىزگە يار، ئاتلان!

مىڭلىغان ئات تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزان ئېشىكىدە ئەگرى قوزۇقتەك ئولتۇرغان مەھمۇد خوجىنى كۆمۈۋەتتى. ئۇ كۆزىنى جەڭگاھتىن ئالمىدى. بىراق باھادىرلىرىنىڭ بەردەنگىلىرىنى ئاتلىرىنىڭ ئىككى قۇلىقى ئارىسىغا قويۇپ، بىر دۇركۈندىن ئوق ئۇزگىنىنى، شىرەك ئېتىلىپ كەلگەن سولۇنلارنىڭ يەر چىشلىگىنىنى كۆرەلمىدى. باش سەردار چاڭ ـ توزان تارقىغاندىلا يىگىتلىرىنىڭ بەردەنگىلىرىنى بوينىغا ئېسىۋېلىپ، قىلىچلىرىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ سولۇن چېرىكلىرىنىڭ سېپىنى يېرىپ كىرگىنىنى كۆردى ۋە ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئاللاغا ئىلتىجا قىلدى:

— قىيامەتنىڭ جېڭى، ئەي خۇدا، ماڭا نۇسرەت ئاتا قىلغايسەن!

ئۇ قوللىرىنى ساقىلىدىن چۈشۈرۈپ شۇنداق قاراپلا، جەڭگاھتىكى يالقۇنلۇق ئاۋازلار، يىقىلىپ ياتقان جەسەتلەر، قېچىپ يۈرگەن سالتاق ئاتلارنى كۆردى ۋە قورقمىدىن كۆزىنى جەڭگاھتىن ئېلىپ ئەلا پالۋانغا قارىدى. ئاق بوز ئات شېرىكلىرى قۇيۇندەك جەڭ مەيدانىغا كىرىپ كەتكەن چاغدىلا يەر چاپچىپ، تىزگىن سىيرىپ، كىشنەپ تۇرالماي قالغانىدى. ئۇ ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرىنى ئاڭلاپ تاقەتسىزلىنىپ ئىككى پۇتىنى ئېگىز

كۆتۈردى. يۇلقۇندى، خوجايىننىڭ جەڭگە ئۇندىدى. ئەلا پالۋاننىڭ قېنى قىزىپ، قىلىچ دەستىسىنى چىڭ تۇتۇۋالدى. ئۇ ھەر بىر جەڭدە ئۆزىنى ئاشۇنداق تۇتۇۋالاتتى. قىلىچ دەستىسى ئۇنى ئېغىر بول، ئومۇمىي جەڭنىڭ تەقدىرى سېنىڭ قولۇڭدا، مەن ھەر قاچان سېنى يەرگە قارىتمايمەن دېگەندەك، ئۇنى توسۇپ قالاتتى. ئەلا پالۋانمۇ چىدىمايۋاتقان ئېتىغا نەسىھەت قىلدى: «ئېغىر بول دوستۇم. سېنىڭ بىلەن مېنىڭ مەسئۇلىيىتىم كىچىك ئەمەس، ئونمىڭلىغان جاننىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك. ئېغىر بول!» بوز ئات ئۇنىڭ گېپىنى چۈشەندى بولغاي. ئالدى ئىككى پۇتىنى چۈشۈردى، ئەمما خاپا بولغاندەك پۇشقۇرۇپ قويدى. ئەلا پالۋان مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ سولۇنلارغا يارەمگە ماڭغىنىنى كۆرۈپ، ۋاقىت يەتتى. دەپ ئويلىدى ـ دە، ئەزىز پالۋانغا:

ـــ ساينى ياقىلاپ دۈشمەن ئاساسىي قوشۇنىنىڭ ئوڭ بېقىنىدىن ئۇرۇڭ! ـــ دەپ پەرمان بەردى. ئاندىن ئۆزىنىڭ قىلىچىنى سۇغاردى ۋە كەينىدە سانجاق تۇرغان ئاتلىق قوشۇنغا ئۆرۈلۈپ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ ئالغا!

ئەتىگەندىن بېرى چىدامسىزلىق بىلەن ئېغىزدۇرۇقىنى چىشلەپ ئۇزۇۋەتكۈدەك بولغان بوز ئات ھەقىقىي دۈلدۈلدەك مانجۇلارنىڭ يارەمگە ئۆتكەن يېڭى توپىغا قاراپ ئۇچتى.

سۈيدۇڭ ـ كۆرە تۈزلىكى ناغرا ـ سۇناي، بۇغرا، ئۇر ـ چاپ، دېگەن سادالار بىلەن ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرىگە تولدى. بۇ ئاۋازلارغا يارىلانغانلارنىڭ ئىڭراشلىرى. ئاھ ـ ۋاھلىرى قوشۇلۇپ كەتتى. يەككىمۇ يەككە جەڭ. قىر ـ چاپ ئەۋجىگە چىقتى. ئۇچ تەرەپتىن قىلىنغان بورانداك ھۇجۇم چېرىكلەرنى تەمتىرىتىۋەتتى. سولۇن يىگىتلىرى ھۇجۇمى بىتچىت بولۇپ ھالسىرىغانىدى. ئەلا پالۋاننىڭ ئاستىدىكى بوز ئات مانجۇ ئاتلىقلىرىنىڭ ئونتۇرىسىغا يېرىپ كىردى. ئەلا پالۋاننىڭ كۈچ بىلەن ئوڭ ـ سولغا ئۇرغان مىسران قىلىچىنى يېگەنلەر ئاتتىن تىك موللاق چۈشمەكتە، ئۇنىڭ كەينىدىن قالماي يۈرگەن نۇردۇنمۇ ئەمرلەشكەرنىڭ كەينىگە چۈشمەكچى

بولغانلارنى جەھەننەمگە يوللىماقتا ئىدى. پېشىن ۋاقتىدا كۆرەدىن چىققان چېرىكلەر قوشۇنى خەتەرلىك ھالدا قالدى. جەڭ قالايمىقان ھالدا بولۇۋاتاتتى. مىڭلىغان لەشكەر ئوڭ - سولغا داۋالغۇيتتى. قوشۇن دولقۇندەك ئۆركەشلەيتتى. بەزىدە چېكىنەتتى، بەزىدە ئىلگىرىلەيتتى، بەزىدە گىرەلىشىپ كېتەتتى. لەشكەرلەرنىڭ قېنى قىزىپ كەتكەچكە، پەقەت يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم دېگەن بىرلا ئويدىن باشقا ھېچنېمىنى ئويلىمايتتى، ئۆزىگە ھەمله قىلىپ كەلگەن رەقىبىنى يەر چىشلىتىشتىلا بىلەتتى. قىلىچۋازلىق يەككىمۇ يەككە بولغاچقا ھەر كىم ئۆز ئالدىغا جەڭ قىلاتتى، سانسىز كىچىك تارماقلارغا بۆلۈنۈپ كېتەتتى. شۇڭا، چاڭ - توزانلار گاھ ئۇ يەردە، گاھ بۇ يەردە كۆتۈرۈلەتتى. جەڭ شىددەتلىك تۈسكە كىرگەندىن باشلاپلا جەسەتلەر كۆپەيدى، قان ئېرىق بولۇپ ئاقتى. بۇ قانلار ئۈيغۇر، خۇيزۇ، سولۇن، مانجۇلارنىڭ قانلىرى ئىدى. جەڭنىڭ قاتتىقلىقىدىن كونا تاملار ئۆرۈلدى، تاش - توپىلار كۆككە ئۇچتى، ئوق تەگكەن يەرلەردىن قان تامچىلىدى، دەرەخلەر تىتىرىدى. مەھمۇد خوجا ئەمدى ئەسىرلىك سۈپىتىدە ئەلا پالۋاندەك «دۇلدۇل»دا ئولتۇرسىمۇ، ئەمما جەڭنىڭ قانداق بولۇۋاتقىنىنى بىلەلمەيدى، چۈشىنەلمەيدى. قايسى تەرەپنىڭ نۇسرەت تېپىپ، قايسى تەرەپنىڭ مەغلۇپ بولىدىغىنىغا ھۆكۈم قىلالماي بېشى قېتىپ قالدى. كۆرەدىن چىققان چېرىكلەر مەغلۇپ بولۇپ بەرداشلىق بېرەلمەي قاچتى. ئۇلارنىڭ قالدۇقلىرى شۇ قاچقىنىچە كۆرە دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەتتى. دەرۋازا ئېتىلگەندىلا ئەلا پالۋان جەڭنى توختىتىش پەرمانى چۈشۈردى. جەڭدىن كېيىن ئەلا پالۋان جەڭگاھنى ئارىلىدى، جەسەت يىغقۇچىلار بىلەن يارىدارلارنى ئەملىگۈچىلەردىن باشقا جەڭگاھتا لەشكەر قالمىغانىدى. ئەلا پالۋان ئابدۇرۇسۇل بەگنى سېغىنىپ ئەسلىدى. ئۇ بولغان بولسا، پۈتكۈل لەشكىرنى ھازىر قېپقالغان بەش يۈز لەشكىرىدەك باھادىر چەۋاندار قىلىپ يېتىشتۇرەر ئىدى. «بۇ قوشۇننى تولۇقلاش، كۆپەيتىش ئەمدى مېنىڭ بۇرچۇم» دەپ ئويلىدى. ئۇ جەڭگاھنى ئارىلاپ كېتىۋېتىپ ئاياغ قوشۇن جەڭ قىلغان يەرگە سىنچىلاپ قارىدى. چىڭ چېرىكلىرىنىڭ جەسىتى ھەر خىل ھالدا ياتاتتى. بەزىلىرى بوغۇپ ئۆلتۈرۈلگەن بولسا كېرەك، ھېچ

يېرىده قان يوق ئىدى، بەزىلىرىنىڭ تېنىدە تىنغ ئىزى تۇراتتى.

بۇ ئۇلۇغۋار جەڭنىڭ نۇسرىتىدىن شادلانغان باش ئەسىرلەشكەرنىڭ گۇلقەدەملىرى ئېچىلىپ كەتتى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ چېدىرىغا كىردى. بىر كۈن تاماقسىز قېلىپ ئەمدى نارىنغا قول سوزغان ئەلا پالۋان باشلىقىنىڭ بېشىدىكى لايغا مىلەنگەن سەللە ۋە تاجىسىنى كۆرۈپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇ ئاخىر سۇلتاننىڭ ئەمرىنى ئەسلەپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنى ئىززەت بىلەن تۆرگە ئۆتكۈزدى. باش سەردار تاماق يەپ ئولتۇرۇپ، ئەلا پالۋاننى ماختاپ كۆككە كۆتۈردى:

— سىز ماڭا ھەقىقىي لايىق مۇئاۋىن ئىكەنسىز، مەن سىزنى بۈگۈن مۇئاۋىن جاھان پالۋانى دەپ جاكارلايمەن!

بۇ ئۇنىڭ تۇنجى قېتىم ئەلا پالۋانغا تەن بەرگىنى ئىدى. ئۇ قورسىقىنى راسا توقلاپ چېدىردىن چىقىپ ئەخمەتخان خوجا ئىككىسىگە تىكىلگەن چېدىرغا كەلدى. ئەخمەتخان خوجا ئۇنىڭ كىرىلىپ، جاھانغا پاتماي مېڭىشىنى، كۈلكىدىن ئاغزى كالاچتەك ئېچىلىپ قالغىنىنى كۆرۈپ، يىلاندەك ۋىشىلداپ سورىدى:

— ۋاھ خوجا. قالتىس خۇشالغۇسىز؟

— ئەي ساخاۋەتلىك ئەقىلدارىم، سىز بىلەن بىز نۇسرەت قۇچقاندا كىممۇ خۇش بولمىسۇن؟ شۇ تۇرقىدا ئېشىكىممۇ خۇشلۇقىدىن ناخشا ئېيتىۋاتىدۇ!

راست، ئۇنىڭ ئېشىكى بىر كۈن ئاچ قالدىم، دەپ ناخشا ئېيتىۋاتاتتى. ئاۋازى مۇڭلۇق ئىدى. بۇنى ئاڭلاپ ئەخمەتخان خوجا:

— سىز ئېشىكىڭىزدىنمۇ بەتتەر ئەخمەق ئىكەنسىز، — دەپ، مەھمۇد خوجا قورقىدىغان ھېلىقى كۈلكىسىنى يەنە كۈلدى.

بۇ كۈلكە مەھمۇد خوجىنىڭ نۇسرەت شادلىقىنى پۈرۈرىدە ئۇچۇرۇۋەتتى. ئۇنىڭ تېنى شۇركەندى، ئۇزايى بۇزۇلۇپ، خوجىسىغا قۇللارچە ئېگىلىپ بىر نېمىلەرنى پىچىرلىدى.

مەھمۇد خوجىنىڭ پىچىرلىشىنى چېدىرغا باستۇرۇپ كىرگەن نۆكەرنىڭ ئەنسىز ئاۋازى توختاتتى:

ـــ ناسىر ئەلەم سۇلتاننىڭ ئادىمى تەرىپىدىن قەتل قىلىندى!
چۆچۈپ كەتكەن مەھمۇد خوجا قۇلىقىغا ئىشەنمەي قايتا سورىدى:
ـــ نېمە دېدىڭ، سۇلتاننىڭ... ناسىر ئەلەمنى...
ـــ شۇنداق خوجام، ناسىر ئەلەمنى قەتل قىلدى.
مەھمۇد خوجا ئەخمەتخان خوجىغا قارىدى، ئەخمەتخان خوجا زەھەرلىك ھىجىيىش بىلەن جاۋاب بەردى، ئەمما بۇ ھىجىيىش ئۇنى بايىقىدەك قورقۇتمىدى...

5

كۈرە جېڭى يېڭىدىن باشلىنىشىغا سۇلتاننىڭ قوشۇنىغا قازى ئەسكەر بولۇپ سۈيدۈڭگە بارغايلا، دېگەن پەرماننى ئالغان ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم زىنداندىن چىققان كۈننىڭ ئەتىسىلا سۈيدۈڭگە قاراپ ماڭدى. مەھمۇد خوجا قالدۇرۇپ كەتكەن ئۇچ لەشكەر ئۇ زاتقا نۆكەر بولۇپ بىرگە ماڭدى. ناسىر ئەلەمنىڭ قەدىمى چىلپەڭزىگە يەتكەندە بىر نۆكەر:
ـــ ھەزرەت، چېرىك كەلدى. قاچسىلا. ـــ دەپ ۋارقىرىدى.
ناسىر ئەلەم كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى. ياق چېرىك ئەمەس، بەلكى ئەخەت باقى دېگەن سۇلتاننىڭ خاس يىگىتى ئىكەن، ئۇ قىلىچىنى يالىڭاچلاپ ناسىر ئەلەمگە ئوقتەك ئۇچۇپ كېلىۋاتاتتى. ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم:
ـــ ئەي رەببىم، باھاردىن پاك، جاندىن بولار نەسلىنى ئەيلە پاك، ـــ دەپ ياۋ قىلىچىدىن ئۆزىنى يولىنىڭ چېتىگە ئالدى.
ئات ناسىر ئەلەمنى شاللىققا ئېلىپ باردى. ئىتتىك يۈگۈرگەن ئات شاللىق قىرىغا پۈتلىشىپ بېشىچە يىقىلدى، ناسىر ئەلەم موللاق ئېتىپ يىقىلغاندا، شۇ ھامان يېتىپ كەلگەن ئەخەت باقى ناسىر ئەلەمنىڭ مۇبارەك بوينىغا قىلىچىنى ئۇردى، ناسىر ئەلەمنىڭ پاك تېنى قانغا بويالدى. بايا ۋارقىرىغان نۆكەر بەرداشلىق بوينىدىن ئېلىپ كېچىكىپ ئوق ئۇزگەنىدى، ئوق ئەخەت باقىنىڭ كاللىسىغا تېگىپ يەرگە دۈم چۈشتى.
ناسىر ئەلەمنىڭ قازا بولغىنى پۈتكۈل ئىلىنى زىلزىلگە سالدى. ئىلى

خەلقى قانتىق ھازا تۇتتى، چوڭ ـ كىچىك ھەممىسىنىڭ كۆزىدىن بۇلاقتەك ياش تۆكۈلدى. ئۇلار ناسىر ئەلەمنىڭ ئىلمىنى، ئادىللىقىنى، نادىرلىقىنى، ئۇلۇغ پەزىلىتىنى ياد ئېتىپ يىغلاشتى. ناسىر ئەلەمنىڭ بۇۋىسى:

ــ ھەي قانىللار، پۇتكۈل ئۇرۇقۇڭنى يارا بېسىپ كەتكەي ئىلاھىم، چىشلىرىڭ تۆكۈلۈپ ئۇچەي ـ باغرىڭ قۇرۇپ كەتكەي ئىلاھىم، ــ دەپ قارغىدى.

ئوغلى پەخىردىن قان ـ قان يىغلىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئاققان يېشى بۇرۇتىنى يۇدى. يەنە بىر ئوغلى نىزامىدىن ئاخۇنۇم[1] ياقىسىنى يىرتتى. ناسىر ئەلەمنىڭ نامىزىغا كەلگەن كىشىلەر بەيتۇللانىڭ ئىچى ـ تېشىغا پاتماي قالدى. نامازدىن كېيىن كىشىلەر جىنازىنى يەتتە ماڭدامدا بىر كۆتۈرۈۋېلىشنى تالىشاتتى. جىنازىنىڭ كەينىدىكى خەلق توپى دېگىزدەك چايقىلاتتى. جىنازا ناغرىچى مازىرىغا يەتكەندە، خەلق توپىنىڭ ئاخىرى بەيتۇللادا ئىدى. جەسەت لەھەتكە قويۇلغان ھامان ئاق يوپۇقنى تالىشىپ باشلاندى، ھەركىم يوپۇقتىن تىرناقچىلىك بولسىمۇ يىرتىۋېلىپ تەۋەررۈك قىلىپ ساقلاشقا ئۇرۇناتتى. ناسىر ئەلەم يەرلىككە قويۇلغاندىن كېيىن نەچچە ئون مىڭ خەلق نۆۋەت بىلەن ئۇنىڭ قورۇسىغا كېلىپ قۇرئان ئوقۇدى. ئۇلار كوچىلاردا، بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلاردا ناسىر ئەلەمنىڭ قاتىللىنى تېپىش ھەققىدە پىچىرلىشاتتى. مەھمۇد خوجا:

ــ ئەي مۇسۇلمانلار، ناسىر ئەلەمنى مەزمەزات قەتل قىلدى، ــ دەپ كىشىلەر توپلاشقان يەرلەردە جاكارلاپ يۈردى.

بۇ خۇددى قازانداىكى قىزىغان مايغا سۇ چاچقاندەك بولدى. كىشىلەر تۇركۈم ـ تۇركۈملەپ مەزمەزات ئوردىسىغا باستۇرۇپ كىردى. مەزمەزات جىنازا نامىزىدىن كېيىنلا تام بارگاھقا كەتكەنىدى. ئۇنى تاپالمىغان خالايىق ھېكىم ئوردىسىنى ۋەيران قىلدى، ئۇچرىغانلىكى نەرسىنى ئۇرۇپ ـ چېقىپ،

---

[1] نىزامىدىن ئاخۇنۇم ــ شائىر. ئۇچ مىڭدىن ئارتۇق بەيىت يازغان. كۆچ ـ كۆچ ۋاقىتدا يار كەنت شەھرىدە تۇرۇپ قالغان ۋە شۇ يەردە ۋاپات بولغان.

يانجىپ چەيلىدى. شاۋكەت قازىكالان ۋەز- نەسىھەت قىلىشقا باشلىدى:
— ئەي خۇدانىڭ بەندىلىرى، ئۇلۇغ زات ناسىر ئەلەمنىڭ جېنىنى خۇدا بەرگەن، خۇدا ئالدى، بۇنىڭغا نارازىلىق قىلىش كۇپۇرلۇق بولىدۇ. تەقدىرگە تەن بېرىپ ئۇ زاتنىڭ روھىغا دۇئا قىلىڭلار، ئېسىڭلارنى يىغىڭلار، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ خۇدا ئالدىدا گۇناھكار بولمائلار!
ئۇ شەيتاننىڭ دەل ئۆزىنى قازىكالانلىققا كۆتۈرگەن مەھمۇد خوجا ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. بۇ شەيتان ئۇنىڭغا قارشى سۆزلىدى:
— نېمىگە مۇسۇلمانلار گۇناھكار بولىدىكەن، يۇرت ئاتىسىنى قەتل قىلغان مەزمەزات گۇناھكار بولماي ناسىر ئەلەم ئۈچۈن يىغىلغان مۇسۇلمانلار گۇناھكار بولامدۇ؟
خەلقنىڭ پىغانى ئوردىنى ۋەيران قىلىش بىلەن چىقمىدى...
موللا بىلال ئۆزىنىڭ ئالتۇن قەلىمى بىلەن مەرسىيە يېزىپ، خەلقنىڭ پىغانىنى مۇنداق چىقاردى:

ناسىردىن قازىنىڭ يۈزى گۈل ئىردى،
گۈل چىرايلار ئۇنىڭ ئالدىدا لال ئىردى.
تەكەللۇمدا سۆزمەن، ساقىلى مىسلى ئاق،
يۈرەكلىك زەبەندار باھادىر ئىردى.

6

ئەلا پالۋان ناسىر ئەلەمنىڭ قازا تاپقىنىنى ئاڭلاپلا سۆيدۈڭنى پەتىھ قىلىشنى كەينىگە قويۇپ قوشۇنىنى تام بارگاھقا قايتۇردى، ئۆزى شەھەرگە كەلدى. ئۇ ناسىر ئەلەمنىڭ يەتتە نەزىرىدە ئەخمەتخان خوجىنىڭ مەھمۇد خوجىنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈپ، سۆيدۈڭ - كۈرە جەڭگاھىدا نۇسرەت قازانغان جاھان پالۋىنى، دەپ جاكارلىغاندا ھەم غەزىپى كەلدى، ھەم كۈلگىسى كەلدى. ئۇ ئەخمەتخان خوجىنىڭ سۇلتان، ئەمرلەرنى دوراپ گەپ قىلىۋاتقىنىغا، ئەما ئۇنىڭ غىژ- غىژ ئاۋازىنىڭ تېگىدىن ئاچكۆز

ئالۋاستىنىڭ روھىي ھالىتىنى. ئۇنىڭ ھاكاۋۇرلۇق بىلەن سۇغۇرۇلغان ھەيۋىسىنىڭ بىر خىل ساختا، ياسالمىلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى بىۋاستە كۆردى.

مەھمۇد خوجا مۇشۇ سورۇندىلا ئەخمەتخان خوجىنىڭ زەھەرلىك كۆلكىسىنىڭ تەمىنى تېتىدى. بۇ كۆلكە ئەمدى ئۇنىڭغا زەھەر ئەمەس شېكەر بىلىندى. ئۇلار خاس ئۆيدە سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرغاندا، ئەخمەتخان خوجا ئاشۇ كۆلكىسى بىلەن ناسىر ئەلەم ئۈچۈن خۇن داۋاسى قىلىشنى تەۋسىيە قىلدى. مەھمۇد خوجا ناسىر ئەلەمنى پاناھىم. غەمگۇزارىم دەپ جامائەت ئالدىدا قان ـ قان يىغلاپ تۇرۇپ تەسىرلىك مۇقام تۇۋلاشقا باشلىدى. ناسىر ئەلەمنى ھەقمەتەن ئىلى خەلقى سۆلتاندىنمۇ بەكرەك ھۆرمەت قىلاتتى، ئۇنىڭ ئىختىلال ئوتنى يېقىشتىكى ئەقىل ـ پاراسىتى، باھادىرلىقىنى ياد ئېتىپ يۇرەتتى. مەھمۇد خوجىنىڭ مۇقامى كۆيۈۋاتقان ئوتقا ماي چاچقاندەك تەسىر قوزغىدى. پوتكۇل شەھەر ناسىر ئەلەم ئۈچۈن پىڭ ـ پىڭ كۆيدى. مەھمۇد خوجا نامازكۇنىدىكى. ناسىر ئەلەمنى مەزەمزات قەتل قىلدى، دېگەن سۆزىنى تېخىمۇ كۆپتۇرۇپ، مەزەمزات ئىلى جىياڭجۇننىڭ ئەمرى بىلەن شىبەلەردىن لەشكەر توپلاپ ئىختىلالىمىزنى باستۇرماقچى ئىدى، ئۇ بۇ سىرنى ئەخمەتخان خوجامغا ئېيتقان، دەپ جار سېلىشقا كىرىشتى. ئەخمەتخان خوجا مەزەمزاتنىڭ كۇرەدىن چىقىپ ئۆز يېنىغا كەلگىنىنى، ئۇنى جياڭجۇننىڭ شىبەلەردىن لەشكەر تۇرۇشكە ئەۋەتكىنىنى دەللىلىدى. ئىش چوڭىيىشقا باشلىدى. شەھەر خەلقىنىڭ مەزەمزاتقا بولغان نەپرىتىنىڭ ئاشقىنىنى كۆرگەن ئەخمەتخان خوجا:

ـــ پۇرسەت كەلدى! ـــ دېدى مەھمۇد خوجىغا ۋە قۇلىقىغا: «ئۇنى ئۇنداق، بۇنى مۇنداق قىلىڭ» دەپ پىچىرلىدى.

كۆمۈردەك قاراڭغۇ كېچە، تومۇز ئىسسىقى كېتىپ سالقىنلىق باشلانغان چاغ، ياپيېشىل چۆپلەرنى دەسسەپ بىر مايماق ئېشەك كەلمەكتە، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تۆتتىن ئات قوشۇلغان ھارۋىلار «غىچ ـ غىچ» قىلىپ ئاستا كېلىۋاتىدۇ. كۆكتىكى يۇلتۇزلارنى قارا بۇلۇت پەردىسى توسۇۋالغان، پەقەت

ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشلىرى، ھارۋىلارنىڭ غىچىرلىشىدىن باشقا ئاۋاز يوق. كارۋان چىلپەكزە تام بارگاھىغا كەلگەندە، تۇن نىسپىدىن ئاشتى. ئۇلار تام بارگاھىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ چېدىرغا يېقىنلاشتى. ئېشەكتە ئولتۇرغۇچىنىڭ سۇس ئاۋازى ئاڭلاندى:

ــ سۇلتان چېدىرىغا تۇغرىلاڭلار، ئوق سېلىڭلار، مەن قىلىچمىنى ئېگىز كۆتۈرگەن ھامان پىلتىغا ئوت يېقىڭلار!

ئۇ يەنە بىر قانچە ئوندىن گۇرۇپپىلانغان لەشكەرنى سۇلتان چېدىرى ئەتراپىدىكى چېدىرلارغا ئەۋەتتى. ئۆزى ئون نەچچە نۆكىرى بىلەن سۇلتان چېدىرىغا، ئابدۇسەمەت تاللانغان ئون لەشكەر بىلەن ئەلا پالۋان چېدىرىغا قاراپ تېۋىش چىقارماي ماڭدى. تام بارگاھ شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. چېكەتكىلەرنىڭ چىرىلداشلىرى، پاقىلارنىڭ كۇرۇلدىشىدىن باشقا ئاۋاز يېقمايتتى. سۇلتان چېدىرى ئالدىدا تاياقتەك قېتىپ تۇرغان جېسەكچى ھەردەنگىسىنى قارا كۆلەڭگىلەرگە تەڭلەپ:

ــ كىمسەن؟ توختا! ــ دەپ ۋارقىرىدى. ئېشەك مىنىپ كەلگۈچى قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈردى، شۇ ھامان «گۈمبا ـ گۈمباڭ» قىلغان قاتتىق ئاۋاز تام بارگاھنى زىلزىلگە كەلتۈردى. «ۋايجان، ۋاي خۇدا، ئۆلدۇم» دېگەن ۋايسىش ـ ئىڭراشلار ئاڭلاندى. ئەمما، توپ ئوقلىرى سۇلتان چېدىرىغا چۈشمىدى، بىراق جېسەكچى بىر كىمنىڭ تىغىدىن تىك موللاق چۈشتى. بىر لەشكەر يۈگۈرۈپ كېلىپ:

ــ خوجا دادا، توپلىرىمىز پارتلاپ، كۆيۈپ، توپچىلىرىمىز قانغا بوياندى، ــ دېدى.

مەھمۇد بۇ قاتتىق گۈمبۈرلەشتىن ئېسەنكىرەپ تۇرغاچقا بۇ گەپنى ئاڭلىماي دەرھال سۇلتان چېدىرىغا ھوقۇشتەك شۇڭغۇدى، قاتتىق گۈمبۈرلەشتىن چۆچۈپ ئويغانغان مەزمزات سۇلتان يۇرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ چېدىردىن چىقتى ـ دە، جېنىنىڭ باربچە:

ــ دۇشمەن كەلدى، ئەسىر ئەلا، ئېتىڭلار! ــ دەپ ۋارقىرىدى.

شۇ ھامان مەھمۇد خوجىنىڭ قىلىچى ئۇنى يېقتىتى. قىلىچ جان كېسىپ تەگكەنىدى. ئاندىن ئۇ ئەخمەتخان خوجا يازدۇرۇپ بەرگەن مەكتۇپنى

مەزەمزاتنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويدى. ئۇز چېدىرىدا ئۇخلاۋاتقان ئەلا پالۋان توپنىڭ ئاۋازىدىن ئويغىنىپ تامدىكى بەردەنگىسىنى ئالدى - دە، چېدىردىن چىقتى. ئۇ مەزەمزاتنىڭ «ئەلا، ئېتىڭلار» دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ، قىلىچ كۆتۈرگۈچىگە بەردەنگىسىنى تەڭلىدى. ئۇ تەپكىنى باسىپ دېيىشىگە بىلىكىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلغان توقماقتىن ئوق ئاسمانغا ئۇچۇپ كەتتى. ئەلا پالۋان ئۇزىنى باغلاۋاتقانلارنىڭ ئۇز ئادەملىرى ئىكەنلىكىنى تونۇپ ھاڭ - تاڭ قالدى...

7

تاڭ ئاتتى. مەھمۇدنىڭ خوجا نامى ئۇنىڭ توپى پارتلاپ كەتكەن مىنۇتتىن باشلاپ مەھمۇد خوجا ئەمەس، مەھمۇد پوغا ئۇزگەردى. مەھمۇد پو تام بارگاھتىكى پۈتكۈل قوشۇننىنى يىغقۇزدى ۋە تىلماچقا ئەمىر قىلدى:

— مۇنۇ مەزەمزاتنىڭ يانچۇقىنى ئاقتۇر!

تىلماچ مەزەمزاتنىڭ يانچۇقىدىن بىر پارچە سامان قەغەزنى ئالدى.

— ئۇنلۇك ئوقۇ! — دەپ ئەمىر قىلدى مەھمۇد پو.

تىلماچ ئوقۇپ ئۇرۇپ بەردى. مەكتۇپنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

ئەي مەزەمزات ھېكىم!

سىز خان ئالدىدا يەنە بىر گۇناھ ئۆتكۈزدىڭىز، مەن سىزنى شەبە چېرىكلىرىنى باشلاپ، توپلاڭچىلارنى تىنچىتىڭ دەپ ئەۋەتسەم نېمە قىلدىڭىز؟ ئەكس ھالدا سۇلتان بولۇۋالدىڭىز. سىز بۇ گۇناھىڭىزنى يۇيىمەن دەيدىكەنسىز، چۆچەكتىن بىزگە يارەمگە كېلىۋاتقان ئۇلامتاي جياڭجۇنى مەن يى جانابلىرىنىڭ ئالتە مىڭ چېرىكى بېتىپ كەلگۈچە توپلاڭچىلارنى بىزگە ھۇجۇم قىلدۇرماي تۇتۇپ تۇرۇڭ...

ئىلى جياڭجۇنى مىڭ شۇي

مەھمۇد پو مەكتۇپ ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، قوشۇنغا نەزەر سالدى. لەشكەرلەر ھەيران قالغىنىدىن ئاغزى ئېچىلىپ قالغان، بەزىلىرى ياقىسىنى تۇتۇپ قالغانىدى. ئۇ قوشۇنغا ۋەز ئېيتتى:

— مەزەمزات جىيانجۇن بەلگىلىگەن ھېكىم. ئۇ سېپى ئۆزىدىن جىيانجۇننىڭ ئەمەلدارىدۇر. شۇڭا، ئۇ جىيانجۇننىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلىپ ئۇزۇن ۋاقىت سىز باھادىرلارنى جەڭگە باشلىمىدى، مىڭ يىنىڭ چېرىكلىرىنىڭ كېلىپ كاللاڭلارنى ئېلىشىنى كۈتۈپ ياتتىڭلار. مانا بۇ مەكتۇپنىڭ ئۇنىڭ يانچۇقىدىن چىققىنىنى كۆردۈڭلار، دېمەككى، ئۇ جىيانجۇنگە سادىق ئەمەلدار. ئۇ ئۆزىگە قارشى تۇرغان ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇمنى سۇيىقەست بىلەن قەتل قىلغان. مەن ئىختىلالىمىزنى، سىزلەرنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن بۇ خائىننى قەتل قىلدىم.

بۇگۈن سەھەردىلا بۇ يەرگە ئات سېلىپ كەلگەن ئەخمەتخان خوجا مەھمۇد پونى قوللاپ قۇۋۋەتلىدى ۋە ئاخىردا ئىختىلال ھەيئىتىنىڭ پەرمانى دەپ، بىر يوغان قەغەزنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى:

ئىختىلال ھەيئىتى شۇنداق پەرمان بېرىدۇركى، جاھان پالۋانى، ئىلىمدە تەڭداشسىز غۇس ئالا ئەزىم بىننىي مەھمۇد خوجا ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ سۇلتانى بولۇپ تەينىلەنسۇن! مۇللا شاۋكەت ئاخۇن قازىكالان بولسۇن، توختاخۇن ئەمىرلەشكەر بولسۇن...

بۇ پەرماندىن مەھمۇد پونىڭ بېشى ئاسمانغا يەتتى. ئۇ قولىنى قولىغا ئۇردى، ئاندىن تىزىغا شاپىلاقلاپ تەنتەنە قىلدى. ئەخمەتخان خوجىنىڭ داپ چېلىشى بىلەن مەھمۇد پو مانا شۇنداق ئۇسسۇلغا چۈشتى.

— بىر پوچى ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ سۇلتانى بولامدىكەن، قېنى كۆرەر-مىز بۇ پوچىنى! — دېدى ئالا پالۋان باغلاقلىق ھالدا تۇرۇپ.

ئەزىمشاھقا ئوخشاش سىپاھلار، بەگلەر پوچىنى مەنسىتمىدى، بېقىنمىدى. بۇنى كۆرۈپ مەھمۇد پو جۈۋىسىنى تەتۈر كىيىدى. ئۇ مەزەمزاتنىڭ بەگ - ئەمەلدارلىرىنى قەتل قىلىش پەرمانى چۈشۈردى. كۆپلە-

گەن سپاهلار، يېزا بەگلىرى ئۆز لەشكەرلىرىنى باشلاپ يۈرتلىرىغا كېتىشتى. بۇ ئىختىلال ئوتتىنى تۇنجى قېتىم ياققان، قېرىپ قالغان سادىر پالۋان:

ــ ئېھ پەلەك، بۇ رەسۋاچىلىق بىزنىڭ شەنىمىزگە داغ چۈشۈردىغۇ، بۇ بەگ ـ خوجاملار مەنسەپ ئالىشىپ بىر ـ بىرىنى ئۆلتۈرسە، يوقاتسا نېمە قىلغۇلۇق. بەس سادىر، سىگگەن نېنىڭنى يە. ــ دەپ، ئۆز لەشكىرىنى شەھەردىن ئېلىپ موللا توختىيۇزبگە چىقىپ كەتتى.

مەھمۇد پو لەشكەرلىرىنى ئۆزبگە رام قىلىش ئۈچۈن سېپاھ بەگلەرنىڭ ئۆيلىرىنى بۇلاتقۇزدى، ھەممىلا يەردە تۇنقۇن قىلىش، قەتل قىلىش، بۇلاش ـ تالاش باشلىنىپ كەتتى. خەلق:

يېغىلىقتا ياغ ئاقار،
ياخشى ـ يامانغا كىم باقار.
بارچە بەگلەر ئۆلتۈرۈلسە،
ئىختىلال ئوتتىنى كىم ياقار.

دەپ زارلاندى.

مەھمۇد پو مۇلايىملىق پەردىسىنى يىرتىپ تاشلاپ يىرگىنىشلىك قىياپىتىنى ئاشكارىلاپ:

«مەزمزات ئوغلى خىزىرخاننى تېپىپ كەلگەن يىكى كاللىسىنى ئېلىپ كەلگەنلەرگە ئەمەل بېرىمەن، بىر ياخشى ئات ئىنئام قىلىمەن» دەپ پەرمان بەردى.

ئۇنىڭ مۇنتىزىم قوشۇنىدىكى تۇرمىدىن چىققان كاللاكېسەرلەر تەرەپ ـ تەرەپكە قاتراپ خىزىرخاننى ئىزدەشكە باشلىدى. ئۇلار كىرمىگەن ئۆي يىكى تۇشۇك قالمىدى، ئاخىر بىر ماشكا پۇراپ يۇرۇپ ئايدۇڭ مەھەللىسىدىكى بىر قورۇدىن تېپىپ مەھمۇد پونىڭ ئالدىدا تىزلاندۇردى. مەھمۇد پو بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان، كېلىشكەن يىگىتنى كۆرۈپ، رەھىمسىزلەرچە پەرمان بەردى:

ـــ كاللىسىنى ئال!
خىزىرخاننى بوينى كېسىكىكە ئاچىقىپ قەتل قىلدى.
ئەمدى نۆۋەت ئەلا پالۋانغا كەلگەنىدى. ئەخمەتخان خوجا مەھمۇد پونى سۇلتان دەپ جاكارلىغان كۈنىلا ئەلا پالۋاننىڭ ئاتلىق قوشۇنى ھىيلە بىلەن قورالسىزلاندۇرۇلغان. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ بەش يۈز ئاتلىق باھادىرى ۋە ئون مىڭ لەشكىرى ئەزىز پالۋان سەردارلىقىدا سۈيدۈڭ ـ كۈرەنى مۇھاسىرە قىلىپ قالغانىدى. ئۇلار مەھمۇد پونىڭ ئۆزگىرىش قىلغىنىدىن خەۋەرسىز ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ قوشۇن ئىچىدىكى شۆھرىتىدىن ھېيىقىپ يۈرگەن مەھمۇد پو ئۇنى ئۆزى بىۋاستە سوراققا تارتتى. ئۇ سوراقنى مۇنداق باشلىدى:
ـــ سەن نېمە ئۈچۈن ماڭا قارىتىپ ئوق ئاتىسەن؟
قولى باغلانغان ئەلا پالۋان كەسكىن ھالدا جاۋاب بەردى:
ـــ بىز ئۇيغۇرلاردا «تۇز بەرگەننىڭ يۈزىگە تۈكۈرمە» دېگەن گەپ بار، ماڭا تۇز بەرگەن خوجايىنىم ئات دېگىنى ئۈچۈن ئاتتىم.
ـــ ھە! ـــ دەپ مەھمۇد پو كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ئالايدى، ـــ ئەمدىكى كۈنۈڭنىڭ نېمە بولۇشىنى بىلەمسەن؟
ئەلا پالۋاننىڭ غەزەپ ۋە نەپرەتتىن مەڭزى تىترىدى، بۇرنىنىڭ چاناقلىرى كېرىلدى، كۆكسىدىن لەنەت خەنجىرى ئېتىلىپ چىقتى:
ـــ ئەمدى كۈنۈم بولسا شۇ قانلىق قىلىچىڭنىڭ قۇربانى بولار. مېنى قورقۇپ قالدۇ دېۋىدىڭمۇ؟ بىز قايسى كۈنى قولىمىزغا قىلىچ ئالدۇق، شۇ كۈندىن باشلاپ نۇسرەت قىلالمىساق كۈنىمىزنىڭ قىلىچ ئاستىدا قالىدىغىنىنى بىلىپ تۇرۇپ بۇ ئۇلۇغ ئىشقا ئاتلانغان. ئەمما، سەن ھازىر بىزنىڭ ئادەملىرىمىزنى ئۆلتۈرگىنىڭ بىلەن ئۆزۈڭمۇ ساق قالمايسەن، مېنىڭ ئاساسىي قوشۇنۇم ھېلىھەم ئىختىلال ئوتنىنى ساقلاپ قالدۇ!
مەھمۇد پو ئەلا پالۋاننىڭ بۇ گەپلىرىدىن تىترىدى، شۇندىمۇ ئۆزىنى زورغا بېسىپ ۋارقىراپ كەتتى:
ـــ مەن سېنى تۇغما ھالىڭغا كەلتۈرۈپ قىيما ـ چىيما قىلىۋېتىمەن!
ـــ مەن بۇ دۇنياغا يالىڭاچ كەلگەن، ئۇ دۇنياغىمۇ يالىڭاچ كېتىمەن،

سېنىڭدەك نىجىستىن كېپەنلىك سورىمايمەن!

ئەلا پالۋان: «قېنى قىيما - چىيما قىلمامسەن» دېگەندەك ئالغا بىر قەدەم باستى. ئۇ سۈيدۈك تەرەپكە بىر قاراپ قويۇپ، بوينىنى تۇتۇپ بەردى. مەھمۇد بىر جاھانكەشتىلىك قىلىچ يۈرۈپ نۇرغۇن باھادىرلارنى كۆرگەن. تەرىپىنى ئاڭلىغان، ئەما ئۆلۈمنى پىسەنت قىلمايدىغان بۇنداق باھادىرنى كۆرۈپمۇ، ئاڭلاپمۇ باقمىغانىدى. ئەلا پالۋاننىڭ بۇ خىل دادىل جەسۇرلۇقى مەھمۇد پونىڭ كۆزىگە خانتەڭرى چوققىسىدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇ ھەيران بولۇپ، ئالدىدا تۇرغان بۇ كىچىكىنە باھادىرغا قاراپلا قالدى. كۆڭلىدىن «پاھ، پاھ، نېمىدېگەن تاغ يۈرەك نېمە بۇ. ئۆلۈمنى پىسەنت قىلمايدىغان بۇنداق باھادىرلار دۇنيادا ئاز ئۇچرايدۇ. بۇنى قەتل قىلدۇرۇپ، ئۆمۈرۈايەت ئۇ دۇنيادىمۇ كىشىلەرنىڭ قارغىشىغا قالماي. ئەڭ مۇھىمى ئۇ سۈيدۈك - كۆرە ئۇرۇشىدا نۇسرەت قىلىپ، مېنىڭ شۆھرىتىمنى ئاشۇردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇنى ئۆلتۈرسەم ئەزىز پالۋان ۋە ئۇنىڭ باھادىر قوشۇنى مېنى ساق قويماس. بەس! ئۇنى ئۆلتۈرمەي، ئۆزۈم ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇراي!» دېگەن ئويلار كەچتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئەمرانە سىياھگى، ۋەھشىي قىياپىتى بىردىنلا بۇرۇنقى خەلپەتلەردەك مۇلايىم تۇسىنى كىردى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتى ئالۋاستىنىڭ روھىي ھالىتى ئىدى. ئۇنىڭ ھاكاۋۇرلۇق بىلەن سۇغۇرۇلغان ھەيۋىسى ئەلا پالۋاننىڭ جاسارىتى ئالدىدا بىر خىل ساختىلىق، ياسالمىلىق بولۇپ ئاشكارىلاندى.

— ئاپىرىن يىگىت، ئاپىرىن! داڭگال بولغىنىڭ بىلەن شىر يۈرەك ئىكەنسەن! مەن سېنى سىناپ بېقىش ئۈچۈنلا بۇ جازا مەيدانىغا كەلتۈرگەنىدىم. تۇز ھۆرمىتىنى قىلدىڭ، جەسۇر پالۋانلىقىڭنى ئىسپاتلىدىڭ. قېنى، نېمىگە قاراپ تۇرسىلەر، پالۋاننىڭ قولىنى يېشىڭلار! بارغىن، قوشۇنىڭغا باش سەردار بولۇپ ئىختىلال نۇسرىتى ئۈچۈن ھىممەت - غەيرىتىڭنى كۆرسەت!

جازا مەيدانىدىكى لەشكەر ۋە جامائەت بۇ كۆرۈنۈشتىن شۇنى ئېنىق چۈشەندىكى: مەھمۇد پونىڭ خۇي - پەيلى ئۆزىنى ماختاپ ئۈچۈرۈش، پو ئېتىش. ئەلا پالۋاننىڭ پەزىلىتى بولسا ئاقىلانىلىق، مەردانىلىق، پالۋانلاردا

بولىدىغان بىر خىل قورقماس جاسارىتىنى نامايان قىلىش بولدى. شۇ تاپتا ئۇلار مەھمۇد بوۋنى قوتقۇر ئېشىكىگە، ئەلا پالۋاننى بوز تۇلپارىغا ئوخشىتىۋاتاتتى.

شۇنداق قىلىپ، ئۆچلۈك ۋە ياۋۇزلۇق ھەققەت نۇرىنى، باتۇرلۇقنى بېسىپ كېتەلمىدى، بەلكى ئۇنىڭغا باش ئەگدى.

ئەلا پالۋان قىلىچ ئاستىدىن چىقىپ «سەردارلىقنىڭ چېكەڭگە تاك» دېگەندەك قولىنى بىر شىلتىپلا قەدىناس ئېتىغا مىنىپ ئارا ئۆستەڭگە قاراپ چاپتى.

8

بىر دەللە ئالدامچى پاسىقنىڭ قوزغىلاڭ مېۋىسىنى تارتىۋېلىپ، ۋەھشىيلەرچە قىرغىن ۋە بۇلاڭچىلىق قىلغىنى، بولۇپمۇ قوشۇننىڭ تارقىلىپ كېتىشى شەمسىدىن خەلپەم، سالىش ئىمامىلارنىڭ خاتىرجەملىكىنى يوقاتتى. بالىلارغا بىلىم بېرىۋاتقان بۇ زاتلار قېرى خوجىنىڭ ۋەتەننىڭ بۇ گۈلىستانىنى خاراب قىلىشىدىن ئەنسىرەشكە باشلىدى.

شەمسىدىن خەلپەمدە ئەلا پالۋاننىڭ قىلىچ ئاستىدىن قۇتۇلۇپ كەلگىنىنى كۆرۈپلا بىر يېڭى ئۈمىد تۇغۇلدى ۋە بىر نىيەتلىك ئارا ئۆستەڭلىكلەرنى قۇتلۇق مىراپىنىڭ ئۆيىگە يىغىپ مەسلىھەت قىلدى:

— بىر چوڭ ئىش بىزگە كېلىپ قادالدى. ئالدامچىنىڭ پاسىقلىقى ئارقىسىدا، گۈزەل، شاد ـ خۇرام يۇرتىمىز مۇسىبەت قايغۇسىغا، ئۇنىڭ خۇش پۇراق گۈل ھىدى قان ۋە جەسەت سېسىقچىلىقىغا، يورۇقلۇق زۇلمەتكە ئايلاندى. يۇرتىمىزنى شۇ ھالغا كەلتۈرگەن قېرى خوجىلار يەر يۈزىدىن يوقىلىشى كېرەك. بولمىسا بىزنىڭ بۇ ئىختىلالىمىز، تۆككەن قانلىرىمىز بىكار كېتىدۇ. شۇڭا، بارماق چىشلەپ قالماسلىقىمىز ئۈچۈن سىز باھادىرلارنى چاقىرتتىم.

شەمسىدىن خەلپەمنىڭ بۇ تەسىرلىك گېپى مەجلىس ئەھلىنىڭ قەلبىدىكى سۆزلەر ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرىنىڭ ئاغزىدىن مۇنداق نادامەت چىقتى:

— ئاھ خۇدا، پېشانىمىز ئەجەبمۇ كاج ئىكەنغۇ!

سالىش ئىمام بۇ نىداغا جاۋاب بەرمەي تۇرالمىدى:

— جامائەت، بۇ ئىككى خوجىنىڭ نىيىتى بەكمۇ يامان، ۋاستىسى تولىمۇ قەبىھ ئىكەن. بىز ئاھ چېكىپ ئولتۇرساق پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويىمىز، بۇ ھىيلىگەر خوجىلارنىڭ قاباھەت تاپىنىدا يانجىلىپ دەپنە بولغاندىن كۆرە بىر ئېلىشىپ كۆرەيلى.

شەمسىدىن خەلپەم ئۆزى ئۈمىد كۈتكەن ئەلا پالۋانغا قارىدى. ئۇ پاچاقلىرىنى قوللىرى ئارىسىغا ئېلىپ، ئېڭىكىنى تىزلىرى ئۈستىگە قويۇپ ئولتۇراتتى. شەمسىدىن خەلپەم شاگىرتىدىن:

— ئەي بالام، ھالىڭ نېچۈك، نېمە ئويداسەن؟ — دەپ سورىدى.

زەردىگۈش بولۇپ، قورقىقى ئۆرلەپ ئولتۇرغان ئەلا ئۈستازىغا تۇنجى قېتىم گەپ يانداۋردى:

— ئىختىلالىمىز تولۇق نۇسرەت قازانماي تۇرۇپلا ئارىمىزدا بىر - بىرىنى ئۆلتۈرۈدىغان ئەھۋاللار يۈز بەرسە، مەن يەنە نېمىگە كەتمەن چاپىمەن!

شەمسىدىن خەلپەم شاگىرتىنىڭ يوغان كۆزلىرىدىكى چىن ئىنسانغا خاس غەزەپ ئالامەتلىرىنى كۆرۈپ، بىر دەقىقە سۈكۈت قىلدى، ئاندىن ئۈنى گەپكە ئۈندىدى:

— بالام، سەن ئەزرائىلنىڭ ئاغزىدىن ياندىڭ. بۇ ساڭا قاتتىق تەسىر قىلغان بولسا كېرەك. بىر پالۋان مۇرادىغا يەتسە خۇش بولىدۇ، بۇ چۈشىنىشلىك. مۇرادىغا يېتەلمىگەن تەقدىردىمۇ ئاچچىقىنى يۇتۇش كېرەك. «پىتىنىڭ ئاچچىقىدا چاپانىنى ئوتقا سالما» دەيدۇ دانالىرىمىز. مەھمۇدەك بىر پىتقا ئاچچىق قىلىپ ئىختىلالنى ئوتقا سالامسەن، ئۇلۇغۋار ئىشىمىزدىن چەتنەمسەن؟ ئۆتكەنىدە چېدىرىڭدا ماڭا قانداق ۋەدە بەرگەنىدىڭ؟ خەلقنى ئۇنتۇما. خەلق ئىسىق يۈرسە سەن توڭلىمايسەن، خەلق توق بولسا سەنمۇ توق بولىسەن. سەن خەلقە باغلانغان، خەلقنىڭ

خۇشاللىقى سېنىڭ خۇشاللىقىڭ! شۇڭا، سەن بۇ ئىشتىن قول تارتما!

ئەلا پالۋاننىڭ قەلبىنى شۇ تاپتا بىر قەۋەت تۇمان پەردىسى قاپلىغاندى، شۇڭا قۇلىقىغا ئۇستازىنىڭ گەپلىرى كىرمىدى. ئۇ:

ــ ئەپۇ قىلىسىلا ئۇستاز، ۋىجدانىم بىلەن ئىش قىلسامىلا كۆڭلۈم خۇش بولىدۇ. ئەمدى مەن شاپاشلاپ بولغاندەك تۇرىمەن. ئاقساقاللىرىمىزنىڭ قىلغان ــ ئەتكىنى سۆلتانلىق تالىشىش بولىدىكەن، بىز مەڭگۈ يالجىمايمىز! ــ دەۋەتتى.

ــ بالام، بىز شۇ تاپتا پىلىسىرات كۆۋرۈكىدە تۇرۇۋاتىمىز، كۆۋرۈكتىن ئۆتەلىسەك نۇسرەت بىزدە، ئۆتەلمىسەك دوزاخقا مەھكۇم بولىمىز. مەھمۇد بىزنى دوزاخقا ئىتتىرىۋاتىدۇ، ئۇ ئىتتىرگىچە بىز ئۇنى ئىتتىرەيلى، ــ دېدى شەمسىدىن خەلپەم جىددىي قىلىپ.

ــ ئەي ئۇستاز، شۇ تاپتا مۇڭ ــ پىغان، ھەسرەت ــ نادامەت قاپلىغان يۈرىكىمگە ھېچنېمە پاتمايدۇ، مېنى ئەپۇ قىلىسىلا، ــ ئەلا پالۋان شۇنداق دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ گۇلدۇڭ ــ گۇلدۇڭ مېڭىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

مەجلىس ئەھلى سۈكۈت ئىچىدە ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇلار ئەلا پالۋاننى چاققان مەھمۇددەك يىلاننىڭ سالغان نەشتىرى چىقىپ كەتسىمۇ، زەھىرى يۈرىكىدە قالغىنىنى چۈشەندى. شەمسىدىن خەلپەم بۇ كۆڭلى نازۇك شاگىرتىنى كۆپ ئايايتتى، شۇڭا ئۇنى توختاتمىدى.

سۈكۈتنى تۇردى يۇزبېگىنىڭ ئاۋازى بۇزدى:

ــ خەلپە دادا، بۇ ئىشنى ماڭا قويسىلا. ئات ئېغىنىغان يەردە تۆكى قالىدۇ. يا ئۆلەرمەن، يا بۇ ئىككى مىتىنى جەھەننەمگە يوللارمەن! مەن بۇ ئىشنىڭ يولىنى دىلىمغا پۈكۈپ قويدۇم.

ھەممە ئادەم تۇردى يۇزبېگىنىڭ يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىگە، كەڭ غولىغا، كۈچتۈڭگۈر بەستىگە باقتى، ئۇنىڭ بۇ مۇشكۈل، خەتەرلىك ئىشقا جېنىنى قولتۇقىغا قىسىپ تەۋەككۈل قىلماقچى بولغىنىدىن دىللىرى يورۇدى. شەمسىدىن خەلپەم ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتتى، سالىش ئىمام دۇئا بەردى:

ــ ئەي خۇدا، تۇردىنىڭ مۇشكۈلىنى ئاسان قىلغايسەن!

9

شۇ كۈنى كەچتە تۇردى يۈز بېگى يېنىغا ئونلۇق يىگىتنىى ئېلىپ تام بارگاھقا ئاتلاندى. ئاتلار سارغىيىشقا باشلىغان چۆپلەرنى چەيلەپ چاپتى. ئاسمان ئاچ ھاۋارەڭ ئەينەكتەك تاپتازا، يۇلتۇزلار ئىمىر - چىمىر قىلاتتى. تەبىئەت ئۈيقۇغا كەتكەندى. جىمجىتلىق، پەقەت كۈزنىڭ سالقىن شامىلى يۈزلەرنى ئەركىلىتىپ ئارام بېرەتتى. تۇردى يۈز بېگىلەر تارازا يۇلتۇزى ھالىدىن كېتىپ مۆكۈنگەندە، يىراقتىكى تام بارگاھ چېدىرلىرىنى قارا - كۆرە كۆرۈشتى ۋە توختاپ ئاتتىن چۈشۈشتى. ئاتلارنى چۈشەپ قويۇۋېتىپ، يوپۇرماقلىرى تۆكۈلۈۋاتقان دەرەخ، قۇرۇشقا باشلىغان قورايلار ئارىسىدىن مەھمۇد پونىڭ چېدىرىغا قاراپ ماڭدى. مەھمۇد پو سۇلتان بولغاندىن كېيىن مەزمزانىڭ چېدىرىدا تۇرۇۋاتاتتى. تۇردى يۈزبېگى يىگىتلىرىنى تېزلا ئۈنىڭ چېدىرىغا باشلاپ ئەكەلدى. تۇردى يۈز بېگى چېدىر ئەتراپ كۆزەتتە تۇرغان لەشكەرنىڭ كەينىگە ئۆتتى. ئۈنىڭ ھەربىتى ئاستا، سالما ئىدى. ئۇ ئېگىز بويلۇق قارا كۆلەڭگىگە يېقىنلاشتى، بىر قەدەم قالغاندا توختاپ، يۈرىكىنىڭ گۈپۈلدىشىنى پەسلەتتى، ئاندىن لاچىنەڭ تېزلىكى بىلەن چېدىرغا بوينىدىن قايرىپ ئاغزىغا لاتا تىقتى ۋە چېسەكچىگە:

— مەن ئەمىر ئەلا پالۋاننىڭ پەرمانى بىلەن مەھمۇد پونى قەتل قىلغىلى كەلدىم، قارشىلىق قىلمىساڭلا جېنىڭ ئامان قالىدۇ. جىم يات !— دەپ پىچىرلىدى ھەم ئۈنىڭ پۇت - قولىنى باغلىۋەتتى.

چېسەكچى ئەلا پالۋاننىڭ پەرمانى دېگەن سۆزگە ئىشەندى بولغاي، موكلا يانتى. تۇردى يۈز بېگى ئۈنىڭ بەردەنگىسىنى يېنىدىكى يىگىتكە ئالغۇزۇپ چېدىرغا يېقىنلاشتى. شۇ ئارىدا ئۈنىڭ ئىككى يىگىتى چېدىر ئىشكىنى بېقىپ تۇرغان چېسەكچىنىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ ئۈنمۇ تۇردىغا ئوخشاش چېدىر ئارقىسىغا ئاپىرىپ ياتقۇزۇپ قويدى. تۇردى يۈزبېگى ئىككى چېسەكچىنىڭ ئورنىغا ئىككى يىگىتنى چېسەكچى قىلىپ قويۇپ ئۆزى بىر يىگىت بىلەن چېدىرغا كىردى. مەھمۇد پو چۈشكىدە كىرىدەڭ تۇگۈلۈپ

يېتىپ بەخرامان ئوخلاۋاتاتتى. تۇردى يۈزبېگى ئۇنىڭ بېشى ئۈستىگە كېلىپ، ئاچ بېقىنىغا بىرنى قويۇپ ۋارقىرىدى:

ــ ئەي مەككار، تۇر ئورنىڭدىن!

مەھمۇد چۆچۈپ ئويغاندى. ئۇ ئۆزىنىڭ بوينىغا تەڭلىنىپ تۇرغان شەمشەرنى كۆرۈپ قورققىنىدىن ۋارقىرىۋەتتى:

ــ ھەي نىجىس، سەن زادى ئىلىغا نېمە مەقسەتتە كەلگەن؟!

ــ بىر قوشۇق قېنىمنى تىلە ... يەن، ــ دەپ تىترەپ تۇرۇپ يىغلاشقا باشلىدى مەھمۇد پو، ــ مەن ... مەن مۇ ... سۇلما ... نلارنى قۇت ... قۇزۇشقا كە ... كەلگەن. مېنىڭ نى... نىيىتىم شۇ ... كى ... ، سىز ... لەرنى خو ... خوجام بە ... بەدۆلەت بىلەن بىر ... بىرلەشتۇرۇش!

ــ ھىم، خوجامنىڭ خوجىسى بار ئىكەن - دە، ــ دېدى ئۇ ئۆز-ئۆزىگە. ئاندىن مەھمۇد پودىن يەنە سورىدى، ــ ئەخمەتخان خوجاڭچۇ؟

ــ ئۇ خوجامنىڭ بە دۆلەتنىڭ يېقىن كىشىسى ئىكەنلىكىنى يېقىندا بىلدىم. مەن سۇلتان بولغاندىن كېيىن ئۇ زات ماڭا بە دۆلەتكە ئادەم ئەۋەتىشىمنى، ئىلى شەھرىنىڭ ئۇنىڭ قارىمىقىغا ئۆتكەنلىكىنى ئۇقتۇرۇشۇمنى ئېيتقان.

ــ سەن ئادەم ئەۋەتتىڭمۇ؟

ــ ياق تېخى.

تۇردى يۈزبېگىنىڭ قان يۇگۇرگەن يۈزىدە، كۆزلىرىدە غەزەپ شولىسى چاقنىدى - دە، جاھاندىكى كۈچتۈڭگۈرلەردەك قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈردى ۋە قاتتىق ئاۋازدا:

ــ ئەمىر ئابدۇرۇسۇل ئاكا ئۈچۈن، ناسىر ئەلەم ئۈچۈن دوزاخقا سەپەر قىل، ــ دەپ مەھمۇدنىڭ بوينىغا چاپتى.

مەھمۇد پونىڭ بەتبەشىرە كاللىسى ئاجىز تېنىدىن ئايرىلىپ پالازغا دومىلاپ چۈشتى.

تۇردى يىگىتلىرىنى باشلاپ شەھەرگە قاراپ قۇيۇندەك ئۇچتى. ئۇلار ئەخمەتخان خوجىنىڭ قورۇسىغا يېتىپ كەلگەندە، تاڭ ئاتقانىدا

بەلگىسىنى كۆرسىتىپ يۇلتۇزلار شالاڭلاشقانىدى.
ئەخمەتخان خوجىنىڭ ھاجەتكە چىققان مۇرتى دەرۋازىنى ئىتتىرگەن ئاۋازنى ئاڭلاپ خوجىنى ئويغاتتى. ئىشىنىڭ كۆتكىنىدەك بولمايۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن تۇردى:
— ئەي خوجا، ئەر بولساڭ چىق بۇياققا. كاللاڭنى ئالىمەن، — دەپ ۋارقىرىدى.
ئەخمەتخان خوجا ئۇشتۇمتۇت قۇياش نۇرىغا دۇچ كەلگەن شەپەرەڭدەك نېمە قىلارىنى بىلمەي قېتىپ قالدى. ئۇنىڭ مۇرتلىرى ئىشىنىڭ چاناقلىقىنى بىلىپ خوجىنى باغنىڭ تېمىدىن ئارتىلدۇردى. ئەخمەتخان خوجا تامبىلىنى كۆتۈرگەن پېتى خۇيزۇلارنىڭ بارگاھىغا قاراپ قاچتى. خۇيزۇلارنىڭ سۇلتانى ياگۇر باشلىق سىپاھلار خوجىنى ئەتىۋارلاپ، ئىززەت - ئىكرام بىلەن كۈتۈۋالدى.
ھاسىل كالام، مەھمۇد پونىڭ سۇيىقەست بىلەن قولغا كىرگۈزۈۋالغان سۇلتانلىقى «موزاينىڭ يۇگۇرۇشى سامانلىققىچە» دېگەندەك، ئۇتتۇز ئالتە كۈنلا ئۈمۈر سۈرەلىدى.
تاڭ شەپەقى سېخىي نۇرى بىلەن بەيتۇللانىڭ پەشتىقىغا ئەڭلىك يېپقىپ نۇرلاندۇرۇۋەتتى. يېنىڭ سەھەر شامىلى مەھمۇد پونىڭ خام كاللىسىدىن چىققان سېسىق پۇراقنى يىراقلارغا ئېلىپ كەتتى. خوجىلاردىن ئىخلاسى قايتقان شەھەر خەلقى مەھمۇد پونىڭ ھىيلە - مىكىرگە تولغان، بەتبەشىرە كاللىسى ئەتراپىغا توپلىنىپ، بىر نەچسىنىڭ يوقالغىنىغا شۈكۈر قىلىشتى. ئۇنىڭ ئەخمىقانە ئىشلىرىنى ئەسلەپ راسا كۈلۈشتى.
شۇنداق، بۇ جاھان ئۇزۇن جاھان. بۇ جاھاندا يامانلىق ياخشىلىق ئۇستىدىن كۈلەلمەيدۇ، ياخشىلىق ھامان يامانلىق ئۇستىدىن كۈلىدۇ.

توققۇزىنچى باب

ئاخىرقى نۇسرەت

تالقان يېگەن خەلقلەر
نېمەتلەرگە يېتىشتى.
ئازاد بولۇپ زۇلۇمدىن
مۇڭلىرىنى ئېيتىشتى.
— خەلق قوشىقى

1

ھەيۋەتلىك، كۆركەم مەپە كۆرەنىڭ مەركىزىي كوچىسىدىكى جياڭجۈن ئىبادەتخانىسى ئالدىدا توختىدى، بۇ يەردە سەپ تۈزۈپ تۇرغان جەسەكچىلەر ياغاچتەك قېتىپ تۇرۇشاتتى. مۇلازىملار دەررۇ جياۋ[1] كەلتۈرۈشتى، بىر مۇلازىم مەپىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا بېشىنى ئېگىپ دوم ئولتۇردى. مەپىگە مىڭ شۇي جياڭجۈن ھېلىقى مۇلازىمنىڭ دۇمبىسىنى دەسسەپ چىقىپ سۇلغۇن ھالدا جياۋغا ئولتۇردى. ئىبادەتخانىغا مىڭ شۇينىڭ پەرمانى بىلەن بارلىق داۋىنلار توپلانغاندى. ئۇلار بۇنقا ئىبادەت قىلىپ توپلاڭچىلارنى

---

① جياۋ — ھەشەمەتلىك ياسالغان، كىچىك دېرىزىلىك ئۆرە ساندۇق، ئىچىدە بىر ئادەم ئولتۇرۇشقا بولىدۇ، تۆت ئادەم كۆتۈرۈپ ماڭىدۇ.

يوقىتىشىنى ئىلتىجا قىلماقچى ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە مەسلىھەتچى ئامبال، دالۇي، غالدايلار، ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلار بار ئىدى. ئۇلار مىڭ شۇي جياۋدىن چۈشۈشىگە ئىككى پۈتلىشىپ تەزىم قىلىشتى. بۇ ئىبادەتخانا ئىلى جياڭجۈن مەھكىمىسىگە تەۋە جايلار ئىچىدىكى ئەڭ سەلتەنەتلىك، ئەڭ چىرايلىق ئىبادەتخانا بولۇپ، پۈتۈنلەي چىڭ خاندانلىقى ئوردىسىنىڭ ئۈسلۇبىدا ياسالغان، ئاستى ـ ئۈستى، تام ـ تورۇسلىرى يېشىل، سىرىق، كۆك ساپاللار بىلەن بېزەلگەنىدى. ئىبادەتخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇچ دەرۋازىلىق پەشتاق بەيپىكەبن بار بولۇپ، تولىمۇ چىرايلىق ئىدى. بارلىق قۇرۇلۇشنى تۆتلا تۈۋرۈك كۆتۈرۈپ تۇراتتى. بۇ بۇتخانىنى ھەربىيلەر ئىبادەت قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن «جياڭجۈن بۇتخانىسى» ياكى «ئەلەم بۇتخانىسى» دەپ ئاتايتتى. چۈنكى بۇنىڭغا يانداش كۈڭزى ـ مىڭزى خاتىرە ئىبادەتخانىسىنى «قەلەمكەشلەر ئىبادەتخانىسى» دەپ ئاتىشاتتى.

ئادەتتە جياڭجۈن باشلىق ھەربىي ئەمەلدارلار قەمەرىيە يىلى ھېسابى بويىچە 3 ـ ۋە 10 ـ ئايدا بۇ ئىبادەتخانىغا كېلىپ بۇتقا چوقۇنۇپ مەبۇددىن مەدەت تىلەيتتى. بۇگۈن 3 ـ ئايمۇ، 10 ـ ئايمۇ ئەمەس، 1 ـ ئاي ئىدى. ئەپسۇسكى، مىڭ شۇي نەچچە يۈز يىللىق ئادەتنى بۇزۇپ، مەبۇددىن مەدەت تىلەشنى توققۇز ئاي بۇرۇن ئېلىپ باردى.

بۇتخانىغا دۆلەت تۇغى ئېسىلغان، كالا ـ قوي، چوشقىلار ئۆلتۈرۈلۈپ پۈتۈن پېتى مەبۇدنىڭ ئالدىغا قويۇلغانىدى. مىڭ شۇي كېلىشى بىلەنلا مۇراسىم باشلاندى، كۈجە كۆيدۈرۈلدى، ئىسرىق سېلىندى، جاڭ ـ دۇمباقلار چېلىندى. ھەممە بۇت ئالدىدا سەپ تۈزۈپ تۇرۇشقىنىدا توققۇز پاي توپ ئېتىلدى. خاس راھىب تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن قوڭغۇراق چېلىندى، ئاندىن ھەممە ئادەم بۇتقا تەزىم قىلىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىبادەت ئاخىرلاشتى.

مىڭ شۇي ئەمەلدارلارغا مۇنداق دېدى:

ـــ ئەي داربن، ئامبال، دالۇيلار، توپىلاڭچىلار بوسۇغىمىزدا يولۇاستەك خىرىس قىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئۇلارنى يوق قىلىش خۇسۇسىدا قانداق مەسلىھەتلىكلار بار، ئوتتۇرىغا قويۇڭلار!

بۇتخانا قۇدۇققا تاش چۈشكەندەك جىمجىت كەتتى. ئەمەلدارلارنىڭ شۇ تاپتىكى تۇرقى يىگىنە يېڭىلغان ئىتتەك بىچارە، مادارسىز ۋە چۈشكۈن ئىدى. بىر چاغدا چىڭ دالۇي ئورنىدىن تۇردى، بۇتقا ئۇچ قېتىم باش قويدى، ئاندىن جىياڭجۇنگە قاراپ دېدىكى:

ــ جانابىي ئالىيلىرى ئىجازەت قىلسا، كەمىنە قۇللىرى كەم ئەقلى بىلەن ئىككى ئېغىز گەپ قىلغاي.

ــ سۆزلەڭ! ــ دېدى مىڭ شۇي.

باشقا ئەمەلدارلار قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ تۇرۇشتى، چىڭ دالۇي ۋەزمىن هالدا شۇنداق دېدى:

ــ خېلى ۋاقىتتىن بېرى توپىلاڭچىلار بىلەن جان تىكىپ جەڭ قىلدۇق، لېكىن ئۇلار تولىمۇ كۆپ بولغاچ ئەدىپىنى بېرەلمىدۇق. ئۇلار قەلئەنى چىۋىن ئۆتمەس قىلىپ قورشىۋالدى، قەلئەدە ئاشلىق ئۆكسۈپ قالدى. شۇڭا، يۇقىرىدىن يارەدەم كەلگۈچە توپىلاڭچىلارنى ئالداپ تۇتۇپ تۇرساق، دەيمەن.

ــ قانداق ئالدايسىز؟ ــ سورىدى جىياڭجۇن.

ــ يالغان تەسلىم بولىمىز، ئۇلارغا «جانابىي جىياڭجۇن ۋە باشقا ھەربىي، مۇلكىي ئەمەلدارلارغا، چېرىك ۋە بالا ـ چاقىلارغا تەگمەسلىك تەسلىم بولىمىز، بۇنىڭ تەييارلىقىغا ئۇچ كۈن مۆھلەت بېرىڭلار» دەيمىز، بۇ ئۇچ كۈننى تۇگەتمەي تۇرۇپ يەنە ئۇچ كۈن سورىساق، بۇ ۋاقىت ئىچىدە سۇيدۇڭ، لوسىگۇڭ، چىڭسىخوزا قەلئەلىرىدىن بىر تۇمەن چېرىك ئالدۇرۇۋالىمىز، يەنە بىر تەرەپتىن، سېپىل ئاستىدىن لەخمە كولاپ، كېچىسى چىقىپ بىر تۇركۈم توپىلاڭچىلارنى قىرىپ تاشلىساق.

ــ ھىم. خوش، باشقىلار بۇنىڭغا نېمە دەيدىكىن؟ ــ سورىدى جىياڭجۇن.

ــ چىڭ دالۇينىڭ مەسلىھەتى ئەقلگە مۇۋاپىق بولدى، شۇنداق بىر ھىيلە ئىشلەتمىسەكمۇ بولمايدىغاندەك قىلىدۇ، ــ دېدى داتۇڭ يامۇلىنىڭ ئامبىلى.

ئەمەلدارلارغا بىر ئاز جان كىرگەندەك بولدى. توپىلاڭچىلار ئانقان

توپلارنىڭ. مىلتىقلارنىڭ ئاۋازىدىن ئەرۋاھى ئۇچۇپ جەنىي ھەلقۇمىغا بېرىپ قالغان بۇ ئەمەلدارلار قۇتۇلۇش يولىنىڭ تېپىلغىنىغا شۈكۈر قىلىشىپ، ھەر قايسىسى چىڭ دالۇينىڭ مەسلىھەتىنى جىياڭجۈننىڭ ئەقلى بىلەن قوللىدى، جىياڭجۈن چىڭ دالۇينىڭ مەسلىھەتىگە قوشۇلدى، ئۇ بۇنىڭدىن باشقىمۇ چارە تاپالمىغانىدى.

— ئەمىسە چىڭ دالۇينىڭ مەسلىھەتى بويىچە ئىش تۇتىمىز. توپلاڭچىلار ئالدىغا كىم ئەلچى بولۇپ چىقىدۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ.

بۇتخانا يەنە جىمىپ كەتتى، جاۋاب بەرگۈدەك ئادەم چىقمىدى، نۇرغۇنلىرى كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئولتۇرۇشتى. شۇ ئاردا ئىبادەتخانىغا كۈڭزى - مىڭزى بۇتخانىسىدا ئىبادەت قىلىۋاتقان مۇلكىي ئەمەلدار، ئۇلارنىڭ بالا - ۋاقىسى ۋە بىر نەچچە يۈز مانجۇ، شىبە، سولۇن پۇقرالىرى كۆزلىرىدىن ھەسرەت ياشلىرىنى تۆكۈپ كېرىپ كېلىشتى. جىياڭجۈن ئۇلارنىڭ ئەرز - ھالىنى ئاڭلاپ بىرمۇنچە تەسەللى بەردى، سۇلھى تۈزىدىغىنىنى ئېيتىپ خاتىرجەم قىلدى. ھەربىي ئەمەلدارلار ئورنىدىن تۇرۇپ كەلگەنلەرنى نەسىھەت بىلەن قايتۇردى.

جىياڭجۈن ئورنىدىن تۇردى، ئەمەلدارلارمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ بېشىنى ئېگىپ تۇردى. جىياڭجۈن پەرمانىنى جاكارلىدى:

— سۇلھى تۈزۈشكە چىڭ دالۇي چىقسۇن!

2

چىڭ دالۇي ۋەكىللەر بىلەن راۋاق ئۇستىگە چىقتى. ئۇ سېپىل سىرتىدا سانجاق تۇرغان قوزغىلاڭ لەشكەرلىرىگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— ئەي ئەھلىي دىندىكىلەر، تىلماچ ئېلىپ كەلسەڭلار، روبىرو سۆزلىشەيلى، خىيالىڭلارنى بىلەيلى.

ئەلا پالۋان ئۇلارنىڭ ئالدىغا جاببىاش مىراپ، خۇدا بەردى بەگ، تۇردى يۈز بېگى، ئەمىرشاھ ۋە ساماسىق تىلماچلارنى ئەۋەتتى.

— تەسلىم بولۇپ دەرۋازىنى ئاچساڭلار ھېچكىمنى ئۆلتۈرمەيمىز، —

دەپ ۋارقىرىدى ئەمىرشاھ.
سامساق تىلماچ ئۆرۈپ بەردى. چىڭ دالۇي سورىدى:
ـــ تەسلىم بولساق ئادەملىرىمىزنى ئۆلتۈرمەمسىلەر؟ ھەربىي، مۇلكىي ئەمەلدارلارنىچۇ؟ قانداق شەرتلىرىڭلار بار؟
ئەمىرشاھ دەرھال چاپارمەننى چاقىرىپ:
ـــ تېز بېرىپ ئەمىر لەشكەردىن سورىغىن، ئۇلار تەسلىم بولۇشنىڭ شەرتلىرىنى سورايدۇ. قانداق جاۋاب بېرىمىز؟ ـــ دېدى.
چاپارمەن كەتتى، ئەمىرشاھ ئادەملىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتى، ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى پەقەت يالغاندىن باش قوشۇش ئىدى. خېلىدىن كېيىن چاپارمەن يېتىپ كېلىپ ئەمىرشاھقا دەۋەتنامە[1] بەردى ۋە دېدى:
ـــ ئەمىرلەشكەر ئەلا پالۋان دەيدۇلەركى، مۇنۇ دەۋەتنامىنى چىڭ دالۇيگە بەرگەي، دەۋەتنامىگە كۆنسە، باشقا تەلەپ قويمىسا، ئەمىر شاھ ۋەكىللەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بىر تەرەپ قىلغاي!
ئەمىر شاھ ئەلا پالۋاننىڭ دەۋاتنامىسىنى چىڭ دالۇيگە ئۆرۈپ بېرىشنى سامساق تىلماچقا تاپشۇردى. سامساق تىلماچ دەۋەتنامىنى مۇنداق ئۆرۈپ، ۋارقىراپ تۇرۇپ ئوقۇپ بەردى:
ـــ مىڭ شۇي جياڭجۇن باشلىق بارلىق ھەربىي، مۇلكىي ئەمەلدارلار، چېرىكلەر، كۆرە قەلئەسىدىكى پۇقرالار. سىلەرگە مەلۇم بولغايكى، بىز ئىختىلالچىلار چاڭ جياڭجۇنگە ئوخشاش زالىم ئەمەلدارلارغا قارشى كۆتىرىلگەن. بىزنىڭ نىيىتىمىز بىر، ئۇ بولسىمۇ پۇقرالارنى توق، بايلىقات تۇرمۇشقا ئىگە قىلىش، ۋاڭ خۇلۇ ئالۋىنىغا ئوخشاش ئېغىر ھاشارلار، ئۇستى ـ ئۇستىگە چۈشكەن سېلىقلارنى يوقىتىش، پۇقرا بىلەن ئەمەلدارلار ئاللانىڭ قۇياش نۇرىدىن تەڭ بەھىر ئېلىش. بۇنىڭدىن باشقا نىيىتىمىز يوق. بىز ۋەتىنىمىزگە بېسىپ كىرگەن ئاق پادىشاھ لەشكەرلىرىنى بىتچىت قىلدۇق، بۇنىڭدىن كېيىن بېسىپ كىرسىمۇ بىتچىت قىلىمىز. شۇنىڭ

---

[1] دەۋەتنامە ـــ تەسلىم بولۇشقا ئۈندىگەن مەكتۇپ.

ئۇچۇن دەيمىزكى، سىلەر يېتىم قالدىڭلار، ئەگەر تەسلىم بولساڭلار ئەمەلدار، چېرىكلەرگە تەگمەيمىز، مىڭ شۇي جيائجۇن باشلىق بىر نەچچە ئەمەلدارنى بىزگە چىقىرىپ بېرىڭلار. كۆرە قاتارلىق توققۇز قەلئە ۋە بارلىق قورغانلار ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ. ئەگەر مىڭ جيائجۇن تەسلىم بولۇشقا قارشى تۇرسا، بىز سېپىلنى پارتلىتىپ كۆرەنى تۇپتۇز قىلىۋېتىمىز، گېپىمىز گەپ!

چىڭ دالۇي ئاڭلاپ بولۇپ دەۋەتنامىنى قولىغا ئالدى.

— ئەي ئەھلي دىن باھادىرلىرى، بىز بۇ شەرتلەرنى مىڭ شۇي جيائجۇنگە تاپشۇرايلى، ئۇ زات نېمە دەيدۇ، مۇزاكىرە قىلايلى، ئۇچ كۈن مۆھلەت بەرگەيسىلەر، — دېدى.

ئەمىرشاھ جاببار مىراپ، تۇردى يۈزبېگى، خۇداۋەردىلەر بىلەن مەسلىھەتكە چۈشتى. ئۇلار ئەمىرلەشكەرنىڭ، باشقا تەلىپى بولسا ئۆزلىرى جاۋاب قىلغاي، دېگەن پەرمانى بويىچە ئۇچ كۈن مۆھلەت بېرىشكە ماقۇل بولدى.

چىڭ دالۇي غالىبلارچە مىڭ جيائجۇننىڭ خاس «تەخت ئۆيى» گە كىردى. مىڭ شۇي تەختىدىن چاچراپ تۇرۇپ ئالدىراپ سورىدى:

— خوش، ئۇ ئوغرىلار نېمىدەپ جاۋاب بەردى؟

— جاۋابى مانا بۇنىڭدا، — چىڭ دالۇي دەۋاتنامىنى ئىككى قوللاپ سۇندى. مىڭ جيائجۇن دەۋەتنامىنى ئوقۇپ ئويلىنىپ قالدى. چىڭ دالۇي:

— ئالىيلىرى، ئۇلار دەۋاتنامىسىدە چاڭ جېن ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىغا قارشى كۆتۈرۈلگىنىنى ئېيتىپتۇ، بىز بۇنىڭدىن پايدىلانساقمىكىن؟ — دېدى مۇغەمبەرلەرچە ھىجىيىپ.

— قانداق پايدىلانساق بولىدۇ؟

— مەسىلەن، ئۇلار قارشى تۇرغان چاڭ جېن ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىنى چىقىرىپ بەرسەك.

— ھىم! — مىڭ شۇي تامىقىنى قىرىپ قويدى.

چىڭ دالۇي ئۇنىڭ دېلىغۇل بولۇپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ دېدىكى:

ـــ ئەگەر جانابلىرى لايىق تاپسا، ئۇلارنى ئۆزىمىزگە ئىشەندۈرۈشىمىز لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان، قورقۇنچاق ئەمەلدارلارنى ۋە بىر قىسىم پۇقرالارنى چىقىرىپ بەرسەك، ئۇلار بىزگە ئىشىنەر ۋە بىخۇدلىشار دەيمەن.

ـــ قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان دېگەنلىرىڭىز كىملەر؟

ـــ يەنى مەسىلەن، توپىلاڭچىلار قارشى تۇرۇۋاتقان چاڭ جېن ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرى. چاڭ جېن ئۈچقۇننى بىرلا پۈدەپ ئۆچۈرۈۋېتىدىغان ۋاقىتتا بىخۇدلۇق، يېنىكلىك قىلىپ ئۆچۈرمىدى، يالقۇنغا ئايلانغاندا بىز ئامالسىز قالدۇق. ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرى قېرىپ، بىر پۈتى ئالدىغا ماڭسا، بىر پۈتى كەينىگە كېتىدىغان هالدا يۈرۈپتۇ. ئۇلار بالا ـ چاقا، نەۋرە ـ چەۋرىلىرى بىلەن بىرەر يۇزگە يېتىدۇ، ئۇلارنى چىقىرىپ بەرسەك تەمىناتتىمۇ يەڭگىللەپ قالار ئىدۇق. توپىلاڭچىلارنىڭ غەزىپى بىر ئاز بولسىمۇ بېسىلار ئىدى.

مىڭ جياڭجۈنگە بۇ مەسلىھەت مايەك يېقىپ كەتتى. ئۇ يەنە سورىدى:

ـــ يەنچۇ، يەنە كىملەرنى چىقىرىپ بەرسەك بولىدۇ؟

ـــ توپىلاڭچىلارنىڭ تۈغىدا «زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىپ، يۇرتىمىزدا ئاسايىشلىق تۈرمۇش كۆچۈرۈش يولىدا ئالغا!» دېگەن گەپ بار. بىز، سىلەر يوقىتىدىغان زالىم ئەمەلدارلار مۇنۇلار، دەپ، تۇداربن، بى داربن، چا داربن، خا غالداي، با غالداي...

ـــ بولدى، بولدى، كۆڭلىڭىزگە پۈككەننىڭ ھەممىسىنى خوتۇن ـ بالىلىرى بىلەن چىقىرىپ بېرىڭ، بۇلارغا ھازىرلا ئۇقتۇرۇڭ، مۆھلەت توشقان كۈنى چىقىرىپ بېرىڭ!

شۇ تاپتا مىڭ جياڭجۈننىڭ ئۆزى بىلەن بالا ـ چاقىسى ئامان قالىدىغانلا بولسا چىڭ دالۇيىنىمۇ چىقىرىپ بەرگۈسى بار ئىدى. چىڭ دالۇي گۇلقەلىرى ئېچىلغان هالدا جياڭجۈننىڭ پەرمانىنى ئاچىقىپ كەتتى. ئۇ يول بويى بۇ يۇزدىن ئارتۇق داربنلارنىڭ بارلىق بايلىقى قولۇمغا چۈشتى، دەپ ئويلاپ ماڭدى.

ئۈچىنچى كۈنى ئەمەس، چىڭ دالۇي تۆتىنچى كۈنى يۇقىرىدا ئىسىم ـ

شەرپى زىكرى قىلىنغان ئەمەلدارلارنى بالا - چاقسى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ۋە بىر نەچچە يۈز خەنزۇ، شىبە، سولۇن پۇقرالىرىنى شىمالىي دەرۋازىدىن مەجبۇرىي چىقىرىۋەتتى.

ئەمىرشاھ چاك جېنىدىن باشقىلارنى غۇلجا شەھىرىگە ماڭدۇرۇۋەتتى. ئەلا پالۋان خۇيزۇلارنىڭ تەلىپىگە بىنائەن چاك جېن جىيانجۇننى ياگۇر سۇلتانغا تاپشۇرۇپ بەردى. ياگۇر ئۇنى دارغا ئېسىپ پۇخادىن چىقتى.

ئەمما، قەلئە قوۋۇقلىرى ئېچىلمىدى، دەرۋازا ئۈستىدىكى قوقتىلاردا چېرىك كۆپەيتىلدى. ئەلا پالۋان يەنە ئۈچ كۈن سەۋر قىلدى، مىڭ شۇي يەنىلا تەسلىم بولۇش بېشارىتى بەرمىدى، ئەكسىچە، يېرىم كېچىدە نۇرغۇن ئانلىق چېرىك سۈيدۈڭ تەرەپتىن كېلىپ كۆرەگە كىرىپ كەتتى. ئەلا پالۋان جاببىاش، ئەمىرشاھ، تۇردى يۈزبېگى، خۇدابەردى، قاۋاش پالۋان، بەگزات بەگ ۋە سامساق تىلماچنى يەنە ئەۋەتتى. ئەلچىلەر راۋاق ئالدىدىكى دەرۋازا ئالدىغا كەلدى. سامساق تىلماچ ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— ئەي ناكەسلەر، نېمە ئۈچۈن ھېيلە - نەيرەڭ ئىشلىتىسىلەر؟ نېمە ئۈچۈن ۋەدىگە ۋاپا قىلماي چېرىك توپلايسىلەر؟ نېمە ئۈچۈن دەرۋازىنى ئېچىپ تەسلىم بولمايسىلەر؟

چىڭ دالۇي سېپىل ئۈستىگە چىقىپ جاۋاب بەردى:

— ئەي باھادىرلار، جىيانجۇن سىلەردىن بەك قورقۇپ كېتىپ يېتىپ قالدى. جىيانجۇن يەنە بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ تۇرسا دەۋاتىدۇ، ئاندىن تەسلىم بولۇش ھەققىدە كېلىشىم تۈزسەك.

— ئەمىسە ئۆزۈڭ ئەمىرلەشكەرگە بېرىپ سۆزلەش!— دېدى ئەمىر شاھ.

چىڭ دالۇي ماقۇل بولۇپ، ئارغامچىغا ئېسىلىپ سېپىلدىن چۈشتى، ئەمىرشاھ باشلىق ۋەكىللەر چىڭ دالۇينى ئانقا مىنگۈزۈپ ئەمىرلەشكەر چېدىرىغا قاراپ ماڭدى. شۇ ھامان سېپىل ئۈستىدىن مىلتىق ئېتىلىپ، بىر پاي ئوق سامساق تىلماچقا جان كېسىپ تەگدى، سامساق تىلماچ شۇئان جان ئۈزدى. ئەمىرشاھ قاتتىق غەزەپلەندى ۋە قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ شۇئان چىڭ دالۇينىڭ كاللىسىنى ئالدى. تۇردى يۈزبېگى چىڭ دالۇينىڭ بېشىنى خەندەك كۆۋرۈكىنىڭ سالاسۇنىغا باغلاپ قويدى.

يەنە ئېتىشما باشلىنىپ كەتتى. توپ ئوقلىرى كۆرە قەلئەسى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىنى لەرزىگە كەلتۈردى. كۆرە سېپىلىدىن ئېتىلىپ چىققان ئون - يىگىرمە جىڭ ئېغىرلىقتىكى دۆگىلەك چويۇن ئوقلار پارتلاپ ئويمانلىق ھاسىل قىلاتتى.

ئەلا پالۋان ئەسكەرشاھتىن جيائجۇننىڭ ھىيلە ئىشلەتكىنىنى بىلىپ ئۆزىنىڭ ساددىلىقىنى ئەيىبلىدى. ئۇ كۆرەنى پەتىھ قىلىش ئۈستىدە قاتتىق باش قاتۇردى. دەل مۇشۇ پەيتتە شەمسىدىن خەلپەم كۆرە تام بارگاھىغا كەلدى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرۇشىغا شەمسىدىن خەلپەم چېدىر بوسۇغىسىدا پەيدا بولدى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئۈستاز! ــ ئەلا پالۋان ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى، قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرگە ئۆتكۈزدى.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ھالىڭىز نېچۈك، ئەسرلەشكەر.

ــ ئاتا، سىلى مېنى كىچىكىمدىن ئوغۇللىرى سۈپىتىدە ئۆز كۆرۈپ سەنلەيتتىلە، ئەجەب بۇگۈن سىزلەپ قاپتىلا، مەندىن نېمە گۇناھ ئۆتتى، ئالدىلىرىدىن ئۆتۈپ قويغان يېرىم بار ئوخشىمامدۇ!

شەمسىدىن خەلپەم كۈلۈپ كەتتى. ئۇ ئەلا پالۋانغا ئاتىلىق مېھرى بىلەن قاراپ قويۇپ:

ــ ھېچقانداق گۇناھىڭ يوق بالام. لەشكىرىمىزنىڭ ئەسىرى دەپ سەلتەنەتكە لايىق مۇئامىلە قىلىش بىز پۇقرالارغا سۈننەت بولغاچ سىزلەپ قويغانىدىم، ــ دېدى.

ــ ئۇنداقتا خاتىرجەمەن، ــ دېدى ئەلا پالۋان، ــ سىزلەش ياتىراش مەنىسىنى بەرگەچكە سىلىگە گەپ سېلىپ قالدىم.

ــ ئەگەر مېنىڭ سېنى سىزلىگىنىمنى ياتىراش دەپ چۈشەنسەڭ، مېنى سىلى ئۆزلىرى دېگىنىڭىنى نېمە دېسەك بولار؟

ــ سىلى دېگەن ئاغزىمغا ئىلىم سالغان ئۈستازىم. ئۈستازنى ھۆرمەتلەش ھەر بىر شاگىرتنىڭلا ئەمەس، پۈتكۈل خەلقنىڭ ئادىتى.

ئۇلار شۇ تەرىقە ئۈستاز ـ شاگىرتلىق مېھرىنى ئىزھار قىلىشقاچ، تاماققا ئولتۇرۇشتى. بۇگۈن ئاشپەز شەمسىدىن خەلپەمنىڭ كېلىدىغىنىنى

بىلگەندەكلا ئۇ ئامراق بېتىر مانتا ئەكەتسەدى. خەلپەم جىلتىسسىنىڭ نېپىزلىقىدىن تىترەپ تۇرغان شورپىلىق پېتىر مانتىنى يەپ ئولتۇرۇپ:

— ياھ، ياھ، ئاشپىزنىڭ مانتىغا ئۇستا ئىكەن، — دەپ ماختىدى.

— ئاشپەزنى ئۇستا قىلغان خەلقنىڭ نېمىتى، — دېدى ئەلا پالۋان كۈلۈپ.

— لەشكىرىڭمۇ مۇشۇنداق تاماقلارنى يەمدۇ؟

— لەشكەرنىڭ تامىقى كۈچلۈك، مانتا، شورپا، پولۇ، شويلا دەمدىلا، ئىشقىلىپ، ھەممە تائاملار ئېتىلىپ تۇرىدۇ، — دەپ جاۋاب بەردى ئەلا پالۋان.

— لەشكەر توق بولسا يىلىكى پۇتۇن، بىلىكى چىڭ بولىدۇ، بۇنداق لەشكەر كۈرەنى تېز ئازاد ئېتىدۇ، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم.

— راسا بېشىم قېتىپ تۇرغاندا كەلدىلا، سىلىنىڭ تەلىم — بىلىملىرىگە تەشنا بولۇپ تۇراتتىم، — دېدى ئەلا پالۋان. — چوڭ كۈرە قەلئەسىدىن ئىبارەت بۇ ئاخىرقى جاھىل قورغاننى تۇرغۇن كۈچ بىلەن ئېلىشمىزغا توغرا كېلىدىغاندەك، — ئاندىن ئۇ جىياڭجۇننىڭ ھېيلىسى چىڭ دالۇي ۋەقەسى ۋە تىلماچىنىڭ ئۆلۈمىنى ھېكايە قىلىپ بەردى.

شەمسىدىن خەلپەم ئۇنىڭ ھېكايىسىنى دىققەت بىلەن ئاڭلىدى، ئاندىن ئۇزاق ئولتۇرۇپ كەتتى، كۆڭلىگە قانداقتۇر بىر ئىش كەلگەندەك بولدى.

— بىزنىڭ توپلىرىمىز كۈرە سېپىلىنى تېشەلمەيدۇ، بۇزالمايدۇ. چۈنكى ئۇ ناھايىتى مۇستەھكەم، — دېدى ئۇ، — سېپىلنىڭ ئېگىزلىكى ئون ئىككى گەز، ئاستى كەڭلىكى توققۇز، ئۈستى كەڭلىكى سەككىز گەز. سېپىل ئۈستىدىن سەككىز ئات سۈرىيەلەيدىغان ئوتتۇراھال توپنى بىمالال سۈرەپ يۈرگىلى بولىدۇ، چېرىكلەر تۆت قاتار بولۇپ مەش دەسسەپ ماڭالايدۇ. ئەڭ ياخشىسى، مېنى باشلىغىن. كۈرەنىڭ تۈزۈلۈشىنى تونۇشتۇرۇپ قويايي، پايدىسى يېتىپ قالار، — دېدى.

ئۇلار ئاتلىنىپ جەنۇبىي دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە شەمسىدىن خەلپەم توختاپ:

— مانا بۇ دەرۋازىنىڭ تۆمۈردىن قاپلانغىنىنى كۆرۈپ تۇرۇپسەن، ئۇنىڭغا ئىچىدىن يىگىرمە جىڭ ئېغىرلىقتىكى قۇلۇپ زەنجىرى بېكىتىلگەن، دەرۋازىنىڭ ئوستىدىكى ئاۋۇ قوقتىدا ئادەتتە بىر پەي چېبرىك تۇراتتى، ھازىر كۆپەيتكەن ئوخشايدۇ. — دەپ تونۇشتۇردى.

ئۇلار سېپىلنى ئوق يەتمەس يىراقلىقتىن ئايلاندى.

— مۇنۇ كىچىك سېپىل، — شەمسىدىن خەلپەم قامچىسى بىلەن كۆرسەتتى، — چوڭ سېپىلنى قوغدايدۇ، ئۇنىڭ ئاۋۇ بۇرجىكىدىكى سېپىلنى كۆردۇڭمۇ؟ بۇ سېپىلنىڭ تۆت بۇرجىكىدە ئاشۇنداق يەنە تۆت كىچىك سېپىل بىلەن قورشالغان چېبرىك بارگاھى بار. ئاتلىق چېبرىكلەر بۇ ئوچ قۇر سېپىل تۆپىسىدە كېچە - كۈندۈز چارلايدۇ، دۈشمەن شەپىسى كەلسە بارگاھ ئامبىلىغا خەۋەر قىلىدۇ، ئاندىن ئۇلار ئوچ سېپىلغا چىقىپ قوغدىنىش ئۇرۇشى قىلىدۇ. بۇ سېپىللار مانا شۇنداق مۇستەھكەم.

— تۇغرا ئېيتىدىلا، ھازىر بۇ سېپىللارنى ئېلىش تولىمۇ مۇشكۇل بولۇۋاتىدۇ، — دېدى ئەلا پالۋان غەمكىن ھالدا.

— ھە، بۇ ئىختىلالنىڭ ئاخىرقى غەلبىسىگە تاقىشىدىغان گەپ، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم، — بۇنىڭ چارىسىنى ئويلىشايلى.

— قانداق چارە قوللانساق بولار؟— دەپ جانلىنىپ كەتتى ئەلا پالۋان.

— كۈرە سېپىلنى بۇزۇشنىڭ تەسلىكى مېنىمۇ بىئارام قىلىپ، بىردىن سادىر پالۋاننىڭ بايانداي سېپىلنى پارتلاتقىنى ئېسىمگە كەلدى، شۇنىڭ بىلەن بۇ يەرگە قاراپ يۈگۈردۈم. سادىر پالۋان بىلەن سۆزلىشەيلى.

— بۇ ئاقىلانە چارە. ئەمما سادىر ئاغامنى ئاۋارە قىلىۋەرسەك بولارمۇ؟ ئۇمۇ قېرىپ قالدى، يەتمىشتىن ھالقىغان بوۋاينى...

— ئاۋارە قىلىشتىن باشقا چارە يوق. سادىردىن باشقا ھېچكىم بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. سادىرمۇ ئېغىر ئالماس، چۈنكى ئۇ بۇ ئىختىلال ئوتىنى بىرىنچى بولۇپ تۇتاشتۇرغان پالۋان.

ئەلا پالۋان ئۇستازىنىڭ بۇ سۆزىدىن كېيىن يېنىكلەپ قالدى.

3

ئۇلار سادىر پالۋاننىڭ چېدىرىغا كىردى. سادىر پالۋان ئورنىدىن تۇرۇپ:
ــ ئوھوي، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خەلپەم، بىزنىڭ كەپمىزگىمۇ قەدەملىرى يېتىپتۇ. قېنى، قېنى، يۇقىرىغا ئۆتسىلە، ــ دەپ ئۇلارنى خۇشال كۈتۈۋالدى.
ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم پالۋان ئاغا. ئەھۋاللىرى قانداق، سالامەت تۇرلىمۇ؟ ــ دەپ ھال سورىدى ئەلا پالۋان.
ــ كەل پالۋان ئىنىم، سالامەتمۇ سەن، پېقىر قېرىنىي يوقلاپ كەلگىنىڭلاردىن كۆڭلۈم يايرىدى، ــ دەپ، ئەلا بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى سادىر پالۋان.
ئۇلار ئولتۇرۇشتى. سادىر پالۋاننىڭ نۆكىرى دەرھال قولغا سۇ ئېلىپ داستىخان سالدى. ئۇلار چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ بىردەم ئادەتتىكى پاراڭلارنى قىلىشتى. ئەلا پالۋان شەمسدىن خەلپەمنىڭ يوقلاپ كەلگىنىنى، ئۇستازىنىڭ كۈرە قەلئەسى سېپىلىنى تونۇشتۇرۇپ بەرگىنىنى سۆزلەپ بەردى.
ــ خەلپەم ئىلىنىڭ ھەممە يېرىنى بىلىدۇ، كۈرەنى پېقىر ئاغاڭمۇ بىلىدۇ. نەچچە قېتىم كۈرەنىڭ گۈندىخانىلىرىدا يېتىپ، تېمىنى تېشىپ چىققىنىم ئېسىڭدىن چىقمىتۇ ـ دە. ــ دېدى سادىر پالۋان.
ــ ئېسىمدىن كۆتۈرۈلەمدىغان، سىلىنى يوقلىغاچ كۈرەنىڭ سېپىلىنى قانداق بۇزۇپ كىرىش ھەققىدە تەلىم سوراپ كەلدۇق. ــ دېدى ئەلا پالۋان.
ــ ھازىر كۈرە قەلئەسى يا بەز ئەمەس، يا گۆش ئەمەس بىر نېمە بولۇپ قالدى. خەۋەرلىرى بار، چىڭ دالۇي دېگەن مەلئۇن تەسلىم بولمىمز، دەپ بىزنى ئالدىدى ھەم بېشىنى يېدى. ھازىر توپلارمۇ بۇ كەڭ سېپىلنى بۇزالمايۋاتىدۇ.
ــ ھەي، ئەمىر، سېپىلنى بۇزمەن دېسەڭ مىڭ پاتمان ئۇمىد كېرەك. ئۇنى پەتىھ قىلىمەن دېسەڭ جياڭجۈنلاردىنمۇ ئارتۇقراق ھىيلە ئىشلىتىشكە

توغرا كېلىدۇ. ـــ دېدى سادىر پالۋان.
ـــ قانداق ھېيلە ئىشلەتسەك بولار پالۋان، ياكى باياندای سېپىلنى كۆككە ئۇچۇرغاندەك ئۇچۇرامدىلا؟ ـــ دەپ سورىدى شەمسىدىن خەلپەم.
سادىر پالۋان قوشۇمىسىنى تۇرۇپ خېلىغىچە ئويلاندى، ئاندىن:
ـــ پارتلىتىشقا دورىنىڭ كۆچى يەتمەيدۇ، كۆرە سېپىلى بايانداينىڭكىدىن قېلىن، دەرۋازىلىرى تۆمۈردىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇۋۇقلىرىدىن توپ، مىلتىق ئېتىپ، ئوت چېچىپ يېقىن يولاتمايدۇ. ئەگەر ياخشىسى، لەخمە كولاپ سېپىل ئاستىدىن تېشىپ كىرىپ دەرۋازىنى ئېچىش كېرەك، ـــ دېدى.
ـــ بەللى، ـــ دېدى شەمسىدىن خەلپەم خۇش بولۇپ، ـــ بۇ تولىمۇ ئاقىلانە چارە ئىكەن. لەخمىدىن كىرىپ دەرۋازىنى ئېچىش، قوقتىلارغا ئوت قويۇش كېرەك. مانا ئەمدى ۋە چارە دېگەن!
ئەلا پالۋاننىڭ خۇشاللىقىدىن ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ يەنىلا سادىر پالۋاننى قېرىغاندا ئاۋارە قىلغۇسى كەلمىگەندەك:
ـــ ئاغا، بۇ ئىشنى كىمگە تاپشۇرساق بولار؟ ـــ دەپ سورىدى.
ئاغاڭغا تاپشۇر، مەن قىلماي كىم قىلىدۇ!
ئەلا پالۋان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە چىن قەلبىدىن:
ـــ بارىكاللا ئاغا، بايانداينى لەخمە كولاپ پارتلىتىپ بەتمە قىلغانتىلا، ئەمدى چوڭ كۆرەنىمۇ شۇنداق قىلىدىغان بولدىلا، ـــ دېدى.
ـــ ياق، مەن تۆشۈك ئېچىپ بەردىم، بايانداينى سېپىنىڭ غەيرى لەشكەرلىرىڭ، ئابدۇللىتىپ خەلپەم، ئەزىز پالۋانلار بەتمە قىلدى. سەن مېنىڭ باياندای قەلئەسىگە كىرىشىمگە ئۇنىمىدىڭ، ـــ دېدى سادىر پالۋان.
ـــ ياق، ياق، ھەق گەپ قىلىسىلا، ـــ دېدى ئەلا پالۋان ۋە شەمسىدىن خەلپەمگە قارىدى، ـــ ئۇستاز، بايانداينى بەتمە قىلىش نۆسرىتىمىزنى سادىر پالۋان ئاغامنىڭ ھېسابىغا يېزىپ قويسىلا، ـــ ئۇ سادىر پالۋانغا يۈزلەندى، ـــ كۆرەنى بەتمە قىلىش ۋە لەخمە كولاشقا سىلىنى ئەۋەتەلمەيمەن، ياشىنىپ قالغانلىرىدا بۇ ئېغىر يۈكنى سىلىگە يۈكلەپ قويغۇم يوق، سىلى پەقەت بىزگە يول كۆرسىتىپ ھۇنەرلىرىنى ئۆگىتىپ قويسىلا بولدى. سىلى

بىزنىڭ تۇۋرۇكسىز.

ـــ مانا كۆردىلىمۇ خەلپەم، بۇ بالىلار بىزنى ھېلىتتىن قېرىلىقتا چىقىرىپ يۈمشاق كۆرپىدە ئولتۇرۇپ بەر، دەۋاتىدۇ، ـــ دېدى سادىر پالۋان بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ، ـــ ئاغاڭنىڭ چاچ ـ ساقىلىغا ئاق سانجىلغىنى بىلەن بېلىگە، بىلىكىگە سانجىلمىدى، خېلى ـ خېلى يىگىتلىرىڭنى يەرگە ئاتقۇدەك قۇۋۋىتىم بار جۇمۇ!

ـــ بۇنى بىلمەن، لېكىن كۆرە سېپىلى ئاستىدىن ئۇزۇن لەخمە كولاشقا توغرا كېلىدۇ، بۇ تولىمۇ ئېغىر ئىش. كەمىنە ئىنىلىرى بۇ ئىشنى ئوغۇللىرىغا تاپشۇرماقچى، سىلى ئۇلارغا يول كۆرسىتىپ بەرسىلە كۈپايە.

سادىر پالۋان قاپىقىنى تۇردى، بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ، ئەلا پالۋانغا قاراپ دېدى:

ـــ ئۇكا، بۇ بىر ئۆستەڭ چېپىش، يەر ھەيدەشكە ئوخشاش قارا ئىش ئەمەس، بىر ئىنچىكە ھۇنەر، سېپىل تېگىدىن لەخمە كولاپ كىرىپ چېرىكلەر يوق يەردىن چىقىشقا توغرا كېلىدۇ. بولدى، ئۆزۈمگە قويۇپ بەر، بالىلىرىم ۋە ئۆتكەنكى يىگىتلىرىم بولۇپ بۇدا سەككىز تۇرنا ئەمەس سەكسەن تۇرنا بولۇپ لەخمە كولايمىز. بۈگۈن كېچىلا باشلاي، قوللىرىڭ قىچىشىپ تۇرىدۇ.

ـــ نەچچە كۈندە كولاپ بولالايدىلا؟ ـــ دەپ سورىدى خەلپەم.

سادىر پالۋان ئويلاندى، بارماقلىرىنى پۈكۈپ سانىدى، ئاندىن:

ـــ ئۈچ كۈن، ئەگەر بالدۇرراق تېشىپ كىرەلىسەم غەربىي قوۋۇقنى ئېلىپ ئوت قويىمەن، ئاندىن دەرۋازىنى ئېچىۋېتىمەن، ـــ ئۇ ئەلا پالۋانغا يۈزلىنىپ دېدى، ـــ سەن ئاشۇ ئونقا قاراپ قوشۇنىڭنى كىرگۈزگىن.

ـــ تولا ئوبدان، ـــ دېدى ئەلا پالۋان. ئاندىن ئۇ شەمسىدىن خەلپەم بىلەن سادىرنىڭ چېدىرىدىن چىقتى.

كۈن تېخى ئەتىگەن ئىدى، ئەلا پالۋان چېدىرغا كېلىپ شەمسىدىن خەلپەمنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى، ئاندىن چاپارمەنگە پەرمان بەردى:

ـــ بارلىق سەردارلارنى تېز چاقىرىپ كەل!

ئەلا پالۋان شەمسىدىن خەلپەم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئولتۇرغاندا،

چېدىرغا سەردارلار بىر - بىرلەپ كىرىپ كېلىشتى. ئەلا پالۋان قىسقىلا قىلىپ:

— شۇ دەقىقىدىن باشلاپ لەشكەرلەر جىددىي ھالەتتە تۇرسۇن! توپچى ۋە مەرگەنلەر سېپىل ئۈستىگە، قوقتىلارغا ئۇزمەي ئوق ئاتسۇن! ئوقنى ئايىماڭلار، كېچە - كۈندۈز ئېتىلسۇن!— دەپ پەرمان بەردى.

سەردارلار ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ تۇرۇپ:

— پەرمان بەردار! — دەپ چىقىپ كېتىشتى.

4

ئەلا پالۋانمۇ ئاتلانماقچى بولۇپ، شەمسىدىن خەلپەمدىن ئۆزرە سورىدى:

— ئۇستاز، سىلى ئوبدان ئارام ئالسىلا، مەن چىقاي.

— ئالدىرىما، لەخمە كولىنىپ دەرۋازا ئېچىلغاندىن كېيىن لەشكەرلىرىڭ قەلئەگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىدۇ. ئۇلار قەيەرگە ھۇجۇم قىلىشىنى، چېرىكلەرنىڭ تۇرۇش ئورنىنى بىلەمدۇ؟ — دەپ سورىدى شەمسىدىن خەلپەم.

— ھە، بۇنۇ مۇھىم ئىش، ئۇلار بىلمەسلىكى مۇمكىن.

— سەن بىلەمسەن؟

— كۆرەنى تېخى كۆرۈپ باقمىغان.

— ئەمسە مەن ساڭا كۆرەنىڭ ئىچىنى تونۇشتۇرۇپ قوياي. سېپىلنى ئايلىنىپ چىققاچ ساڭا سۆزلەپ بېرىمەن، سەنمۇ پەرمانىڭنىڭ ئورۇندىلىشىنى كۆرەلەيسەن.

— ئەگەر چارچىتىپ قويمىسام جاھان ئىش بولاتتى.

— سادىردەك پالۋان بولمىساممۇ ئاتتا مىختەك ئولتۇرالايمەن، بېلىم قاتقاچقا ئاغرىمايدۇ.

— ھاي، كىم بار، ئات كەلتۈرۈڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى ئەلا پالۋان، ئاندىن ئۇستازىغا دېدى، — سىلىنى ئاۋارە قىلمىدىغان بولدۇم.

ئۇلار ئاتلاندى. بۇ چاغدا توپ ئاۋازلىرى يەر - جاھاننى بىر ئالغانىدى. ئۇلار ئوق يەتمەس يەردىن سېپىل ياقىلاپ بىرخىل يورغىدا مېڭىشتى.

شەمسىدىن خەلپەم قەلئەنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى:

ـــ قەلئەگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىدىغان سەركەردە، يۇزبېشىلىرىغا كوچا، يامۇللارنى ئىگىلەش ۋەزىپىسىنى بەرگىن. بىر كۈچلۈك سەردار غەربىي مەركىزي كوچىدىكى دۇتۇك يامۇلىغا ھۇجۇم قىلسۇن. دۇتۇك يامۇلىنىڭ بىرىنچى دەرۋازىسى ئالدىدا ئىككى شىر ھەيكىلى، ئۇنىڭ نېرىسىدا مەشق مەيدانى بار. ئۇ يەردىن ئۆتۈپ يامۇلنىڭ ئىچكى بىناسىغا بارغۇچە يەنە ئۈچ ئورۇندا خاس چېرىكلەر ساقلاۋاتقان دەرۋازا بار، بۇ دەرۋازىلاردا نۇرغۇن ئامانلىق ساقلاش چېرىكلىرى تۇرىدۇ. دۇتۇك يامۇلىدىكى ھەربىي ئەمەلدارلار لەكمە، توپچى، ئاتلىق قوشۇنلارغا سەردارلىق قىلىدۇ. يامۇل ئىچىدىكى بارگاھتا ئىككى يىڭ چېرىك دائىملىق تۇرىدۇ. يىڭ دېگىنى بىزچە تۆت يۈزلۈك چېرىك دېگەنلىك. غەربىي مەركىزي كوچىدا يەنە شىلىڭ يامۇلى، زۇلىڭ يامۇلى، مۇزىكا ئەترىتى ۋە لەكمە قوشۇن تۇرالغۇلىرى بار. شىمالىي مەركىزي كوچىغا ھۇجۇم قىلىدىغان سەركەردىگە قاتتىق جېكىلەپ قوي...

ئۇنىڭ سۆزى قاتتىق توپ ئاۋازىدىن ئاڭلانماي قالدى. شەمسىدىن خەلپەم سۆزىنى توختاتتى. ئۇلار ئاتلىرىنى سالدۇرۇپ چېپىپ، توپچە ئارىسىغا بېرىپ ئۇلاردىن ھال سورىدى. ئەلا پالۋان ئۇلارغا كېچىدىن توختاتماي ئېتىشىنى جېكىلىدى. ئۇلار توپچىلار قوشۇنىدىن نامازدىگەرگە يېقىن قايتتى.

كەچلىك تاماقتىن كېيىن ئەلا پالۋان يەنە قوشۇنىنى ئارىلىغىلى چىقىپ كەتتى. ئۇ يېرىم كېچىگە يېقىن چېدىرغا كەلدى. كۆردىكى، ئۇستازى ئېگىشىپ ئولتۇرۇپ قەغەزگە بىرنېمىلەرنى سىزىۋاتاتتى. ئۇ ئەلانىڭ كەلگىنىنى كۆرۈپ قەغەزدىن بېشىنى كۆتۈردى ۋە:

ـــ كەلگىنىڭ ياخشى بولدى، مەن سەن كەلگۈچە قەلئەنىڭ ئىچكى كۆرۈنۈشىنى سىزىپ قويدۇم، ـــ دېدى.

ئەلا پالۋان يۈگۈنۈپ ئولتۇرۇپ قەغەزگە قاردى، قەغەزدە يول، ئۆي، راۋاقلارنىڭ رەسىملىرى بار ئىدى. شەمسىدىن خەلپەم بىرىنچى ۋاراق قەغەزنى ئۇستىگە قويۇپ چۈشەندۈردى.

ـــ مەن بايا ساڭا دەپ بەرگەن غەربىي مەركىزي كوچا مۇنۇ، دۇتۇك

يامۇلى مانا بۇ. شىلىك يامۇلى بۇ، مۇنۇسى زۇلىك يامۇلى، مۇنۇلار لەكمە قوشۇن تۇرالغۇلىرى.

ئۇ بىرىنچى ۋاراق قەغەزنى ئوك تەرەپكە ئېلىپ قويۇپ ئىككىنچى ۋاراق قەغەزنى ئالدى ۋە ئۇنى ئەلا پالۋاننىك ئالدىغا قويدى. ئەلا شامنىك پىلىكىنى چىمدىپ قويدى، يورۇق روشەنلەشتى.

— مۇنۇسى شىمالىي مەركىزىي كوچا. بۇ كوچىدا بىر لىگدۇي، ئىككى شىلىك يامۇلى بار، ئۇلار مانا بۇ يەردە. خەۋەرلىشىش ئورنى مۇنۇ، ماۋۇ بولسا بۇتخانا، — خەلپەم چۇشەندۇرۇپ بولۇپ ئۇ قەغەزنىمۇ ئوك تەرەپكە ئېلىپ قويۇپ ئۇچىنچى ۋاراق قەغەزنى ئالدى. — بۇنىڭدا جەنۇبىي مەركىزىي كوچا سىزىلغان. بۇ كوچىدا ماۋۇ لىگدۇي يامۇلى، ماۋۇ زۇلىك يامۇلى، مەيەردە لەكمە، توپچى، ئاتلىق قوشۇنلار بارگاھلىرى بار. بۇ تۆت پارچە رەسىمنى تۆت سەردارنىڭغا بېرىپ چۇشەندۇرۇپ قويارسەن، ئۇلار جىياڭجۇننىك مۇشۇ مۇھىم ھەربىي كۆچلىرىنى نىشان قىلىپ ھۇجۇم قىلغاي. ئۇ يەرلەرنى بىلەلمىسە لەشكەرلىرىمىز تۇيۇقسىز زىيانغا ئۇچرايدۇ. بۇ كوچىدا يەنە باشقا ئۆيلەر، سودىگەرلەر جەمئىيىتى، دۇكانلار بار. لەشكەرلەر، سودىگەر، ھۇنەرۋەن، تىجارەتچى، پۇقرالارغا تەگمىگەي.

ئەلا پالۋان چوك كۆرەنى كۆرۈپ باقمىغانىدى، ئۇستازنىك بۇ سىزمىسى ۋە چۇشەندۇرۇشىنىك قەلئەنى ئېلىشتىكى مۇھىم قورال ئىكەنلىكىنى بىلدى.

— ئۇستاز، — دېدى ئۇ، — ماڭا لەشكىرىي بىلىم بەرسىلە، بۇ يەنە كېلىپ ھەل قىلغۇچ پەيتتە بېرىلگەن ئەمەلىي بىلىم بولىدى. بولمىسا لەشكەرلەر قەلئەگە كىرىپ قايمۇقار ئىدى. ئەمدى سەردارلار، سەركەردە، لەشكەرلەر قەلئەنى بەش قولدەك بىلىۋالمىغان بولدى. مەن تېخى نۇردۇننى يول باشلىغۇچى قىلسام بولار دەپ خام ئويلاپتىكەنمەن.

— ئۇلار يول باشلىسا تېخىمۇ ياخشى بولار، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم ۋە ئەلا پالۋانغا قاراپ مىيىقىدا كۈلدى، — سەن تېخى قەلئەنى تولۇق بىلىپ كەتمىدىڭ. مەن ھازىر پەقەت لەشكىرىڭ ھەدەپ قەلئەگە كىرگەندە ماڭمىغان كوچىلارنى ۋە بۇ كوچىلاردىكى يامۇللارنىلا دەپ بەردىم.

ئەك مۇھىمى مانا بۇلار. ــ شەمسدىن خەلپەم بەشىنچى ۋاراق قەغەزنى ئەلانىك ئالدىغا يېيىپ، جىيانجۇن مەھكىمىسى، مەھرەم، جىيانجۇننىڭ تەخت سارىيى، خەزىنە ئورنى، كىرىش ئىشىكلىرىنى قەغەزدىن كۆرسەتتى. يەنە ئۇ قەغەزدىن مانجۇ كوچىسى، خەنبىك كوچىسى ۋە شىبە كوچىسىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى. ــ لەشكەرلەر قەلئەگە كىرگەندە مۇنۇ جەنۇبىي ئامبارنى ساق قولغا چۈشۈرۈۋالغاي. بۇ ئامباردا قورال ـ ياراغ. ئوق ـ دورا، چېرىكلەرنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرى، ئېگەر ـ جابدۇقلار بار. خەلقنى قان يىغلىتىپ يىغۋالغان يىگىرمە مىڭ چېرىك، ئەمەلدارغا ۋە ئۇلارنىڭ ئاتلىرىغا يەتكۈدەك ئاشلىق بار، شۇلارنى قولغا چۈشۈرگەي. مۇنۇ شىبە كوچىسىنىڭ شىمالىي بۇرجىكىدە سېپىللىق قورغان بار. بۇنىڭدا ئايرىم ـ ئايرىم تۆت قورغانچە بولۇپ، بۇ يەرگە تۆت خىل ھەربىي ئەسلىھە قويۇلىدۇ، بۇنى شىمالىي ئامبار دەيدۇ. بۇ يەردە توپ ۋە ئۇنىڭ ئوقلىرى بار. بۇ يەرنى تازا ئوبدان ئۇقۇۋال، بىرىنچى قورغانچىدا پىلتە بىلەن ئاتىدىغان، ئېغىرلىقى ئالتە جىڭدىن قىرىق جىڭگىچە كېلىدىغان دومىلاق، چوڭ ـ كىچىكلىكى بىر ـ بىرىدىن پەرقلىنىدىغان چويۇن بومبا. پىلتىلىك توپلارغا سېلىپ ئاتىدىغان ئون جىڭدىن يىگىرمە جىڭگىچە بولغان يۇمىلاق چويۇن ئوق، پىلتە بىلەن ئاتىدىغان قوغۇشۇن ئوقلۇق قارا مىلتىقلار، پىلتىلىك ئۇزۇن قول قوراللار، ئىككىنچى قورغانچىدا مىلتىق دورىلىرى، ئۈچىنچى قورغانچىدا ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ باش كىيىملىرى، زەرياپ لىباسلار، زەر كەمەرلەر. لاتىدىن تىكىلگەن قېلىن چەملىك ئۆتۈك. «بىك» دېگەن خەت بېسىلغان چېرىكلەرنىڭ كالتە پىنجىكلىرى، تىزغا كېلىدىغان قارا چاپان ـ جۇيازا، چېرىكلەرنىڭ قارا پوتا، كالتە قونچىلىق قارا لاتىدىن تىكىلگەن ئۆتۈكى قاتارلىق ھەرخىل كىيىملەر بار. مۇنۇ تۆتىنچى قورغانچىدا چېرىكلەرنىڭ قالقىنى، كالتە قىلىچى، نەيزە، تەبەر، نۇرغۇن ئوقيا، بامبۇك ئۇچىغا ئىنچىكە نەيزە بېكىتىلگەن ئوق، ئوقدان ۋە باشقا خىلدىكى ھەربىي قوراللار بار. بۇ قورغانچىلار ئىنتايىن مۇھىم بولۇپ، بىر ئامبال باشچىلىقىدىكى چېرىكلەر قوغدايدۇ. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى كۆرە قەلئەسىگە كىرگەندە تەمتىرىمەي ھۇجۇم قىلىدىغان، ئولجا ئالىدىغان

ئورۇنلار. پۈتۈمدا ماغدۇر بولغان بولسا ئىدى. ئۆزۈم باشلاپ يۈرەتتىم. سەن بۇ سىزمىلارنى ئالغىن، بۇ سىزمىلاردا كۆرسىتىلگەن ئورۇنلار بويىچە لەشكىرلىرى كۆچ ئاجرىتىپ، ھەربىر قوشۇنغا بۇ ئورۇنلارنى پەتىھ قىلىشنى تاپشۇرغىن، سەردار - سەركەردىلەرگە بۇ سىزمىدىكىلەرنى چۈشەندۈرۈپ قويغىن. مانا شۇندا ھۇجۇم ئىدىتىلىق بولۇپ ئاز چىقىم بىلەن كۆرەنى ئالغىلى بولىدۇ.

شەمسىدىن خەلپەم جىم بولۇپ قالدى. ئەلا پالۋان ئۇستازىنىڭ بۇ ئەمەلىي ساۋىقىنى ئاڭلاپ، كۆرە قەلئەسىنى ئۆزى ئارىلاپ چىققاندەك بولدى. ئۇنىڭ تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتى يۇقىرى ئىدى. ئۇ كۆرە قەلئەسىنىڭ ئىچكى تۈزۈلۈشىنى ئېسىگە مەھكەم ئورناتتى. ئەلا پالۋان ئۇستازىنى چارچاپ قالدى دەپ ئويلاپ:

— سىلىنىڭ بۇ ساۋاقلىرىنى قەلبىمگە خۇددى تاشقا مۆھۈر باسقاندەك ئورنىتىۋالدىم، ئەگەر نەچچە ئون پايلاقچى كىرگۈزسەممۇ قەلئە خۇسۇسىدا سىلىدەك مەلۇمات يىغالماس ئىدىم، سىلىگە پۈتكۈل لەشكەر نامىدىن مىڭلارچە تەشەككۈر، ئەمدى ئارام ئالغايلا، — دېدى.

— ھايا، مەنمۇ ساڭا ئوخشاش خەلقىنىڭ شادلىقى ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتقان بىر لەشكەرمەن، تەشەككۈر بىلدۈرۈش ھاجەتسىز.

ئۇلار يېتىپ ئۇخلاشتى.

5

مەزمۇنىڭ ئورنىغا كىمنى سۇلتان سايلاش ئىشى قانتىق تالاش - تارتىشلارغا سەۋەب بولدى. جالالىدىن خەلپەم ھەر يەردە:

— ئارا ئۆستەڭلىكلەر يۇرتۇزلىق قىلىپ ئەلا پالۋاننى سۇلتان قىلىمىز دەيدۇ، ئانىسىنىڭ سۈتى ئاغزىدىن كەتمىگەن بىر بالىنى بېشىمىزغا مىندۇرۇپ قويساق تولىمۇ سەت ئىش بولماسمۇ؟ — دەپ يۇردى.

— شۇنداق، تۇغرا ئېيتىدىلا خەلپەم، — دەپ قوللىدى موللاروزى مۇپتى، — ئۆيلەنمىگەن ئادەم ئىمام بولالمىغاندەك ئۇ بالىنى بېشىمىزغا كۆتۈرسەك بولماس. موللا شاۋكەت ئاخۇنۇمدەك بىلىم ۋە تەھسىلدە

تەڭداشسىز، موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ كەينىدىلا تۇرىدىغان بىر پېشۋايىمىز تۇرغان يەردە ئۇنى ھەرگىز سايلىماسلىق كېرەك. مەنچە، موللا شاۋكەت ئاخۇنۇم بولسۇن!

ئۇلارنى موللا، ئاخۇن، بەگ، سىپاھلار تامامەن قۇۋۋەتلىدى.

يەنە بىر تەرەپ ئەپكار ئامما، سەردار، سەركەردە ۋە لەشكەرلەر بولۇپ، ئۇلار ئەلا پالۋاننى سۇلتان قىلماقچى بولدى. ئۇلار:

— ئەلا سۇلتان بولۇشى لازىم. ئۇ بىزنى نۇسرەتكە باشلاپ كەلدى. شەرىئەت ھۆكۈمىدىن باشقىنى بىلمەيدىغان، بىر پۈتى گۆرگە سانگىلىغان ئادەم سۇلتان بولسا ئىشىمىزنىڭ تۈگەشكىنى! — دېيىشتى.

ئۇلار توپلىشىپ ئەلا پالۋان ئالدىغا كەلدى ۋە تەلەپ قىلىشتى:

— سىز بىزگە سۇلتان بولۇڭ، بولمىسا بىز ئەمىن تاپمايمىز.

— ئەي سەردار، سەركەردىلەر، بىز ئۇچۇن ھازىر مەنسەپتىن كۆرە كۆرە قەلئەسىنى ئېلىش، ئاخىرقى نۇسرەتنى قولغا كەلتۈرۈش زۆرۈردۇر، شۇندىلا ئىلىدا خاتىرجەملىك بولۇر.

ئەلا پالۋان ئەپكار ئامما ۋە لەشكەرنىڭ تەلىپى، يالۋۇرۇشلىرىنى رەت قىلدى، سۇلتان بولۇشتىن باش تارتتى.

جالالىدىن خەلپەم، موللا روزى مۇپتىلار بۇنى پۈرسەت بىلىپ، ئىختىلال ھەيئەت مەجلىسى چاقىرىپ موللا شاۋكەت ئاخۇننى سۇلتانلىققا ئولتۇرغۇزدى. شاۋكەت ئاخۇن ئەلا پالۋاننىڭ ئابرۇيىدىن چۆچۈدى، ئەلا پالۋانغا ئاۋايلاپ مۇئامىلە قىلدى. ئەمما كەلەس ـ كەلمەس پەرمان چۈشۈرۈشكە باشلىدى. بېرىپ ـ بېرىپ ئۇ بەگ، سىپاھلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىماي قويدى. ئۇ پەقەت قازىكالان جالالىدىن خەلپە، قازى ئەسكەر موللا روزىنىڭلا گېپىنى ئاڭلىدى. ئۇ بۇ ئۇچىنىڭ سۆزى بويىچە ئەلا پالۋاننى چاقىرتىپ:

— كۆرەنى ئۇچ كۈن ئىچىدە پەتىھ قىلىڭ! — دەپ پەرمان بەردى.

ئەلا پالۋاننىڭ ئەس ـ يادى كۆرەنى پەتىھ قىلىشتا ئىدى، بۇ پەرمان ئۇنىڭغا ئېغىر كەلدى. ئۇ بۇ يېڭى سۇلتاننى سىناش مەقسىتىدە:

— سۇلتان ئاكا، ئۇچ كۈندە قانداق پەتىھ قىلىش چارىسىنى ئۆگىتىپ قويسىلىكەن! مەن كۆرەنى قورشاپ يانقىلى ئۇچ ئاي بولدى، — دېدى.

ـــ سىز مېنىڭ پەرمانىمغا بويسۇنمامسىز؟ ـــ دەپ ھۆركىرىدى سۇلتان.
ـــ شەۋكەتلىك سۇلتان، سىلىنىڭ پەرمانلىرىغا بويسۇنمايدىغانغا بېشىم ئونمۇ. كۆرەنى پەتىھ قىلىشنى ئۈچ كۈن ئەمەس، ئۈچ ئايدىن بېرى ئويلاپ، پەنت ئىشلىتىپ جەڭ قىلىپ كېلىۋاتىمىز. ئەمما پەتىھ قىلالمايۋاتىمىز، ـــ دېدى ئەلا پالۋان ئۆزىنى بېسىپ.
ـــ سۇلتاننىڭ پەرمانى بىر بولىدۇ، ئۈچ كۈندە پەتىھ قىلىڭ دېگەندىكىن، پەتىھ قىلىڭ، بولمىسا پەتىھ قىلىدىغان سەردارغا ئەمىر لەشكەرلىكنى تاپشۇرىسىز، گەپ تامام! ـــ دېدى شاۋكەت ئاخۇن.
ـــ باش ئۇستىگە! ـــ دەپ ئەلا پالۋان چىقىپ كەتتى.
ئۇ چىڭ دالۇيگە ۋەكىل ئەۋەتكەن كۈنى سۇلتان يەنە چاقىرتتى.
ـــ كۆرەنى تاشلاپ سۇيدۇڭنى پەتىھ قىلىڭ! ـــ دەپ پەرمان بەردى شاۋكەت.
ئەلا پالۋان ئوردىدىن چىقتى. ئۇ ئاتلىنىپ كېتىۋېتىپ «توۋا، ـــ دەپ ياقىسىنى تۇتتى، ـــ بۇ قانداق سۇلتاندۇ، بىر كۈنى ئۇنداق پەرمان بەرسە، يەنە بىر كۈنى مۇنداق پەرمان بېرىدۇ. تۇنۇگۈن بەرگەن قاتتىق پەرمانىنى بۈگۈن بىكار قىلىپ، سۇيدۇڭنى ئال دەيدۇ. زادى قانداق ئادەم بۇ؟» ئۇ شاۋكەتنىڭ پەرمانلىرىنىڭ قالايمىقانلىقىنى ئويلاپ ئاچچىقلاندى.
شاۋكەت سۇلتان ئۆزىنىڭ پەرمانلىرىنى ئەلا پالۋاننىڭ كۆزگە ئىلمايۋاتقىنىدىن ئالدىغا كەلمەي يۈرگىنىنى ئاڭلاپ، ئەخمەتخان خوجىغا زارلىنىپ مەكتۇپ يازدى. ئەخمەتخان خوجا: «ئەلانى ئەمىر لەشكەرلىكتىن قالدۇرسىلا، ئورنىغا توختاخۇننى ئەمىرلەشكەر قىلىپ تەينىلىسىلە، شۇندا سىلىمۇ، مەنمۇ خاتىرجەم بولار ئىدۇق» دەپ جاۋاب يازدى. شاۋكەت كۆرەئۇرۇشى ھەل قىلغۇچ قەدەمگە كىرگەچكە ئەلا پالۋاننى مەنسەپتىن قالدۇرۇشقا پېتىنالمىدى.
ئەخمەتخان خوجا ئەلا پالۋاندىن قورقۇپ، خۇيزۇلار بارگاھىدىن كەلمەي قويدى، ئەما موللا شاۋكەت ئاخۇننى ھەقىقىي «موللا» قىلىش ئۈچۈن مەخپىي ئالاقە قىلىپ تۇردى. ئۇ بىر مەكتۇپىدا كۆچا بىلەن قەشقەرىيەگە ئەلچى ئەۋەتىپ خوجىلاردىن يارەم ئېلىشنى، كۆرەنى پەتىھ قىلىشنى

تەكلىپ قىلدى. بۇ تەكلىپ مۇللا شاۋكەت ئاخۇنغا مايدەك ياقتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئوردىدا بەگ، سىپاھلار مەجلىسى ئېچىپ شۇنداق دېدى:

ـــ بايانداي جېڭىدە بىز كۆپ ئادەمسىزدىن ئايرىلدۇق. چېرىكلەر قۇمدەك كۆپ، بىزدە ھازىر ناسىر ئەلەمدەك ئۇستەمسىزدە تۇرۇپ دۇنيا قىلىپ بېرىدىغان زات يوق. بىز راشىدىن خان خوجامغا بويسۇنىدىغانلىقىمىزنى، بىر مىللەت، بىر مەزھەپتە بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ئۆلۈشىپ بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ، بىرەر مۇشكۈل ئىش يۈزبەرسە ئۆز ئارا مەدەت ۋە ياردەمدە بولۇپ، قان ـ قېرىنداشلىرىمىزنىڭ پاراغىتى، يۈرتىمىز-نىڭ ئاۋاتلىقى ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىدىغانلىقىمىزنى بىلدۈرۈپ نامە بىلەن ئەلچى ئەۋەتسەك قانداق دەيسىلەر؟

بۇ مەسىلىھەت يۈرت چوڭلىرىغا ماقۇل كەلدى. شاۋكەت سۇلتان ئىتائەتنامە يېزىپ، دارا خانىپقا كۆچۈرتتى. نامىدە كۆرەنى پەتنە قىلىشقا ياردەم سورالغانىدى. ئۇ نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن دارا خانىپ ئاخۇنۇ باشلىق قىرىق كىشىنى ئەلچى قىلىپ كۈچاغا يولغا سالدى. بۇ ئەلچىلا مۇز داۋاندىن ئېشىپ، تېز يول يۈرۈپ ئۈچتۇرپانغا كەلدى. ئۈچتۇرپاندىكى خوجاملار ئەلچىلەرنىڭ ئالدىغا ئادەم ئەۋەتىپ قارشى ئالدى ۋە ئۆز لايىقىدا كۈتۈۋالدى. ئۇلار راشىدىن خان خوجامغا ئەھۋالنى بىر ـ بىرلەپ مەلۇم قىلىشتى. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن راشىدىن خان خوجام: « ئەھۋالدىن خەۋەر تاپتىم، ئەلچىلەر كۈچاغا كەلسۇن!» دەپ يارلىق چۈشۈردى. ئۈچتۇرپاندىكى خوجاملار ئىشەنچلىك خىزمەتچى. مۇلازىملارنى قوشۇپ ئەلچىلەرنى كۈچاغا يولغا سالدى. راشىدىن خان خوجام ئەلچىلەرنى كۈچادا ئىككى ئاي توختىتىپ، ھەممىسگە ئۆز لايىقىدا ئىنئام ـ سوۋغاتلارنى بېرىپ قايتىپ كېتىشكە رۇخسەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە سايىت خوجامنى باش قىلىپ، ئاللايارنى ئۇنىڭغا ھەمراھ قىلىپ، يۈز ئەللىك لەشكەرگە تۇغ ـ ئەلەملەرنى كۆتۈرتكۈزۈپ ئىلىغا ماڭدۇردى. ئۇلار مىڭبىر مۇشەققەت بىلەن مۇز داۋاندىن ئۆتتى. شوتىدا ئارام ئېلىپ ئەتىسى تېكەسكە يېتىپ بارغاندا ئۇشتۇمتۇت ئالدىدىن بىر نەچچە موڭغۇل چىقىپ ئالدىنى توستى. ئۇلارنىڭ تۆرىسى:

ـــ سىلەر نېمە ئادەم، نەدىن كەلدىڭلار؟ قەيەرگە بارسىلەر؟ ـــ دەپ سورىدى. ئۇ جاۋابنى ئالغۇچە بۇلارنىڭ سانىنى بىلمۇېلىپ:

ـــ بۇ يەردە قاراقچىلار بار. مەن سىلەرگە ئادەم قوشۇپ قويماي، ئۇلار سىلەرنى تىنچ ئامان غۇلجۇغا ئۆتكۈزۈپ قويسۇن، بۇ مېنىڭ ئىلى سۇلتانىغا قىلغان خىزمىتىم بولۇپ قالار، ـــ دېدى.

سايىت خوجام: «نەگرىم يولىمىزنى ئاق قىلدى، مۇشكۈلىمىزنى ئاسان قىلدى» دەپ ئويلىدى ۋە ئۆزلىرىگە قوشۇپ بەرگەن ئادەملەر بىلەن ئىككى مەنزىل يەرگە بېرىپ چۈشتى. ئاتلىرىنى ئوتقا قويۇپ، ئاش ـ تائاملىرىنى يېدى، نامازلىرىنى ئوقۇپ بولۇپ، غەم ـ ئەندىشىسىز يېتىپ غەرق ئۇيقۇغا كەتتى. بۇ ھالنى بىلله كەلگەن موڭغۇللار باشلىقىغا خەۋەر قىلدى. يېرىم كېچىدە نۇرغۇن موڭغۇللار ئاسماندىن بالا ـ قازا ياغقاندەك ئۈشتۈمتۇت باستۇـرۇپ كېلىپ، خوجىلارنىڭ بىر مۇنچىلىرىنى ئۆلتۈردى، بىر مۇنچىلىرىنى ئەسىر ئالدى. خوجامنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ بىر قىسمى ئىسىق كۆل تەرەپلەرگە قېچىپ كېتىپ جېنىنى قۇتۇلدۇردى. سايىت خوجام ئاچ ـ يالىڭاچ، يېرىم جان ھالەتتە مىڭبىر مۇشەققەتلەر بىلەن قوۋۇ يېزىسىغا كەلدى. يېزا ئاقساقىلى سايىت خوجامنى كىيىندۈرۈپ بىر ئونلۇق لەشكەرنىڭ ھەمراھلىقىدا يولغا سېلىپ ئەلا پالۋان بىلەن كۆرۈشتۈردى. سايىت خوجام ئەلا پالۋانغا بېشىدىن كۆچۈرگەن ھادىسىلەرنى بىر ـ بىرلەپ بايان قىلغاندىن كېيىن، ئەلا پالۋان ئۇنىڭغا مۇناسىپ تون ـ سەرپاي، كىيىم ـ كېچەك، تەمىنات بەلگىلەپ بەردى، جاي ـ ماكان بەردى. موللا ئاللايارمۇ بىر ئامالاپ قاراقچىلاردىن قۇتۇلۇپ بىر شاگىرتى بىلەن كېلىپ سايىت خوجام بىلەن بىللە بولدى. ئىلى خەلقى سايىت خوجامغا ئىشەنچ، ئېتىقاد بىلدۈرمىدى، بەلكى ئۇنى «يالىڭاچ خوجام» دەپ ئاتىدى. چۈنكى، بۇلار بارغۇچە راشىدىن خانغا بويسۇنمەن دېگەن موللا شاۋكەت سۇلتان ئاللىقاچان قاپقا سېلىنىپ ئىلى دەرياسىغا تاشلانغانىدى. ئىلى خەلقى خوجاملارنىڭ دەردىنى كۆپ تارتقاچقا، سايىت خوجام ياقۇپ بەگنىڭ ئەلچىلىرىگە قوشۇلۇپ قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى.

6

كۈرە قەلئەسىدە قىيامەت قايىنىمى بولدى. توپ، مىلتىق ئاۋازلىرىدىن قۇلاقلار پۈتۈپ كەتتى، يەر سىلكىندى، دەھشەتلىك ئوقتا تۇتۇش باشلىنىپ كەتكەندە، سادىر پالۋان ئۈچ ئوغلى ۋە سەكسەن زەبەردەس پالۋان يىگىتلەرنى ئەگەشتۈرۈپ سىپىلنىڭ دەرىسا بويى تەرىپىگە ئۆتتى. ئۇلار سىپىلغا يېقىنلاشقاندا سىپىل ئۈستىدىكى چېرىكلەر سىزىپ قويۇپ ئوق ياغدۇردى. ئون ئۈچ يىگىت قازا تاپتى، قالغانلىرى سادىر پالۋانىڭ ئەمرى بىلەن تۇرنىلاردەك تىزىلىپ سىپىل تۈۋى بىلەن ماڭدى. سادىر پالۋان ئۆزى مۆلچەرلىگەن يەرگە كەلدى. ئۇ كەتمەن، پالتا، كەكە، قىسقا ساپلىق گۈرجەك ئېلىپ كەلگەن يىگىتلەرنى ئۈچ گۇرۇپپىغا بۆلدى، ھەر گۇرۇپپىغا بىر ئوغلىنى باش قىلدى. كىچىك ئوغلىنىڭ گۇرۇپپىسىغا سىپىل تۈۋىدىن چوڭقۇر ئورا كولاشقا بۇيرۇدى. ئالاھازەل بىر ئاش پىشىمدىن كېيىن سادىر پالۋان ئورنىغا چۈشۈپ، سىپىل تەرەپكە يايى شەكلىدە بىر سىزىق سىزىپ، ئوتتۇرانچى ئوغلىغا:

— مۇشۇ سىزىق ئاستىدىن ئويۇپ كىرىڭلار، — دېدى. ئاندىن چوڭ ئوغلىغا توپا چىقىرىشنى جېكىلىدى.

ئىش مانا شۇنداق تەرتىپلىك باشلاندى. ئۈچىنچى كۈنىگە ئۆتكەندە، لەخمە ئوتتۇز بەش ماڭدامدەك ئىچكىرىلىدى. چوڭ ئوغلىنىڭ گۇرۇپپىسىدىكىلەر توپىنى تاغارغا سېلىپ يۇدۇپ ئورەككە ئاچىقىپ قوياتتى، كىچىك ئوغلىنىڭ گۇرۇپپىسىدىكىلەر يارغا ئاپىرىپ تۆكەتتى. سادىر پالۋان كەنجى ئوغلىغا:

— يىگىتلەرگە ناشتا قىلدۇرۇڭلار، دېگىن، — دېدى.

يىگىتلەر ئىشىنى توختاتتى، ئالىقانلىرىنى قولتۇقىغا سۈرتۈپ تازىلىغان بولدى. دەريانىڭ سۈيى ئون ماڭدام نېرىدا شارقىراپ ئېقىۋاتقىنىغا، لېكىن ئۇ سۇنى ئالالمايتتى، چېرىكلەر كۆرۈپ قالسا لەخمە كولاش ئىشى بۇزۇلاتتى. ئۇلار خۇرجۇنلىرىدىن توقاچ، پىشقان گۆشلەرنى ئېلىپ يېيىشكە

باشلىدى. لەخمە ئىچى تىپتىنچ، پەقەت «مالاش - مالاش» قىلغان ئاۋازدىن باشقا تېۋىش يوق ئىدى. سادىر ئاغزىغا ئاپارغان توقاچ پارچىسىنى چىشلىگىنىچە تۇرۇپ قالدى. ئۇ قولىنى «جىم» دېگەن ئىشارىدە كۆتۈرۈپ قويۇپ، قۇلىقىنى ئۆزى كولاپ كەلگەن لەخمىنىڭ تېمىغا يېقىپ «گۇپ - گۇپ» قىلغان ئاۋازنى ئېنىق ئاڭلىدى. ئۇ بىرەر كىم لەخمىنى كېڭەيتىپ چېپىۋاتامدۇ، قانداق، دەپ شاملار يورۇقىدا يوپيورۇق تۇرغان لەخمە ئىچىگە قارىدى. يىگىتلەر نان يېيىشتىنمۇ توختاپ سادىرغا قاراپ تۇراتتى. سادىر پالۋان لەخمە تېمىغا قۇلىقىنى ياقتى، بۇ قېتىم «گۇپ - گۇپ» قىلغان ئاۋاز ئېنىق ئاڭلاندى.

— ھىم، بىزگە چېرىكلەر قەلئە ئىچىدىن ياردەم قىلمۇېتىپتۇ،— سادىر كەنجى ئوغلىنىڭ قۇلىقىغا شۇنىرلىدى، — يىگىتلەرگە ئېيت، تېۋىش چىقارماي، بەردەنگە، قىلىچلىرىنى تەييارلىسۇن، چېرىكلەرمۇ قەلئە ئىچىدىن لەخمە كولاۋاتقان ئوخشايدۇ. بىزنىڭ لەخمىمىز بىلەن روبىرو چىقىپ قالدى. قىلىچىمنى ئالغاچ كەل، تېز بول!

كەنجى ئوغلى يېنىدىكى يىگىتنىڭ قۇلىقىغا، ئۇ يىگىت كەينىدىكىسىگە خەۋەر قىلدى. بىردەمنىڭ ئىچىدە ئاتمىشتىن ئارتۇق يىگىت بۇ خەۋەرنى بىر - بىرىگە يەتكۈزۈپ بولدى. ئۇلار سادىرنىڭ قىلىچىنى قولىمۇقول سۇنۇپ بەردى. بىر قىسىم يىگىتلەر يېمەكلىكلىرىنى خۇرجۇنغا سېلىپ لەخمىدىن چىقىپ كېتىپ بىردەمدىلا قوراللىنىپ كىردى. سادىر لەخمە تېمىدىن توپىنىڭ شۇررىدە قىلىپ چۈشكىنىنى كۆرۈپ: «تەييارلىنىڭلار!» دەپ ئوغلىغا شۇنىرلىدى، بۇ پەرمانمۇ قۇلاقتىن - قۇلاققا يەتكۈزۈلدى. يىگىتلەر قوراللىرىنى چىڭ تۇتقان ھالدا ھوجۇمغا ئۆتۈشكە تەييارلانغان ئارسلاندەك دۇم يېتىشۇالدى. سادىر پالۋان ئالدىدىكى شامنى ئۆچۈردى، يىگىتلەرمۇ شاملارنى ئۆچۈردى، لەخمە ئىچى قاراڭغۇلىشىپ گۆرگە ئايلاندى. سادىرنىڭ يوغان ئېچىلغان كۆزلىرى ئالمىدەك تۆشۈكتىن چىققان يورۇقنى كۆردى. ئۇ قىلىچىنى تەييار قىلىپ تۇردى. شۇ ھامان لەخمە تېمى گۇپ قىلىپ چۈشۈپ، يوغان تۆشۈك ئېچىلدى، بىر چېرىك پالتىسىنى كۆتۈرگىنىچە ھاڭ - تاڭ بولۇپ تۇرۇپلا قالدى. سادىر پالۋان ئۇنىڭ قارىغا

قىلىچىنى تىقتى، چېرىك قورسىقىنى تۆتۈپ دۈم ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ يېنىغا يەنە بىر چېرىك: «نېمە بولدۇڭ» دەپ يۈگۈرۈپ كېلىۋېدى. سادىر پالۋان ئۇنىڭ قارىنىغىمۇ قىلىچ تىقىپ يىقىتىپ، چېرىكلەر قازغان لەخمىگە كىردى. سادىر پالۋاننىڭ كەينىدىن يىگىتلەر كىردى. ئۇن توققۇز گەز چوڭقۇرلۇقتىكى لەخمىدە قۇچاقلاشما جەڭ باشلىنىپ كەتتى. سادىر پالۋان ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى چېرىكلەرنى بىر-بىرلەپ چاپقاچ نوختىمايى ئالغا ئىلگىرىلەپ ماڭدى. لەخمە ئېغىزلەشكە باشلىدى. سادىر پالۋان يىگىتلەرنى بىر-بىرلەپ لەخمىدىن چىقاردى، يىگىتلەر چېرىكلەرنىڭ ئۆلۈكى ئۈستىدىن ئۆملەپ ئۆتۈپ تار بىر كوچىغا چىقىپ قالدى. سادىر پالۋان شىبە كوچىسىغا چىقىپ قالغىنىنى بىلىپ يىگىتلەرنى توپىتوغرا غەربىي دەرۋازىغا باشلاپ باردى. ئۇلار تۈن قاراڭغۇسىدا تام، دەرۋازىلارنى پاناھلاپ، ئاۋاز چىقارماي، بىردە يۈگۈرۈپ، بىردە قاتراپ ماڭاتتى. تەبىئەتمۇ ئۇلارنى پاناھلىغاندەك، بىپايان ئاسماندا بىر قەۋەت قارا بۇلۇت پەيدا بولدى. سادىر پالۋان تۇيدۇرماي دەرۋازا يېنىغا كەلدى — دە، دەرۋازىنى قوغداۋاتقان چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن كېلىپ قىلىچلىدى. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى ئۆز گۈرۈپپىسىنى پەلەمپەي بىلەن قوقتىغا باشلاپ چىقتى. قوقتىدىكى چېرىكلەرنىڭ بىر قىسمى مۈگدەپ ئولتۇراتتى، بىر نەچچىسى سېپىل سىرتىغا كۆز تىكىپ تۇرۇشاتتى. توپلارنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازى چېرىكلەرنىڭ قۇلاقلىرىنى پاڭ قىلىۋەتكەن بولسا كېرەك، سادىرنىڭ يىگىتلىرىنىڭ قۇۋۇقتا چىققىنىنى تۇيماي قالدى. چېرىكلەر سىرتقا قارىتىپ ئارىلاپ - ئارىلاپ ئوق ئېتىپ قويياتتى. سادىر پالۋاننىڭ يىگىتلىرى ئاۋۋال ئاشۇ تىك تۇرغان چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن تىغ ئۇردى، ئارقىدىن يەنە ناھايىتى چاققان ھۇجۇم قىلىپ، مۈگدەپ ئولتۇرغانلار بىلەن قۇچاقلاشما جەڭ قىلىشتى. سادىر بىر چېرىكنى دەس كۆتۈرۈپ سېپىدىن ئۇلاقتۇردى — دە:

— ماي چېچىكلار، ئوت يېقىڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى.

7

سادىر پالۋان بىر نەچچە قاۋۇل يىگىتنى باشلاپ چۈشۈپ ئۇ يىگىتلەرگە ئون جىڭ ئېغىرلىقتىكى قۇلۇپ زەنجىرىنى بازغانلاشقا بۇيرۇدى. يىگىتلەر بار كۈچى بىلەن نۆۋەت بىلەن بازغانلىدى، زەنجىر ئۈزۈلمىدى. سادىر پالۋان بىر يىگىتنىڭ قولىدىن بازغاننى ئېلىپ پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۇرۇۋۆتىدى، زەنجىر ئۈزۈلۈپ چۈشتى. يىگىتلەر دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىنى ئۇلۇغ ئېچىۋەتتى.

ئەلا پالۋان مەيداندا لەك ـ لەك بويىچە تىزىلىپ تۇرغان لەشكەرنىڭ ئالدىدا كۆزىنى سېپىل تەرەپتىن ئۈزمەي تۇراتتى. شەمسىدىن خەلپەم شىببە ئۈستىگە چىقىپ پاتمە بەردى:

ـــ لەشكەر ناھەق. ناشايان ئىشلارنى قىلما. ئولجا ئالما. خوتۇن ـ قىزلارغا ناتوغرا مۇئامىلىدە بولما، نامە ئەملى باتىل بولۇر، ۋەللاھۇ ئەلەم، بىساۋاب. سىلەر كۈرە قەلئەسىگە كىرگەندە بۇنىڭغا ئەمەل قىلىڭلار. كىمكى ئەمەل قىلمىسا سەركەردىلەر قاتتىق جازالايدۇ. سىلەرگە نۇسرەت تىلەيمىز، ھوشيار بولۇڭلار، قورقۇنچاق بولماڭلار. ئوق ئالدىڭلاردىن تەگسۇنكى، ئارقاڭلاردىن تەگمىگەي، ئامىن!

پۈتكۈل لەشكەر: «ئامىن!» دەپ قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى. دۇئادىن كېيىن ئەمىر لەشكەر ئەلا پالۋان لەشكەرلەرنى چىدام ۋە باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىشقا ئۈندىدى. ئۇ شىببەدىن چۈشۈۋېتىپ بىردىن ئوت يالقۇنىنى كۆرۈپ قالدى، شىببەگە قايتىپ چىقىپ يەنە قاردى، غەربىي دەرۋازا قوقتىسىدىن قىزىل يالقۇن كۆتۈرۈلگەنىدى. ئۇ شىببە ئاستىدا تۇرغان ئاتلىق چاپارمەنلەرگە خۇشال ئاۋازدا ۋارقىرىدى:

ـــ بارلىق دەرۋازىلارغا قاراپ چېپىڭلار! ئوت يېقىلسۇن!

بىر ئاش پىشىم ۋاقىتمۇ ئۆتمەي كۈرە سېپىلىنى قىزىل ئوت يالقۇنى قاپلىدى، تۈتۈن، ئوت يالقۇنى ئاسمان ـ پەلەك كۆتۈرۈلدى. بۇ ئوت يالقۇنلىرىنى كۆرگەن ئەزىز پالۋان:

— نۇسرەت ئۇچۇن ئالغا! — دەپ غەربىي دەرۋازىغا قاراپ ئات سالدى.
ئۇنىڭ قوشۇنىنىڭ كەينىدىن نۇرغۇنلىغان يول باشلىشىدا ئەمىرشاھ قوشۇنى ئاتلاندى. ئاتلار سادىر پالۋان ئۇلۇغ ئېچىۋەتكەن غەربىي دەرۋازىدىن ئۇچۇپ كىردى.
— چاپارمەن! — دەپ توۋلىدى ئەلا پالۋان.
— خوش!
— ئەزىمشاھقا يەتكۇز، توپلار ئېتىشتىن توختىتىلسۇن!
— باش ئۇستىگە!
ئەلا پالۋان شىببەدىن چۇشتى، شىببەدە شەمسىدىن خەلپەم قالدى. ئەلا پالۋان بوز ئاتنىڭ چۇلۇڭۇرنى ئالدى ـ دە، ئاتقا سەكرەپ مىندى، بەش يۈز كىشىلىك خاس ئاتلىق يىگىتلىرى كەينىدىن ماڭدى...
ئەزىز پالۋان شىببە كوچىسىغا كىرىپ ئۇنلۇك بۇيرۇق قىلدى:
— قاۋاش باتۇر، قوشۇنۇڭ بىلەن ماڭۇ غەربىي مەركىزىي كوچىغا كىرىپ دۇتۇڭ يامۇلىنى ئىشغال قىل! بۇ يەردىكى ھەربىي ئەمەلدارلارنى، قەلئەدىكى لەكمە، توپچى، ئاتلىق چېرىكلەرنى يوقات!
— پەرمان بەردار! — دەپ، قاۋاش باتۇر قوشۇنىنى باشلاپ كەتتى.
— تۇردى يۈزبېگى، سىز مۇنۇ شەرقتىكى مەركىزىي كوچىغا كىرىپ، لىڭدۇي، شىلىڭ يامۇلىغا ھۇجۇم قىلىڭ!
— جاببباش پالۋان، سىز مۇنۇ جەنۇبىي مەركىزىي كوچىدىكى لىڭدۇي يامۇلى، زۇلىڭ يامۇلى، لەكمە قوشۇن، توپچى، ئاتلىق قوشۇن بارگاھلىرىغا ھۇجۇم قىلىڭ! لەشكىرىڭىزنىڭ تۆيۇقسىز زەخمەت يېيىشىدىن دىققەت قىلىڭ!
— پەرمان بەردارمەن!
ئەزىز پالۋان قالدى لەشكەرنى باشلاپ شەرقىي شىمالدىكى مانجۇ كوچىسىغا ئات سالدى. بۇ كوچىدا مانجۇ ئەمەلدارلىرى بىلەن ئاھالە تۇراتتى، ئۇلارنى قوغدايدىغان ئوتتۇرا، كىچىك يامۇللار بار ئىدى، ئەزىز پالۋاننىڭ قوشۇنىنى يامۇللاردىكى چېرىكلەر قاتتىق ئوققا تۇتتى. ئەزىز پالۋان بىر نەچچە لەشكىرىنىڭ ئاتتىن ئۇچۇپ چۈشكىنىنى كۆرۈپ:

ـــ چېكىنىڭلار! ـــ دەپ ئەمىر قىلدى.
لەشكەرلەر ئاتلارنى قورۇلارغا كىرگۈزۈۋەتتى. ئۆزلىرى تام، دەرۋازا، دۇكان، دەرەخلەرنى پاناھلاپ تۇرۇپ چېرىكلەرگە ئوق ئېتىشقا باشلىدى. قوماش قورۇغاندەك ئېتىشما باشلىنىپ كەتتى...
ئەلا پالۋان ئايلىنىشى ئۇن ئىككى چاقىرىملىق سېپىلنى كۆزىتىپ چىقتى، ئۇستازى ئېيتقاندەك، ھەر ئۇچ يۈز گەز ئارىلىقتا تۇرغان قوقتىلاردىن چېرىكلەر ئۈزمەي ئوق ئاتماقتا ئىدى. سېپىلنىڭ تۆت بۇلۇڭىنىڭ ئىككى قەۋەتلىك چوڭ قوقتىسىدىكى بىر پەي چېرىك مەرگەنلىرىنىڭ ئاتقان ئوقىدىن ئەلا پالۋاننىڭ ئون نەچچە يىگىتى قازا تاپتى. ئەلا پالۋان چوغدەك كۆيۈۋاتقان كاتتا دەرۋازىلارنىڭ كاھىشلىق ئىككى قەۋەتلىك قوقتىلىرى ئالدىدىن ئۆتكەندە، ئوت قويۇۋاتقان، ئون يېرىم گەز ئېگىزلىكتىكى سېپىلغا يامىشىۋاتقان، غەيۇر لەشكەرلەرگە ئوق ئېتىۋاتقان، ئوت چېچىۋاتقان، تاش ئېتىۋاتقان بىر پەيدىن ئارتۇق چېرىكنىڭ باتۇرلۇقىغا ھەيران قالدى. قوقتىدىن ئۈزۈلدۈرمەي توپ ئېتىلىپ تۇراتتى. ئەلا پالۋان:
ـــ قارىغاندا، مىڭ جىياڭجۇن بىر ئادىمى قالغۇچە جەڭ قىلىشقا بەل باغلىغان چېغى! ـــ دېدى.
ئەلا پالۋان بوز ئاتنى ئۆز يورغىسىغا قويۇپ بېرىپ، ھەر بىر دەرۋازىدا جان تىكىپ جەڭ قىلىۋاتقان لەكمە قوشۇن سەردارلىرىغا پەرمان بېرەتتى. ئۇ غەلىبە خۇشاللىقىغا چۆمگەن لەشكەرلىرىنىڭ يېنىغا كەلدى. بۇ پالۋان قامەتلىك لەشكەرلەر ئېگىزلىكى تۆت يېرىم گەز، ئايلانمىسى يۈز ئەللىك گەز كېلىدىغان كۈرە سېپىلغا يانداپ سېلىنغان قوغدىنىش سېپىلىنى ئىشغال قىلىپ بولۇپ غەلىبىگە تەنتەنە قىلىشۋاتاتتى. ئەلا پالۋان ئەمىر لەشكەر سۈپىتىدە ياگۇر سۇلتان، يۈسۈپ، بەگزات بەگ، دىلەۋەر، بوشرى، ئاكا ـ ئۇكا ھەسەن ـ ھۈسەنلەرنىڭ بۇ سېپىلنى باتۇرلارچە جەڭ قىلىپ پەتنە قىلغىنىنى ئالاھىدە ماختىدى. بۇ پالۋانلار پەنت ئىشلىتىپ، غايەت باتۇرلۇق كۆرسەتكەندى. ئەسلىدە بۇ سېپىلنىڭ چۆرىسىدە يەتمىش گەز كەڭلىكتە، ئون بەش گەز چوڭقۇرلۇقتا چوڭ ئۆستەڭ بولۇپ، ئۆستەڭدە لىق سۇ بار ئىدى. ياگۇر، بەگزات، دىلەۋەر قاتارلىق پالۋانلار ئۆستەڭگە قولۇاق سېلىپ

لەشكىرىنى قولۇاق بىلەن ئۆتكۈزدى. لېكىن، ھە دېگەندە قولۇاقتىكىلەرگە سېپىلدىن ئېتىلغان ئوقلار تېگىپ قازا بولدى. ھەسەن ـ ھۈسەنلەرنىڭ مەرگەنلىرى سېپىلدىكى چېرىكلەرگە دۈركۈن ـ دۈركۈن ئوق ئېتىپ ئۇلارنى باش كۆتۈرتمىدى، شۇ پۈرسەتتە لەشكەرلەر قولۇاق بىلەن ئۆتۈپ سېپىلنى ئېگىلدى.

ئەلا پالۋان ئومۇمىي جەڭ ئەھۋالىدىن دېگەندەك خاتىرجەم بولالمىدى. ئۇ قەلئە ئىچىدىكى جەڭنى كۆزىتىش مەقسىتىدە غەربىي دەرۋازىدىن قەلئەگە كىردى. قەلئەدە جەڭ قاتتىق بولۇۋاتاتتى. سېپىل ئۈستى «ئاھ ـ ۋاھ»، «ئۇر ـ چاپ» دېگەن ئاۋازلار، خىرس قىلىشلار، قىلىچ، مىلتىق، توپ ئاۋازلىرىغا تولغانىدى. سادىر پالۋان دەرۋازا قوقتىسىنى ئېگىلىگەندىن كېيىن، يېگىتلىرىنى قوقتىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ھۈجۈمغا ئۆتكۈزۈپ، ئۆزى ئوڭ تەرەپتە يېگىتلىرىنىڭ ئالدىدا جەڭ قىلىۋاتاتتى. ئەلا پالۋان ئۇنى شۇ تاپتا خانتەڭرى چوققىسىدا تۇرغان غالىب پالۋان سىياقىدا كۆردى. ئۇ زور بەستىنى قىلچە ئېگىپ قويماي، قولىدىكى يوغان قىلىچىنى ئوڭ ـ سولغا ئۇرۇپ، ئالدىغا كەلگەنلىكى چېرىكنى يەر چىشلىتىۋاتاتتى. ئەلا پالۋار شەمسىدىن خەلپەم جېكىلىگەن چوڭ ھەربىي ئەسلىھەلەر ئامبىرى، ئاشلىق ئامبىرى جايلاشقان قەلئەنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى خەنزۇ كوچىسىغا قاراپ ماڭدى. ئەمرلەشكەرنىڭ قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ، بوز ئاتنى دۈتكىنىنى كۆرگەن لەشكەرلىرى ئۇنىڭ كەينىدىن ئاتلىرىنى چاپتۇردى. ئۇلار ھەربىي ئەسلىھەلەر ئامبىرىغا بوراندەك باستۇرۇپ كىردى. ئەلا پالۋاننىڭ بەش يۈز پالۋان يېگىتى مىڭ چېرىكنى يوقىتىپ ئامبارنى ئېگىلىدى. ئەلا پالۋان قەمبەر باتۇر يۈز بېگىنى بۇ يەرنى قاتتىق ساقلاشقا قالدۇردى. بۇ ۋاقىتتا تاڭ ئېتىپ قالغانىدى. ئەلا پالۋان قوشۇننى شىبە كوچىسىغا ئېلىپ كىرىپ ئۇ كوچىنىڭ شىمالىي بۇرجىكىدىكى قورغانغا ھۈجۈم قىلدى. ئەمما، قورغاندىكى ئايرىم ـ ئايرىم تۆت كىچىك سېپىلدىن ئۆچۈپ چىققان ئوقلار قوشۇننى چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى. ئەلا پالۋان قوشۇننى بېكىنىشكە ئەمر قىلدى، ئۆزىمۇ ئاتتىن چۈشۈپ نۆكىرىگە تىزگىنىنى تۇتقۇزدى. نۆكەر ئاتلارنى بىر قورۇغا ئەكىرىپ قويۇپ كەلگەندە، ئەلا پالۋان

بەردەنگسىدىن قوزغانغا قارىتىپ ئوق ئۆزۈشكە كىرىشكەنىدى. ئۇ نۆكىرىگە:
— بېرىپ قوشۇن سەركەردىلىرىگە ئېيتقىن، بېكىنىپ تۇرۇپ ئوق ئاتسۇن. توختا، چاپارمەنلەرنى دەرھال يېنىمغا ئەۋەت!
— خوپ!
هايال قىلماي چاپارمەنلەر هازىر بولدى. ئەلا پالۋان بىر چاپارمەنگە:
— سەن دەرھال ئەزىمشاهنىڭ ئالدىغا بار، ئون توپ يەتكۈزۈپ كەلسۇن، غەربىي دەرۋازىدىن باشلاپ كەل! — دېدى.
— باش ئۈستىگە!
ئارقىدىن يەنە بىر چاپارمەنگە پەرمان بەردى:
— هەسەن - هۈسەننىڭ مەرگەنلىرىنى تېز باشلاپ كەل!

8

جىيانجۇن مەھكىمىسى قورغىنىغا يانداش سېلىنغان يەنە بىر ئىبادەتخانا بار بولۇپ، بۇنى چىڭخۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپ ئاتىشاتتى. بۇ ئىبادەتخانىنىڭ ئوتتۇرا دەرۋازىسىنىڭ شەرق تەرىپىدە لايدىن ياسالغان، يۈزىنى ئاق هاك بىلەن هاكلىغان بىر مۇلازىمنىڭ لايدىن ياسالغان ئاق بوز ئاتنى تۇتۇپ تۇرغان بىر هەيكىلى بار ئىدى. غەرب تەرىپىدە يەنە بىر مۇلازىمنىڭ هەيكىلى بار ئىدى، ئۇمۇ لايدىن ياسالغان، يۈزى قوڭۇر بولۇپ، رەڭگى قىزىل قوڭۇر ئاتنى تۇتۇپ تۇراتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، مەبۇدنىڭ پۇقرالارغا مېهرىبانلىقى بەك تۇتۇپ كەتسە ئاق بوز ئاتنى مىنىپ سىرتقا چىقىپ ئايلىنىدىكەن، پۇقرالارغا ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت قىلىپ، گۇناهلىرىنى كەچۈرۈپ قايتىدىكەن. ئەگەر دۇشمەن قەلئەگە هۇجۇم قىلسا ياكى قەلئە پۇقرالىرى هەددىدىن ئېشىپ گۇناه ئۆتكۈزسە مەبۇد غەزەپكە كېلىدىكەن - دە، قوڭۇر ئاتنى مىنىپ، قولىغا ئۇمۇت ئېلىپ قەلئەگە چىقىدىكەن. دۇشمەن بېسىپ كىرگەن بولسا دۇشمەننى ئۇمۇتى بىلەن ئۇرۇپ يوق قىلىدىكەن، پۇقرالار ئازغىنىدىغان بولسا، ئۇلارنى ئۇرۇپ - سوقۇپ، قەلئەدىن قوغلاپ چىقىرىپ قەلئەنى پاكلاشتۇرىدىكەن.

مىڭ شۇي جياڭجۇن توپىلاڭچىلارنىڭ دەرۋازا، راۋاق، قوقتىلارغا ئوت قويغىنىدىن ئاسمان پەلەك كۆتىرىلگەن ئىس - تۈتەكنى كۆرۈپ، بىر قىسىم توپىلاڭچىلارنىڭ غەربىي دەرۋازىدىن بېسىپ كىرگىنىنى ئاڭلاپ قورققىنىدىن دىر - دىر تىترىدى. ئۇ مەھرەم ھويلىسىدىن چىقىپ چىڭ خۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىغا كەلدى، كەينىدىن خانىشىلىرى بىلەن بالىلىرىمۇ ئەگىشىپ كېلىشتى. جياڭجۇننىڭ ئىبادەتخانىغا ماڭغىنىنى ئاڭلىغان مۇلكىي ئەمەلدارلار، سودىگەرلەر يول بويى ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ماڭدى. مىڭ جياڭجۇننى قورقۇنچ بۇ ئىبادەتخانىغا سۈرەپ كەلگەنىدى. ئۇ مەبۇدقا چوقۇنۇپ، شەھەرگە بالايىئاپەت كەلتۈرۈۋاتقان توپىلاڭچىلارنى يوقىتىشنى تىلىمەكچى. مەبۇدنىڭ قوڭۇر ئېتىنى مىنىپ، ئۇمۇتىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ توپىلاڭچىلارنى قىرىپ - چېپىشنى تىلىمەكچى ئىدى. بۇ ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى چارىسى ۋە ئۈمىدى ئىدى. ئۇ مەبۇدنىڭ ئالدىغا كېلىپ دۇم چۈشتى، ئۇچ قېتىم چوقۇندى، كۆجە كۆيدۈردى. ئاندىن ئالتۇن يۈزلۈك بۇتقا باش قويۇپ يىغلاپ، بۇ توپىلاڭچىلار كەلتۈرگەن بالايىئاپەتنى يوقىتىشنى ئىلتىجا قىلدى. راھىبلار ئالتۇن يۈزلۈك بۇتنى جياۋغا سالدى، كۆتۈرۈپ مەركىزي كوچىغا ئاچىقىپ ئايلاندۇردى. مىڭ جياڭجۇن باشلىق ھەممىسى، بالىلارغىچە بوينىغا تاقاق سېلىپ، زەنجىر بىلەن باغلاپ مەبۇدنىڭ ئالدىدىن تىزىلىپ ئۆتتى، ئۆتۈۋېتىپ مەبۇدتىن توپىلاڭچىلارنى يوقىتىشنى ئىلتىجا قىلدى. دەل شۇ چاغدا غالدىاي تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ:

— جانابىي جياڭجۇن، بەدەۋى توپىلاڭچىلار دەرۋازىلاردىن قەلئەگە بېسىپ كىرىشكە باشلىدى، ھېلىقى ئەلا پالۋان قورال ئىسكىلاتىنى بېسىۋالدى! قانداق قىلغۇلۇق، پەرمان بەرگەيلا! — دېدى.

ئەمدى مىڭ جياڭجۇننىڭ پەرمان بېرىش تۈگۈل ئورنىدىن تۇرغىچىلىكمۇ ھالى قالمىغانىدى. مۇلازىملار قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزغاندا، ئۇ چىرايىدا قان قالمىغان، كۆزلىرى قېتىپلا قالغان، بەئەينى مەبۇدنىڭ ئۆزى بولۇپ قالغانىدى. مۇلازىملار ئۇنى بايا مەبۇدنى سېلىپ مەركىزي كوچىنى ئايلاندۇرغان جياۋغا سېلىپ مەھرەمخانىسىغا ئەكەتتى.

جياۋنىڭ كەينىدىن ھازا ئاچقان مىڭ شۇينىڭ خانىشى، بەگزادىلىرى، ئەمەلدارلار يۈزلىرىنى قانداقتۇر بىر نەرسىگە پۈشايمان قىلغاندەك، شاپىلاقلاپ، ھۆڭ - ھۆڭ يىغلاپ مېڭىشتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن توختىماي ياش ئاقاتتى...

9

ئون توپتىن ئېتىلغان چويۇن ئوقلار تۆت كىچىك قورغاننى بۈزۈۋەتقا باشلىدى. ئەلا پالۋان:

— ئاۋۇ چەتتىكىسى ئوق - دورا ئامبىرى، ئۈنىڭغا ئاتمائىلار، ئۈنىڭدىكى ئوق - دورا، قوراللار بىز ئۈچۈن ئالتۇندىنمۇ قىممەتلىك! — دەپ، توپچىلارنى پات - پات ئاگاھلاندۇرۇپ تۇردى.

نامازدىگەرگە يېقىن ئۈچ كىچىك قورغان سىپىللىرىنى ئون توپ ۋەيران قىلىۋەتتى. ئەلا پالۋان بۇز ئاتقا مىندى، تۆت يۈز ئاتلىق يىگىت تۆت قورغانغا تۆت تەرەپتىن بېسىپ كىردى. قورغانلار چېرىكلەردىن تازىلانغاندىن كېيىن، ئەلا پالۋان ھەسەن - ھۈسەنلەرنى شىمالىي ئوق - دورا ئامبىرىنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ، ئۆزى ئاتلىق قوشۇنىنى جىياڭجۈن مەھكىمىسىگە باشلاپ باردى. جىياڭجۈن مەھكىمىسى غەربىي چوڭ كوچىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان كاتتا قورغان ئىچىدە ئىدى. ئەلا پالۋان ئۈچ يۈز كۈادرات مېتىر كەڭلىكتىكى بۇ قورغاننى ئاتلىق قوشۇنى بىلەن پەتمە قىلغىلى بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ بەگزات بەگ بىلەن دىلەۋەرنىڭ قوشۇنىنى تېز ئەكېلىشنى ئەمىر قىلىپ چاپارمەن ئەۋەتتى. ئۇلار مىڭ كىشىلىك قوشۇنىنى ئەكەلدى. ئەلا پالۋان قەدىمكى خان سارايلىرىنىڭ ھەشەمەتلىك دەرۋازىلىرىغا ئوخشاش ئېگىز، ئۇگزىسى كاھىش بىلەن يېپىلغان، تاملىرى خىشتىن قوپۇرۇلغان، يېشىل ئەجدىھا بېشى ۋە سېرىق ساپال گۈلدەر بىلەن نەقىشلەنگەن دەرۋازىنى ۋە چىرايلىق ئۆيلەرنى كۆرۈپ توپ بىلەن بۇزماي پەتمە قىلىشنى ئويلاپ لەكمە قوشۇن ئالدۇرغانىدى. ئۇ بەگزات بەگنى مەھكىمىنىڭ سول تەرىپىدىن، دىلەۋەرنى ئوڭ تەرىپىدىن قورشاپ، تامغا

يېقىنلىشىشقا ئەمىر بەردى. ئۆزىنىڭ خاس يىگىتلىرىنى دەرۋازىنىڭ ئىككى يېقىنىغا ئورۇنلاشتۇردى. دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تاشتىن ئويۇپ ياسالغان، ئېگىزلىكى ئۈچ يېرىم گەزچە كېلىدىغان ئىككى شىر بىر-بىرىگە خىرىس قىلىپ تۇراتتى. ئەلا پالۋان بىر شىرنى پاناھلاپ تۇرۇپ قورغان ئىچىگە سەپسالدى، دەرۋازىدىن ئوتتۇز گەز نېرىدا ئىككى سۇپا تۇراتتى، بۇ ھەر خىل سىرىدا سىرلانغان شىپاڭ ئىدى. ئۇنىڭ بىرىگە تۆت يېرىم گەز ئۇزۇنلۇقتىكى چوڭ، بوم ئاۋازلىق ئىككى سېرىق مىس كاناي ئېسىقلىق تۇراتتى، ئۇنىڭ ئەتراپىدا يەنە ھەرخىل كاناي - سۇناي، داقا - دۇمباق، جاڭ ۋە تەبىل قاتارلىق سازلارنى تۇتقان كىشىلەر ياغاچتەك قېتىپ تۇراتتى. يەنە بىر شىپاڭدا غىجەك، قومۇش بالمان، پۈۋلەپ چالىدىغان جەمشىد بالمانى قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنى تۇتقان كىشىلەر قاتار ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلار قىزىل تاۋاردىن ئالدى - كەينىگە ئەنقانىڭ رەسىمى چۈشۈرۈلگەن ئۇزۇن جۇيازا، بېشىغا چىغدىن توقۇلغان قىزىل پۈپۈكلۈك قالپاق، پۇتىغا قىزىل لاتىدىن تىكىلگەن ئۆتۈك كىيىشىۋالغانىدى. ئۇلار ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى، چۈشلۈكى، كەچلىكى جىياڭجۇن ۋە ئۇنىڭ خانىشلىرى تاماق يەۋاتقان، دەم ئېلىۋاتقان ۋاقتىدا بۇ چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ياڭرىتىپ نەغمە - ناۋا قىلىپ، جىياڭجۇن ۋە ئۇنىڭ خانىشىنىڭ كۆڭلىنى ئاچاتتى. جىياڭجۇن ئۆتكۈزگەن مەجلىس ياكى زىياپەتلەردىمۇ نەغمە - ناۋا قىلىشاتتى، ئۇلارنىڭ ئىش ئورنى مۇشۇ شىپاڭلار ئىدى، بۇ شىپاڭلاردىن ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسىمۇ كەتمەيتتى. بىرەرى كېتىپ قالسا قانتىق جازاغا تارتىلاتتى. شۇڭا، ئۇلار خۇددى قەلئە ئىچىدىكى جەڭ دۇمباقلىرى، بۇغرا، كاناي - سۇناي، توپ، مىلتىق، لەشكەر ۋە چىرىكلەرنىڭ دەھشەتلىك ئاۋاز-لىرىنى زادىلا ئاڭلىمىغاندەك، بۇ سادالاردىن يېڭى نەغمە كەشىپ قىلماقچى بولۇۋاتقاندەك مىدىر-سىدىر قىلماي ئولتۇرۇشاتتى. بىر چاغدا، بەلكىم جىياڭجۇن ۋە ئۇنىڭ خانىشى تاماققا ئولتۇرىدىغان مەزگىل بولغان بولسا كېرەك، ئۇلار نەغمە - ناۋاسىنى باشلىۋەتتى. ئەلا پالۋان:

— نەغمە - ناۋا ئىچىدە ئالغا! — دەپ يېنىدىكى چاپارمەنگە پىچىرلىدى.

چاپارمەن قول ئىشارىسى ئارقىلىق ئەمرلەشكەرنىڭ بېرمانىنى

سەردارلاغا ئۇقتۇردى. ئەلا پالۋاننىڭ خاس يىگىتلىرى دەرۋازىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ كىرىپ، دەرۋازىنىڭ ئىچكىرىسىدە سانجاق تۇرغان چېرىكلەرگە ھۇجۇم قىلدى. قاتتىق ئېلىشىش باشلاندى، ئەلا پالۋاننىڭ خاس يىگىتلىرى ئۇستۇن كېلىپ، تۈيۇقسىز زەربىدىن گاڭگىراپ قالغان چېرىكلەرنى ئەسىر قىلدى. ئۇلار ئەلا پالۋاننىڭ كەينىدىن مېڭىپ مەھكىمىنىڭ قوش دەرۋازىسىدىن كىردى، مەشىق مەيدانىغا چىقتى. مەشىق مەيدانىنىڭ ئەتراپى كۆك خىشلىق تام بىلەن قورشالغان بولۇپ، چوڭ مەركىزىي كوچىغا قارايتتى. ئۇ يەردە سەپ تۈزۈپ يانقان بىر يىڭ چېرىك ئوق ئېتىشقا باشلىدى. ئەلا پالۋان خاس يىگىتلىرىنى چېكىنىشكە ئەمر قىلغانىدى، خاس يىگىتلەر قوش دەرۋازىغا قاراپ قاچتى. چېرىكلەر ئۇلارنىڭ قاچقىنىنى كۆرۈپ:

— شا! — دەپ ھۇجۇمغا ئۆتتى.

ئەلا پالۋان خاس يىگىتلىرىنى شۇ ھامان كەينىگە قايتۇردى، ئىككى تەرەپ قۇچاقلىما جەڭ قىلىپ كەتتى. دەل شۇ پەيتتە مەھكىمىنىڭ ئوڭ - سول تەرىپىنى قورشاپ تۇرغان لەكمە قوشۇنلار تاملاردىن ئارتىلىپ چۈشۈپ چېرىكلەرنىڭ ئىككى بېقىنىدىن تەگدى. ئەسلىدە مەھكىمىگە ئەمەلدار مۇھاپىزەتچى چېرىكلەردىن باشقا ھېچكىم كىرەلمەيتتى، بۇ يەرنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان قوشۇنمۇ ئەڭ خىللانغان قوشۇن ئىدى. شۇڭا، چېرىكلەر نەيزىۋازلىق، قىلىچۋازلىق قىلىپ قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى. بىراق، ئەلا پالۋاننىڭ خاس يىگىتلىرى قالتىس چېۋەر، پالۋان قامەتلىك، ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان ھەم مەرگەن، ھەم قىلىچۋازلىققا ماھىر چەۋەندازلار ئىدى. ئۇلار چېرىكلەرنىڭ قارشىلىقىنى بىردەمدىلا سۇندۇردى. بىر قىسىم چېرىكلەر ئۇلارنىڭ كۆچلۈك زەربىسىگە چىدىماي قاچتى. دەرۋازىنىڭ يېنىدىكى ئۆيدىن ئېگىز بويلۇق، ئاۋاق، بىر ئۆرۈم چېچىنى بوينىغا يۆگىۋالغان بىر نەچچە ئادەم چىقتى. ئۇلار بولۇۋاتقان جەڭنى كۆرۈپ ھاڭۇېقىپ قاراپ قېلىشتى. بۇلار ھەر كۈنى ئەتىگەندە، قەلئە دەرۋازىسى ئېچىلىدىغان چاغدا ۋە كەچتە دەرۋازا تاقىلىدىغان چاغدا بىر قېتىمدىن توپ ئاتىدىغان، توپ بەتلەيدىغان، دورا تەييارلايدىغان توپچىلار ئىدى. ئۇلارنىڭ

يەنە بىر ۋەزىپىسى جىياڭجۇن تەخت ئۆيگە كىرگەندە توققۇز پاي، خانىش شىپاڭغا چىققاندا يەتتە پايدىن ھۆرمەت توپى ئېتىش ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى چېرىكلەرنى مۇھاسىرە قىلىپ بىر- بىرلەپ قىلىچتىن ئۆتكۈزدى، ئەمما ئۇ توپچىلارغا تەگمىدى. ئۇلار بىرىنچى دەرۋازىدىن ئۆتۈپ، يۈز ماڭدام يۈگۈرۈپ ئىككىنچى دەرۋازىغا كەلدى. بۇ دەرۋازىمۇ ئالاھىدە ياسالغان بولۇپ، خاس دەرۋازىۋەن، مۇھاپىزەتچى چېرىك ۋە قوغدىغۇچى چېرىكلەر تۇراتتى. بۇ دەرۋازىدا قاتتىق ئېتىشما بولدى، ئىككىنچى دەرۋازىدىن كىرگەندە ئىككى مىڭ كىشى پانقۇدەك مەيدان بار ئىدى. بۇ يەردە كېچىچە ئېتىشما بولدى. تاڭ ئاتقاندا مەيداننىڭ غەرب، شەرق تەرەپلىرىدىكى ئۆيلەردىن بىر لىەن چېرىك ھۇجۇم قىلىپ چىقتى. ئەلا پالۋان دەل مۇشۇ پەيتنى كۈتۈپ تۇراتتى، شۇڭا دەرھال قوشۇننى ئومۇمىيۈزلۈك قايتۇرما ھۇجۇمغا باشلىدى. بەشرى بەگ، قاسىم، ئەلەمشاھلار بۇ ھۇجۇمدا ئوق يەپ قازا تاپتى.

لىڭدۇي يامۇل، زۇلىڭ يامۇل، دوتەي يامۇللاردا كوچا جېڭى قىزىپ كەتتى، ھەر بىر كوچىدا ئېتىشما بولاتتى، ئېتىشمىدىن كېيىن قوزغىلاڭ پالۋانلىرى چېرىكلەرنى سۈر- توقاي قىلاتتى. قۇۋاش باتۇر، جاببباش پالۋان، خۇدابەردى يۈزبېگى، يۈسۈپ، بەگزات بەگلەر بۇ كوچا جەڭلىرىدە ئوق يەپ قازا بولدى. بىر كوچىدا غۇلجا شەھەر پالۋانلىرى، يەنە بىرىدە ئارا ئۈستەڭ پالۋانلىرى، لىڭدۇيدە ئارابوز باھادىرلىرى جەڭ قىلاتتى، چېرىكلەر بىلەن ئېتىشاتتى، چېپىشاتتى، ۋارقىرىشاتتى. چولىقاي، بۆلۈكەي، مازار، نىلقا، ئۇلاستاي، چۇنجا، بورا بوغۇسۇنلۇق نۇرغۇن لەشكەر، قاش، سۇپىتاي يېزا پالۋانلىرى، قورغاس مازارنىڭ غەيۇرلىرى، خۇيزۇلار ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ قىر- چاپ قىلاتتى، چېرىكلەر جاھىللىق بىلەن قارشىلىشاتتى، نەيزە- قىلىچلار بىلەن يەككىمۇ يەككە جەڭ قىلاتتى.

ئەلا پالۋانغا ھەر تەرەپتىن چاپارمەنلەر كېلىشكە باشلىدى:

— قۇۋاش باتۇر شېھىت بولدى!

— سېپىل ئۈستىدىكى چېرىكلەر يوقىتىلدى!

— شەرقىي قوۋۇقتىدىكى چېرىكلەر يوقىتىلدى!

ـــ مەنچىكۈ كوچىسىدىكى چېرىكلەر تازىلاندى!
ئەلا پالۋانمۇ چاپارمەنلەرنى ئاقىلانە پەرمانلىرى بىلەن چاپتۇراتتى:
ـــ جياڭجۈن مەھكىمىسىگە قوشۇمچە لەكمە قوشۇن ئەۋەتىلسۇن!
ـــ نۇردۇنغا ئېيىت، مىڭ شۇي جياڭجۈننى تىرىك تۇتسۇن!
نۇردۇن ئىككى يۈز لەكمە قوشۇننى باشلاپ چېرىكلەر بىلەن ئېتىشا ـ ئېتىشا مەھكىمىنىڭ بېغىغا تەسلىكتە كىرىۋالغانىدى. ئۇ، بۇ باغ يىگىرمە خوجەك چىقىدىكەن، بۇگۈن جياڭجۈندىن بىر خو باغقا ئوتتۇز ئىككى خودىن جەمئىي ئالتە يۈز قىرىق خو پاراق ئالىدىكەنمىز، دەپ لەشكەرلىرىنى كۈلدۈرۈۋەتتى. بۇرۇن پېشايۋانغا قويۇلغان قەپەستىكى تۇرنا، شاتۇتى، تورغاي، بۇلبۇل، تومۇچۇقلار سايراپ تۇراتتى. شۇ تاپتا ئۇ جانىۋارلار نۇردۇنلارنى ياراتمىغان ياكى ئۇلاردىن قورققان بولسا كېرەك، جىم بولۇپ قېلىشتى. نۇردۇن ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرى باغنىڭ چۆرىسىدىكى تېرەك، قارىياغاچ، سۆگەت، ئەرمىدۇن، دولانا قاتارلىق دەرەخلەرنى پاناھلاپ ماڭدى. ئۇلار باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆل يېنىدىن ئۆتۈپ باغنىڭ مەھكىمىگە كىرىدىغان ئىشىكىگە يېقىنلاشتى. ئۇلارنى كۆرگەن بۇغا ـ مارالار ئورکۈپ قاچتى. نۇردۇن ئىشىكنى ئېچىشىغا «تاق ـ تۇق» قىلغان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى، بىر پاي ئوق ئۇنىڭ قۇلىقى تۇۋىدىن ۋىزىلداپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ تامغا چاپلىشىپ تۇرۇپ ماردى، بىر مۇنچە چېرىكلەر مەھەرەمخانا تۇۋرۇكلىرىنى پاناھلاپ مىلتىقلىرىدىن ئوق ئۇزۇۋاتاتتى. نۇردۇن ئوبدان سەپسالدى، مەھرەمخانا ھويلىسى تۆت چاسا. ئازادە ئىدى. قورۇنىڭ تۆرىدە گۈللۈك، چوڭ پەنجىرىلىك، ئالدى پېشايۋانلىق، كۆك خىشتىن ھەشەمەتلىك قىلىپ سېلىنغان ئېگىز بەش ئېغىز ئۆي قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ قوشۇننىڭ يېرىمىنى تام ئۈستىدىن مىلتىق ئېتىشقا، يېرىمىنى باستۇرۇپ كىرىشكە بۇيرۇدى. بىر قىسىم لەشكەر تىزلىنىپ ئولتۇردى، بىر قىسىم لەشكەر ئۇلارنىڭ مۇرىسىنى دەسسەپ تۇرۇپ، مىلتىقلىرىنى تام ئۈستىگە قويۇپ ئېتىشقا باشلىدى. لەشكەرلەرنىڭ يەنە بىر بۆلىكى نۇردۇننىڭ كەينىدىن ئىشىكتىن كىردى، بىر بۆلىكى بىر ـ بىرىنى يۆلەپ تامغا چىقىرىپ تامدىن ئارتىلىپ ھويلىغا سەكرەشتى.

ئۇلاردىن بىر نەچچىسى ئوق يەپ يىقىلدى، قالغانلىرى ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ چېرىكلەر بىلەن قىلىچلاشتى. پومىداقلاشتى. دەل شۇنداق قاتتىق ئېلىشىش بولۇۋاتقاندا قاتتىق گۈمبۈرلەش بولۇپ چېرىكلەرنىڭمۇ، نۇردۇننىڭ يىگىتلىرىنىڭمۇ قۇلاقلىرىنى پاك قىلىۋەتتى. نۇردۇن بېشىنى كۆتۈرۈپ قاريدى، مەھرەمخانىدىكى بەش ئېغىز كۆركەم ئۆي كۆككە ئۇچۇپ چىققانىدى، نۇردۇن يىگىتلىرىنى ۋارقىراپ ـ جارقىراپ يۇرۇپ باغقا كىرگۈزۈۋالدى.

مىلك شۇي جياڭجۇننىڭ مەھرەمخانىسىغا خانىش، خانزادىلىرى بىلەن بىللە ئامبال، دالۇي قاتارلىق مۇلكىي ئەمەلدارلار ۋە ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرىمۇ كىرىۋالغانىدى. مىلك شۇي مىلتىق ئاۋازىنى ئاڭلاپ پەنجىرىگە يېپىشىپ، تامدىن ئارتىلىپ چۈشۈۋاتقانلارنى كۆرۈپلا ئۆزىنىڭ تۈگەشكىنىنى بىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇتخانىدىن كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا تەييارلىتىپ قويغان پارتلىتىش دورىسىنىڭ پىلىكىگە ئوت ياقتى. دورا قاتتىق پارتلاپ، مىلك شۇي قاتارلىق مەھرەمخانىدىكى بارلىق ئىنسانىنىڭ تېنىنى پارچە ـ پارچە قىلىپ، خېش ـ توپا، ياغاچ پارچىلىرى بىلەن بىللە كۆمۈۋەتتى...

شۇنداق قىلىپ، چىڭ خانىدانلىقى ھاكىمىيىتىنىڭ تەڭرى تاغلىرىنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىنى باشقۇرۇپ كەلگەن مەركىزىي ـ كۇر قەلئەسى 1866 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى.

ئونىنچى باب

شاد كۈلكىلەر

ئەلا پالۋانغا خەلق مايىلدۇر،
لەشكەرۋ جاھانگىر قايىلدۇر.
ـــ خەلق ماقالى

1

بۇ كۈن دەل مىلادىيە 1866 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئىدى. بۇ كۈن خەلقنىڭ شادلىق ھېيتىغا ئايلاندى. بۇ كۈن خەلقنىڭ ئىككى يىل مۇقەددەم قانلىق جەڭ قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى، كۈرە قەلئەسى پەتىھ قىلىنغان، مىڭ شۇي، چاڭ جېن باشلىق زالىم ئەمەلدارلار يوقىتىلغان، ئەمگەكچى يوقسۇل خەلقنىڭ قەددى كۆتۈرۈلگەن كۈن. شۇڭا، بۇ كۈنى پۈتكۈل ئىلىدا شاد كۈلكىلەر ياڭرىدى، ھەتتا بۆشۈكتىكى بوۋاقلارمۇ يىغا ئورنىغا ۋىلىقلاپ كۈلدى.

ئەلا پالۋان كۈرە قەلئەسى پەتىھ قىلىنغاندىن كېيىن بۇ قەلئەنى تەرتىپكە سالدى، پۈقرالارغا ئەمنلىك بەردى، قەلئە مەمۇرىنى سايلاپ قەلئەدە بىرەر مىڭ لەشكەر قالدۇردى.

تاڭ شەپىقى خانتەڭرى چوققىسىنىڭ مەڭزىگە ئەڭلىك ياققاندا چىلپەڭزە بارگاھى قاياناپ كەتتى. ئەلا پالۋاننىڭ غالىب لەشكەرلەر بىلەن شەھەرگە قايتىپ كېلىدىغىنىدىن خەۋەر تاپقان خەلق بىر كۈن بۇرۇن بۇ

يەرگە توپلاندى. خەلقنىڭ قوزغىلاڭ نۇسرىتىنى تويلىشىغا سۇلتان مەھكىمىسى يول قويماي ئىلاجى بولمىدى، موللا شاۋكەت سۇلتان: «بۇ بىھۇدە ئىش» دېگىنىدە، ئوردا خەزىنىچىسى ۋەلى باي:

— بۇ بەكمۇ ئۇلۇغ ئىش، خەلقىمىزنىڭ تۇنجى توي مەربكىسى، — دەپ، خەزىنىدىن راسخوت ئاجراتتى.

ئەخمەت خەزىنىچىنىڭ پاجىئەسىنى ئۇنتۇمىغان ئەلا پالۋان بىر يۇزلۈك لەشكەرنى ۋەلى بايىنىڭ ئىختىيارىغا بەرگەنىدى. شۇڭا، ۋەلى باي سۇلتانغا قورقماي ئاشۇنداق جاۋاب بەردى ۋە خەزىنىدىن راسخوت ئاجرىتىپ يېزا - يايلاقلارغا مال سېتىۋېلىشقا ئادەم ئەۋەتتى. ۋەلى باي بۇ مەربكە كۇنىنى ياخشىلاپ تويلاش ئۈچۈن، سالىش ئىمام، شەمسىدىن خەلپەم، جالالىدىن قازىكالانلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئابدۇرۇسۇل بەگ دەسلەپ بارگاھ قۇرغان چىلپەڭزىدە تويلاشقا كېلىشكەن ۋە جەددي تەييارلىقلار قىلىپ، چىلپەڭزىگە لازىملىق نەرسە - كېرەكلەرنى ئاچىققۇزغانىدى، ئەلا پالۋانمۇ لەشكەرگە ھاردۇق بېرىش ئۈچۈن بۇنى لايىق تاپقان ۋە چېدىرلارنى چىلپەڭزە بارگاھىغا ئەۋەتكەنىدى.

بۇ كۇنى ھاۋا ئوچۇق، ئاپئاق قار قۇياش نۇرىدىن مەرۋايىتتەك پارقىرايتتى، چىلپەڭزە ئاسمىنى ئاچ ھاۋارەڭ ئەينەكتەك تاپتازا، ھاۋا ئاجايىپ ساپ ئىدى. بۇگۈن ئادەملەرلا ئەمەس، قۇياشمۇ كۇلۇپ چىققانىدەك ئىدى. زېمىن بولسا ئۆز تارىخىدا ئاجايىپ خۇشلۇق بەزمىسىگە چۈشكەن، ئوچاقلارغا داشقازانلار ئېسىلغان، چوغنى چۆرىدىتىپ قوم چۆگۈنلەر قويۇلغان، قوي - كالىلار سويۇلۇپ كانالارغا ئېسىلغان، توققۇزتارا، ئارا ئۆستەڭ ئوۋچىلىرى بۇ قۇتلۇق كۈن ئۈچۈن ئوۋلاپ كەلگەن جەرەن، قىرغاۋۇل، كەكلىك، ياۋا ئۆردەك گۆشلىرى ئۈتلىنىپ تەييار قىلىپ قويۇلغانىدى، ئوتتۇزدەك داشقازاندا گۆش پىشىۋاتاتتى، قازانلار ئەتراپىدا سەۋزە قەلەمچىلىرى يوغان تەڭنىلەردە نۆۋەتنىنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئاشپەزلەر قول - قولىغا تەگمەي قازان بېشىدا ھەپلىشەتتى، بىرەر يۇزدەك كاۋاپىدانلاردا كاۋاپ چالا پىشۇرۇلماقتا ئىدى، كاۋاپىدانلارنىڭ گىرۋەكلىرى مايىدىن پارقىرايتتى، زىقلاردىن چوغ ئۈستىگە تېمىپ چۈشكەن ياغ

تامچىلىرى ئىس چىقىرىپ پىژىلداپ كۆيەتتى. بۇگۈن بۇ يەرگە ئاددىي ئادەملەر، دېھقانلار، ھۈنەرۋەنلەر، مەسخىرىۋازلار، قىزىقچىلار، مەدداھلار، ھەتتا بالىلارغىچە توپلانغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ چېھرىلىرىدە شادلىق تەبەسسۇملىرى جىلۋە قىلاتتى. ئۇلار بىر ـ بىرىگە شادىمان باقاتتى، مۇلايىم چاقچاقلىشاتتى، قىزىق گەپلەرنى قىلىشىپ، قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى، ئوينىشاتتى. ئۇلار ئۈستىگە كۆرەك جۈۋا، قارا سەنسەن، ئوۋچىلار بولسا، تۈلكە، بۆرە جۈۋا كىيىشكەن، دېھقانلار پاختىلىق پەربجە، ھۈنەرۋەنلەر تىك ياقىلىق پەشمەت كىيىشكەنىدى. بېشىدا تۆپە، قۇلاقچا بار، ھەممىسىلا دېگۈدەك بېلىنى قارا پوتا بىلەن چىڭ باغلاشقان، قەيەردە قىزىقچى، چاقچاقچى، ھەزىلچىلەر بولسا شۇ يەر قىزىپ كەتكەنىدى. بۇ يەردە ئۆتكۈر، كىنايىلىك لەتىپىلەر سۆزلىنەتتى، ئاڭلىغانلار ئىختىيارسىز كۈلۈشەتتى. زۇلمەتلىك ئىلى ئاسمىنىدا بۇگۈن مانا شۇنداق نۇرلۇق، بۈيۈك بىر تاڭ ئاتقانىدى.

يەنە بىر كەڭ دائىرە ئالغان سەينادا كىشىلەر بۇ نۇرلۇق تاڭ نۇرىنىڭ جىلۋىسىدە ئۈسسۈلغا چۈشۈپ كەتكەنىدى. چېلىنىۋاتقان داپ، تەمبۇر، دۇتار، ساتارلارغا تەڭكەش قىلىپ ياش يىگىتلەر، ھەتتا ئاپئاق ساقاللىق بوۋايلارمۇ چۈشۈپ ئۈسسۈل ئوينىماقتا ئىدى:

چىم ـ چىم ئەتتىم چىم بىلەن،
كاۋاپ ئەتتىم زىخ بىلەن...

ئەتراپتا قاراپ تۇرغانلارنىڭمۇ پۈتلىرى جىم تۇرمايتتى. يەنە بىر سەينادا سادىر قوشاقلىرى ئېيتىلماقتا، ھەممە ئوينىماقتا، كۈلمەكتە، شادلانماقتا.

ئىلى خەلقى ئۆزلىرىنىڭ مۇشۇنداق خۇشچاقچاق مىجەزى، ناخشا ـ سازـ غا ئامراق خۇلق ـ مىجەزلىرى بىلەن ئەلا پالۋاننى كۈتمەكتە. ئەمەلىيەتتە ئۇلار يەر تېرىيدىغان دېھقان، مال باقىدىغان مالچى، ھەر خىل شېرىن مېۋىلەرنى ئۆستۈرىدىغان باغۋەن، ھۈنەرۋەنلەر ئىدى، كۆپىنچىسى ئۆز يېزىسىـ دىن نېرى چىقماي، دۇنيا مۇشۇ دەيدىغانلاردىن ئىدى. چۈنكى ھەر بىر يېزا

بىر دۇنيا. ھەربىر يېزا ـ مەھەللىدە دۇنيادا يوق نەرسىلەر تېپىلىدۇ ـ دە. يېرى كەڭرى. توپىسى مۇنبەت، ئورمىنى تولا بۇنداق بايلىقلار زېمىنغا ھايۋانلىرى، قۇشلارمۇ ئامراق. ئۇلار بۇ يەردە باشقا يەرلەرگە قارىغاندا تېز كۆپىيىدۇ. ھەر خىل ياۋايى ھايۋانلار، ئوۋ قۇشلىرى ماڭدامدا بىر ئۇچرايدۇ. بۇ بايلىققا ھېرىسمەن ئوۋچىلارمۇ كۆپ، ئىلىلىقتىنمۇ ھەممىسى ئوۋچى. ئوۋ بولغان يەردە ئوۋچى بولماي قالمايدۇ ـ دە. ئەڭ ئاددىيىسى، بەردەنگىسى يوقلار ئات قىلمدىن قىلتاق توقۇپ بۆدۈنە ئوۋلايدۇ. بۆدۈنە گۆشى ھەر قانداق ھايۋاننىڭ گۆشىدىن شېرىن، مەززىلىك. ئۇششاق بالىلار توشقان ئوۋلايدۇ. ئۇلار توشقانىنى چالما. نوقماق بىلەن ئوۋلىيالايدۇ. چەۋەندازلار تۈلكە، بۆرىلەرنى قامچا بىلەن ئۇرۇپ يىقىتىپ، ئېتىغا غانجۇغلاپ كېتىۋېرىدۇ، خۇشى تۇتسا خام تاسما قىلىپ تېرىسىنى شىلىپ ئەكېتىدۇ.

ئىلىنىڭ بايلىقىنى يامغۇرى. ئەڭ ياخشى ھاۋاسى ۋە ئىلى دەرياسى بەرپا قىلغان. ئىلى دەرياسى ئىلى ۋادىسىنى يېشىللىققا پۈركەيدۇ. بۇ يەرلەرنىڭ بۇلاقلىرى مول، يايلىقى كەڭرى، تاغ ـ دەريالىرى ئاجايىپ گۈـ زەل، شۇڭا بۇ يەردە ئاشلىق ناھايىتى ئوخشايدۇ. ئەتىيازدا يەرنى جىجاپ ئۇرۇقنى چېچىپلا قويساڭ باش كۆزدە بىراقلا ئورۇپ يىغىۋالىسەن. مال دېگىنىڭ يايراپ كېتىدۇ، دۇنيادا يوق ئېسىل چۆپلەر بۇ يەردە بار. تېۋىپلار كۆزدە بىرلا تاغقا چىقسا بىر يىلغا يەتكۈدەك دورا ئۆسۈملۈكى يىغىۋالىدۇ. بۇ گۈزەل يۇرت ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. بۇ يەردە قەدىمىي شەھەرلەر، خانلار پايتەختى بولغان: ئالمىلىق، ئالتۇنلۇق[1] . سۇلتان ئۆۋەيس، قاينۇقتا ئوخشاش يېزىلار بۇرۇن خانلارنىڭ پايتەختى بولغان: تۇغلۇق تۆمۈر، سۇلتان ئۆۋەيسكە ئوخشاش خانلار، مۇھەممەت بۇزرۇكۋار ، يۈسۈپ ساككاكىغا ئوخشاش ئالىملار ئۆتكەن. بۇگۈن سەككىز قىرلىق چېدىردا ئولتۇرۇشقان سالىش ئىمام، شەمسىدىن خەلپەم، جالالىدىن خەلپەمگە ئوخشاش ئۆلىمالار سەيناددىكى تاماشىلارغا قېرىلىقى تۇپەيلى ئارىلىشالماي، ئۆز ئانا ماكانىنىڭ

---

[1] ئالتۇنلۇق ـــ ھازىرقى تۇرپانىيۇزى.

مانا شۇنداق تاريخي، تەبىئي شارائىتى، گۈزەللىكى، تەبىئي بايلىقىغا ئوخشاش مول مېۋىلىرى ئۈستىدە سۆھبەت سورۇنى قۇرغانىدى. ئۇلارنىڭ سۆھبىتى قىزغىن. دېمىسىمۇ، قېرىلار ئۈچۈن، كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى ئەسلەش، مۇڭدىشىشتىن باشقا قىزىق يوق، بۇ ئۇلارغا ياقىدۇ ۋە ئۇلار بۇنىڭدىن لەززەتلىنىدۇ، ئەڭ مۇھىمى ئۇلارنىڭ تەجرىبىلىرى يەكۈنلىنىپ، يېڭى ئىلىم پەيدا بولىدۇ.

سالىش ئىمام:

ـــ ئەسلىدە جىياڭجۈنلەر راست سۆزلۈك، ۋەدىسىدە تۇرىدىغان، ھىيلە ـ مىكىرنى بىلمەيدىغان، چىڭ خانىغا ئەقىدە ـ ئىخلاسى زىيادە بولغان ئىلى خەلقىگە ئۈست ـ ئۈستىلەپ زۇلۇم سالمىسا بولاتتى... زالىم ئەمەلدارلار ھەددى ـ ھېسابسىز زۇلۇم سالغاچقا بۇ شاد ـ خۇرام، خۇشچاقچاق ئىلى ئۇيغۇرلىرى تىنىڭ كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇرۇمچى، سانجىلاردا خۇيزۇلارمۇ قوزغىلاڭ كۆتۈردى، ـــ دېدى.

ـــ راست دەيدىلا تەقسىر، قەيەردە زۇلۇم بولىدىكەن شۇ يەردە قارشىلىق بولىدۇ. بۈگۈنكى ئىلى خەلقى نۇسرەت قازاندى. ئەپسۇسكى، بۇنى قوزغىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىر ئەلەملەر يېنىمىزدا بولماي قالدى.

ـــ ئۇلار سۆيىقەستچىلەرنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتتى، ـــ دېدى سالىش ئىمام قايغۇرغان ھالدا.

ـــ ئەمدى بۇنداق سۆيىقەستلەر، ئۇرۇش، جەڭگى ـ جېدەللەرمۇ بولماس...

بۇ گەپلەرنى سەككىز قىرلىق چېدىردا تۇرۇلگەن خاس سورۇندا ساقىلى ئاپئاق ئاقارغان، بوي ـ تۇرقى دىققاق كەلگەن شەمسىدىن خەلپەم قىلىپ بېرىۋاتىدۇ. ئۇ بۇ گەپلەرنى نۇسرەت ئۈچۈن، ئەلا پالۋاننىڭ نۇسرىتىگە شادلانغانلىقى ئۈچۈن قىلىۋاتىدۇ. ئۇ ئۇزاق يىللاردىن بېرىقى ئېغىر ـ بېسىقلىقىنى، تەمكىنلىكىنى بۇگۈن يوقاتقان، ئۇزۇندىن بېرى تۇرۇلۇپ كەلگەن قاپىقى بۇگۈن ئېچىلغانىدى. ئۇ سورۇندىكىلەرنىمۇ ئۆزىگە ئوخشاش ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ ئولتۇرۇشقا دالالەت قىلىۋاتىدۇ، ئوچۇق چىراي بولۇپ، خۇشخۇي گەپلىرى بىلەن زېرىكتۈرمەيۋاتىدۇ. ئۇنىڭ سۆزلىرىنى سورۇندىكىلەر

ئاڭلاپ ھۇزۇرلىنىۋاتىدۇ. كۆلۈۋاتىدۇ. ھەتتا ھەممىسە قولىدىن دەرىسىنى چۈشۈرمەيدىغان، قاپىقىدىن مۇز يېغىپ تۇرىدىغان قازىكالان جالالىدىنمۇ كۆلۈۋاتىدۇ، كۆلۈۋاتىدۇ، ھەممە كۆلۈۋاتىدۇ!

ـــ كېلىۋاتىدۇ! كېلىۋاتىدۇ! ئاق بوز ئات ئۈچۈپ كېلىۋاتىدۇ! ـــ نۆكەرنىڭ «كېلىۋاتىدۇ» دېگەن شادىيانە ئاۋازى كىشىلەرنى تېخىمۇ خۇشال قىلىۋەتتى. چاپارمەننىڭ ئاستىدىكى مۆلدۈرەك ئەرلەر تامچىپ تۇرغان جەدە ئېتىمۇ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ كۆلۈۋاتقاندەك قىلاتتى. ھەممە كۆرە يولىغا يۈگۈردى. ناخشىچىلار، سازەندىلەر، چاقچاقچىلار، مەددالار، ئېلىپ ـ ساتارـ لارمۇ يۈگۈرۈشتى، يىراقتىن قويۇق ئات دۇپۇرى ئاڭلاندى. شەمسىدىن خەلپەم گېپىنى توختىتىپ چېدىرىدىن چىقتى، باشقىلارمۇ چىقىشتى. ئۇلار ئالمىقانلىرىنى سايىۋەن قىلىپ كۆرە يولىغا قاراشتى. ناغرا، بۇغرا، كاناي ـ سۇنايلار ياڭراپ كەتتى، سازەندىلەر، ئۇسسۇلچىلار ھەممىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈشتى. قىبلە تەرەپتىن بېشىغا ئاق كىگىز مالىخاي، ئۇچىسىغا سەنسەن جۇۋا كىيگەن، ئاق بوز ئاتلىق كىشى بارلىق ئاتلىقلارنى ئارقىدا قالدۇرۇپ ئۇچۇپ كەلمەكتە. ئۆز ئوقۇرىنى ياكى كۆتۈپ تۇرغان ئون مىڭلىغان ئادەملەرنى سېغىنغاندەك، بوز ئاتنىۋ ئۇچۇپ كەلگەن پېتى خەلق ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئۇنىڭ ئۇستىدىكى ئاق مالىخايلىق يىگىت ئاتتىن چەبدەسلىك بىلەن سەكرەپ چۈشتى. ئۇ پىر ئۇستازى شەمسىدىن خەلپەمنى كۆرۈپ قالغانىدى. ئۇ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بەردى:

ـــ ئۇستاز، ئۇستازلار، پېشۋالىرىمىز ئامان ـ ئېسەن تۇرۇشتىلىمۇ، تەنلىرى ساق، كۆنلىرى خۇش ۋاقىت ئۆتۈۋاتامدۇ؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر بالام، ـــ دەپ، شەمسىدىن خەلپەم ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلاشتى. خەلپەم ئۇنى قۇچاقلىدى دېگەندىن كۆرە بەستىلىك ئەلا پالۋان ئۇنى باغرىغا ئالدى، دېگەن تۇرۇك ئىدى. ئەلا پالۋان شەمسىدىن خەلپەمدىن ئاجراپ:

ـــ ئۇستازلىرىم، سىلەرگە ئوخشاش پېشۋالىرىمىز، مەرھۇم ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىر ئەلەم ئاتام، ئابدۇللىتىپ خەلپەم ۋە سادىر پالۋان ئاغا، ئەزىز پالۋانغا ئوخشاش بىر يۈز يىگىرمە يەتتە پالۋاننىڭ ئەجرى، دۇئاسى،

باتۇرلۇقى بىلەن تىلىكسىز ئەھلگە ئاشتى. جاھىل قورغان كۆرە ۋە ئۇنىڭ قوشۇنىسى سۈيدۈك پەتىھ قىلىندى، ئىلى ئاسمىنىدىن زالىم ئەمەلدارلارنىڭ زۇلۇمى ھەيدەلدى. خەلقىمىز ئەمدى ئاسايىشلىققا، توق تۇرمۇشقا ئېرىشكەي! — دېدى تەنتەنە بىلەن.

— يارايسەن ئوغلۇم، سېنى تۇغقان ئاناڭغا، سېنى تاپقان ئاتاڭغا رەھمەت! — دېدى شەمسىدىن خەلپەم كۆزىگە تولغان ياشنى سۈرتۈپ تۇرۇپ.

— خەلپەم، ئەلا پالۋانغا بىلىم بەرگەن سىلىگىمۇ رەھمەت، — دېدى يەتمىش ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان، ئورۇق، ئوتتۇرا بويلۇق، قاتمال كەلگەن، تېتىك بىر بوۋاي ئالدىغا چىقىپ.

ئەلا پالۋان بۇ زېھنى ئۆتكۈر ئالىمنى بۇرۇندىن بىلەتتى، شەمسىدىن خەلپەم ئۇ يازغان كىتابلارنى ساۋاق قىلىپ ئۆتكەنىدى، شۇڭا ئەلا پالۋان چوڭقۇر ھۆرمەت كۆرسىتىپ، بوۋايغا تەزىم قىلىپ ئېگىلدى. سالىش ئىمام ۋىنىڭ يېنىغا ئىتتىك كېلىپ كەڭ مۇرىسىدىن يېنىك تۇتتى ۋە بېشىنى ىككى ئالىقىنى ئارىسىغا ئالدى، ئەلا پالۋان ئېگىلىپ بەردى، سالىش ئىمام ئۇنىڭ پېشانىسىدىن سۆيدى، ئاندىن ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى. ئۇ:

— ئۇستازلىرىڭىزنىڭ تەلىمىنى ئاقلىدىڭىز، بۇ نۇسرەت خەلقىمىزنىڭ بىرلىك كۈچى، ئۇستازلىرىڭىزنىڭ بىلىمىنىڭ سىنزده مۇجەسسەملەنگەنلىكىنىڭ مېۋىسى! — دېدى تەسىرلىك قىلىپ.

بۇ سۆزدىن ئەلا پالۋاننىڭ چاڭقىغان قەلبى ھەۋزى كەۋسەرگە تويغانده‌ك يايراپ، تەسىرلەنگەن ھالدا:

— ھىممەتلىرىگە رەھمەت، پىر ئۇستاز! — دېدى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ.

كۆرۈشۈش نۆۋىتى جالالىدىن قازىكالانغا كەلدى. ئۇ سالىش ئىمامدىن ئارتۇق تاتلىق سۆز تاپالماي، پەقەت ئۇنسىز ھالدا ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى. ئەمما، جالالىدىن قازىكالاننىڭ ئورنىدا يولنىڭ ئىككى ياقىسىدا سانجاق تۇرغان ئەپكار ئاما تەنتەنىلىك ۋارقىراشتى:

— ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئەسلەيمىز!

— ئەلا پالۋانغا باركاللا!

ـــ غالىب قوشۇنغا باريكاللا!
ـــ ئەلا پالۋاننى سۈلتانلىققا كۆتۈرىمىز!
ـــ ئەلا پالۋانلا ھەقىقىي سەلتەنەت ئىگىسى!
مۇللا شاۋكەت سۈلتان «قول ئاستىمدىكى بىر ئەمىرنىڭ ئالدىغا چىقمىمۇ» دېگەن كىبىر بىلەن چىقىپغانىدى.
خەلقنىڭ تەنتەنىسى ئاستىدا سادىر پالۋان ئات سالدۇرۇپ كەلدى. ئەلا پالۋان سادىر پالۋاننىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ توپ ئالدىغا كەلدى ـ دە، يۇقىرى ئاۋازدا دېدى:
ـــ يۇرتداشلار! شان ـ شەرەپ سادىر ئاغىغا مەنسۇپ! باريكاللىنى سادىر پالۋان ئاغىغا ئېيتايلى! سادىر ئاغام ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەي!
ـــ ياشا سادىر!
ـــ سادىرغا شان ـ شەرەپ بولسۇن!
ئەپكار ئاممىا ئەمدى سادىر پالۋانغا مەدھىيىلەر ياغدۇردى. شەمسىدىن خەلپەم، سالىش ئىمام ۋە جالالىدىن قازىكالانلار گۇر ـ گۇر سادا ئىچىدە سادىر پالۋان بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇنىڭ پەم ـ پاراسىتىنى ۋە باتۇرلۇقىنى ئالقىشلىدى. تەنتەنە ساماسىدىن سادىر پالۋاننىڭ قۇلاقلىرى پۈتۈپ كەتكەنىدى. داقا ـ دۇمباق، ناغرا، كاناي ـ سۇناي، نەغمە ـ ناۋالار ئىچىدە كۈتۈۋېلىشقا چىققان ئاتا ـ بالا، قوۋم ـ قېرىنداش، يار ـ بۇرادەرلەر بىلەن لەشكەرلەر ئۆز ئارا قۇچاقلاشتى، كۈلۈشتى؛ شېھىت بولغانلارنىڭ ئاتا ـ بالا، قېرىنداشلىرى يىغلىدى، قاقشىدى، قايغۇردى. ئەپكار ئاممىا سادىر پالۋان بىلەن ئەلا پالۋاننى ئۇلۇغلار ئارىسىدىن كۆتۈرۈپ ئاچىقىشتى، قۇچاقلاشتى. بۇ زەبەردەست پالۋانلار ئۇلارنىڭ قۇچاقلاشلىرىدىن نەپەس ئالالمايى قېلىشتى. ھەممىلا ئادەم ئۇلارنى قۇچاقلىماقچى، ئەڭ بولمىغاندا ئۇلارنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ باقماقچى بولۇشاتتى. بىراق، ئادەم مىغىلداپ كەتكەچكە ئۇنداق قىلالمايتتى، بىر نەچچە بەستلىك يىگىت پالۋانلارنى ئايرىم ـ ئايرىم كۆتۈرۈشۈۋالغانىدى. ئۇلارنى كۆرۈۋېلىشقا ئىنتىزار بولغان كىشىلەر بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسىشىپ يىراقتىن ئاران كۆرەلىدى. يىگىتلەر پالۋانلارنى كۆتۈرگىنىچە خاس چېدىر ئالدىغا

ئەكەلدى. كىشىلەر چېدىر ئەتراپىدا سانجاق ـ سانجاق تۇرۇپ، تۆپە، قۇلاقچىلىرىنى پۇلاڭلىتىپ، پالۋانلارغا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. «ياشاپ كەت ئەلا پالۋان!». «ئۇزۇن ياشا سادىر پالۋان!» دەپ چۇرقىراشتى.

بۇگۈن نەچچە يۈز يىلدىن بېرى غەمگە چۆمۈپ ئۆيقۇدا ياتقان چىلپەكزە قەلئەسىمۇ بۇ شاد ـ خۇراملىقتىن ھۇزۇرلانغاندى. خاس چېدىر ئىچىدىكىلەر، لەشكەرلەر، قارشى ئالغىلى چىققان ئەپكار ئاممىمۇ تاماقلىرىنى يەپ بولۇشتى. ئەلا پالۋان ئەپكار ئاما ئارىسىغا چىقتى ۋە ئۇسۇل ئويناۋاتقانلار بىلەن ئۇسۇل ئويناندى. ناخشىچىلارغا قېتىلىپ ناخشا ئېيتتى. ئۇ شۇ تاپتا خەلق گۇللىرىدىن خۇش پۇراقلار ئېلىپ ھۇزۇرلانماقتا ئىدى. ئەسلىدە ئۇنىڭ قەلبى يېزا ئىگىللىرىنىڭ قەلبىدەك ساددا ئىدى. ھازىر بالىلارنىڭكىدەك شادلىققا تولدى. بۇ ئۇنىڭ گۈزەل ئاغىچىدىن ئايرىلغاندىن بېرىقى تۇنجى خۇشاللىقى ئىدى.

بۇگۈنكى تويى، شادلىق ئۇزاق داۋام قىلغان بولسىمۇ، ئەما ساز، ناخشا، ئۇسۇل، قىزىقچىلىق بىلەن بىرده‌مدىلا ئۆتۈپ كەتتى. قارائاغۇ چۈشتى. كۈندۈزكى ئويۇنغا تويمىغانلار گۈلخانلارنى يانداۋرۇپ تا ھېرىپ يېقىلغۇچە ئويناشتى. كۈلۈشتى. ئوتتۇرا ياش ۋە قېرىلار گۈلخان ئەتراپىدا ئولتۇرۇپ لەشكەرلەرنىڭ بايانداي، كۆرە، سۈيدۈڭ قەلئەلىرىنى بويسۇندۇرۇش جېڭىدىكى قەھرىمانلىقلىرىنى ئاڭلاشتى. ھەزىلكەشلەر جىيادجۇن ۋە ئۇنىڭ دارىنلىرىنى مەسخىرە قىلىشتى، قوشاقچىلار يېڭى ـ يېڭى قوشاقلار توقۇدى، چاقچاقچىلار سورۇننى ئاجايىپ قىزىتىۋەتتى. ئەلا پالۋان ئۇلارنىڭ قىزىق لەتىپىلىرىنى، چاقچاقلىرىنى ئاڭلاپ، كۈلۈپ ئېغىناپ كەتتى. ئۇ مانا شۇنداق قىلىپ قانلىق جەڭلەردە چارچىغان جىسمىنىڭ ھاردۇقىنى چىقاردى.

ئەپسۇسكى، «ئون كۈلكىنىڭ بىرى يىغا» دېگەندەك، بۇ كۈلكىلەر، ھۆرمەتلەشلەر ئۇنىڭغا يېڭى ئاۋارىچىلىقلارنى تۇغدۇرۇپ بەردى.

2

ـــ ئاللا بەخش ئەتكەن ئىلى سۇلتانى موللا شاۋكەت ئاخۇن شۇنداق

پەرمان بېرىدۇلەركى، ئوبۇل ئەلا بىننى ئىبراھىم بۇگۇندىن ئېتىبارەن ئەمىر لەشكەرلىك ئەملىدىن قالدۇرۇلسۇن! توختاخۇن ئەمىر لەشكەر بولسۇن!

كوچا ـ كوچىدا ھۇدەيچى (جارچى) مانا شۇنداق جار سېلىشقا باشلىدى. جارنى ئاڭلىغانلار غۇلغۇلا قىلىشتى. بۇ غۇلغۇلا كۆپەيدى، كۆچەيدى، ھۇنەرۋەنلەر دۇكانلىرىنى ئېتىپ غۇلغۇلىغا ئارىلاشتى، سودىگەرلەرمۇ شۇنداق قىلىشتى. دېھقانلار توپ ـ توپى بىلەن يېزىلاردىن ئېقىپ كەلدى، دوقمۇش ـ دوقمۇشتا غۇلغۇلا. غۇلغۇلىنىڭ مەزمۇنى بىر، ئۇ بولسىمۇ «نېمە ئۈچۈن ئەلا پالۋاننى ئەمىر لەشكەرلىكتىن ئېلىپ تاشلايدىكەن!» دېگەن گەپ. بۇ غۇلغۇلا تىنچىپ قالغان شەھەرنىڭ مۇقىملىقىنى بۇزغانىدى. خۇددى ئىختىلال ئوتى يانغان كۈندىكىدەك شەھەر تەۋرەپ كەتتى. بۇ غۇلغۇلىدىن ئەندىشىگە چۈشكەن جالالىدىن قازىكالان، موللا روزى مۇپتى، ئابدۇسەمەت قاتارلىق موللا، بەگ، سىپاھلار موللا شاۋكەت سۇلتان ئالدىغا كىردى. ئۇلار سۇلتاندىن پەرمانىنى بىكار قىلىشنى، ئەلا پالۋاننى ۋاقتىنچە ئەمىر لەشكەر ۋەزىپىسىدە قالدۇرۇشنى تىلىدى، يېلىندى. ئەمما، سۇلتانغا بۇ سوراشلار كار قىلمىدى. ئۇ قاپاقتەك يوغان بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇپ، يا ئاق، يا كۆك دېمىدى. لال بولغان سىپاھلار ئۆزلىرى يۆلەپ چىقارغان سۇلتاندىن رايى قايتىپ، خوشمۇ دېمەي، ئۆردەكتەك تىزىلىشىپ چىقىپ كېتىشتى.

ئۇلاردىن كېيىن سەردارلار، سەركەردىلەر ئۇزۇلمەي كەينى ـ كەينىدىن كېلىپ، ئەلا پالۋاننى ئەمرلەشكەرلىكتىن ئالماسلىقنى مەسلىھەتلەشتى. بۇ تەلەپنى قىلىپ كەلگەنلەرنىڭ ئايىغى ئۇزۇلەر ئەمەس ئىدى. ياگۇر سۇلتانمۇ ئاخۇنلارنى باشلاپ كەلدى. ياگۇر ئامانلىق سورىشىپ، ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن شۇنداق دېدى:

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى، ئەل ـ يۇرت، لەشكەر ئىچىدە ئەلا پالۋاننى ھۆر-مەتلىمەيدىغان ھېچكىم يوق، بىز جانابلىرىدىن بۇ پاراسەتلىك پالۋاننى ئەمرلەشكەرلىكتىن ئېلىپ تاشلىماسلىقلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن تىلەپ كەلدۇق!

ـــ ئەپۇ قىلسىلا ياگۇر سۇلتان، مېنىڭ ئەمىر ـ پەرمانىمغا مۇخالىپ ئىش قىلغان بۇ ناپاك بالىنى ئەمرلەشكەر قىلالمايمەن!

ـــ جانابىي سۇلتان، ئەلا پالۋاننىڭ گۇناھىنى مەغپىرەت قىلغايلا!
مـوللا شـاۋكەت ياگـۇرنىڭ ئىلتىجاسـىنى قىسـىلچىقىغىمۇ ئـېلىپ قويمـدى. ياگـۇرمۇ ئۆزىنىڭ سۇلتانلىقىنىڭ يۈز خاتىرىسـىنى قىلمىغىنىغا رەنجىپ قايتىپ كەتتى.
مولا شاۋكەت پەرمان چۈشۈرگـەن ئىككى كۈندىن بېرى بىرەر دەقىقىمۇ ئـارام ئالالمـدى. ئـاخىر چـىدىماي ئۆيىگـە كـېلىپ دەرۋازىنـى ئېچـىدىن ئىلدۇردى ـ دە، جېسەكچىلىرىگە قاتتىق پەرمان بەردى:
ـــ دەرۋازىنى بىرەر كىم كېلىپ ئۇرۇۋېتىمەن دېسىمۇ ئېچىپ بەرمەڭلار!
خىزمـەتچى ئايـال مـوللا شـاۋكەتنىڭ ئالـدىغا داسـتىخان سـالدى. ئـۇ سۇلتان بولغاندىن كېيىن قېرىپ قالغان بۇۋىمگە يانتاياق قىلىپ توقال ئالمـاقچى ئىـدى. ئەمما جامائەتنىڭ ئەيىبلىشـىدىن قورقـۇپ، ئەخمـەتخان خوجا ئەۋەتكەن بۇ چىرايلىق چوكاننى ئائىلە خىزمەتچىلىكىگە ئالغانـدى. بۇ چوكـان شـاۋكەتنىڭ تەرىتىگە سۇ بېرەتتى. ئۇ داستىخانغا «ئۇھ» دەپ ئولتۇرۇشـىغا دەرۋازا قاپقىقى ئۇرۇلـدى. بـۇ ئۇنىڭ ئاغرىغان چىشـىغا مۇشـت ئۇرغانـدەك تۇيۇلـدى. ئـۇ غـەزەپ بىلـەن ئىشـىككە ھـومىيىپ تۇرۇشـىغا چېسەكچىلەر سەركەردىسى ئېگىلىپ كىرىپ كەلدى:
ـــ شەۋكەتلىك سۇلتانىم، جانابلىرى بىلـەن ئەمرلەشكەر توختاخـۇن كۆرۈشسەم دەپ كەپتۇ. قانداق قىلاي!
ـــ ئەمرلەشكەرنىڭ كىرىشـىنىمۇ مەندىن سورامسـەن، ھـوي دۆت! بـار، تېز باشلاپ كىر! ـــ دەپ چېچىلدى شاۋكەت سۇلتان.
«تازا سەپرا نېمىدە بۇ، ئۆزى پەرمان بېرىدۇيۇ، سورىسا تىللايدۇ» دەپ غۇدۇراپ چىقىپ كەتتى سەركەردە.
مـوللا شـاۋكەت ئەخمـەتخان خوجىنـى ھـەقىقىي ئـەۋلىيادەك كـۆرەتتى، ئۇنىڭ ھـەربىر قىلغان سۆزىگە خۇدانىڭ سۆزىگە ئىشەنگەندەك ئىشـىنەتتى. شۇڭا، ئۇ ئەلانى ئەمرلەشكەرلىكتىن ئېلىپ تاشلاپ، ئەخمـەتخان خوجىنىڭ سۆزى بويىچە توختاخۇننى ئەمىر لەشكەرلىككە تەينىلەپ خاتا قىلمىـدىم، دەپ ئويلايتتى. كۆڭلىدە: «ئەمدى ئۇرۇش بولمايدۇ. ئەلا پالۋان جىياڭجۇن ۋە ئۇنىڭ لەشـكەرلىرىنى يوقـاتتى، ئەمـدىكى ئىـش مېنىـڭ پـەرمانىم بويىچـە

بولىدۇ. كۆپ لەشكەرنىڭمۇ كېرىكى يوق، ئوردىنى قوغدايدىغان، سېلىق يىغىدىغان، ئوغرى - قاراقچىلارنى توسىدىغان لەشكەر بولسىلا بولدى» دەپ قارايتتى. ئۇ ئەخمەتخان خوجا كۆرسەتكەن توختاخۇنغا تاغدەك ئىشەندى، ئەخمەتخان خوجىمۇ توختاخۇننى سۇلتانىمىزغا سادىقلىق بىلەن خىزمەت قىلىدۇ، دەپ قارايتتى. شاۋكەت سۇلتاننىڭ ئالدىراپ - تېنەپ پەرمان چۈشۈرۈشىگە يەنە چىلپەڭزە بارگاھىدىكى كۈلكىلەر سەۋەب بولدى. ئۇ توختاخۇننىڭ ئادەملىرى ئارقىلىق ئەلا پالۋاننىڭ قانداق ھۆرمەتلەنگىنى، ھەتتا ئۇنى سۇلتانلىققا كۆتۈرمەكچى، ئۆزىنى قازىلىققا چۈشۈرمەكچى بولغىنىنى ئاڭلىغاندا، قۇيقا چېچى تىك تۇرۇپ، بوم ساقىلى تىترەپ كەتكەن ۋە دەرھال ئەخمەتخان خوجىغا ئەھۋالنى بايان قىلىپ مەكتۇپ يازغانىدى. ئەخمەتخان خوجا چىلپەڭزىدىكى تەنتەنىنى ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئاڭلاپ، ئالدىدىكى بولغۇسى ئىشلار ھەققىدە باش قاتۇرۇپ قويغانىدى. شۇڭا، ئۇ جاۋاب مەكتۇپىدا، چىلپەڭزە بارگاھىدا بولۇنغان ئەلانى كۆتۈرۈپ سۇلتان قىلىش ھەققىدىكى گەپلەرنى بىرنى ئون قىلىپ يېزىپ، ئەلانىڭ توققۇزتاراغا ئوۋغا كەتكىنىدىن پايدىلىنىپ ئۇنى ئېلىپ تاشلاشقا توختاخۇننى ئەمرلەشكەر قىلىشقا رىغبەتلەندۇردى. ئۇ ھەتتا بۇنى ئاللانىڭ ئىرادىسى دېدى.

مۇللا شاۋكەت ئەخمەتخان خوجىنىڭ مەكتۇپلىرىدىكى ھەشىمەتلىك سۆزلەر، ماختاشلار بىلەن قىلتاقتا چۈشۈۋاتقىنىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ قويمىغانىدى. مىجەزى تېز ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان، تۇتامى يوق بۇ سۇلتان توختاخۇننىڭ خۇشامىتى ۋە ئەخمەتخان خوجىنىڭ دەبدەبىلىك ئۇچۇرۇشلىرىنى ماڭا قىلىنغان ھۆرمەت، ساداقەتمەنلىك دەپ چۈشىنەتتى، ئۇلارنىڭ ئالدامچىلىقىنى ئۇقماي يۈرەتتى. ئۆيگە ئېگىز بويلۇق، ئىنچىكە، كۆك كۆز، كەكە ساقاللىق، كەڭ پۇشقاقلىق قارا تامبال، ئۇچىسىغا بەقەسەم تون كىيگەن توختاخۇن توققۇز تەزىم بىلەن كىرىپ كەلدى. مۇللا شاۋكەت ئۆزىنىڭ سۇلتانلىقىنى ئۇنتۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى ۋە ئۇنى يۇقىرىغا تەكلىپ قىلدى:

— مەرھەمەت، ئەمرلەشكەر، تۆرگە ئۆتۈڭ!

ئەمرلەشكەر ئالتۇن تۇگمىلىك، قايرىم ياقىلىق كالاۋۇتون كەنجە كىيگەن سۇلتانغا ئېگىلىپ ھۆرمەت كۆرسەتتى:

ـــ ئەي شاھنشاھ، سىلىدەك پۇتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئىسمى جىسمىغا لايىق شاۋكەتلىك شاھنىڭ ئالدىدىن ئۆتسەم پىر ئۇستازىم خوجام ئالدىدا قارا يۈز بولمايمەنمۇ ؟!

ئۆزىنى شاھلىققا كۆتۈرگەن بۇ لاتاپەتلىك ئۇچۇرۇش بىلەن سۇلتاننىڭ نادانلىق يېغىپ تۇرغان كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنىڭ ھەقىقەتەن شاھلارنىڭ شاھى بولۇپ قالغىنىغا ئىشەندى، شۇڭا خاتىرجەم ھالدا چازا قۇرۇپ گىدىيىپ ئولتۇردى. توختاخۇن بولسا بۇ «شاھنشاھ»نى ئىززەتلەپ، پەستكى مورا ئوچاق يېنىدا قۇللارچە يەكتىز ئولتۇردى. ھىيلەئىي شەرئىي ئىلمىدا تەڭداشسىز پىرى ئەخمەتخان خوجا ئۇنىڭغا مۇشۇنداق شېرىن ـ شېكەر گەپلەر، ئەدەپ ـ قائىدىلەردىن ساۋاق بېرىپ قۇلىقىغا قۇيۇپ تۇرغانىدى. موللا شاۋكەتنىڭ قورسىقى ئاچقانىدى، شۇڭا ئاشقا گەپلەرنى كېيىنگە قالدۇرۇپ، ئاۋۋال تاماق كەلتۇرۇپ ئۇنى تائامغا ،كلىپ قىلدى:

ـــ قېنى تاماققا مەرھەمەت قىلىڭ ئەمرىم، «ياخشى مېھمان ئاش ئۈستىگە، يامان مېھمان باش ئۈستىگە» دەيدىغان دادام رەھمىتى. سىز ياخشىلارنىڭ ئەۋلادى بولغاچ ئاش ئۈستىگە كەلدىڭىز. ئىككى كۈندىن بېرى مېھمانلار تولا كېپلىپ ئارامىمنى قويمىغان، سىز مېنىڭ ئەزىز مېھمىنىم. قېنى، تائامغا بېقىڭ!

ـــ ئەي شاۋكەتلىك شاپائەتچىم، ـــ دېدى ئەمر لەشكەر تەسىر-لەنگىنىدىن كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، ـــ كەمىنە مۇلازىملىرى قانداقمۇ سىلىدەك ئۇلۇغ شاھىمدىن ئاۋۋال تائامغا قول سېلىشقا پېتىنالايدۇ؟! مەن سىلىدەك ئۇلۇغ شاھنى پاناھ تارتىپ كەلگەن ياخشى نىيەتلىك مۇساپىرمەن. سىلىنىڭ بۇيۇك شاپائەتلىرى دالدىسىدا يۈز ـ ئابرۇي تېپىپ ئەمرلەشكەر بولدۇم، سىلىنىڭ خىزمەتلىرىگە بېشىم بىلەن تەييارمەن، ئىلتىپاتلىرىغا مىڭلارچە تەشەككۈر، مەن سىلىگە مەڭگۈ قۇللارچە قول ـ قانات بولىمەن، بۇ مېنىڭ ئەھدۇ پەيمانىم. شۇ تاپتا شاھىم بىلەن بىر

ئاۋاقتا قول سېلىش مەن ئۈچۈن جەننەتتە پەرىشتىلەر بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرغاندىنمۇ ئەۋزەلدۇر. مۇبارەك قوللىرىنى سېلىپ بەرگەيلا.

بۇ ياغلىما گەپلەر پولۇنىڭ ۋە قېزىنىڭ مايلىرىنى تېخىمۇ ئېرىتىۋەتكەندەك قىلدى. ساھىبخان بۇ شېرىن مايلىق تاماغا قولىنى سالدى، ئۇنىڭسىزمۇ ئۇنىڭ قورسىقى ئېچىپ چىدىيالماي قالغانىدى. قولى تاۋاقتا ئىتتىك يۈگۈردى. ئۇششاق بارماقلىرى ئارقىلىق پولۇنى چىڭداپ ئالىقىنىغا تولدۇرغاندىن كېيىن شۆلگەي بىلەن تولغان ئېغىزىغا كەپلەپ سالدى، بوشاپ كورۇلداپ كەتكەن قارنى بىر سىقىم گۈرۈچ بىلەن ئازراق ئارام تاپقاندەك بولدى. ئاندىن ئۇنىڭ دۆنگەكلىكىدەك بارماقلىرى توغرالمىغان قېزىنىى قىسىپ ئېلىپ ئاغزىغا پۈتۈن تىقتى. ھەر ھالدا تاماق يېيىش ھەققىدە ئەخمەتخان خوجىدىن تەلىم ئالغان توختاخۇن ئۆز «شاھى»نى دورىمىدى. «شاھ»قېزىنىى يۈتۈۋەتكەندىن كېيىن بىر نەچچە تال لوق گۆشنى ئاشقا ئارىلاشتۇرۇپ كەينى ـ كەينىدىن ئاغزىغا سالدى ۋە ھەش ـ پەش دېگۈچە بىر تاۋاق پولۇ، بىر سان مەررە گۆش ۋە قېزا پاك ـ پاكىز ئۇلارنىڭ قېرىنىغا كىرىپ كەتتى. شاۋكەت ئاخۇن ئادىتى بويىچە «ساۋاب بولۇر» دەپ تاۋاقنى يالىدى...

خىزمەتكار چوكان سۈت بىلەن يۇغۇرۇلۇپ يېقىلغان، مەڭزى قىزىل ئاپئاق توقاچلارنى ئېلىپ كىرىپ داستىخانغا قويدى، ئارقىدىن پەتنۇستا ئىككى چىنە ئەتكەنچاي ئېلىپ كىردى. چىنىدىكى چايىنىڭ يۈزى ساپلا قايماق ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، ئۇچ قېتىم كېكىرىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تىللىرى يەنە سايراشقا باشلىدى. مىڭ قىلغان بىلەن ئەسرلەشكەرگە قارىغاندا يەنىلا ئۇنىڭ خوجىسى ئەقىلدار ـ دە، شۇڭا مۇللا شاۋكەت سۇلتان ئاۋۋال ئېغىز ئاچتى:

ـــ جانابىي ئەخمەتخان خوجام خۇيزۇلار بىلەن چىقىشىپ قالغانمۇ؟ تېنى ساق، كۆڭلى خۇش ئۆتۈۋاتامدۇ؟

توختاخۇن شاۋكەت سۇلتاننىڭ ۋۇجۇدىدىن تېپىلمايدىغان، ھەمدە ئۆزىمۇ بىلمەيدىغان خىسلەتلىرىنى سەلتەنەت بىلەن ئىزھار ئەيلىدى:

ـــ ھەر كۈنى دېگۈدەك جانابي سەلتەنەت ئىگىسى شاھىمىزنى ئەسلەيدۇ. جانابلىرىنىڭ مۆجىزاتلىرى بىلەن كۆرە قەلئەسىنىڭ پەتىھ قىلىنغانلىقىغا ئاپىرىن ئېيلەيدۇ. ئۇ ئۈستاز ھەر كۈنى جانابلىرىنىڭ خىسلەتلىرى ھەققىدە ياگۇر سۈلتانغا سۆزلەپ بېرىدۇ. ياگۇر سۈلتاننىڭ ھەزرەتلىرىگە ئىخلاسى مىكلاپ ئاشتى. ئەلا دېگەن مەلئۇنغا غەزەپ ـ نەپرىتى تولۇپ تاشتى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن پىر ئۈستازىمۇ ئالىي ئېھتىرامغا ئېرىشتى. ئالاھىدە ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈلۈشكە باشلىدى، ھەتتا دېسىلە ئالىيلىرى. كۆرەدە ئەسىر چۈشكەن ئەمەلدارلارنىڭ خانىملىرىنى ئۇ زاتىنىڭ مۇبارەك چۈشكىگە كائىشاڭ قىلىپ بېرىدىغان بولدى. ئۇ زات بۇ جەنىتى ھۇرلەر بىلەن كۈندىن ـ كۈنگە ياشارماقتا. كەمىنە قۇللىرىمۇ بۇ ھۇزۇر ـ ھالاۋەتتىن سىرتتا قالمىدى. پىر ئۈستازىم ياگۇر سۈلتاننىڭ بۇ ھىممىتىگە يارىشا مۆجىزىلەرنىمۇ كۆرسەتتى، خۇيزۇلار تولىمۇ ئىخلاس قىلىدىغان «ئوراد شېرىپ»، «زىكرى ـ سۆھبەت» لەرنى ھەر كۈنى دېگۈدەك ئۆتكۈزۈپ، داشقازانلار ئاستۇرۇپ، ھېيلىسە پىشۇرۇپ، خۇيزۇ پۇقرالىرىنى، لەشكەرلىرىنى يۇمشاق، تاتلىق گۆش ـ تائاملار بىلەن مېھمان قىلىپ تۇردى. بۇنىڭ بىلەن پىر ئۈستازىمغا خۇيزۇلارنىڭ ئىخلاسى ھەسسىلەپ ئاشتى. مەن جانابي شاھىمنىڭ ماڭا قىلغان يۈكسەك ھىممىتىنى يەردە قويماي دەپ، خىزمەتلىرىگە ھازىر بولۇشقا كەلدىم. پىر ئۈستازىمۇ مېنى:«تېز بېرىپ بۇيۇك شاھىمىزنىڭ قوللىرىنى يۇزۇڭگە سۈرتكىن، كەمىنىنىڭ ئىلتىجا ۋە مەسلىھەتىنى يەتكۈزگىن» دېدىلەر...

ئۇنىڭ بۇ سەلتەنەتلىك سۆزلىرىدىن شاۋكەت سۇلتاننىڭ بېشى ئاسمانغا يەتتى، ئەخمەتخان خوجىنىڭ شاھانە تۇرمۇشىغا ھەۋىسى قوزغالدى. ئۇ ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئۆزىگە نېمە مەسلىھەتى بارلىقىنى بىلىشكە ئالدىراپ:

ـــ پاھ، خۇيزۇلار كارامەت ئىنسانكەنغۇ، خوجامنى تولا ئوبدان كۈتۈپتۇ. خوش، خوجام ھەزرەتلىرى پېقىرغا قانداق مەسلىھەت ئىلتىجا ئەيلىدى، ـــ دېدى.

ـــ شاھ ئالىيلىرى، ـــ دېدى توختاخۇن، ـــ ئۇ زات دەيدۇلەركى، ئوبۇل ئەلادەك قارا [1] نەرسە شاھىمىزغا ئارام بەرمەيدۇ. شۇڭا ئۇنىمۇ ئەك ياخشىسى ئابدۇرۇسۇلنىڭ تەقدىرىگە ئوخشاش تەقدىرگە مەھكۇم قىلىش كېرەك، دېدى. سۇلتان ئالىيلىرى، بەرمان بەرسىلا. بۇ ئىشنى ئۆزۈم بىر قوللۇق ئورۇنداشقا تەييارمەن.

ـــ ھەي، ـــ دەپ ئاھ ئۇردى سۇلتان، ـــ ئەلانى يوقتىتىش تەس.

توختاخۇن بۇ گەپنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى سېزىپ، بىر كوچىلاپ كۆرەيچۇ، دېگەن يەرگە كەلدى ـ دە:

ـــ ئالىيلىرى، نېچۈك تەس دەيدىلا. سىلى تۇرۇپلا بەرسىلە پېقىر ئۇنى ئاسانلا قەتل قىلىۋېتىدۇ! ـــ دېدى مەيدىسىگە ئۇرۇپ.

ـــ ھەي، ـــ دەپ چوڭقۇر ئۇھ تارتتى سۇلتان يەنە، ـــ ئۇنى سىز ئۇنداق ئاسان قەتل قىلالمايسىز، مانا ئىككى كۈندىن بېرى يۇرت چوڭلىرى، پۇقرا، سەردار، لەشكەرلەر ئەلانى ئەمرلىكتىن ئېلىپ تاشلىماسلىقىمنى تەلەپ قىلىپ بېشىمنى قوچۇۋەتتى. ئەڭ يامىنى، ئەزىز پالۋان ئىككى مىڭ ئاتلىق لەشكىرىنى چىلپەڭزە بارگاھىدا زەبەردەس قىلىپ تۇرغۇزۇپ ماڭا تەھدىت سېلىۋاتىدۇ. ئۇ بايا بىر سەركەردىسىنى مەكتۇپ بىلەن ئەۋەتىپتۇ، مەكتۇپتا: «ئەگەر ئەلا پالۋاننى ئەمرلەشكەرلىكتىن قالدۇرسىلا ئوردىلىرىنىمۇ، ئۆيلىرىنىمۇ تۇپىتۇز قىلىۋېتىمەن. توختاخۇننى دارغا ئاسمەن، ئۆزلىرىنى قاپقا سېلىپ دەريىغا تاشلايمەن!» دەپتۇ. ئۇھ، قانداق قىلارىمنى بىلمەي قالدىم!

توختاخۇننىڭ كۆڭلى كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك چەكچىيىپ كەتتى.

ـــ ھە، بۇ تولىمۇ باشباشتاقلىق، مەن ئەمرلەشكەر تۇرسام مېنىڭدىن ئىجازەتسىز بايانداىدىن نېمە ئۈچۈن چىلپەڭزە بارگاھىغا كېلىدىكەن! ـــ دېدى ئۇ.

---

[1] بۇ يەردىكى قارا دېگەن سۆز گاداي مەنىسىدە ئىيتىلغان.

ـــ ئەلا پالۋان ئۇچۇن ـ دە!

ئەسرلەشكەر توختاخۇن بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ قېتىپلا قالدى، يۈمشاق تىللىرى قاتتى. بايىقى لەززەتلىك مەززە گۆش ۋە پولۇ كۆڭلىنى ئاينىتىشقا باشلاپ، «شاھىنشاھ»نىڭ ئالدىدا ئەدەپسىزلىك بولۇپ قالمىسۇن، دېگەن ئويدا ئۆزىنى ئىششككە ئاتتى. ئىران پاسۇنىدىكى ئىشىك ئۇنىڭ ئوروق گەۋدىسىدىن يىرگەنگەندەك ئىككى تەرەپكە ئۇلۇغ ئېچىلدى. موللا شاۋكەت ئاخۇن ئۆزى ئىشەنگەن بۇ تېغىغا گۈماندا بولۇپ قالدى. بۇ ئۇنىڭ چىن گۈمانى ئىدى.

3

موللا شاۋكەت سۇلتاننىڭ ئۆزى بەرگەن ئەمىر ـ پەرماندىن ھە دېگەندىلا التىيىپ، بۇگۈنى بىر پەرمان بەرسە ئەتىسى ئۇنىڭغا زىت يەنە بىر پەرمان چىرىدىغىنىنى توختاخۇن ئوبدانلا بىلىپ قالدى ھەم پىر ئۇستازى ئەخمەتخان خوجىنىڭ شاۋكەت سۇلتاننى «سۆزىنىڭ تايىنى، ئىشىنىڭ ئۇنۇمى يوق شامالپەرەس ئادەم، ئۇنىڭ مۇشۇ مىجەزىدىن پايدىلىنىشىمىز كېرەك» دېگەن سۆزىنىڭ توغرىلىقىنى ھېس قىلىپ «ئالدىن بىلەر زات» دەپ ئىچىدە ئۇنىڭغا ئاپىرىن ئېيتتى.

ئەخمەتخان خوجا مەھمۇد پودىن ئايرىلغاندىن كېيىن، توختاخۇننى شەيتانغا نۇقتا سالالايدىغان دەرىجىگە يەتكۈزۈشكە كۆپ كۈچ سەرپ قىلغان، بارلىق ئۇمىدىنى توختاخۇنغا باغلىغان، ئۇنى دوغا تىكىپ مەقسىتىگە يەتمەك بولغانىدى. ئەمما، توختاخۇن ھىيلەئىي شەرئىيدە ئەخمەتخان خوجىنىڭ تەلىمىنى تولۇق ئۆزلەشتۈرگىنى بىلەن ئادەمىي شەيتان بولۇش دەرىجىسىگە، ئەقەللىيسى مەھمۇد پوچىغىمۇ يەتمىدى. شۇڭا، توختاخۇن سۇلتاننىڭ «ئەزىز پالۋان ئىككى مىڭ ئاتلىق لەشكىرنى چىلپەڭزە بارگاھىغا تۇرغۇزۇپ قويۇپ سەركەردىسىدىن مەكتۇپ ئەۋەتتى» دېگەن گېپىنى ئاڭلاپ، قورقمىسىدىن دىر ـ دىر تىترەپ كەتتى. ئۇ ھېچنېمىگە قارىماي پىر ئۇستازىنىڭ ئالدىغا چاپتى. توختاخۇننىڭ تىلى بويىچە

«شاهنشاه» نىڭ دېگەنلىرى دۇرۇس ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ مىڭ غالداي قوشۇنى، جىڭتەي قوشۇنىنى، شى دارېننىڭ بىر تۈمەن قوشۇنىنى يوقاتقانلىقى، بايانداي، سۈيدۈك، كۆرەنسى پەتمە قىلىشتىكى ئاجايىپ باھادىرلىقى، بولۇپمۇ كۆرە، سۈيدۈكنى پەتمە قىلغىنى ئۇنىڭ ئابرۇيىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتكەنىدى. ھەتتا ئۇنى «بالا پالۋان» دەپ كۆزىگە ئىلماي كەلگەن جالالىدىن خەلپىگە ئوخشاش زاتلارمۇ ئۇنىڭغا قايىل ھەم مايىل بولغانىدى. ئۇلار ئىختىلال ئوتنىڭ نۇسرىتىنى خەلقە تونغرا يېتەكچىلىك قىلغان، ئەقىل - پاراسەتتە يېتىلگەن، جەسۇر پالۋان ئەلانىڭ نۇسرىتى دەپ بىلىشەتتى. شۇڭا قوزغىلاڭ كاتتىۋاشلىرى چىلپەكزىدە كاتتا مەربىكە ئۆتكۈزۈپ بۇ نۇسرەت پالۋانلىرىنى كۈتۈۋالغانىدى. ئۇلار «ئەمدى يۇرتىمىزدا زۇلۇم بولمايدۇ. ئۇرۇش، جەڭگى - جېدەل، قەستلىشىشلەر تۈگىدى، ئاسا-يىشتا توق تۇرمۇش كۆچۈرىمىز» دەپ خۇش بولۇشقانىدى. بىر خۇشلۇقىنىڭ كەينىدىن بىر خاپىلىقىنىڭ سايە تاشلاپ تۇرىدىغىنىنى ئۇلار نەدىن بىلسۇن! ئەلا پالۋان ئەمىر لەشكەرلىكتىن ئېلىنغاندىلا ئۇلار بۇ خاپىلىقنى كۆرۈشتى خاپا بولۇشتى. قوزغىلاڭ پالۋانلىرىنىڭ بىر يۈز يىگىرمە يەتتىسىدىن تىرىك قالغىنى ئاران ئوتتۇز يەتتە پالۋان ئىدى. بۇ پالۋانلار شاۋكەت سۇلتانىنىڭ ئوردىسىغا، ئۆيىگە تولا كېلىپ ئۇنىڭ ئارامىنى قويمايۋاتاتتى. شاۋكەت سۇلتان ئەخمەتخان خوجىنىڭ ياقۇپ بەگنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشمىز، ئۇ بىزنى يۆلەيدۇ، دېگەنلىرىگە ماقۇل بولمىغاندا، ئەلا پالۋاننى ئەمىر لەشكەرلىكتىن ئېلىۋەتمىگەن، بۇ غوۋغالارمۇ چىقمىغان بولاتتى. شاۋكەت ئاخۇن ئەخمەتخان خوجىغا ئىشەندى، ئەمما پۇتكۇل پالۋان، لەشكەر ۋە ئاۋام خەلقنىڭ دىلىنى قاتتىق رەنجىتتى، بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ ئىشەنچىدىن ئايرىلدى.

مۇللا شاۋكەتكە يالۋۇرۇپ ھېچ ئىش چىقىرالمىغان پالۋان، لەشكەر، ئاۋام خەلق ئەمدى سالىش ئىمام بىلەن شەمسىدىن خەلپەمنىڭ بېشىنى ئاغرىتقىلى تۇردى. ئۇلار شەمسىدىن خەلپەمگە:

— خەلپەكا، سىلى ئەلا پالۋاننىڭ ھەم ئاتىسى ئورنىدىكى ئاتا، ھەم ئۇستازى. پۇتكۇل سەردار، سەركەردە ۋە لەشكەر ئەلا پالۋاننىڭ گېپىنى

ئاڭلايدۇ. ئەخمەتخان خوجىنىڭ قۇلىغا ئايلانغان موللا شاۋكەتنى لەشكىرىي كۈچ بىلەن ئاغدۇرۇپ تاشلاش كېرەك. شۇڭا ئەلا پالۋانغا نەسىھەت قىلىشلىرىنى سورايمىز، ــ دېيىشتى.

شەمسىدىن خەلپەم بۇ تەلەپكە قوشۇلمىدى. ئۇ دېدىكى:

ــ ئەي سەردار ـ سەردىيانلار، بىز ئەمدىلا ئۇھ دېدۇق، نۇرغۇن قان ـ جانلار بەدىلىگە زالىم ئەمەلدارلارنى يوقاتتۇق. كەلگۈسىدە نېمە ئىشلار بولىدۇ، بۇنى ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن سىلەر بىر تەرەپ قىلىسىلەر. قەست قىلىش، ئۆز ئارا زىتلىشىشلار تۇپەيلىدىن كۆپ شىكەستە يېدۇق، لەشكەرنى ئىشقا سالساق خەلقئالەم نېمە دەيدۇ؟ پېقىرنىڭ كەم ئەقلى شۇنداق مەسىلىھەت بېرىدۇكى، يەنىلا ۋەكىل ئەۋەتىش لازىمدۇر. بۇ نۆۋەت ئۆلىمالىرىمىزدىن سالىش ئىمامنى ئەۋەتەيلى. ئۇ زات پەند ـ نەسىھەت قىلىپ باققاي.

ــ ئەگەر شاۋكەت ئاخۇن سالىش ئىمامنىڭمۇ سۆزىنى ئاڭلىمىسچۇ؟ ــ دەپ سوردى ئەزىز پالۋان.

ــ ئۇنداقتا سىلەرنىڭ دېگىنىڭلارچە بولغاي.

شەمسىدىن خەلپەم سالىش ئىمام ھۇزۇرىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا بەگ، سىپاھلار، سەردار، لەشكەرلەرنىڭ تەلىپىنى سۆزلەپ بەردى، ئۇنى شاۋكەت ئاخۇنغا پەند ـ نەسىھەت قىلىپ، ئەلا پالۋاننى ئەمرلەشكەرلىكتە قالدۇرۇشقا دالالەت قىلىپ بېقىشنى سورىدى. سالىش ئىمام يۇرتقا تونۇلغان، بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى، تېگى خۇدىيارىزلۇك ئادەم ئىدى. ئۇ ئىلىمنىڭ ھەممە يېرىنى ئارىلاپ، ئىلىمنىڭ تاغ ـ دەريالىرى، يايلاقلىرى ھەققىدە كىتاب يازغان، كىتابىدا ئىلى دەرياسىنىڭ نامىنى، ئۇنىڭ ئوچ مىڭ چاقىرىم ئۇزۇنلۇقتا ئىكەنلىكىنى، خانتەڭرى چوققىسىدىن باشلىنىپ بالقاش كۆلىگە قويۇلىدىغانلىقىنى بايان قىلغان. ئۇ يەنە تەڭرىتاغ، خانتەڭرى چوققىسى ھەققىدە كىتاب يېزىپ، تاغ، ئويمانلاردىكى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تۈرى، سانى، ئۇنىڭ ئىنسان ۋە ھايۋانلارغا پايدىسى ھەققىدىمۇ توختالغان. بۇ كىتابلىرىنى مەشھۇر خەتتات ۋە تارىخچى ئاقيول شەيخە كۆچۈرۈشكە بەرگەنىدى. ئەمما، بۇ كىتابلار گۇمبەزدىكى يانغىندا

كۆيۈپ كەتتى. سالىش ئىمام ئىختىلالغىمۇ ئارىلاشماي، بارلىق ۋاقتىنى، دىققەت نەزىرىنى مۇشۇ كۆيۈپ كەتكەن كىتابلىرىغا بەرگەن ۋە ئۇنى قايتا يېزىش بىلەن بەند ئىدى. شۇڭا، ئۇنى ئىلمىي نوجۇم ۋە ئىلىملەردىن خەۋىرى بار ناسىر ئەلەمنۇ ھۆرمەت قىلاتتى. كىشىلەر سالىش ئىمامنىڭ ھىراتى، باغدادلاردا ئون يىل ئىلىم تەھسىل قىلغىنىنى بىلەتتى. شەمسىدىن خەلپەمنىڭ ھەممە ھۆرمەتلەيدىغان، مۇھىمى شاۋكەت ئاخۇنمۇ ھۆرمەتلەيدىغان بۇ زاتنى ۋەكىل قىلىپ تاللىشىنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ ئىدى. سالىش ئىمام كەسپىدىشى ھەم دوستى شەمسىدىن خەلپەمنىڭ ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ئاۋام خەلقنى دەپ كەلگەن ئىلتىجاسىنى يەردە قويمىدى. ئۇ ئوتتۇرىدىكى زىتلىقنى ئاڭقىرىپ، بۇ ئىشنى چىرايلىقچە ھەل قىلمىسا خەلقە يەنە بالايىئاپەت كېلىدىغىنىنى چۈشەنگەنىدى. سالىش ئىمام ئەتىسى تۆلەندى يۈزبېگى، موللا ھوشۇر ئىمامىلار بىلەن بىللە ناسىر ئەلەم ھۈزۈرىغا كىرىپ قۇرئان ئوقۇدى، ناسىر ئەلەمنىڭ بالا ـ چاقىسىدىن ھال سورىدى، ئاندىن ئوردىغا كىردى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم سۇلتان! ـــ دەپ سالىش ئىمام ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بەردى.

ـــ ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، ـــ دەپ موللا شاۋكەت ئورنىدىن تۇرۇپ سالىش ئىمامنىڭ ئالدىغا كەلدى، ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى ۋە قولىدىن تۇتۇپ يۇقىرىغا باشلىدى. ھەر ئىككىسى ئولتۇرغاندىن كېيىن موللا شاۋكەت كۈلۈپ تۇرۇپ سورىدى، ـــ تەقسىر، سىلىنى قايسى شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى!

تۆردىكى گىلەم ئۈستىدە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان سالىش ئىمام تۆلەندى، موللا ھوشۇرلارنىمۇ ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلىپ تۇرۇپ:

ـــ ئەپكار پۇقرانىڭ شامىلى! ـــ دەپ جاۋاب بەردى.

موللا شاۋكەت ئاخۇنىنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ: «ئەمدى كەلمىگەن سەن قالغانىدىڭ» دەپ ئويلىدى. سالىش ئىمام:

ـــ ئاللا ئائالا ئىگەم مۇبارەك تەنلىرىگە دەرمان، دۆلەتلىرىگە دۆلەت قوشقاي، ئەپكار ئاممىنىڭ شامىلى يۆلگەي. ئامىن! ـــ دېدى.

پاتمەدىن كېيىن ئۇلار ئۇ ـ بۇ ئىشلاردىن پاراڭ قىلىشتى. شاۋكەت

سۇلتان ھېچقاچان ئۆيىدىن بىھۇدە چىقمايدىغان ئىمامنىڭ بۇگۈن ئۇشتۇمتۇت كەلگىنىگە، ئۇنىڭ ئۇستىگە «ئەپكار پۇقرانىڭ شامىلى» دېگىنىگە ئەجەبلەندى ۋە ئۇنىڭ كېلىش مەقسىتىنى بىلىشكە ئالدىراپ:

— نەقسىر، پېقىرغا تاپشۇرىدىغان بىرەر زۆرۈرىيەت ئىشلىرى چىقىپ قالدىمۇ - قانداق؟ — دەپ سورىدى.

— ھۆسن مۇبارەكلىرىگە مۇلاقەت بولۇش نىيىتىدە بوسۇغىلىرىغا قەدەم قويۇشمىز، سۇلتان، — دەپ جاۋاب قىلدى سالىش ئىمام.

— ھىممەتلىرىگە ھەشقاللا!— دەپ شاۋكەت ئورنىدىن قوزغىلىپ قويدى.

— مەرھەمەتلىك سۇلتان، — دەپ گەپ باشلىدى سالىش ئىمام سالماق ئاۋازدا، — كەمتىلىرى بىر ئاددىي پۇقرالىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن جانابلىرىدىن بىر ئىشنى سورىشىمغا ئىجازەت بېرەمدىلىكىن؟

— ئۇلۇغ ئىلتىپاتلىرىنى ئاڭلاشقا خۇشتارمىز نەقسىر.

— جانابلىرىنىڭ ئەلا پالۋان خۇسۇسىدىكى پەرمانلىرىغا پۇقرالار ئەجەبلىنىدىكەن، نېمە ئۈچۈن ئوبۇل ئەلادەك باھادىر، زېھنى ئۆتكۈر، نۇچۇن، پىردىل پالۋاننى ئەمرلەشكەرلىكتىن ئېلىۋەتتىلە؟

بۇ سوئالنى ۋە ئەلا پالۋانغا بېرىلگەن ئالىي باھانى ئاڭلاپ شاۋكەت سۇلتانىنىڭ چىرايى ئۆڭدى، قاپىقى تۇرۇلدى. ئۇ سالىش ئىمامغا بىر ئالىيىپ قويۇپ، قىسقا جاۋاب قىلدى:

— ئۆزۈم بىلۈرمەن!

سالىش ئىمام ھەر قانداق ئىشتا تەمكىن، ھىممەتلىك ئادەم ئىدى، شۇڭا ئۆزىنىڭ ھىممەتلىك سۆزى بىلەن بۇ خام كاللىنى يۇمشاتماق بولدى:

— ئەي شاۋكەت مولا، بۇ دۇنيا پانىيدۇر، سىلىنىڭ سۇلتانلىق ئابرۇيلىرى ھەم پانىيدۇر. قانچە - قانچە ئۇلۇغ دۆلەتمەنلەر جاھان سوراپ، ئاخىردا تۇپراق ئاستىدا ئەلۋىدا بولۇپ يېتىپتۇ. ھەر قانداق پادىشاھ ۋە ياكى باش ئەمەلدارغا، سۇلتانغا ھىممەتلىك يارەنلەر ۋە ئاقىل ۋەزىرلەر لازىمدۇر. ۋەزىر قابىل ۋە ئاقىل بولسا پادىشاھ ئاسايىشتا بولىدۇ. ئەلا پالۋان ئەنە شۇنداق ئەلەمدە قابىل، قەلەمدە ئاقىلدۇر. ئەلا پالۋانىنىڭ ئەمرلەشكەرلىكىنى ئىنايەت قىلسىلا. ئەگەر ئۇنداق قىلمىغاندا يۇرت

قولدىن كېتىدۇ. ئۇ چاغدا بۇشايمان پايدا بەرمەيدۇ. ھەر كىشى دارويى[1] ئىچىپ ئادەت قىلسا، ئەلۋەتتە كېسەلدىن خالاس بولىدۇ. مۇبادا كېسىلى ئېغىرلاشقاندا ئىچسە پايدىسى بولمايدۇ. ئەلا پالۋان يىگىرمە ئۈچ يېشىدىلا ئۈشبۇ زامانداً ئەلەمدە ھەم، قەلەمدە ھەم ئالىم ـ سەردارلاردىن ئېشىپ كەتتى. بۇنداق ناتىۋان يىگىتنى ئەمرلىكتىن ئېلىپ تاشلىغان بولسىلا قالغىنىنى ئۆزلىرى بىلۈرلەر.

تۆلەندى يۈز بېگى تاشنى ئېرىتكۈدەك بۇ گەپلەرنىڭ شاۋكەتكە كار قىلمىغىنىنى ئۇنىڭ بۇتتەك ئولتۇرۇشىدىنلا بىلدى، ئەمەلىيەتتىمۇ شاۋكەت بۇ گەپلەرنى قاپتىلىغا ئالمىغاندى. ئۇ ھۆرمەتسىزلىك بولمىسۇن دېگەن ئويدىلا:

ـــ ئەي ئىمام، راست ئېيتىدىلا، سۆزلىرى ھەق، ئەمما ئەلاغا مەنسەپ بەرمەسمەن! ـــ دەپ، گەپنى كېسىپلىۋەتتى.

موللا سالىش ئىمام ئۇنىڭ تاتارغان چىرايىغا ئەجەبلىنىپ قاريدى. موللا شاۋكەتنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلگەن، چىرايى يايما قاقتەك پۇرۇلگەنىدى. ئۇ سالىش ئىمامنىڭ ئۆڭكۈر كۆزىگە قاراپ قويۇپ، تەسۈسىنى سىرىگەن بولۇپ تەۋرىنىپ ئولتۇرۇۋالدى. سالىش ئىمام:«ئۇ نېمە ئۈچۈن مۇنچە قاتتىقلىق قىلىدىغاندۇ ياكى ئەلا پالۋان ياشلىق قىلىپ ئۇنىڭ دىلىنى قاتتىق رەنجىتكەنمىدۇ؟» دەپ ئويلىدى. ئۇ ئەخمەتخان خوجىنىڭ سالىش ئىمامنىڭ كېلىدىغىنىدىن بۇرۇنلا خەۋەر تېپىپ، بىر ئاتاقلىق ئۆلىمانىڭ سۆزىنى يىرالماي قالمىسۇن، دەپ، توختاخۇن ئارقىلىق سۇلتانغا مەكتۇپ ئەۋەتكىنىنى، مەكتۇپتا: «ئەلا سۇلتانلىقلىرىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئارا ئۆستەڭگە لەشكەر يۆنكەۋاتىدۇ. سالىش ئىمامغا ئىنەلمىسىلە، ئەلا شەھەرگە لەشكەر تارتىپ بارسا ياكۇر سۇلتان بىلەن مەنمۇ لەشكەر تارتىپ بېرىش تەييارلىقىنى قىلىپ قويدۇم» دېيىلگەنلىكىنى ۋە موللا شاۋكەت ئاخۇنىڭ خام قورسىقىغا گۇمان ئۇرۇقى تېرىش بىلەن بىللە مەدەتكارلىق، نىجادلىق

---

[1] دارويى ـــ دورا ئىسمى.

ئەدىسى بەرگەنلىكىنى بىلمەيتتى. موللا سالىش ئىمام شاۋكەتنىڭ ئۆزىنى مەنسىتمەي، گەپلىرىگە بۇرۇتىنىمۇ تەۋرىتىپ قويماي ئولتۇرغىنىغا قورسىقى قاتتىق كۆپتى. ئۇ:

ــ ئەي موللا، ئەلا پالۋاندا نېمە گۇناھ بار؟ ئۇنىڭغا نېمانچە قاتتىقلىق قىلىلا؟ ئۇ ئارپىلىرىنى خام ئوردىمۇ - يا؟ ــ دېدى ئاچچىقتىن ئۆزىنى تۇتالماي.

موللا شاۋكەتنىڭ لەۋلىرى تىترەپ كەتتى.

ــ ئۇ كۆسەينىڭ گۇناھىنى ئۆزۈم بىلۇرمەن! ــ دەپ قوپاللىق بىلەن ۋارقىرىدى ئۇ.

سالىش ئىمام شاۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ چىڭقىلىپ كەتكەن يۈزىگە، قوش ئېڭىكىگە، تومپايغان قورسىقىغا يىرگىنىپ قاردى ۋە ئىچىدە: بۇنىڭغا نەسىھەت كار قىلمايدىكەن، دېگەن ئويغا كەلدى ــ دە، ئۇنىڭ تىتاق تومۇرىغا تېگىپ قويۇشنى لازىم تېپىپ:

ــ بۇنداق ئالدىراقسانلىق سىلىگە ھەرگىزمۇ پايدا كەلتۇرمەيدۇ. ئۆزلىرىگە زىيان سالۇر. «پادىشاھتىن شەھەر قالۇر، ھارۋىكەشتىن تىرت - ۋۇ - ۋۇ» دېگەن گەپنىڭ بارلىقىنى ئۇنتۇپ قالمىغايلا!... ــ دېدى.

ھېچقانداق جاۋاب ئالالمىغان سالىش ئىمام ئورنىدىن تۇردى ۋە:

ــ ئاگاھ بولسۇنكى سۇلتان، ئۆچلۈك ۋە قەستەن زىيانكەشلىك قىلىش ئەلا پالۋاننىڭ يۈز - ئابرۇيىنى تېخىمۇ يوقسەكلىككە كۆتۈرىدۇ! ــ دەپ چىقىپ كەتتى.

سالىش ئىمامنىڭ بۇ نەشتەردەك سۆزىدىن شاۋكەت سۇلتاننىڭ داپشاق يۈزى چىم قىلىپمۇ قويمىدى.

4

موللا سالىش ئىمام خاپىلىقتا توپتوغرا ئارا ئۆستەڭ مەھەللىسىگە چىقتى. بۇ يەردە ئۇنى شەمسىدىن خەلپەم، ئەزىز پالۋان ۋە لەشكەرلەر تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى. شەمسىدىن خەلپەم تەقەززالىق بىلەن:

— نەقسىر، قانداق بولدى؟ — دەپ سورىدى.
— موللا ئەمەس، توڭگۇز ئىكەن، — دەپ جاۋاب بەردى سالىش ئىمام.
— ئۇ سىلىدەك ئۆلىمانىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغان بولسا، تاياقلىق يولىمىزغا كاتاڭ كولاپ يۈرگەن ئەخمەتخان خوجىنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتكەن، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم ئويلانغان هالدا.
— شۇنداقتەك تۇرىدۇ، ئىمام ئاخۇنكام شۇنچە چىرايلىق گەپلەرنى قىلىسىمۇ زىنهار ئۇنىمىدى، — دېدى تۆلەندى يۈزبېگى.
— خەلپىكا، ئەمدىغۇ ماڭا ئىجازەت بېرەرلا؟ — دېدى ئەزىز پالۋان.
— لەشكەر كۆچىنى ئىشقا سېلىشتىن باشقا ئامال قالمىغانىدەك تۇرىدۇ، — دەپ جاۋاب بەردى شەمسىدىن خەلپەم خۇرسىنغان هالدا، — ئەمدى سىزگە يول ئوچۇق!
— هەر ئىككىلىرى بىز بىلەن بىللە بارغايلا. ئەلا پالۋاننى سىلەر ماقۇل كەلتۈرمىسەڭلار ماڭا بوي بەرمەيدۇ.
سالىش ئىمام ئەزىز پالۋاننىڭ نىيىتىنى چۈشىنىپ:
— بولىدۇ، بىللە بارساق باردۇق! — دېدى.
ئەزىز پالۋان بۇ ئىككى ئۆلىمانى ئېلىپ، مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى بىلەن قادىرىيۈزنگە ماڭدى. شۇ كۈنلەردە ئەلا پالۋان شاۋكەت ئاخۇندىن ئىجازەت سوراپ توققۇزتاراغا چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئۇ يەردە گۈزەل ئاغىچا يۈرگەن باغ، توقايلىقلارغا بېرىپ سائەتلەپ، كۈنلەپ گۈزەل ئاغىچىنى ئەسلەپ ئولتۇردى، گۈزەل ئاغىچا ئۇۋچىلىق قىلغان يەرلەردە ئوۋ ئوۋلىدى، گۈزەل ئاغىچا جەڭ قىلغان يەرلەرنى پۈرىدى، ئۇ يانقان ئۆيدە يېتىپ قوپتى. ئۇنىڭ قەبرىسى بېشىدا يېرىم كېچىگىچە ئولتۇردى. ئاخىر نۇردۇن بىلەن ئىككىسى ئۇستا تېپىپ، گۈزەل ئاغىچا ۋە ئۇنىڭ قىرىق دوستىنىڭ قەبرىسىگە گۈمبەز سېلىشقا تۇتۇش قىلدى ۋە گۈمبەز پۈتكىچە ئۇستامغا يارەم بېرىپ ئىشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئۇنىڭ ئۆرتەنگەن يۈرىكى بىر ئاز ئورنىغا چۈشكەندەك بولدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەمرلەشكەرلىكتىن ئېلىپ تاشلانغانلىقىنى توققۇزتارادا ئاڭلىدى. توققۇزتارالىقلار بۇنىڭغا نارازى بولۇپ ئەلچى ئەۋەتمەكچى بولغاندا ئەلا پالۋان ئەلچىلەرنى توسۇپ قالالمىدى. ئۇ

ئاخىر گۈزەل ئاغىچا بىلەن بالىلىقىنى بىللە ئۆتكۈزگەن مەھەللىسى قادىر يۈزىگە قايتىپ كەلدى. نۇردۇن ۋە مەھەللىلىك دوستلىرى بىلەن گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئۆيلىرىنى ئېچىپ ـ يايتى، ئىچى ـ تېشىنى سۈپۈتۈپ نۇردۇن بىلەن مۇشۇ ئۆيدە تۇرۇپ قالدى. ئەلا پالۋان شۇنىڭدىن بېرى كىتاب ئوقۇشقا كىرىشىپ كەتتى، چارچاپ قالسا نۇردۇن بىلەن ئوۋغا چىقاتتى.

بۈگۈن ئۇ ئىچى پۈشۈپ ئولتۇرالمتى، ئات دۆپۈرى ئاڭلاندى. بۇ نېمە ئىشتۇ؟ دەپ يولغا چىقىپ قارىدى. يولغا پاتماي دېگۈدەك، چاڭ ـ توزانلارنى تۇزىتىپ ئاتلىق قوشۇن كەلمەكتە ئىدى. ئۇ قوشۇن ئالدىدا كېلىۋاتقان سالمىش ئىمام، شەمسىدىن خەلپەم ۋە ئەزىز پالۋانلارنى كۆرۈپلا ئۇلارنىڭ نېمە ئۈچۈن كەلگىنىنى چۈشەندى. ئۈستازىنىڭ ئالدىغا ئىتتىك باردى. ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ، شەمسىدىن خەلپەمنى قولتۇقىدىن يۆلەپ چۈشۈردى ۋە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇلارنى نۇردۇن ساھىبخانا سۈپىتىدە ئۆيگە باشلاپ قويۇپ، لەشكەرلەرنى ھەر بىر قورۇغا بۆلۈپ ئۆرۈنلاشتۇردى.

سالام ـ سائەت، ھال سوراشلاردىن كېيىن قولغا سۇ ئېلىنىپ ئەتكەنچاي رەتلىدى. چاي ئىچىلىپ بولۇشىغا نۇردۇن يوغان بىر ئاق قوچقارنى سۆرەپ ۋەسۇغىغا ئەكەلدى ۋە:

ـــ ئۈستازلار، ئەلا پالۋان بۇ قوچقارنى بۈگۈن سويۇشقا بۇيرۇدى، پاتمە بېرىشىلە، ـــ دېدى.

ـــ ئالدىرايمىز، ـــ دېدى سالمىش ئىمام شەمسىدىن خەلپەمگە يۈزلىنىپ، ـــ قانداق دەيدىلا بۇرادەر؟

ـــ دېگەنلىرى ھەق، ـــ دەپ جاۋاب بەردى شەمسىدىن خەلپەم، ـــ بىراق، ئەزىز مېھمان كەلگەندە بىرەر قوينى بوغۇزلاپ كۈتۈۋېلىش ئۇيغۇرنىڭ ئادىتى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر قايسىلىرىنى، لەشكەرلەرنى پېقىر قۇرۇق چاي بىلەن يولغا سېلىپ قويالمايدۇ. ئەلا پالۋاننىڭ بىزنىڭ گېپىمىزنى ئاڭلاپ ماقۇل بولۇشى ئۈچۈن پاتمە بەرسىلە!

ـــ بۇنىڭغا مەن مىڭ مەرتىۋە پاتمە بېرىمەن! ـــ دېدى سالمىش ئىمام.

ـــ خوش، ئەلا، گېپىمىزنى ئاڭلايسەن ـ ھە؟

ـــ مەن قاچان ئۈستازلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغان، جەزمەن ئاڭلايمەن، ـــ

دېدى ئەلا پالۋان ساددىلىق بىلەن.
— خوش، ئەمدى بوش گەپ قالمىدى، قېنى ئىمام ئاخۇنۇم، پاتمە بەرسىلە!
— خەلقىمىزنىڭ نىجادلىقى، مەرد ئوغلانىنىڭ خەلقىمىزگە ساداقىتى، يۇرتىمىزنىڭ ئاسايىشتا بولۇشى ۋە مال ـ دۇنياسىنىڭ بىرگە ئون بولۇشى ئۈچۈن، ساداقاللاھۇ تائالا... ئامىن!
نۇردۇن قوچقارنى ئېلىپ كەتتى، شەمسىدىن خەلپەم ۋاقىتنى چىڭ تۇتتى:
— ئەلا، ئولتۇر بالام، ئاۋۋال سېنى يوقلىغىلى، ئاندىن يۇرتىمىزنىڭ غېمىنى يەپ كەلدۇق، مۇھىم مەسلىھەت بار.
ئەلا پالۋان پەگاھتىن ئورۇن ئالدى. موللا سالىش ئىمام:
— ئەلا پالۋان، سىز زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىپ يۇرتىمىزدا ئاسايىشلىق ئورناتتىڭىز. بىراق، پاسىق ھەسەتخورلار، قارا قورساق نادانلار، قارا نىيەتچىلەر خەلقىمىزنى يەنە بالايىئاپەتكە ئىتتىرمەكچى بولۇۋاتىدۇ كىمكى كۆرەڭلەپ كەتسە يۇرتنى بۇزىدۇ. موللا شاۋكەتتىن پۇتكۇل بەگ، سىپاھلار، سەردار، سەردىيانلارنىڭ كۆڭلى قالدى. ھازىر ئاۋام خەلق ئەندىشىدە. ئۇ ھەسەتخورلۇق بىلەن سىزنى ئەمرلەشكەرلىكتىن ئالغاندىن كېيىن بىزمۇ ئەندىشىدە قالدۇق. شورى قۇرغۇر موللا شاۋكەت ھېچقايسىمىزنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاخىرقى چارىنى قوللىنىپ، بۇ يەرگە كەلگەن لەشكەر بىلەن بۇ پاسىقلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاشنى ماقۇل تاپتۇق، بىۋاقىت كېلىشىمىزدىكى مەخرەج مۇشۇ.
— بۇ يەرگە كەلگەن قوشۇن پۇتكۇل لەشكەرلىرىڭىزنىڭ ۋەكىلى، — دەپ سۆز قاتتى ئەزىز پالۋان.
ئەلا پالۋان تىزلىنىپ ئولتۇرغىنىچە ئويلاندى، ئاندىن ئەدەپ بىلەن جاۋاب قىلدى:
— پىر ئۇستازلىرىم، دوستلىرىمنىڭ كەمىنىنى ياد ئېتىپ كەلگەنلىرىگە تولىمۇ خۇش بولدۇم، رەھمەت، — ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ قولىنى كۆكسىگە قويدى، ئاندىن ئولتۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — لەشكىرىي

يۇرۇش قىلىش ئىشىغا كەلسەك، مېنىڭچە يەنە بىر نەچچە ۋاقىت سەۋر قىلساق، بەلكىم سۇلتاننىڭ ئاچچىقى يېنىپ قالار.

بۇ جاۋابقا ئەزىز پالۋان ھەيران قالدى: «پاھ ـ پاھ، نېمىدېگەن كەڭ قورساق يىگىت بۇ!» ئۇنىڭ ئويىنى شەمسىدىن خەلپەمنىڭ سۆزى بۆلدى:

ـــ بالام، ئۇ ھەسەتخور ئاچچىقىدىن يېنىش بۇيىاقتا تۇرسۇن، سالىش ئىمامدەك ئۆلىمالىرىمىزنىڭ نەسىھىتىنىمۇ ئاڭلىمىدى. بەلكى، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قاتىلى ئەخمەتخان خوجا بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، ئۇنىڭ سەرداری توختاخۇننى ئەمرلەشكەرلىككە تەينىلىدى. ئەخمەتخان خوجىدىن ئىبارەت بۇ قارا نىيەت موللا شاۋكەتنىڭ ئەمەلپەرەسلىك، ھەسەتخورلۇقىدىن پايدىلىنىپ سېنى ئاغدۇردى، پۈتكۈل لەشكىرىي ھوقۇقنى توختاخۇنغا ئېلىپ بەردى. لەشكەر كىمنىڭ قولىدا بولسا ئەمەلىي سۇلتانلىق شۇنىڭ قولىدا بولىدۇ. ئەخمەتخان خوجا شاۋكەتنى قورچاق ئورنىدا سۇلتانلىققا كۆتۈرۈپ، ئىلىنى ياقۇپ بەگنىڭ ئىلكىگە ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى. بۇنى مەھمۇد پو ئىقرار قىلغان. ئۆتكەندە مەھمۇد پو ساڭا ئازار بەرگەندە مۇشۇنداق يۇمشاقلىق قىلىپ بۇ يەرگە چىقىۋالغانىدىڭ. ئىلۇغنىڭ تۇزلىكىنى بىلمەن. ئەمما ھازىر يۇمشاقلىق قىلىدىغان ۋەقىت ئەمەس. بىرىنىڭ ئاھانىتى، يەنە بىرىنىڭ يەكلىشىدىن رەنجىپ ئۇرسەڭ خەلقىمىزنىڭ ھالى يەنە قانداق بولۇر؟ ۋاقىت جىددىي، ئۇلار ياقۇپ بەگكە تېكەس ئارقىلىق ئەلچى ئەۋەتتى.

سالىش ئىمام شەمسىدىن خەلپەمنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى:

ـــ ئۇستازىڭىز تۇغرا ئېيتىدۇ. ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ قىساسىنى بولسىمۇ ئېلىش سىزنىڭ بوينىڭىزدىكى قەرزدۇر. ئاتىنىڭ ئىزىنى تاي باسىدۇ. سىز ئۇستازىڭىز ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئىزىنى بېسىشىڭىز، خەلقىمىزنى بالايىئاپەتتىن قۇتقۇزۇپ قېلىشىڭىز كېرەك.

ئەلا پالۋاندا ھەر قانداق كىشىدىن گۇمانلانمايدىغان سادداا خۇسۇسىيەت بار ئىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ بۇ خۇسۇسىيىتى ئۇنىڭ نۇقسانى بولۇپ، ئەخمەتخان خوجىنىڭ پايدىلىنىشىغا راسا ماس كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ بۇ ئاجىزلىقىنى بىلىۋالغان شەمسىدىن خەلپەم يەنە نەسىھەت قىلدى:

ـــ ئېسىڭدىدۇر، ناسىر ئەلەم: «يىلتىزى چىڭ دەرەخكە يۆلىنىڭلار» دېگەنىدى. بەگ، سىپاھ، ھەتتا جالالىدىن قارىكالانغىچە ساڭا يۆلەنمىسە يۇرت بۇزۇلىدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى. بىز ئاشۇ ئۇلۇغلار، سەردار، لەشكەرلەر، ئاۋام خەلقنىڭ ئەلا پالۋان يىغىمىزنى يىغلار، بىزنى ھۆرلۈككە، ئاسايىشلىققا ئاچقار دېگەن نىيىتى، ئارزۇسىنى ساڭا يەتكۈزگىلى كەلدۇق. ئۇلار سېنى سۇلتان قىلىپ كۆتۈرمەكچى. سەن سۇلتان بولساڭلا يۇرت ئاۋات، خەلق خاتىرجەم بولىدۇ. كۆپىنىڭ قارىنىغا توپا چاچماقچى بولغان ئەخمەتخان خوجا قاتارلىق پاسىقلارنى يوقاتمىساق، بۇ ئۈمىد يوققا چىقۇر.

ئەلا پالۋاننىڭ ياش قەلبىگە كىبىر ـ تەمەننا دېگەنلەر سايىسىنمۇ چۈشۈرمىگەن بولغاچقىمۇ، ئۇ نام ـ مەنپەئەتنى، سۇلتان بولۇشنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى، ئۇنىڭ زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىپ، ئۆزىگە ئوخشاش گاداي خەلقنى توق تۇرمۇشقا يەتكۈزۈشلا نىيىتى بار ئىدى، زالىم ئەمەلدارلارنى يوقاتساقلا خەلق توق تۇرمۇش كۆچۈرىدۇ، دەپ ئويلايتتى، شۇڭا خەلپەمنىڭ «سۇلتان قىلىپ كۆتۈرمەكچى» دېگەن گېپىدىن قورۇندى.

ـــ مەن سۇلتانلىق شان ـ شەۋكىتىگە مۇناسىپ ئەمەس... ـــ دېدى ئۇ.

ـــ بۇ نېمە دېگىنىڭىز، ـــ دېدى سالىش ئىمام، ـــ بىز سىزنى شانۇ شەۋكەت ئۈچۈن سۇلتان بول دەۋاتقىنىمىز يوق. خەلق سىزنىڭ شانۇ شەۋكەتنى قوغلاشمايدىغىنىڭىزنى بىلگەچكە، سىزگە ئىشىنىپ سۇلتانلىققا كۆتۈرىمىز دەۋاتىمىز. بۇ خەلقنىڭ سىزگە ئىشەنگىنى، خەلق كۆڭلى ھەر قانچە شانۇ شەۋكەتتىنمۇ قىممەتلىك!

ئەزىز پالۋان سالىش ئىمامنىڭ بۇ چوڭقۇر پىكرىنى قۇۋۋەتلىدى:

ـــ سىز باش تارتىسىڭىز، يەنە بىرىمۇ باش تارتسا ئىختىلال نۇسرىتى، خەلقنىڭ ئارزۇ ـ تىلىكى ئەخمەتخان خوجىدەك قارا نىيەتلەرگە قالمامدۇ؟ ئۇلارنىڭ چىڭ خانداڭلىقىنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن نە پەرقى بار. كېيىن كالپۇكىمىزنى يالاپ قالماسلىق ئۈچۈن ئالدىڭىزغا كېلىپ يالۋۇرۇۋاتىمىز. سىزلا پۈت تىرەپ تۇرۇۋېلىپ بەرسىڭىزلا بولدى، ئۇ نىجىسلارنى بىر ئاخشامدىلا بىر تەرەپ قىلىمىز.

ـــ پېقىرنىمىڭ، ـــ دېدى ئەلا پالۋان سەممي ھالدا، ـــ سۇلتان بولۇپ

خەلقىمىزنى نىجادلىققا ئېلىپ چىققۇدەك بىلىم، ئىقتىدارى يوق. سالىش ئىمامدەك ئۇستازلار سۇلتان بولسا خەلقىمىز ئاندىن نىجاد تاپالايدۇ.

— ھەي پالۋان، بىزدە تىلەك بار، ماغدۇر يوق. سىزدەك ناتۇۋان يىگىتنىك ئىش بېجىرگىنى تۇزۇك. ئۇستازىڭىز سىزگە ھەمىشە ھەمدەم بولىدۇ. پېقىرنىڭ سۇلتانلىقتىنمۇ مۇھىم ئىشى بار، — دېدى سالىش ئىمام كۇلۇپ.

شۇ ئاردا نۇردۇن داستىخان سالدى. تاۋاقلاردا ناربن كىردى، ھەممە نارىنغا تۇتۇش قىلدى. تاماقتىن كېيىن ھەممە مەسچىتكە بارىدى، مەسچىتنىڭ ئىچى - تېشىدىكى سەينالار نامازخانلارغا توشتى. نامار ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئەزىز پالۋان مەسچىت پېشايۋىنىغا چىقىپ:

— جامائەت، بىز يۇرت ئۇلۇغلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتۇق، شەھەرگە يۇرۇش قىلىپ شاۋكەتنى سۇلتانلىقتىن ئېلىپ تاشلايمىز، ئورنىغا ئەلا پالۋاننى كۆرسىتىمىز. بىز لەشكەرلەر ئەلا پالۋاننى سۇلتانلىققا كۆتۈرمەكچى، ئۇ بولسا ئۇنىمايۋاتىدۇ. ئەگەر ئۇ يەنە ئۇنىمىسا لەشكەرلەر تارقىلىپ كېتىدۇ، بۇ مېنىڭ سۆزۈم ئەمەس، پۈتكۈل لەشكەرنىڭ سۆزى! — دېدى.

لەشكەرلەر چۇقان سالدى:

— ئەلا پالۋان سۇلتان بولغاي، بولمىسا تارقىلىپ كېتىمىز!

ئەلا پالۋان ئەزىز پالۋاننىڭ بۇ چارىسىدىن تەڭلىكتە قالدى. ئۇ مىغىلداپ كەتكەن، چۇقان سېپىلىۋاتقان لەشكەر ۋە دېھقانلار ئالدىدا جاھىللىق قىلالماي:

— ئەزىز ئۇستازلار، سەردار، لەشكەرلەر، ئەخمەتخان خوجىغا ئوخشاش قۇزغۇنلار، چىلبۆرىلەر بىر مەزگىللىكلا دەۋر سۈرەر. بۇ زىتلىقنى قىلىچ بىلەن ئەمەس، سەۋر - تاقەت بىلەن ھەل قىلماقنى ئويلىغانىدىم، سىلەر بۇنداق چىڭ تۇرساڭلار مەندە نېمە ئىلاج؟ ئەمما، سۇلتان بولمايمەن، سۇلتاننى ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى ئۆزى سايلىۋالار. بۇگۈن چىلبۆرىلەرنى تازىلاشقا ئاتلانساق ئاتلاندۇق! — دېدى.

كىشىلەرنىڭ سۆزلىرى، چۇقانلىرى، خۇشال كۇلكىلەر ۋە تەييارلىق ئىشلىرى بىلەن نامازشام بولدى. ئۇلار ئۆيلىرىگە قايتىشقىمۇ ئۇلگۈرمىدى،

نامازشامنى ئوقۇپ چىققاندا ئاتلار كوچىدا قاتار تۇراتتى. ھەممىنىڭ ئالدىدا بوز ئات چاپچىپ بېشىنى تىك تۇتۇپ تۇراتتى.

5

— ۋاي سۇلتانىم، سۇلتانىم، بىزنى قارا باستىلەر!
— ئەمىر لەشكەر، نېمىگە مەڭدەيسىز؟ قىيامەت قايىم بولسىمۇ ئالدىرىماي گەپ قىلسۇنلەر! — دېدى سۇلتان شاۋكەت.
توختاخۇن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشتى، ئەمما ئۇنىڭ قوللىرىلا ئەمەس، پۈتۈن جىسمى تىترەيتتى. چىرايى تامدەك تاتارغان، كۆزلىرى ئالايغان توختاخۇن تىترەك ئاۋازدا ئارانلا مۇنداق دېيەلىدى:
— ئەزىز پالۋان ئەلانى باشلاپ ئىككى مىڭ ئاتلىق لەشكەر بىلەن كېلىۋاتىدۇ!
ئەمدى ئۇنىڭدىكى تىترەك شاۋكەت سۇلتانغا ئۆتتى. ئۇ بېشىدا چاقماق چېقىلغانىدەك يوغان كاللىسىنى چاڭگاللىۋالدى، قوللىرى چېكە تومۇرلىرىنىڭ لىپىلدىشىنى باسالمىدى، پېشانىسىدىن سوغۇق تەر چىقتى. ئۇ ئەس - ھوشىنى يىغىۋالغۇچە خېلى ۋاقىت ئۆتۈپ، مىڭ تەستە:
— ئە ... ئەمىر لە ... لەشكەر، ئۇ مۇنا ... ناپىققا قا ... قارشى ئا ... ئا ... ئاتلىنىڭ، ئۇ ... ئۇ ... ئۇلارنى يو ... يوقىتىڭ! — دېدى دۇدۇقلاپ.
توختاخۇن ئەندىكىپ كەتتى. ئۇنىڭ پولۇ يەپ ئولتۇرغان ۋاقتىدىكى «ئەلانى ئاسانلا قەتل قىلىمەن» دەپ ئاتقان پوسى ۋە باھادىرلىق قىياپىتى قاياققا كەتتىكىن. تىترەك ئاۋازدا دېدى:
— تو ... تۇۋا د ... دېسىلە، تەق ... تەقسىر، بەش ... بەش يۈز لەشكەر ئىككى مىڭ سەر خىل قوشۇنغا قانداقمۇ تەڭ كېلەلىسۇن؟ قول ئاستىمدىكى لەشكەرلەر ئەلاغا تىنغ كۆتۈرمەيدۇ!
— ھوي توخۇ يۈرەك! قېنى سېنىڭ باتۇرلۇقۇڭ، قېنى سېنىڭ خوجاڭ، قېنى ياقۇپ بېگىڭ، — دەپ ۋارقىراپ كەتتى مولا شاۋكەت ۋە كۆڭلىدىن: «ئۇ قارغىش تەگكۇر گادايىنى ئەمىرلەشكەرلىكتىن ئېلىۋەتمىسەم بوپتىكەن،

ھېلىقى ئالدامچى خوجا، ئەلا سېنىڭ پېيىڭگە چۈشتى، دېسە ئىشىنىپتىمەن» دېگەنلەرنى ئۆتكۈزدى.

مۇللا شاۋكەت ئۆيىنىڭ ئىچىدە باخشىدەك بىر پىرقىراپ چىقىپ، ئاندىن توختاخۇنۇنىڭ ئالدىدا توختاپ، ئۇنىڭغا قادىلىپ تۇرۇپ:

— ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

— پىر ئۇستازنىڭ يېنىغا قاچقۇلۇق! — دېدى توختاخۇنمۇ ۋارقىراپ.

— دەرھال مەپە تەييارلىتىڭ! مەن ئالتۇن، جاۋاھىراتلار سېلىنغان ساندۇقۇمنى ئېلىۋالاي!

— ئۇلار مەپىگە ئاسانلا يېتىشۋالمدۇ، ئانقا مىنسىلە.

— مەن ئانتا چاپالمايمەن ئەمەسمۇ!

— ئەمسە تېز بولغايلا. ئۇلار ئوردىغا بېسىپ كىردى!

— ساندۇقۇم، ساندۇقۇم، سەدەپ ساندۇقۇم!

مۇللا شاۋكەت ئالدىرىغىنىدىن ساندۇقنى ئىزدەپ ئۆيى ئىچىدە پىرقىرىغىلى تۇردى، بىردىنلا ئورۇن - يوتقانلارنى كۆرۈپ، يىغىقلىق ئورۇن - كۆرپىنى ئالدىغا تارتىپ ئۆرىدى، تىترىگەن قولىنى يانچۇقىغا تىقىپ ئاچقۇچنى ئالدى. تىترەكتىن ئاچقۇچنى قۇلۇپقا سالالماي، بەدىنىدىن سوغۇق تەر چىقىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ مىڭ تەسلىكتە قۇلۇپنى ئاچتى، سەدەپ ساندۇقنى ئىنجىقلاپ ئېلىۋاتقىنىدا ئۆيگە توختاخۇن ئېتىلىپ كىردى. شاۋكەتنىڭ قوللىرى تىترەپ ئىلمەكلىشىپ ئۆزىگە ھېچ بېقىنمايتتى. توختاخۇن ئالدىراتتى:

— بولسىلا تەقسىر، تېز بولسىلا دەيمەن!

— ئۆلسەم ئۆلسىمەنكى، ساندۇقنى ئالماي قويمايمەن!

مۇللا شاۋكەت ئىنجىقلاپ يۇرۇپ، ساپلا سەدەپ بىلەن بېزەلگەن ساندۇقنى تارتىپ چىقاردى، ئۇنى مەيدىسىگە بېسىپ ھويلىغا چىقىۋېتىپ كۆرۈك توخۇدەك كوتۇلدىدى:

— جېنىم تۇيۇقىدى، ئاللا ئىگەم ماڭا ئالدىن بېشارەت بېرىۋىدى، ئەلا دېگەن بۇ ھارىمىدىن ھەر بالا كېلىدىغىنىنى بىلىپ تۇرۇپ... ھەي، ھەي، مېنىڭ شاھ سۇلتانلىقىم ئاخىر قولدىن كەتتى ـ دە!

— تەقسىر، قۇشناچمۇ كېتسەن دەيدۇغۇ!
— ئۇ، ئۇنى قويۇڭ! خۇيزۇلار خوجىكىزنىڭ چۈشكىگە تاشلاپ بەرگەن ھۆرلەرنى سۇلتانغىمۇ تاشلاپ بېرەر. ھەر ھالدا توقالنى...
توختاخۇن: «يا ھەزرەت، — دەپ ياقىسىنى تۇتتى، — مۇشۇنداق ئىش چىكىغا چىققان، جېنى ھەلقۇمىغا كېلىپ قالغاندىمۇ «بۇقا بويىغا، موللا قويىغا يىغىدۇ» دېگەندەك بايلىقىنى، توقلىنى ئۇنتۇمىغىنىنى! تېخى مەن توقۇپ چىققان «ھۆرلەرنى چۈشكىگە تاشلاپ بەردى» دېگەن گېپىمگىمۇ ئىشىنىپتۇ. بۇ قېرى پىر ئۇستازىمغا، ھۆرلەر قويىنىدا ياشىرىپسىز، دەپ مېنى شەرمەندە قىلمىسۇن» دېگەن ئويغا كېلىپ، مۇنداق ئىزاھ بەردى:
— تەقسىر، پىر ئۇستازىم كۇففارلارنى چۈشكىگە يېقىن يولاتمىدى!
— ئەمىسە توقالنى، توقالنى ئېلىۋېلىڭ!
— توقاللىرى ئاللىقاچان ئاتلىنىپ بولغان!

6

كۇن بىر غېرىچ كۆتۈرۈلگەندە ئەلا پالۋان، ئەزىز پالۋانلار شەھەرگە كىردى، شەھەر خەلقى ئۇلارغا ئەگەشتى. ئۇلار ھاي - ھاي سېلىپ ئوردىغا كىردى. ئوردا بوشاپ قالغان، بىرمۇ جېسەكچى يوق ئىدى. ۋەلى باي بىلەن ئۇنىڭ خەتتاتلىرى ئىشخانىلىرىدا بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشاتتى. ئوردا ئالدىغا خەلق بارغانسېرى كۆپ توپلاندى، ئۇلار چايقىلىۋاتقان دېگىزدەك تەۋرىنەتتى.
مىلادىيە 1867 - يىلى (ھىجىرىيىنىڭ 1283 - يىلى)جالالىدىن قازىكالان ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى چاقىردى. كېڭەش ئۇرۇق تاشلاش ئۇسۇلى بىلەن ئوبۇل ئەلا بىننى ئىبراھىمنى «باھادىر غازى» نامى بىلەن سۇلتانلىققا كۆتۈردى. شەمسىدىن خەلپەم قازى ئەسكەر، ئەزىز پالۋان ئەمىرلەشكەر بولدى، قالغانلار ئۆز مەنسىپىدە قېلىۋەردى. شەمسىدىن خەلپەم سۆز قىلدى:
— ئەلا پالۋان ئابدۇرۇسۇل بەگكە ئاددىي لەشكەر بولۇپ كىرگەن يېتىم بالا ئىدى، ئىختىلال ئوتى داۋامىدا چېنىقتى، تاۋلاندى، ئۇرۇشلاردا

باھادىرلىق كۆرسەتتى. ئۇنى ئىختىلال يېتىشتۇردى، تاۋلىدى. ئۇنىڭغا پۈتكۈل لەشكەر ۋە پۇقرا قايىل ھەم مايىلدۇر. ئۇ يۇقىرى نەسەب، ئابرۇي - مەنسەپ قوغلاشمىغان ناتىۋان يىگىت، خۇشامەت ۋە پەسكەش قىلمىقلاردىن خالىي. ئۇ لەشكەرلەرنى ئۆز قېرىندىشىدەك كۆرگەچكە ئىززەت - ئابرۇيى ئاشقان، جەڭدە چارە - تەدبىرلىك قەيسەر سەردارىدۇر. ئۇ يالغۇز زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىشقا يېتەكچىلىك قىلىپلا قالماي، غەلۋىچىلەرنى، پىتنە- پاساتچىلارنى، سۇيىقەستچىلەرنىمۇ يوقاتتى ۋە ئاخىر ئىختىلالىمىزنى رويابقا ئاچىقتى. بىز زالىم ئەمەلدارلار، سۇيىقەستچىلەرنىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتتۇق، ئەمدى بىزگە ئۆملۈك، ئەمىنلىك كېرەك. بىز ئەلا پالۋاننىڭ ئەتراپىغا ئۈيۈشۈپ، ئۆم بولۇپ، پىتنە - پاسات، سۇيىقەستلەردىن خالىي بولۇپ، بىر نىيەت، بىر ئىقبال يولىدا مۇرىنى - مۇرىگە تىرەپ ئىشلىشىمىز كېرەك. يۇرتىمىزنى گۈللەندۈرۈش بىز ئۈچۈن پەرھىز، بالا - چاقىمىزنى توق بېقىش بوينىمىزدىكى قەرزدۇر.

شەمسىدىن خەلپەمنىڭ ساۋاق ئۆتكەندەك ۋەزمىن، يۇمشاق سۆزىنى ئۇغ خەلق كېڭىشىگە قاتناشقانلار جىمجىت تۇرۇپ، زېھىن قويۇپ ئاشتى. شەمسىدىن خەلپەم ئەلا پالۋانغا قاراپ دېدى:

— ئەلا پالۋان، خەلقنىڭ كۆزى سىزدە. سىز خانتەڭرى چوققىسىدەك مەزمۇت تۇرۇپ يۇرتىمىزنى جەننەت كەبى گۈللەندۈرگەيسىز، سۇ ئىشلىرىنى چورۇق ھېكمىدەك ئېلىپ بېرىپ دېھقانچىلىقنى ياخشىلىغايسىز، دېھقانلارنىڭ كونا سېلىقلىرىنى بىكار قىلغايسىز، خەلقە بايلىقات تۇرمۇش ئاتا قىلغايسىز، ئامىن!

— ئامىن، ئامىن!— بەيتۇللانىڭ ئىچى - تېشىدىكى نەچچە مىڭلىغان ۋەكىللەر بىللە دۇئا قىلدى.

جالالىدىن قازىكالان سالىش ئىمامنى پۇقرالار نامىدىن سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. سالىش ئىمام تامىقىنى قىرىپ قويۇپ سۆز باشلىدى:

— ھۆرمەتلىك جامائەت، ئىشىنىمەنكى، بۇنىڭدىن كېيىن ئەمەلدارلار پېشانەڭلارغا تاك ئېتىپ چېكەلمەيدۇ، ئەمدى گەۋدەڭلارنى كېرىپ يۇرەلەيسىلەر. مانا بۇ دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى، — ئۇ بەيتۇللا ھويلىسىدىكى

كۆك تېرەكلەرنى كۆرسەتتى، ــ ئەلا پالۋان، سادىر پالۋانغا ئوخشاش زامانىمىزنىڭ قىزىلگۈللىرىنىڭ باھادىرلىق داستانلىرى يېزىلغان ئالتۇن ۋاراقلار بولغاي! ئەلا پالۋان سۈلتان بولۇشقا ئۇنىمىغانىدى، خەلقىمىز ئۇنى سۈلتانلىققا سايلاپ خاتىرجەم بولدى، ئۇنىڭ سۈلتان بولغىنى گۈزەللىك ۋە پاكلىق يۈلتۇزىنىڭ بەتبەخت قىسمەتنىڭ زۇلمىتى ئىچىدە تېخىمۇ يارقىن چاقنايدىغانلىقىنى دەلىللىدى! مەن بۇ يەردە يەنە شۇنىمۇ جاكارلايمەنكى، ئىختىلال ئوتىنىسى قوزغىغان، ئۇنى دەسلەپكى نۇسرەتكە باشلىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ خەلقىمىزنىڭ پاك، ئالىيجانناب، پەزىلەتلىك پالۋىنى، بارلىق پالۋانلىرىمىزنىڭ ئۇستازى! بىز ھەممىمىز ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم ئۇستازغا، ئابدۇرۇسۇل بەگكە، ئەخمەت خەزىنىچىگە ۋە ئىختىلال ئوتىدا قۇربان بولغان توقسان توققۇز پالۋانغا ئېھتىرام بىلدۇرىمىز، ئۇلارنىڭ روھىغا دۇئا قىلايلى.

بۇ سۆزلەر ئەلا پالۋاننىلا ئەمەس، پۈتكۈل كېڭەش ئەھلىنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزلىرى مۇلايىملاشتى، يۈزىدە مېھرىبانلىق نۇرلىرى ياغدى، خۇشخۇي تەبەسسۇم جىلۋە قىلدى. ئۇنىڭ شۇ تۇرقىدىن ئېھتىراسلىق ھېس - تۇيغۇنىڭ كۈچ - قۇدرىتى نامايان بولۇپ تۇراتتى. ئەلا پالۋان كېڭەشكە يۈمشاق ئاۋازدا ئەھدە قىلدى:

ــ ئۇستازلار، ئاتىلار، ئاكىلار، مەن سىلەر ئۈچۈن جېنىمنى تەسەددۇق قىلىمەنكى، ھەرگىزمۇ سىلەرنىڭ رايىڭلارغا مۇخالىپ ئىش قىلمايمەن. سىلەرنى خۇرسەن قىلىش مېنىڭ مۇقەددەس بۇرچۇم.

ئۇنىڭ قىسقا، ئەمما مەنىلىك ئەھدىسى مىڭ - مىڭ ئادەملەرنىڭ شادلىقىنى ئاشۇردى، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن كۈلكە تېمىپ تۇراتتى. ناغرا - سۇنايلار شادىيانە ياڭرىدى، كىشىلەر كۈلۈپ تۇرۇپ ئۇسسۇلغا چۈشتى.

ئەلا سۈلتان ئەتىسىلا ئىش باشلىۋەتتى. ئۇ بىر تۇمەن سەر خىل قوشۇننى تاللاپ ئېلىپ قېلىپ قالغىنىنى ئۆز يېزىلىرىغا قايتۇردى، ئولجا ئېلىنغان غەنىيمەتلەرنى خەزىنىلەشتۈردى، ئەزىز پالۋاننى لەشكەرنى تەرتىپكە سېلىشقا جورىدى. ئەزىز پالۋان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، توقىلەك بەگنى جەنۇب بېگى، ئەمىرشاھ، قۇۋاش پالۋان، ئاققۇزا مىراپ، دانىيال بەگ

قاتارلىق يىگىرمە نەچچە پالۋاننى ئاتلىق قوشۇن بىلەن لەكمە قوشۇننىڭ سەردارلىقىغا تەينىلىدى. ۋەلى باي بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، خەزىنە، ئىشخانىلار تۈزۈمىنى تۈرغۇزدى. مائاش، تەمىنات ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇردى.

يارلىق چۈشۈرۈپ، چىڭ جىياڭجۈنلىرى سالغان بارلىق سېلىقلارنى بىكار قىلدى. مۇڭاپىق غەللە - پاراق تاپشۇرۇش ئۇلچىمىنى ئىشلەشكە كىرىشتى. ئۇ يەنە موللا شاۋكەتكە مەكتۇپ يېزىپ، موللا زۇلىيارنى ئۇچ كىشى بىلەن سۈيدۈڭگە ئەۋەتتى.

7

قاچقۇن سۇلتاننى كۆرە بىلەن سۈيدۈڭنى سوراۋاتقان ياگۇر سۇلتان بىلەن ئەخمەتخان خوجىلار ئالدىغا چىقىپ غالىب سۈپىتىدە كۈتۈۋالدى. ياگۇر مال سويدۇرۇپ كاتتا زىياپەت بەردى. زىياپەتتە ياگۇر مۇنداق دېدى:

— جانابىي شاۋكەت سۇلتان ھەقىقىي سەلتەنەت ئىگىسى. ئۇلار ئەلاغا ئوخشاش تېخى ئۆيلەنمىگەن بالىنى سۇلتانلىققا كۆتۈرسەمۇ بىز ئۇنى تونۇمايمىز، چۈنكى بىز ئۆيلەنمىگەن ئادەمنى ئىمام قىلمايمىز، موللا شاۋكەت ئاخۇنۇمنى سۇلتانىمىز، دەپ تونۇيمىز.

زىياپەتتىكىلەر بۇ گەپنى ئالقىشلىدى. موللا شاۋكەت ئاجايىپ خۇش بولدى، ئۇنىڭ قورقۇنچ، ئەندىشىلىرى مېڭىسىدىن توختۇ پېيىدەك پۇررىدە ئۇچۇپ كەتتى. ئەخمەتخان خوجىنىڭ مۇنۇ سۆزى ئۇنىڭ كۆڭلىنى تاغدەك كۆتۈرۈۋەتتى:

— جانابىي سۇلتانىمىز موللا شاۋكەت ئاخۇنۇم جاھاندىكى ئۇلۇغ شاھلارنىڭ داناسى. بىز ياگۇر سۇلتان بىلەن قولنى قولغا تۇتۇپ، ئەلادەك شۇمتەكنىڭ قوشۇنىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، شاھلار داناسى بولغان سۇلتانىمىزنى قايتىدىن ئورنىغا ئولتۇرغۇزىمىز!

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ياگۇر ئويلىنىپ قالدى، ئۇنىڭمۇ كۆڭلىگە پۈككەن ئارزۇ - ئارمىنى بار - دە. «توغرا، — دەپ چوت سوقۇشقا باشلىدى ئۇ، — شاۋكەت ئاخۇن ئەكەلگەن بەش يۈز ئاتلىق لەشكەر، ئەخمەتخان خوجا

ئەكەلگەن مىڭ كىشىلىك قوشۇن. ئەلا پالۋان كۆرەنى قوغداشقا قالدۇرغان لەكمە قوشۇنغا خۇيزۇ قوشۇننى قوشسام بەش مىڭ كىشىلىك قوشۇن بولىدۇ ... ئۆزىنىڭ مېيىدا ئۆزىنىڭ گۆشىنى قورۇش پەتتىنى ئىشلەتسەم پۈتكۈل ئىلىنى ئۆزۈم سورىمامدىمەن!» بۇ خىيالدىن ياگۇر يايراپ كەتتى. ئۇ ئەمدى ھە دەپ موللا شاۋكەت بىلەن ئەخمەتخان خوجىنى كۆككە كۆتۈرۈپ ماختاشقا باشلىدى. ئۇ يەنە پالۋاننىڭ موللا شاۋكەت بىلەن ئەخمەتخان خوجىدىن ئۆچ ئالماي قويمايدىغىنى ھەققىدىمۇ راسا كۆپتۈرۈپ سۆزلىدى. ئاخىردا ئۆچ ئېلىشقا لەشكەر تارتىپ قالسا ئۆزىنىڭ قاراپ تۇرمايدىغىنىنى پۈرتىپ قويدى.

ئاريدىن ھەپتە ئۆتتى، ئاي ئۆتتى. ئەلا سۇلتاننىڭ موللا زۇلىيار باشلىق ۋەكىلى نامە ئېلىپ كەلدى. موللا شاۋكەت نامىنى ئوقۇپ تېرىكتى، بوغۇلدى. غەزەپ بىلەن موللا زۇلىيارغا تۆكۈرۈكىنى چاچرىتىپ دېدىكى:

ــ نېمىلەرنى دەپ كەلدىڭ ئايا بىئەدەپ! ئەلا تۇتالماس شەرىئەتنى. شاھلىق تەختىمنى تارتىۋېلىپ، مېنى خار ئەيلىدى ئۇ. خۇيزۇلار ماڭا ئېتىبار بەردى، پېقىرنى سۇلتان ئەيلىدى، خوجىنى ھەم ئەمرى مۇسۇلمىن دېدى، ئەلا بىلەن خوپ بولمىغايمەن، ئاڭا يالۋۇرۇپ بارمايمەن!

موللا زۇلىيار موللا شاۋكەتكە جاۋاب قىلدى:

ــ ياراشتۇرماغىم ماڭا ۋاجىپ ئىرۇر، بىز بىلەن يۈرۈڭ، شەھەرگە بارىپ شاراپەت تاپارسىز.

شۇ مەيداندا تۇرغان خەنجە ئاخۇن موللا شاۋكەت ئاخۇنغا ھۇرمەت بىلەن شۇنداق دېدى:

ــ خوجام بۇندا تۇرسۇن، سىز ئاندا بارىڭ، بارىپ ئاندا شەرئىينى جارى قىلىڭ...

ياگۇر ئاچچىق بىلەن ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى:

ــ ئاخۇن، سىز ئارىلاشماڭ، بىز ئۇلار بىلەن ئۇرۇشمىز.

ــ ئوق يەتمىگەن يەرگە قىلىچ شىلتىماڭ ! ــ دەپ خەنجە ئاخۇنمۇ ئۇنى سىلكىۋەتتى.

ـــ ياگـۇر سـۇلتان، سـىز ئـۇرۇش قىلغـۇدەك ئـەلا سـۇلتان سىزگـە نېمـە قىلدى؟ ـــ دېدى موللا زۇلياردىن.

ـــ ھە، سەن تېخى چوڭ گەپ قىلىسەنغۇ، ـــ دەپ ۋارقىرىدى ياگـۇر، ـــ مۇنۇ تۆت تارانچىنى ئۆلتۈرۈڭلار!

موللا زۇلىيار باتۇر ئادەم ئىدى. ئۇ ياگـۇرغا مىقتەك قادىلىپ تۇرۇپ:

ـــ تولا ھەددىڭدىن ئاشما. ئەگەر بىزنى ئۆلتۈرىدىكەنسەن، ئـەلا سـۇلتان تېرەڭنى تەتۇر شىلىدۇ! ـــ دەپ ۋارقىرىدى.

قالغـان ئـوچ ئـەلچى قورقـۇپ كەتكەنـدى. ئـۇلار غـال ـ غـال تىتـرەپ تۇراتتى. ياگـۇرنىڭ نۆكەرلىرى ئۇلارنى سېپىل سىرتىغا ئاچىقتى. موللا زۇلىيار يالاپ چىققان بىر نۆكەرنى باش بىلەن، يەنە بىرىنى تېپىك بىلەن يىقىتتى، ئـۇنىڭ شـېرىكلىرى يۈرەكلىكلىشـىپ، قالغـان ئىككـى نۆكـەرنى جايلىـدى. موللا زۇلىيار نۆكەرلەرنىڭ مىلتىقلىرىنى ئېلىپ شېرىكلىرى بىلەن غـۇلجىغا كېلىۋالدى.

ئـەلا سـۇلتان مـوللا زۇلىياردىن شـەۋكەتنىڭ جاۋابىنى، ياگـۇرنىڭ ئـۇلارنى ئۆلتۈرمەك بولغىنىنى ئاڭلاپ، ئويلانغان ھالدا:

ـــ ھـە، ئـۇلار ئەخمـەتخان خوجىنىـڭ كەينىگـە كـىرىپ بـىزدىن يـۈز ئۆرىمەكچى، تەييارغا ھەييار بولماقچى ئىكەن ـ دە! قېنى كـۆرەرمىز، ـــ دېدى غەزەپ بىلەن.

ئـەلا پـالۋان ئاسـانلىقچە ئاچچىقلانمـايتتى، غەزەپـلەنمەيتتى، ئەگـەر غەزەپلەنسـە يولۋاسقىمۇ ئېتىلىـدىغان مىجەزى بـار ئىـدى. ئـۇنىڭ غەزىپـىنى ئەزىز پالۋان ئاشۇرۇۋەتتى.

ـــ موزاينـىڭ ھـەققى بـار دەپ كالىنىـڭ سـۈتىنى ئەمـەكچى. شـۇنچە غودۇرىغۇدەك ئۇلار ئىختىلالىمىزغا نېمە قىلىپ بېرىپتۇ؟ ماڭا قويۇپ بېرىڭ، بېرىپ ياۋاشلىتىپ قويايي!

ـــ ئۇسـتازىم ئابدۇرۇسـۇل بـەگ «تايـاق كۆتۈرگەنگـە توقمـاق كـۆتۈر» دېگەنىدى. سـىز شـەھەرنى ساقلاڭ، مـەن مىـڭ كىشـىلىك ئاتلىق قوشـۇن بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىمەن! ـــ دېدى ئەلا سۇلتان.

— ئەلا سۇلتان، مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ئۇلارغا بەس كەلگىلى بولماس، كۆپرەك قوشۇن ئالغايسىز! — دېدى ئەزىز پالۋان.

— ئۇستازىمنىڭ مىڭ كىشىلىك قوشۇنى ئاق پادىشاھنىڭ ئىككى مىڭ كىشىلىك قوشۇنىنى تارمار قىلغان. جاھاننىڭ ھەربىي زوراۋانى دەپ ئاتالغان ئاق پادىشاھنى يەڭگەن يەردە تۆت توك ـ توك سۇيىقەستچىگە تەڭ كېلەلمەيمىزمۇ! مەن سىزگە دەپ قويىاي، سەردارنىڭ مۇھىم ھۇنىرى لەشكىرىگە ئىشىنىش، ئۇنى ئاسراش!

— يەنە بىر تەلىم ئالدىم! — دېدى ئەزىز پالۋان خۇشال ھالدا.

ئەلا پالۋان مىڭ ئاتلىق قوشۇنىنى باشلاپ چىلپەڭزە بارگاھىغا باردى. سېپىلغا كىردى، دەرۋازىلارنى ئەتكۈزدى، سېپىل ئۈستىگە توپ، كىچىك زەمبىرەكلەرنى ئورناتقۇزدى.

ئەتىسى تاڭ ئېتىش بىلەن تەڭ ئەخمەتخان خوجا مىڭ كىشىلىك، شاۋكەت ئاخۇن بەش يۈز كىشىلىك قوشۇنى بىلەن چىلپەڭزە قەلئەسىنى قورشىدى. سېپىل دەرۋازىسى ئۈستىدىكى راۋاقتا تۇرغان ئەلا پالۋان:

— توپلار ئېتىلسۇن، خوجىنىڭ چېدىرى كۆيدۈرۈلسۇن! — دەپ پەرمان بەردى. توپلار ئېتىلىشقا باشلىدى.

ئەخمەتخان خوجا جىرەن بايتىلى ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، يېنىدا قېتىپ تۇرغان ئەمرلەشكەر توختاخۇنغا پەرمان بەردى:

— لەشكەر شوتا بىلەن سېپىلغا چىقسۇن!

— پەرمان بەردار! — دەپ، توختاخۇن سەركەردىلىرىگە پەرمان بېرىشكە باشلىدى.

لەشكەر سېپىلغا يېقىنمۇ كېلەلمىدى. ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ ئادەتتىكى مۇلايىم ئاۋازى قەھرلىك ئاۋازغا ئۆزگەردى:

— ئۆلسەڭ شېھىت، قالساڭ غازى، بار، ئۆزۈڭ باشلا، — دەپ توختاخۇنغا ۋارقىرىدى. توختاخۇن لەشكەر سېپىگە كېلىپ سەركەردىلەرگە:

— ئۆلسەڭ شېھىت، قالساڭ غازى، سېپىلگە چىقىڭلار! — دەپ غەزەپ بىلەن پەرمان بەردى.

— ئەي ئەمىر، — دېدى بايتوقايلىق بىر سەركەردە، — مۇسۇلمان ئوقىدىن ئۆلسە شېھىت. قالسا غازى، دېگەننى نەدە ئاڭلىغانسىدىڭىز؟

— ئەمدى، شۇ، خوجام، — دەپ دۇدۇقلاپ، باشقا بىر نېمە دېيەلمىدى توختاخۇن. شۇ ئەسنادا يېنىغىلا چۈشكەن توپ ئوقىدىن قورقۇپ دۇملا چۈشۈپ ياتتى.

8

ياگۇر سۇلتان ئاقىلانە دىتى بويىچە شاۋكەت بىلەن خوجىنى ھەم ماختاپ، ھەم قورقۇتۇپ يۇرۇپ ئاخىر لەشكىرىي يۇرۇش قىلىشقا مەجبۇرلىدى. ئۇ پەنت ئىشلىتىپ، ئۇلارنىڭ قوشۇنىنى چىلپەڭزە بارگاھىنى ئېلىشقا جورۇپ ئەلا سۇلتاننىڭ كۈچلۈك قوشۇنىغا سېلىپ قويدى. ئۆزى ۋرۇمچىدىن كەلگەن مەسلىھەتچىسى دا يەنشىدىن مەسلىھەت سورىدى.

— ياگۇر سۇلتان، — دېدى دا يەنشى، — ئەلانىڭ مېيىدا شاۋكەتىنىڭ كۆشىنى قورۇدۇق، سىلى ئۇلارنىڭ گۈيرۇسى پىشقۇچە شەھىرى ئەزىمدىكى گاڭپەنگە نۇتۇش قىلىسلا قانداق؟ بۇ قەدىمىي كىتابلاردا ئۇيغۇرلار شەپە بېرىپ قويۇپ، بۇيۇقتىن دەككە بېرىش دېيىلىدۇ.

ياگۇر بۇ گەپنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلدى، بۇ كۈلكە بىلەن ئىككى مىڭ ئاتلىق قوشۇننى دەريا بويلاپ غۇلجا شەھىرىگە ئەكەلدى.

ياگۇر قوشۇنىنىڭ بۇنداق ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ كېلىشىنى ئويلاپ باقمىغان ئەزىز پالۋان قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى، ئەمما كۈچى يەتمەي ئاقتۆپىگە چېكىندى. ئاقتۆپە بېگى قۇۋاش پالۋان ئەزىز پالۋانىنىڭ چېكىنىپ كەلگىنىنى كۆرۈپ پۇتۇن قوشۇنىنى ئاتلاندۇردى، ئۇنىڭ يارەمچىسى مۇللا ئاشۇر كۈچلۈك ياردەم بەردى. ئەزىز پالۋان بارلىق لەشكەرنى سەپلەپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى. قۇۋاش پالۋانىنىڭ ئاتلىق قوشۇنى ياگۇر قوشۇنىنىڭ بېقىنىدىن تەگدى. ئۇ ياگۇر بىلەن يۈز تۇرانە قىلىچلىشىپ ئۇنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى. قۇۋلۇق، پەنتە داڭ چىقارغان دا يەنشى قالغان ـ قانقان لەشكىرىنى باشلاپ چىلپەڭزە

بارگاهىغا قاچتى. ئۇ بارگاهقا كەلگەندە يېرىم كېچە بولۇپ قالغانىدى.
ئەلا پالۋان ئەخمەتخان خوجا قوشۇنىنىڭ ئۇخلاۋاتقانلىقىنى بىلىپ دەرۋازىلارنى ئاچقۇزدى، ئۆزى باش بولۇپ قىلىچىنى يالىڭاچلاپ ئەخمەتخان خوجىنىڭ چېدىرىغا باستۇرۇپ باردى. ئەمما، يېرىم يولدا ئۇ قېچىپ كېلىۋاتقان دا يەنشى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى.
— ئەي نامەرد، مۇسۇلمان بولساڭ قىلغان گۇناھىڭغا تۇۋا قىل، بولمىسا قىلىچىم سېنى تۇۋا قىلدۇرىدۇ! — دېدى ئەلا سۇلتان.
قورقۇپ كەتكەن دا يەنشىنىڭ كۆزىگە غالىب، زەبەردەس پالۋان كۆرۈندى، ئاغزى گەپكە كەلمەي قالدى. ئۇ جېنىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرگىنىچە ئەلا پالۋاننىڭ مالىنىسىنى نىشانلاپ ئۇردى. جاراڭ قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ئوت چاقنىدى، دا يەنشىنىڭ كۆزىدىنمۇ ئوت چاقناپ كەتتى ۋە شۇئان بېشى تېنىدىن جۇدا بولۇپ يەرگە دومىلاپ چۈشتى.
شۇ چاغدا ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى دا يەنشىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋېلىپ، شاۋكەت بىلەن ئەخمەت خوجىنىڭ لەشكەرلىرىنى خوجىنىڭ قىلمىشلىرىنى سۆكۈپ ھەقىقەتكە قايتىشقا جورۇۋاتقانىدى. ئەلا پالۋان ئاي يورۇقىدا ئەتراپقا قارايتتى، جەڭگاھتا ئۇر ـ چاپ ـ قىر، دېگەن ئاۋاز يوق، پەقەت ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازىلا ئاڭلىناتتى. ئەلا پالۋاننىڭ يېنىغا نۇردۇن ئات چاپتۇرۇپ كەلدى:
— ئەلا پالۋان! — ئۇ ئادەتلىنىپ قالغاچقا، ئەلانى سۇلتان دېيەلمەيتتى، — ئەخمەتخان خوجا بىلەن موللا شاۋكەت سۇيدۇڭ تەرەپكە قۇيرۇقىنى خادا قىلىپتۇ.
— يۇر! — دېدى ئەلا پالۋان.
ئۇلار يىراقتىن ئاران ـ ئاران ئىلغا قىلغىلى بولىدىغان كۆلەڭگىنى نىشانلاپ ئاتلىرىنى بولۇشچە چاپتۇردى. ئاق بوز ئات ئەقىللىق ـ دە! ئۇ بالاخور، ھېيلىگەر تۇلكىنىڭ قاچقان يولىنى پۇراپ تېپىپ خوجايىنىنىڭ ئەركىنى ئۆزىگە قويۇپ بەرگىنىگە خۇش بولۇپ، تولىمۇ سىلىق ئۇچۇپ كۆلەڭگىلەرگە يېتىشۋالدى.

ئەخمەتخان خوجا ئات دۇبۇرىنى ئاڭلاپ كەينىگە قاراپ، قارىدى ـ دە، جىرەن بايتالدىن ئۇچۇپ كەتكىلى تاس قالدى. ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالغىچە ئاق بوز ئايغىر ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ، بايتالنىڭ بوينىدىن چىشلەپ ئەركىلىتىشكە باشلىدى. ئەخمەتخان خوجا ئالدىدا تىغ كۆتۈرۈپ تۇرغان ئەلا پالۋاننى كۆرۈپ، كېچىدىكى شامدەك سارغىيىپ كەتتى، تىلى كېسىلگەندەك زۇۋان سۇرەلمىدى، بەدىنىدىن تەر قۇيۇلدى، بۇ تەر ئەمەس زەھەر ئىدى. ئەڭ يامىنى، ھازىر ئۇنىڭ كۆز قاپىقى يۇقىرىغا تارتىلىپ كېتىۋاتاتتى. ئەلا پالۋان ئەخمەتخان خوجىنى ئۇ ئابدۇرۇسۇل بەگنى قانداق قەتل قىلغان بولسا شۇنداق قەتل قىلماقنى لازىم تاپتى. ئەمما، ئۇ ئۇنىسىز، مەخپىي ئەمەس ئاشكارا قەتل قىلىدۇ.

ــ ئەي ھىيلەئىي شەرئىينىڭ پىرى خوجا. سۇيىقەستچىلەرنىڭ پېشۋاسى خوجا، ساڭا بېرەرمەن خەلق نامىدىن مۇشۇنداق جازا! ــ ئەلا پالۋان شۇنداق دەپ، خوجىنىڭ تەردىن سىيىق پۇراپ تۇرغان كۆكسىگە ياك، يالتىراق قىلىچىنى سانجىدى. ئەخمەتخان خوجا ئاتتىن مولاق پىتىپ چۈشتى. ئۇزۇن ئۆتمەي تىنىقتىن قالدى. كۆكرىكىدىن چىققان قارا قان پاك زېمىنىنى بۇلغىدى.

توختاخۇنۇنىڭ خۇشامەتكە تولغان كاللىسىنى چاپقان نۇردۇن مۇنداق دېدى:

ــ ئەخمەتخان خوجىنىڭ بۇ قارا قانلىرى بىلەن بىرگە ئۇنىڭ يۇرىكىدىكى بارلىق ئىپلاسلىقلار يوقالغاي، جاھاندىن سۇيىقەستچىلەر تازىلانغاي!

ــ پۇقرالارنىڭ كۆز يېشىدىن ئېھتىيات قىلمىغانلار مانا شۇنداق قارا قېنىنى بىلەن قارا يەرگە كىرىدۇ! ــ دېدى ئەلا پالۋان.

ــ ئۇھ ! ئادالەتنىڭ مۇقەددەس مۇشتىغا باركاللا! بۇ مۇشت ئاخىر سۇيىقەست، ھىيلە ـ مىكىرنى كەسىپ قىلغان ناكەسلەرنى يوروق جاھاندىن، ئەڭ بولمىغاندا ئىلىدىن تازىلىدى!

نۇردۇن تېخىچە سۆزلەيتتى، ۋارقىرايتتى. ئەلىمىنىڭ چىققىنىغا يۇرەك سۆزلىرى ئارقىلىق رازىلىقىنى بىلدۈرەتتى.

ئەلا پالۋان چىلپەڭزە بارگاھىغا قايتتى. ئالدىغا سۆرەپ ئەكىرگەن شاۋكەتنى كۆرۈپ، نۆكىرىگە:

— موللامنى زىندانغا تاشلاڭلار! — دەپ پەرمان بەردى.

موللا شاۋكەت ئاخۇن تىترىگەن تىللىرى بىلەن ئۆزىنى ئاقلىدى:

— ھەرنە قىلسا خەقنىڭدۇر ئىشى، بۇ خاھىش بىرلەن پېقىرنىڭ نە ئىشى!

ئەلا سۇلتان موللا شاۋكەتكە سىپايىلىق بىلەن مۇنداق دېدى:

— ئەخمەتخان خوجىدەك سۈيىقەستچى مۇناپىقنىڭ ئىتى بولۇپ خىزمىتىدە قىلدىلا، نىيەتلىرىنى بۇزۇپ خەلقە تىغ كۆتۈردىلە. تەقسىر، نىيىتى ياماننىڭ قازىنى تۆشۈك بولۇر، سىلىنىڭ بۇ نىيەتلىرىگە مەھكىمە شەرئىي ھۆكۈم قىلۇر!

شۇ ئاردا ئەزىز پالۋان ھازىر بولدى:

— سۇلتان، ئەخمەتخان خوجا، شاۋكەتلەرنىڭ قوشۇنلىرىنى نە قىلماق كېرەك، پەرمان بەرگەيسىز؟

— بىر يەرگە توپلاڭ!

ئەلا پالۋان باشلىرىنى يەردىن كۆتۈرمەي، يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان مىڭدىن ئارتۇق قورالسىز، كىيىملىرى رەتسىز لەشكەر ئالدىدا سۆزلىدى:

— بىرىنىڭ كاساپىتى مىڭغا دېگەندەك، بىر ئەخمەتخان خوجىدەك بەتنىيەتنىڭ كاساپىتىگە مىڭلارچە ئادەم ئۆچرىدى. ئەمدى يامانلىقنىڭ قارا كۈچى كەلمەسكە كەتتى، تۇۋا قىلساڭلار سىلەرنى يۇرتۇڭلارغا، بىر قىسمىڭلارنى توققۇزتاراغا ئەۋەتىمەن!

— تۇۋا، تۇۋا، بۇنداق قارا نىيەت خوجىلارغا ئىككىنچى ئەگەشمەيمىز، ئەگەشمەيمىز، جاندىن تويدۇق! — دەپ ۋارقىراشتى ئۇلار.

— ئەمىسە، گۇناھىڭلاردىن كەچتىم. بۇنىڭدىن كېيىن ئەخمەق بولماڭلار، يېزاڭلارغا بېرىپ خوتۇن - بالاڭلار بىلەن دىدار كۆرۈشۈڭلار، يەر تېرىپ، سېرىق ئالتۇن يىغىڭلار، بولامدۇ؟

— بولىدۇ، رەھمەت سىلىگە سۇلتان!

9

ئەلا پالۋان چىلپەكنى بارگاھىدىن ئەزىز پالۋان، قۇۋاش پالۋانلار بىلەن بىللە مۇللا شاۋكەتنى ئېلىپ غۇلجىغا قايتتى. يولدا پاراڭلىشىپ كېتىۋېتىپ ئەزىز پالۋان سورىدى:

ــ ئەلا سۇلتان، سىزنىڭ ياگۇرلارغا ئىشلەتكەن پەنتىكىزنى ھازىرغىچە چۈشىنەلمەيۋاتىمەن، ئەگەر قۇۋاش پالۋان بولمىسا ياگۇرلار مېنىڭ قوشۇنۇمنى قوغلاپ يوقىتىپ، ئاندىن ئەخمەتخان خوجا بىلەن بىرلىشىپ سىزنىڭ قوشۇنىكىزنى يوقىتىشى مۇمكىن ئىدىغۇ؟

ئەلا پالۋان مىيىقىدا كۈلۈش بىلەنلا جاۋاب بەردى. قۇۋاش پالۋان:

ــ ھەي ئەمىرلەشكەر، بۇ پەنتىنىڭ ھەممە سىرىنى ساڭا دەپ بەرسە پەنتىنىڭ مەناسى قالامدۇ؟ سۇلتان ماڭا قوشۇنىكنى تەييار قىلىپ تۇر، ئەمىرلەشكەر كەلگەن ھامان قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆت، دەپ پەرمان بەرگەنىدى،

ــ دېدى كۈلۈپ.

ــ مەن سىزگە قېچىش مەشىقى قىلىۋۇن، دەپ سەر خىل لەشكەرنى ئېلىپ كېتىپ پىشمىغان لەشكەرلەرنى قالدۇرغان، ــ دېدى ئەلا پالۋان.

ــ ياگۇرنىڭ شەھەرگە، ئەخمەت خوجىنىڭ چىلپەكنى قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلىدىغىنىنى قانداق بىلدىڭىز؟ ــ دەپ سورىماي تۇرالمىدى ئەزىز پالۋان.

ــ ياگۇرنىڭ يېنىدا مېنىڭمۇ ئادەملىرىم بار. ئەگەر ياگۇرنىڭ يېنىدا ئەخمەتخان خوجا بولمىغىنىدا مەن ياگۇرنىڭ يېنىغا ئادەم كىرگۈزمەيتتىم. ياگۇرنىڭ ئەخمەتخان خوجا بىلەن مۇللا شاۋكەتنى بىزگە قارشى يۇرۇشكە سېلىپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ شەھەر ئېلىپ سۇلتانلىققا ئولتۇرۇش خىيالىنى بىلدىم، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئۇياقتىن شەپە بېرىپ، بۇياقتىن زەربە بېرىش پەنتىگە قارشى پەنت ئىشلەتتىم. مەن چىلپەكنى بارگاھىغا سەر خىل قوشۇننى ئېلىپ كەتمىسەم ياگۇر شەھەرگە كىرمەيتتى. ئەگەر ئۇلار ھەممىسى بىرلىشىپ ھۇجۇم قىلسا بىگۇناھ لەشكەرلەر قىرىلىپ قان تۆكۈلەتتى. بىكار قان تۆكمەسلىك ئۈچۈن، ياگۇرنىڭ پەنتىگە ئاسانلىق

تۇغدۇردۇم. مېنىڭ پەنتىم ئۇلارنى پارچىلاپ يوقىتىش، بولۇپمۇ ئىش تېرىۋاتقان سۈيقەستچىلەرنى يوقىتىش ئىدى. شۇڭا قۇۋاش پالۋان قوشۇننىنى ئاقتۇپىگە يۆتكەپ، سىزگە ئاقتۇپىگە چېكىنىشنى جېكىلىدىم. بۇنى يولۇاسنى ئالداپ شەھەرگە ئەكىرىش پەنتى ۋە يالغان قېچىپ راست ھۇجۇم قىلىش پەنتى دەپ ئانىساق بولار. بۇ پەنتىمىز ھەر ھالدا نەتىجىلىك بولدى، سۈيقەستچىلەر تازىلاندى.

— ئەمدى چۈشەندىم، مەن يەنە بىر ئەمەلىي بىلىم ئالدىم، — دېدى ئەزىز پالۋان.

ئەتىسى ئەلا سۇلتان مەكتۇپ يېزىپ، مىرقاسىم باشچىلىقىدا خۇيزۇلارغا ۋەكىل ئەۋەتتى. ئۇ مەكتۇپنى مۇنداق يازدى:

«ئەي مۇمىنات، شەيتانىنىڭ كەينىگە كىرىپ يامان بولمىڭ. ئەخمەتخان خوجا دېگەن شەيتان كەلتۇردى قازاڭ - بالا. قىساس - قەستنى ئويلىماڭ. ياخشى نىيەتتە كېلىپ تۇۋا قىلىڭ، باربغا شۇكۇر قىلىپ تىنچ ئۆتۈڭ. شۇكۇر قىلمىغاننى كەچۈرمەس ئاللا. بۇ مەزمۇندا قىلدىم نامە، جاۋاب بېرىڭ تېزدىن ماڭا.»

ئۇ مەكتۇپنى مىرقاسىمغا تۇتقۇزۇپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى:

— خۇيزۇلارغا ئۇرۇقلۇق ئېلىپ بار، يەر تېرىغاي، يېتەرلىك قوي - كالا، ئۆن - گۈرۈچ ئېلىپ بار، قورسىقى توپغاي.

مىرقاسىم نۇرغۇن بۇغداي ئۇرۇقى، ئىككى قورۇ قوي، بىر قورۇ كالا، ئوتتۇز ھارۋا ئۆن - گۈرۈچ ئېلىپ سۈيدۈڭگە باردى.

ئۇيغۇرلار بىلەن ئۆم ئۆتۈشتە باشتىن - ئاياغ چىڭ تۇرۇپ كەلگەن خەنجە ئاخۇن بىلەن جۇ سەن سۇڭغا - سالام بىلەن مەكتۇپنى ئېلىپ ئىنتايىن خۇرسەن بولدى. ئۇلار ئەلا سۇلتان كېلىپ ھەممىزنىڭ كاللىسىنى ئالىدۇ، دېگەن ۋەھىمىدە يۈرگەنىدى. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، ئىتائەت ۋە قوللۇق كەمىرىنى باغلاپ ئەلا سۇلتاننىڭ ئالدىغا كەلدى.

خەنجە ئاخۇن سالام - سەھەتتىن كېيىن ئولتۇرۇپ شۇنداق دېدى:

— جانابي سۇلتانىمىز ئەپسۇ قەلبىنى سۇرسىكەن، كەرەمىڭ سۇلتانىنىڭ ئىختىيارى ئۆزىدە، بىز جانابي ئەلا سۇلتانىنىڭ مەڭگۈلۈك پۇقراسى بولۇشقا قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلىمىز، ھەر قانداق پەرمانىنى بېجىرىمىز. ئەگەر ۋەدىمىزگە خىلاپلىق قىلساق بىزنى قۇرئان ئۇرغاي! بۇ بىزنىڭ تۇۋنىمىمىز.

ئۇلار شۇنداق تۇۋا قىلىپ، ئەلا سۇلتان ۋە سپاھلار ئالدىدا قۇرئان تۇتۇپ قەسەم بەردى. ئەلا سۇلتان ئىنتايىن خۇش بولۇپ كەتتى، خۇيزۇلارنىڭ بۇ سپاھلىرىغا سۇلەيسۇن، تۇلكە ۋە ياقىسى قاما سەرپايىلارنى تارتۇق قىلدى. ئۇ تەنتەنىلىك قىلىپ:

— ياۋۇز ئەمەلدارلار يوقىتىلىپ زۇلۇمنىڭ ئىشىكى ئېتىلدى، ئادالەتنىڭ دەرۋازىسى كەڭ ئېچىلدى، زۇلۇم ۋە مۇشەققەت زىندانىغا گىرىپتار بولغانلار قۇتۇلدى، — دېدى.

ئەلا پالۋان پەرمان چۇشۇرۇپ، جۇ سەننى خۇيزۇ قوشۇنىنىڭ سەردارلىقىغا، خەنجە ئاخۇننى سۇيدۇڭ مەھكىمە شەرئىيىنىڭ قازىلىقىغا تەيىنلىدى. بۇ ئىككى زات قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى، تەڭرىدىن نۇزلىرىنىڭ گۇناھىنى مەغپىرەت قىلىشنى تىلىدى.

مانا شۇنىڭدىن تارتىپ ئىلىدا ئىنسانلار ئارىسىدىكى ئىناقسىزلىق، ئاداۋەت تۇگىدى، ئىناقلىق، مېھرىبانلىق، ئىشەنچ، ساداقەت ۋە شاد-خۇراملىق قۇياشقا ئوخشاش نۇر چاچتى.

10

ۋەلى باي ئوردىغا كىرىپ، قەغەزگە بىرنېمىلەرنى پۇتۇۋاتقان ئەلا پالۋانغا خەۋەر قىلدى:

— سۇلتان، ياقۇپ بەگنىڭ ئەلچىلىرى كەلدى، ئۇلار سىز بىلەن كۆرۈشۇشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ!

— ئۇلارنى مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قورسىقىنى تويغۇزۇڭلار، چۇشتىن كېيىن كۆرۈشەيلى. ھازىر بەگ، سپاھلارغا، ئەمرلەشكەرگە، مەھكىمە

شەرئىيگە چاپارمەن ئەۋەتىڭ، پېشىندىن كېيىن تېز يېتىپ كەلگەي!
— خوش! — دەپ، ۋەلى باي ئالدىراش چىقىپ كەتتى.
ئەلا پالۋان ئوردىدىلا چۈشلۈك تامىقىنى يېدى - دە، بەيتۇللاغا بېرىپ پېشىن نامىزىنى ئوقۇدى. نامازدىن كېيىن جالالىدىن قازىكالان، موللاروزى مۇپتى، شەمسىدىن قازى ئەسكەرلەر بىرلىكتە ئوردىغا كەلدى. بىر ئاش پىشىمدىن كېيىن ئەزىز پالۋان، بەگ، سپاھلارمۇ ھازىر بولدى. ئەلا پالۋان:
— ئەلچىلەرنى باشلاپ كىرىڭ! — دېدى.
بەش نەپەر كىشى سالام بىلەن كىرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بەقەسەم تون، كەمچەت تۇماق كىيگەن، چار ساقاللىق ئادەم ئېگىلگەن پېتى بىر مەكتۇپنى ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ كېلىپ ئەلا سۇلتانغا سۇندى ۋە كەينىچە مېڭىپ ئورنىغا كەلدى - دە، قەددىنى تىك تۇتۇپ:
— ئەي ئەمىرىيان - سەردارىيان، قازىكالان، قازى ئەسكەر، بۇيۇك خانىمىز ياقۇپ بەگ جانابىي ئالىيلىرى ئۆزلىرىگە بىزنى ۋەكىل قىلىپ ئىبەردىلەر. خان ئالىيلىرى ئېيتىدۇركى: «ئىلى مېنىڭ خانلىقىمغا قاراشلىق ئايماقتۇر، ئوبۇل ئەلا بىننى ئىبراھىم مېنىڭ سەردارىمدۇر. مەن ئۇل باھادىر پالۋانغا ‹شاھ ئەمىر› مەنسەبى بېرىپ، ئىلىنى خوپ باشقۇرۇشنى ھاۋالە قىلىمەن. مېنىڭ بۇل پەرمانىمنى تېز يەتكۈزگەيسىلەر» دېدى.
ئەلا سۇلتان ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ بولۇپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇلار ئولتۇرغاندىن كېيىن، مەكتۇپنى ئېچىپ ئۆزى ئىچىدە ئوقۇشقا باشلىدى. مەجلىس ئەھلى سۈكۈنكە چۆمگەنىدى. ئۇلار جىددىي قىياس قىلاتتى، خىيالىار چېچىلغان بولۇپ، ھەممە ئەندىشىدە ئىدى. پەقەت شەمسىدىن خەلپەملا خاتىرجەم ئولتۇراتتى. جالالىدىن قازىكالان بولسا ئىچىدە ئاللاغا مۇناجات قىلىپ تىلەك تىلەيتتى: «ئەي رەببىم، بۇ سۇلتاننىڭ دىلىغا ئەقىل بېرىپ، بەدۆلەتنىڭ ھۆكمىگە، پەرمانىغا مەقبۇل قىلغايسەن.» ئەزىز پالۋان بۇ ئەلچىنىڭ سۆزىگە ھەيرانۇ ھەس بولۇپ ئالىيىپ قارايتتى ۋە ئىچىدە: «ئەلا سۇلتان ئەقىل ئىگىسى، ھەرگىز بۇ ئالدام خالتىغا چۈشمەيدۇ» دەپ ئويلايتتى. ئەلا سۇلتان مەكتۇپنى ئوقۇپ

بولدی، ئاندىن تامىقىنى قىرىپ قويۇپ شۇنداق دېدى:
ــ ھۆرمەتلىك جانابلار، مەكتۇبنى سىلەرگە ئۇنلۇك ئوقۇپ بېرىشىمگە ئىجازەت بەرگەيسىلەر.
ــ خوش، ئوقۇڭ سۇلتان، خان ھەزرەتلىرى بىزگە قانداق پەرمان بەرمىلەركىن؟ ــ دېدى جالالىدىن قازىكالان.
ــ خانلىرىنىڭ پەرمانىنى ئاڭلىسىلا ئەمىسە، ــ ئەلا پالۋان جالالىدىنغا ئالىيىپ قويۇپ ئوقۇشقا باشلىدى:

تۆگىمەس دۇنيا، كۆپتىن كۆپ سالامدىن سۆڭرە سىلىگە مەلۇم بولغايكى، ھۆرمەتلىك ئەلا سۇلتان، سىلى مېنىڭ ۋەكىلىم ئەخمەتخان خوجامنىڭ تەلىمى بىرلەن نۇسرەت قوچۇپتىلا، خۇش بولدۇم. مەن ئەخمەتخان خوجامغا ئىشەنگەن ئىردىم، ئۇ مېنىڭ ئۇمىدىمنى ئاقلىدى. مەھمۇد دېگەن ئەبلەخ خوجا ئەۋلادى ئەمەس، ئۇ پەسكەش نەرسە بولغاچ قەستلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ بېشىمنى يەپتۇ، خوپ بوپتۇ. ئەخمەتخان خوجام مولا شاۋكەت ئاخۇننى ئىلىمدار ئادەم، دەپ بېزىپتۇ. ئۇل زات مەھكىمە شەرئىي ئىشىغا قابىل ئىكەن، شۇڭا قازىكالان بولغاي. ئەلا پالۋانىڭ باھادىرلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، (شاھ ئەمىر) لىككە تەينىلىدىم. سىلىنىڭ ئاق پادىشاھ قوشۇنىنىڭ ئەدىپىنى بەرگەنلىكلىرىنىڭ ئۈزىلا باھادىر غازى ئىكەنلىكلىرىنى دەللىلىدى. مەن ھازىر كورلا شەھىرىدە، تۇرىان بىلەن ئۇرۇمچى ئارىلىقىدا مەنچىڭ چېرىكلىرى بىلەن قاتتىق ئۇرۇشماقتىمەن. (ئۇلۇغلارنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇڭلار) دېگەن ھەدىسكە ئەمەل قىلىپ پېقىرگە بويسۇنغايلا. نىيەتلىرىنى پاك تۇتۇپ، بىزنىڭ پەرمانىمىزغا ئىتائەت قىلغايلا. بۇ تەرەپتىن كۆڭۈللىرىگە شەك كەلمىگەي. سىلى بۇ پەرماننى ئالغان ھامان توختاخۇننى باش سەردار قىلىپ ئىلىدا قالدۇرۇپ، بارلىق ئاتلىق قوشۇنلىرى بىلەن مەنچىڭ قوشۇنىغا مەغرىپتىن ھۇجۇم قىلغايلا، مەن مەشرىقتىن ھۇجۇم

قىلمەن. سىلى بىلەن دىدارلىشىشقا ئاللا نېسىپ قىلغاي.
ئىلىدىكى بارلىق پۈقرالىرىمغا دۇئايى سالام بىرلەن:
ئاللا يار بولغان قەشقەرىيە خانى ئاتىلىق غازى ياقۇپ
بەگ بەدۆلىتى (مۇھۇر)

ئەلا سۇلتان مەكتۇبىنى ئوقۇپ بولغۇچە ئەلچىلەرنىڭ چىرايىدا مەغرۇر تەبەسسۇم ۋە كىبىر يېغىپ تۇردى. شەمسىدىن خەلپەم سۆز ئېيلىپ، سالماقلىق بىلەن تەمكىن ئاۋازدا دېدى:

— بىز ياقۇپ بەگنىڭ قاچان، قايسى ۋاقىتتا خان بولغىنىنى بىلمەيدىكەنمىز.

— خانمىش...

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئەلچىلەرنىڭ چىرايىدىكى مەغرۇر تەبەسسۇم يوقالدى، ئەكس ھالدا ئۆلۈكتەك بوزاردى، تىزلىرى تىترىدى. ئەلا پالۋان ئىلى سۇلتانلىقى نامىدىن مۇنداق جاۋاب قىلدى:

— ئاتالمىش خانىڭلار كېچىكىپتۇ، سىلەرمۇ جاپا چېكىپ مۇزداۋاندىن ئاشقۇچە كېچىكىپسىلەر. ئاتىلىق غازى خانىڭلار ئىشەنگەن ئىككى نەپەر خوجا جەھەننەمگە سەپەر قىلدى. خانىڭلار بىزنى ئەپۇ قىلغاي! ھۆرمەتلىك ئەلچىلەر، خانىڭلارغا دەپ قويۇڭلاركى، بىز زالىم ئەمەلدارلارغىلا قارشى چىققان، قانداقتۇر ئۆزىنى «خان» دەۋالغان بىر ئادەمگە بويسۇنمايمىز. ئۇ تېخى ھەدىستىن شىپى كەلتۈرۈپ ئۆزىنى «ئۇلۇغ» ھېسابلاپ، بىزنى بويسۇن دەپ كاپشىپتۇ. ئىلى خەلقى ئايرىم بىر خانلىق ئورناتماقچى ئەمەس، بىز پەقەت ۋاقىتلىق، بەگلىككە تەڭ سۇلتانلىق قۇردۇق. بۇ بىر ئىش بېجىرىش ئورنى، خالاس. بىز زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىپ مەقسىتىمىزگە يەتتۇق، يۇرتىمىزدا ئەمدىلا ئاسايىشلىق ئورناتتۇق. بىز تىنچ تۇرمۇشقا موھتاج، ئۇرۇشقا، قان تۆكۈشكە موھتاج ئەمەسمىز. شۇنىمۇ سەمىڭلارغا سېلىپ قويايكى، بىز يەتتە شەھەر خەلقىنى تونۇيمىز. ئۇلار بىزنىڭ قان قېرىندىشىمىز. ئۇ شەھەرلەردىكى ئاتالمىش خانلىقنى، خانىڭلارنى تونۇمايمىز. ئەما، ياقۇپ بەگنىڭ كىملىكىنى بىلىمىز. ئۇ

قوقان خانلىقىنىڭ ئەمەلدارى. تېخى بۇ ئالدامچى ئۆزبېگە «بەدۆلەت، ئاتىلىق غازى» دەپ نام بېرىپ، جەنۇبتىكى ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىزنى خانۇەيران قىلماقتا. ئەگ ياخشىسى، ئۇ ئۆز يۇرتىغا چىقىپ توغرا كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغىنى تۈزۈك. ئۇ پاك تۇپرىقىمىزنى بۇلغىمىسۇن، بولمىسا ئاللانىڭ قەھرىگە ئۇچرايدۇ، گەپ تامام!

ياقۇپ بەگنىڭ ئەلچىلىرى شۇ كۈنى قوندى. ئەتىسى ئەلا پالۋاننىڭ تۇنۇگۈنكى جاۋاب سۆزى مەزمۇن قىلىنغان مەكتۇبىنى ئېلىپ مۇز داۋان تەرەپكە يول ئالدى.

ئەلا پالۋان سۆزلەۋاتقاندا ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان بەگ، سپاھلاردا ئاجايىپ بىر كۈچ پەيدا بولدى. ئۇلار ئۆزلىرىنى مەزمۇت ھېس قىلدى. شەمسىدىن خەلپەم شاگىرتىدىن پەخىرلەندى، چىن دىلىدىن خۇش بولۇپ كۈلدى. جالالىدىن قازىكالانلىق مەنسىپىنىڭ ئۆزىگە قالغىنىغا شۈكۈر قىلىپ كۈلدى. شۇنداق، كۈلۈش كېرەك. دۇنيادىكى جىمى پاسىقلار ئۈستىدىن كۈلۈش كېرەك. خەلقنىڭ خاتىرجەم كۈنگە ئېرىشكىنىگە كۈلۈش كېرەك! بىردىن ھەممە پاراقلاپ كۈلۈپ كەتتى، شەمسىدىن خەلپەمنىڭ كۈلكىسى كۈلكىلەرنى ئەۋجىگە چىقاردى:

ــ ياقۇپ بەگ دېگىنىمۇ مەھمۇد پودەكلا پاختىغا زەي سالماي ئاتمدىغان پوچىكەنغۇ!

ــ ھا ـ ھا ـ ھا ـ ھا!

ئوردا ئىچى كۈلكىگە چۆمدى، بۇ كۈلكە سىرتقىمۇ ئاڭلاندى. خەلق ھەر خىل مەسخىرە، لەتىپىلەر توقۇپ پاسىقلار ئۈستىدىن كۈلدى.

كۈلكىلەر بېسىقىشىغا ئەلا سۇلتان مۇنداق دېدى:

ــ ھۆرمەتلىك ئۈستازلار، سەردار، بەگ، سپاھلار، بىز بارلىق قەستچى مەلئۇنلارنى يوقاتتۇق، موللا شاۋكەت ئاخۇننى قانداق قىلىمىز. ئۇل كىشى ئىككى خوجىنىڭ قولچۇمىقى بولۇپ نۇرغۇن ئەسكىلىكلەرنى قىلدى، ھەتتا ئۇلىما تۇرۇپ شەرئىتكە مۇخالىپ، ناشايان ئىشلارنى قىلدى. پاكلىق، سەمىمىيلىك، ئەدەپ يۈزىسىدىن بۇنداق يامان ئادەملەرنى جازالاپ باشقىلارغا ئىبرەت قىلماق لازىم. قانداق قەتلىكام قىلغۇلۇق؟

ئۆلىمالار ئۆزئارا پىچىرلاشتى. ئەمرلەشكەر ئەزىز پالۋان:
ــ ئەي سۇلتان، ئۇ ياتلار قىلالمىغان ئەسكىلىكلەرنى قىلدى، ئۇرۇش قوزغاپ نۇرغۇن قان تۆكتى، مېنىڭچە ئۇنى دارغا ئېسىش كېرەك! ــ دېدى.
جالالىدىن قازىكالان ئۇنىڭغا ئالىيىپ قويۇپ مۇنداق رەددىيە بەردى:
ــ ھەي بالا، شەرئىەت ھۆكمىنى بىلمىگەندىن كېيىن چوڭلارنىڭ ئاغزىغا قارا، شەرئىەتتە ئاخۇنلارنى دارغا ئېسىش، بەردەنگە بىلەن ئېتىش، قىلىچتا چېپىش ۋە ياكى بەدىنىگە تىغ تىقىش مەنئى قىلىنغان.
ــ ناسىر ئەلەمنى چاناپ ئۆلتۈردىڭىز؟! ــ دېدى ئەزىز پالۋان ئاچچىقى بىلەن.
ــ ئۆل مۇناپىقنىڭ ئىشى! ــ دېدى جالالىدىن قازىكالان.
ــ ئەمسە شەرئىەت بويىچە قانداق جازا بېرىدىلا؟ ــ سورىدى ئەلا سۇلتان.
ــ مېنىڭچە، ــ دېدى جالالىدىن قازىكالان، ــ موللا شاۋكەت ئاخۇن شەرئىەت يولى بىلەن تاغارغا سولاپ ئىلى دەرياسىغا تاشلىماق كېرەك.
شەمسىدىن خەلپەم، موللا روزى مۇپتىلارمۇ بۇ تەكلىپنى ماقۇل تاپتى.
ــ ناھايىتى مۇۋاپىق جازا، ــ دېدى ئەلا سۇلتان، ــ موللا شاۋكەت ئاخۇننى جازالاشنى قازىكالانغا تاپشۇرايلى، شەرئىەت ھۆكۈم چىقارغاي.

11

مەپە بەيتۇللا ئالدىدا توختىدى. ئىككى مىرشەپ موللا شاۋكەت ئاخۇننىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ مەپىدىن چۈشۈردى، مەسچىتكە ئېلىپ كىردى. ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ جۈمە نامىزىنى ئوقۇدى. موللا شاۋكەت جۈمە نامىزىنى بەيتۇللادا ئوقۇش تەلىپىنى قويغان، ئەلا سۇلتان ماقۇل بولغانىدى. جۈمە نامىزى ئوقۇلۇپ بولۇشىغلا موللا شاۋكەتنى يەنە قولتۇقىدىن يۆلەپ ئېلىپ چىقتى. مىرشەپلار موللا شاۋكەتنى مەپىگە ئولتۇرغۇزۇپ سۇ دەرۋازا تەرەپكە ئېلىپ ماڭدى، سۇ دەرۋازىدىن چىقىپ (بۇ، سېپىلنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسى) ئايدۆڭ تەرەپكە ماڭدى. ئۇلار ئىلى دەرياسى

بويغا كەلدى، موللا شاۋكەتنى مەپدىن چۈشۈرۈپ، كۈن چىقىش تەرەپتىكى يار بويغا ئاچىقتى. بىر مىرشەپ مەپدىن ئېلىۋالغان تاغارنى شاۋكەتنىڭ يېنىغا ئەكىلىپ ئاغزىنى ئاچتى. موللا شاۋكەت ھەيران بولۇپ:

ــ ئەي مىرشەپلار، نېمە ئۈچۈن پېقىرنى دەريا بويغا ئەكەلدىڭلار؟ ــ دەپ سورىدى.

يەنە بىر مىرشەپ قويۇندىن سامان قەغەزنى ئېلىپ موللا شاۋكەتكە تۇتقۇزدى. موللا شاۋكەت قەغەزدىكى مەھكىمە شەرئىيىنىڭ مۆھۈرىنىلا كۆرەلمىدى.

ــ كۆزەينىكىم ئۆيدە قاپتۇ، بۇنى كۆرەلمىدىم، ــ دېدى ئۇ.

ــ بۇ مەھكىمە شەرئىيىنىڭ ھۆكمىدۇر، سىلىنى مۇنۇ تاغارغا سېلىپ دەريادا تاشلاش ھۆكۈم قىلىنغان...

ــ ھە، مە ... مەن... ئا ... ئاللا ... نىڭ... مۇ ... مۆمىن بە ... بەندىسى...

ئۇ كېكەچلەپ گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمىدى. كۆزلىرى ئالاق ـ جالاق بولۇپ يۈزلىرى پۈرۈشتى، يەرگە لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى.

ــ خاپا بولمىسىلا ئاخۇنۇم، ــ دېدى مىرشەپ، ــ بىز قازىكالانىڭ ھۆكمىنى بەجا كەلتۈرگۈچىلەر، سىلىمۇ قازىكالان بولغاندا بىزگە: «شەرئىەت ھۆكمى خۇدانىڭ ھۆكمى» دەيدىغانغۇ؟

ــ كىرسىلە ئاخۇنۇم، خۇدانىڭ ھۆكمىنى ۋاقتىدا بەجا كەلتۈرەيلى،

ــ دېدى يەنە بىر مىرشەپ تاغارنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ تۇرۇپ.

ــ قورقمىسىلا تەقسىر، بۇ سىلىنىڭ قولۇاقلىرى، بۇ قولۇاق سىلىنى توپتوغرا جەھەننەمگە ئېلىپ بارىدۇ، ــ دېدى يەنە بىر مىرشەپ.

ــ ھەي، ئۇنداق مەسخىرە قىلما، بۇ ئاخۇنۇم ھېلىتىنلا جەھەننەمگە سەپەر قىلغان ئوخشايدۇ. ئەكەل تاغارنى، بېشىغا كىيگۈز!

موللا شاۋكەت ئاخۇن ھەقىقەتەن ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلغاندەك مىدىر ـ سىدىر قىلماي ياتاتتى، كۆزلىرى ئوچۇق، ئەمما نۇرسىز ئىدى.

ــ ياق، تېخى جېنى بار، قارا، كالپۇكلىرى مىت ـ مىت قىلىۋاتىدۇ.

ــ ئۇنى چىقمايدۇغۇ؟

— زۇۋانى دارغا تارتىلىپ بولدى ـ دە!
— ھە، ئىچىدە تۇۋا ئىستىغپار ئوقۇۋاتسا كېرەك، بىردەم كۈتۈپ باقايلى.
ئۇلار كۈتۈپ تۇرۇشتى، ئاخۇنۇمنىڭ كالپۇكلىرى مىتىلداشتىن توختىغانـ دىن كېيىن ئۇنى كۆتۈرۈپ تاغارغا سېلىشتى. موللا شاۋكەتنىڭ شۇندىلا ئاغزىغا كەلمە شاھادەت كەلدى. مىرشەپلار ئۇ ئوقۇپ بولغۇچە قاراپ تۇرۇپ، ئاندىن تاغارنىڭ ئاغزىنى بوغدى، تاغارنىڭ ئىككى تەرىپىدىن كۆتۈرۈشتى.
— پاھ ـ پاھ، تازىمۇ ئېغىر ئىكەنغۇ!
ئۇلار تاغارنى پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ دەريا‌غا تاشلىدى.
شۇنداق قىلىپ، بۇ ئۇچىنچى سۇلتان بۇ دۇنيادا بەندىلەرگە قىلغان جىمى گۇناھىنى ئۈلۈغ ئەزىم دەريانىڭ پاك سۈيىدە تازىلاشقا راۋان بولدى. تاغار ھاۋادا پۇلاڭلىدى ـ دە، «چولتۇك» قىلىپ چۆكتى، دەريادىن سۇنىڭ غەزەپلىك تامچىلىرى «بىزنى بۇلغىدىڭ» دەپ نارازى بولۇپ، ئاسمانغا چاچرىدى.
— ھەي، موللامنى دەريانىڭمۇ قوبۇل قىلغۇسى يوق ئىكەن جۇمۇ، قارا نارازىلىق قىلىپ سۇ پەرىلىرىنى ئۈچۈردى!
— ھە ئەزىم دەريا، بىزنى كەچۈرگىن، — دېدى يەنە بىر مىرشەپ، — بىزچە بولسا بۇ موللامنى سېنى بۇلغىمايلى ئەۋرەزگە كۆمەتتۇق!
— بۇنداق مەنسەپ، مەنپەئەت كەينىگە كىرىپ غوۋغا چىقارغان ئادەمنى دەريا كەچۈرمەيدۇ، قاراپ تۇر، ئەتىلا سىرتقا چىقىرىۋېتىدۇ.
— ھەي موللام، — دېدى بىر مىرشەپ، — ئاللانىڭ دەرگاھىغا بارغاندا ئوبدان تۇۋا قىلىڭ. ئۇ دۇنيادا بۇ دۇنيادا قىلغان شۇملۇقلىرىڭىزنى قىلماڭ!
— بۇ موللامغا، — دېدى يەنە بىرى ياردىن مەپە بار يەرگە چۈشۈپ كېلىۋېتىپ، — بىر پارچە تۆشۈكمۇ تەگمىدى. موللام بولسىمۇ، ھەتتا سۇلتان بولسىمۇ، چاشقانغا تەككەن تۆشۈك تەگمىدى!
— چۈنكى، سۇبۇرگەن يېرىنى ئۆزى مەينەت قىلغان ـ دە، ئۇ!
مىرشەپلار ئەنە شۇنداق پاراڭلار بىلەن ياردىن چۈشتى، ئاتنى يېتىپ مەپىگە ئولتۇرۇشتى. بوجىنى تۇتقان مىرشەپ:
— دىرت جانۋار، پادىشاھتىن تەخت قالدى، بىزدىن دىرت ـ ۋۇ ـ ۋۇ! — دېدى.

ئون بىرىنچى باب

شەبە ئاپئاق

كى مەست يەڭلىغ بولۇپ ھەر بىرى،
بۇيانىدىن توپلاندى ئەلا لەشكىرى.
ئۇرۇش بارگاھىغا باردى يېتىپ،
دەشنەم يېدى ياۋنىڭ لەشكىرى.

1

ياز چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ بايلىقى ئالتۇن كۈزگە ئورۇن بەرگىنىنى ھېچكىم تۇيماي قالدى. كۈز قۇياشى ئۆزىنىڭ پارلاق نۇرىنى سېخىيلىق بىلەن ھەممە يەرگە چاچماقتا ئىدى. ئاسمان سۈزۈك، ئاندا ـ ساندا سايە تاشلاپ تۇرغان بىر پارچە بۇلۇتنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئاچ ھاۋارەڭ ئەينەكتەك تاپتازا ئىدى. كۈزنىڭ پارلاق نۇرى دىلمۇڭ تېغى بىلەن ئىلى دەريا‌سى ۋادىسىدا بىر گەۋدىگە ئايلانغانىدى. ئۇپۇق بىلەن چەكسىز كەتكەن ۋادا بىر ـ بىرىگە ھەمزىرھىم جىپسلىشىپ كەتكەنىدى. ئىلى دەريا‌سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىن چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلدى، چاڭنى دەريانىڭ سەلكىن شامىلى بىردەمدىلا شەرقە سۈرۈپ، نۇرغۇن ئاتلىق لەشكەر چىراي ئاچتى، تۇغ ـ ئەلەملەر قۇياش نۇرىدا جەۋلان قىلدى. بوز ئايغىر مىنگەن كىشى قولىنى شىلتىپ بېشارەت بەردى. ئاتلىقلار ئاتلىرىدىن چۈشتى. بېشىغا مالخاي، ئۇچىسىغا ماداخان كۆڭلەك كىيگەن بىر يىگىت بوز ئاتنىڭ يېنىغا

كېلىپ:

— ھۆرمەتلىك سۇلتان، بۇ نۆۋەت دەريادىن ئۆتسەك يەتتىنچى قېتىم ئۆتكەن بولىمىز، ئۇشبۇ «يەتتە» دېمەك ئەجىر مېۋىسىنىڭ چېچەكلىرىدىن بېشارەتتۇر، — دېدى.

ئوبۇل ئەلا پالۋان كۈلۈمسىرەپ قويدى، ئاندىن بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ:

— ئېيتقىنىڭ بولغاي، — دېدى ۋە جىددي ئەمىر قىلدى، — غۇبار-سىز بوز خاسىيەت بابىدىن بولۇر، ئاق يولنىڭ تاجىسى، ئالمۇن ئىچىدىكى چىن يولنىڭ بەلگىسىدۇر. شۇ ۋەجىدىن ئاۋۋال مېنىڭ بوز ئايغىرىمنى دەرياغا سال، ئۇنىڭ دەريادىن ئۆتۈشىمۇ سەن دېگەندەك يەتتىنچى قېتىم، ئۇ باشقا ئاتلارغا باش بولسۇن!

— باش ئۈستىگە! — ئەمىر شاھ سۇلتانىنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈردى. بوز ئايغىر خۇددى ئۆستەڭگە چۈشكەندەك بىمالال دەرياغا چۈشتى. دەريانىڭ سۈيى خېلى تارتىلغان بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا شوخلۇق قىلىپ ئۆركەشلەيتتى، بوز ئايغىرنىڭ كەينىدىن دەرياغا چۈشكەن ئاتلار پۈشقۇرۇپ دولقۇن يېرىپ ئۇزۇشكە باشلىدى. كىيىملىرىنى سېلىپ بېشىغا سەللە قىلىپ يۆگۈۋالغان لەشكەرلەر ئاتلىرىنىڭ قۇيرۇقىنى تۇتۇۋالغانىدى. ئەلا پالۋانمۇ كىيىمىنى سالماقچى بولۇۋېدى، نۆكىرى نۇردۇن ئۇنى توسۇپ كېيمىگە باشلىدى. ئۇلار كېيىدىن ئۆتكىچە بوز ئايغىر دەريانى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ، قارشى قىرغاققا چىقىپ سىلكىنىپ، غاز پېيىدەك تۈكلىرىگە چاپلىشىپ قالغان سۇنى چۈشۈردى. بوز ئايغىر ئەلا پالۋانىنىڭ ئالدىغا ئۆيناقلاپ كېشنەپ باردى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ ئاغزىغا بىر كاللەك قەنت سېلىپ قويۇپ يايلىنى تاراپ ئەركىلەتتى. ئايغىر ئىگىسىنىڭ بۇ غەمخورلۇقىغا جاۋابەن سۈركىلىپ قويدى. ئەلا پالۋان ئايغىرغا لىككىدە مىندى، ئايغىر توپىلىق يولغا چۈشۈپ يورغىلاشقا باشلىدى. بوز ئايغىرنىڭ يورغىسى سىلىق ۋە ئىتتىك، ئۆزىنىڭ ئىگىسىدەك زەپەردەست، قوۋۇرغىسى توشقان، قاۋۇل ۋە ئېگىز ئىدى. ئۇ غاز بويىنىنى ھېچقاچان ئېگىپ باقمىغان، پەقەت ئىگىسى بايامقىدەك تۇمشۇقىنى سىلاپ بىر كاللەك قەنتنى ئاغزىغا سالغاندىلا رەھمەت ئېيتىپ ئېگىپ قويىاتتى. ئۇ دەريادا

راھەتلىنىپ ئۆزۈپ سالقىندىۋالغاچقىمۇ، يۈگىنىنىڭ كۈمۈش شالدىرمىسىنى شالدىرلىتىپ تىزگىن سېيرىپ ئىتتىك يورغىلاشقا ئۆتتى. ئەلا پالۋاننىڭ نۆكەر - ياساۋۇللىرى بۇ يەل تاپانغا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن ئاتلىرىغا قامچا سېلىشتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن سېپىنى بۈزماي كېلىۋاتقان غەيۇر لەشكەرلەرمۇ ئاتلىرىنى چاپتۇرۇشتى.

ئەلا پالۋان بۈگۈن يەنە بىر بۇيۇك ئىشنى بېجىرىشكە ئاتلانغانىدى. 1864 - يىلى (تۈڭگەنىڭ 3 - يىلى) 10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قوزغىلاڭ ئوتى يانغان ۋە كۈرە قەلئەسى ئېلىنغان، ئىلى جياڭجۈنى مىڭ شۇي ئۆزىنى پارتلىتىپ ئۆلۈۋالغاندىن كېيىن، ئىلى ۋادىسىدىكى موڭغۇل، شىبەلەر ئىلى سۇلتانلىقىغا ئەل بولغان، ئەمما قورال تاپشۇرمىغانىدى. شىبەلەرنى چىڭ خانىدانلىقى چېگرانى قوغداشقا شەرقىي شىمالدىن ئەۋەتكەن ئىدى، سەككىز نېرۇسى[1] قەلئەسىدىكى بۇ شىبەلەر ئەمدى دېھقانچىلىق قىلىپ ئۆز كۈنىنى ئۆزى ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ئامبال، چېرىك باشلىرى خان بەرگەن چەنلىرىنى ئېسىپ لەشكىرىي كىيىملىرىنى كىيىپ يۈرەتتى. ئەلا پالۋان شىبەلەرنىڭ قوللىدىكى قوراللارنى يىغىۋالمىغۇچە ئەلنى ئەمىن قىلغىلى بولمايدىغىنىنى، ۋاقتى كەلسە ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە قارشى ئۇرۇش قىلىدىغىنىنى بىلەتتى، شۇڭا ئۇ ئالتىنچى سۇمۇلدىكى سۇمبا ئامبال بىلەن جەنۇب بېگى توقىلەك بەگكە ئالاقىچى ئەۋەتىپ، بارلىق سۇمۇللارنىڭ ئامبال - ئاقساقاللىرى ۋە چېرىك باشلىرى، ئۇيغۇر يېزا بەگلىرىنىڭ ئالتىنچى سۇمۇلغا توپلىنىشىنى ئوقتۇرغانىدى.

ئەلا پالۋان تىزگىنىنى يەل تاپانىنىڭ ئىختىيارىغا بەردى، ئۆزى خۇددى كېمىدە ئولتۇرغاندەك ھۇزۇرلىنىپ ئولتۇرۇپ ئەتراپىنى تاماشا قىلىشقا باشلىدى. ساپ ۋە سالقىن ھاۋا ئۇنىڭ يۈزىنى سىيپاپ راھەتلەندۈردى. بۇز ئايغىر قېپلىن قۇمۇشلار، سازلىقلارنى ئارقىدا قالدۇرۇپ ئۇچقاندەك يورغىلىماقتا، مانا ئۇ چوقۇرنىڭ سۇيىدىن يېنىكلا ئۆتۈپ كەتتى. ئەلا

---

[1] نېرۇ — شىبەچە ئىسىم بولۇپ، يانىڭ ئوقى دېگەن مەنىدە.

پالۋاننىڭ كۆزى يىراقتىكى قارا ـ كۆرە سېپىلغا قادالدى.

ئالتىنچى سۈمۈل دەرۋازىسىدىن بىرەر چاقىرىم يەرگىچە نۇرغۇن ئادەم چازاك تارتىپ تۇراتتى. بۇلار ئىچىدە توقسۇڭ بەگ، سۈمبا، ئۇنىڭ قىزى سۇخا قاتارلىق بەگ، ئامبال، چېرىك باشلىرى، باشقا يېزا، سۈمۈللاردىن كەلگەن كىشىلەر بار ئىدى. سېپىل دەرۋازىسى ئۈستىدىكى بالىلار شىبەچە، ئۇيغۇرچە چۇرقىراشقا باشلىدى:

ـــ كېلىۋاتىدۇ! كېلىۋاتىدۇ! ۋاي ـ ۋۇي، يامان جىق!

كۈچلۈك ئات دۇپۇرى يەرنى لەرزىگە سالدى. كىشىلەر ئەلا پالۋاننىڭ نۇرغۇن لەشكەر بىلەن كېلىۋاتقىنىنى بىلدى، بويۇنلىرىنى شەھەر يولىغا سوزدى. ئۇلار ئەلا پالۋاننى كۆرۈشكە تولىمۇ قىزىقاتتى. سۈمبا شەھەرگە كىرگەندە ئەلا پالۋاننى بىر نەچچە قېتىم كۆرگەچكىمۇ بوينىنى سوزۇپ كەتمىدى. ئۇ پالۋاننىڭ داڭقىنى كۆپ ئاڭلىغان بولغاچقا، قىزى سۇخانىڭ پالۋاننى كۆرۈش ئىستىكىنى قايتۇرمىدى. ئۇ توپا ـ چاڭنى كۆزۈپ، ئاتلارنىڭ دۇپۇرلەشلىرىنى ئاڭلاپ ئەندىشىگىمۇ چۈشكەنىدى. ئۇ كىيىملىرىنى رەتلىدى. ئاتىسىنىڭ بۇ ئالدىراش قىلىقىنى كۆرگەن سۇخا:

ـــ ئاتا. ئەلا پالۋان قايسىسى بولىدۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ ئەنە ئاۋۇ! ھەممىنىڭ ئالدىدا، بوز ئاتتا قۇرغۇيدەك ئولتۇرغان، ئالدى ئوچۇق ياقىلىق كۆڭلەك كىيگەن، يوغان بويۇنلۇق، يۈملاق يۈزلۈك كىشى. قارا ئۇنىڭ كۆكرىكىنىڭ، ھەقىقىي پالۋانلارنىڭكىدەك كەڭلىكىنى! بىلەكلىرىنىڭ يوغانلىقىچۇ تېخى. پاھ ـ پاھ، تارانچىلارنىڭ ماختىغىنىغا تۇشلۇق زەبەردەست يىگىت جۇمۇ. ئۇنىڭ تاشتەك تۇرغان مۇسكۇللىرىغا قارا، بەستى نېمىدېگەن كېلىشكەن ـ ھە!

سۈمبا ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا ئەلا پالۋاننى كۆرۈپ ماختاپ كەتتى. ئاتىسىنىڭ بۇ ماختاشلىرىنىڭ تولىمۇ ئورۇنلۇقلۇقىنى سۇخا بىلدى. قىز ئاتىسى كۆرەلمەيدىغانلىقىنى ئىزدەيتتى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ كىشىلەرگە قادالغان قاپقارا كۆز قارىچۇقىدىن ئەقىل ـ پاراسەت نۇرى چاقناپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇنىڭ پالۋاندىن كۆزىنى ئالغۇسى كەلمەي قالدى، ئەمما تارتىندى، ئەتراپتىكىلەر ئۇنىڭ قارىشىنى مەسخىرە قىلىۋاتقاندەك

سېزىلدى. ئۇ ئۈيلىپ، پالۋاننىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان لەشكەرلەرنى كۆرسەتتى:

ــ ئاتا قاراڭ، نېمىدېگەن ھەيۋەت چېرىكلەر بۇ!

ــ ھەئە، قوراللىرى يالتىراپ تۇرىدۇ. پاھ ـ پاھ، بۇ چېرىكلەر ئىلى دەريياسىدەك ھەيۋەتلىك ئىكەن! ئاۋۇ جەسۇر پالۋانلارنى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇلار پالۋاننىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى، تارانچىلار بۇلارنى ساھىبقىران دەيدىكەن. بۇلار ھەققىدە نۇرغۇن ھېكايە بار. ئۇلار يۈرەكلىك ئەزىمەتلەر، پالۋان نەگە بارسا، نەدە تۇرسا شۇ يەرگە باريدىكەن، شۇڭا ئۇلار مىڭ جىياڭجۈندەك تۇمەنلىگەن لەشكىرى بار جىياڭجۈننى مەغلۇب قىلدى ـ دە!

سۇمبا ھاياجانلىنىپ كەتكەنىدى. ئۇ يەنە پالۋاننى قىزىغا تونۇشتۇرغىلى تۇردى:

ــ قارىغىنا، ئەلا سۇلتاننىڭ ئاتتا مىختەك ئولتۇرۇشىنى. ئۇ چەۋەنداز ئىكەن، لەشكەرلىرىمۇ چەۋەندازلار ئىكەن.

سۇخا ئاتىسى دېمىسىمۇ پالۋاندىن كۆزىنى ئۈزەلمەي قالغانىدى. ئەمدى ئۆز ھېسسىياتىنى يوشۇرۇپ قالالمىدى:

ــ سۇلتان بەكمۇ روھلۇق، سالاپەتلىك ئىكەن، ئىسمى جىسمىغا لايىق سۇلتان ئىكەن!

ــ ئەلۋەتتە، ــ دېدى سۇمبا، ــ تارانچىلارنىڭ ئۇنى زېھنىلىكتە بى ئەزىز، كۈچ جەڭدە باھادىرلىق كۆرسەتكەن ياش نۇجۇۋان پىرىدىل، دەپ ماختىشىدىغىنى بىكار ئەمەس ــ تە!

ئادەملەر مىغىلدىشاتتى، ھەممىسى بوينىنى سوزۇشۇپ ئەلا پالۋانغا قارىشاتتى. داقا ـ دۇمباق، ناغرا ـ سۇناي ياڭراپ كەتتى. شىبە ئامبال، ئاقساقاللىرى باش ئۇرۇپ تەزىم بەجا كەلتۈرۈشتى. ئەلا پالۋان ئاتتىن لىككىدە سەكرەپ چۈشتى. نۆكەر دەرھال كېلىپ ئاتنىڭ چۈلۈۋرىنى ئالدى. ئەلا پالۋان ئالدىغا كەلگەن توقسۇق بەگ بىلەن قەدىرداڭلارچە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، باشقا بەگلەر بىلەن ئىككى قوللاپ ئامانلاشتى. سۇمبا پەشلىرىنى قېقىپ باش ئۇردى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزى سۇمبانىڭ كەينىدە تۇرغان سۇخاغا چۈشتى. قىز ئۆزىگە تىكىلىپ قالغان پالۋانغا ئىككى تىزىنى ئېگىپ، تىزى

ئۇستىگە ئىككى ئالمىنىنى قوشلاپ قويۇپ تەزىم قىلدى. قىزنىڭ ھۆسن جامالى ئەلا پالۋاننى مەھلىيا قىلدى. قىزنىڭ تولۇن ئايدەك تولغان يۈزىگە، كەڭ ماڭلىيىغا، قاپقارا شەھلا كۆزلىرىگە قاراپ كۆزىنى ئۈزەلمەي قالدى. قىز تەزىمگە ئېگىلگەندە بەللىرى ئەۋرىشىم بولۇپ پۈكۈلدى، نېپىز شايى كۆڭلىكىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان نازۇك كۆكسى پالۋاننىڭ كۆزىنى ئالاھىدە جەلپ قىلدى. قىز تەبەسسۇم بىلەن سۈزۈك لەۋلىرىنى ئاچقاندا ئاپئاق سەدەپ چىشلىرى يالتىرىدى. ئۇنىڭ ھۆسنىدە پەيدا بولغان ئاجايىپ بىر خىل تەبەسسۇم پالۋاننىڭ يۈرىكىنى ئويناتمۇقتى. «پاھ، ــ دەپ ئويلىدى ئۇ، ــ ئاللا بەندىسىگە شۇنداقمۇ گۈزەللىك ئاتا قىلمىدىكەن ــ ھە!» پالۋان چۈشۈمۇ ــ ئوڭۇمۇ دېگەندەك داڭ قېتىپ قالدى. گويا ئۇنىڭ ئالدىدا مەرھۇم گۈزەل ئاغىچا ئېگىلىپ تەبەسسۇم قىلىپ تۇرغاندەك بىلىنىپ كېتىۋاتاتتى. ئەلا پالۋان گۈزەل ئاغىچىسى ياماتۇدا غەرق بولغاندىن بېرى ھېچقانداق قىزغا كۆز قىرىنى سالمىغانىدى، بۈگۈن بۇ شىبە قىزى...

ئۇ ئۈزىدە قانداقتۇر بىرخىل غەلىتە سېزىمنىڭ پەيدا بولۇۋاتقىنىنى سەزدى. لېكىن، ئۇ گۈزەل ئاغىچىدىن باشقا ھەر قانداق قىزغا كۆڭۈل بېرەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئۇنىڭغا ئۇستازى شەمسىدىن خەلپەم، دوست ـ ياردىلىرى نى ـ نى گۈزەل قىزلارنى سايە قىلغاندىمۇ ئۇلار ئۇنىڭدا گۈزەل ئاغىچا پەيدا قىلغان ھېس ـ تۇيغۇلارنى ئويغىتالمىغان، شۇڭا ئۇلارغا ئۆيلىنىشنى رەت قىلغانىدى. شۇ تاپتا بۇ شىبە قىزى گۈزەل ئاغىچىدەك ئۇنىڭ يۈرەك تارىنى تىترىتىۋەتتى، يۈرىكىدە گۈزەل ئاغىچا بىلەن كۆرۈشكەندە پەيدا بولىدىغان بىر خىل تۇيغۇ قوزغالدى. سۆز بىلەن چۈشەندۈرگۈسىز بىر ئىسسىق ئېقىم ئۇنىڭ پۈتكۈل تومۇرلىرىدا ئېقىشقا باشلىدى. دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئەقىل ـ ئىدراكى ساداً بېرىپ: «ئۇنىڭ ۋەسلىگە ئېرىشىش مۇمكىن ئەمەس، ئۇ باشقا تائىپە» دەپ ئاگاھلاندۇردى. ئەمما، ئۇ يەنە قىزغا قارىدى ۋە شۇندىلا يۈرەك قاتلىرىدا گۈزەل ئاغىچا ئويغاتقان تاتلىق سېزىمنىڭ باشتا ئۇچقۇنلاپ بارا ـ بارا يالقۇن بولۇپ لاۋۇلداپ ئوت ئېلىۋاتقىنىنى بىلدى.

ــ بۇياق كىمنىڭ قىزى؟ ــ دەپ سورىدى ئەلا پالۋان ئىختىيارسىز.

ئۇنىڭ ئالدىدا ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن يول باشلاپ ماڭغان سۇمبا:
ـــ شۇ، مېنىڭ قىزىم بولىدۇ، ـــ دېدى.
ـــ مۇبارەك نام ـ شەرىپى نېمىكىن؟
ـــ سۇخا.
ـــ تولۇن ئايدەك پەرى قىزنى چوڭ قىلىپسىز، ـــ دېدى ئەلا سۇلتان بۇرۇتىنى سىلاپ.
ئەلا سۇلتاننىڭ ماختىشىدىن سۇمبانىڭ بېشى ئاسمانغا يەتتى. ئۇ پەخىرلەنگەن ھالدا قىزىغا قارىدى. قىز ھۇپپىدە قىزىرىپ كەتكەن. ئاھۇ كۆزلىرىنى ئۇزۇن كىرپىكلىرى ياپقانىدى. ئەلا پالۋان كەينىدىن سۆڭدىشىپ كېلىۋاتقان قىزغا قايرىلىپ يەنە بىر ئوتلۇق نەزەر تاشلىدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇرچە تىكىلگەن پۇرمىلىك كۆڭلىكىنىڭ ئېتەكلىرى يەلپۇنۇپ تۇراتتى، تولمۇ سىلىق، سىپايە قەدەم تاشلايتتى.
ئەمرىشاھ ياساۋۇل مەھكىمە ئەتراپىغا، سېپىل ئوستىگە جېسەكچىلەرنى قويۇق قويدى.

2

ئەلا پالۋان خاس ئۆيىنىڭ تۆرىدە چازا قۇرۇپ ئولتۇردى، توقسۇق بەگ ۋە باشقا بەگلەرمۇ ئورۇن ئالدى. سۇمبا باش ئۇرۇپ ھال سورىدى:
ـــ ساخاۋەتلىك سۇلتانىنىڭ ئەزىز تېنىنىڭ بالا ـ قازادىن ساقلىغاي، ۋاقىتلىرى خۇش، دۆلەتلىرى زىيادە بولغاي!
ـــ بىرگە بولغاي، ـــ دېدى ئەلا پالۋان.
قولغا سۇ ئېلىنىپ داستىخان سېلىندى، چايدىن كېيىن كاۋاپ، مانتىلار تارتىلدى. ئەلا پالۋان سۇمبادىن سۇمۇللارنىڭ ئەھۋالىنى، شىبەلەرنىڭ تىرىكچىلىكىنى سورىدى. ئاخىردا:
ـــ ئامبال، سۇمۇل ئاقساقاللىرى، چېرىك باشلىرىنى چاقىرسىڭىز، ـــ دېدى.
ـــ خوش، ئۇلار ئىجازەت كۈتۈپ تۇرىدۇ،ـــ دەپ، سۇمبا كەينىچە مېڭىپ

چىقىپ كەتتى.

سەككىز سۈمۈلىنىڭ ئاقساقاللىرى، چېرىك باشلىرى پالۋان ھۈزۈرىغا بىر ـ بىرلەپ كىرىپ كېلىشتى. ئۇلار توخۇ قانىتىنى قاققاندەك پەشلىرىنى قېقىشىپ باش ئۇرۇپ تەزىم بەجا كەلتۈرۈشتى. ئەلا پالۋان قاپقارا بۈرۈتىنى سىلاپ تۇرۇپ ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

كىرگەنلەر ئۆز مەنسەپ، دەرىجىسى بويىچە ئورۇن ئېلىشتى. ئەلا پالۋان ھەممىگە بىر تەكشى قاراپ چىقتى، ئاندىن تەمكىن تۇرۇپ سۆز باشلىدى:

ــ گەپ مۇنداق، ئاقساقاللار، بىزنىڭ چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئىلىدىكى زالىم ئەمەلدارلىرىنى يوقاتقىنىمىزنى بىلىسىلەر. بىز ئىختىلال ئوتىنى ياققاندىن تارتىپ سىلەر ئۆز ئەمگىكىڭلار بىلەن جان بېقىپ كېلىۋاتىسىلەر. بۇ ئوبدان ئىش، ئەمما سىلەر يەنىلا چىڭ خانىنىڭ چېرىكى، ئەمەلدارى سۈپىتىدە چەنلىرىڭلارنى، لەشكىرى كىيىملىرىڭلارنى ۋە قورالىڭلارنى تاشلىماي يۈرۈۋاتىسىلەر. سىلەر ئۇيغۇرلارغا ئوخشاشلا ئاددىي پۇقرا بولغاندىكىن، ئەلۋەتتە قوراللارنى تاپشۇرۇشۇڭلار ھاجەت. شۇ دەقىقىدىن باشلاپ سۈمۈللارغا بېرىپ قوراللارنى يىغىپ ئەكىلىڭلار، بېشىڭلاردىكى قالپاقنى، دۈمبەڭلاردىكى چەننى[1] تاشلاڭلار!

ئاقساقال، چېرىك باشلىرى پالۋاننىڭ ئەمرىنى ئاڭلاپ، مىدىر ـ سىدىر قىلماي ئولتۇرۇپ قالدى. ئىككى چېرىك بېشى بىر ـ بىرىگە سىرلىق قارىشىپ قويدى، يەنە ئىككىسى كۈسۈرلاشتى. ئەلا پالۋاننىڭ ئوت يېنىپ تۇرغان كۆزىدىن بۇ قىلمقىلار قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئۇ بۇ قىلمقىلارنى قورال تاپشۇرۇشقا قارشىلىق دەپ بىلدى ـ دە، جۈدۈنى تۇتۇپ كۆزلىرى ھەرىكەتسىز، بۇتتەك قېتىپ ئولتۇرغان سۈلغۇن چىراي ئاقساقاللارغا:

ــ مەن سىلەرگە قورال تاپشۇرۇڭلار دەۋاتىمەن، يا بىز بىلەن قىلىچلىشىپ باققۇڭلار بارمۇ؟ ــ دېدى.

ــ يوقسۇ، يوقسۇ، بىز شۇ قورال تاپشۇرىدۇ. ــ سۈمبا ئورنىدىن تۇرۇپ

---

[1] چەن ــ مەنسەپ دەرىجىسى.

باش ئوردى.
— ياخشى. قېنى، سىلەرچۇ، ئامبىلىئكلارنىڭ ئەمرىنى ئورۇندامسىلەر؟
ئىككىنچى سۇمۇلنىڭ ئاقساقلى گۇەن بېشىنى كۆتۈرۈپ شۇنداق دېدى:
— بىز شۇ، چېگرىغا يېقىن نېرۇدا، بىز چېگرىنى قوغدايدۇ. قورال تاپشۇرسا نېمىدە قوغدايدۇ؟
— شۇنداقمۇ؟ — دەپ مەسخىرىلىك كۇلدى توقىلەك بەگ، — سېپىل دەرۋازىسىنى ئېتىۋېلىپ قوغدامسەن؟
بەگلەر بۇ گەپتىن كۇلۇشۇپ كەتتى، چۇنكى شىبەلەر نامازدىگەر ۋاقتىدىلا سېپىل دەرۋازىسىنى ئېتىۋېتىپ ھېچكىمنى كىرگۇزمەيتتى.
گۇەن ئاقساقال مۇنداق جاۋاب بەردى:
— بىز خانىنىڭ : ئىلى دېگەن مۇھىم جاي، شىمالدا غۇلزۇ[1] ، جەنۇبتا قاينۇق بار. چاغان ئوسۇدىن[2] قاينۇققىچە سېپىل سوقۇش كېرەك. سېپىلدا يۇز چېرىك مۇداپىئەدە تۇرىدۇ، بۇنىڭ ئارىلىقىغا مىڭ چېرىك قويۇش كېرەك، دېگەن يارلىقى بويىچە چېگرىنى قوغداپ كەلدۇق.
ئەلا پالۋان گۇەنگە كۆزىنى نەشتەردەك تىكىپ، دانىمۇ دانە قىلىپ چۇشەندۇردى.
— سەن ۋە ساڭا ئوخشاشلار خانىنىڭ مۇشۇ يارلىقى بويىچە چەت ئەلنىڭ تاجاۋۇزىدىن چېگرىنى قوغداش ئۈچۈن كەلگەن، ئەمما بىز ئىختىلال ئوتىنى ياققاندا سىلەر ئىلى جىياڭجۇننىڭ ئەمرى بويىچە بىزگە قارشى ئۇرۇش قىلدىڭلار. ئىختىلال ھەيئىتى مۇنۇ توقىلەك بەگ، قوغۇنچى بېگى موللا روزىلارغا لەشكەر توپلاپ، سىلەرنىڭ غۇلجىغا يۇرۇشۇڭلارنى توسۇشنى مۇراجىئەت قىلدى. توقىلەك بەگنى بىلىشسەن، ئۇ بىر مىڭ ئىككى يۇز لەشكەر توپلاپ، سېنىڭ سۇمۇلىڭدىن مۇشۇ يەرگىچە خەندەك كولاپ سەنلەرنى

---

① غۇلزۇ — غۇلجا
② چاغان ئوسۇ — ھازىرقى ئاقسۇ يېزىسى.

توستى: غالجات، شۇڭقار، كەتمەن[1]، دولاتۇ، خۇنخاي، چوڭ بۇغرا، كىچىك بۇغرا يېزىلىرىنىڭ خەلقى سىلەرنىڭ غوجاگىر، زورغار قاتارلىق سۈمۈللىرىنڭنى قورشىۋالدى ۋە ئوبدانلا ئەدىپىڭلارنى بەردى. ئەگەر شۇنداق قىلمىسا، سىلەر چېگرىنى قوغدىماي ئىختىلال ئوتنىنى ئۆچۈرەتتىڭلار. يەنە تېخى چېگرىنى قوغدايمەن دەيسىنا، تېخى!

— قورال تاپشۇرغىنىڭ ياخشى، بولمىسا، ئۆزۈڭگە ياخشى بولمايدۇ! — دېدى توقسىلەك بەگ ئاگاھلاندۇرۇپ.

گۇەننىڭ ئېگىڭ گۆشلىرى لىپىلداپ كەتتى، ئەما لام جىم دېمىدى.

— ئەمرشاھ! — دەپ توۋلىدى ئەلا سۇلتان.

— خوش سۇلتانىم! — ئەمرشاھ ھازىر بولدى.

— مۇنۇ جاھىللارنى باغلاپ گۇندىخانىغا تاشلا، ئىككىنچى سۈمۈلغا يۇرۇش قىلىپ بارلىق قوراللارنى يىغىۋال! قارشىلىق قىلغۇچىلارنىڭ كاللىسىنى ئال!

— خوپ! — ئەمرشاھ نۆكەرلەرگە ئىشارە قىلدى.

ئۇلار گۇەننىڭ قولىنى باغلاپ سۆرەپ ئاچىقىپ كەتتى. ئاقساقال، چېرىك باشلىرى قورقىنىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ تاتارغان يۇزىدە تەشۋىش ئەكس ئېتەتتى، كۆزلىرىنى ئۇزمەي چىمىلدىتاتتى. سۇمبا ئۇلارغا شىبەچە بىرنېمىلەرنى دېۋىدى، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بېشىغا دۇگلەك قالپاق، ئۇچىسىغا دۇگلەك ئاق چەنى بار چەندازا كىيگەن، چېچىنى بىر ئۆرۈم قىلىپ ئېشەكنىڭ قۇيرۇقىدەك ساڭگىلىتىۋالغان چېرىك بېشى سۇمباغا باش ئۇرۇپ چىقىپ كەتتى. بۇنى كۆرگەن ئاقساقال، چېرىك باشلىرى ئەلا پالۋانغا باش ئۇرۇپ قورال تاپشۇرىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلىشتى.

— گەپ تامام، ئەتە قوراللارنى مۇشۇ يەردە تاپشۇرۇۋالىمىز، — ئەلا

---

[1] بۇ ئۇچ يېزا ئىلگىرى جۇڭگونىڭ زېمىنى ئىدى. چار پادىشاھ 1871 - يىلى ئىلىنى بېسىۋالغاندا «ئىلى - روسىيە شەرتنامىسى» ئارقىلىق بۇ يېزىلارنى ئۆزىگە قوشۇۋالغان.

پالۋان ئاقساقاللارغا مەقسىتىنى ئوچۇق ئېيتتى.

3

غالجىات، شۇكۇر، كەتمەن، جاغستاي، قاينۇق يېزىلىرىنىڭ يۈز باشلىرى ئۈيغۇر ئاشپەزلەر تەييارلىغان تونۇر كاۋىپىنى، مانتا ـ پولۇنى ئىشتىها بىلەن يېيىشتى. تاماق يەۋېتىپ، ئەلا پالۋاننىڭ قوراللارنى پەم بىلەن يىغىۋېلىپ ئۆزلىرىنى خاتىرجەم قىلغىنىغا تەشەككۈر ۋە مەدھىيە ئوقۇشتى، ئادىتى بويىچە قىزىق لەتىپە، چاقچاقلار قىلىشىپ كۈلۈشتى. ئەلا پالۋان بۇنداق سورۇنلاردا ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ كېتەتتى. بۈگۈن نېمىشقىدۇر، ئۇنىڭ تاماققىمۇ ئىشتىهاسى بارمىدى، ئەس ـ يادى سۇخانىڭ رۇخسارىدا قالغان، ئۇ ئايپەرى ئۇنىڭ ئىشتىهاسىنى بوغقانىدى. ئەلا پالۋان تولىمۇ روھسىز، خىيالچان هالدا چۈشكۈن ئۆيگە كىردى. يېزا باشلىرىنى يولغا سېلىپ قويۇپ كىرگەن توقسىڭ بەگ ئەلا پالۋانغا نەزىرىنى بۇراپ، ئۇنىڭ بۇ دۇنيانىڭ كۈندىلىك غوۋغالىرىدىن خالاس بولۇپ، مۇقەددەس خىياللار بىلەن بەند بولۇۋاتقانىدەك ئولتۇرغىنىنى كۆردى. ئەلا پالۋاندا بۇنداق ئېغىر خىياللار كەمدىن كەم ئۇچرايتتى. ئەجەبسىنگەن توقسىڭ بەگ سورىماي تۇرالمىدى:

ــ سۇلتانىم نېمىلەرنى خىيال قىلىۋاتىدىكىن، بىرەر ئىش يۈز بەرمىگەندۇ؟

ئەلا پالۋان چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى. پالۋان بىلەن توقسىڭ بەگ نۇرغۇن جەڭلەردە بىللە بولغان، سىنالغان، دىلكەش، قىزغىن دوستلاردىن ئىدى. توقسىڭ بەگ سالاپەت، ئەدەپ ـ قائىدىدىن خەۋىرى بار باسىت ئادەم ئىدى. بايانسىز يۇرىكىنى كۆيدۈرگەن ئوت دەردىدە پىغان چەككەن پالۋان دىلىدىكى سىرىنى بۇ دوستى بىلەن ئورتاقلاشماقنى، قورسىقىنى بوشاتماقنى لازىم تاپتى. ئۇ چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتتى، بۇرۇتىنى سىلىدى، ئاندىن قىسىنغان هالدا:

ــ مېنى سۇمۇلنىڭ ئايى خىيالغا بەند قىلدى، ــ دېدى.

— بىلىمەن، بۇ ئاي ئالدىلىرىغا چىقىپ جامالىنى كۆرسەتكەنىدى، — توقسىلىك بەگ شۇنداق دەپ قاقاقلاپ كۈلدى.

ئەلا پالۋان سەل ئوڭايسىزلىنىپ قىزاردى، خىجالىتىنى بېسىش ئۈچۈن يېنىك يۆتىلىپ قويدى.

— تاپتىلا، — دېدى ئۇ بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ، — مېنى خىيالغا سالغىنى بۇ ئايىنىڭ بىزگە باقمايدىغىنى، ئۇنىڭ باقىدىغان يىگىتى بار ئىكەن ئەمەسمۇ!

توقسىلىك بەگ ئۇنىڭ ئالدىدا بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇردى ۋە دېدى:

— ئۇنىڭ يىگىتىنىڭ دادىسىنى يامۇلغا سالدىلا.

— ھە! — ئەلا پالۋاننىڭ بۇرۇتى قىمىرلاپ كەتتى، — ئۇنداقتا قىز نېمىدەپ قالار، ئۇنىڭ يىگىتى نېمىدەپ قالار؟ خەيرىيەت، بۇ ئايىنىڭ رۇخسارىغا يېتەلمەيدىكەنمىز.

توقسىلىك بەگ ئەلا پالۋاننىڭ ئۇمىدسىزلەرچە قىلغان سۆزىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن قىلىشقا ئالدىرىدى.

— ئۇنداق ئويلىمىسىلا سۇلتان، سىلى گۈەننى قورالنى يىغىۋېلىپ خەلقىنى ئەمىن قىلىش ئۈچۈن گۈندىخانىغا تاشلىدىلا. مۇبارەك دىللىرىغا ئاللاتائالا ئىگەم مۇشۇ ئايپەرنى سالغانكەن، دېمەك شەكسىز ئۇنىڭ رۇخسارىغا ئېرىشىدىلا. سۇمباموۇ سىلىدەك بىر باھادىر سۇلتاندىن قىزىنى ئايىماس. ھازىرلا سۇمبانىڭ بوسۇغىسىنى تېشىپ، ئامال بار قىزنىڭ دىلىدىكىنى بىلەي.

— بۇ ئىش چىرايلىقچە رويابقا چىقسا سىلىدىن تاغدەك مىننەتدار بولاتتىم.

— مەن سىلىنىڭ بۇ ئايغا قادالغان ئوتتەك كۆزلىرىنى كۆردۈم ۋە بىر ساۋابلىق ئىش قىلىشقا بەل باغلىدىم.

4

سۇخا ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ سۇلتانى ۋە باھادىرىنىڭ يۇرىكىنى قانداق

دەردكە مۇپتىلا قىلغىنىنى بىلمەيتتى. پەقەت ئۇنىڭ نۇرانە كۆزلىرىنىڭ ئۆزىگە يېۋەتكۈدەك تىكىلگىنىدىن قانداقتۇر بىر غەلىتىلىك ھېس قىلغان، ئاتىسىنىڭ ماختاشلىرى، پالۋاننىڭ كېلىشكەن قامىتى ئۇنىڭ ئىچىگە ئوت يېقىپ، گۈەننىڭ ئوغلى سالغان قارائىغۇلۇقنى يورۇتىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭدا ھېچقاچان كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر خىل تۇيغۇ پەيدا بولۇۋاتاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ قامەت ئىگىسىگە قىزىلگۈلدەك جىلۋە بىلەن كۈلۈپ بېقىپ، نازۇ كەرەشمە قىلغىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالغانىدى. ئۇ ھۇجرىسىغا كىرىپ ئورنىدا ياتقىنىدىلا بۇ قىلىقىدىن ئۇيلىپ بېشىنى يوتقىنى بىلەن پۈركىۋالدى. ئەمما، يوتقان ئىچىگە نۇرانە كۆزلەر بىرگە كىردى ۋە ئۆزىگە يەنىلا ئوتلۇق نەزەر تاشلىدى. سۇخا ئەمدى ئىزا تارتىشنى قويۇپ، بۇ قارا كۆزلەرگە، كەڭ يەلكىگە، قاپقارا شاپ بۇرۇنقا، كەڭ پېشانىگە قىزىقىش بىلەن قارىدى. «كېلىشكەن زەپەردەست يىگىت ئىكەن. ئاشۇنداق قۇۋۋەتلىك قامەتكە ئىگە ئاتۇر يىگىتكە ئىگە بولغان قىز ھەقىقىي بەختىيار قىز بولالايدۇ. گۈەن ئۇكىغا ئوخشاش غاز بويۇن، ياغاچتەك قاخشال نېمىگە تەككەندىن كۆرە مانا مۇشۇنداق قامەتلىك يىگىتكە تەككەن ياخشى» دېگەن خىيال ئۇنىڭغا ئۇيقۇ بەرمىدى. قەيسەر، باتۇر يىگىتلەرنى سۆيۈش سۇخادىكى تەبىئىي مىجەز ئىدى. ئۇ ئاشۇ تاتلىق خىياللار بىلەن تۇن يېرىمىغا تاك ـ تاك ئۇرۇلغاندىلا ئۇخلاپ قالدى. ئۇ چۈش كۆردى:

پالۋان بىلەن سۇخا يانمۇيان كېتىپ بارىدۇ. سۇخا ئۆزىنىڭ نازۇك قولىنى پالۋاننىڭ كەڭ ئالىقىنىدا سېزىدۇ. پالۋاننىڭ گەپلىرى شۇنداق قىزغىن، يالقۇنلۇق ۋە سەمىمىي. ئۇ سۇخاغا قەلبىنى ئىزھار قىلىۋاتىدۇ، سۇخانى ئايپەرى دەپ ئاتاۋاتىدۇ. پاھ، نېمىدىگەن يېقىملىق، ساز گەپلەر ـ ھە! سۇخانىڭ كۆزىگە باغنىڭ دەرەخلىرى ئاسمانغا تاقاشقاندەك كۆرۈنىدۇ. بۇلبۇل، كاككۇكلار گۈل ـ چىمەنلەر ئارا پەرۋاز قىلىپ يۇرىدۇ، بەس ـ بەستە سايرايدۇ. جەننەت كەبى گۈزەل باغدا ئۇلار ئاستا سەيلە قىلىشىپ يۇرىدۇ. سۇخا بۇنداق گۈزەل باغنى ئۆمرىدە كۆرۈپ باقمىغان. سۇخا پالۋاننىڭ ئۆزىگە باققان نۇرلۇق كۆزلىرىدىن پارلىغان سۆيگۈنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ يېقىملىق، مۇھەببەتلىك سۆزلىرىنى ئاڭلاپ يايرايدۇ. ئۇ پالۋاننىڭ سۆيگۈ ئىزھارىغا

جاۋاب بەرمەك بولمىدۇ، بىراق ئاۋازى چىقمايدۇ. ئۇشتۇمتۇت، بىر قارا قۇيۇن چىقىپ باغنى قارائكغۇلۇق باسىدۇ، قارا قۇيۇن سۇخانى ئۇچۇرۇپ ئەكېتىدۇ، سۇخا بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرايدۇ: «پالۋانىم، مېنى قۇتقۇزۇڭ! مېنى قۇتقۇزۇڭ!» ئۇ پەقەت پالۋاننىڭ ئوتلۇق كۆزلىرىنىلا كۆرەلەيدۇ. بۇ ئوتلۇق كۆزلەر كۈچلۈك نۇر پەيدا قىلىپ قارائكغۇلۇقنى يورۇتىدۇ. سۇخا بۇ نۇرغا قولىنى سوزۇپ ۋارقىرايدۇ: پالۋانىم ... مېنى...

ـــ سۇخا، قىزىم سۇخا نېمە بولدۇڭ، كۆزۈڭنى ئاچ!

سۇخانىڭ ئاپىسى سۇخانىڭ قوللىرىنى سوزۇپ بىر نېمىلەرنى دەپ غوڭشۇۋاتقىنىنى، چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمگىنىنى كۆرۈپ ئۇنى ئويغىتىشقا باشلىدى. سۇخا كۆزىنى يېرىپ ئاچتى، ئۇششاق كۆزلۈك پەنجىرىدىن تاڭ.قۇياشىنىڭ نۇرى چۈشۈپ تۇراتتى. سۇخا بىر ھازا مۇگدەپ ياتتى.

ـــ قىزىم، نېمە بولدۇڭ، بىرنېمىلەرنى دەپ ۋارقىرىدىڭغۇ؟ قارا باستىمۇ ـــ يا!

سۇخا ئاپىسىنىڭ «پالۋانىم» دەپ ۋارقىرىغىنىنى ئاڭلىمىغىنىدىن خاتىرجەم بولۇپ:

ـــ ھەئە، قارا بېسىپ قاپتۇ! ـــ دەپلا قويدى.

ـــ تۇرغىن قىزىم، كۈن چىقىپ كەتتى، چېيىڭنى ئىچ.

ئانا شۇنداق دەپ چىقىپ كەتتى. سۇخا چۈشىنىڭ دەسلەپكى لەززىتىنى ئويلاپ بىردەم ياتتى. قارا قۇيۇن كۆز ئالدىغا كەلگەندە قورقۇپ كەتتى ۋە ئورنىدىن چاچراپ تۇردى. ئۇ مۇزدەك سۇدا راسا يۇيۇنغاندىن كېيىنلا يېنىكلەپ قالدى. ئۇ چېيىنى ئىچىپ بولۇپ قاچىلارنى يىغىشتۇرۇۋاتقاندا، ئايشەم ئانا توقىلەك بەگنى باشلاپ كىردى. سۇخا ئىككى تىزىنى پۈكۈپ تەزىم بەجا كەلتۇردى. توقىلەك بەگ بىزنىڭ سۇلتانىمىزغا لايىقمۇ - يوق، دېگەندەك قىزنىڭ ھۆسن - جامالىغا قارىدى ھەم «سۇلتاننىڭ ئاشىق بولغىچىلىكى بار ئىكەن» دېگەن ئويغا كەلدى. ئۇ قىزنى گەپكە سالغۇسى كېلىپ سورىدى:

ـــ دادىڭىز بىر ياققا كەتكەنمىدى؟

سۇخا يەرگە قارىغان ھالدا ساپ ئۇيغۇر تىلىدا:

ـــ ۋاي تاڭەي، ـــ دەپ جاۋاب بەردى.
ـــ پاھ، ئۇيغۇر تىلىنى بىلمىدىكەنسىزغۇ؟
ـــ قوشنىلىرىمىز ئۇيغۇر بولغاندىكىن.
ـــ ئايشەم ھەدە قوشنىڭىزمۇ؟
ـــ ئۆز ئانامدەك بولۇپ كەتكەن.
ـــ گۈلسۇم ئىككىڭلار دوست ئىكەنسىلەردە؟
ـــ ئۇنى قانداق بىلمىدىلا؟
ـــ تۇنۇگۈن تونۇشۇپ قالغان.
شۇ پەيتتە سۇمبا ئۆيگە كىردى. ئۇ ئىككى ئالمىنىنى جۇپلەپ تەزىم بەجا كەلتۈردى. سۇخا يېنىك قەدەم بىلەن ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.
ـــ سۇمبا ئاغا، ـــ دەپ گەپ باشلىدى توقمىلەك بەگ، ـــ سىز قورال تاپشۇرۇشتا نەمۇنە بولدىڭىز، بۇ ئىشىڭىزدىن سۇلتان خۇرسەن، سىزنى يۇتكۇل شىبە سۇمۇللىرىنىڭ بەگلىكىگە كۆتۈرۈشنى ئويلىشۋاتىدۇ.
ـــ باش ئۇستىگە! سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي. مەن سىز ئۇيغۇرلار بىلەن ياخشى ئۆتۈشنى خالايدۇ، ـــ دېدى سۇمبا خۇشاللىق بىلەن.
ـــ بىزمۇ شىبە خەلقى بىلەن ئىناق، دوستانە ئۆتۈشنى خالايمىز. بۇ جەھەتتە سىز بىلەن سۇلتانىمىز ئىشنى باشلاپ بەردىڭلار.
توقمىلەك بەگنىڭ گېپىنى پەتنۇستا چاي كۆتۈرۈپ كىرگەن سۇخا بۆلۈۋەتتى. توقمىلەك بەگ چاينى ئىلىۋېتىپ:
ـــ قىزىڭىز ئۇيغۇر تىلىنى سۈزەك بىلمىدىكەن، ـــ دېدى.
مېنىڭدىنمۇ ياخشى بىلىدۇ. ھويلامدا بىر ئۇيغۇر ئائىلە بار. شۇڭا سۇخانىڭ تىلى ئۇيغۇر تىلىدا چىقتى. ئۇ ئايشەم بىلەن گۈلسۇمدىن تارانچىلارنىڭ ناخشىلىرىنى، ئۇسۇللىرىنى، يېزىقىنى ئۆگىنىۋالدى. بىز مۇشۇنداق تۇغقاندەك ئۆتىدۇ.
ـــ قالتىس ئىكەنسىلەر. سىز قورال تاپشۇرۇشتىلا نەمۇنە بولماي، ئۇيغۇر ـ شىبەنىڭ ئىناق ئۆتىشىدىمۇ نەمۇنە ئىكەنسىز. ئەمدى بۇ ئىناقلىقنى تۇغقانچىلىققا ئايلاندۇرساق مەڭگۇ ئىناق ئۆتىمىزكەن.

توقلەك بەگ گەپنى ئەسلى مەقسەتكە بۇرىدى، سۇمبا بۇ گەپنىڭ تېگىگە يېتەلمەي بەگكە قارىدى. توقلەك بەگ مەقسىتىنى ئوچۇق ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى:

— ئوبۇل ئەلاخان سۇلتان سىزگە كۆيئوغۇل بولسام دەيدۇ!

— ھە! — سۇمبا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

كاڭدا جوزىغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان توقلەك بەگ ئۇنىڭ ھەر بىر ھەرىكىتىگە سەپسالدى. سۇمبا ئۆيىنىڭ ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگە ماڭدى. بەللىرى پۈكۈلدى، تۇرۇلگەن قۇشۇمسىدىن قاتتىق ئويلىنىۋاتقىنى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قىزىل مەڭزىدە قان دىدارى قالمىغانىدى. توقلەك بەگ ئۇنىڭ ھالىغا بېقىپ:

— ئاقساقال، سۇلتانىمىز سۇخانىڭ ئەدەپلىك، ئۆيغۇرلارنىڭ تىلى بىلەن ئۆرپ ـ ئادىتىگە پىششىقلىقىنى بىلىپ، قىزىڭىزنى ياقتۇرۇپ قاپتۇ، بۇ سىزنىڭ ۋە قىزىڭىزنىڭ بېشىغا قونغان بەخت قۇشى. ئالتۇن تاج. مېنىڭچە، بۇ ئىككىسى تۇي قىلسا ئىككى مىللەتنىڭ دوستلۇقى مەڭگۈلۈككە ئايلىنار ئىدى. — دېدى.

سۇمبا بىردىن توقلەك بەگكە يۈزلىنىپ تىزلاندى ۋە يالۋۇردى:

— بەگ، سىز بىلەن مەن كونا تونۇش، مەن سۇلتان بىلەن تەڭ كېلەلمەيمەن، سۇلتاندىن يالغۇز قىزىمنى تىلىۋالاي، سۇخانىڭ بېشى باغلاقلىق!

توقلەك بەگ كاڭدىن چۈشۈپ سۇمبانى يۆلىدى، ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ كاڭدا ئولتۇرغۇزدى، ئاندىن سالماق، يۇمشاق ئاھاڭدا شۇنداق دېدى:

— ئاقساقال، قىزىڭىزنىڭ بېشىنىڭ باغلاقلىق ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇم. ئەمما گۇناھنى گۇندىخانىدا، ئۇ ئىلى سۇلتانلىقى بىلەن قارشىلاشتى. ئەلا پالۋاننىڭ تەڭداشسىز باھادىر ۋە ئەقىل ئىگىسى ئىكەنلىكىنى، شۇ كەمگىچە ئەل ئىشىنى دەپ ئۆيلەنمىگىنىنى بىلىسىز. ئۇ قىزىڭىزنى زورلۇق بىلەن ئېلىشنى خالىمايدۇ. ئۇ سۇخانىڭ، سىزنىڭ رازىلىقىڭىزنى ئېلىشنى ماڭا تاپشۇردى.

بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە ئۇندىمەي ئولتۇرغان سۇمبا توقلەك بەگنىڭ

سۆزى تۆگىشىگە بوش ئاۋازدا:
ــ گۈەننىڭ ئوغلى قارشىلىشىدۇ، ــ دېدى.
ــ ئۇنىڭغا قىز كەممىدى، پۈتكۈل سۈمۈلدىن بىرەر گۈزەلنى تاللىۋال دېمەمسىز...
ئۆيگە ئىتتىك كىرىپ كەلگەن چاپارمەن ئۇنىڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تەپتى:
ــ بېگىم، سۈلتان سىزنى سۈمبا ئامبالنى ئېلىپ كەلسۇن، دەيدۇ.

5

چېكىسىگە پەرەڭ ياغلىقىنى چىگىۋالغان، ئۇزۇن چىت كۆڭلىكى ئۈستىگە تار پىنجەك كىيىۋالغان، بۇغداي ئۆڭلۈك، قاراقاش، قاراكۆزلۈك، زىلۋا بويلۇق بىر قىز سۇخانىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەلدى. سۇخا ئورنىدىن لىككىدە تۇردى ــ دە:
ــ ۋاي گۈلسۇم، ئەجەب ۋاقىتدا كىردىڭ، ــ دەپ قىزنى قۇچاقلىدى، قولىدىن تۇتۇپ كاڭغا تارتتى.
گۈلسۇم كاڭنىڭ لېۋىدە ئولتۇرۇۋېتىپ چاقچاق قىلدى:
ــ پاھ، قىزىلگۈلدەك رەڭلىنىپ كېتىپسەنغۇ، ئەلا پالۋان يېقىپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟
ــ ياق ـ ياق، ئۇنداق سەت گەپنى قىلمىغىنا!
ــ راستىڭنى ئېيت، قانداق يىگىت ئىكەن؟
ــ ئالامەت كېلىشكەن يىگىت ئىكەن. ئۇ مېنى كۆرۈپلا يېۋەتكۈدەك قاراپ كەتتى. ئۇيالغىنىمدىن يەرگە كىرگۈدەك بولدۇم، ھەتتا تېخى «تولۇنئايدەك گۈزەل ئىكەن» دېمەسمۇ، ئوت بولۇپ ياندىم.
ــ سەنمۇ ھەقىقەتەن تولۇنئاي، سېنىڭدەك قۇندۇز چېچىم، سۇتتەك ئاق بەدىنىم، گۈزەل رۇخسارىم بولغان بولسا مەن ئۇنىڭ مەلىكىسى بولغان بولاتتىم.
ــ ئاشۇرۇۋەتتىڭ!
ــ ياق ئاشۇرۇۋەتمىدىم، بەلكى تولۇق سۈرەتلەپ بېرەلمىدىم.

رەسسمچى بولسام سېنىڭ مۇشۇ ھۆسن جامالىڭنىڭ مىڭدىن بىرىنىلا سىزالمىشىم مۇمكىن. ئەمما شۇ ناپىتا چاقناپ تۇرغان شەھلا كۆزلىرىڭدىكى نۇرلارنى سىزالمىغان بولاتتىم.

ــ پاھ، پاھ، ــ دەپ سۇخا ۋىلقىلاپ كۈلدى، ــ گەپتانلىقىڭ تۇتۇپ كەتتىمۇ ـ نېمە؟ ئاشۇ سۇلتانىڭلار ھەققىدىلا گەپ قىلساڭچۇ.

ــ ئىككىڭلار ھەققىدە «ئاشىق ـ مەشۇقلار»دىگەن داستان توقۇيمەن، بولامدۇ؟ بايا ئاپامدىن «توقىلىڭ بەگ ئەلچى بولۇپ كەپتۇ، ئەلا سۇلتان سۇخانى ئالىمەن دەپتۇ» دېۋىدى، ئىشىمنى تاشلاپلا ئالدىڭغا يۈگۈردۈم.

ــ ئۇ كىشىنى ئىنىكئانام باشلاپ كىرىۋىدى.

ــ ئاپام «سۇخا گۈەننىڭ بالىسىنى ياقتۇرمايدۇ» دەپتۇ.

ــ راست گەپنى قىپتۇ، ئۇنىڭغا تەگكۈچە ئۆزۈمنى ئىلى دەرياسىغا تاشلىۋالىمەن!

ــ ئەمىسە ئەلا سۇلتاننى ياقتۇرۇپ قاپسەن ـ دە؟

سۇخانىڭ يۈزى ھۇپپىدە ئوت ئېلىپ پەرەڭدەك قىزاردى. ئۇ تىرنىقىنى تاتلىغان ھالدا:

ــ سېنىڭچە قانداق قىلسام بولار، ئۇغۇ كېلىشكەن يىگىت ئىكەن.

ــ مېنىڭچە ئۇنىڭغا تەگكىن، بۇنداق يىگىتنى پۈتكۈل ئالەمدىن تاپقىلى بولمايدۇ. سۇلتاننىڭ مەلىكىسى بولساڭ نام قازىنىسەن، مەن ساڭا سۆزلەپ بەرگەن شاھروھنىڭ مەلىكىسى بولىسەن!

ــ دادام، ئاپام نېمە دەر؟

ــ ئاپاڭ ماقۇل بولۇپ، قىزىمنىڭ بېشىغا بەخت قۇشى قوندى، دەپتۇ.

ــ راستمۇ؟

ــ مەن ساڭا قاچان يالغان ئېيتقان. ئەلا پالۋانغا تەگسەڭ خىلى - خىلىغا، گۈلى ـ گۈلىگە كەلگەن جۇپلەردىن بولىسىلەر، مەن سېنىڭ كېنىزىكىڭ بولىمەن، بىرلىكتە دۇتار چېلىپ ناخشا ئېيتىمىز.

ــ ئۇ چاغدا مەن ساڭا پالۋانىڭ كېلىشكەن نۆكەرلىرىدىن بىرنى تېپىپ بېرىمەن.

قىزلار قاقاقلاپ كۈلۈشتى، قايسى قىزدا نازۇك روھىي ھېسسىيات

بولمسۇن؟ ئۇلار كېلىشكەن يىگىتنىڭ جۇپتى بولۇشنى ئارزۇ قىلىشىدۇ، ئەلۋەتتە. شۇڭا، ئۇلار سىرلىرىنى تۆكۈشۈپ دىلكەشلىك بىلەن مۇڭدىشىشقا باشلىدى...

6

توقسىلىق بەگ بىلەن سۇمبا ئەلا سۇلتاننىڭ چۈشكەن ئۆيىگە كەلگەندە، ئەلا پالۋاننىڭ قاپىقىدىن قار يېغىپ ئولتۇراتتى. سۇمبا جېسەكچىلەرنىڭ سەپراس تۇرغىنىنى كۆرۈپ، بىرەر ھادىسە بولغىنىنى تۇيدى.

— ئولتۇرۇڭلار، — دېدى ئەلا پالۋان، — گۇمان ئاقسىاقالنىڭ بالىسى گۇمان تۇڭ قورال تاپشۇرۇشقا قارشى چىقىپتۇ. سېپىل داۋازىسىنى تاقاپ ھەرشاھنى كىرگۈزمەپتۇ. ئۇ: «ئۇيغۇرلار بىزدىن قورالنى تارتىۋېلىپ مىزلارنى بۇلىماقچى. نومۇسىغا تەگمەكچى» دەپ چېرىكلەرنى قۇترىتىپتۇ، ۋق ئېتىپ لەشكەرلىرىمىزدىن ئون نەچچىسىنى ئۆلتۈرۈپتۇ.

ئەلا پالۋاننىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، توقسىلىق بەگ ئورنىدىن دەس تۇردى.

— ماڭا ئىجازەت بەرگەيلا، غالجاتتىكى لەشكەرلىرىمنى ئەكېلىپ، ئىككىنچى سۇمۇلنىڭ توپىسىنى كۆككە سورۇۋېتەي!

— ئېغىرلىق راخمانلىق، — دېدى ئەلا پالۋان ئۇنى ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلىپ، — بىز يەنىلا شىبە خەلقى بىلەن ئىناق ئۆتۈشكە تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىمىز كېرەك. ئەلەم بىلەن ئىش كۆرۈش ئاسان، مېنىڭ ئاتلىق لەشكىرىملا ئۇلارغا تېتىيالايدۇ، لېكىن يەنىلا سۇمبا ئامبالنىڭ گۇناھىنى نەسىھەت قىلىشنى تەۋسىيە قىلىمەن.

توقسىلىق بەگنىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىشى تەلىپىنى ئاڭلاپ سۇمبانىڭ پۈت ـ قولى تىترەپ كەتكەندى. ئەگەر ئۇرۇش بولۇپ قالسا ئىككىنچى سۇمۇللا ئەمەس، بارلىق سۇمۇللار تۇپتۇز بولۇپ كېتەتتى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ سالماق ۋە ئاقىلانىلىكىگە قول قويدى ۋە يۇرىكى ئىزىغا چۈشتى. ئۇ ئالدىراپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئەلا پالۋانغا باش ئۇرۇپ ئىلتىجا قىلدى:

— جانابىي سۇلتاننىڭ ئاقىلانە تەدبىرى تولىمۇ دانادۇر، پېقىر گۇناھىنى

نەسىھەت قىلاي!

— بۇنىڭدىن كېيىن ئالدىمدا باش قويۇشنى تاشلاڭ. گۆھەننىڭ ئالدىغا ھازىرلا كىرىڭ. ئۇ قورال تاپشۇرۇشقا قوشۇلسا يەنىلا ئىككىنچى سۈمۈلىنىڭ ئاقساقىلى بولىدۇ. قارشىلىق قىلسا ئوغلى ئىككىسى قەتل قىلىنىدۇ، مال مۈلكى مۇسادىرە قىلىنىدۇ!

سۈمبا ئەلا پالۋاننىڭ پەرمانىنى ئېلىپ ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.

— توقسىقىڭ بەگ ئاغا، چاپارمەن ئەۋەتىپ، ئاققۇزا مىراپنى بەش يۈز ئاتلىق لەشكەر بىلەن ئىككىنچى سۈمۈلغا كەلسۇن، دېدىم.

— سىلىنىڭ بۇنداق ئەتراپلىق ئورۇنلاشتۇرىدىغانلىقلىرىنى ئويلىماپتىمەن.

— خوش، سۈمبا قىزىنى بېرىشكە ماقۇل بولىدىمۇ؟

— دېلىغۇل بولۇپ تۇرىدۇ، گۆھەن بىلەن قۇدىلىشىپ قويغان، دەپ يېلىندى، مەن نەسىھەت قىلمۇدىم سەل بوشاشتى، ئاڭغىچە چاپارمەن بىزنى ھۇزۇرلىرىغا چاقىرتتى.

ئەلا پالۋاننىڭ ئەس - يادى سۈخادا ئىدى. ئۇنىڭ قولغا كېلىشى تەس بولغانسېرى ئايپەرىگە بولغان مېھرى - مۇھەببىتى شۇنچە ئېشىۋاتاتتى. توقسىقىڭ بەگ ئۇنىڭ دىلىدىكىنى تېپىپ دېدى:

— خاتىرجەم بولغايلا سۇلتان، سۈخا ئەمرلىرىگە ئۆتىدۇ. ئەتىگەن ئۇنىڭ ئىنىكئانىسى ۋە ئۆزى بىلەن سۆزلەشتىم، سۈخانىڭ ئىنىكئانىسى ئايشەمخان دېگەن ئۇيغۇر ئايال ئىكەن، سۈخانى ئېمىتىپ چوڭ قىپتىكەن. شۇڭا سۈخا ئۇيغۇر تىلىنى بىلىدىكەن. ئايشەمخان، سۈخا ماڭا بىر نەچچە قېتىم، مەن گۆھەن تۇڭنى ياقتۇرمايمەن، مېنى ئۇنىڭغا زورلاپ بەرسە ئۆزەمنى ئۆلتۈرۈۋالىمەن، دېگەن، دېدى.

— جىگەرلىك قىز ئوخشىمامدۇ، ئۆز مىللىتىنىڭ يىگىتىنى ياقتۇرمىسا پېقىرنى ياقتۇرارمۇ؟

— خاتىرجەم بولغايلا، ئايشەمخان ئايپەرىنىڭ دىلىدىكىنى قىزى گۈلسۈمنى كىرگۈزۈپ بىلمەكچى.

— سىلى مېنى بىر غەمدىن خالاس قىلدىلا. مەنغۇ بىر ناتۇۋان

يىگىت. ئەما كۆڭۈل دېگەن تولىمۇ يۇگۇرۈك نېمىكەن. شۇ كەمگىچە گۈزەل ئاغىچامنى ئۇنتۇماي، ئۇ دۇنيادا مۇرادىمغا يېتەرمەن، دەپ ئەمدى پەيمان ئەيلىگەنىدىم. ئەما، ئۇ گۈزىلىم بۇ يەردە تىرىك پەيدا بولدى. بۇ ئايپەرى گۈزەل ئاغىچامغىلا ئوخشايدىكەن. ئەما، ئۇ ماقۇل كۆرەرمۇ؟ ئۇنىڭغا ئۆيلىنىشىمگە جالالىدىن قازىلار قوشۇلارمۇ؟

پالۋاننىڭ غەم - ئەندىشىدىن ساقىت بولالمىغىنىنى چۈشەنگەن تو- قىلەك بەگ ئىشىنەرلىك قىلىپ شۇنداق دېدى:

— سۇلتانىمىز خاتىرجەم بولغايكى، سۆيگۈ - مۇھەببەت مىللەت، دىنغا باقمايدۇ. ئۇ قىز چوقۇم سىلىدەك باھادىر پالۋاننى خالايدۇ. ئۇلۇغ ھاپىزىمىز مەشرەپكە جۇڭغار خانى خۇنتەيجىنىڭ قىزى ئاشىقىي بىقارار بولغان ئەمەسمىدى؟ سۇخا ئىمان ئېيتىدۇ، ئىسمىنىمۇ ئاي يۈزلۈك بولغاچ ئايىم قويىمىز. ئۇنىڭ سىلىگە مېھرىبان ئاغچا بولىدىغىنىغا ئىشەنچىم كامىل. جالالىدىنلارغا كەلسەك، ئۇلارنىڭ ئىشى ئوڭاي، ئۇلار يۇرتىنى شەرئىەت يولى بىلەن باشقۇرۇپ بىزنى بوزەك ئەتكىنى بىلەن پازىل ئۇستازلىرى شەمسىدىن خەلپەم، ئىلىم ھېكمەتلىك ۋە ھىممەتلىك مولا سالىش ئىمامىلار جالالىدىنلارغا تېتىيالايدۇ. سىلىنى مولا شاۋكەت ئاخۇن ئەمرلىكتىن ئېلىپ تاشلىغاندا مولا سالىش ئىمام باشلىق سەركەردە - لەشكەرلەر شاۋكەتنى ئاغدۇرۇپ سىلىنى سۇلتانلىققا ئولتۇرغۇزغىنى ئۆزلىرىگە ئايانغۇ!

ئەلا پالۋان مۇرىسىنى تاغدەك بېسىپ تۇرغان چېگىش خىيال ۋە ئەندىشىلەردىن خالاس بولۇپ، مۇسۇلمانچىلىققا مۇخالىپ ئىش قىلىشتىن ساقلانغاندەك يېنىكلەپ قالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ پاك قەلبىنىڭ داغلانماي پاك بويىچە قېلىشىنى خالايتتى. ئۇ دوستىنىڭ ئۆزىگە خالىس نىيىتى بىلەن يارەم قىلىدىغىنىنى بىلەتتى، شۇڭا تەقدىرگە شۈكۈر ئېيتىپ ئورۇنغا كىردى. ئەما، خېلىغىچە سۇخانىڭ ئايجامالى كۆز ئالدىدىن كەتمىدى، ئىختىيارسىز لۇتفىنىڭ «ئەي پەرى رۇخسارلار بىزگە نىگاھ تاشلاپ ئۆتۈڭ، بىر نەزەر بىرلە گادانى پادىشاھ ئەيلەپ ئۆتۈڭ.» دېگەن نەزمىسى ئۇنىڭ كۆڭۈل كۆكسىدىن ئېتىلىپ چىقتى.

7

— جانابي سۇلتان، — دېدى سۇمبا ھەسرەتلىنىپ، — گۈەن دېگەن نېمە شۇنداق جاھىلكەنكى، مېنىڭ نەسىھىتىمگە تاشمۇ ئېرىپ كېتەر ئىدى، ئىككى كۈن ئۇدا نەسىھەت قىلدىم...

— شۇنداق، شۇنداق! — ئۇنىڭ سۆزىنى توقىلىك بەگمۇ تەستىقلاپ بېشىنى ئېغىتتى.

ئەلا پالۋان ئويلىنىپ قالدى، ئەلەم بىلەن ئىش كۆرمەي دېسە سۇخا كۆز ئالدىغا كېلىۋالدى. ئۇ: «ئاۋۋال مېنى ئۆلتۈرۈڭ، بولمىسا خەلقىمگە تەگمەڭ، مەن خەلقىم ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن، مەڭگۈ سىزنىڭ خىزمىتىڭىزدە بولاي» دەۋاتقاندەك قىلاتتى. ئەلا پالۋان مۇشۇنداق ھېسسىيات ئىچىدە ئولتۇرغاندا ئەمر شاھ كىرىپ كەلدى. ئەلا پالۋان ئەمر شاھتىن سورىدى:

— خوش، نېمە گەپ؟

ئەمرشاھ سۇمباغا قاراپ قويدى، ئەلا پالۋان ئۇنىڭ سۇمبا ئالدىدا مەلۇمات بەرگۈسى كەلمەيۋاتقىنىنى سېزىپ ئەمر قىلدى:

— سۆزلەۋەر.

— ئەمر شاھ ئەھۋالنى بايان قىلىشقا باشلىدى:

— ھۆرمەتلىك سۇلتان، ئاققۇزا مىراپ لەشكەرلىرىنى باشلاپ كەلگەندىن كېيىن بىز گۈەن تۈگىغا قورال تاپشۇرۇشقا ئەمر قىلدۇق، ئەما ئۇ بىزگە ئوق چىقاردى. پەند ـ نەسىھەت، ئاگاھ بېرىشىمىز كار قىلمىغاچ ھۇجۇم قىلىشقا مەجبۇر بولدۇق. جەڭ راسا قىزىۋاتقاندا ئىككىنچى سۇمۇلنىڭ چېرىك باشلىقى تاۋيۇەن ئاق بايراق چىقىرىپ سېپىل دەرۋازىسى ئېچىلدى. سېپىل ئىچىگە كىردۇق. بارلىق قوراللار، مەنچىڭ خانىدانلىقىنىڭ كىيىملىرى، چەنلىرىنى بىر يەرگە دۆۋىلەپ قويۇپتۇ. بىزنىڭ ئالدىمىزغا تاۋيۇەن كېلىپ باش ئۇردى ۋە سۇلتانىمىزنى ھمايە قىلىدىغىنىنى ئىزھار قىلدى.

— گۈەن تۈگىچۇ؟ — دەپ سوربدى ئەلا پالۋان.
— ئۇ بىزنىڭ كۈچىمىزدىن قورقۇپ، بىر قىسىم ئادەملىرىنى باشلاپ سېپىلنىڭ ئارقىسىدىن ئارغامچىغا ئېسىلىپ چۈشۈپ قېچىپتۇ. كەينىدىن بىر ئونلۇق لەشكەر ئەۋەتكەنىدىم. ئۇلار «گۈەن تۇڭ روسىيىگە ئۆتۈپ كەتتى» دېيىشتى.
بۇ خەۋەر ئەلا پالۋاننى ھەم خۇشال قىلدى، ھەم ئويغا سالدى. ئۇ ئەمىر قىلدى:
— سەن ھازىرلا قايتقىن. بېرىپ ئېيتقىنكى. تاۋ يۈەن گۈەننىڭ ئورنىغا ئىككىنچى سۈمۈل بېگى بولىدۇ. ئاققۇزا مىراپ لەشكىرىنى ئېلىپ قايتسۇن! سەنمۇ تاپشۇرۇلغان قوراللارنى ئېلىپ يېنىپ كەل. تاۋ يۈەنگە بىر ئونلۇق لەشكەرگە يەتكۈدەك قورال تاشلاپ كەل!
— باش ئۈستىگە! — ئەمىر شاھ چىقىپ كەتتى.
ماقۇللىشىپ قويغان كۈيئوغۇلنىڭ چەت ئەلگە قېچىپ كەتكىنىنى ئاڭلاپلا سۈمبانىڭ كاللىسىغا: «سۈخانى سۈلتانغا بېرىش ئەڭ ئاقىلانە ئىش. گۈەننىڭ ھالىغا قالغۇچە سۈلتاننىڭ قېينىناتسى ۋە بەگ بولغان ئەلا» دېگەن ئويغا كەلدى.

8

سۈخانىڭ ئانىسى تۈمبا كېلىشكەن. ئاپئاق ئايال ئىدى. ئۇيغۇرلار بىلەن ئىجىل - ئىناق ئۆتەتتى. ئۇ ئەلا پالۋان ئەلچى كىرگۈزگەندىن بېرى بەكمۇ خۇشخۇيلىشىپ كەتتى. تۈمبا بۇگۈن سۈمبانىڭ مەقسىتىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن سۈخانى چاقىردى. ئۇ كاڭنىڭ لېۋىدە ئولتۇرۇپ يالغۇز قىزىغا تويماي قاراشقا باشلىدى. قىزىغا مەستلىكى كېلىپ مىيىقىدا كۈلدى. سۈخا ئەجەبسىنىپ:
— ئانا، تولىمۇ خۇشالغۇ سەن؟ — دەپ سوربدى.
— پېشانەڭگە بەخت قۇشى قونغىنىغا خۇشالمەن.
— بەخت قۇشى؟ ئۇ قەيەرگە قوندى؟

— سېنىڭ بېشىڭغا!
سۇخا بېشىنى سىلىدى ۋە تەئەججۇپلىنىپ ئانىسىغا قارىدى:
— قۇش يوققۇ؟
ئانا پاراققىدە كۈلۈۋەتتى ـ دە، چۈشەندۈردى:
— قۇش بالىسى چوڭ بولسا ئۇۋۇسىدىن ئۇچۇرما بولىدۇ. سەن بىزنىڭ بىرتال قۇشىمىز ئىدىڭ، ئەمدى سەن ئۇچىدىغان بولدۇڭ.
— قانىتىم بولمىسا قانداق ئۇچىمەن؟
— ساڭا سۇلتان ئوردىسى قانات ئاتا قىلىدىغان ئوخشايدۇ.
— سۇلتان ئوردىسى؟ ئۇ يەردە نېمە بار؟
— كېلىشكەن بىر پالۋان بار.
گۈلسۇم بىلەن سىرداشقاندىن بېرى كۆز ئالدىدىن كەتمەس بولغان ئەلا پالۋاننىڭ سېيماسى قىزنىڭ ئالدىدا يەنە پەيدا بولدى. شۇندىمۇ ھېچنېمىنى چۈشەنمىگەن بولۇپ سورىدى:
— پالۋان بولسا مېنىڭ نېمە كارىم.
— ئەلا پالۋان سېنى ئۆز ئەمرىگە ئالمىدىغان بولدى.
— ھە؟ — قىزنىڭ يۈرىكى سېلىپ، يۈزى لالىدەك قىزاردى، ئىككى مەڭزى ئانەش بولۇپ ياندى.
— قىزىم، سەن تۇڭ گۈەننى يارىتمىدىڭ، ئەلا پالۋان سېنىڭ راسا لايىقىڭ ئىكەن. ئايشەم ئۇنى مەلۇماتلىق، ئەدەپ ـ قائىدىلىك يىگىت دەيدۇ. ئاناڭ: «سۇخانى پالۋانغا ياتلىق قىلىش راسا ئەۋزەل تەدبىر» دېدى. ئۇ سېنى تويغا تەييارلىق قىلسۇن، دەيدۇ.
قىز بالىدا پەردىشەپ، نومۇس بولىدۇ، شۇنىڭدەك نازمۇ بولىدۇ. ئۇ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ماقۇل جاۋابىدىن خۇشال بولۇپ قىزغىن ھېسسىياتقا كەلگەن بولسىمۇ، ئانىسىغا ئەركىلىدى:
— ئۇنداق ئۇيغۇرغا تەگمەيمەن!
— ئۇنداق دېمە قىزىم. ئۇيغۇرلار زېرەك، پاراسەتلىك، كەڭ قورساق، باتۇر خەلق، ئەلا پالۋان ئاشۇلارنىڭ پەرزەنتى ۋە سۇلتانى، ئۇنىڭ ئالدىدا تۇڭ گۇەن دېگەن نېمە!

قىز ئانىنىڭ گەپلىرىنى ھۇزۇرلىنىپ ئاڭلىدى ۋە ئانىسىغا: «ئۇ ۋاپادار بولسا مەن ئۇنىڭغا مەڭگۈ باش ئېگىمەن» دەپ جاۋاب بەرمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئۆمەللىدى، ئەمما ئىزا تارتىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

9

ئەلا پالۋاننىڭ چوڭ بېغى. دەرۋازىدىن كىرىپ ئوڭغا بۇرۇلغان سالقىن ئىمارەتنىڭ باشلىقى بىلەن ئاپئاق ئاقارتىلغان ئۆيگە كىردى. ئۆيدە لىق ئادەم ئولتۇراتتى. بەگادا ئولتۇرۇپ ساھىبخانىلىق قىلۋاتقان شەمسىدىن خەلپەم ئورنىدىن تۇرۇپ سالقىن ئىمارەت بىلەن ئىككى قوللاپ ئامانلاشتى. ئۆيدە ئولتۇرغانلار دۇررىدە ئورنىدىن تۇرۇپ ئىمانى تۆرگە تەكلىپ قىلدى.

— كېيىن كەلگەن تۆرگە چىقار دېگەندەك، قېنى تەقسىر، تۆرگە ئۆتسىلە، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم چېچىشىپ.

— ئۆينىڭ تۆرىگە سىلى چىقماي مەن چىقسام ھۆرمەتسىزلىك بولار. — دەپ چاقچاق قىلدى سالقىن ئىمامىمۇ بوش كەلمەي. — ئىككىمىز بىرگە چىقىلى.

سالقىن ئىمامنىڭ زورى بىلەن شەمسىدىن خەلپەم تۆردىن ئورۇن ئالدى.

سالقىن ئىمام دۇئاغا قول كۆتۈردى، ئاندىن خەلپەمدىن سورىدى:

— جانابىي قازىكالان كەلمەپتۇغۇ!

— قازىكالان ئەلا پالۋاننىڭ شەمبە قىزىنى نىكاھىغا ئېلىشىغا قوشۇلمىدى. كەلمىگىنىنىڭ سەۋەبى شۇ بولسا كېرەك. — دەپ جاۋاب بەردى خەلپەم.

قولغا سۇ ئېلىنىپ داستىخان سېلىندى. تائامدىن كېيىن شەمسىدىن خەلپەم:

— كېلىن ئاغىچىنى ئەكىرىڭلار، — دېدى.

پەرەنجە ئارتقان گۈلسۇم ئاپئاق بۆرتۈم ياغلىقىغا پۈركەنگەن سۇخانى ئۆيگە ئەكىردى. ياغلىق ئۇنىڭ جامالىغا پەردە بولۇپ تۇراتتى. ئۇلار ئىككى

ئالىقىنىنى مەيدىسىگە قويۇپ سەل ئېگىلىپ سالام بەردى. ئاندىن شەمسىدىن خەلپەمنىڭ ئىجازىتى بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇردى.

شەمسىدىن خەلپەم ئەلا پالۋاننىڭ ئاتىسى ئورنىدا سۇخاغا چۈشەندۈرۈش بېرىشكە كىرىشتى:

— قىزىم، نىكاھ غايىب دېگەندەك، مەشھۇر پالۋانمىز ئەلا پالۋان بىلەن سىزنىڭ نىكاھىڭىز ئالدىدىن سىزنىڭ ئىسلام دىنىغا كىرىشىڭىز بەرھەق. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىمان ئېيتىشىڭىز كېرەك.

سۇخا يۇمشاق، سەل تىترىگەن ئاھاڭدا جاۋاب بەردى:

— ئىمان ئېيتىشقا تەييارمەن!

— باركاللا قىزىم، مەن ئوقۇي، سىز تەكرارلاڭ. — سالىش ئىمام ئايەتنى ئۇنلۇك، دانىمۇ دانە ئوقۇشقا باشلىدى:

— لائىلاھە ئىللاللا، مۇھەممەدۇن رەسۇلىللا!

سۇخانىڭ ۋۇجۇدى سەل تىترىگەندەك بولدى، شۇنداقتىمۇ ئۇ ئالدىرىماي، زىل ئاھاڭدا توغرا تەلەپپۇز بىلەن ئىمان ئېيتتى.

— مۇبارەك بولغاي! — دېدى سالىش ئىمام.

— مۇسۇلمان بولغىنىڭىزغا مۇبارەك بولغاي!

— سورۇن ئەھلى ھەر تەرەپتىن مۇبارەكلەشتى. موللا سالىش ئىمام:

ئەمدى مۇبارەك ئىسمىڭىز ئاپئاق بولسۇن! — دېدى.

— يېڭى ئىسمىمغا تولىمۇ خۇشمەن، — دېدى قىز.

موللا سالىش ئىمام تامىقىنى قىرىپ قويۇپ تەگبىر ئېيتتى. ئاندىن قىرائەت قىلىپ دۇئا قىلدى.

— ئاللا ئىمانىڭىزنى كامىل قىلغاي، سۇلتانىمىزنى ئىقبالغا باشلىغاي، ئامىن!

— ھەممە دۇئاغا قول كۆتۈردى، ساقال سىپاشتى. ئىنتايىن ھاياجانلانغان ئاپئاق گۈلسۇمنىڭ قولتۇقلىشى بىلەن كەينىچە مېڭىپ ھۇجرىسىغا چىقىپ كەتتى.

شەمسىدىن خەلپەم ئېيتتى:

— ئەمدى ئىمام ئاخۇنۇم، يىگىت بىلەن قىزنىڭ نىكاھىنى

ئوقۇۋەتسىلە، يىگىتنىڭ ئىسمى ئوبۇل ئەلا بىننى ئىبراھىم، مەن ئاتىسى، قىزنىڭ ئىسمى ئاپئاق، ئۇنىڭ ئاتىسى توقىلەك بەگ بولغاي.

ــ ناھايىتى ئوبدان، قېنى توقىلەك بەگ بىلەن قىزنىڭ مەرى ھەققىنى بىرلىككە كەلتۈرۈشسىلە، ــ دېدى سالىش ئىمام.

شەمسىدىن خەلپەم ئورنىدىن تۇرۇپ، بىر بۇلۇڭدا ئولتۇرغان توقىلەك بەگنىڭ ئالدىغا قول قوشتۇرۇپ كەلدى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

ــ ۋائەلەيكۇم ئەسسالام! ــ توقىلەك بەگ ئورنىدىن تۇردى.

ــ ئولتۇرسىلا، ئولتۇرسىلا، ــ ئۇلار بىر ــ بىرىنى ئىززەتلەشتى، ئولتۇرۇشتى.

ــ تەقسىر، قىزلىرىنىڭ مېھرى ھەققى قانچە؟ ــ دەپ سوردى ئىمام.

ــ ئون تىللا بولغاي! ــ دېدى توقىلەك بەگ.

ــ ۋاي ــ ۋۇي، نېمانچە قىممەت، مەن پەقەت ئىككى تىللالا بېرەلەيمەن.

شەمسىدىن خەلپەم شۇنداق دەپ ئىمامغا قارىدى.

ــ بىر ئاز چۈشسىلە، ــ دەپ توقىلەك بەگكە ئىلتىجا قىلدى سالىش ئىمام.

ــ بوپتۇ، ئىككى تىللا چۈشەي، سەككىز تىللا بولسۇن!

ــ ياق، ياق، مەندە مۇنچە كۆپ تىللا يوق، ئۇچ تىللا بولسۇن!

ــ ئىككىڭلارنى كېلىشتۈرۈپ قويايلى، ــ دېدى ئەزىز پالۋان، ــ مېنىڭچە، ئىككى تەرەپتىن ئۇچ تىللادىن تاشلايمىز، شۇنداً خەلپە دادام ئىككى تىللا ئۆرلەيدۇ، بەگ ئاغام ئۇچ تىللا چۈشىدۇ!

ــ بۇ تولىمۇ ئادىل بولدى! ــ دېدى سالىش ئىمام.

ــ بوپتۇ، قىزىم بەختىيار، خاتىرجەم ئۆتسىلا بولدى، ــ دېدى توقىلەك بەگ.

ــ شاكاراپ بىلەن نان كەلتۈرۈلسۇن! يىگىتنى چاقىرىڭلار!

شەمسىدىن خەلپەم نۇردۇنغا ئەمىر قىلدى، نۇردۇن چىقىپ كەتتى، خىزمەتكار شاكاراپقا نان چىلانغان چىنە ئەكىردى. نۇردۇن بىر توپ يىگىتنى باشلاپ كەلدى. يىگىت قولدىشى نۇردۇن بوسۇغىغا كېلىپ توختاپ:

— ئوتتۇز ئوغۇل چوڭلارغا سالام بېرىدۇ، — دېدى.
— سالامەت بولسۇن!
مۇللا سالىش ئىمام نىكاھ ئوقۇدى. نىكاھتىن كېيىن نۇردۇن نىكاھ سۆيى بار چىننىنى ئېلىپ، شاكاراپقا چىلانغان ناننىڭ يېرىمىنى ئەلا پالۋاننىڭ ئاغزىغا سېلىپ:
— ئەر ـ خوتۇنچىلىقىڭلار تۇزدەك چىڭ بولسۇن! تۇيۇقلارغا مۇبارەك بولسۇن! ئۇچىيىڭلار ئۇزىراپ تۇۋۈكلار يېيىلسۇن! — دەپ قۇتلۇقلىدى.
شۇ ئارىدا مەزىن كىرىپ قىزنىڭ «تەگدىم» دېگىنىنى ئىزھار قىلدى، ئاندىن ھەر تەرەپتىن ئەلا پالۋاننى قۇتلۇقلاشتى.
ئوتتۇز ئوغۇل ئەلا پالۋاننى «ھاي ـ ھاي» ئۈلەن بىلەن داپلارنى ياڭرىتىپ ھۇجرىسىغا ئەكىرىپ قويدى. بىر نەچچىسى دېرىزىدىن ماراشقىلى قالدى. ئەلا پالۋان خۇش ھىد چېچىپ تۇرغان ياسىداق ھۇجرىغا كىردى. مامۇق كۆرپىدە ئولتۇرغان. قارەڭ ئاق كىيىنگەن، بوستان چاچلىرى يەلكىسىدە يېيىلىپ تۇرغان ئاپئاق ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىككى ئالمقىنىنى كۆكرىكىگە قويۇپ ئۇنىڭغا تەزىم قىلدى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ سالىمىنى ئېلىڭ ئېلىپ ئالدىغا كەلدى. بۆرتۇم ياغلىقىنى شۇنداق ئېچىۋىدى، كۆزلىرى ئىسسىق چىمىر بولۇپ كەتتى. بۇگۈن قىز ئاجايىپ گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ يەنە بىر ھايات گۈزەل ئاغىچىنى كۆردى. ئۇ قىزدىن ھاياجان بىلەن:
— مېنى سۆيەمسەن؟ — دەپ سورىدى.
— ۋاپادارلا بولسىڭىز ئابرۇيىڭىز ئالدىدا مەڭگۈ باش ئېگىمەن!
بۇ شىپرىن، يېقىملىق جاۋابتىن مەمنۇن بولغان ئەلا ئۆزىنى تۇتالمىدى. تومۇرىدىكى قان قىزىدى، ئاپئاقنىڭ زىلۋا بېلىدىن تۇتۇپ ئۆزىگە تارتتى، ئويماقتەك لەۋلىرىگە لېۋىنى باستى ۋە ئاپئاق چۈشەكلەر ھۇزۇرىغا پاتتى...

10

چىمەنلەر ئارا ئەلا پالۋان بىلەن شىبە ئاپئاق كېلىۋاتاتتى. ئۇلار

سۇلتانباغنىڭ ياپيېشىل چىمەنلىك يولىدا يانمۇ يان مېڭىشىپ كۈلۈشەتتى. ئۇلارنىڭ مېڭىشى شۇنچىلىك يارىشىملىقكى، بۇلبۇللارمۇ قايىل بولۇپ ناخشا ئېيتىشتى... «ئادەم كۆركى كىيىم» دېگەندەك، ئۇلارنىڭ كىينىشى بۇ مېڭىشىغا خوپ ياراشقانىدى. ئەلا پالۋان پۈتىغا تۇمشۇقىدا بىر سىزىقى بار پوپۇش كىيگەن، ئوچۇق ياقىسىغا ماداخان كەشتىسى بېسىلغان، پەتلىسىمۇ، تۇگمىسىمۇ ئاق رەختتىن ئىشلەنگەن ئاق كۆڭلەك بىلەن كۆك شىم كىيگەن، بېلىگە ھەر خىل گۈھەر، كۆز، مەرۋايىت، سەدەپلەر بىلەن بېزەلگەن كەك تاسمىلىق پوتا باغلىغان، بۇ پوتىسىغا بويتاسمىلىق خەنجەر، چەندازا[1] چېتىلغان، بېشىغا مانچىستىر بۆكىنى قىرلاپ كىيگەنىدى. شىبە ئاپئاقمۇ قىزلارغىلا خاس يارىشىملىق كىيىنگەن، سۇمبۇل چاچلىرى ئۈستىگە ئالتۇن قاداق، ئالتۇن گۈللۈك بۆك سىيىپ، ئۈستىگە كەشمىر ياغلىق تاڭغان، ئاپئاق، سىلىق بوينىغا الىداپ تۇرغان ياقۇت كۆزلۈك زۇننار ئاسقان. ئۇچىسىغا ئۇزۇن پۈرمىلىك ماۋار كۆڭلەك، ئۇنىڭ ئۈستىدىن يان چېكى بار، قايرىلما ياقىلىق يېشىل مەخمەل چاپان، پۈتىغا گۈللۈك مەخمەل پوپۇش كىيگەنىدى. ئۇ خۇددى يېشىل دېڭىزدا ئۇزۇۋاتقان يەلكەنلىك كېمىدەك سىلىق ماڭاتتى. شىبە ئاپئاق ئېرىگە ھەۋەس بىلەن قارىدى. ئەلا پالۋاننىڭ ئوتلۇق قارىشىغا جىلۋىلىك تەبەسسۇم ئاتا قىلدى. ئەلا پالۋان سورىدى:

— نېمىگە كۈلدۈك ئاپپىقىم؟

— بىر چاغدا مۇشۇنداق سەيلە قىلغىنىمىز چۈشۈمگە كىرگەنىدى، — دەپ جاۋاب بەردى شىبە ئاپئاق ۋە چۈشىنى بايان قىلدى.

ئەلا پالۋان ئۇنىڭ يۈمشاق قولىنى مېھرى بىلەن قىسىپ قويدى. شىبە ئاپئاقنىڭ شادلىقى دەريا دولقۇنىدەك ئۆرلىدى. ئەلا پالۋان رەپىقىسىنىڭ چۈشىنىڭ يامان تەرىپىگە تەبىر بەرمەي ياخشى تەرىپىگە تەبىر بەردى. قارا قۇيۇن بولسا ئۇنىڭ قەلبىنىڭ بىر بۇرجىكىدە قارا سايە بولۇپ قالدى.

---

[1] چەندازا — بۆل خالتىسى.

— ئاللا تاغالا ئىگەم ساڭا ئالدىن بېشارەت بەرگەنىكەن، ئاللا بىزنىڭ سۆيگۈمىزنى ماقۇل كۆرۈپتۇ.

— ئاللا بىزنى قانداق بىلىدۇ؟ — سوردى شىبە ئاپئاق.

— ئاللا ئىگەم ھەممىنى بىلىپ تۇرىدۇ. ئۇ پۈتكۈل ئالەمنى يارانقۇچى، سېپىنى، مېنىڭ ۋە ماۋۇ خۇشخاۋا بۇلبۇللارنى. مۇنۇ كېپىنىڭ بالىلىرىنى، ھەممىنى بىر ئاللا يارانقان. شۇڭا ئۇ بەندىلىرىنىڭ ھەربىر ئىشىنى كۆرۈپ تۇرىدۇ. ئاللا بىزگە «يارىتىش مېنىڭدىن، يارالمىش ئۆزۈڭدىن» دېگەن. بىزنىڭ تائىپە ئايرىماي بىر ياستۇقتا باش قويۇشمىزنىمۇ، بۇندىن كېيىن قانداق ياشىشىمىزنىمۇ ئىختىيارىمىزغا بەرگەن.

— چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئۇيغۇر، خۇيزۇ، شىبە قاتارلىق قوۋملارنى قۇلدەك ئىشلەتكىنىمۇ ئاللانىڭ ھۆكمىمۇ؟

— ياق. چىڭ خانى: «تەڭرى بىزنى باي، خان ـ پادىشاھ قىلىپ يارانقان. پۇقرالارنى گادايي قىلىپ يارانقان» دېگەن يالغان پەتىۋا چىقىرىپ ئەمگەكچىلەرنى قۇل ئورنىدا ئىشلىتىپ كەلگەن. چىڭ خانى ئىلى جياڭجۈن مەھكىمىسى قۇرغاندىن كېيىن، پۈتكۈل ئۇيغۇرلارنى يېرىم قۇل قىلدى، ئۇلارنىڭ ئاشلىقىنى ھەرخىل سېپلىقلارنى سېپلىپ تارتىۋالدى، ھەتتا ئۇيغۇرلار بالا ـ چاقىلىرى بىلەن بىر ئائىلە بولۇپ تۇرالمىدى. مەز. لۇملارنىڭ قانلىق يېشى، ئاھۇ پەريادى بىزنى دەس تۇرغۇزدى. بىز ئامالسىز تۇڭگانلار بىلەن بىرلىكتە چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئىلىدىكى زالىم ئەمەلدارلىرىنى يوقاتتۇق.

— ئەمدى نېمە ئىشلار قىلۇرسىز؟

— يۇرتنى ئاۋات، خەلقنى باي قىلىمىز. دېھقانچىلىقنى رەتكە سالىمىز. مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ چارۋا ماللىرىنى پۇقرالارغا بەردۇق. بىر تۇتۇندىن ئالىدىغان ئوتتۇز ئىككى خولۇق سېپلىقنى، ھەر خىل ئالۋان ـ ياساقنى يوق قىلدۇق. ناشايان ئىشلارنى چەكلىدۇق. بۇرۇنقىدەك بىر مەھەللىدە بىر قازان ئەمەس، بىر ئۆيدە بىر قازان قاينايدىغان بولدى. قورساق توق بولسا كۆڭۈل توق بولىدۇ، غەم ـ غۇسسە، غەيرەت بولمايدۇ. خەلقىمىز ئەمىن تاپتى. يېرىمىز كۆپ، مېلىمىزمۇ كۆپ، گەپ سۇدا. بىز

ھېكىم چورۇق يولىدا مېڭىپ يېڭى ئاق ئۆستەڭلەرنى قازىمىز، سىلەر تەرەپتىكى كان يېزىسىغا دەريا سۈيىنى چىقىرىشنى ئويلىشىۋاتىمەن.

— ئەلا، سىز ھەقىقەتەن ئاتام ئېيتقاندەك ئەلنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئەقىل ئىگىسى ئىكەنسىز. سىزنى چىن دىلىمدىن سۆيىمەن، سىزدىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىۋالدىم. — شىبە ئاپئاق شۇنداق دەپ ئەركىلەپ ئەلاغا سۈركەلدى، ئوبۇل ئەلا ئۇنىڭ مۇرىسىدىن قۇچاقلاپ پېشانىسىدىن سۆيۈپ قويدى.

ئۇلارنىڭ بۇ قىزغىن سۆيگۈسىنى ئالقىشلىغاندەك دەل ـ دەرەخلەرنىڭ شېخىدا تاماشا قىلىپ تۇرغان قۇشلار سايراپ كەتتى. شىبە ئاپئاقتىن چىققان ئىپار ھىدى بىلەن گۈللەرنىڭ پۇرىقى قوشۇلۇپ جەننەتنىڭ خۇشپۇرىقىنى تارقاتتى. بۇنىڭدىن مەستخۇش بولغان ئەلا پالۋان رەپىقىسىنى تېخىمۇ چىڭ قۇچاقلىدى. شىبە ئاپئاق ئېرىنىڭ ھېرىسمەنلىك بىلەن تەقدىم قىلغان سۆيگۈسىنى قوبۇل قىلىپ تۇرۇپ قۇشلارغا، قۇياش نۇرىدىن تېخىمۇ جۇلالىنىپ جىلۋىلىك تۇسكە كىرگەن گۈللەرگە زوق بىلەن قارap دېدى:

— پاھ ـ پاھ، نېمىدېگەن گۈزەل باغ بۇ!

— مانا شۇ باغنى ساڭا ئاتا قىلدىم. بۇگۈندىن باشلاپ خەلق ساڭا بەرگەن شىبە ئاپئاق نامىغا ئاتىلىدۇ، — دېدى ئەلا.

— جېنىم پالۋىنىم، سىزگە مىڭلارچە ھەشقاللا! بۇ باغدا سۆيگۈمىز مەڭگۈ چېچەكلەپ مېۋە بەرگەي!

شادلىق ھاياجاندىن كۆزىگە ياش كەلگەن شىبە ئاپئاق شۇنداق دەپ، ئىختىيارسىز ئەلا پالۋاننىڭ بوينىغا گىرە سالدى ـ دە، ئۇنىڭ قېپلىن لېۋىگە تاتلىققىنا سۆيۈپ قويدى. بۇ ئىنئامدىن تېخىمۇ ھۇزۇرلانغان ئەلا ھاياجان بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئاپپىقىم، بىز مۇراد ھاسىل قىلدۇق، ئەزىم ئىلى دەرياسىنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى خەلقلەر زۇلۇمدىن قۇتۇلدى، ئۇيغۇر بىلەن شىبە خەلقىمۇ مۇراد ھاسىل قىلىپ مەڭگۈ ئىناق ئۆتكەي!

ئۇلار شۇنداق شېرىن پاراڭلار بىلەن گۈلزارلىقتىن ئۆتۈپ ئالمىلىق

باغقا كىردى، قىپقىزىل رەڭ ئالغان، ئېگىلىپ تۇرغان شاخلاردا ئېسىلىپ تۇرغان ئاپقۇر چىنىدەك ئالمىلار شىبە ئاپئاقنى جەلپ قىلدى:

— پاھ - پاھ، نېمىدېگەن يوغان، نېمىدېگەن قىزارغان!

— سېنىڭ مەڭزىڭدەك قىزىرىپتۇ! — دېدى ئەلا پالۋان.

ئاپئاق بىر تال ئالمىنى ئۈزۈۋېدى، سىقىمىغا پاتمىدى. ئەلا پالۋانغا قاراپ:

— بۇ ئالمىنىڭ يوغانلىقى سىزدەك ئىكەن! — دەپ پىخىلداپ كۈلدى.

ئۇلار كۈلۈشۈپ، ئويناشتى. ئەلا پالۋان ئاپورت ئالمىدىن بىرنى ئۈزۈپ:

— مانا ئۈزۈمنى ساڭا ئاتتىم. تۇتالامسەن! — دېدى.

— نېمىشقا تۇتالمايدىكەنمەن. تاغنى تاشلىسىڭىزمۇ تۇتىمەن، ھەرگىز يەرگە چۈشۈرمەيمەن. — دېدى ئاپئاق.

11

ئەلا پالۋان ھەيئەت رىياستىنىڭ بىر قىسىم ئەمەلدارلىرى بىلەن كاندا ئۈستەڭ چېپىش خۇسۇسىدا مەسلىھەتلىشۋاتاتتى. مەھكىمىگە دۇئان بېگى كىرىپ مۇنۇلارنى ئىزھار قىلدى:

— قازاقلارنىڭ ئالبان قەبىلىسىدىن تازابېك، چالتاباي ئىسىملىك كىشىلەر مىڭ كىشىنى ئەگەشتۈرۈپ روسىيىدىن قېچىپ كەپتۇ، ئۇلارنىڭ سۇلتانىمىزغا ئېيتىدىغان ئەرز - ھالى بار ئىكەن.

— بۇلار شۇنچە ئۇزۇن يول بېسىپ بۇ يەرگە نېمىگە كەلگەندۇ؟ — دەپ سورىدى ئەلا پالۋان شەمسىدىن خەلپەمدىن.

— ھەي سۇلتان، قۇشقىمۇ چالما ئاتسا ئۆز ئۇۋىسىدىن تېزىپ كېتىدۇغۇ، — دەپ جاۋاب بەردى شەمسىدىن خەلپەم.

— چاقىرىڭ، كىرسۇن! — دېدى ئەلا پالۋان.

مەھكىمىگە بېشىغا قارا مەخمەلدىن جىيەك سالغان ئاق مالىخاي، ئۇچىسىغا پەربىجە، تېرە شالۋۇر كىيگەن، كۈمۈش بەلۋاغ باغلىغان، سېرىق ساقاللىق ئىككى ئادەم كىرىپ كەلدى. ئۇلار ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سۇلتان، ئاغىلار، — دەپ سالام بەردى.
— ۋائەلەيكۇم ئەسسالام، — دەپ ھەممىگە ۋاكالىتەن جالالىدىن قازىكالان جاۋاب بەردى.
— ئولتۇرۇڭلا. — دەپ تەكلىپ قىلدى شەمسىدىن خەلپەم.
مېھمانلار ئولتۇرۇشتى، جالالىدىن قازىكالان دۇئاغا قول كۆتۈردى. دۇئادىن سۇڭرە ئەلا پالۋان مېھمانلاردىن سورىدى:
— خوش، خىزمەت؟
مېھمانلار يەنە ئورنىدىن تۇردى، چوڭراقى ئىلتىجا قىلدى:
— ھۆرمەتلىك سۇلتان ئاغا، مېنىڭ ئېتىم تازابېك، ئورۇسلار مۇنۇ چالتاباي ئىككىمىزنى ۋە قەبىلىمىزنى تۇتقۇن قىلىپ ئۆلتۈرمەكچى بولغانىدى، بىزنى قوۋممىز زىنداندىن قۇتۇلدۇردى. بىز سىلەردىن پاناھ ئىلەپ ئېلىڭلارغا كەلدۇق. بىز سىلەر بىلەن قېرىنداش ھەم دىنداشمىز. باتۇر ئاغا، بىزگە پاناھلىق بېرىپ قۇتقۇزۇپ قالغايسىز.
ئۇنىڭ ئىلتىجاسى تۇگىگەن ھامان يېنىدىكى چالتاباي دېگىنى:
— ئاغىلار، بىزنى ئورۇس جاللاتلىرىدىن قۇتقۇزۇپ قالغايسىلەر، سىلەر بىزگە باشپاناھ بولغايسىلەر، بىزنىڭ باشقا بارار يېرىمىز يوق! — دېدى.
ھەيئەت رىياستى ئەزالىرى بىر - بىرىگە قاراشتى، چوڭقۇر ئويلاشتى، ئەلا پالۋان بۇنداق چوڭ ئىشلارغا ئالدىراپ بىرنېمە دېمەيتتى. بىرەر مۇھىم چوڭ ئىشلاردا ھەر قاچان ھەيئەتنىڭ مەسلىھەتىنى ئالماي قالمايتتى.
— مەسلىھەت ! — دېدى ئەلا پالۋان ۋە دېۋان بېگىگە ئەمر قىلدى، — بۇ ئىككى مېھمان ۋە ئۇلارنىڭ قوۋمىنى خاس مېھمان قىلىڭلار، ئارام ئالسۇن!
— خوش! — دېۋان بېگى مېھمانلارنى باشلاپ چىقىپ كەتتى.
ئەلا پالۋان ئۆيىگە كېلىپمۇ تازابېك بىلەن چالتابايىنى پاناھلىققا ئېلىش - ئالماسلىق ھەققىدە ئويلاندى. ئۇنىڭ خىيالدا قالغىنىنى كۆرگەن شىبە ئاپئاق سورىماي تۇرالمىدى:
— نېمە بولدىڭىز، ئوزايىڭىز ئۆمسىلىلىغۇ؟
— چارۇسىيە ئەمەلدارى تۇتقۇن قىلىپ ئۆلۈمگە بۇيرۇغان قازاقلار

ئېلىمىزگە قېچىپ كەپتۇ، ئۇلار باشپاناھلىق تىلەۋاتىدۇ.

ئەلا پالۋان مەھكىمە ئىشلىرىدىن شىبە ئاپئاققا ھېچنېمە دېمەيتتى، قازاقلارنىڭ ئىشى ئۇنى قىينىغاچقا دەپ سالدى. قازاقلارغا باشپاناھلىق بەرمەي دېسە، قېرىندىشى، ئۇلارمۇ ئۆزىگە ئوخشاش زۇلۇمغا قارشى تۇرغان. بېرەي دېسە، چارپادىشاھ بۇ ئىشنى بوش قويمايدۇ. ئىلىنى بېسىۋېلىشقا باھانە تاپالمايۋاتقان بۇ ئىشنى باھانە قىلىشى مۇمكىن. ھەتتا ئۇرۇش بولۇشى مۇمكىن. چار پادىشاھ تاجاۋۇز قىلسا، چىڭ خانى چۆچەكتىن ئەۋەتمەكچى بولغان چېرىكلەر ھۇجۇم قىلسا، ئىككى لەشكەرگە تەڭ كەلمەيمىز تەس، ئۇ چاغدا، ئىككى تاغ ئوتتۇرىسىدا سېرىق ياغ بولۇپ كۆيمەكتىن باشقا ئىش چىقمايدۇ. ئۇ شۇنداق تەڭلىكتە ئولتۇرغاندا، شىبە ئاپئاق ئېچىنىش ھېسسىياتىدا شۇنداق دېدى:

— ئۇ بىچارىلەرگە باشپاناھلىق بەرگىنىڭىز تۇزۇكتەك تۇرىدۇ، بەرمىسىڭىز بىكاردىن بىكار ئۆلتۇرۇلىدۇ، ئۇنىڭدىن كۆرە بۇ يەردە ياشىغىنى ئەۋزەل، يايلاق، مال كۆپتۇ!

— يايلاق، مالنىڭ كارى چاغلىق، كۈنەس يايلىقىغا بىر نەچچە يۈز ئەمەس، بىر نەچچە مىڭ ئادەمنى ئورۇنلاشتۇرغىلى بولىدۇ. گەپ شۇ يەردىكى، بىز باشپاناھلىق بەرسەك ئورۇسلار جىم تۇرارمۇ؟

— ھە، مۇنداق دەك، بۇنىڭغا بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ.

خۇپتەنگە ئېيتىلغان ئەزەن ئۇلارنىڭ سۆھبىتىنى ئۈزۈپ قويدى.

ئەتىسى ھەيئەت رىياسىتى ئەزالىرى تولۇق توپلاندى. ئەلا پالۋان قازاقلارنىڭ پاناھلىق تىلەپ كەلگىنىنى ئۇلارغا بايان قىلدى ۋە كۆپچىلىكتىن مەسلىھەت سورىدى:

— خوش، قانداق قىلغۇلۇق، باشپاناھلىق بېرەمدۇق ياكى قايتۇرامدۇق؟

ھەيئەت رىياسىتى چوڭقۇر ئويلاندى، پىكىرلەشتى. ئەلا پالۋاننى ئەندىشىگە سالغان ئىشمۇ، قازاقلارغا بولغان قېرىنداشلىق مېھرىمۇ ئۇلارنى ئويغا سالدى. چاشكا ۋاقتىغچە بىر يەرگە كېلەلمىدى. شەمسىدىن خەلپەم ئويلانغان ھالدا:

— قازاق خەلقى بىزنىڭ قېرىندىشىمىز، ئۇلار بىزدىن پاناھلىق تىلەپ

كەلگەنىكەن باشپاناھلىق بېرەيلى. ـــ دېدى.
ـــ دۇرۇس، ـــ دېدى ئەزىز پالۋان، ـــ قېرىنداشلار بىر ـ بىرىگە بېشىغا كۈن چۈشكەندە ئەسقاتمىسا قاچان ئەسقاتىدۇ، قېرىنداش دېگەن بىرى تىرىكتە، بىرى ئۆلۈكتە ئەسقاتىدۇ. بۇلارمۇ بىزگە ئوخشاش زۇلۇمغا، خورلۇققا قارشى تۇرغان. دىلىمىز، تىلىمىز بىر بولغاندىكىن باشپاناھلىق بېرەيلى.
ـــ شۇنى بىلىشىمىز ۋە ئويلاپ قويۇشىمىز كېرەككى، ـــ دېدى ئەلا پالۋان جىددي ھالدا، ـــ چار پادىشاھ چوقۇم ئۇلارنى قايتۇرۇپ بېرىشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ، ھەتتا لەشكەر كىرگۈزۈشى، ئۇرۇش بولۇشى مۇمكىن.
ـــ ئاللاتائالا ئىگەمدىن ئۆز بەندىلىرىنىڭ ئامانلىقىنى تىلەيلى، ـــ دېدى جالالىدىن قازىكالان سوزۇپ گەپ قىلىپ، ـــ چار پادىشاھ دىنىي قېرىنداشلارنىڭ قېنىنى تۆكمەكچى بولسا، بىز قاراپ تۇرساق خۇدا راۋا كۆرمەيدۇ. قازاقلارنى قۇتقۇزۇپ باشپاناھلىق بەرمىسەك ئاللانىڭ جازاسىغا ئۇچرايمىز.
ھەيئەت رىياسىتى قازىكالانىڭ «ئاللانىڭ جازاسىغا ئۇچرايمىز» دېگەن ھۆكمىدىن چۆچۈدى بولغاي، كەينى ـ كەينىدىن ئۇنى قوللىدى:
ـــ قازىكالان دۇرۇس ئېيتىدۇ!
ـــ باشپاناھلىق بەرسەك بەرىدۇق!
ئەلا پالۋان بۇرۇتىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ بۇ گەپلەرنى مۇلاھىزە قىلدى، ئويلاندى، ئاخىردا بىر قارارغا كەلدى:
ـ كۆپ قوشۇلغان بولسا پەرماننىمىز شۇ: تازابېك بىلەن چالتاباي ۋە ئۇلار ئەگەشتۇرۇپ كەلگەن قازاقلارغا باشپاناھلىق بېرىمىز. ئۇلار كۈنەس يايلىقىغا ئورۇنلاشسۇن! ھەربىر ئائىلىگە بىر قورۇدىن قوي، ئونلاق، يايلاق، يېتەرلىك ئاشلىق، يەم، مىنىش ئاتلىرى بېرىلسۇن!
ـــ پەرمان بەردار! ـــ دېدى دىۋان بېگى.
بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، تازابېك بىلەن چالتاباي مەھكىمىگە كىرىپ،

يىغلاپ تۇرۇپ رەھمەت ئېيتتى[1]. ئەلا پالۋاننىڭ ئايىغىغا باش قويماقچى بولۇۋىدى. ئەلا پالۋان ئۇلارغا نەسىھەت قىلدى. ئۇلار خۇش بولدى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئەلا پالۋاننى غەم باستى. ئۇ ئەسرلەشكەر ئەزىز پالۋانغا، توقمىلەك بەگكە لەشكىرىي مەشىقنى كۈچەيتىشكە ئەمر قىلدى.

12

ئۇنىڭ غەم قىلغان ئىشى ئاخىر يۈز بەردى. چار پادىشاھنىڭ ئالمانىا گۇبىرناتورىدىن ئەلچىلەر كەلدى. ئەلچىلەرنى ھەيئەت رىياسىتى تولۇق يىغىلىپ، رەسمىي قائىدە بويىچە دەبدەبىلىك كۈتۈۋالدى. بېشىغا شىلەپە، ئۇچىسىغا قۇيرۇقلۇق، پېشى يوق تار چاپان، ئېغى، يانپېشى چاپلىشىپ تۇرىدىغان شىم كىيگەن ئەلچىلەر كىرىپ كەلدى. ئۇلار شىلەپىلىرىنى ئېلىشىپ، بېشىنى يېنىك ئېگىپ سالام ئىشارىتى قىلدى. ئۇچىسىغا ئالا تون، بېشىغا ئاق قالپاق كىيگەن كىشى ئوك قولىنى كۆكسىگە قويۇپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، — دېدى.

ئەلا پالۋان ئۇلارغا ھۆرمەت بىلدۈردى. ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئەلچىلەر ئولتۇرۇشتى. ئەلا پالۋان بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ:

— خوش كەپسىلەر، تەقسىرلەر، — دەپ ئىلتىپات كۆرسەتتى.

قويۇق بۇرۇتلۇق بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ رۇسچە سۆز قىلدى، ئاق

---

[1] 1731 - يىلىدىن 1734 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا قازاق ئىلىنىڭ كىچىك يۈزى بىلەن چوڭ يۈزى ئىچىدىكى قىسمەن قەبىلە باشلىقلىرى چارۇسىيىنىڭ ھامىيلىقىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولغان. چارۇسىيە بۇنىڭغا قانائەتلەنمەي، 1828 - يىلى «سىبىرىيە قىرغىز نىزامى» دېگەن بىر نېمىنى ئېلان قىلىپ قازاقلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشقان. قازاقلارنىڭ سىياسىي تۇزۇمى ۋە قەبىلە باشلىقلىق تۇزۇمىنى ئەمەلدىن قالدۇرغان. 1840 - يىلىغا كەلگەندە، ئوچ يۈزلىكنى تامامەن يۇتۇپ بولغان ۋە، قازاقلارنى باج - سېلىق تۆلەشكە مەجبۇرلىغان. ئات - ئۇلاغلىرىنى زورلۇق بىلەن ئېلىپ كەتكەن. بۇنىڭغا قارشى قازاق خەلقى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن. بۇ قوزغىلاڭچىلاردىن تازابېك بىلەن چالتاباي تۇتۇلۇپ قامالغان. ئۇلار تۇرمىدىن قېچىپ چىقىپ ئۇز قەبىلىسىنى ئىلىغا باشلاپ چىقىپ ئەلا سۇلتاندىن پاناھلىق تىلىگەن.

قالپاقلىق كىشى ئۇنىڭ سۆزىنى ئۈزۈپ بەردى:
— ئۇلۇغ پادىشاھىمىز چىن خانىدانلىقى بىلەن يېقىن قوشنا بولۇپ كەلگەن. شۇ كەمگىچە چېگرىمىزدا نېرى تۇر، بېرى تۇر بولمىدى. ئاساسىشتا تۇرۇپ كەلگەن پادىشاھىمىز ھېلىھەم چىن خانىدانلىقى بىلەن مانا شۇنداق تىنچمۇ قوشنا ئۆتۈشنى خالايدۇ. بىراق، يېقىندا پادىشاھىمىزغا قارشى شۇملۇقلارنى قىلغان تازابېك بىلەن چالتاباي ئېلىڭلارغا قېچىپ كەلدى. ئۇلار بىزنىڭ پۇقرايىمىز بولغاچ قايتۇرۇپ بېرىشىڭلارنى تەلەپ قىلىپ كەلدۇق.
ئەلا پالۋان چارروسىيە ئەلچىلىرىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپلا چالتاباي بىلەن تازابېكنى پاناھلىققا ئېلىش ۋاقتىدا كۆڭلىگە كەلگەن ئەندىشىنىڭ ئۆز بەرگەنلىكىنى سەزگەنىدى. ئەمدى ئۇلارنى ئەلچىلەرنىڭ تەلىپى بويىچە ايتۇرسا ئۆز ئېلىنىڭ نامىغا داغ چۈشۈرگەن بولاتتى. ئۇ شەمسىدىن ەلپەملەر بىلەن ئالدىن مەسلىھەتلىشىپ ئۇلارنى چار پادىشاھقا ناپشۇرماسلىقنى جەزملەشتۈرگەنىدى. ئۇ سىلىقلىق بىلەن شۇنداق جاۋاب قايتۇردى:
— تازابېك بىلەن چالتاباي بىزدىن باش پاناھلىق تىلەپ كەپتۇ، بىز ئۇلارغا قېرىندىشىمىز سۈپىتىدە پاناھلىق بەردۇق. ھازىر ئۇلار بىزنىڭ پۇقرايىمىز بولدى.
— جانابىي سۇلتان، — دېدى ئەلچى، — ئىككى قەبىلە قازاق ئۈچۈن ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا نىزا پەيدا قىلماسلىقىڭىزنى، ئۇلارنى بىزگە قايتۇرۇپ، ئىناق قوشنىدارچىلىقىمىزنى ساقلاپ قېلىشىڭىزنى سورايمىز.
— بىز، — دېدى ئەلا پالۋان ئاھاڭىنى ئۆزگەرتمەي، — چارروسىيە بىلەن بولغان قوشنىدارچىلىققا ھۆرمەت قىلىپ كەلدۇق، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ھۆرمەت قىلىمىز. پاناھلىق تىلەپ كەلگەنلەرگە پاناھلىق بېرىش ھەر قايسى ئەلنىڭ ئۆز ئىشى، بۇ دۇنيانىڭ مىزانى مۇشۇنداق. ئەگەر بۇ مىزانغا رىئايە قىلمىساڭلار، بىز يەنە ئىككى دۆلەتنىڭ قوشنىدارچىلىق ھۆرمىتى ئۈچۈن ئىككى قازاقنىڭ ئۆلۈمى باراۋىرىدە خۇن تۆلەيلى.
ئەلا پالۋاننىڭ بۇ قانۇنىي گېپى باش ئەلچىنى سەل تەمتىرىتىپ قويدى.

ئۇ ئالماتا گوبىرناتورىنىڭ: «ئۇيغۇرلار نادان خەلق، قانۇن، مىزاننى بىلمەيدۇ، پوپۇزا ئىشلەتسەڭلارلا بولىدۇ» دېگەن سۆزىنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى چۈشەندى، شۇنداقتىمۇ گوبىرناتورىنىڭ ئەمرى بويىچە پوپۇزا ئىشلىتىپ باقماقچى بولدى:

ــ بىزگە دەپئى دۇنيا كېرەك ئەمەس، پۇقرايىمىز كېرەك. ئۇلارنى يەتتە كۈن ئىچىدە تاپشۇرۇشۇڭلار كېرەك، ئەگەر تاپشۇرمىساڭلار بۇنىڭدىن كېيىنكى چىققان ئاقىۋىتىگە سىلەر مەسئۇل.

ئەلچىنىڭ مەنسىتمەسلىك بىلەن قىلغان پوپوزىسى ئەلا سۇلتاننىڭ غۇرۇرىغا تەگدى، ئەمما كەلگۈسى ئىشلارنى ئويلاپ ئۆزىنى بېسىۋالدى ۋە تەمكىن ھالدا شۇنداق دېدى:

ــ بىز قانۇن، قائىدىدىن چىققۇدەك ئىش قىلمىدۇق، قازاق قېرىنداشلار پەقەت بىزدىن پاناھلىق تىلىگەچكە پاناھلىق بەردۇق. ھېلىغۇ دىنىي قېرىندىشىمىز ئىكەن، جانابىي ئەلچىلەر پاناھلىق تىلەپ كەلسىمۇ پاناھلىق بېرىمىز. بىز مانا شۇنداق كۆكسى ــ قارنىمىز كەڭ خەلق. پادىشاھىڭىزغا مەلۇم قىلىڭكى، بۇ ئىشتا قانداق ئاقىۋەت پەيدا قىلساڭلار سىلەر جاۋابكار، بىز ئەمەس!

ئەلچىلەر ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشتى. ئەلچىلەر باشلىقى:

ــ دېمەك، قايتۇرمايدىكەنسىز ــ دە؟ ئۇنداقتا قۇدرەتلىك پادىشاھىمىز ــ دىن رەنجىمەڭلار، بىز شەھرىڭلارنى تۇپتۇز قىلىۋېتىمىز!

ئەلا سۇلتان ۋە ھەيئەتلەرمۇ ئورنىدىن تۇرۇشتى. شەمسىدىن خەلپەم، ئەزىز پالۋانلار ئەلا سۇلتاننىڭ زىرەكلىك بىلەن بەرگەن جاۋابىدىن مەمنۇن بولۇپ تۇراتتى، رۇس ئەلچىسىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق پۇراپ تۇرغان دوقى ئۇلارنىڭ غۇرۇرىدە ئاچچىقىنى كەلتۈردى. ئەلا سۇلتان سالماق ھالدا:

ــ سىلەرنىڭ مەقسىتىڭلارنى بىلەتتۇق، سىلەر 1864 ــ يىلى زېمىنىمىزغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ بۇرنۇڭلارغا يېگەن. پادىشاھىڭلار چىڭ خانىدانلىقى ھۆكۈمىتى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ بىزنىڭ ئىختىلالىمىزنى باستۇرماقچى بولغىنىدىن خەۋىرىمىز بار. بۇنىڭغا باھانە تاپالمايۋاتقىلار، قازاق قېرىنداشلارغا باش پاناھلىق بەرگىنىمىزنى باھانە قىلىپ تاجاۋۇز قىلساڭلار بىزمۇ قاراپ تۇرمايمىز!

رۇس ئەلچىلىرى مەھكىمىدىن ئالدىراپ چىقىپ كېتىشتى.

13

مىلادىيە 1871 - يىلى 5 - ئاي. پۈتۈن بەدىنى ئاپئاق كۆپۈك بولۇپ كەتكەن ئاتنى چاپتۇرغىنىچە بىر ئالاقىچى مەھكىمە ئالدىغا كەلدى - دە، قاراۋۇلغا:

— سۇلتانغا مۇھىم مەكتۇپنامە ئەكەلدىم! — دېدى.

قاراۋۇل يىگىتنى كىرگۈزۈۋەتتى. ئۇ يۈگۈرگىنىچە سۇلتان ھۇزۇرىغا كىرىپ كەلدى. ئەلا سۇلتان ھەيئەت رىياسىتى بىلەن قانداقتۇر بىر ئىشنى مۇھاكىمە قىلىۋاتاتتى. ئۇ مەكتۇپنى قولىغا ئېلىپ قاراپ چىقتى. چىرايى ئۆزگەردى، ئاندىن كۆپچىلىككە ئوقۇپ بەردى:

يۇرت بىرلە ئەيلەپ چوڭ مەسلىھەت
ئەل سۇلتانىغا تېزنامە خەت.
توقسانىڭ بەگ ئالدىغا يۈزلىنىپ
ئورۇسنى كۆردى، قايتتى يانىپ.
بۇياندىن توپلاندى كەتمەن لەشكىرى،
كى مەست يەڭلىغ بولۇپ ھەر بىرى.
ئورۇس بارگاھىغا باردى يېتىپ،
ئورۇس لەشكىرىنىڭ ئىچىگە كىرىپ.
كى بىر نەچچە نەسارانىڭ باشىن كېسىپ،
بۇ باشلارنى لەشكەر ئىچىگە ئاسىپ.

ئەلاخان سۇلتان ۋاقىپ بولغايلا. تۆڭ گۈەن چار پادىشاھ لەشكىرىنى باشلاپ كەلدى. ئۇلار قارا - قارادىن بېسىپ كىرىپ كەتمەنگە ھۇجۇم قىلدى، بىز قاتتىق ئېلىشتۇق. تۆڭ گۈەن دەيدۇكى، مەن ئەلا بىلەن يەككىمۇ يەككە ئېلىشىمەن، بېشىنى

كېسىپ غۇلجىغا يۈرۈش قىلىمەن. خانىڭ يارلىقى بويىچە جىيانجۇن بولىمەن!... سىلىنىڭ تېزدىن لەشكەر تارتىپ كېلىشىلىرىنى سورايمىز.

جەنۇب بېگى توقسۇق

توقسۇق بەگنىڭ مەكتۇبى سەردارلارنى تىك تۇرغۇزدى. جالالىدىن قازىكالان ئاپئاق تاتىرىپ كەتتى. ئەلا سۇلتان:

— سەردارلار، ئۇرۇس پادىشاھى شەھرىمىزنى تۇپىتۇز قىلماق ئۈچۈن تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپتۇ. قازاق قېرىنداشلارنى قايتۇرامدۇق ياكى ئۇرۇسلار بىلەن ئۇرۇشامدۇق؟ — دەپ سورىدى.

— يۇرتنى قوغداش بىزنىڭ مۇقەددەس بۇرچىمىز. سۇلتان، ۋەتىنىمىز چېگرىسىنى قوغداشقا بارغايمەن، ئەمىر قىلىشلىكەن! — دەپ ئىلتىجا قىلدى قۇۋاش پالۋان.

— مەن باراي، — دېدى ئەمىرلەشكەر ئەزىز پالۋان، — مەن لەشكەرلەرنى مەشق قىلدۇرۇپ تەييار قىلىپ قويغان!

سەردارلار بۇ ئۇلۇغ بۇرچنى بېجىرىش ئۈچۈن ھەر تەرەپتىن تەلەپ قىلدى، چار پادىشاھنىڭ تاجاۋۇزىنى تارمار قىلىشقا ئەھدۇ پەيمان قىلدى. ئەلا سۇلتان غەيۇر سەردارلىرىنىڭ باھادىرلىقىغا خۇش بولدى.

— بۇ نۆۋەت پېقىر ئىنىكىلارغا ئىجازەت بەرگەيسىلەر، — دېدى ئۇ، — خائىن تۇڭ گۈەن مېنى جەڭگە چىللاپتۇ، بارمىسام نامەردلىك بولۇر. شەمسىدىن ئاتا مېنىڭ ئورنۇمدا ئىشلارنى بېجىرىپ تۇرغاي، ئەزىز پالۋان سىز قورغاس چېگرىسىغا مەسئۇل بولغايسىز. كۈرە، سۈيدۇڭگە ئالاقىچى ئەۋەتىپ، خۇيزۇ لەشكەرلىرىنى سەپراس تۇرغۇزۇش كېرەك. قېنى قازىكالان ئاتا، دۇئا بەرگەيلا، بۇگۈنلا كەتمەنگە يەتمىسەم بولمايدۇ!

ئەزىز پالۋانلار خېلى توسۇپ باقسىمۇ ئەلا سۇلتاننى رايىدىن قايتۇرالمىدى. جالالىدىن پاتمەگە قول كۆتۈردى:

— سۇلتانىمىزنىڭ بۇيۇك يۇرۇشى نۇسرەتلىك بولغاي، ياۋنىڭ جاجىسىنى بەرگەي!

— ئەمرلەشكەر ئەزىز پالۋان!
— خوش سۇلتانىم!
— ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاغىنىڭ مىڭ كىشىلىك مەرگىنىگە ئەمىر قىلىڭ، جەڭگە تەييارلانسۇن. بەردەنگىلەر مايلىنىپ، ئوق يېتەرلىك ئېلىنسۇن!
— باش ئۈستىگە!
ئەلا سۇلتان ئىشلارنى تېز ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇپ، شىبە ئاپئاق بىلەن خوشلاشقاچ تاماقلىنىۋېلىشقا ماڭدى.
شىبە ئاپئاق ئەلا پالۋاننىڭ ئۇرۇشقا باردىغانلىقىنى ئاڭلاپ قاتتىق ئەندىشە قىلدى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىراپ تاماق يېيىشىگە قاراپ ئولتۇردى. تاۋاققا ئاندا ـ ساندا قول سېلىپ نارىندىن يەپ قويدى. ئۇ تاۋاققا قول سېلىشتىن كۆرە ئېرىنىڭ يۈرىكىگە قول سېلىشقا باشلىدى:
— سىز سۇلتان بولغاندىن كېيىن باشقا سەردارلارنى ئەۋەتىڭىز لماسمىدى!
— ماڭا قارا، سېنىڭدىن بىر نەچچە كۈن ئەمەس، بىر نەچچە مىنۇتمۇ ئايرىلغۇم يوق، ئەمما سېنىڭ، ئوغلىمىزنىڭ ۋە سېنىڭدەك ئانىلار، بالىلارنىڭ خاتىرجەم ياشىشى ئۈچۈن ئۆزۈم بېرىشىم كېرەك.
شىبە ئاپئاق ئېرىنىڭ چاقىنىغان كۆزلىرىگە تىكىلدى:
— پالۋىنىم، بۇ ئۇرۇشقا بېرىشىڭىزدىن قورقمەن، يۈرىكىم بىرنېمىنى تۇيۇپلا...
— ئاپپىقىم، قورقما، ئۇرۇش دېگەننىڭ بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ. ناۋادا ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولسا، ئارمىنىم ئەمەلگە ئاشقان بولىدۇ. ۋەتەننى قوغداش ھەر بىر ئادەمنىڭ بۇرچى. ۋەتەن ئۈچۈن ئۆلسەم ئەۋلادلىرىمىز ئالدىدا يەرگە قاراپ قالمايمەن!
شىبە ئاپئاقنىڭ كۆزىگە لۆممىدە ياش كەلدى. تاۋاقتىن ئىختىيارسىز قولىنى تارتتى. ئەلا پالۋان ئۈنى بەزلىدى:
— يىغلىما. ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن تاغدەك يۆلەنچۈكۈم خەلقىم بار. بىز ئورۇس تاجاۋۇزچىلىرىنى چوقۇم مەغلۇپ قىلىمىز. ئۇلارغا بىر ماڭدام تۇپرىقىمىزنىمۇ بەرمەيمىز. سۆيگەن يارىڭنى يىغا بىلەن ئەمەس مېھرىڭ،

شادلىقىڭ، كۆلكەڭ بىلەن ئۆزانقىن!
شۇ ئاردا گۈلسۇم چىلاپچا بىلەن چۆگۈن كۆتۈرۈپ كىردى. ئەلا پالۋان قولىنى يۇدى، ئاغزىنى چايقىدى. گۈلسۇم چىقىپ كېتىشىگە شىبە ئاپئاق شۇنداق دېدى:
ـــ گۈلسۇم بىلەن نۆكىرىڭىز نۇردۇن چىقىشىپ قاپتۇ. ئايشەم ئانامغا سىزنىڭ ئەلچى بولۇپ بېرىشىڭىزنى ئويلىغانىدىم.
ـــ بۇ ياخشى گەپكەن، جەڭدىن كېيىن ئۆزۈم توي بېشى بولىمەن.
ـــ بولمىسا، سىز كەلگۈچە ئاپاملارنى يوقلىغاچ ئايشەم ئانىغا پۈرىتىپ باقاي، بېرىشىمغا رۇخسەت قىلارسىزمۇ؟
ـــ بارغىن، قايتىشىمدا ئېلىپ كېتەرمەن.
ـــ ماقۇل، نۇسرەت بىلەن قايتقايسىز!
ـــ ئەمدى مەن ماڭاي.
ئەلا پالۋان تونىنى كىيدى، بېلىنى تاسما پوتا بىلەن باغلىدى. شىبە ئاپئاقنىڭ قولىدىن مىسران قىلىچنى ئېلىپ بېلىگە ئاستى، ئاندىن ئاپئاقنىڭ زىلۇا بېلىدىن قورۇپ ئۆزىگە تارتتى، ئۇنىڭ ئالۇچارەڭ لەۋلىرىگە، ئالمىدەك قىزىل مەڭزىلىرىگە بېسىپ ـ بېسىپ سۆيدى.
ـــ يولىڭىز ئاق، دۈشمىنىڭىز خار بولغاي! ـــ دېدى شىبە ئاپئاق ئەلا پالۋان بوز ئايغىرغا مىنگەندە.

14

كەتمەن يېزىسى ئىسمى جىسمىغا لايىق كەتمەن شەكلىدە ئىدى. ئۇ كەتمەنگە ئوخشاش تەكشى ساي بولۇپ، ساينى ياقىلىتىپ ياپياڭ سېلىنغان ئۆيلەر ئايدىڭ كېچىدە ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ساينىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى ئۇچ دۆڭ تولۇنئاي نۇردا پارقىراپ تۇراتتى، بۇ ئۇچ دۆڭ ئەمچەككە ئوخشاش بولغاچ، كەتمەنلىكلەر ئۇچ ئەمچەك دەپ ئاتايتتى. كۆمۈشتەك ئاي نۇرى يېزىنىڭ ئاپئاق ئۆيلىرىنى، يېشىل دەرەخلەرنى، بۇك ـ باراقسان باغلىرىنى، ئۆزۈم باراڭلىرىنى يارقىن كۆرسىتىپ تۇراتتى. كۆچلۇك ئات

دۇپۇرىنى ئاخىلىغان ئىتلار ھويلا - ھويلىدىن چىقىپ ھاۋشىغىلى تۇردى. بۇ خۇددى سىگنالغا ئوخشاش، ھەممە ئۆيلەرنىڭ چىرىغى يېنىشقا سەۋەب بولدى. ئايالار، بوۋايلار، بالىلار كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ چىقىشقا باشلىدى. ئۇلار ھە دېگەندە ۋەھىمگە چۈشۈپ، پاكار سوقما تاملار كەينىدىن ماڑىلاشتى، ئاندىن قورۇنىڭ چۈشۈرگىسىنى ئېلىشتى. ئۇلار لەشكەرلەرنىڭ ئاق مالخىيى، تۇغ - ئەلىمىنى كۆرۈپ ئۆز ئادەملىكىنى تونۇدى ۋە كوچىغا چىقىشتى. كىشىلەر قازان قاينىغانىدەك قاينىاپ كەتتى، ئىتلارنىڭ ھاۋشىلىرى بېسىقتى، ئايالارنىڭ خۇشخۇي ئاۋازلىرى، بالىلارنىڭ ۋارقىراشلىرى ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرىنى بېسىپ كەتتى. يېزا خۇشال - خۇراملىققا چۆمدى. بىر نەچچە بوۋاي ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى ۋە ئۇنىڭغا:

— مەلئۇن تاجاۋۇزچىلارنى يوق قىلغايسىز! — دەپ ئىلتىجا قىلدى.

شۇ ئارىدا توقمىلەك بەگ نۆكەرلىرى بىلەن يېتىپ كەلدى. ئەلا پالۋان ئاتتىن چۈشتى، دوستلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، ئەھۋاللاشتى. ئاندىن ئاتلىنىپ، بەردەنگىلەر تىكلەپ قويۇلغان، ئۆيەر - بۇ يەردە كىشىلەر ئۇخلاپ يانقان، توپلىشىپ ئولتۇرۇپ پاراڭلىشىۋاتقانلار ئارىسىدىن ئۆتتى. ئەمىرشاھ لەشكەرلەرگە دەم بەردى.

ئەلا پالۋان توقمىلەك بەگدىن رۇس لەشكىرىنىڭ كۆچى، قورالى، تۇرغان ئورنى ۋە جەڭ ئەھۋالىنى ئۇقتى. توقمىلەك بەگ، ئاققوزا مىراپ سەركەردىلىكىدىكى شۇڭقار، كەتمەن، غالجات لەشكەرلىرىنىڭ تاجاۋۇزچىلارنى توسۇپ باھادىرلارچە جەڭ قىلغىنىغا ئاڑكاللا ئېيتتى ۋە باھادىرلارنى مۇكاپاتلىدى، ئاندىن ئۇلار بىلەن بىرگە كەتمەن يېزىسىنىڭ ئەتراپىنى ئارىلىدى. رۇسلارنىڭ بارگاھىنى يىراقتىن كۆردى، ساي قېپلىن چاتقاللىق ئىدى. چاتقاللىقتا ھەرخىل مېۋىلەر، تېرەكلەر، سۆگەتلەر كۆپ ئىدى. ئەلا پالۋان ئۈچ ئەمچەكنىڭ مۇھىم ئىستىھكام بولىدىغانلىقىنى جەزملەشتۈردى ۋە ئابدۇرۇسۇل بەگ مەرگەنلىرىنى ئۈچ ئەمچەك ئۈستىدە مۇداپىئەدە تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ توقمىلەك بەگنىڭ چېدىرىغا كېلىپ لەشكىرى كېڭىشى ئۆتكۈزدى، كېڭىشتىن كېيىن سەردارلار تەييارلىققا

كىرىشتى.

ئەتىسى خىرە - شىرە تاڭ سۈزۈلۈشىگە رۇس لەشكەرلىرى سەپ تارتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. سەپ ئالدىدا غاڭزىسىنى قىڭغىر چىشلىگەن، شاپ بۇرۇت، ئاپئاق ھەربىي كىيىم كىيگەن سەركەردە قىلىچىنى ئالغا سوزۇپ تىك مېڭىپ كەلمەكتە، ئۇنىڭ ئارقىسىدىكى لەشكەرلىرىمۇ مىلتىقلىرىنى ئالدىغا چىقىرىپ بىر تەكشى قەدەمدە كېلەتتى. ئۇلارنىڭ بۇ يۈرۈشى سۈرلۈك ۋە ھەيۋەتلىك ئىدى. بىرىكمىدە سەپنىڭ ئارقىسىدا قارىگىر ئات مىنگەن، چەنى بار چەندازا كىيىملىك بىر چىڭ لەشكىرى پەيدا بولدى. ئۇ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ ھەي ئەلا، پالۋان بولساڭ مەيدانغا چۈش، پېقىر تۇڭ گۈەن كاللاڭنى ئالىدۇ، ئىلىغا بېسىپ كىرىپ جىياڭجۈن بولىدۇ، سۈخانى ئېلىپ مۇرادىغا يېتىدۇ!

ئەلا پالۋاننىڭ بەدىنى تىكەنلەشتى، قېنى قاينىدى، ئەما قىلىچىنىڭ دەستىسىنى قولى ئاغرىغىچە قىسىپ، مىدىر - سىدىر قىلمىدى. رۇس لەشكىرى ئۈچ ئەمچەككە يەتمەس قەدەم يېقىنلاپ كەلدى. پالۋاننىڭ مەرگەنلىرى ئەلا پالۋانغا تېز - تېز قاراشقا باشلىدى، ئەما ئەلا پالۋان قېشىنى ھىمىرىپ رۇس لەشكىرىگە تىكىلىپ تۇراتتى.

ـــ چەنلەپ ئېتىڭلار! ـــ دېگەن سادا ئەلا پالۋاننىڭ ئاغزىدىن چىقتى.

ئىككى يۈز ئەللىك بەردەنگىدىن تەڭلا چىققان ئوق بىر سەپتە تىزىلىپ كېلىۋاتقان رۇس لەشكەرلىرىنى دۇم چۈشۈردى، سەركەردىسىنىڭ غاڭزىسى بىرياقتا، ئۆزى بىرياقتا چۈشتى. ئىككىنچى قېتىم يەنە ئېتىلدى. ئىككى يۈز ئەللىك مەرگەننىڭ بەردەنگىسىگە ئىككى يۈز ئەللىك لەشكەر كەينىدىن ئوق سېلىپ بېرىۋاتاتتى. كەينى - كەينىدىن ئېتىلغان ئوقتىن رۇس لەشكىرىنىڭ ئالدىدىكىسى قىرىلىپ، كەينىدىكىسى تەمتىرەپ قالدى. مانا شۇ چاغدا ئەلا پالۋان قامچىسىنى ئوڭغا بىر، سولغا بىر پۈلاڭلاتتى، شۇ ھامان ئىككى يانىدىكى ئورمانلىقتىن سانسىز ئات دۈپۈرى ۋە «ئۇر - چاپ!» دېگەن سادا ياڭرىدى. ئوڭ يانىدىكى ئەمىرشاھنىڭ، سول يانىدىكى توقسۇقنىڭ بەگلىنىڭ ئاتلىق لەشكىرى بېسىپ كەلدى. ئەلا پالۋان كەينىگە قاراپ

قامچىسىنى يەنە پۈلاڭلاتقاندى. ئۇچ ئەمچەكنىڭ كەينىدە سەپراس تۇرغان ئاققوزا مىراپ قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، ئۇنلۈك ۋارقىرىدى:

— ئاق پادىشاھ باسمىچىلىرىنى قىرىڭلار!

يۈزلىگەن ئاتلارنىڭ دۇپۇرىدىن يەر تەۋرىگەندەك بولدى. ئۇچ تەرەپتىن قىلىنغان ئاتلىق ھۇجۇم رۇس لەشكىرىنىڭ ھەيۋەتلىك سېپىنى بۇزۇۋەتتى. ئۇلار ئوق چىقىرالماي، مىلتىقنىڭ ئىتتىكى بىلەن ئۆزلىرىنى قوغداشقا مەجبۇر بولدى. قىيامەتنىڭ جېڭى باشلىنىپ كەتتى. جەڭ مەيدانىنى ۋاڭ ـ چۇڭ، ئاچچىق چىرقىراشلار، ۋارقىراشلار، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، قىلىچلارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇپ جاراق ـ جۇرۇق قىلىشلىرى، يارىلانغانلارنىڭ ئىڭراشلىرى قاپلاپ كەتتى. رۇسلار بەرداشلىق بېرەلمەي قېچىشقا باشلىدى، قاتتىق قىرغىن باشلاندى. رۇسلارنىڭ باش سەركەردىسى ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى كۆرۈپ ئاتلىق لەشكىرىنى سالدى. ئۇچ ئەمچەكتە بوز ئايغىردا تىك ئولتۇرۇپ پۈتكۈل جەڭ مەيدانىنى كۆزىتىۋاتقان ئەلا پالۋان جەڭنىڭ ئۆز پىلانى بويىچە كېتىۋاتقىنىدىن مەمنۇن ئىدى. ئۇ قىلىچىنى قىنىدىن سۇغاردى، بەردەنگىلىرىنى ئۇ يەر ـ بۇيەرگە ئۆيمەك قىلىپ تىزىپ قويۇپ ئاتلىرىغا مىنىپ تۇرغان مىڭ مەرگەنمۇ قىلىچلىرىنى سۇغاردى. بىر يەردە جەم تۇرالماي چاپچىپ، تىزگىن سېپىرىپ تۇرغان بوز ئايغىر ئۆزىنى جەڭ مەيدانىغا ئاتتى، مەرگەنلەرمۇ بوز ئايغىرنىڭ كەينىدىن ئۇچتى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزى ئوت بولۇپ يانغان، يۈزى قىزارغانىدى. ئۇ قىلىچىنى ئوڭ ـ سولغا چېپىپ، ئۆزىگە ھەملە قىلىپ كەلگەن دۇشمەن ئاتلىقلىرىنى غۇلىتىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆزى تۇڭ گۈەننى ئىزدەيتتى. ئاخىر ئۇنى بىر توپ رۇس ئاتلىقلىرى ئارىسىدا كۆرۈپ قېلىپ، بوز ئايغىرنى ئۇنىڭ ئالدىغا چاپتۇردى. ئايغىر كىشنەپ، كۆزلىرىنى ئالايتىپ ئاتلىقلار ئىچىگە بۆسۈپ كىردى. ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولغان ئەلا پالۋاننى كۆرگەن تۇڭ گۈەن ئالاقزادە بولۇپ كەتتى. ئەلا پالۋان قەھرى بىلەن ۋارقىرىدى:

— ھەي خائىن، كەل، مەردنى مەيداندا سىنايدىغان پەيت كەلدى، قېنى سىنىشايلى!

ئەلا پالۋاننىڭ ئۇرغان قىلىچىنى قىلىچ بىلەن قايتۇرغان تۇڭ گۈەن

ناھايىتى چاققانلىق بىلەن ئەلا پالۋانغا قىلىچ ئوردى. ئەلا پالۋان ئونىڭ قىلىچىنى قىلىچ بىلەن قېقىۋېتىپ:

— ۋەتەننى سېتىشقا، ئاق پادىشاھ ناجاۋۇزچىلىرىنى باشلاپ كېلىشكە پېتىنغان ئىت كاللاڭنى سۇغا تەقدىم قىلىمەن! — دەپ زەرب بىلەن ئونىڭ بوينىغا قىلىچ ئوردى. شەمشەرنىڭ ئىتتىك بىسى ئونىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى، تۇڭ گۈەننىڭ كاللىسى پومزەكتەك دومىلاپ ئويمانغا چۈشتى.

يەككىمۇ يەككە قىلىچۋازلىق جېڭى قىزىپ كەتتى. ئەلا پالۋاننىڭ غەيۇر لەشكىرى قان كېچىپ جەڭ قىلدى. يىقىلغانلار قايتا ئورنىدىن تۇرۇپ دۈشمەن بىلەن ئاخىرقى تىنىقى قالغۇچە ئورۇشتى. پىيادە رۇس لەشكەرلىرىنى سۇر - سۇر قىلىپ كەلگەن توقىلەك بەگ، ئەمىرشاھ لەشكەر-لىرى ئەلا پالۋاننىڭ مەرگەنلىرىگە قوشۇلۇپ بوراندەك ھۇجۇم باشلىۋەتتى بۇنىڭغا چىدىيالمىغان رۇس ئاتلىق لەشكەرلىرى قاچتى. قېچىش ئۆلۈ دېمەكتۇر. ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى تېخىمۇ غەيرەتلەندى، ئۇلار ئۆزلىرىنى تاجاۋۇزچىلار تەرەپكە ئاتتى.

ئەلا پالۋان ئايغىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتقاندى، بوز ئايغىر ئىككى پۇتىدا تىك تۇردى. ئەلا پالۋان قوشۇنىغا توختاش ئىشارىتىنى بەردى، كاناي چېلىندى.

— ھۇجۇم توختىسۇن! دۈشمەن قوشۇنىنى قورشاڭلار، بىرىمۇ چىقىپ كەتمىسۇن! سۇلتاننىڭ بۇ ئەمرى بىلەن لەشكەرلەر يەنە دەسلەپكى ئورۇنلىرىغا يوشۇرۇندى، ئۈستۈن توپ كۈچى بار تۆت مىڭ روسىيە ئەسكىرى قاتمۇ قات مۇھاسىرىدىن چىقالمىدى. ئەلا پالۋاننىڭ پەنتى بىلەن تاجاۋۇز-چىلارنىڭ قۇيرۇقىنى خادا قىلغىنىنى كۆرگەن كەتمەن خەلقى داشقازانلارنى ئاستى، ماللارنى سويۇپ تاۋام تەييارلاشقا كىرىشتى.

15

ئەلا پالۋاننىڭ نۇسرەت تېپىپ قايتقانلىقىنى ئاڭلىغان شىبەلەر سۇمۇل

دەرۋازىلىرىدىن چىقىپ دەبدەبىلىك كۆتۈۋالدى. ئالتىنچى سۈمۈلنىڭ سېپىل دەرۋازىسى ئالدىدا سۈمبا، تۈمبا، شىبە ئاپئاق، ئايشەم ئانا ۋە بارلىق سۈمۈل خەلقى كۆتۈپ تۇراتتى. بۇ قېتىم شىبە ئاپئاق سۈمبادىن «ئەلا پالۋان قايسى» دەپ سورىمىدى، بەلكى ئوغلىغا:

— ئەنە داددا، داددا دە، — دەپ ئەلا پالۋاننى كۆرسەتتى.

ئەلا پالۋان ئاتتىن چۈشۈپ ھەممە بىلەن كۆرۈشتى، ئاندىن ئوغلىنى قولىغا ئېلىپ ئېگىز كۆتۈردى ۋە:

— بىز مۇشۇ ئەۋلادلىرىمىز ئۈچۈن جەڭ قىلدۇق! — دەپ جاكارلىدى.

ئۇ ۋەدىسى بويىچە نۇردۇننىڭ ئەلچىسى بولۇپ ئايشەمخانىنىڭ ئالدىغا كىردى، ماقۇل جاۋابىنى ئېلىپ ئەتىسىلا تويىنى قىلدى. شىبە ئاپئاق گۈلسۈمگە، ئەلا پالۋان نۇردۇنغا قولداش بولۇپ شەھەرگە قايتتى. ئەمما، ئۇلار دەريا بويىدا مىڭلىغان كىشىنىڭ ئۆزلىرىنى قارشى ئالغىلى چىققىنىدىن بىخەۋەر ئىدى.

دەريا بويى ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغانىدى. شەھسىدىن خەلپەم باشلىق ئىمام، مۇپتى، يۇرت چوڭلىرى، سەردارلار كېمە توختايدىغان يەردە كۈتۈپ تۇرۇشاتتى. ئەلا پالۋان سۈمبانىڭ شەھەرگە چاپارمەن ئەۋەتكىنىنى بىلمەيتتى. ئۇلار كېمىگە چۈشتى، دەريا شوخ دولقۇنلىرى بىلەن قۇتلۇقلىدى، قىرغاقتىكى ئەرلەر بۆكلىرىنى ئاسمانغا ئاتتى، ئايالار ياغلىقلىرىنى پۇلاڭلاتتى. ناغرا، سۇناي، داپ ـ دۇمباق ياڭرىدى. كېمە قىرغاققا يەتكەن ھامان شەھسىدىن خەلپەم كېمىگە چىقىپ ئەلا پالۋاننى قۇچاقلىدى. ئەلا پالۋان يۇرت چوڭلىرىنىڭ چۆرىدىشىدە سانجاق ـ سانجاق تۇرۇشۇپ تەنتەنە قىلىۋاتقان پۇقرالارنىڭ ئالدىدىن ئۆتتى. پۇقرالارشادلىقىنى ھەر خىل سۆزلىرى بىلەن ئىپادىلەشكە باشلىدى:

— سۇلتاننى تاپقان ئاتىغا، تۇغقان ئانىغا ھەشقاللا!

— سۇلتانغا ئۇزۇن يىللار سالامەتلىك، خاتىرجەملىك تىلەيمىز!

— سۇلتانغا شان ـ شەرەپلەر بولغاي!

— غەيۇر لەشكەرلىرىمىزگە باركاللا!...

ئون ئىككىنچى باب

نىدا

ئانا يۇرتنۇڭ ئامان بولسا،
رەڭگىرويىڭ سامان بولماس.
ـــ خەلق ماقالى

1

مىڭ شۇي شى داربن مەغلۇپ بولغاندىن كېيىنلا خانغا مەكتۇپ يېزىپ: «ئىلى توپىلاڭچىلىرى بەك ياماق، ئۇلارنى باستۇرۇشقا كۈچىمىز يەتمەيدۇ، قوشۇن ئەۋەتكەيلا. ئاشلىق ئۆكسۈپ قالدى، ئەمەلدار، چېرىكلەرگە مائاش بەرگۈدەك ئاقچىمۇ يوق» دەپ زارلانغانىدى. خان يارلىق چۈشۈرۈپ، رۇڭ چۈەننى ئالماتا گوبىرناتورىغا ئەۋەتىپ لەشكەر يارەدەم بېرىشىنى سوراشقا پەرمان بەردى. مىڭ شۇي پەرمان بويىچە رۇڭ چۈەننى ئالماتاغا ئەۋەتكەنىدى. كۈرە ئېلىنىپ مىڭ شۇي ئۆزىنى پارتلىتىۋالغاندىن كېيىن، رۇڭ چۈەن خانغا بۇ ئەھۋالنى مەلۇم قىلغان، خان يارلىق چۈشۈرۈپ رۇڭ چۈەننى چېرىكسىز جياڭجۈنلۈككە تەينلىگەنىدى. بۇ چېرىكسىز جياڭجۈن خانغا زارلىنىپ مەكتۇپ يېزىۋەرگەندىن كېيىن خانمۇ كەينى ـ كەينىدىن يارلىق چۈشۈردى. ئۇنىڭ بىر يارلىقىنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: «روسىيەدىن ئىلىغا قوشۇن كىرگۈزۈشنى سوراپسىز، ۋاقىت بولدۇق.» يەنە بىر يارلىقىدا: «روسىيىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىغا نوتا تاپشۇردۇق، روسىيە

شېسىر[1] يامۇلىنىڭ تېزدىن قوشۇن ئەۋەتىشىنى سۈيلەش ھەققىدە زۇڭلى خارجى ئىشلار دىۋانىغا يارلىق چۈشۈردى» دەپىلگەنىدى.

رۇك چۈەن ئالماتا گوبىرناتورىغا كۆپ قېتىم يولۇقۇپ ئىلىغا قوشۇن كىرگۈزۈشنى ئىلتىجا قىلدى. ئەمما، جاندارال «پادىشاھتىن سوراپ باقاي» دېگەن جاۋابتىلا تۇردى. رۇك چۈەن رۇس گازارما جاندارالىنىڭ جاۋابىنى روسىيە پوچتىسى ئارقىلىق خانغا مەلۇم قىلدى. خان مىلادىيە 1866 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى يارلىق ئەۋەتتى، رۇك چۈەن قوللىرى تىترىگەن ھالدا يارلىقنى ئىچىدە ئوقۇپ چىقتى: «روسىيە يېقىنقى كۈنلەردە بىرەر مىڭ كىشىلىك قوشۇن ئەۋەتىپ بىز بىلەن بىرلىكتە غۇلجۇنى قايتۇرۇۋالمدىغانلىقى ھەققىدە ئالاقە ئەۋەتتى. بۇ ئېنىقمۇ؟» رۇك چۈەن بۇ يارلىقنى كۆتۈرۈپ بېرىپ روسىيە گازارمىسى قوماندانى بىلەن كۆرۈشتى. ئۇماندان «نىزنايۇ»[2] دەپ ئىككى مۇرىسىنى چىقاردى.

ئىلىنىڭ ئەڭ گۈزەل يېرى يېتىپ كەلگەنىدى. ئاسمانمۇ، يەرمۇ يېشىللىققا پۈركەنگەن، غۇلجا شەھرىنىڭ غەرب دەرۋازىسى سىرتىدىكى ئورمانلىق بەكمۇ جانلانغان، ئىسسىقتا چىدىماي قالغان قۇشلار بۇ ئورمانزارلىققا كىرىپ دەرەخ شاخلىرىغا قونۇۋېلىپ ئۆزلىرىنىڭ ساز ناخشىلىرىنى باشلىغان، بەزى ياۋايى ھايۋانلارمۇ بۇ باغقا كىرىشىۋالغانىدى. شەھەر ئىچى ۋە سىرتى ئىسسىق تەسىرىدىنمۇ، ئەيتاۋۇر سۈكۈناتقا چۆمگەن، ئورمانىدىكى قۇشلارنىڭ ئاۋازىدىن باشقا سادا يوق ئىدى. بۇ جىملىقنى ئۇشتۇمتۇت «گۇمبۇر ـ گۇمبۇر» قىلغان دەھشەتلىك گۈلدۇرماما ئاۋازى بۇزدى. ھاۋادا بولسا ئازراقمۇ بۇلۇت يوق ئىدى. مىلادىيە 1871 ـ يىلى 5 ـ

---

① شېسىر يامۇلى ـــ روسىيىنىڭ ئالماتادىكى رۇس گازارمىسى.

② نىزنايۇ ـــ بىلمەيمەن.

ئاينىڭ 22 - كۈنى گۈمبۈرلىگەن بۇ ئاۋازغا ئادەملەرلا ئەمەس قۇشلارمۇ ھەيران قالدى. بۇ ھەيرانلىق قۇشلار ئۈچۈن دەھشەتكە ئايلاندى. ئۇلار قونغان دەرەخلەر يىلتىزى بىلەن قومۇرۇلۇپ چۈشكەنىدى. قۇشلار ئۇركۈپ بۇ دەھشەتلىك ئاۋازغا غەزەپلەنگەن ھالدا ئىلى دەريا سىنىڭ توقايلىقىغا ئۈچۈپ كەتتى. توپا. شاخلار قوشۇلۇپ كۆككە ئۈچتى. سېپىل ئۈستىدىكى لەشكەرلەر جىددىيلەشتى.

سېپىل لەشكەرلىرى سەردارىنىڭ ئالدىغا بىر ئاتلىق لەشكەر كىرىپ كەلدى.

— سەردار، ئاق پادىشاھ لەشكەرلىرى سۈيدۈك. بايانداي. چىلپەڭزە قەلئەسىنى بېسىۋاپتۇ. ئېغىر توپلارنى چىلپەڭزە بارگاھىغا تىكلەپ قويۇپ بىزگە ئوق ئۇزۇۋاتىدۇ. بايانتىندىن بېرى ئۈچۈپ كېلىپ ۋەيران قىلىۋاتقان ئوقلار ئاشۇ توپلارنىڭ ئوقلىرى ئىكەن.

— بۇ ئىشنى دەرھال ئوردىغا بېرىپ ئەمرلەشكەر ئەزىز پالۋانغا مەلۇم قىل ۋە پەرمانىنى ئەكەل!

— باش ئۈستىگە! — چاپارمەن ئاپئاق كۆپۈك بولۇپ كەتكەن ئېتىنى مىنىپ ئوردا تەرەپكە چاپتى.

چاپارمەننىڭ مەلۇماتى دۇرۇس ئىدى. ئاق پادىشاھ گېنېرالى كالپاكوۋسكىي ئىككىنچى قېتىملىق ھۇجۇمدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن بىر ئاي قاتتىق باش قاتۇرۇپ «چاقماق تېزلىكىدە ھۇجۇم قىلىش» پىلانىنى تۈزدى. ئۇ تۈت مىڭ ئاتلىق قوشۇننى تاللىدى، ئون ئېغىر تېپتىكى توپلارنى ھازىرلىدى. ئۇ كېچىسى ناھايىتى تېز ۋە يوشۇرۇن ھالدا قورغاس سۇيىدىن ئۆتتى. ئاتلىق قوشۇن كېلىپ سۇيدۇكنى بېسىۋالدى ۋە تاڭ بىلەن تەڭ بايانداينى ئىگىلىدى. بۇ چاغدا ئەلا پالۋان مۇزارت ئېغىزىغا بېسىپ كىرگەن روسىيە قوشۇنىغا قارشى جەڭ قىلىۋاتاتتى.

ئېغىر توپلاردىن ئېتىلغان چويۇن ئوقلار سېپىلدىن ئارتىلىپ شەھەرگە چۈشۈشكە باشلىغاندىن كېيىنلا. بايلار، ئاخۇنلار، بەگلەر ئىنتايىن قورقۇپ كېتىشتى. ئۇلار بىردىن، ئىككىدىن مەھكىمە شەرئىيگە كەلدى، جالالدىن قازىكالانغا يىغلاپ تۇرۇپ يالۋۇرۇشتى:

ـــ جانابي قازىكالان، ئورۇسلارنىڭ توپلىرى كۆپ ئىكەن، دوزاخ ئوتىنى شەھرىمىزگە ياغدۇرۇۋاتىدۇ، ھازىر قىيامەتنىڭ جېڭى بولۇۋاتىدۇ، نۇرغۇن ئۆيلەرنى ۋەيران قىلدى، بىرمۇنچە پۇقرالار ئۆلدى، مال ـ دۇنيالىرىمىز كۆيدىغاندەك تۇرىدۇ. ئۇلارغا ئەلا سۇلتاننىڭ قوشۇنى تەڭ كېلەلمەيدۇ. سۇلتانغا ئېيتسىلا، شەھرىمىزنى تۇيۇقسىز قىلىشتىن بۇرۇن دەرۋازا ئاچقۇچىنى ئۇلارغا بېرەيلى.

ـــ ياراپسىز، ـــ دېيەلىدى جالالىدىن ئارانلا، ـــ سۇلتانغا بارايلى.

جالالىدىن ئۇلارنى باشلاپ ئوردىغا كېلىپ، ئەلا سۇلتاننىڭ يوقلۇقىنى بىلدى. بۇ يەردە توقلۇق بەگ، ئەزىز پالۋان، قۇۋاش پالۋان، ئەمىرشاھ، قازى لەشكەر شەمسىدىن خەلپەم قاتارلىق سەردارلار جەم بولغان بولۇپ، ئەمىرلەشكەر ئەزىز پالۋان ئەلا سۇلتانغا كەينى ـ كەينىدىن ئىككى چاپارمەن لەۋەتكەن ۋە ئەلا سۇلتان كەلگۈچە قانداق قىلىش توغرىسىدا مەسلىھەتكە چۈشكەنىدى. ئۇلارنىڭ مەسلىھەتىنى جالالىدىن قازىكالان بۇزدى. ئۇ مۇشۇكتەك ئۇششاق دەسسەپ كىرىپ كەلدى ـ دە، سالام ـ سائەتنىمۇ ئۇنتۇپ سورۇندىكىلەرگە:

ـــ ئەي جاسارەتلىك پالۋانلار، ئەلا سۇلتان يوق ئىكەن، مەن سۇلتاننىڭ كەينىدىلا تۇرىدىغان قازىكالانلىق سۈپىتىم بىلەن پەرمان بېرىمەن: شەھەر دەرۋازىلىرىنىڭ ئاچقۇچىنى ئورۇسلارغا تاپشۇرۇڭلار. سىلەر ئۇلار بىلەن تەڭ كېلەتتىڭلار، بىراق ئاۋۇ ئېتىلىۋاتقان توپلىرى دەھشەت ئىكەن، شەھرىمىزنى، ئۇلۇغ مەدرىسىمىزنى، ئۆي ـ ماكانلىرىمىزنى تۇيۇقسىز قىلىۋېتىدىغاندەك تۇرىدۇ، ـــ دېدى.

قازىكالان بىلەن بىللە كىرگەنلەر ئۇنىڭ سۆزىنى، پەرمانىنى قوللاپ چۇرقىراشتى، كۆز يېشى قىلىشتى. مۇشۇنداق ھالقىلىق ۋە خەتەرلىك پەيتتە قازىنىڭ پەرمانىنى ئاڭلىغان پالۋانلار ھەيرانۇ ـ ھەس بولۇپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى. ئەزىز پالۋاننىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ پەنجىرە يېنىغا كەلدى، پەنجىرىگە جەينىكىنى قويۇپ سىرتقا قارىدى، چىلپەڭزە قەلئەسى تەرەپتىن توپ ئاۋازى كەلمەكتە، ئوقلار شەھەرگە چۈشۈپ پارتلىماقتا. ئۇ بىردىن كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە، جالالىدىن

قازىكالانغا غەزەپلىك كۆزلىرىنى تىكتى.
— مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە بۇنداق دەرمانسىز گەپلەرنى قىلمىساق.
— دېدى ئۇ.
— دەرمانسىزغا لايىق ئىش قىلمىساق بولماس، ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىۋاتقان قوشۇنغا قانداق تەڭ كېلەلەيسىز؟ چۆچەك جىياڭجۇنى مىڭ رۇيىنىڭ قوشۇنى كېلىۋېتىپتۇ. بۇنى ھېسابقا ئېلىپ قويۇڭ. بولۇپمۇ ئوروسلارنىڭ مۇنۇ توپلىرى ھەممە يەرنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىۋاتىدۇ.
ئەھۋالنىڭ جىددىيلىكىنى بىلگەن سورۇندىكىلەر بىردەك ئەزىز پالۋاننىڭ ئاغزىغا قاراشتى. ئۇ قازىكالانغا مۇنداق جاۋاب قىلدى:
— توپتىن تولىمۇ يۇرەكئالدى بولۇپ كېتىپلا. مەھمۇد پونىڭ ياغاچ توپىدىن قورقۇپ مەزەمزات ھېكىم جېننىنى بەرگەن. سىلىمۇ توپتىن قورقۇپ شەھەرنى، خەلقىمىزنىڭ قان بەدىلىگە كەلگەن مېۋىسىنى ئاق پادىشاھقا ئىككى قوللاپ بەرمەكچى بولۇۋاتامدىلا؟ «بوراننىڭ گۈركىرىشىگە تاغ تەۋرىمەيدۇ» دۇشمەن تاغ بولۇپ باسسىمۇ ئېلىشقىنىمىز ئېلىشقان، ئوروس لەشكەرلىرى كەلسە ئېلىشىمىز. بەلكىم ئەلا سۇلتانمۇ كېلىۋاتقاندۇ. ئۇ ھەرگىز ئاق پادىشاھقا تېز پۇكمەيدۇ!
جالالىدىن قازىكالاننىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ بىلەن كەلگەنلەرمۇ ئەزىز پالۋانغا ھومايدى. جالالىدىن قازىكالان:
— سىز قازىكالاندىن ئۈستۈن تۇرماقچىمۇ؟ مەن سۇلتان يوق ۋاقىتتا ھەم قازىلىق، ھەم سۇلتانلىق قىلىمەن. ئەگەر سىلەر سېپىلنىڭ غەربىي دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەرمىسەڭلار مەن ئېچىپ بېرىمەن! — دېدى.
— شۇنداق، شۇنداق، قازىكالان سۇلتان يوق چاغدا سۇلتان، ئۇنىڭ پەرمانى بەرھەقتۇر، — دەپ چۈرقىراشتى موللىلار.
— دەرۋازىنىسى تاجاۋۇزچىلارغا ئېچىپ بېرىش قول كۆتۈرۈپ ئەل بولغانلىق، بۇ بىز ئۈچۈن ئۆلۈم بىلەن باراۋەر، — دېدى باياتىن جىم تۇرغان شەمسىدىن خەلپەم ۋە جالالىدىن باشلىق موللىلارغا ۋارقىرىدى، — ھۇ توخۇ يۈرەكلەر، ھۇ ئالا قورقاقلار، نومۇس قىلىشمامسەن!
توقىلەك بەگنىڭ «ئاچقۇچنى تاپشۇرىمىز» دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا

جۇدۇنى تۇتقانىدى. ئۇ يۇرت چوڭلىرىنىڭ قورقۇپ ئۆزگەرگىنىگە شەكسىز ئىشەندى. ئۇنىڭ شۇ تاپتا جالالىدىنىڭ ئاغزىغا ئۇرغۇسى كېلىپ كەتتى، شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى بېسىۋېلىپ:

— ئەلا سۇلتانغا چاپارمەن كەتتى، ئۇ كەلسۇن، شۇ چاغدا بىر گەپ بولار. ھۆرمەتلىك ئاقساقاللار، سىلەر بىر كۇن تەخىر قىلىڭلار، ئاق پادىشاھ لەشكەرلىرى بىلەن سىلەر جەڭ قىلمايسىلەر، مۇشۇ يەردە تۇرغان پالۋانلار، مىڭلىغان غەيۇر لەشكەرلىرىمىز جەڭ قىلىدۇ. بىز ئۇلارنىڭ تۇمشۇقىغا ئۇرغان، بۇدامۇ تۇمشۇقىغا سالىمىز، يۇرتىمىزدىن ھەيدىۋېتىمىز، — دېدى.

— پالۋانلار، — دېدى جالالىدىن قازىكالان ئەمدى بوسكەك ئاۋازدا، — ئاق پادىشاھ ئالەمگىر[1]دۇر. ئۇنىڭ قولى پۇتكۇل ئالەمگە يېتىدۇ. ئۇ پۇتكۇل ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىنى بويسۇندۇرغان يەردە بىز نېمە؟ بىزنى چۇمۇلىدەك سەپ ـ چەيلىۋېتىدۇ. بۇ ئىشنى خۇدا ئاسان قىلمىسا سىلەر سىيالمايسىلەر، ھەيدەپمۇ چىقىرالمايسىلەر. شەرئىتە كۇچلۇكلەر بويسۇندۇرىدۇ، دېيىلگەن.

بۇ گەپ سەردارلارنىڭ غۇرۇرىغا تەگدى بولغاي، قاتتىق ئاچچىقلىنىشتى، ھەزىز پالۋان ئاچچىقىدا چىشلىرىنى كاراسلىتىپ قولىنى قىلىچقا ئاپاردى، ئۇنىڭ تەرى تۇرۇلگەن، ھېلى جالالىدىننى چېپىۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئىدى. بۇنى كۆرگەن قۇۋاش پالۋان ئۇنى سەۋر قىلىشقا ئىما قىلدى ـ دە، جالالىدىنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— بىزنى چۇمۇلىدەك دەسسەمدۇ ياكى بىز ئۇلارنى دەسسەيمىزمۇ بۇنى مەدرىس پەشتىقىغا چىقىپ كۆرۈپ تۇرسىلا، شۇ چاغدا كىمنىڭ دەسسەلگىنىنى كۆرۈدىلا. ئاق پادىشاھ دېگەن چاغلىق نېمە ئۇ. ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭ سەركەردىلىرىنىڭ بېشىنى قۇشقاچنىڭ كاللىسىنى ئالغاندەك ئالغانمىز. بىلىپ قويۇشسىلا، ئۆلسەكمۇ يۇرتىمىزنى ئۇلارغا ئىككى قوللاپ تۇتۇپ بەرمەيمىز. ئۇنداق بولمىغاندا، پۇتكۇل خەلق ئالدىدا تۆزكور بولىمىز.

---

[1] ئالەمگىر — جاھانگىر.

مانا مەن ئاق پادىشاھقا ئىلىنىڭ بىر تال گىياھىنىمۇ بەرمەيمەن. ئارقىمىزدا مىليونلىغان خەلقىمىز تاغدەك يۆلەك بولۇپ تۇرغاندا نېمىدىن قورقاتتۇق؟! مىڭ رۇينىڭ قوشۇنى كەلسە ئۇنىمۇ تاجاۋۇزچىلارنى قوغلاپ چىقىرىشقا سالىمىز ۋەتەننى قوغداش ئۈچۈن ئۆلارمۇ قاراپ تۇرۇشماس؟! سىلەر قورقماڭلار!

— قورقۇنچاق بار يەردە شەرمەندىلىك بار، — دېدى ئەزىمشاھمۇ، — قازىكالان، يولىمىزغا كاتاك بولمىغايلا!

جالالىددىننىڭ ئۆمۈچۈك توربىدەك قورۇلۇپ كەتكەن يۈزى تېخىمۇ پۇرۇشتى، ئېڭىكىدىكى ئاپئاق ئۆچكە ساقىلى تىترىدى. ئەزىز پالۋاننىڭ قەھرىلىك قادىلىشى. قولىنى قىلىچىغا ئاپىرىشى بىلەنلا بىر قىسىم ئاخۇنۇم، باي، بەگلەر بىر ـ بىرلەپ قۇيرۇقىنى خادا قىلغانىدى. قازى ئەسكەر شەمسىدىن خەلپەم بىر كەلىمە ھەق سۆز قىلماقنى لازىم تاپتى:

— جانابىي قازىكالان، بىز بۇ چوڭ ئىشنى سەردارلار بىلەن مەسلىھەتلىشەيلى. ۋاقىت زىق، ئۇمىدسىزلىك بىزنى خېلىلا گاڭگىرانقان. ئۆتكەندە بۇ ئۇمىدسىزلىك، قورقاقلىق تۇپەيلى خوجىلارغا ئالداندۇق. ئۇلار مەزمەزات، باتۇر سەردارىمىز ئابدۇرۇسۇل بەگ، ئۆلىمالىرىمىز ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇملارنى قەتل قىلدى. ئەگەر ھېچ ئىشتىن ھېچ ئىش يوق ئانا يۇرتىمىزنى ئۇلارغا بەرسەك بۇ ئۇلۇغ پېشۋالىرىمىزنىڭ، جەڭدە شېھىت بولغان ئابدۇللىتىپ خەلپەمگە ئوخشاش يۈزگە يېقىن پالۋانلىرىمىزنىڭ روھى قورۇنامدۇ؟! «مەسلىھەتلىك ئىش بۇزۇلماس» دېگەن گەپ بار، ئاخۇنۇم، بەگ سىپاھلار بىلەن مەھكىمە شەرئىيدە مەسلىھەتلىشىپ باقسىلا، بىزمۇ سەردارلار بىلەن كېڭىشىپ باقايلى.

شەمسىدىن خەلپەمنىڭ بۇ يۇمشاق، قائىدىلىك گېپىي جالالىددىننى قايتىشقا مەجبۇر قىلدى. ئۇ سەردارلارغا بىرمۇ بىر قاراپ ئۆلارنىڭ چىرايىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى يېغىپ تۇرغىنىنى كۆردى ـ دە، خەلپەمنىڭ مەسلىھەتىگە كۆنمىسە بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندى.

ئورۇسلار سېپىل ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئۇدا ئىككى كۈن توپقا تۇتتى. لېكىن سېپىلنى بۇزالمىدى. ئۈچىنچى كۈنى شەھەر ئىچىگە زەمبىرەك

ئېتىشقا باشلىدى. زەمبىرەكنىڭ چويۇن ئوقلىرى ھە دېگەندىلا جالالىدىن قازىكالاننىڭ ئامبىرىغا چۈشۈپ ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ بىر يىللىق ئوزۇقىنى كۆككە ئۇچۇردى. ئامبار يېنىدىكى ئېغىل ۋە ئۇنىڭ ئۈستىدىكى بېدىگە ئوت كەتتى. جالالىدىن قازىكالان ئوردىغا يۈگۈردى. بىر قىسىم بەگ سىپاھلار ئۇنىڭغا ئەگەشتى. ئۇلار ئوردىغا كىرگەندە ھېچكىم يوق ئىدى. ئەمرلەشكەر ئەزىز پالۋان، توقسۇبا بەگ، قۇۋاش پالۋان قاتارلىق پالۋانلار سېپىلنىڭ ھەر قايسى دەرۋازىلىرىغا كەتكەن، شەھەرنى مۇداپىئە قىلىش، قوشۇنلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن بەند ئىدى. ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان جالالىدىن قازىكالان ئوردىغا كىرگەن پېتى سۇلتاننىڭ مەخسۇس مۆھۈرى، سېپىل دەرۋازىلىرىنىڭ ئاچقۇچى ساقلانغان ساندۇقنىڭ يېنىغا كەلدى. بىر دەقىقە ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى. شۇ ئاردا ئۇنىڭ بىلەن بىللە كىرگەنلەردىن مەتباقى باي پىچىرلىدى:

— قازىكالان، ساندۇقنى ئاچسىلا، ئەمرلەشكەر يوق ئىكەن!

— مەندە ساندۇقنىڭ ئاچقۇچى يوق!

— ئەمسە بۇزايلى.

— ھە، بۇز ... بۇزساق شە ... شەرئىەتكە تو ... توغرا كەلمەس!

— جان ھەلقۇمغا كەلگەندە ئۆز ۋە ئۆزگىنى قوتقۇزۇش شەرئىەتتە بارغۇ؟ — دېدى موللا روزى مۇپتى.

شۇ ئاردا سىرتقا چىقىپ كەتكەن مەتباقى باي بىر تۈمۈرنى كۆتۈرۈپ كىردى ـ دە، ساندۇقنىڭ ئاغزىغا تىقىپ قايرىپ ساندۇقنى بۇزۇپ ئاچتى. جالالىدىن قازىكالان تىترىگەن قوللىرى بىلەن مۆھۈرنى ئالدى. موللاروزى يازغان تەسلىمنامىنىڭ ئاستىغا «ئەلا سۇلتان» دەپ يېزىپ، ئۈستىگە مۆھۈرنى باستى ۋە مۆھۈرنى يەنە جايىغا سېلىپ قويۇپ غەربىي دەرۋازىنىڭ ئاچقۇچىنى ئالدى. ئۆزىنىڭ مىرشەپىنى چاقىرىپ مەپىنى ئەكەلدۈردى. ئۇچ مەپىگە جالالىدىن، موللا روزى مۇپتى، مەتباقى باي قاتارلىق سودىگەر، موللا، بايلار ئولتۇرۇپ غەربىي دەرۋازىنى ئاچقۇزدى. ئۇلار چىلپەڭزە بارگاھىغا بارىدى، ئۇ يەردە كالپاكوۋسكىيغا تەسلىمنامە بىلەن غەربىي دەرۋازىنىڭ ئاچقۇچىنى تاپشۇردى...

بىردىن زەمبىرەك ئاۋازلىرىنىڭ توختاپ قالغىنىنى كۆرگەن ئەزىز پالۋان قاتارلىق سەردارلار ھەيران بولۇپ ئوردىغا كىرىشتى، چىلپەڭزە بارگاھىغا چارلىغۇچىلار ئەۋەتتى. دەل شۇ پەيتتە ئوردىغا ئەلا پالۋان كىرىپ كەلدى.

ــ سۇلتان، كەلدىڭىزمۇ؟ ــ ئەزىز پالۋان ئۇزۇن ۋاقىت كۆرمىگەن دوستىنى كۆرگەندەك ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ كېلىپ ئۇنى قۇچاقلىدى.

توقسىلەك بەگ، قۇۋاش پالۋانلارمۇ قىزغىن كۆرۈشتى، ئاق پادىشاھنىڭ بىر كۈندۈز، بىر كېچىدە يوشۇرۇن ھالدا بايانداينغىچە بېسىپ كەلگىنىنى، سۈيدۈڭدىكى خۇيزۇلارنىڭ سەزمەي قالغىنىنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەردى. ئەلا پالۋان ئۆيىگىمۇ كىرمەي ئۇدۇل ئوردىغا كەلگەنىدى. ئۇ:

ــ ئۇلارنىڭ توپلىرى بولسا بىزنىڭمۇ بارغۇ؟ كۆرەڭكى توپلارچۇ، ئۇنى ئەكەلمىدىڭلارمۇ؟ ــ دەپ سورىدى ئەزىز پالۋاندىن.

ئەزىز پالۋان پىشانىسىگە ۋاققىدە بىرنى ئۇردى:

ــ ھەي، مېنىڭ مۇشۇ قاپاقباش كاللام، ئەجەب ئويلىماپتىمەن.

ــ دەرھال ئىككى يۈز ئاتلىق لەشكەر ئەۋەتىڭ. ئۇلار كۆرەگە توختىمايلا ئات سالدۇرسۇن، بىرپىلا ھەربىر توپنى تۆت ئات قوشۇلغان ھارۋىلارغا سېلىپ بۈگۈن كېچىچە يەتكۈزۈپ كەلسۇن! تېز خەۋەر قىلىڭ!

ــ باش ئۈستىگە! ــ ئەزىز پالۋان چىقىپ كەتتى.

ئەلا پالۋان تاجاۋۇزچىلارنىڭ كۈچىنى مۆلچەرلىدى، ئۇلارغا زەربە بېرىش يوللىرىنى ئويلاشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئويىنى چىرايى ئۆڭگەن، پىشانىسىدىن تەر تەپچىرەپ تۇرغان ئەمىر شاھ كىرىپ بۈزدى. ئۇ ئەندىككەن ھالدا:

ــ جا ... جالالىدىن ئا ... ئا ... ئاچقۇچىنى ئو ... ئوروسلارغا تا ... تاپشۇرۇپتۇ! غەربىي دەرۋازىنىڭ...

ــ ھە؟! ــ ئەلا پالۋان ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى.

بۇ خەۋەرگە ئىشىنەلمەي نۇردۇن ئاتلاندى. توقسىلەك بەگ، ئەزىز پالۋانلار قېتىپ قالغاندەك مىدىر قىلمايتتى، ئۇلار غەمكىن ھالدا ئىشىككە قاراپ قالغانىدى.

نۇردۇن ھايال قىلماي قايتىپ كىردى، ھەممە ئۇنىڭغا سوئال نەزەرىدە

قاراشتى.

— جالالىدىن دېگەن قورقاق مۇپتى، بايلار بىلەن ئۇچ مەپىگە ئولتۇرۇپ چىلپەڭزىگە بېرىپ، ئەلا سۇلتان ناممىدىن يېزىلغان تەسلىمنامە بىلەن غەربىي دەرۋازىنىڭ ئاچقۇچىنى تاپشۇرۇپتۇ. — دېدى نۇردۇن.

— ھۇ تەسلىمچى ئىت! — دەپ قاتتىق تىللىدى ئەلا پالۋان.

بۇ خەۋەر توقسۇلەك بەگىنىڭ يۈرىكىگە توقماق بولۇپ تەگدى. ئەلا پالۋاننىڭ بەدىنىدىن سوغۇق تەر چىقىپ كەتتى، بۇرۇنلىرى تىك تۇرۇپ كەتتى. بۇ ئىش ئۇنىڭغا بەكمۇ ئېغىر كەلگەنىدى. ئۇ كۆڭلىگە يۈكسەك پىلان، مەقسەتلەرنى پۈككەن، بىر نەچچە ئۆستەڭلەرنى قازدۇرغان، يەر ئېچىپ تېرىلغۇ يەرلەرنى كۆپەيتكەن، نىلقا قاتارلىق يەرلەردىكى مىس كانلىرىنى ئاچقان، چويۇن زاۋۇتىنى قۇرغان، مانا ئەمدى سوقا ـ سايمانلارنى قۇيماقتا ئىدى. خەلقىنىڭ قورسىقى تويغان، خاتىرجەم ۋە شاد ئىدى. ئەلا پالۋان يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى قىلماقچى بولغانىدى. مانا ئەمدى مۇشۇنداق چىرايلىق كۈنلەر بولۇۋاتقاندا ئاق پادىشاھنىڭ ئوغرى مۇشۇكلىرى كەپتۇ. بىزدىكى جالالىدىنغا ئوخشاش چاشقانلار بۇ ئوغرى مۇشۇكلەر ئالدىدا تېز پۈكۈپتۇ... بۇلارنى ئويلىغانسېرى ئۇنىڭ غەزىپى كەلدى، بۇرنىنىڭ چاناقلىرى كېرىلدى، سەردارلار ئۇنىڭ ئېغىر نەپەس ئېلىشىدىن قاتتىق غەزەپكە كەلگىنىنى بىلدى.

— سۇلتان، — دېدى ئەزىز پالۋان ئالدىرىماي، ئېغىر قەدەم بىلەن ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، — جالالىدىن دېگەن دەيۇز تەسلىم بوپتۇ. ئەجدادلار باشلاپ بەرگەن بۇ ئۇلۇغ ئىشىمىزنى ئۇ دەيۇز تاجاۋۇزچىلار بىلەن بىللە ئەھدۇ پەيمان قىلارمۇ؟ ئەمدى خەلقىمىزنىڭ ھالى قانداق بولار؟

— ئازغىنلىق! — دەپ ۋارقىرىدى ئەلا پالۋان.

توقسۇلەك بەگ ئاستا مېڭىپ پەنجىرە يېنىغا كەلدى ـ دە، غەرب تەرەپكە قاراپ ئۇنلۇك ھالدا مۇنداق مىسرالارنى يادىراتتى:

چىڭ خان چىللاپ ئورۇسنى،
ئاتتى خۇيزۇ، چەنتۇنى.

ئەل زادى راۋا كۆرمەس،
ئاق پادىشاھ مەتۇنى.

ئەلا پالۋان شارتتىدە ئۇ تەرەپكە بۇرۇلدى، كۆزلىرىنى مېھىر بىلەن ئۇنىڭغا تىكتى. ئۇ پالۋان قامەتلىك، يېمەك ـ ئىچمەكتە قانائەتچان، ئىسسىق ـ سوغۇقتا سەپەرگە كۆنۈككەن توقملەك بەگنى قەدىرلەيتتى. شۇ تاپتا ئۇ بىردىنلا كۆڭلى تەسكىن تاپقاندەك بولۇپ:

ـــ خەلقىمىزنىڭ كۆڭلىنى ئىزھار قىلدىڭىز. خەلقىمىزگە جاللادىنغا ئوخشاش توخۇ يۇرەكلەر ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. سىز بىلەن بىز خەلقنىڭ ھەقىقىي ۋەكىلى. ئورۇس مەتۇلىرى ھېلىغۇ بىر نەچچە مىڭ ئىكەن، يۈزمىڭى كەلسىمۇ ۋەتەننىڭ بىر غېرىچ يېرىنى بەرمەيمىز. توقملەك بەگ ئاغا، دەرھال يۇرتقا بېرىڭ، ئورۇس مەتۇلىرى كەتمەن يېزىسىنى بېسىۋاپتۇ.

ـــ خەير، ئامان بولۇڭ، «شاھى كە ئاتاڭ ئاغادۇر، ئەل ساڭا ئاتادۇر ئاغادۇر»[1]، ـــ دېدى توقملەك بەگ.

ئۇلار قۇچاقلاشتى، ئايرىلىشتى، يەنە قۇچاقلاشتى. توقملەك بەگ:

ـــ ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ سۇلتان، ـــ دەپلا ئوردىدىن چىقىپ كەتتى.

توقملەك بەگنىڭ گۈرس گۈرس دەسسەپ چىقىپ كېتىۋاتقىنىغا قاراپ تۇرغان ئەزىز پالۋان بىردىن ئەلا پالۋانغا بۇرۇلدى:

ـــ ئەلا سۇلتان، كۈنلەر ئۆزۈن، پۈتكۈل خەلقىمىز ئورۇسلارنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى كۆتۈرۈلىدۇ، بىزنىڭ يولىمىزنى توسۇپ كەلگەن، تىلىدىن تىكەن، ئايىغىدىن ئاپەت ئۈنىدىغان ھەسەتخور ـ مىتىلەرمۇ يوقىلىدۇ!

ـــ تۇغرا ئېيتتىڭىز. بىز تېخى شەمشەرنى تاشلىمىدۇق، ئاخىرقى تىنىقىمىز قالغۇچە ئانا ۋەتەن ئۈچۈن ئېلىشىمىز. قېنى، يۈرۈڭلار، لەشكەرلەر ئارىسىغا بارايلى.

---

[1] ئەلىشىر نەۋائىنىڭ نەزمىسى.

3

ئەلا پالۋان ئوردىدا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنىنى تولۇقلاپ، مەشىق قىلدۇرۇپ ساقلاپ كەلگەنىدى، بۇ ئۇنىڭ ئۇستازىنى ئەسلەپ، ھۆرمەتلەپ قىلغىنى ۋە ئۇنىڭ ئىشىغا ۋارىسلىق قىلغىنى ئىدى. ئۇ بۇ قوشۇننى سەر خىل لەشكەرگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن يەنە نۇرغۇن مەشقلەرنى ئېلىپ باردى. ئاتنى چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ يەردىن قورال ئېلىش، ئات ئۈستىدە مولا ئېتىش، ئاتنىڭ بېقىنىغا يوشۇرۇنۇش، ئاتنىڭ ئىككىسى قۇلىقى ئارىسىدا مىلتىق ئېتىشقا ئوخشاش خىلمۇخىل چەۋەندازلىق ھۈنەرلىرىگە پىشۇردى. بۇ غەيۇر قوشۇن سەككىز يىلدىن بېرى قانلىق جەڭلەردە چېنىقتى، پىشتى، ئۇلاردىن نۇرغۇنى باشقا يېڭىدىن تۇزۇلگەن لەكمە ۋە ئاتلىق قوشۇنلارغا سەركەردە بولۇپ كەتتى. ئەلا پالۋان ئۇلارنىڭ ۋە ئۆلگەنلەرنىڭ ئورنىغا قاۋۇل، ياش، بەرنا يىگىتلەرنى تاللاپ تولۇقلاپ تۇردى. ئەلا پالۋان چىقىشىغا ئاتچىسى بوز ئاتنى ئېلىپ كەلدى، بوز ئات قېرىپ قالغان، ئەمما يۈرۈشتىن قالمىغانىدى. ئەلا پالۋان ئۇنى ئايىاپ، مۇھىم جەڭلەردە، ئوۋغا چىققاندىلا مىنىدىغان، باشقا چاغدا دەم ئالدۇرۇدىغان بولغانىدى. ئەلا پالۋان مۇزارتقا بېرىپ كەلگۈچە ئوبدان تىنىقىپ ھەم زېرىكىپ قالغان بوز ئات ئىگىسىنى كۆرۈپلا كىشنەۋەتتى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ قوللىرىنى يالىدى. بۇ ئۇنىڭ ئىگىسىنى سۆيگىنى ئىدى. ئەلا پالۋان ئادەتتى بويىچە يانچۇقىدىن بىر تال قەنتنى ئېلىپ بوز ئاتقا بەردى، بوز ئات «رەھمەت، رەھمەت» دېگەندەك بېشىنى سىلكىپ ـ سىلكىپ قويۇپ يېدى.

ئەلا پالۋانلار شەھەر سىپىلىنىڭ سۇ دەرۋازا، كۆرە دەرۋازىلىرىنى ئارىلاپ، ئۇ يەردىكى سەركەردىلەرگە پەرمانلار بەردى، ئاندىن غەربىي دەرۋازىغا كەلدى. دەرۋازا ئۈستى ۋە سىپىللاردا لەشكەرلەر تەييار بولۇپ تۇراتتى، توپ ئوقىدىن بىر مىڭ بىر يۈز يەتمىش ئىككى لەشكەر شېھىت بوپتۇ، ئۇچىۋۈزدىن ئارتۇق لەشكەر يارىلىنىپتۇ. ئەزىز پالۋاندىن بۇ مەلۇماتنى ئاڭلاپ ئەلا پالۋاننىڭ

يۇرىكى ئېچىشتى. قۇربان بولغانلارمۇ، يارىلانغانلارمۇ تاللاپ ئېلىپ قېلىنغان ياش يىگىتلەر ئىدى. كۆرەدىن تېخى توپلار كەلمىگەنىدى. ئەلا پالۋان شەھەردىكى بارى - يوق ئون يەتتە توپنى غەربىي دەرۋازىغا ئەكېلىشكە ئەمىر قىلدى. دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى ئورمانلىققا ئىككى مىڭ مەرگەننى يوشۇردى. سېپىل ئۈستىدە بەش يۈز كىشىلىك لەكمە قوشۇننى قالدۇردى. مىڭ مەرگەنگە ئەزىز پالۋاننى سەردارلىققا، غەربىي سېپىل ئۈستىگە قۇۋاش پالۋاننى، قالغان دەرۋازىلارغىمۇ ئەمىرشاھ قاتارلىق سەردارلارنى بەلگىلىدى، ئۆزىنىڭ ئاتلىق قوشۇنىنى سېپىل ئىچىدە قالدۇردى.

ئۇ ئاتلىق قوشۇننى ئورۇنلاشتۇرۇپ تۇرۇشىغا سېپىل ئۈستىدىن:

— سۇلتان، ئورۇس لەشكەرلىرى كېلىۋاتىدۇ! — دەپ بىرى ۋارقىرىدى.

ئەلا پالۋان يۈگۈرگەن پېتى سېپىل پەلەمپىيىدىن چىقىپ چىلپەڭزە يولىغا قارىدى، قويۇق چاڭ - توزان، ئۇنىڭ ئالدىدا شاپ بۇرۇتلۇق، ئاپئاق كىيىنگەن ئاتلىقلار كەلمەكتە ئىدى. بۇ چاڭ - توزاننىڭ ئايىغى ئۆزۈلەر ئەمەس ئىدى. ئەلا سۇلتان جېسەكچىگە كىچىك يېشىل بايراقچىنى پۇلاڭلىتىشنى ئېيتتى. بۇ ئەزىز پالۋانغا دۈشمەن كەلدى، دېگەن بەلگە ئىدى. ئاق پادىشاھ لەشكەرلىرى ئورمان ئوتتۇرىسىدىكى يولغا كىردى، غەربىي دەرۋازىغا ئەللىك ماڭدام يېقىنلاپ كەلدى. شۇ ھامان سېپىل ئۈستىدىن دۇركۈنلىگەن ئوق ئۆزۈلدى، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىنمۇ ئوق ئېتىلدى. تاجاۋۇزچى لەشكەرلەرنىڭ ئالدىنقى سېپى بۇزۇلدى، ئاق كىيىملىك سەركەردە يەرگە يىقىلدى، ئۇنىڭ ئاپئاق كالتە چاپىنى قىزىلغا بويالدى. ئورۇس لەشكەرلىرى ئورمانىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئوق ئېتىۋاتقان لەشكەرلەرگە قاراپ باستۇرۇپ باردى. قاتتىق جەڭ باشلىنىپ كەتتى. دەرەخ ئۈستىدىن قۇش ئۇچۇپ كەلگەندەك بىر لەشكەر رۇس لەشكىرىنىڭ ئۈستىگە چۈشتى. ئۇلار يەرگە چۈشۈپ پومىداقلىشىپ كەتتى، ئورۇس قوشۇنىنى يېرىدىن ئېتىلىۋاتقان ئوق، دەرەخ ئۇچىدىن قىلىنىۋاتقان ھۇجۇم قايمۇقتۇرۇۋەتكەنىدى. بىر ئاش پىشىملىق جەڭدىن كېيىن رۇسلار چېكىنىدى. ئورمانلىق يەنە جىمجىتلىققا چۆكتى... ئەزىز پالۋان شېھىتلەرنى ئورمانىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى دۆڭلۇككە يىغقۇزدى، شەھەر

ئاھالىسىدىن پىدائىي بولۇپ كەلگەنلەردىن تۇرۇلگەن بىر يۇزلۈك كىشى بۇ ئىشنى بېجىرىپ بولۇپ رۇسلارنىڭ ئۆلۈكىنى سول تەرەپتىكى سازلىق كۆلگە تاشلىدى، ئىسسىق بولغاچ جەسەتلەرنى تېز كۆممىسە بولمايتتى. ئورۇس ئۆلۈكلىرى تېخى توشۇلۇپ بولمايلا، توپ گۈمبۈرلەپ، ئوقلىرى ۋىزىلداپ كېلىپ ئورمانلىقنى كۆككە ئوچۇرۇشقا باشلىدى، ھەر بىر چويۇن ئوق چۈشكەندە يەر سىلكىنەتتى، نەچچە ئون يىللىق يوغان تېرەكلەر يىلتىزلىرى بىلەن قومۇرۇلاتتى. دۈشمەننىڭ توپ ئوقلىرى ئورمانىنى قىرىپلا قالماي، بۇ ئورمان ئارقىلىق ئەزىز پالۋان لەكمە قوشۇنىنى قىرماقتا ئىدى. ئەلا پالۋان توپچىلارغا:

— ئېتىڭلار! — دەپ پەرمان بەردى.

توپلار ئېتىلدى، ئەمما نىشانغا يەتمىدى. بوشلۇققا چۈشۈپ يولنى بۇزدى، خالاس. بۇنى كۆرۈپ ئەلا پالۋان قولىنى ئاچچىق بىلەن سىلكىدى، كۆرە تەرەپكە كۆز تىكتى. توپ ئوقى پۈتۈن ئورمانىنى ئوڭتەي ـ توڭتەي قىلماقتا، چويۇن ئوقلار توختىماي چۈشمەكتە ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزىدىن ئىختىيارسىز ياش قۇيۇلدى. بۇ ياش ئىس ـ تۈتەك، توپا ـ چاڭدىن ئەمەس، بەلكى ئەزىز پالۋان ۋە ئۇنىڭ لەكمە قوشۇنى، قىران يىگىتلەر ئۆزىنىڭ قېرىنداشلىرىنىڭ پاجىئەلىك قىرىلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ تۇرۇپ ئىلاج قىلالمىغىنىدىن قۇيۇلغان ياش ئىدى. بۇ ئۇنىڭ مۇسىبەت يېشى بولۇپ، ئۇستازى ئابدۇرۇسۇل بەگ قەست قىلىنغاندىمۇ مۇنچە ياش تۆكمىگەن، مەڭگۈ ئەستىن چىقمايدىغان سۆيگىنى گۈزەل ئاغچا دەريادا غەرق بولغاندىمۇ ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن مۇنچە ياش قۇيۇلمىغانىدى. مانا ئەمدى ئۇ يىغلاۋاتاتتى... خېلىدىن كېيىن توپ ئاۋازى ئۆچتى، ئۇنىڭ ئورنىغا ئات دۇپۇرى ۋە رۇسلارنىڭ «ھۇررا» ساداسى ئاڭلاندى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزىدىكى ياش قۇرۇدى، ئەكس ھالدا كۆزلىرى غەزەپلىك ياندى. ئۇ ئەمىر شاھقا:

— ئېتىڭلار، ئوقنى ئايىماي ئېتىڭلار، توپلاردىن ئېتىڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى ۋە ئۆزى ئىتتىك پەسكە چۈشۈپ بوز ئاتنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئاتلىق قوشۇنى شۇ ھامان ئۇنىڭ يېنىدا تىزىلىپ سەپ بولۇپ تۇردى. ئەلا پالۋان بوز ئاتقا سەكرەپ مىندى، ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ قوشۇنغا

يۇزلەندى ۋە ئۇنلۇك ئاۋازدا دېدى:
ـــ دوستلىرىم، ھازىر بىز ھەل قىلغۇچ جەڭگە ئاتلىنىمىز، ئاق پادىشاھ مەلئۇنلىرىنى يا قىرىپ تاشلايمىز، ياكى ئۆزىمىز قىرىلىمىز. بىزگە مۇشۇ ئىككى يولنىڭ بىرى قالدى. بىز ئۆلسەك ۋەتەننى دەپ ئۆلىمىز، ئەۋلادلىرىمىز بىزنى ئەسلىگۈدەك، بىزگە رەھمەت ئېيتقۇدەك جەڭ قىلىپ ئۆلەيلى.
ـــ ۋەتەن ئۈچۈن جەڭ قىلىمىز! ـــ قوشۇن بىردەك شۇنداق جاۋاب بەردى.
ـــ دەرۋازىنى ئاچ! ـــ دەپ پەرمان بەردى ئەلا پالۋان.
دەرۋازىۋەن دەرۋازىنىڭ تۆمۈر ئىلگىكىنى كۆتۈرۈپ دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىنى ئۇلۇغ ئېچىۋەتتى. ئەلا پالۋان:
ـــ ئەمىر شاھ، ئېتىشنى توختات ! ـــ دەپ پەرمان بەردى ـــ دە، قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئېگىز كۆتۈردى، ـــ خەلقىم مەدەتكار، ئالغا!
ئۇنىڭ بوز ئېتى ئاق پادىشاھنىڭ توپ ئوقىدىنمۇ ئىتتىك ئۈچۈپ چىقتى.
ئاتلىق لەشكەرلەرنىڭ بۇنداق تۈيۈقسىز زەربىسىنى كۈتمىگەن دۈشمەن قوشۇنىنىڭ ئالدىنقى سېپى بۇزۇلدى، كەينىدىكى قوشۇنغا ئەزىز پالۋاننىڭ ساق قالغان ئازغىنە مەرگەنلىرى ئوق ئۇزدى، قىلىچ‌ئازلىق جېڭى باشلىنىپ كەتتى. دۈشمەن قوشۇنى ھەقمەتەن خىللانغان، قىلىچ‌ئازلىققا ماھىر ئىكەنلىكىنى ئەلا پالۋان ھە دېگەندىلا بىلدى. ئۇ ئۆزىگە تۇغرىدىن تۇغرا قىلىچ ئويناتىپ كەلگەن بۇرۇتلۇق بىر سەرۋازىنى قىلىچلاۋېتىپ: «ھىم، بۇ نىكولاي پادىشاھنىڭ داڭلىق كازاك ئاتلىقلىرى ئوخشىمامدۇ؟» دېگەننى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. ئۇنىڭ بايىقى كۆز ياشلىرى غەزەپ يالقۇنىغا ئايلاندى. ئۇ ئۇزەڭگىگە دەسسەپ تۇرۇپ ئالدىغا كەلگەنلەرنى، ياندىن ئۆتكەنلەرنى چېپىۋەردى... قانچە ۋاقىت ئۆتتىكىن، بىركەمدە ئۇنىڭ قۇلىقىغا «تۇ ـ تۇتۇ ـ تۇ» قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى ۋە شۇ ھامان دۈشمەننىڭ ئاتلىق قوشۇنى كەينىگە قاراپ قاچتى. ئەلا پالۋان ئورماندىن چىقىپ قالغىنىنى كۆرۈپ، بوز ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتتى، ئۇنىڭ

كەينىدىن ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقان يىگىتلىرىمۇ توختاشتى. ئەلا پالۋان قوشۇننىڭ قايتىشقا بۇيرۇدى، نۇردۇن قوشۇننىڭ باشلاپ غەربىي دەرۋازىدىن كىرىپ كەتتى. ئەلا پالۋان خاس يىگىتلىرى بىلەن ئورمانىنى ئارىلىدى، ئەزىز پالۋاننى ھېچيەردىن تاپالمىدى، جەستىمۇ يوق ئىدى. ئەلا پالۋان غەمكىن ھالدا دەرۋازىدىن كىردى. ئەزىز پالۋان قوشۇنىدىن ساق قالغان يۈزدەك لەشكەر چۈشكۈن ھالدا شەھەرگە قايتىپ كەلگەنىدى. ئەلا پالۋان چالا - پۇچۇق تاماق يېدى - دە، لەشكەرنىڭ سانىنى ئالدى. ئەزىز پالۋان قوشۇنىدىن بىر يۈز ئوتتۇز تۆت ئادەم ساق قالغان، ئۆزىنىڭ سەرخىل قوشۇنىدىن ئۈچ يۈز يىگىرمە ئىككى لەشكەر قۇربان بولغانىدى. ئەلا پالۋان:

— قۇۋاش پالۋان لەشكەرلىرىنى ئېلىپ بۇ يەرگە كەلسۇن، — دەپ پەرمان بەردى.

تاڭ بىلەن تەڭ يەنە چويۇن ئوقلار چۈشۈشكە باشلىدى. بۇ قېتىم بۇ چويۇن ئوقلار ئورمانغا ئەمەس، سېپىل ۋە ئۇنىڭ ئىچىگە، يەنە كېلىپ لەشكەرلەرنىڭ چېدىرلىرىغا چۈشمەكتە ئىدى. ئەلا پالۋان:

— قوشۇن تارقاقلاشسۇن! — دەپ پەرمان بەردى.

— ماۋۇ ئەبلەخلەرنىڭ يامانلىقىنى، ئورماندا قوشۇنىمىز قالمىغىنىنى نەدىن بىلىدىكىن، قوشۇنىمىزنىڭ چۈشكەن يېرىنى بىلۋاپتا! — دەپ ھەيران بولۇپ غودۇرىدى قۇۋاش پالۋان.

— ھە، كالپاكوۋسكىي دېگەن گېنېرال خېلى بىلەرمەن نېمىدەك قىلىدۇ. ئۇنىڭ توپچىلىرى مەرگەن ئىكەن، ئاتلىقلىرى ئەڭ خىللانغان كازاك ئوروس سەرۋازلىرى ئىكەن، — دېدى ئەلا پالۋان.

بۇ جەڭ ئەللىك كۈنگە يېقىن داۋام قىلدى. رۇسلار توپ جېڭى بىلەن قىلىچۋازلىق جېڭىنى ئۇزۇلدۇرمىدى، بۇ ئەلا پالۋان قوشۇنىنى ھالسىراتتى. شۇڭا، ئەمىرشاھ سورىماي تۇرالمىدى:

— ئەمدى قانداق قىلىمىز سۇلتان؟ قوشۇنىمىزدا بارى - يوقى ئىككى مىڭدىن ئارتۇق لەشكەر قالدى.

— ئاخىرغىچە، بىر ئادىمىمىز قالغۇچە جەڭ قىلىمىز. سەن چاپارمەن ئەۋەت، ئاشپەزلەر گۆش سالسۇن. ئەتكەنچاي تەييارلىسۇن، بۈگۈن دۈشمەن

جەڭنى توختاتمىغۇچە ئاچ قالمىز، لەشكەرنىڭ توق يېڭالغىنى ياخشى، — دېدى ئەلا پالۋان.

بۇ قېتىم ئورۇسلار توپ ئوقىنى ئايىمىدى، چويۇن ئوقلار شەھەر ئىچىگىمۇ چۈشۈپ بىرمۇنچە ئۆيلەرنى ۋەيران قىلدى، بىرمۇنچە ئانا ـ بالا، بوۋاي ـ مومايلار ئۆلدى. ئەلا پالۋان دۇشمەنلەرنى: «رەھىمسىز، ۋەھشىي بۆرىلەر!» دەپ تىللىدى.

— سۇلتان، دۇشمەن ئاتلىقلىرى!

ئەلا پالۋان ئالدىغا قارىدى، دۇشمەن ئاتلىقلىرى يوپۇرۇلۇپ كەلمەكتە ئىدى.

— ئەجەب ئىش، دۇشمەن توپىنىن ئېتىشنى توختاتقاندىن كېيىن قوشۇننىنى ھۇجۇمغا سالىدىغان، بۇدازە... چاپارمەن، لەشكەرلەرنى يىغ! — دەپ ئەلا پالۋان سېپىلدىن چۈشتى، ئۇنىڭ كەينىدىن قۇۋاش پالۋان، ئەمىرشاھمۇ بىللە چۈشتى.

ئەلا پالۋاننىڭ سەرخىل قوشۇنى يىغىلغۇچە دۇشمەن قوشۇنى دەرۋازىغا كېلىپ قالغانىدى. ئەمدى جەڭ سېپىل ئىچىدە بولدى، ئورمانغا ئامراق ئۇيغۇرلار سېپىلنى چۆرىدىتىپ ئىچى ـ تېشىغا قويۇق ئورمان بەرپا قىلغانىدى. دۇشمەن توپلىرىدىن ئېتىلغان ئوق دەرۋازىنى بۇزدى، ئاتلار بىلەن لەشكەرلەرنىڭ ئىسسىق قېنى ئېرىق بولۇپ ئاقتى. تاجاۋۇزچىلارنىڭ ئاتلىق قوشۇنى دەرۋازىدىن بۆسۈپ كىردى، شۇ ھامان توپ ئاۋازى تىندى. ئەمدى ئەلا پالۋاننىڭ: «ئاللا مەدەتكار، ئۇر ـ چاپ!» دېگەن دەھشەتلىك ئاۋازى، قۇۋاش پالۋاننىڭ: «ياۋنى ئاياۋسىز قىر!» دېگەن غەزەپلىك ئاۋازى، ئەمىرشاھنىڭ: «چاقىرمىغان مېھمانلارغا ئۆلۈم!» دېگەن ئاۋازى، «قىر، چاپ، ئۇر!» دېگەن سادالار، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، قىلىچلارنىڭ «چاراق ـ چۇرۇق» لىرى توپ ئاۋازىدىنمۇ كۈچلۈك ئاڭلانماقتا ئىدى. ئەلا پالۋان ئۇرۇلمەي ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقان دۇشمەن قوشۇنىنى كۆرۈپ: «ھىم، دۇشمەن بارلىق كۈچىنى ئىشقا سېپتۇ ـ دە» دەپ ئەلەم بىلەن لېۋىنى چىشلىدى ۋە ئاخىرقى تىنىقى قالغۇچە دۇشمەننى قىرىشقا قەسەمياد قىلدى. قانچە ۋاقىت ئۆتتىكىن، ئەلا پالۋان چەبدەسلىك، چاققانلىق بىلەن

ئوك ـ سولغا قىلىچ ئۇروۋپ دۈشمەننى قىرىۋەردى. دۈشمەن ئاتلىق لەشكىرى ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشتىن قورقتى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزى نۇردۇننى قورشۇالغان ئون نەچچە دۈشمەنگە چۈشۈپ بوز ئاتنى شۇ ياققا دېۋىتتى. ئۇ بارغان پېتى دۈشمەننىڭ يەتتە لەشكىرىنى چانىۋەتتى، نۇردۇنمۇ قالغىنىنى سەرەمجانلىدى. ئەمدى ئۇلارغا ئون نەچچە ئاتلىق تەڭ ئات سالدى. ئەلا پالۋان ئۇلارنىڭ ئارىسىغا بۆسۈپ كىرىپ چاناۋەردى، ئۇلاردىن بىر نەچچىسى ئاتتىن ئۇچتى، بۇنى كۆرۈپ قالغانلىرى قاچتى. ئەلا پالۋان ئۇلارنى قوغلاپ ماڭغانىدى، ئۇنىڭ بوز ئېتى توساتتىنلا يىقىلدى. ئەلا پالۋاننىڭ سول پۇتى ئاتنىڭ ئاستىدا قالدى، ئۇنى ئون نەچچە دۈشمەن لەشكىرى ئاتلىرىدىن سەكرەپ چۈشۈپ بېسىۋالدى. ئەگەر پۇتى ئات ئاستىدا قالمىغىنىدا، ئەلا ئۆزىنىڭ پالۋانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۇلارنى بىرمۇ بىر يەر چىشلەتكەن بولاتتى. ئەلا پالۋاننى باغلاۋاتقىنىنى كۆرگەن نۇردۇن ئۆزىنى دۈشمەن ئۇستىگە ھۇجۇم قىلغان ئاتتى، بىراق، ئۇمۇ ئېتى بىلەن تەڭ يىقىلدى، ئورۇسلار ئەلا پالۋاننىڭ پۇتىنى ئات ئاستىدىن چىقىرىشىغا ئەلا پالۋان يۇلقۇنۇپ ئورنىدىن تۇردى. قولى باغلاقلىق ئەلا پالۋان بوز ئاتنىڭ يېنىغا كەلدى، يۇكۇندى:

ـــ ئاھ! قەدىناس دوستۇم، سەن ئۆلگۈچە مەن ئاۋۇال ئۆلسەم بولماسمىدى؟ سەن مېنىڭ ئون يىللىق سىردىشىم، قانىتىم ئىدىڭ، سەن مېنى ئۇلۇغ دەريالاردىن، تىغدەك تەكرى تاغلىرىدىن، نى ـ نى مۇشكۈل سەپەرلەردىن، خەۋپ ـ خەتەر ئىچىدىن قۇتقۇزۇپ چىققان تۇلپارىم ئىدىڭ، نى ـ نى جەڭلەردە باھادىرلىق كۆرسەتكەن پالۋان ئىدىڭ، ئىسىت. ئىسىت! مانا ئەمدى قانىتىمدىن ئايرىلدىم، قانىتىم سۇندى، سەن يىقىلدىڭ، ئىلى يىقىلدى! ـــ دەپ بوز ئاتنىڭ كەڭ ماڭلىيىدىن سۆيۈپ قويۇپ ئورنىدىن تۇردى. شۇ ھامان ئورۇسچە بىر سۆز قولىقىغا كىردى.

ـــ ھەي ـ ھەي، توغرا ئېيتىسىز سۇلتان جانابلىرى، بۇ تۇلپارىڭىزنىڭ ئۆلگىنىگە مەنمۇ ئېچىنىمەن، ھەقىقەتەن قانىتىڭىز ئىكەن، غايىبتىن كەلگەن ئوق تېگىپ كەتتى ـ دە! سىزنىڭ باھادىرلىقىڭىزنى بىزنىڭ

پادىشاھ ئالىيلىرىمۇ ئوبدان بىلىدۇ. سولدات[1]لىرىڭىزنىڭ باھادىرلىقىنى كۆردۈق، سىزگە ئوخشاشلا باتۇر ئىكەن، پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئەڭ قەدىرلىك، ئەتىۋارلايدىغان ئىككى مىڭ كازاك سولدىتىنى نابۇت قىلدى. مەن پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىياغا ھۆجۇم قىلغىنىمىزدىمۇ بىزگە بۇنداق زەربە بەرگەن قوشۇننى كۆرمىگەن. بۇ باھادىر سولداتلىرىڭىزدىن يارىلانغانلارنى دوختۇرلىرىمىز ساقايتىمدۇ، ئەسىرگە چۈشكەنلەرنى قويۇۋېتىمىز. ئەگەر خالىسىڭىز مەن پادىشاھ ئالىيلىرىغا دەيمەن، سىز بىزنىڭ ئىلىدىكى ئەمرلەشكىرىمىز بولۇڭ، ئەسىرگە چۈشكەنلەرنىمۇ سىزگە بېرىمىز. پادىشاھ ئالىيلىرى رەھىمدىل.

ئەلا پالۋان بۇ يۇمشاق، سىلىق گەپ قىلغۇچىغا تا تىلماچ گېپىنى ئۆرۈگىنچە كۆزىگە تىكىلىپ سەپ سالدى. ئۇنىڭ كۆك كۆزىگە، مۇرىلىرىدىكى پاگونىغا، ئاق كىيىمىگە، تاسما بىلەن باغلىغان بېلىگە، پۈتىدىكى قارا ئۆتۈككە، شاپ بۇرۇتىغا، قاسقان شەپكىسىگە نەپرەت بىلەن قارىدى. ئەلا پالۋان تىلماچ ئۆرۈپ بولغاندىن كېيىن:

— ئەي ئاق پادىشاھ سەرداری، نامەرد نېمە ئىكەنسەن. مەرد بولساڭ ئوغرىلىقچە ھۆجۇم قىلىپ كەلمەس ئىدىڭ. ئوغۇل بالا بولساڭ ئۇرۇش ئېلان قىلىپ كىرمەمسەن. ئەگەر شۇنداق قىلغىنىڭدا ئالدى بىلەن سېنىڭ كاللاڭ ئۇرۇلەتتى. بۇنى قارا ـ قارا يېزىسى بىلەن كەتمەن يېزىسىدىكى مەغلۇبىيىتىڭ ئىسپاتلايدۇ. مەن ۋە مېنىڭ خەلقىم ھاياتلا بولىدىكەنمىز، سەنلەر بۇ يۇرتتا بىر كۈنمۇ تۇرالمايسەن. بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى سەنلەرنى قوغلاپ چىقىرىدۇ! — دېدى.

بۇ ئاق ئورۇس دەل كالپاكوۋسكىي ئىدى. ئۇ ئەلا پالۋاندەك سانسىز پالۋانلارنىڭ بۇنداق مەردانە گەپلىرىنى ئاڭلاپ قۇلىقى پىشىپ كەتكەن، شۇڭا بۇ ھەققانىي گەپلەرگە بۇرۇنى تەڭرەپمۇ قويمىدى، بەلكى بۇ بۇرۇتلار ئاستىدىكى لەۋلىرى ئېچىلىپ ھىجايدى ۋە يەنمۇ مۇلايىم ئاۋاز چىقاردى:

---

[1] سولدات — ئەسكەر.

— سۇلتان جانابلىرى، سىز مېنى سەنلىسىڭىزمۇ، تىللىسىڭىزمۇ بولىدۇ. چۈنكى، مەن سىزنىڭ كەلگۈسىدىكى بىر سولدىتىڭىز. بىز خەلقىڭىزگە مەدەنىيەت ئېلىپ كەلدۇق. ئەمدى يۇرتىڭىز ئاۋات بولىدۇ، تىنچ ياشايدۇ. مانجۇ خانىدەك سىز ئۇيغۇرلارنى بىز قۇل قىلمايمىز، توختى ئاتلىقنى دەريا‌غا تاشلىمايمىز. ھازىرچە مەن سولداتلىق سۇپىتىم بىلەن پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرىمەن. پادىشاھ ئالىيلىرى سىزنى ۋاقتىنچە ئائىلىڭىز ۋە سۆيۈملۈك رەپىقىڭىز بىلەن ئالمانا شەھىرى، يەنى سىزنىڭ ئۇيغۇرلىرىڭىز ئورۇنلاشقان شەھەرگە ئېلىپ بېرىپ كۈتۈۋىلىمىزنى بۇيرۇدى، قالغان گەپنى پادىشاھنىڭ پەرمانى بويىچە بېجىرىمىز!

— مەن يۇرتۇمدىن باشقا ھېچيەرگە بارمايمەن، چانامسەن، چاپامسەن، مەشەدە قىل، ھېچنەگە بارمايمەن! — دېدى ئەلا پالۋان ۋە بىردىن بىر ئىش ئېسىگە كەلگەندەك كالپاكوۋسكىينىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى. — ئەي نامەرد، سەن بايا تېخى خەلقىگە مەدەنىيەت ئېلىپ كەلدۇق، دەپ ۋالاقلىدىڭ، مەن ساڭا پۈتكۈل ئىلى خەلقى نامىدىن شۇنى دەپ قويايي، سېپىنىڭ ئاتالمىش تاجاۋۇزچىلىق مەدەنىيىتىڭنىڭ بىزگە كېرىكى يوق. سەنلەر بىزگە مەدەنىيەت ئەمەس، قان ئېلىپ كەلدىڭ. بىزنىڭ مول بايلىقىمىزنى بۇلاشقا، خەلقىمىزنى قۇل قىلىشقا كەلدىڭ. شۇڭا سەن ئاق پادىشاھىڭغا ئېيىت: ئەلا پالۋان قۇل بولمايدۇ، خەلقىمۇ قۇل بولمايدۇ! سەنلەرمۇ مەڭگۈ خوجايىن بولالمايسەن!

ئەمدى كالپاكوۋسكىينىڭ سەۋر- تاقىتى تۈگىدى، بۇرۇتى تىك تۇرۇپ كەتتى، قوللىرى تىترىدى. ئۇ:

— بۇنى ئەكېتىڭلار! — دەپ پەرمان بەردى.

بۇ شىددەتلىك جەڭ ئەللىك بىر كۈن داۋام قىلدى. كالپاكوۋسكىينىڭ توپلىرى ئەلا پالۋان قوشۇنىغا مەغلۇبىيەت ئەكەلدى. 1871 - يىلى 7 - ئاينىڭ 4 - كۈنى چارۇسىيە قوشۇنى غۇلجا شەھرىنى ئىشغال قىلدى. بۇ تاجاۋۇزچى قوشۇن قوزغىلاڭچىلارنى رەھىمسىزلەرچە باستۇردى، نۇرغۇن ئۇيغۇر ياشلىرىنى ئۆلتۈردى ۋە سۈرگۈن قىلدى.

4

كالپاكوۋسكي شەھەرنى ئىگىلىگەندىن كېيىن قوشۇنلىرىنى ئۈچ يەرگە ئورۇنلاشتۇردى. بىر قىسمىنى ھەرەمباغقا، بىر قىسمىنى تۆرەم مەھەللىسىگە، يەنە بىر قىسمىنى غەربىي دەرۋازا ئەتراپىدىكى قانلىق جەڭ بولغان ئورمانغا[1] ۋە خەنبىگگە تۇرغۇزۇپ شەھەرنى ئىسكەنجىگە ئالدى. ئۇ غەربىي دەرۋازىدىكى ئورمانلىقتىن يۇرەك ئالدى بولۇپ قالغانىدى. توپ ئوقلىرىدىن قۇربان بولغان پالۋانلارنىڭ قايتا تىرىلىپ ئۆزلىرىنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ تاشلىشىدىن قورقاتتى. ئەلا پالۋان، شىبە ئاپئاق، ئوغلى باتۇرخان، نۇردۇن ۋە گۇلسۇملەرنى ھەرەمباغدىكى قوشۇننىڭ نازارىتىگە تاپشۇردى. ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتتى. كالپاكوۋسكي ئاق پادىشاھنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ئەلا پالۋاننى ئائىلىسى بىلەن ئالماتاغا يۆتكىمەكچى بولدى. ئەلا پالۋان تۇنقۇنلۇق ئازابىنى يالغۇز تارتىشنى، ئوغلى بىلەن شىبە ئاپئاقنى ئالتە سۇمۇلغا قويۇپ كېتىشنى لازىم تاپتى. ئۇ شىبە ئاپئاققا مۇلايىملىق بىلەن چۈشەندۈردى:

— ئاپئاق، ئاق پادىشاھ ئىختىلال ئوتىمىزنى ئۆچۈردى، ۋەتەننىڭ گۈزەل زېمىنىنى بېسىۋالدى، مېنى تۇنقۇن قىلدى، ئەمدى مېنى ئالماتاغا ئېلىپ كەتمەكچى. سەن بولساڭ چىڭ خانىدانلىقىنىڭ سېپرىق تۇغلۇق ئامبىلىنىڭ قىزى، مەن بىلەن كېتەمسەن ياكى قالامسەن؟

— پالۋىنىم، بىر ئانقا ئىككى ئېگەر توقۇغانىنى كۆرگەنمىدىڭىز؟ — دەپ سورىدى شىبە ئاپئاق.

— بۇنداق ئىشنى كۆرمىگەن.

— بىر ئانقا ئىككى ئېگەر توقۇغانىنى كۆرمىگەن بولسىڭىز، بىر ئالىڭ ئىككى ئەرگە تەگكىنىنى كۆرگەنمۇ؟ — دەپ سورىدى ئاپئاق يەنە.

---

[1] بۇ ئورمانلىق 1920 - يىلىدىن باشلاپ ئۆيلەر سېلىنىپ نوۋگورد (يېڭى شەھەر) بولدى.

ـــ مېنى دەپ ئاتا ـ ئاناڭدىن كېچىپ كەتسەڭ بولماس، بىز يەنە يۇرتىمىزغا كېلەلەيمىزمۇ ـ يوق، بۇنى ئاللا بىلىدۇ. شۇڭا سېنىڭ ئۇۋالىڭغا قالماي دەيمەن. مەن شۇ تاپتا قەپەسكە سولانغان يولۋاس. ـــ دېدى ئەلا پالۋان غەمكىن هالدا.

ـــ مەن سىزگە «مەڭگۈ بىللە ئۆتىمەن» دەپ تەگكەن، ئەمدى سىز تاغقا چىقىسىڭىز تاغقا، چۆلگە بارسىڭىز چۆلگە بارىمەن!

ـــ ئەلا پالۋان بۇ سادىق رەپىقىسىگە تېخىمۇ ئامراقلىقى كەلدى، ئۇنى باغرىغا بېسىپ چاچلىرىنى سىلىدى. ئەتىسى ئۇلارنى ئالماتاغا يالاپ ئېلىپ ماڭدى.

پېتېربۇرگ بېيپېتىغا «ئىلى ئېلىنىدى» دەپ خەۋەر قىلدى. 9 ـ ئاينىڭ . كۇنى خان: «روسىيە لەشكەر چىقىرىپ ئىلىنى بىزگە ۋاكالىتەن ئېلىپ ردى» دەپ يارلىق چۈشۈردى. ئەلا پالۋاننى ئالماتانىڭ چېتىدىكى بىر رۇغا ئورۇنلاشتۇردى. ئەلا پالۋان شۇ قورۇدا نەزەربەند ئاستىدا قورغان ىالدى. كېيىن بۇ قورۇ «سۇلتان قورغان» دەپ ئاتالدى. ئاق پادىشاهنىڭ پەرمانى بويىچە ئەلا پالۋاننىڭ سىرت بىلەن ئالاقىسى چەكلەندى.

كۇنلەرنى قوغلاپ ئايلار ئۆتتى، يىللار ئۆتتى. ئاردىن ئون يىل ئۆتۈپ كەتتى. بۇ ئۇزاق يىللاردا شىبە ئاپئاق زېرىكتى، ئاتا ـ ئانىسىنى سېغىنىپ سارغايدى، يەنە بىر ئوغۇلمۇ تۇغدى. ئۇ بالىلىرى بىلەن مېلىكە بولۇپ بۇ ئۇزاق يىللارنى ئۆتكۈزدى. بىراق، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ نېمە بولغىنىنى، قېرىنداشلىرىنىڭ هالىنى كۆرگۈسى، بىلگۈسى كېلىپ چىرايى ساماندەك سارغايدى. سۇلتان قورغان ئۇنىڭغا زىنداندىنمۇ بەتتەر كۆرۈنەتتى، ئەلا پالۋان، بالىلىرى ۋە باغچىدىكى ئۆستۈرگەن گۈللىرىلا ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇراتتى. بىراق، بۇ بىر مەزگىللىك ئىدى. بىر كۇنى كەچلىك تاماق ۋاقتىدا شىبە ئاپئاق لەڭمەندىن بىر ـ ئىككى چوكا يېدى ـ دە، ئۇياققا بىر، بۇياققا بىر ئۆرۈشكە باشلىدى. ئەلا پالۋان بىردىنلا رەپىقىسىنىڭ تاماق يېمەيۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئۇنىڭدىن سورىدى:

ـــ نېمىشقا تاماق يېمەيسەن، بىرەر يېرىڭ ئاغرىۋاتامدۇ؟

شىبە ئاپئاقنىڭ چىرايلىق كۆزلىرىگە لۆممىدە ياش كەلدى. ئۇ:
ـــ سىزنى دېمىسەم بۇ پەقىرخانىدا بىر كۈنمۇ تۇرغۇم يوق. ئاتا ـ ئانام كۈندىلا چۈشۈمگە كىرىدۇ. ئولتۇرسام ـ قوپسام كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ. بىر ئىلاجىنى قىلسىڭىز، يۈرتقا بېرىپ كەلسەك. ئاتا ـ ئانام بىلەن دىدار-لىشىۋالسامىلا بولاتتى. ـــ دېدى يىغلاپ تۇرۇپ.
ئەلا پالۋان ئويلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ بۇ مىرزا قاماقتىكى مىسكىن كۆڭلىگە ئازار بېرىپ كەلگەن بىردىنبىر مەلىكىسى شىبە ئاپئاق ئىدى. راست، بۇ سۆيۈملۈك رەپىقىسىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى كۆرمىگىنىگە ئون يىلدىن ئاشتى. قۇشمۇ ئۆز ئۇۋىسىنى قەدىرلەيدىغۇ، ئۇ ئاتا ـ ئانىسىنى تولا ئويلاپ كېسەل بولۇپ قېلىشى مۇمكىن، گۇبىرناتورغا دېگۈزۈپ باقاي. ماڭا ئىجازەت بەرمىگەن هالدىمۇ شىبە ئاپئاققا ئىجازەت بېرەر، دېگەن يەرگە كېلىپ، شىبە ئاپئاققا:
ـــ ئاپىقىم، سەن ئىسىق يۈرسەڭ مەن توڭلىمايمەن، سەن خاپا بولساڭ مەنمۇ خاپا بولىمەن، سەن خۇشال بولساڭ مەنمۇ خۇشال بولىمەن، مەن بىر ئۇرۇنۇپ كۆرەي، ـــ دېدى.
ئەلا پالۋان ئەتىسى ئاشۇر بەگكە بۇ ئەھۋالنى ئېيتتى. ئاشۇر بەگ سۇلتان قورغانىنىڭ نازارەتچىسىگە مەلۇم قىلدى، نازارەتچى ئەلا پالۋاننىڭ تەلىپىنى گۇبىرناتورغا يەتكۈزدى. گۇبىرناتور دەسلەپ شىبە ئاپئاقنىڭ يۈرتىغا بېرىپ كېلىشىگە ماقۇل بولدى، تۇرۇپلا يەنە كاللىسىغا بىر پىكىر كېلىپ، قايتىشقا تەرەددۇتلەنگەن نازارەتچىنى توختىتىپ:
ـــ ئاشۇر بەگكە ئېيىت، ئەلا سۇلتان ئائىلىسىنى چىڭ ئېلىگە ئۆزى ئېلىپ بارسۇن. ئاشۇر بەگ مېنىڭ بىلەن كۆرۈشسۇن. سۇلتاننىڭ سەپەر تەييارلىقىغا كېرەكلىك نەرسىلەر بىلەن قامدىغىن. ئەمدى كەتسەك بولىدۇ، ـــ دېدى.
ئاشۇر بەگ بۇ خۇش خەۋەرنى ئەلا پالۋانغا ئېيتىپ قويۇپلا گۇبىرناتورنىڭ يېنىغا يۈگۈردى. ئەلا پالۋان بۇ خەۋەرنى شىبە ئاپئاققا ئېيتقاندا ئۇ شۇنچىلىك خۇش بولۇپ كەتتىكى، ئۇنىڭ بويىنىغا گىرە سېلىپ كۆكرىكىگە بېشىنى قويدى.

5

ئەلا پالۋان خانتەڭرى چوققىسىنى، دوستى توقمىلەك بەگ، ۋەلى بايلارنى بەك سىيغىنغانىدى. ئۇنىڭغا ۋەلى بايدىن مەكتۇپ كەلگەن، ۋەلى باي مەكتۇپىدا يۇرتقا كېلىپ ـ كېتىشىنى تەكلىپ قىلغانىدى. ئۇ خانتەڭرى چوققىسىنى كۆرۈشكە بېرىش، يولدا توقمىلەك بەگنى ئىزدەپ تېپىشنى ئويلىدى. ئۇ گوبىرناتورنىڭ ئىجازەت ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ كۆرۈۋالمىسا، ھەرگىز كۆرەلمەيدىغىنىنى بىلەتتى. مۇرتى كەلسە شىبە ئاپئاقنى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويۇپ، توقمىلەك بەگ بىلەن بىللە جەڭ قىلماقنى كۆڭلىگە پۈكتى. شۇ نىيەتتە ئۇ غەربكە يول ئالدى. ئاشۇر بەگ ئۇنىڭغا:

ـــ ئەلا سۇلتان، بىز غالجات ئارقىلىق ماڭايلى، غەرب بىلەن ماڭساق كۆپ ۋاقىت كېتىدۇ، ـــ دېدى.

ـــ مەن كېچىكمىدىن ئۇۋغا ئامراق ئىدىم. شۇ ئاپىتا ئۇۋچىلىق خۇمارىم تۇتۇپ كەتتى، شىبە ئاپئاقمۇ ئوقيا بىلەن ئوۋ ئوۋلاشقا ئامراق. بىز خانتەڭرى ئەتراپىدىكى تاغ ـ ئورمانلاردا ئوۋ ئوۋلىغاچ ماڭماقچى، ۋاقىت يېتىدۇ، ـــ دېدى.

ـــ ئۇنداقتا بەك كېچىكىپ قالمىمىز، ھەر نەرسىنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى بولىدۇ.

ـــ گوبىرناتور بەلگىلەپ بەرگەن ۋاقىتتا قايتىپ كەلسەم بولمىدىمۇ، ساڭا نېمىتى؟! ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئەلا پالۋان.

ئاشۇر بەگ ئۇنىڭ بۇ غەزەپلىك ۋارقىرىشى ۋە قولىنى قىلىچقا ئاپىرىشىدىن قورقۇپ ئۇندىيەلمىدى. ئەلا پالۋان بۇ قىلىچنى جېنىدىن ئەزىز كۆرەتتى، دائىم دەستىسىنى تۇتۇپ قويىاتتى. بوز ئات ئوق يەپ يىقىلغاندا قىلىچنى ئېلىۋالماقچى بولغان رۇس سەركەردىسىگە: «بۇ مېنىڭ دادامدىن قالغان بىردىنبىر يادىكار، ئاۋۋال مېنى ئۆلتۈرۈپ ئاندىن ئال» دەپ ۋارقىرىغان، سەركەردە كالپاكوۋسكىيغا بۇ ئىشنى مەلۇم قىلغاندا، ئۇ:

«كېرەك يوق، بىر قىلىچ بىلەن قولىدىن نېمە كېلەتتى» دېگەن، شۇنىڭدىن بېرى ئەلا پالۋان بۇ قىلىچنى يېنىدىن ئايرىماي يۈرگەنىدى.

ئەلا پالۋان، نۇردۇنلار قېلىن ئورمان، ساي ـ سالالارنى كېسىپ ئۆتمەكتە، يول ئەگرى ـ توقاي، يىلان يولى ئىدى. ئەلا پالۋان كىچىك ئوغلىنى ئېگەرنىڭ ئالدىغا ئېلىۋالغان، باتۇرخان بىر ئانقا مىنىۋالغان، بېشىر بەگ ئىككى ئاتنى، نۇردۇن ئىككى ئاتنى يېتىلىۋالغان. بۇ ئانلارغا چېدىر، يېمەكلىكلەر، قاچا ـ قومۇچلار ئارتىلغانىدى. ئۇلارغا يولبويى ھەرخىل ھايۋانلار ئۇچراپ تۇراتتى. تېكىلەر تاغ بېشىدا تۇرۇپ قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ سەپەرچىلەرگە قاراپ قويياتتى. بۆرىلەر يىراقتىن مارىشاتتى، توپ ـ توپ بۇغا ـ ماراللار ئۇلارنىڭ ئالدىدىن قۇيۇندەك يۈگۈرۈپ ئۆتۈپ كېتەتتى، بۇنداق چاغدا ئەلا پالۋان قوللىرىنى ئىشقىلاپ ئارمان قىلاتتى:

ـــ ھەتتىگىنەي، ھېلىقى ئورۇس دېگەن مەتۇ بىر تال مىلتىقمۇ بەرمىدا، مىلتىق بولغاندا يۈرتقا بارغۇچە ئوينىاپ بارار ئىدۇق.

ئۇنىڭ ئارمىنىنى قۇشلار ئەملگە ئاشۇردى. ھەرخىل قۇشلار ئۆز تىللىرىدا: «پالۋاننى قارشى ئالىمىز» دېگەندەك سايرىشاتتى، ناخشا ئېيتىشاتتى. ئۇلار زاۋال ۋاقتىدا قارىغايلىق ئاستىدا قوندى. سەھەر قوپۇپ ناشتا قىلدى. ئۇلارنىڭ ناشتىسى ئاددىي بولدى: نۇردۇن ھەممىدىن بۇرۇن قوپۇپ قۇرۇق ئوتۇن يىغىپ كەلدى، ئۇچ تاشنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئوتۇنلارنى سالدى ـ دە، چاقماق تاشنى بىر ـ بىرىگە ئۇردى، ئۇنىڭدىن چىققان ئوت ئۇچقۇنى پاختىغا چۈشۈپ كۆيدى. نۇردۇن ئۇنى بوش پۈۋلىدى، پاختا يانىدى، قۇرۇق ئوتۇنغا پاختىنى قويۇپ پۈۋلەپ ئوتۇننى تۇتاشتۇردى. ئاڭغىچە سايدىن قۇم چۆگۈندە سۇ كۆتۈرۈپ چىققان گۈلسۇم ئۇچ تاشنىڭ تۆپىسىگە قۇم چۆگۈننى قويۇپ، ئاندىن چىملىققا پالازنى سالدى، ئۇستىگە داستىخاننى سېلىپ قۇرۇتقان مايلىق توقاچ، مەشكە ماي قويدى. ئاڭغىچە نۇردۇن ئوتۇننى ئۇلغايتىپ قالاپ چۆگۈننى قاينىتىپ بولدى. گۈلسۇم چۆگۈنگە تاش چاي سالدى، بىرلا ئۆرلەتتى، نۇردۇن چۆگۈننى كۆتۈرۈپ داستىخان يېنىغا ئېلىپ كەلدى ۋە ئەلا پالۋانلارنى چايغا چاقىردى. ئەلا پالۋان تاغ چوققىسىغا چىقىپ ئىتتىك چۈشۈپ كەلدى. ئۇ ساينىڭ مۇزدەك سۈيىدە راھەتلىنىپ

يۇيۇندى ـ دە، داستىخانغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇلار قىزىق پاراڭلار بىلەن چاي ئىچىشتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاشۇر بەگلا گەپ قىلمايتتى. بولۇپمۇ قونغان يەردە پاراڭ قىزىپ كېتەتتى. ئۇلار گۈلخان ئەتراپىدا ئولتۇرۇشاتتى. نۇردۇن ھېكايىسىنى باشلايتتى، ئورۇس لەشكەرلىرىنى قانداق يوقاتقانلىقى ھەققىدە قىزىق قىلىپ سۆزلەيتتى، ئەلا پالۋاننىڭ ئۇ يەردىكى باتۇرلۇقىنى ماختايتتى. بۇ چاغدا ئەلا پالۋان:

— تولىمۇ ئاشۇرۇۋەتتىڭ، لەشكەرلىرىمىزنىڭ باتۇرلۇقىنى سۆزلە، — دەيتتى.

ئۇنىڭ ئوغۇللىرى نۇردۇننىڭ ئىككى تەرىپىدە ئولتۇرۇپ دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى ۋە ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ ئۇخلاپ قالاتتى. بىر ئادەم جېسەكچى بولاتتى، قالغانلىرى چېدىرغا كىرىپ ئۇخلايتتى. يېرىم كېچە بولغاندا ئەلا پالۋان چىقىپ نۇردۇننى ئۇخلاشقا كىرگۈزۈۋېتىپ ئۆزى جېسەكچىلىك قىلاتتى. ئۇلار باشقا نەرسىدىن ئەمەس، بۆرىدىن، ئاتلارغا بۆرىنىڭ ھۇجۇم قىلىشىدىن ئەنسىرەپ جېسەكچىلىك قىلاتتى. ئۇلار بەشىنچى كۈنى گۈلخان ئەتراپىدا ئولتۇرۇشتى، نۇردۇن كالپاكوۋسكىينىڭ يوشۇرۇن ھۇجۇم قىلغىنىنى ئەمدى سۆزلەشكە باشلىغاندا، ئات دۇپۇرى ئاڭلاندى. ھەممە ئورنىدىن قوپتى، ئات دۇپۇرى كەلگەن تەرەپكە قاراشتى، قاراڭغۇدا نۇرغۇن قارا كۆلەڭگىلەر كۆرۈندى. ئەلا پالۋان قولىنى قىلىچىغا ئاپاردى، شىبە ئاپئاق بىلەن گۈلسۇم قورقۇشۇپ بالىلارنى يېتىلەپ چېدىر ئىچىگە باشلاپ كىرىپ كەتتى. كۆلەڭگىلەر يېقىنلاشتى، توختىدى ۋە تونۇش ئاۋاز ئاڭلاندى:

— بۇ قونالغۇغا چۈشكەنلەر كىم؟

— توقلىڭ بەگ! — دەپ خۇشال ۋارقىرىۋەتتى ئەلا پالۋان.

— ئەلا پالۋانمۇي، راستتىنلا ـ ھە ! — توقلىڭ بەگ بىر ئىشىنىپ بىر ئىشەنمەي ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ گۈلخانىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ كەلدى. ئۇ گۈلخان يورۇقىدا قارا بۇرۇتلۇق، قارا ساقاللىق، گەۋدىلىك، زەبەردەس ئادەمنى كۆرۈپلا قۇچاق ئاچتى ۋە ھاياجان بىلەن:

— راست ئىكەن، ئەلا پالۋان ئىكەن! چۈشۈمىمۇ، ئوڭۇمىمۇ! — دېدى.

ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈۋاتقاندا باشقا كۆلەڭگىلەرمۇ يېتىپ كەلدى.

نۇردۇن بىر نەچچىسى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. گۈلخان ئەتراپى ئاجايىپ شادلىققا چۆمۈلدى. بۇ شادلىقتىن ئاشۇر بەگلا بەھرىمەن بولالمىدى.

ـــ مانا قارىسىلا، خۇدايىم نىيىتىمگە يەتكۈزدى. يول بويى ئەتراپ تاغلارغا، ئورمانلارغا قاراپ كۆزۈم تېشىلىپ كەتكەنىدى، ـــ دېدى ئەلا پالۋان كۈلۈپ.

ـــ نىيەتلىرى ئۇلۇغ ـ دە. كۆڭۈل يۈگۈرۈك كېلىدۇ ئەمەسمۇ.

ـــ قېنى، چېدىرغا مەرھەمەت! ـــ دەپ ئەلا پالۋان ئۇلارنى ئۆز چېدىرىغا باشلىدى.

شىبە ئاپئاق توقۇلۇق بەگكە ئېگىلىپ سالام قىلدى. تىنچلىق سوراشتى. ئەلا پالۋان توقۇلۇق بەگنى پالاز ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى. ئۇلار قايتا ـ قايتا ئامانلاشتى. ئەلا پالۋان قورغاندا قەپەستىكى شىرددەك تولغىنىپ ئۆزۈن يىللارنى ئۆتكۈزگىنىنى، بۈگۈن يۈرتنى كۆرۈپ كېلىشكە ئاتلانغىنىنى سۆزلەپ بەردى ۋە توقۇلۇق بەگدىن سورىدى:

ـــ ئۆزلىرىدىن سورىساق، ئاق پادىشاھقا قارشى جەڭ قىلىپ يۈرگەنلىرىنى ئاڭلىدىمۇ، سىلىنى كۆرەلمىدىم.

توقۇلۇق بەگنىڭ قاپىقى تۇرۇلدى، كۆكرىكىدىن چوڭقۇر بىر «ئۇھ» دېگەن يالقۇن چىقتى. ئۇ چايدىن بىر سۇمۇرۇپ قويۇپ گەپ باشلىدى:

ـــ سىلىنىڭ پەرمانلىرى بىلەن يېزامغا كەلدىم، ئاق پادىشاھ لەشكەرلىرى چوڭ كۈچ بىلەن ھۇجۇم قىلىۋاتقانىكەن، بىر كېچە ـ كۈندۈز قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتۇق. توپ ئوقلىرى تۈگەپ كەتتى. ئەگەر بۇ جانۋارلارنىڭ ئوقى بولغىنىدا ئۇلارنى قوغلاپ چىقارغان بولاتتۇق.

ئۇ جىم بولۇپ قالدى، نۇردۇن ئۆيگە كېيىك گۆشى ئەكىردى:

ـــ قېنى پالۋان، ئوۋ گۆشلىرىنى سېغىنىپمۇ قالغاندىلا، ـــ دېدى توقۇلۇق بەگ، ـــ بايا كېلىۋاتساق بىر توپ كېيىك قېلىۋىدى، تۆتنى ئېتىۋالدۇق، بىزنىڭ يېمىكىمىز كۆپ چاغلاردا ئوۋ گۆشلىرى بولىدۇ.

ئەلا پالۋان ئىشتىھا بىلەن گۆشكە تۇتۇش قىلدى. ئۇ:

ـــ ياھ ـ ياھ، بۇ جانۋارنىڭ گۆشى قالتىس تەملىك جۇمۇ! ـــ دېدى.

شىبە ئاپئاق ئوغۇللىرىغا گۆش ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنى ئالدىرىماي چاينىاپ يەۋاتقاندا، دەيتتى ۋە ئارىلاپ ئۆزىمۇ گۆشتىن ئاغزىغا سالاتتى. ئەلا پالۋان گۆش يەپ ئولتۇرۇپ توقسانغا بەگدىن سورىدى:

— خوش، كېيىن قاياققا چېكىندىڭلار؟

— مۇشۇ تاغلارغا كىرىۋالدۇق، كەتمەن، غالجاتتىكى بارلىق چارۋىنىمۇ ئاچىقىپ كەتتۇق. شەھەرگە چارلىغۇچى ئەۋەتىپ، ئاق پادىشاھنىڭ بىزگە قارشى نېمە چارىلەرنى قوللىنىۋاتقىنىنى بىلىپ تۇردۇم. بىر مەزگىل ئۆتۈپ، ئوروس لەشكەرلىرى كەتمەندىن كەتتى. بىز يەنە كەتمەنگە بېرىۋالدۇق، ئۇلار كەلسە يوشۇرۇن زەربە بېرىمىز — دە، تاغقا چىقىپ كېتىمىز، ئۇلار كەتسە كەتمەنگە كىرىۋالىمىز.

— سىلى ھازىرمۇ ئوروسلار بىلەن ئېلىشىۋاتامدىلا؟

— بىزنىڭ غالجانقا بىر يۈزلۈك سولدات چىقىپتۇ، بۇلارنىڭ ۋەزىپىسى مېنى ۋە مېنىڭ جەڭچىلىرىمنى قورالسىزلاندۇرۇش ئىكەن، مەن ئۇلارغا: «قورالالارنى ئەتە يىغىپ بېرەي» دەپ ۋەدە بەردىم، شۇ كۈنى كېچىسى ئۇلارنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇخلاۋاتقاندا تۇيۇقسىز باستۇرۇپ بېرىپ كۆپ قىسمىنى جېنىدىن جۇدا قىلدۇق، قېچىپ كەتكەنلەر گوبىرناتورغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلغان بولسا كېرەك، ھەپتىدىن كېيىن سەككىز يۈزچە ئەسكەرنى ئەۋەتتى. قارىسام، ئۇلار بىلەن تەڭ كېلەلمىگۈدەكمىز، شۇنىڭ بىلەن تاغقا چىقىپ كەتتۇق. پەيت تاپساقلا بۇ ئوچ يېزىدىكى ئەسكەرلەرگە ھۇجۇم قىلىمىز، ئوزۇق ـ تۇلۇك، ئوققا ئىگە بولۇۋېلىپلا تاغقا چىقىۋالىمىز. بىزنىڭ كۈنىمىز مانا شۇنداق ئۆتۈۋاتىدۇ.

ئەلا پالۋان شىبە ئاپئاقنى چېدىرىنىڭ سىرتىغا چىقىپ قاراپ تۇرۇشقا جورىدى. شىبە ئاپئاق ئىشىكتىن چىقىپلا:

— ۋاي! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

ئەلا پالۋان ئىتتىك سىرتقا چىقتى، بىر قارا كۆلەڭگە قۇيۇنىدەك يۈگۈرۈپ كېتىۋاتاتتى، ئۇ قاراڭغۇلۇق ئىچىگە شۇڭغۇپ سىمقىپ كەتتى. گۈلخانلار ئەتراپىدا بىر نەچچە يۈز ئادەم خۇشال پاراڭلىشىۋاتاتتى، ئەلا پالۋان شىبە ئاپئاققا:

ـــ بىردەمگە قاراپ تۇرغىن. باياقى ئاشۇر بەگ، ئۇ ئوغرىلىقچە گەپ ئاڭلاپتۇ. مەن ئۇنىڭ بۇ ئىشنى قىلمىدىغىنىنى بىلىپ سېنى قاراپ تۇرۇشقا جورىغان. ئۇ يەنە كەلسە دەرھال چېدىرغا كىرىپ كەتتى.

ئۇ توقمىلەك بەگكە يېقىن ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى، توقمىلەك بەگنىڭ چېھرى ئېچىلىپ كەتتى. ئۇلار بىر - بىرىنىڭ قولىنى قاتتىق سىقىشتى.

6

ئەتىسى ئۇلار بىرلىكتە چاشكاھغىچە سەپەر قىلدى. بىردىنلا ئەلا پالۋان ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتتى، ئۇنىڭ ئالدىدا ئاجايىپ مەنزىرە كۆچلۈك نۇر چىراي ئاچقانىدى: بىر - بىرىگە چىرمىشىپ كەتكەن يايپېشىل ئېگىز تاغلار، قېلىن ئورمانلار ئوتتۇرىسىدا ئاجايىپ يوغان بىر گۈمبەز نۇر چېچىپ تۇراتتى. ئۇ كۆك ئاسمانغا ئۇچلۇق بېشىنى تىرەپ تىككىدە تۇراتتى. ئۇنىڭ بۇ ئۇچلۇق بېشىدىن تارتىپ يوغان بويىغىچە تۇرغان مەڭگۇ كەتمەس قار - مۇز قۇيىاش نۇرىدا گۈمبەزدەك ئەكس نۇر چېقىرىپ تۇراتتى. بۇنىڭ پەسرەك يېرى قارامتۇل رەڭ ئالغان، يان باغرى ئاجايىپ كۆركەم يېشىللىق ئىدى. بۇ يېشىللىق ئەلا پالۋانلار تۇرغان يەرگىچە سوزۇلغانىدى. يېشىللىق پەسلىگەنسېرى تەبىئىي ئالمىلىق باشلىنىتتى. ئاشۇ ئەكس نۇر تارقىتىپ تۇرغان گۈمبەزدىن ئېقىپ چۈشكەن سۇلار ساي - سايلاردا ئۇلۇغ سۇ بولۇپ ئىلى دەرياسىنى هاسىل قىلاتتى. ئالمىلىق تەبىئىي باغقا چۈشكىچە قارىغاي، قېيىن، تاغ تېرىكى قاتارلىق خىلمۇخىل چىرايلىق دەرەخلەر بىلەن كۆمۈلگەنىدى. بۇ كۆرۈنۈشلەردىن يايراپ كەتكەن ئەلا پالۋاننىڭ كۆڭۈل - كۆكسى كۆتۈرۈلۈپ قالدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا مانا شۇ گۈزەل دىيار يېتىشتۇرگەن، تاۋلىغان بىر يۇز يىگىرمە يەتتە پالۋان كەلدى... . ئۇنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى بىر ئىللىق ئېقىم ئىگىلىدى. ئۇ ئىختىيارسىز ئوڭ قولىنى نۇر چېچىپ تۇرغان گۈمبەزگە سۇنۇپ خىتاب قىلدى:

يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچتىم، گۈزەل باغرىدا خانتەڭرىم.
ئۆزۈڭ سەن چىن مۇقەددەس، تۇپرىقىڭ ھەم جانۇ دەرمانىم.
كۈمۈشتەك يالتىراق باشىڭ. قۇياش نۇر چاچسا ئۇستۈڭدە،
كېچە چولپانغا ھەمراھ بولۇپ يانار باغرىدا گۈلخانىم.
باھاردا گۈل - چىمەن ئىچرە بويۇڭ جەننەتكە ئوخشايدۇ،
قەھرىتان ئەۋجىنى يەڭگەي ھامان جەڭگاھتا چۈقانىم.
سېنىڭ چىمدىم توپاڭ زەردىن. ئىشىڭ گۈھەرگە تەڭداشتۇر،
سۈيۈڭدۇر مەۋج ئۇرۇپ گويا تومۇردا ئوخچىغان قانىم.
رەزىل قولىنى ئاق پاشا[1] ساڭا سوزماقنى قەستلەپتۇ،
ئۇنى كۈل ئەيلىمەك ئىستەر يۈرەكتە قەھر ۋولقانىم.
ئېلىپ ئوق قولنى كۆكسىمگە ساڭا ئالىي سالام دەيمەن،
كى ئەلا قەلبىدە سەن - سەن يىقىلماس سۆيگۈ سۈلتانىم.

بۇ ئەلا پالۋاننىڭ خانتەڭرى چوققىسىغا بېغىشلىغان يۈرەك سۆزى، مۇھەببىتى، ۋەتىنىگە بولغان سۆيگۈ ئىزھارى ئىدى.

خانتەڭرى ھەقىقەتەن ئاجايىپ تىك، زىبا چوققا، تەڭرىتاغلىرىنىڭ خانى ئىدى.

— ئانا، دادام كىمگە سۆزلەۋاتىدۇ؟ — دەپ سورىدى ئەلا پالۋاننىڭ كىچىك ئوغلى.

ئەلا پالۋان ئوغۇللىرىغا تەڭرىتاغلىرى ۋە خانتەڭرى چوققىسى ھەققىدە ئاددىي ساۋات بەرگۈسى كېلىپ مۇنداق دېدى:

— بۇ چوققا تەڭرىتاغلىرىنىڭ گۈلتاجى. تەڭرىتاغلىرىنىڭ دائىرىسى كەڭ. — ئۇ غەربتىن شەرققە قاراپ سوزۇلۇپ ياتقان چەكسىز تاغ بەلۋىغىنى كۆرسەتتى. — ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئۈچ مىڭ بەش يۈز چاقىرىمدىن. ئوتتۇرىچە كەڭلىكى ئالتە يۈز چاقىرىمدىن ئارتۇق. ئۇ ناھايىتى جىق پۇرمە تاغ

---

[1] ئاق پاشا — چارروسىيە پادىشاھىنى دېمەكچى.

تىزمىلىرىدىن تەشكىل تاپقان. ئۇستى دائىم قار - مۇزلار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسىي چوققىسى غەلىبە چوققىسى بولۇپ، ئېگىزلىكى يەتتە مىڭ تۆت يۈز ئوتتۇز توققۇز مېتىر. ئىككىنچى ئېگىز چوققا بولغان خانتەڭرىنىڭ ئېگىزلىكى ئالتە مىڭ توققۇز يۈز توقسەن بەش مېتىر، ئۇنىڭدىن ھەر تەرەپكە قارلىق تىزمىلار سوزۇلۇپ كەتكەن. مۇزلۇقلىرى كاۋكاز ۋە ئالىپ تاغلىرى مۇزلۇقلىرىدىن بىر نەچچە ھەسسە چوڭ. تەڭرىتېغىنىڭ شەرقىي قىسمى تەكشى تاغلىق خۇسۇسىيىتىنى ساقلاپ قالغان، غەربىي قىسمىنى خىلى چوڭقۇر ۋادىلار كېسىپ ئۆتىدۇ، يان باغرىلىرىدا قېلىن قار بىلەن قاپلانغان مۇزلۇقلار بار. بۇ قار - مۇزلار ئېرىپ مەرۋايىتتەك تامچە سۇلارغا ئايلىنىدۇ، تامچە سۇلار قوشۇلۇپ ئېرىق - ئېرىق سۇ بولۇپ، قاپتاللار، جىرالار، ئىدىرلارغا چۈشۈپ ساي ھاسىل قىلىدۇ. بۇ سايلاردىن چىققان سۇلار تۇيۇقسىز كەتكەن شوتا يېزىسى تۇزلەڭلىكىدىكى بۇلاق بېشىغا كېلىپ قوشۇلۇپ ئۇلغايغان شوخ سۇنى ئىلىلىقلار تېكەس دەرياسى دەپ ئاتايدۇ. تېكەس دەرياسى قاپچىغاي قىستىكىدىن ئۆتكەندە، موخۇر سېيىنىڭ سۈيى قوشۇلۇپ كۈنەس دەرياسىنى ھاسىل قىلىدۇ. توققۇز تارانىڭ مۇنبىت يېرىگە كەلگەندىن كېيىن ئىلى دەرياسى دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ خانتەڭرى مۇزلۇقلىرى، قېلىن قارلىرىدىن پەيدا بولغان مەرۋايىت سۇلار ئىلى ۋادىسىنىڭ مۇنبىت تۇپرىقىنىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇپ، ئۇ يەرلەرنى يېشىل ۋادىغا ئايلاندۇرىدۇ. بۇ يېشىل ۋادىدا ئالتۇن دانلار چىقىدۇ، مىليونلىغان ماللار يايرايدۇ، قۇشلار سايرايدۇ. بىزنىڭ يۇرتىمىز مانا شۇنداق گۈزەل ۋە ئېسىل بالام. خانتەڭرى مانا شۇ گۈزەل تاغلارنىڭ خانى.

— كۆزۈمنى چېقىپ كەتتى، — دېدى ئوغلى.

— ئەسسە ئاپاڭنىڭ ئېتىكىگە كىرىۋال، — دېدى ئەلا پالۋان. ئارقىدىن توقمىلەك بەگكە، — ئەگەر سىزنىڭ زۆرۈر ئىشىڭىز ياكى يۈرۈشىڭىز بولمىسا مەشەدە بىر نەچچە كۈن ئوۋ ئوۋلايلى، — دېدى.

— سۇلتان، گوبىرناتورنىڭ بەلگىلەپ بەرگەن ۋاقتى...

توقمىلەك بەگ ئاشۇر بەگنىڭ گېپىنى كەسكىن بۆلۈۋەتتى:

— گوبىرناتورىڭغا مەن جاۋاب قىلىمەن. بېرىپ ئۇنىڭغا، توقمىلەك بەگ

دېگەن باندىت سۇلتاننى تۇتۇۋالدى، دەپ ئېيت!
ئاشۇر بەگ قورقۇپ بىر نەچچە قەدەم كەينىگە داجىدى.
ـــ مىراپ، چېدىرىڭلارنى تىكىڭلار، ئەتراپقا جېسەكچىلەرنى قويۇڭلار، قازان ئېسىڭلار! ـــ دەپ پەرمان بەردى توقماق بەگ.

7

ـــ خەير ـ خوش ئاكام ئاغىنەم، ۋەدىمىز ۋەدە بولسۇن، ـــ دېدى ئەلا پالۋان توقماق بەگنى قۇچاقلاپ ۋە قۇلىقىغا پىچىرلىدى، ـــ جەڭ مەيدانىدا دىدارلىشىشمىزغا ئاللا نېسىپ قىلغاي!
توقماق بەگ كۈزلىرى ياشقا تولغان ھالدا ئۇلارنى ئۇزىتىپ قالدى.
ئەلا پالۋان شۇ ماڭغىنىچە غالجاتقا كەلدى. يېزىلىقلاردىن ھال سورىدى، قېرىلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرىپ مۇڭداشتى، توقماق بەگنىڭ سالىمىنى يەتكۈزدى، سوۋغىلىرىنى تاپشۇردى. ئەگەر ئاشۇر بەگ ئالدىراتمىغىنىدا يەنە بىر نەچچە كۈن تۇرغۇسى بار ئىدى. ئۇلارنى غالجاتلىقلار خېلى يەرگىچە ئۇزىتىپ قويدى.
ئۇلار ئالتە سۇمۇلغا كەلگەندە سۇمۇل تەنتەنىگە چۆمدى. سۇمبا ۋە ئۇنىڭ ئايالى، بالىلىرى شىبە ئاپئاقنى يىغلاپ، كۈلۈپ كۈتۈۋالدى. شىبە ئاپئاق ئۆزىنى ئاپىسىغا ئاتتى، قۇچاقلاشتى، خۇشاللىق كۆز ياشلىرىنى تۆكتى. سۇمبا قېرىپ مۇكچىيىپ قاپتۇ، ئاپىسىمۇ ئارانلا ماڭىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئەلا پالۋان بۇ قېرىلىقنى شىبە ئاپئاقنى سېغىنىپ تولا يىغلىغانلىقىنىڭ ئالامىتى دەپ چۈشەندى. ئەلا پالۋاننىڭ ئالتە سۇمۇلغا كەلگىنىگە ئۈچ كۈن بولغاندا غۇلجا شەھىرىدىن يار ـ بۇرادەرلىرى، تۇغقانلىرى، يېزىلىقلىرى كېلىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتى، مۇڭداشتى. شەھەردىكى ئەمەت خورۇنچى بەگ ئەلا پالۋاننى ئۆيىگە ئەكەتتى. ئەلا پالۋاننى ھەر كۈنى بىر ئادەم ئۆيىگە چاقىردى، ھەر كۈنى دېگۈدەك مەشرەپ قايىندى. ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە گۇبىرناتور بەلگىلەپ بەرگەن ۋاقىت توشتى. ئەمدى ئاشۇر بەگ نېمىشقىدۇر، ئەلا پالۋاننى ئالدىراتمايدىغان بولۇپ قالدى، بۇنىڭدىن ئەلا پالۋان ھەم

ئەجەبلەندى، ھەم بەلكىم يۈرتىنى كۆرۈپ قايتقۇسى كەلمەي قالغاندۇ، دەپ ئويلىدى. ئاشۇر بەگ ئالدىراتمىغىنى بىلەن ئەلا پالۋان قايتىشقا ئالدىرىدى. ئۇنىڭ ئالدىرىغىنى سۈلتان قورغانغا ئەمەس، ئەلۋەتتە، ئۇ توقمىلىك بەگ بىلەن ۋەدىلەشكەن ۋاقىت توشقانىدى. ئەلا پالۋان ئاخىر شەھەردىكى دوستلىرى بىلەن خوشلاشتى. ئۇ بۇ سەپىرىدىن ئىنتايىن خۇشال ھەم رازى ئىدى. بىرلا يېرى، توققۇزتاراغا چىقىپ گۈزەل ئاغىچىغا ئاتاپ قۇرئان ئوقۇپ ياغ پۈرتالمىدى. ئەلا پالۋان نۇردۇن، گۈلسۇم ۋە ئاشۇر بەگلەرنى ئېلىپ ئالتە سۈمۈلغا كەلدى. شىبە ئاپئاقنىڭ ئانىسى ئۇنىڭغا يىغلاپ تۇرۇپ يېلىنىدى:

— قىزىمىز يەنە بىر نەچچە زامان تۇرسا، بىزنىڭ بىر پۈتىمىز گۆرگە سائگىلىدى، بىر ياخشىلىق قىلسىڭىز، سۇخا كەينىڭىزدىن بارسا.

ئەلا پالۋان شىبە ئاپئاق قالسا، توقمىلىك بەگ بىلەن ۋەدىلەشكەن ئىشقىمۇ يېنىك بولمىدىغىنىنى بىلىپ، ئاشۇر بەگكە:

— مەن نۇردۇن بىلەن بىللە يارکەنت ئارقىلىق باراي، سىز شىبە ئاپئاقنى ئېلىپ غالجات ئارقىلىق قايتىسىڭىز بولارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئاشۇر بەگ ئىككىلەنمەيلا ماقۇل بولدى. ئەسلى ئەرلەر ئايرىم داستىخاندا ئولتۇرۇپ ناشتا قىلدى. ئاشۇر بەگ ئەلا پالۋاننىڭ سول تەرىپىدە، سۇمبا ئوك تەرىپىدە ئولتۇرۇشتى. ئەلا پالۋان قېينىتىسىغا ئاق پادىشاھنىڭ تۇزۇمى ھەققىدە پاراڭ قىلىپ بېرىۋاتاتتى، شىبە ئاپئاق پەتنۇستا بىر چىنە ئەنكەنچاي ئېلىپ كىردى. ئەلا پالۋان قېينىتىسىغا قاراپ پاراڭ قىلىۋاتقاچقا ئاشۇر بەگ چىنىنى ئالدى، شىبە ئاپئاق كەينىگە بۇرۇلۇشىغا بارمىقى ئارىسىغا قىستۇرۇۋالغان ئۇۋاق بىر نەرسە چايغا چۈشۈپ ئېرىپ كەتتى. ئاشۇر بەگ چاينى ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىغا قويدى. شۇ ھامان شىبە ئاپئاق يەنە پەتنۇس كۆتۈرۈپ كىردى، ئۇ چىنىدىكى چاينى ئاشۇر بەگكە، پىيالىدىكى سىنچاينى سۈمبىغا تۇتتى، گەپ توختىدى. ئۇلار چاي ئىچىشكە باشلىدى.

ئەلا پالۋان شىبە ئاپئاققا خاس ئۆيدە تاپشۇرمىلار بېرىپ ئاتلاندى، ئاشۇر بەگ شەھەرگىچە ئۇزىتىپ قويغاچ تۇغقانلىرىنىڭكىدە تۇرىدىغىنىنى ئېيتىپ

بىللە ماڭدى. ئۇلار كېمە بىلەن ئۇ قانقا ئۆتتى، نۇردۇن ئەلا پالۋاننىڭ ئېتىنىي يېتىلەپ كېمىدىن چۈشۈردى. ئەلا پالۋان كېمىدىن چۈشۈپلا ئولتۇرۇپ قالدى ۋە «قورسىقىم مۇجۇپ كېتىۋاتىدۇ» دېدى. ئۇنىڭ پېشانىسىدىن تەر قۇيۇلدى، نۇردۇن بىلەن ئاشۇر بەگ ئۇنىڭ ئىككى قولتۇقىدىن يۆلەپ خالىي يەرگە ئەكەلدى. ئەلا پالۋان بىر نەچچە قېتىم قۇرۇق قەي قىلدى ـ دە. ئاشۇر بەگكە كۆزىنى نەشتەردەك تىكتى ۋە شۇ بويىچە قېتىپ قالدى. نۇردۇن ئاشۇر بەگنىڭ تاتىرىپ كەتكىنىنى، قول ـ پۇتلىرىنىڭ تىترەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ كۆڭلىگە گۇمان چۈشتى. ئۇ شۇ ھامان كىرا ھارۋىسىنى تېپىپ كېلىپ ئەلا پالۋاننى سالدى. ھارۋا مەدرىس ئالدىغا كەلگەندە، ئاشۇر بەگ:

ـــ ئاھ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان ئوغلانى، باتۇر پالۋانى ئەلا سۇلتاننى شىبە ئاپئاق زەھەرلەپ ئۆلتۈردى. ئۇ ئاتا ـ ئانىسى يېنىدا قېلىش ئۈچۈن سۇلتاننى زەھەرلىدى ! ئاھ قېرىندىشىم، ئاھ باغرىم، ئاھ پالۋىنىم !

ـــ دەپ ۋارقىراپ يىغلىدى.

نۇردۇن ئۇنىڭغا غەزەپ بىلەن ئالايدى، ئەمما ئۈندىمىدى. ئۇ ئىچىدە يىغلاۋاتاتتى، شۇڭا بۇ تۇھمەتكە قارشى جاۋاب قىلالمىدى. يېرىم بىھوش ھالەتتە ئىدى، ئەلا پالۋاننى شەھىرىمىزنىڭ ئاتاقلىق تېۋىپلىرى داۋالاپ قۇتقۇزۇۋالىدۇ، دېگەن ئۈمىد بىلەن گاراڭ ئىدى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ جەسىتىنى ئەمەت خورىنچىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ باردى. ئەمەت خورىنچى تۇنۇگۈنلا گۈمىستەك ساق كەتكەن دوستىنىڭ بۇگۈن جانسىز گەۋدىسىنى كۆرۈپ، مەرسىيە ئېيتىپ يىغلاپ كەتتى:

سەن قىزلارنىڭ ئارمانداري، يىگىتلەرنىڭ سەرداري،
تۇر بېشىنىڭ ئەقىلداري، بېغىمىزنىڭ گۈلزاري،
ۋەتىنىمىزنىڭ ئىپتىخاري، خەلقىمىزنىڭ دەستياري.

ئەلا پالۋاننى خۇددى ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم، ئابدۇللىپتىپ خەلپەمگە ئوخشاش نەچچە ئون مىڭلىغان خەلق ئىبراھىمىۋزىگە ئاچىقىپ دادىسى

ئىبراھىم يۇزبېگىنىڭ قەبرىسى يېنىغا قويدى. بۇ 1880 ـ يىلى ئىدى. كۆرمىگىلىغان خەلقمۇ، ئەمەت خورۇنچى بەگمۇ ئەلا پالۋاننىڭ زەھەرلىنىشىنى شىبە ئاپئاقتىن كۆرمىدى. ئەكسىچە ئەلا پالۋان ئەمەت خورۇنچىنىڭ ئۆيىگە كەلتۈرۈلگەن كۈنىلا يوقاپ كەتكەن ئاشۇر بەگدىن كۆرۈشتى. شىبە ئاپئاق بېشىغا ئاق ياغلىق تاڭغان ھالدا يەتتە نەزىرگىچە ھازا ئاچتى. يىغلىدى، قاقشىدى. يىغدىن كۆز جىيەكلىرى قىزىرىپ، چىرايى تاتىرىپ، ئورۇقلاپ، بىر تەن، بىر ئۈستىخان بولۇپ قالدى. ئۇ يەتتە نەزىر ئۆتكەندىن كېيىن، قانتىق تەلەپ قىلىپ ئىبراھىم يۇزبېگە چىقتى. ئەلا پالۋاننىڭ كونا ئۆيىنى ماكان تۇتتى. ئۇ ھەر پەيشەنبە كۈنى ياغ پۈراتتى. تۈپراق بېشىغا چىقتى، شۇنداق بىر نەچچە پەيشەنبىلىك قىلغاندىن كېيىنلا ئېسىگە كەلدى ۋە گۈلسۈمگە چۈشىنى سۆزلەپ بېرىپ:

ــ ھە، ئەمدى بىلدىم. ھېلىقى چۈشۈمدىكى قارا قۇيۇن ئەسلىدە مېنى سۆيۈملۈك ئېرىمدىن ئايرىپ ئېلىپ قاچقانكەن! ــ دېدى.

ئۇنى كۆپ ئۆتمەي قارا قۇيۇن سۈلتان قورغانغا ئاپىرىپ تاشلىدى. گوبىرناتورنىڭ قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇشىدىن ھېيىققان ئىلى جىياڭجۈنى شىبە ئاپئاق، باتۇرخان، نۇردۇن، گۈلسۈم ۋە ئۇلارنىڭ ئىلىغا كېلىپ تۇغۇلغان قىزى گۈلنۇرلارنى دەرھال قايتۇردى. سۈمبانىڭ جىياڭجۈنگە قىلغان ئىلتىماسىغا بىنائەن كىچىك ئوغلى ئالتە سۈمۈلدا قالدى.

8

توقسۇققا بەگ ئەلا پالۋاننىڭ زەھەرلىنىپ قەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى، ئاشۇر بەگنىڭ زەھەرلىگىنىنى ئاڭلاپ، غەزەپتىن كۆزلىرى سۈلتان قورغان تەرەپكە قادالغان، چىشلىرى كىرىشكەن ھالدا ئاتنىڭ چۈلۈۋرىنى قاتتىق سىقىمدىۋالغانىدى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئىككىلا ئادەمنىڭ ئىسمى چىقاتتى:

ــ ئەلا پالۋان ــ دوستۇم، ئاشۇر بەگ ــ خائىن!

توقسۇق بەگ ئۆز بارگاھىغا كەلگۈچە: «ئەلا پالۋان ــ دوستۇم، ئاشۇر

بەگ ـــ خائىن» دەپ كەلدى. بارگاھتا بىرلا كېچە تۇنىدى، بۇ كېچە ئۇخلىمىدى، بەلكى پۈتكۈل لەشكىرنى يىغىپ، ئاۋۋال ياغ پۈرانتى، قارىيلارغا قوۇرئان ئوقۇتتى، ئاندى ئەلا پالۋاننىڭ خائىن تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگىنىنى يىغلاپ تۇرۇپ مەلۇم قىلدى. ئۇ لەشكەرلىرىگە بۇ قىساسنى جەزمەن ئالىدىغانلىقى ھەققىدە قەسەم قىلدى. لەشكەرلىرىمۇ ناغ ـ ئورمانلارـ نى لەرزىگە سېلىپ قەسەم قىلىشتى. بۇ ئەكس سادا بېرىپ پۈتكۈل ئىلى خەلقىگە يەتتى.

ئۇ تاڭ سەھەردە ئاققۇزا مىراپنى لەشكەرگە باش قىلىپ كەتمەندىكى ئورۇس سولداتلىرىنى قىرىپ تاشلاشقا ماڭغۇزدى. ئۆزى ئەڭ چەبدەس، باتۇر، ھېچنېمىدىن قايتمايدىغان ئون يىگىت بىلەن «نەدىسەن سۇلتان قورغان» دەپ ئاتلاندى. ئۇلار پەشمىتى ئىچىگە شەمشەر، قول قوراللارنى تاقاپ، ئەڭ يۇگۇرۈك، كۈچلۈك ئاتلارغا مىندى. ئۇلار كۈندۈزى ئورماندا ماڭدى، كېچىسى ئالماتا ـ ياركەنت چوڭ يولىغا چىقىپ ماڭدى. يولۇچىلار ئۇلارنى بىر كۆرۈپلا سودىگەر ياكى ئاددىي پۇقرالار دەپ بىلەتتى. ئۇلار ئۇچىنچى كۈنى كېچىسى سۇلتان قورغانىنىڭ ئېگىز تاملىرى ئاستىغا كەلدى. توقملەك بەگ قورغان دەرۋازىسىنى ساقلاۋاتقان سولداتلارغا ئىككى يىگىت ئەۋەتتى. ئۇلار شەپە چىقارماي، قورغان تېمىنى ياقىلاپ سولداتلارنىڭ كەينىدىن كەلدى ـ دە، ئۇلارنىڭ نەق كۆكرىكىگە: «ئەلا پالۋان قىساسى» دەپ پىچىرلاپ تۇرۇپ خەنجەر تىقتى، ئاندىن توقملەك بەگكە قارىغۇياپىلاقچە سايراپ بەلگە بەردى. توقملەك بەگ سولداتلارنى جايلىۋەتكەنلەرنى ئۇلارنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىدا جېسەكتە تۇرۇشقا بۇيرۇدى. بىر يىگىتنى نۇردۇننىڭ ئۆيىگە ئەۋەتتى. قالغان يىگىتلەرنى باشلاپ ئەلا پالۋاننىڭ بۇرۇنقى كۆركەم، ئازادە قورۇسىغا كەلدى. يىگىتلەر بىر ـ بىرىنى شوتا قىلىپ تامغا چىقتى، شەپە چىقارماي تامدىن سەكرەپ چۈشتى. توقملەك بەگ ئاۋۋال ئەلا پالۋان ياتىدىغان ئۆيگە كىردى، ئۆيدىن:

ـــ قايسىڭ، بۇ يېرىم كېچىدە كەلگەن؟ نېمە ئىش؟ ـــ دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

ـــ ئەزرائىل، ـــ دەپ جاۋاب بەردى توقملەك بەگ.

— هه، هه، یاره‌ببسم، مەن ئەلهەمدۇلىللا مۇسۇلمانمەن!
— ياق، سەن قاپقارا مۇناپىقسەن!
ئاشۇر بەگ بۇ گەپنى ئاڭلاپ، تىترىگەن هالدا تىك تۇرۇپ قالدى.
— ئەي ئاق پادىشاهنىڭ يالاقچىسى، ئۇيغۇر پالۋانىنى ئەلا سۇلتاننى قەستلەشكە قانداق پېتىندىڭ؟ — دېدى توقسۇبەگ.
بۇ سوئالنى ئاڭلىغان ئاشۇربەگ:
— مە ... مەن ئە ... ئەمەس، ئەلا ... پا ... لۋاننى كاپىر شىبە ... ئا ... ئاپپاق زە ... زەھەر ... لىدى! — دەپ دۇدۇقلىدى.
مۇشۇ دۇدۇقلاشنىڭ ئۈستىگە نۇردۇن كىرىپ كەلدى:
— نېمە، نېمە دەيسەنۇي سېتىلما بەچچە! سەن زەھەرلىمسەڭ نېمە ئۈچۈن قاچتىڭ؟ قېچىپ قۇتۇلماق بولساڭمۇ ئەزرائىل جېنىڭنى ئالىدۇ. ئۇ دۇنيادا دوزاختا كۆيسەن!
ئاشۇر بەگ: «هەي، نۇردۇن ئەلا سۇلتاننى زەھەرلىگىنىمنى كۆر قاپتىكەن — دە» دەپ ئويلىدى.
— ئەي پەرىشتىلىرىم، مەن گۇناهكارمەن. مەن قاتىلمەن، مەر ئاللادىن گۇناهىمنى مەغپىرەت قىلىشنى تىلەيمەن. ئاللا تائالانىڭ كۆڭۈل كۆكسى كەڭ. ۋاپادارىدۇر، دەپ ئاڭلىغان.
— ئاللانىڭ ئەمرى، مۇسۇلمان بەندىلىرىمنىڭ خاهىشى بويىچە بۇ قاتىلغا جازا بېرىلگەي، جەھەننەمگە يوللانغاي! — نۇردۇن شۇنداق دەپ ئۇنىڭ ئاچ بېقىنىغا بىرنى سالدى.
— خەلق نامىدىن جاهانگىرلارنىڭ يالاقچىسى، ئەلا پالۋاننىڭ قاتىلى ئاشۇر بەگكە ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەي! نۇردۇن پالۋان! خەلقنىڭ هۆكمىنى بەجا كەلتۇر! — دېدى توقسۇبەگ.
نۇردۇن شىبە ئاپئاقتىن سوراپ ئاتايىن ئېلىپ كەلگەن ئەلا پالۋاننىڭ قىلىچىنى قىنىدىن چىقاردى. ئاشۇر بەگنى ياقىسىدىن تۇتۇپ هويلىغا ئاچىقتى، ئەۋرەزگە ئەكىلىپ يانقۇرۇپ:
— ئاخىرقى قىساس! — دەپ خائىننىڭ بوينىغا قىلىچ ئۇردى...
توقسۇبەگ بەگ ئالدىرايتتى، ئۇ نۇردۇنغا شىبە ئاپئاق بىلەن باتۇرخاننى

ياخشى كۆتۈشنى تاپشۇردى، ئاشۇر بەگنىڭ ساندۇقىدىن چىققان تىللالارنىڭ ھەممىسىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى.

9

كالپاكوۋسكىي ئىلىنى ھېيلە بىلەن بېسىۋېلىپ ئاق پادىشاھقا نۇرغۇن بايلىق ئىنئام قىلدى. ئاق پادىشاھ ئۇنىڭ خىزمىتىگە يارىشا ئۇنى ئالماتا گوبىرناتورلىقىغا تەينىلىدى. ھەر قانداق بىر غالىب ئادەم مەڭگۈ غالىب بولالمايدۇ. توقلىڭ بەگ ئۇنى غاجاپ مەغلۇپ قىلىشقا باشلىدى. كالپاكوۋسكىي ئاق پادىشاھقا: «بۇلارنى كازاك ئاتلىق قوشۇنى كېلىپ يوقاتمىسا باشقا قوشۇنلار كۈچ ئېلىشالمىدى» دەپ زارلىنىپ مەلۇمات يازدى. ئاق پادىشاھ «مەن ساڭا ئۆزۈمنىڭ خاس ئاتلىق قوشۇنىنى ئەۋەتتىم، ئەمدى چېگرىنى تىچلاندۇرمىساڭ كاللاڭ بىلەن جاۋاب بېلىسەن» دەپ، كازاك ئاتلىق قوشۇنىنى ئەۋەتتى. بۇ پەرماننى ئالغان گوبىرناتورنىڭ كاللىسى چۈشۈپ كەتتى. ئۇ: ھەي توقلىڭ، توقلىڭ، ــ دەپ ھەسرەت چەكتى، ــ سەن نېمانچە يامان؟» ئۇ بۇ كازاك قوشۇنلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن توقلىڭ بەگنى يوقىتالمىسا كاللىسىنىڭ كېتىدىغانلىقىنى بىلىپ ئەتراپلىق ئويلاندى، گېنېرال بىلەن كېڭەش ئۆتكۈزدى. گېنېرال توقلىڭ بەگ لەشكەرلىرىنى قانمۇقات قورشاپ يوقىتىشنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ئاق پادىشاھتەك بىر ژاندارمىنىڭ توقلىڭ بەگنىڭ بىر قوشۇنىنى ئون يىلدىن بېرى يوقىتالمايۋاتقىنى قىزىق ئىش ئىدى. بۇنىڭدىكى تۈپ سەۋەب، قۇل قىلىپ ھەيدەپ كېلىنگەن ئىلى خەلقى توقلىڭ بەگنى ئوق، ئوزۇق بىلەن تەمىنلەيتتى، كېرەك بولسا ئوغۇللىرىنى لەشكەرلىككە ئەۋەتەتتى. گوبىرناتور قوشۇنلىرىنىڭ ئەھۋالىنى توقلىڭ بەگكە خەۋەر قىلىپ تۇراتتى، توقلىڭ بەگ ئۆز زېمىنىنىڭ ئوي ـ دۆڭىنى ئوبدان بىلەتتى، گوبىرناتورنىڭ قوشۇنى يەر شارائىتىنى بىلمەيتتى، خەلقنىڭ ھمايىسى ئەمەس، قارشىلىقىغا، ھەتتا يول باشلىغۇچى بولۇۋېلىپ ئازدۇرۇشىغا ئۇچرايتتى. ئالماتا، چىلەكتىكى ۋە يەتتە سۇدىكى يەرلىك

ئۇيغۇرلارمۇ توقىلىق بەگنى قوللايتتى. ھەرخىل ئۇسۇللار بىلەن ئۇنىڭغا يارەم بېرەتتى. گوبىرناتور كېڭەشتە كازاك ئاتلىق قوشۇننىڭ گېنېرالى تۇزگەن جەڭ پىلانىغا قوشۇلۇپ مۇنداق پەرمان بەردى:

ــ توقىلىق دېگەن قاراقچى چېگرىنى كۆپ قالايمىقان قىلدى، بىزنىڭ چۇنجا، شۇڭقار، كەتمەن رايونلىرىمىزدا ئىغۋاگەرچىلىك قىلدى. نۇرغۇن گازارمىلىرىمىزنى ۋەيران قىلدى. پادىشاھ ئالىيلىرى ئۇ باندىتنى يوقىتىش ئۈچۈن كازاك قوشۇنى ئەۋەتتى. مەن بۇ قوشۇننىڭ كوماندىرى گېنېرال لېيتېنانتقا بۇ قاراقچىلارنى يوقىتىشنى بۇيرۇيمەن!

ــ خوپ! ــ دەپ، گېنېرال لېيتېنانت دەپ ئاتالغان ئاق ئادەم ئورنىدىن تۇردى.

بۇ گېنېرالنىڭ قوشۇنى تاتارلارنىڭ يۇرتى كاۋكاز، قىرىمنى بېسىۋالغان، تاغدا جەڭ قىلىشقا ماھىر قوشۇن ئىدى. ئاق پادىشاھ بۇ قوشۇننى ئوردىدا بېقىپ مۇھىم ئىشلارغا سالاتتى. گوبىرناتور باشقا قوشۇر گېنېراللىرىغا بۇيرۇق بەردى. ئۇنىڭ بۇيرۇقى بويىچە بىر قوشۇن چۇنجا، شۇڭقار، كەتمەن يېزىلىرىغا كىرىپ تۇرۇشى. يەنە بىر قوشۇن نارىنقۇل تەرەپتىن مۇھاسىرە قىلىشى، ئۈچىنچى قوشۇن ياركەنت، چېلەك تەرەپتىن مۇھاسىرىگە ئېلىشى، بىرمۇ ئادەمنى باندىتلار تەرەپكە ئۆتكۈزمەسلىكى كېرەك ئىدى.

كېڭەش بولۇپ ئۈچ كۈندىن كېيىن جازا يۇرۇشى باشلاندى. ئۈچ قوشۇن كەتمەن يېزىسىدىن تارتىپ ياركەنت دېيارىغىچە قانتتىق مۇھاسىرە چەمبىرىكى ھاسىل قىلىپ مۇھاسىرىنى بارغانسېرى تارايتتى. گېنېرال لېيتېنانتنىڭ كازاك قوشۇنى تاغقا كىردى. توقىلىق بەگ چۇنجىدا قوشۇننى دەم ئالدۇرۇۋاتاتتى، ئۇنىڭ ئايغاقچىلىرى ئاق پادىشاھ قوشۇنىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر بەردى. توقىلىق بەگ قوشۇننى ئاتلاندۇرۇپ تاغقا چىقىپ كەتتى. رۇس قوشۇنىنىڭ ئايغاقچىلىرى تۇياق ئىزىدىن ئىز قوغلاپ، توقىلىق بەگ قوشۇنىنىڭ تۇرغان، بارغان ئورنىنى كازاك گېنېرالىغا مەلۇم قىلىپ تۇردى. ئۆز زېمىنىنىڭ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىنى ئوبدان بىلىدىغان توقىلىق بەگ ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق بىر كازاك

لیەننىڭ يېقىنلاپ كەلگەنلىنى بىلدى. ئۇ يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا قارىغايلارنى پاناھلاپ ئەترەت قونالغۇسىغا كەلدى. تاڭ ئېتىش ئالدىدا ئۇنىڭ قوشۇنى ئوچ تەرەپتىن تېۋىشسىز باستۇرۇپ كىرىپ، بىرمۇ ئوق ئىشلەتمەي، شېرىن ئۇيقۇدا ياتقان سولداتلارنى قىرىپ تاشلىدى. بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن گېنېرال مۇھاسىرىنى تارايتتى، قوشۇننى بۆلمەي توقمىلەك بەگنى پۈتۈن قوشۇن بويىچە يوقىتىشقا ئۇرۇندى. توقمىلەك بەگ ئوچ تەرىپى تىك قايقا تېغىغا چىقىۋالدى. ئۇ يانتۇ تەرەپكە ئوچ يۈز جەڭچىسىنى ئورۇنلاشتۇردى. كازاك قوشۇنى ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۆلاردىن يېرىمى ئوق يەپ يەر چىشلىدى. بۇ يەردە جەڭ ئوچ كۈن بولدى، بولغاندىمۇ ناھايىتى كەسكىن بولدى. تۆتىنچى كۈنى كازاك گېنېرال تاغ زەمبىرىكىنى ئاچقىپ ئىشقا سالدى. تاغ زەمبىرىكى توقمىلەك بەگ قوشۇنىنى تەمتىرىتىپ قويدى، زەمبىرەك ئوقى تۆگىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئون ئوچ لەشكىرى بىلەنلا قالغانىدى. ئۇ خانتەڭرىگە قاراپ نىدا قىلدى:

— ئەي ئانا، ئوغلۇڭ سېنى ئاسرىدى، گۈزاھ بولغايسەن، كەلگۈسىدە بىزدەك ئوغلانلىرىڭ يەنە چىقىپ ئاق پادىشاھدەك بارلىق نىجىسلارنى پاك - پاكىز تازىلاپ سېنى كۆز قارىچۇقىدەك قوغدايدۇ. باغرىڭغا گۈللەر تېرىيدۇ! — دېدى. ئاندىن، — ئاللا مەدەتكار، زېمىنىمىزنىڭ پاكلىقى، خەلقىمىزنىڭ شادلىقى ئۈچۈن، ئالغا! — دەپ، قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرگىنىچە مىڭلىغان سولداتلارغا قاراپ ئېتىلدى...

10

ئارىدىن بىر نەچچە يىل ئۆتتى، ساقىلى ئاپئاق ئاقارغان، ئەمما مۇكچەيمىگەن نۇردۇن ئەلا پالۋاننىڭ چوڭ ئوغلى (ھازىر نۇردۇننىڭ كۈيئوغلى بولۇپ قالغان) باتۇرخان ۋە يۈزلىرىنى قورۇق باسقان گۈلسۈمخانلار بىلەن بىللە سۇلتان قورغاندىن ئايرىلدى. كېچە، قاراڭغۇ ئىدى. ئەلا پالۋان قازا تاپقاندىن كېيىن سۇلتان قورغاندا سولدات تۇرغۇزۇشمىدى، ئاشۇر بەگ خەلق جازاسىغا ئۇچرىغاندىن كېيىن، جېسەكچىمۇ قويماس بولغانىدى. 1891 -

يىلى شىبە ئاپئاق ۋاپات بولغاندىن كېيىن يۇرتىنى سېغىنغان نۇردۇننىڭ بۇ يەردە تۇرغۇسى كەلمىدى. ئۇ ۋە گۈلسۇم باتۇرخاننى ئۆز قىزىدىنمۇ چارە كۆرگەچكە، قىزى گۈلنۇرنى ئۇنىڭغا چېتىپ قويغانىدى. ئۇ باتۇرخانغا ئاتىسىنىڭ ئىزنىنى كۆرسەتمەش ئۈچۈن، ئەلا پالۋان، شىبە ئاپئاقلار ئالتە سۇمۇلغا ماڭغان يول بىلەن ماڭدى. ئۇ توقسۇنلۇق بەگنىڭ تۇپراق بېشىغا چىقىپ قۇرئان ئوقۇماقچى ئىدى. ئۇلار ئۈچ كۈن يول يۈرۈپ قايقا تېغىغا چىقتى، ئەتراپقا قاراپ خانتەڭرى چوققىسى تەرەپتىكى بىر كىچىك دۆڭلۈكنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ گۈلنۇر بىلەن باتۇرخاننى پىيادە ئاشۇ كىچىك دۆڭگە باشلاپ باردى. باتۇرخان دۆڭلۈكنىڭ خانتەڭرى تەرىپىگە ئۆتۈپ، تاشقا ئويۇلغان مۇنۇ مىسرالارنى ئۇنلۈك ئوقۇدى:

توقسۇنلۇق دېگەن باتۇر،
قايقا باشىدا ياتۇر.
ئەلنىڭ غېمىنى يېگەچ،
كۆزلىرى ئوچۇق ياتۇر.

خاتىمە

1864 ـ يىلىدىن 1871 ـ يىلىغىچە بولغان ئىلى خەلق قوزغىلىڭى چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتىنىڭ زالىم ئەمەلدارلىرىغا، فېئودالىلىق تۈزۈمگە قارشى كۆتۈرۈلگەن ھەققانىي قوزغىلاڭ ئىدى. زۇلۇم چېكىگە يەتكەنلىكتىن خەلق ئىستىخىيىلىك ھالدا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. بۇ قوزغىلاڭغا يەنە چار پادىشاھنىڭ ئىلىغا قىلغان تاجاۋۇزىمۇ سەۋەب بولدى. چىرىكلەشكەن جىياڭجۈن چېرىكلىرى بۇ تاجاۋۇزنى توسالمايلا تارمار بولدى. ۋەتەنپەرۋەر ئابدۇرۇسۇل بەگ دادىللىق بىلەن قوشۇن تارتىپ بېرىپ، توقىلەك بەگ بىلەن بىللە چېگرىدىن بېسىپ كىرگەن چار پادىشاھ قوشۇنىنى تارمار قىلدى. ئۇنىڭ ئاتلىق قوشۇنىنىڭ بۇ غەلبىسىدىن خەلق شادلاندى. چاڭ جىياڭجۈن بولسا بۇ قوشۇندىن ئۈركىدى، قورقتى ۋە پەنت ئىشلىتىپ بۇ قوشۇننى پارچىلاپ يوقاتماقنى قەستلىدى. ئۇ مەزمۇنىنى بۇ قوشۇننىڭ يېرىمىنى ئەكېلىشكە پەرمان بېرىپ ئۇلارنى قورالسىزلاندۇردى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىمۇ قالغان بەش يۈز لەشكىرى بىلەن يوقاتماقنى قەستلىگەنده، ئۇ بۇ قاپقانغا چۈشمىدى، بەلكى تۈڭگانلارنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل تېپىپ قوزغىلاڭ كۆتۈردى. بۇ قوزغىلاڭغا زۇلۇمنى ھارغۇچە تارتقان كەڭ ئەمگەكچى دېھقانلار، ھۈنەرۋەنلەر قوشۇلدى. بۇ قوزغىلاڭ كۈرەدىكى سۈرگۈن قىلىنىپ كەلگەن خەنزۇلار (چەنپەنلەر) قوزغىلىڭى بىلەن ساندىخوزىدىكى خۇيزۇلار قوزغىلىڭى باستۇرۇلغان، ئۇلار رەھىمسىزلەرچە قىرىلغان پەيتتە پارتلىغانىدى. ئىلىدىكى قورغاس مازار، قاينۇق، كان، جاغىستاي، چۈنجا، شۇڭقار، كەتمەن، سۇلتان ۋەيىس، ئارا ئۆستەڭ، ئاقتۆپە، ئىبراھىم يۈزى، توققۇزتارا، نىلقا قاتارلىق نەچچە ئون قەدىمىي يېزا، قەلئە خەلقىمۇ

ئاتلاندى. بۇلار ئىچىدىن ئاجايىپ پالۋانلار، باھادىرلار چىقتى. بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى كەتمەندىن باشقىنى بىلمەيدىغان قاراتۇرۇك ئادەملەر ئىدى. قوزغىلاڭ باشچىلىرىدىن ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىر ئەلەم، شەمسىدىن خەلپەم، سادىر پالۋان، ئەلا پالۋان، ئابدۇللىتىپ خەلپەم، موللا شاۋكەت ئاخۇن، توقملىق بەگ، ئەمىرشاھ، ئىسھاق بەگ، ئەخمەت خەزىنىچى قاتارلىقلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغانلار تامامەن ئاددىي ئادەملەر، ئەمگەكچىلەر ئىدى. ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم غۇلجا شەھىرى مەدرىس مەھەللىسىدىن بولۇپ، مۇمىن، پازىل، ئىنسابلىق، پەزىلەتلىك ئۆلىما، شەرىئەت ئىلمىنى تولۇق تۇغرا، مۇكەممەل ئىگىلىگەن ۋە بەجا كەلتۈرگەن، ئادالەتلىك شەرىئەت ھۆكمىنى تولۇق تۇغرا چىقىرىدىغان قازى ئىدى. خۇدىيار يۈزبىلىك موللا سالىش ئىمام چوڭقۇر بىلىم ئىگىسى، پەزلى كامالەتلىك، ئىنسابلىق، پاراسەتلىك، مۇلايىم، دىلى نازۇك ئالىم بولۇپ، ئۆمرىنى ئىلىم ـ مەرپىەتكە بېغىشلىغان ئېگىز بويلۇق، ئاپئاق ساقاللىق ئاق يۈزلۈك ئادەم ئىدى. بۇ زات 78 ياشتا ئۆز ئەجىلى بىلەن ۋاپات بولدى. ئارا ئۆستەڭلىك شەمسىدىن خەلپەم چوڭقۇر بىلىملىك، تارىخ، جۇغراپىيە، تىل ـ ئەدەبىياتنى تولۇق بىلمىدىغان ئۇستاز، جاپا ـ مۇشەققەتلىك تۇرمۇشقا كۆنۈككەن، نۇرغۇن شاگىرت يېتىشتۈرگەن ئادەم ئىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ مەدرىس مەھەللىسىدىن بولۇپ، قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ كامالەتكە يەتكەن، ئەقىل ـ ئىدراكلىق، تەدبىرلىك باھادىر كىشى ئىدى. قازانچى مەھەللىلىك ئابدۇللىتىپ خەلپەم نۇرغۇن بىلىم ئالغان، پىشانە تەرىنى تۆكۈپ دېھقانچىلىق قىلىپ جان باققان، غېرىب ـ غۇرۇڭا، يېتىم ـ يېسىرلارنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇپ كەلگەن ئادەم ئىدى. ئۇ ئەتراپىغا ھاپىزلارنى توپلاپ، مەشرەپ، نەۋائى، فۇزۇلى قاتارلىقلارنىڭ نەزمىلىرىنى ئوقۇتاتتى. موللا شاۋكەت ئاخۇن شەرىئەت ئىلمى، قائىدە ـ يوسۇنلارنى پىششىق بىلىدىغان، ئېتىقادى چىڭ، تەقۋادار، شۇنداقلا گۇمانخور، شۆھرەتپەرەس كىشى بولۇپ، خوجىلارنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپ، ئېغىر ئۇرۇش پاجىئەلىرىگە سەۋەبكار بولغانىدى. ئەزىز پالۋان ساۋادى يوق، ئەمما ئاجايىپ زېھنىلىك، قارام، باتۇر كىشى ئىدى. ئۇ ئاقتۆپىلىك بولۇپ، كىچىكىدىن چېلىشىپ چوڭ بولۇپ،

پالۋان ئاتالغان، دوستى قۇۋاش پالۋان بىلەن بىللە چار پادىشاھنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق تاجاۋۇزىنى تارمار قىلغان. ئۇ ئىككىسى ۋەتەننى قوغداش يولىدا قۇربان بولدى. توقىلەك بەگ چوجا يېزىسىدىن، ئابدۇرۇسۇل بەگدىن لەشكىرىي بىلىم ئالغان، ئاددىي دېھقان ئوغلى ئىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنى چوڭجىنىڭ بېگى قىلىپ تەينىلىگەنىدى. ئۇ چونجا، شۇڭقار، كەتمەن ياشلىرىدىن قوشۇن تۇزۇپ، ئۇلارغا لەشكىرىي بىلىم بەرگەن. بۇ ياشلار چار پادىشاھقا قارشى ئاخىرغىچە جەڭ قىلىشتى.

قوزغىلاڭ تۇڭجى خانىنىڭ تەسلىمچىلىك سىياسىتى، چار پادىشاھنىڭ تاجاۋۇزچىلىق سىياسىتى تۇپەيلى بۇ ئىككىى پادىشاھ تەرىپىدىن باستۇرۇلدى. بىراق، قوزغىلاڭ بىر يۈز يىگىرمە يەتتە پالۋاننى تاۋلاپ يېتىشتۇرۇپ بەردى. بۇ پالۋانلار پادىشاھلىق تۇزۇمگە، تاجاۋۇزچىلىققا قارشى جەڭدە قۇربان بولدى. بۇلاردىن ۋەلى باي، موللا بىلال، نۇردۇن، سالىش ئىمام، شەمسىدىن خەلپەم قاتارلىقلارلا بۇ پالۋانلارنىڭ تارىخىنى يېزىپ قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇلار كېيىن ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلدى. نۇردۇن شوتىغا كېلىپ ماكانلاشتى. باتۇرخان بىلەن گۈلنۇردىن بولغان ئابلىز دېگەن ئوغۇل شوتا تارىخىنى يازدى. ئۇنىڭ ئىنىسى مىجىت ئاقسۇ يېزىسىدا دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ بالىلىرىغا بوۋىسى ئەلا پالۋان، مومىسى شىبە ئاپئاق ھەققىدە ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بېرەتتى.

1989 - يىلى 10 - ئايدىن 1990 - يىلى 4 - ئايغىچە غۇلجىدا يېزىلدى
1990 - يىلى 12 - ئايدىن 1991 - يىلى 3 - ئايغىچە ئۈرۈمچىدە تۇزىتىلدى

تەكلىپلىك تەھرىر : راخمان مامۇت
مەسئۇل مۇھەررىر : ياقۇپ مۇھەممەتروزى
مەسئۇل كوررىكتور : مەلىكە ئابدۇقادىر

تۈرسۈن لېتىپ

تەڭرىتاغ پالۋانلىرى

(رومان)

نەشر قىلغۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى : بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى :100013، تېلېفون نومۇرى : 64290862 _ 010
سېتىۋچى : جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى : بېيجىڭ يىخۇي باسما چەكلىك شىركىتى
نەشرى : 2006 ـ يىل 6 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى : 2006 ـ يىل 6 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى : 850×1168م م 32كەسلەم
باسما تاۋىقى : 13.875
سانى : 0001 _3000
باھاسى : 22.00 يۈەن

ISNB 7-105-07769-7/I · 1699
民(维251)　　定价：22.00元

ISBN 7-105-07769-7
9 787105 077694 >